JUUT SUSS

LION FEUCHTWANGER

JUUT SÜSS

ROMAAN

RK

„ILUKIRJANDUS JA KUNST"
TALLINN 1948

Esimene raamat

VÜRSTID

Soonise võrguna ristudes, hargnedes, hajudes nöörusid maanteed üle maa. Nad olid jäetud hooletusse: täis kive ja auke, lõhestatud, rohtunud, põhjatu soo — kui sadas, sealjuures tõkestatud kõikjal teevaltaist. Lõunas, mägedes, kitsusid maanteed radadeks — kadusid. Kogu maa veri voolas läbi nende soonte. Konarlikud, päikesest tolmuvalt pakatavad, sajus poristunud teed olid maa liiklus, elu, hingus ja südametukse.

Neil kulgesid tavaliselt postivankrid, lonkasid polstrita, korjuta, sageli kokkulapitud katmatud kaarikud ja eriposti neljaistmelised kiired viiehobu-tõllad, mis olid võimelised sõitma päevas kuni kakskümmend miili. Neil kulgesid headel hobustel, sageli hobuseid vahetades, hoovkondade saadikute kiirvirgatsid pitserdatud postipaunadega ning Thurn ja Taxise posti aeglasemad käskjalad. Kulgesid ranitsatega kohtlased ning kardetavad käsitöösellid ja üliõpilased, ühed kõhetud ning vaiksed, teised kindlad ning uljad, ja läbihigistatud mungakuubedes hiilivalt vaatavad kerjusmungad. Kulgesid suurkaupmeeste plaanivankrid ja rändkauplevate juutide käsikärud. Kulges kuue soliidse, natuke kulunud tõllaga Preisi kuningas koos saatjaskonnaga, tulles külastamast Lõuna-Saksa hoovkondi. Kulgesid inimestest, loomadest ja vankritest koosneva lõputu ussina protestandid, keda vihast vahutav Salzburgi vürstpiiskop oli välja ajanud oma maalt. Kulgesid kirjud komödiandid ja mõõdukais riideis endassesüvenenud vagatsejad. Kulges hiilgavas kalessis, eesratsutajate ja suure kaitsesalga saatel, kõhetu kõrgiilmeline Veneetsia saadik Saksi hoovkonnas. Kulgesid korratult Frankfurdi poole vaevaliselt kokkulöödud veovankreil Kesk-Saksa riigilinnast väljaaetud juudid. Kulgesid magistrid ning aadlikud ja siidised hoorad ning kalevised kammerkohtu referendid. Kulges mugavalt

paljude tõldadega paks, kaval ja rõõmsailmeline Würzburgi vürstpiiskop ja kulges jalgsi Baieri Landshuti Ülikooli räbaldunud professor, kes oli vallandatud ässitavate ja ketserlike kõnede tõttu. Kulgesid koos inglise laevandusseltsi agentidega Pennsylvaniasse välja rännata tahtvad švaablased naiste, laste ja koertega. Kulgesid Rooma poole vagalt, jõhkralt ja lõugavalt Alam-Baieri palverändurid, kulgesid kõikjale ulatuva vilka, terava, ettevaatliku pilguga hõbeda-ülesostjad ja Viini sõjafaktori veiste- ning teravilja-ülesostjad. Kulgesid Türgi sõdadest errulastud keiserlikud sõdurid, petised, alkeemikud ja kerjused ja Flandriast Veneetsiasse reisivad noored härrased oma hoovimeistritega.

See kõik saalis edasi-tagasi, ristus, kuhjus, tõtles, komistus, traavis rahulikult, vandus halbu teid, naeris kibestunult või mõnusalt, pilgates posti aeglust, virises äraaetud setukate ja hapra veosõiduki üle. See kõik voogas esile, tasandus tagasi, lobises, palvetas, hooras, halvustas, kartis, hõiskas ja hingas.

Hertsog laskis toretseva kalessi peatada, astus välja ja saatis kammerhärrad, sekretäri ja teenijaskonna ette. Oma härraste imestunud pilkudele ta vaid nohises kärsitult. Seal, kus tee piki õrnrohelist küngast üles kulges, seisid nüüd sõidukid ja ootasid. Kammerhärrad ja sekretär ronisid peene lõputu saju eest tõlla sisemusse varjule. Kütid, teenrid ja ihukaitse jutlesid summutatult omavahel, sosistasid ning ropendasid.

Hertsog Eberhard Ludwig, viiskümmend viis aastat vana, suur paks mees, punnpõseline ja paksuhuuleline, jäi maha. Ta tammus raskemeelselt sametkübar käes, nii et peen soe sadu ta parukat piserdas, hoolimata loikudest, mis pritsisid täis ta läikivad saapad ja pikahõlmalise hõbedaga tikitud kaliihinnalise kuue. Ta läks aeglaselt, mõttes, seisatus sageli, nuusates rahulolematus tusas läbi tugeva lihava nina.

Hertsog oli käinud Wildbadis, et krahvinna erru lasta. Oli see nüüd lõpetatud? Tegelikult mitte. Ta polnud midagi öelnud. Krahvinnal oli tema mõistukõnele vaid looritatud pilke, mitte mingit vastust. Kuid ta pidi ju

märkama, ta oli ju nii arukas, ta pidi, pidi märkama, mida hertsog tahtis.

Õieti oli hea, et see kõik oli möödunud ilma äikese ja kisata. Nüüd oli ta peaaegu kolmkümmend aastat elanud koos krahvinnaga. Küll oli hertsoginna selle aja vältel hädaldanud, kisendanud, vingunud, intrigeerinud, et teda naisest vabastada. Mida kõike olid korraldanud tema salanõunikud, keiser, prelaat, parlamendi neetud kaabakad, Kurbraunschweigi ja Kasseli saadikud. Kolmekümne aasta vältel oli see naine olnud seotud kõigi tema ja maa elamustega. Nad olid üks. Krahvinna oli Württemberg. Kui mõeldi Württembergile, siis mõeldi: naine, või: hoor, või: krahvinna, või: Švaabi Maintenon. Kas rahulikult või vihates, alati huvitatult, iga mõte hertsogiriigist oli mõte naisele.

Ainult tema, tema üksi, ja ta naeratas, võis mõelda naisele ilma poliitikata, ilma hertsogiriigita. Ainult tema võis mõelda: Christl, ja see polnud mingi mõte sõduritele, rahale, eesõigustele, nääklemistele parlamendiga, panditud lossidele ja härrastele, vaid ainult naisele, üksikule, naeratavale, end talle vastu sirutavale.

Ja nüüd oli sellega lõpp. Ta lepib jälle ära hertsoginnaga, terve maa juubeldab ja teeb talle suure kingituse, keiser kõigutab rahul olles oma lõtva pead, jõhker, halvasti riietatud Preisi kuningas saadab talle õnnesoove ja Euroopa hoovkonnad tunnevad puudust skandaalist, millest praegu peksab keelt juba teine sugupõlv. Ja siis sünnib neil hertsoginnaga poeg, maa saab teise seadusliku pärija ja heameel on siis nii taevas kui ka maa peal.

Ta puhus tugevasti läbi nina. Temas tõusis tume raevuhoog, kui ta mõtles rõõmule, millega hertsogiriik, terve Saksamaa pühitseb naise langust. Ta kuulis, kuidas maa vabamalt hingama hakkab, ta nägi oma parlamendi rasvunud kodanlusraipeid, kuidas need laialõugsed endile vastu reisi lüües võidurõõmutsevalt röhivad, ta nägi kaineid, jäikalt korrektseid hertsoginna sugulasi ja nende mannetut, haput, pilkavat võidurõõmu. Terve söödikute kari tormab naise kui raipe kallale. Terve oma elu vältel on ta naist hoidnud nende kaabakate eest. Nüüd, kui ta

minetab naise, on ta viiekümne viie aastane ja need kaabakad tõlgendavad seda vanadusnõrkusena. Ta on andnud arvutuid käskkirju, iga krahvinna vastu sihitud lugupidamatut sõna rängalt karistades, ta on näägelnud keisriga, ta on maalt välja ajanud oma nooreea sõbra ning peaministri vaid ühe selle naise pihta suunatud häbematu sõna pärast, ta on löönud lahinguid oma nõuandjatega, oma parlamendiga, kogu maaga uute maksude pärast, ikka uute maksude pärast, raha, raha, raha pärast selle naise jaoks. Ta on kaitsnud seda naist maa, riigi ja maailma eest ligi kolmekümne aasta vältel.

Milline torm käis tookord läbi terve Euroopa, kui ta kohe algul, ilma pikema jututa laskis laulatada krahvinna oma teiseks abikaasaks hertsoginna kõrval. Sadas keiserlikke palveid, vannutamisi, ähvardusi; seisused klähvisid kui hullud koerad; hertsoginna sugulased baden-durlachlased olid vihast ja põlgusest rohelised ja sinised, tema vastu kärgiti kantsleist, keelduti talle armulauda andmast; terve maa oli kobrutav veeneelis. Hea küll, ta oli andnud järele, ta oli tühistanud krahvinnale antud abielutõotuse, oli taas ära leppinud hertsoginnaga. Igatahes, mis puutus poolehoidu ja sellest tekkivasse abielulisse koosellu — ta naeratas, meenutades ilusat lauset, millega ta oli kinni pannud keisri suu, ja mille oli talle valmis treinud krahvinna vend — nii siis poolehoid ja sellest tekkiv abieluline kooselu oli asi, mis olenes jumalast ja temast endast ja milleks ei saa sundida võõraste kaudu ühtegi riigivürsti. Ja siis keisri uute teravate käskude peale oli ta saatnud Christli kaugele maalt välja, oli lasknud selle eest oma tänulikul parlamendil maksta endale hulk raha ning terve maa oli juubeldanud. Aga siis — ta muheles — see oli küll tema elu parim temp — oli ta lasknud oma agentidel Viinis välja tuhnida muheda krahvist kohtlase. Tollele oli ta Christli mehele pannud ja krahvi oma maa hoovimeistriks nimetanud. Maahoovimeistri abikaasana naases naine petetud Württembergi raevu alla, samal ajal, kui keiser jõuetult ja kahetsevalt õlgu kehitas:. kes oleks tahtnud takistada üht riigivürsti, kui see soovis pidada oma hoovkonnas peaministri abikaasat? Ja kuidas oli Christl naernud, kui

ta parlamendilt nende lahutuse hüvituseks saadud rahaga oli ostnud talle Höpfigheimi ja Gomaringeni mõisad.

Nüüd oli kõik muutunud rahulikuks. Küll ilmus veel siin ja seal mõni krahvinna vastu sihitud paskvill, kuid tema vahekord krahvinnaga oli nüüd peaaegu kolmekümne aasta vältel vääramatuks tõigaks Saksa, kogu Euroopa poliitikas. Seisused nurisesid, kuid olid nõustunud mõningate maakohtade krahvinna nimele kirjutamisega. Hertsoginna elas vaeselt, tusaselt ja saatusele alistunult Stuttgardi lossis. Tema sugulased, jäigalt kanged markkrahvid, olid tagasi tõmbunud kõrki, tusasesse vaikimisse. Leiti, et tõsiasjad olid ennekuulmatud, kuid seda tehti juba kolmkümmend aastat, sellega oldi juba harjunud, alistuti.

Ja nüüd siis, õieti ilma mingi kindla põhjuseta, pidid kõik vahekorrad selle naisega katkema, lagunema, kaduma.

Pidid nad? Ta ei olnud midagi rääkinud. Kui ta ei tahtnud — ei pidanud midagi juhtuma.

Hertsog seisis porisel maanteel, üksinda, palja päi peene tibutava vihma käes. Ta tõmbas käest parema kätiskinda ja lõi sellega mehaaniliselt vastu reit.

Või oli siiski mõni põhjus? Lärmitsev Preisi kuningas oli teda nüüd, tema Ludwigsburgis viibimise ajal manitsenud. Leppigu ta ometi ära hertsoginnaga, andku maale ja endale teine pärija, ärgu jätku oma soo saatust ainult prints-pärija hoolde, seda ajal, mil katoliiklased ootavad evangeelsete švaabi hertsogite suguvõsa hävimist. Ei, see polnud põhjus. Ei, see polnud põhjus. Preislane käigu koju oma liiva ja pedakate manu oma lääge kasinusega ja oma tühjade moraalsete jutlustega, kus iga kolmas lause pajatab surmast. Tema, Eberhard Ludwig, oma viiekümne viie aastaga oli jumalale tänu täis jõudu ja hoogu. Pärast tema surma võtku ükskõik kes tahab oma turjale maa, tema võlad ja alatised pahandused parlamendi täitanud kaabakatega. Sellepärast Christl maha jätta? Narriks olla!

Ta kiirendas rasket sammu, vilistas valesti ja hoogsalt meloodiat viimasest balletist. Mida oli preislane veel väitnud? Krahvinna olevat hertsogiriigile veel halvemaks õnnetuseks kui kõik prantslaste sissetungimised ja ras-

kelt väsitavad riigisõjad. Ta olevat kõigi Württembergi rõhumiste, hädade ja kannatuste põhjus ning tekitaja. Ta koorivat ja pigistavat jumalapõlglikult, ning terve maa higi minevat tema taskutesse. Seda ta tundis. Tuhat ja tuline! Meloodia vilistas talle vastu sajast laimukirjast, seda kastet prae juurde serveerisid talle seisused iga nädal. Kui oli olnud põud ja raheraju, kas polnud naine selleski süüdi? Olgu nad rahul, nood tülinorijad ja kitsidusest töinavad piprakotid, et nende näruseid krosse münditakse nii uhkelt ümber hiilguseks ja säraks. Krahvinna vajas raha, ja, ja, ja ikka enam, niipalju raha, kui ta vajas, polnud terves Rooma riigis, raha pärast ta meelitas, mõnitas, virises, trotsis, ähvardas; see oli tihti hädaks ja meeleheiteks hertsogile, kui ta ei teadnud, kust võtta enam ikka enam. Kuid mis oli parem: hertsoginna vaene, närune majapidamine, kus pennigi asjatult ei raisatud, või krahvinna joovastav hiilgus, kus lossid, metsad ja kogu maa sissetulekud kirjude sädemetena õhku hajusid?

Ei, selliste põhjendustega ei saa talle naist vastikuks teha. Ja kui siiski see ihnuskoi, see lihvimatu oli võibolla andnud tõuke tema lahkumiseks krahvinnast, siis oli see toimunud millegi muuga, palju väiksema sõnaga, millele ta ise tõenäoliselt oli vaevalt tähelepanu osutanud. Nad olid kuningas ja tema, sõitnud üles ühele vaatluskõrgendikule ja kui brandenburglane oli näinud pehmet lainelist maad, tera- ja puuvilja, viinamarjade ja metsadega õnnistatud mahedaid rohelisi kinke, siis oli ta endamisi ohanud: „Kui ilus! Kui ilus! Ja kui mõelda, et üle kõige selle laiutab end üks vana naine nagu jahukaste[1] ja kooreürask."

Jahukastele ja kooreüraskile poleks ju Eberhard Ludwig omistanud erilist tähtsust. Aga: üks vana naine. See torkas talle südamesse. Tema, Eberhard Ludwig, seotud ühe vana naisega? Kõik needmised, ähvardused ja sõimamised olid talt külgipidi maha jooksnud nagu vesi õlitatud kehalt. Aga: üks vana naine?

[1] Jahukaste — aia-, metsa- ja põllutaimede haigus.
(Tõlkija märkus)

Hertsogile meenusid tuntud aegunud lood. Hoolimata valjudest määrustest kerkis ikka jälle kuulujutte, naine olevat teda võluvahenditega ära võlunud. Ühte seika mäletas ta kuni iga üksikasjani. Üks krahvinna toatüdruk, ta teadis praegugi veel nime, Lampertiks oli teda kutsutud, oli jooksnud hoovijutlustaja Urlspergeri juurde ja oli rääkinud krahvinna jumalakartmatuist, ebaloomulikest ning nõiduslikest toiminguist hertsogi enda külge aheldamiseks. Hoovijutlustaja oli koostanud protokolli, oli lasknud Lampertil sellele alla kirjutada, pitseeris kinni ja hoidis saladust oma sekretäris. Hertsog sattus asjale peale, uurimiskomisjon tagandas Urlspergeri ametist, Lamperti nuheldi vitsahoopidega ja saadeti maalt välja. Kuid hertsog oli veendunud, et mitte üksi rahvas, vaid uurimiskomisjon ise uskus toda riivatut, jälki rooja, mis oli protokollis vandega kinnitatud. Sellele vastavalt olevat krahvinna oma Genfis viibimise ajal lõiganud ühe hertsoginna särgi väikesteks neljakandilisteks tükikesteks, kastnud need parima vismutiga prepareeritud viina sisse ja pärast seda kasutanud neid häbematul ning nilbel kombel pühkmekaltsudeks. Urachis olevat ta lasknud endale tuua musta lehma vastsündinud vasika ja olevat sellel oma kätega pea otsast maha löönud. Samuti olevat ta toiminud ka kolme musta tuviga, ühel sokul aga on ta maha lõiganud munandid, rääkimata teistest vastikutest ja loomuvastastest tegudest. Nende abinõudega, oli öeldud, olevat ta viinud mehe niikaugele, et mees oma abikaasat ei võinud enam sugugi sallida, ilma krahvinnata aga enam elada ei suutvat ja temast eemal viibides raskemeelsuse all kannatavat.

Need eeslid, need kuivanud, need mahlatud! Jampsivad võlumisest, ei suuda ilma nõiakunstita kooskõlastada, kus igale tervele mehele kõige loomulikumalt veri südamesse ja reite vahele peab lööma. Kui ta ainult Genfile mõtles, kuidas Christl talle vastu naeris, tookord Cerf d'Or'i võõrastemaja helesinises kambris, lamades laias voodis, toretsedes. Seal tal polnud vaja, jumal teab, mehe vere keemaajamiseks tappa vasikaid ega tuvisid. Aga nüüd? Üks vana naine? Tal olid ju käed haaramiseks, silmad nägemiseks. Naine oli küll tüseda-võitu ja kanna-

tas astma all, aga kas see oli kuratlikkus ja nurjatu nõiduslik võte, mis teda köitis ikka edasi selle naise külge? Tema hallid silmad olid ikka veel kogu oma leebusest hoolimata sundivad nagu kahekümne aasta eest, tema pähklipruun juus polnud luitunud ja tema hääles helisesid ikka veel esimese päeva kellukesed. Tõsi küll, neid väikesi arme, mis teda nii piiritult olid tookord ärritanud — laimajad väitsid: ühe halva haiguse tagajärg — neid peitis ta nüüd puudri ja mingi alla. Üks vana naine? Ta oli olnud sedapuhku nii raskemeelne, nii eleegiline. Ta ei olnud teda välja naernud, ei olnud talle stseeni teinud, isegi raha polnud ta nõudnud. Aimas ta midagi? Aga oleks ta kasvõi nii vaga kui ühepäevane lambatall: üht vana naist ta ei armastanud. Tema, Eberhard Ludwig, mitte. Parem võis ta siis juba kohe tagasi pöörduda oma tusase hertsoginna juurde, anda maale teise poja ning elada rahus jumala ja keisriga, riigi ja parlamendiga.

Siis oli naine teda küll Luxiks nimetanud, Eberhard Lux, ja kellukesed olid helisenud nagu esimeselgi päeval. Siis oli ta pilganud maapäeva, kes oli tahtnud tema, krahvinna, küladest ja halduspiirkondadest välja ajada juudid, tema juudid, kellel igal üksikul oli tööpäeval väikeses sõrmes rohkem mõistust kui tervel maapäeval pühapäevasel päeval peas. Ja kuidas oli ta pilganud maapäeva rumalalt mürgist jämedakoelist palvekirja, naernud nii nagu polnud veel naernud ükski teine vana või noor taiplik, tark ja lõbus naine. Midagi taolist polnud tema, Eberhard Ludwig, hiljem enam kunagi läbi elanud Türgist kuni Pariisini ega Rootsist kuni Napolini. Oli siiski hea, et ta polnud öelnud midagi otsustavat.

Ta viipas, ja otse tema ees peatusid tema tõllad. Ta laskis ümber pöörata, ta ei tahtnud enam sõita Stuttgarti ega ka mitte Ludwigsburgi. Ta sõidab Nesslachi, väikesesse peidetud jahimajja. Ta tahtis rahu, end välja tuulutada. Ta saatis virgatsi salanõunik Schützi järele, et tollega tervet juhtumust veel kord täies rahus läbi arutada.

Üks vana naine?

Veel teel Nesslachi saatis ta minema ka teise virgatsi. Uus, kaheksa päeva eest Ludwigsburgi saabunud veri-

nooruke ungari tantsitar sõitku viivitamatult jahimajja. Tuhat ja tuline! Ta uhub ihult maha preisi külaskäigud.

Hertsoglik Württembergi hoovivarustaja Isaak Simon Landauer naasis Rotterdamist, kus ta Kurpfalzi hoovkonna arvel oli korraldanud teatud krediiditehinguid Madalmaade-Ida-India ühinguga. Teda oli Rotterdamist krahvinna juurde Wildbadi tungivalt tagasi kutsunud krahvinna Würbeni kiirkäskjalg. Tagasiteel oli ta kohanud oma ärisõpra Josef Süss Oppenheimerit, Kurpfalzi hoovi- ja sõjatarvete ülemvarustajat, kes oli ühtlasi ka Kölni vaimuliku kuurvürsti koja agendiks. Josef Süss, kellel oli selja taga rida erutavaid ja pingutavaid äritehinguid, tahtis kuskil supelkohas välja puhata ja laskis end Isaak Landauerist kergesti mõjutada kaasa tulema Wildbadi.

Mõlemad mehed sõitsid Süssi elegantses era-reisitõllas. „Maksab vähemalt oma kakssada riigitaalrit aastas, see tõld," nentis heatahtliku, kergelt pilkava laitusega Isaak Landauer. Taga istus kahvatu, rasvane ja ükskõikne Süssi ihuteener ning sekretär, endine notariabi Nicklas Pfäffle, keda ta oli õppinud tundma Mannheimis, tegevuse ajal advokaat Lanzi kantseleis, ja keda ta sestsaadik võttis kaasa kõigile oma matkadele.

Isaak Landauer kandis juudi riietust: oimulokke, pigimütsi, juudikuube, rippuvat, ruugelt blondi luitunud kitsehabet. Jah, ta kandis isegi juudimärki, mis oli kehtestatud hertsogiriigis üks aastasada tagasi: jahisarv ja selle üle täht S, hoolimata sellest, et ühelegi ametiasutusele poleks mõttessegi tulnud nõuda midagi taolist lugupeetavalt, võimsalt mehelt, hertsogi ja krahvinna soosikult. Isaak Landauer oli osavaim rahamees Lääne-Saksamaal. Tema suhted ulatusid Viini Oppenheimeritest, keisri pankuritest, Provence'i kapitalistideni, Levante'i rikastest kaupmeestest ülemerelaevandust finantseerivate juudi kapitalistideni Hollandis ja Hansa linnades. See silmapaistmatu, räpane mees nõjatus inetus, ebaloomulikus asendis tagasi polstrisse ja peitis kuuehõlma oma kõhnad, veretud, külmast värisevad käed. Sõitmisest natuke unine, väikesed silmad poolsuletud, seiras ta heatahtliku, mõne-

võrra pilkava naeratusega oma kaasreisijat. Josef Süss, esinduslik, habemeta. moodne, peaaegu natuke keigarlikult riietatud, istus sirgelt ning vaatles rahutult, teravalt ja kiirelt ikka veel peene vihma udulooriga varjutatud maastiku iga üksikasja.

Isaak Landauer vaatles heatahtliku huviga, omaette lõbutsedes, oma kolleegi ülalt alla. Elegantselõikelist hõbedaga ääristatud hirvepruuni kuube, valmistatud parimast peenimast kalevist, nägusalt ja täpselt kähardatud ning puuderdatud parukat, õrnalt voldistatud pitskätiseid, mis üksinda võisid maksta oma nelikümmend kuldnat. Tal oli alati olnud nõrkus tolle Süss Oppenheimeri vastu, kelle suurtest, rahututest, kerataolistest silmadest põles taltsutamatu etvimishimu ja eluaplus. See oli siis uus põlv. Tema, Isaak Landauer, oli näinud lõpmata palju: juudilinnaosade urkaid ja selle maailma suuruste lõbulosse. Kitsust, mustust, tagakiusamist, sisemist põlemist, surma, rõhumist, jõuetust ja toredust, avarust, omavoli, võimutsemist ja hiilgust. Ta tundis, nagu ainult mõned vähesed, kolm-neli terves riigis, diplomaatia masinavärki, tal oli ülevaade kõige väiksema pisiasjani sõja ja rahu aparatuurist, inimeste üle valitsemisest. Tema arvutud äritehingud olid teritanud ta silma asjade seoste tähelepanekuks ja ta tundis heatahtliku ning pilkava teadmisega selle maailma suuruste peent ja naeruväärset seotust. Ta teadis, et siin maailmas on ainult üks tõsiasi: raha. Sõda ja rahu, elu ja surm, naiste voorused, paavstide võim, seisuste vabadustaotlused, Augsburgi usutunnistuse puhtus, laevad meredel, vürstide valitsusvõim, uue maailma ristimine, armastus, vagadus, argus, küllus, pahe ja voorus: kõik tekkis rahast ja muutus rahaks ja kõik laskis end väljendada arvudes. Tema, Isaak Landauer, istus koos teistega võimuallikail, võis voolu juhtida, võis lasta kuivada, viljastada. Kuid ta polnud nii mõistmatu, et oma võimust laiali pasundada, ta hoidis seda salaja ja ainult väike, harv lõbutsev naeratus oli kõik, mis andis tunnistust tema teadmisest ja võimust. Ja veel midagi. Võib-olla oli õigus juudilinnaosade rabidel ja õpetlastel, kes jutlustasid suure täpsusega, nagu tõsiasjust, jumalast ja talmudist, paradiisi-

aiast ja needuste orust, temal isiklikult ei olnud aega säärasteks aruteludeks ja ta kaldus ennem uskuma teatud prantslasi, kes selliseid tõekspidamisi kõrvaldasid elegantse pilkega; ka oma praksises ei muretsenud ta selle üle, ta sõi, mis talle meeldis, ja pidas sabatit nagu tööpäeva: kuid riietuses ja välimuses hoidis ta isemeelse kramplikkusega kinni päritud tavadest. Oma juudikuues tundis ta end nagu enda nahas. Selles astus ta vürstide ja keisri töötuppa. See oli teine tema võimu sügavam ja salajasem tunnus. Ta ei vajanud kindaid ega parukat. Teda vajati ka juudikuues ja oimulokkidega, ja see oli tema triumf.

Aga seal oli nüüd see Josef Süss Oppenheimer, see uus põlv. Seal istus ta, uhkelt toretsev oma pannalkingade ja pitskätistega, ja oli ennast täis. Ta oli kohmakas, see uus põlv. Võimu saladuses hoidmise peenest naudingust, seda evida ja seda mitte näidata, sellest hõrgast vaikselt omaette maitsmise naudingust ei mõistnud uus põlv midagi. Ripatsid ja atlaspüksid, elegantne reisitõld ja teener taga ülal ning jõukuse väikesed välised tunnused on talle rohkem väärt kui varakirstus hästi alalhoitud Frankfurdi linna või Badeni markkrahvliku riigimõisa võlakohustused. Üks põlv peenuseta, maitseta.

Ja siiski meeldis talle Süss. Nii nagu ta seal istus, iga närv alatiselt pingul, et aplalt haarata maailmapirukast oma osa. Tema, Isaak Landauer, oli tookord noore mehe laevukese vette lükanud, kui see kõige vaeva ja metsiku rühkimise kiuste maalt vette ei saanud. Nüüd ujus laevuke täies voos ja Isaak Landauer vaatas uudishimulikult ning heatahtlikult, kuidas ja kuhu.

Neile sõitis vastu eripost. Sees istus lihav, laiutav mees, nägu jõuline, vägilaslik, kõrval rasvane, ümmargune, rumal naine. See võis olla mõnele perekonnapidustusele sõitev abielupaar. Seni kui tõllad kutsarite lärmavate tervitus-, nalja- ja vandesõnade saatel aeglaselt teineteisele teed andsid, leidis mees kohase olevat alustada Süssiga mõnd väikest mugavat reisijuttu. Niipea kui ta aga Isaak Landauerit tema juudiriietuses nägi, tõmbus ta kohe demonstratiivselt tagasi ja sülitas laias kaares välja. Ka naine katsus anda oma rumalale heatahtlikule näole

karmi ja põlglikku ilmet. „Nõunik Etterlin Ravensburgist," ütles kergelt, luksuvalt naerdes kõiki inimesi tundev Isaak Landauer. „Ei salli juute, need ravensburglased. Sellest ajast peale, kui oli lastetapmise protsess ja need oma juute piinasid, põletasid ja rüüstasid, vihkavad nad meid enam kui terve ülejäänud Švaabimaa. Sellest on nüüd möödunud kolmsada aastat. Tänapäeval on vähem keerukaid, inimlikumaid meetodeid juudilt tema raha varastamiseks. Aga kui kellelegi on tehtud säärast ülekohut, siis on endastmõistetav, et pahandatakse ta üle ka kolmsada aastat hiljem. Aga meie saame sellest üle."

Süss vihkas vanameest sel hetkel. Räpaseid juukselokikesi, rasvast juudikuube, luksuvat naermist. Ta kompromiteeris teist oma albi, vanamoelise juutliku käitumisega. Süss ei mõistnud teda tema seniilsete veidrustega. Tal oli raha kui raba, mõõtmatud krediidisidemed kõigi õukondadega, kõigi vürstide usaldus; tema, Süss, istus vanamehe ees nagu sisalik krokodilli ees. Ja selline mees käis ringi määrdunud kuues, kutsus esile pilkehüüdeid ja sülitamist, rahuldus raha kokkukuhjamise ja võlakirjade kogumisega oma kontorisse. Mis väärtus on rahal, kui seda ei muudeta välimuseks, hiilguseks, majadeks, hobusteks, toretsevateks riieteks, naisteks? Kas ei tundnud see vanamees tõesti mingit lõbu teistele peale sülitada, nagu tema peale sülitati, jalahoope jagada, nagu tema neid sai? Milleks loodi endale võimu, kui seda ei näidatud? Ravensburgi lastemõrva protsess! Selline teema mõlkus tal meeles? Tolmunud, kõdunenud, maetud. Tänapäeval oldi, jumalale tänu, parem, kombekam, tsiviliseeritum. Tänapäeval, kui juut ainult kavalalt alustas, istus ta suurte härrastega ühes lauas. Kas polnud tema vananõbul, Viini Oppenheimeril, põhjust Rooma keisri ees uhkeldada: kui nüüd keiserlikud sõjaväed olid türklaste vastu võidukad, siis oli tema, juut Oppenheimer, selle peamiseks põhjuseks. Ja keiserlik sõjakantselei ning vägede ülemjuhataja prints Eugen olid seda kinnitanud pitsati ja tänuga. Ei olnud tarvidust klammerduda alpi tujukusse ja ringi joosta juudikuues ning oimulokkidega. Siis oleks ka linnanõunik Etterlin Ravensburgist kummardanud ja öelnud meelitusi.

Isaak Landauer istus ikka veel samas ebamugavas, ärritavalt ebaelegantses asendis, küllap ta luges Süssi otsmikult tema mõtteid, kuid ta vaikis, sulges pooleldi oma luuravad silmad, pomises.

Süssil oli tõesti kavatsus Wildbadis välja puhata. Tal oli kaks erutavat juhtumust selja taga: esiteks juba tempelpaberi tarvituselevõtmine Kurpfalzis. Hooldaja oli lasknud endale neetult kõrget rendiraha maksta. Rahvas oli end maksu vastu kaitsnud kui tige koer. Kuid ta polnud lasknud end hirmutada. Kaitseks sõimule, ähvardustele ja rahva tunglemisele tema büroo ees, laimukirjade ja vägivalla vastu oli tal kuurvürsti pitsat ja isiklikult kirjutatud volitus, ta ei olnud oma ettepanekust mitte täppigi maha jätnud ja see oli end ka hästi tasunud, sest ta oli lepingu kaheteistkümne-tuhande-kuldnalise vaheltkasuga edasi müünud. Ja et ta oleks siis enesele puhkust lubanud! Ei, need kaksteist tuhat kuldnat pidid kohe edasi töötama. Julgelt, kiirelt ja end kokku võttes — talle anti ainult kaks päeva mõtlemiseks — oli ta sõlminud Hessen Darmstadtiga müntimise lepingu. See oli väga kardetav äritehing. Tema vend, parun, ristitu, kes oli Darmstadtis täiesti kodus ja olusid täpselt tundis, ei olnud seda julgenud; isegi Isaak Landauer oli pead raputanud ja lakanud naermast. Baden-Durlachi, Ansbachi, Waldecki, Fulda, Hechingeni ja Montfordi renteid olid vihased konkurendid ja müntisid nii nagu suutsid. Veel halvema, alaväärtuslikuma raha müntimiseks pidi evima neetult külma verd ja meeleheiteni raudset mõistust. Süssil need olid. Ta oskas ka sellest ärist õigel ajal ja kasuga lahti saada. Nüüd oli tal ilus maja Frankfurdis, teine Mannheimis, mõlemad võlgadest vabad, peale selle Rooma riigi idaosas maatükid, millest kellelgi ei olnud aimugi. Kapital, sidemed, tiitel, krediit. Leidliku pea ja õnneliku käe omaniku kuulsus. Ta võis, jumal teab seda, lubada endale puhkust ja külluslikku elu. Ta tahtis näidata maailmale, kes on Kurpfalzi hoovi- ja sõjatarvete ülemvarustaja. Ka tema puhkuse luksus mõjus tema ärile — soovitas teda suurtele härrastele.

Nii kindlalt kui ta ka oli otsustanud Wildbadi päevad oma puhkusele pühendada, nii ekslikkudena kui talle ka

paistsid Isaak Landaueri põhimõtted — tema enda kombed käitumises suurte härrastega, end nende järele painutades, olid kindlasti kõige ajakohasemad, kõige õigemad —: oleks olnud hullumeelsus reisi kestel jätta kasutamata selle eelmise põlve geeniuse, selle inimeste ja äri kõige asjatundlikuma rahamehe kogemusi. Ta päris otsekoheselt krahvinna üle, tema väljavaadete, raskuste, tema ärilise väärtuse üle.

Niipea kui jutt ärile kaldus, kadus Isaak Landaueri unine olek ja ta suunas oma targad, väga virged uurivad silmad oma kaasreisijale. Tema äri põhimõtteks oli, kui see vähegi võimalik, jääda tõe raamesse. Just oma julgete ja rabavate otsekohesustega oli ta saanud suurimaid kasusid. Ta teadis, et Süss ei sallinud krahvinnat, kelle rahaahnus tundus talle mittevürstlikuna, labasena. Miks ei oleks pidanud tema, Landauer, oma kolleegi natuke vihastama, lastes täies valguses paista äri kindlust ja kasusid. Ta analüüsis lühidalt, asjalikult. Arukas daam, see krahvinna. Tal on arusaamist tõsiasjadest. Iga tõusu armastuses laskis ta hertsogil kinni maksta maatükkide ja eesõigustega; kui aga hertsogi armastus kahanes ja kui ta siis uuesti ilmus, pidi ta maksma sularahas ja kalliskivides. Mis on krahvinna mahutanud ärisse? Ilusa näo, väikese aadlitiitli, veidi küsitava neitsilikkuse. Isegi riideid ei olnud tal, kui ta õukonda tuli. Ja mida on ta välja majandanud? Würbeni krahvinna, Urachi krahvinna, ekstsellents maaõuemeistrinna, nõukogu presidendi, hertsogliku erakassa ülemülevaataja. Kaheksateist tuhat kuldnat apanaaži [1]. Sugukonna aarded ja kojajuveelid. Kõik auavaldused, kõrvalsissetulekud ja ühe vahenditult ainult riigile alluva vürstinna eesõigused. Puhaskapitali ja käskvekslid Praha, Veneetsia, Genfi ning Hamburgi linnadele. Tema laekas, ütles mulle sekretär Pfau, on kolmsada tuhat kuldnat. Kui seal olekski ainult kakssada tuhat, peaks ka ligi võetama Freudenthali ja Boihingeni rüütlimõisad, Stetteni ja Höpfigheimi külad,

[1] Apanaaž — valitsevate dünastiate mittevalitsevate perekonnaliikmete seisusekohaseks ülalpidamiseks riigi poolt antav toetus. (Tõlkija märkus.)

härrased Wilzheim, Brenz koos Oggenhauseniga ja Marschalkenzimmern. Arukas naine, lahke naine, kes teab, mis talle on kasulik. Ta on väärt, et olla juuditar.

„Ta olevat ebasoosingus," arvas Süss. „Ta on oma vennaga riidu läinud. Maakonnas sosistatakse, ta oma vend olevat hertsogile nõu andnud teda kõrvaldada. Ka Preisi kuningas olevat hertsogile sellest rääkinud. Krahvinna jääb vanaks, kangekaelseks, raskelt talutavaks. Ja nii rasvunud. Viimasel ajal ei hooli hertsog enam nii paljust rasvast."

„Ta on teadlik," vastas Isaak Landauer. „Ta teab, et Inglismaa pank on usaldatavam kui ihara hertsogi armuvanne. Ta on kindlustatud, ja paremini kui mõni riigivürst. Uskuge mind, reb[1] Josef Süss."

Süss tõmbas suu viltu. Mis ta ütles: reb Josef Süss? Miks mitte härra õuefaktor ehk: kolleeg või nii? Oli raske vanaga läbi käia. Ta kompromiteeris teist. „Kui hertsog laseb krahvinnal langeda," ütles Süss mõne aja pärast, „suudab ta vähe päästa. Hertsogiriigis vaadatakse temale kui katkule ja kahjurile. Tema vastu on suunatud terve maa vihkamine."

„Terve maa vihkamine!" ütles Isaak Landauer lõbutsedes, vangutas halvustavalt pead, suges sõrmedega punakas-blondi, luitunud kitsehabet, naeratas. Ja Süss tundis, et tal oli õigus. „Kas maa ei vihka igaüht, kes midagi suudab. Kes on teistsugune kui kõik teised, selle vastu on terve maa viha. Maa vihkamine tõstab krediiti."

Süss ärritus teise rahuarmastavast, üleolevast toonist. „Hoor," kehitas ta õlgu, „kitsi, ebavürstliku käitumisega, peale selle rasvane ja vana."

„Loba, reb Josef Süss," ütles Isaak Landauer rahulikult. „Hoor! Tühi sõna. Sellega lohutagu endid vooruslikud vanad aadlipreilid, kes teda kadestavad. Algul ei võinud ka kuninganna Esther teada, kas temast ei saa Ahasveeruse sohinaine. Mina ütlen teile, reb Josef Süss, see naine on väärt viissada tuhat kuldnat. Ta on tark, ta teab, mis ta tahab. Kas ei lasknud ta juute oma küladesse ja mõisadesse? Mitte halemeelsusest, hoidku. Kuid

[1] Reb — rabi, heebrea keeles õpetaja. (Tõlkija märkus.)

tema on tark, tema haistab, kes on tark, kellega tasub rääkida, kaubelda, selge, ja sellest tuleb alati midagi välja. Viissada? Ta on kuni viissada viiskümmend tuhat väärt."

Vahepeal sõitis tõld Wildbadi „Tähe" võõrastemaja ette. Peremees sööstis välja, tõmbas mütsi peast. Nähes aga Isaak Landaueri juudikuube, lausus ta upsakalt: „Siin pole juudi-võõrastemaja," ja tahtis väravast tagasi sisse minna. Kahvatu sekretär hüppas oma istmelt: „Need on härrased õuefaktorid Oppenheimer ja Landauer," ütles ta rahulikult ja üle õla, aidates samal ajal härraseid tõllast väljumisel. Ja juba teenis võõrastemaja peremees, rutates sügava kummardusega külaliste ees tuppa.

Josef Süss oli selli häbematusest maruvihane ja kõrk, kuid ta astus vaikides Isaak Landaueri kõrval. „Noh," muheles see, „ka ühe kullaga tikitud salanõuniku kuue ees ei oleks ta saanud sügavamat kummardust teha." Ja ta naeratas ning suges sõrmedega oma salgulist, luitunud habet.

Krahvinna oli hertsogi tõllani saatnud. Seni kui raske mees liigse vormilikkusega tõlda astus, seisis ta imetlemisega harjunud naise armastusväärse muretusega, lobises soravalt, naeratas, viipas. Ka siis veel, kui ta end pööras ja astmeid pidi sinise kabineti poole astus, olid ta samm ja hoiak kerged ning elastsed. Alles seal laskis ta enda lõdvaks, õlad langesid, käsivarred ja käed rippusid jõuetult, suu oli poolavali, nägu närbus järsku ja hirmuäratavalt.

Lõpp, tähendab nüüd oli siis lõpp. Ta oli osavalt laveerinud, hertsog ei olnud julgenud rääkida, kuid oli ju selge, et ta tuleku eesmärk oli vahekorra lõpetamine, ja kuigi otsustav sõna oli jäänud ütlemata, oli ta kohmetu viisakus sada korda halvem mõnest endisest juhuslikust kulmukortsutamisest, vihahoost või haavunud vaikimisest.

Ta istus lõdvalt, ta oli nii väga väsinud ja kurnatud; see eleegilise, kurvameelse hõnguga tasakaalukas, rahulik hoiak sel ajal, kui ta süda raevutses, möllas, vandus, mürgist üle kees, see tasakaalukus oli olnud nii kurnav. Nüüd istus ta uimasena, hirmuäratavalt, halvatuseni

kurnatuna madalal, laial asemel. Puuder ja mingikord ta näol pragunesid laikudeks, ta suurte silmade heatujuline tuluke, mille ta oli süüdanud, kustus, lai tikitud atlaskuub rippus surnud voltidena ja kunstipärase, pisikeste rubiinidega kaetud sbernia — tema oli selle moe tarvitusele võtnud ja isegi Versailles's aimati teda järele — kunstipärase sbernia all kaotas isegi rõõmus pähklipruun juus oma muretu värskuse.

Nii siis lõpp. Ja miks? Preisi kuningas, see koer, see näru, oli õõnestanud oma lääge lobaga kohustusest ja totrusest. Tema vend oli ässitanud, see intrigant, neetud, kurikaval, jääkülm. Ta ei vajanud enam õde, tema positsioon hertsogi juures oli küllalt kindel; ta võis saada kaasa tõmmatud õe langusesse ja oli õigem õde enesest ära lükata. Krahvinna oli takistuseks, teda tuli arvestada poliitikas keisrikoja suhtes, ta maksis raha, palju raha, mida võis paigutada oma kassasse, mugavamalt ja rikkalikumalt, ilma et oleks vaja ringteed tema kaudu. Oo, kuidas krahvinna teda läbi nägi, seda arvestajat, seda koerapoega. Kuid ta tahtis seda talle tasuda. Veel oli ta olemas, veel elas ta, hertsog ei olnud veel kõnelnud, veel valitses maal tema, tema, tema. Kuid see kõik ei võinud olla hertsogile mingiks põhjuseks. Krahvinna oli suutnud vastu panna hoopis rängematele tormidele. Ta vastasteks olid olnud keiser, terve riik, rahvas, maakond ja konsistoorium ja ta oli suutnud neile vastu panna. Tema vend! Preisi kuningas! Päh! need polnud põhjused. Ja ta nägi, kuidas õige põhjus ta poole roomas ja ta mõtted limaselt ümber haaras, ta teadis seda põhjust ja ei teadnud ka, ta viskles nagu ussike vastu okast, et tumedast aimusest saaks teadvus. Ta pilk otsis peeglit, kuid vältis sinna vaatamast. Ta vajus, see kaalukas naine, veel sügavamalt kössi, kuhi lõtva liha toretsevais riideis.

Su laubal elab taas // Minerva kõrge valgus //
Su silmas peitub Zeus // Kythere juustesalgus //

Nii oli laulnud õuelaulik kolmekümne aasta eest. Ta ei vajanud peeglit, ta teadis põhjust.

Ta oigas, vajus ettepoole, silmad suletud, käsi südamel.

Õhku! Õhku! Astma rõhus teda. Toibudes tõusis ta järsu pingutusega üles, tormas läbi maja, jagas käske, tühistas neid, andis kõrvakiile toaneitsile, karjus, saatis virgatseid igasse suunda.

Veel oli ta siin ja seda, et ta veel siin oli, saadakse alles näha. Hertsog ei olnud rääkinud. Seda oli ta õnnelikul kombel takistanud. Ta oli ennast taltsutanud. See oli olnud üleinimlik ennast niivõrd ohjeldada, aga ta oli seda suutnud. Ja nüüd ei olnud hertsog rääkinud, ah! ja nüüd tuleb neil oma musta võidurõõmu hoida oma soolikates, sest ta on veel alles ja näitab, kuidas ta alles on.

Ta oli hertsogi ümbritsenud oma usaldusväärsete agentidega. Eberhard Ludwig viibis ikka veel Nesslachis, oma jahilossis. Iga päev tuli krahvinna ratsavirgats Nesslachist Wildbadi. Ta teadis igast hertsogi korraldusest, teadis, mis ta sõi ja mis ta jõi, millal magama heitis, jahile läks, lauas istus, jalutas. Ainult ungarlanna oli tema juures ja seegi ainult pool tundi päevas. Hertsog ei võtnud kedagi vastu, ta ei lasknud kedagi oma nõunikest enda juurde. Hea küll, hea küll. Küllap ta vist häbenes, et tal ei jätkunud julgust otsustava sõna ütlemiseks. Valitsusaktide hulk kasvas, ootas tema allkirju. Kehli kindluse ehitamise osaliste kulude kandmise tülikas asjaajamine Baden-Durlachiga seisis nüüd kasuliku lahenduse ees, markkrahvinna asjadevalitseja kiirustas, kuid hertsog polnud kättesaadav. Ka leping Heilbronni ja Esslingeniga laevasõidu reguleerimiseks Neckaril nõudis tungivalt kiiret otsustamist: ja pole hertsogit, pole hertsogit. Hea küll, hea küll. Selle asemel kutsus ta kokku oma Hubertus-ordeni [1] rüütlid ja jõi nendega ringi. Ta ise kandis pidevalt ordumärki, kullast risti rubiinpunase emailiga, kuldsete kotkaste ning jahisarvega ja juhtlausega: Amicitiae virtutisque foedus. Ka see hea kehaehitusega verinooruke, parandamatult sõge ungari tantsitar pidi Nesslachi jääma. Hea küll, hea küll. Joogu oma jahikaaslastega, hooraku selle pururumala olevusega,

[1] Hubertus-orden — Baieri vanim ja kõrgeim orden, mida anti ainult valitsevate suguvõsade liikmeile. (asut. 1444. a.)
(Tõlkija märkus.)

kuid ärgu olgu ühtegi nõuandjat, ühtegi ässitajat, ühtegi intriganti.

Krahvinna ei luba endale vahepeal puhkust. Ta saadab oma valitsejatele ja ülevaatajatele teravamad käsud välja pressida tema mõisadest viimane kui kross. Ta loob kakskümmend täiesti üleliigset ametikohta ja tema agendid peavad need ametid kohe viivitamatult ära müüma, müügirahad ja tagatised krahvinna erakassale ära saatma. Hertsoglik riigimõis saab, hoolimata sellest, et see juba oli saatnud krahvinnale puid, veini, puuvilja, tohutu arve Eberhard Ludwigi viimaste külaskäikudega seosesolevate kulutuste katmiseks. Ta närib vihaselt ja ahnelt, nagu äranälginud koer konti, kõigi hertsogiriigi tulude kallal ja iga päev läheb suurte summadena raha maalt välja tema pankureile Genfi, Hamburgi, Veneetsiasse.

Kuid hertsog on ikka veel Nesslachis. Ta laskis saata endale kojatallist kolm suurt kaheksahobuse-rakendit, neid juhib ta nüüd isiklikult kõigi ratsakunsti reeglitekohaselt. Ungarlanna kriiskab, Hubertus-ordeni härrased plaksutavad ausas imetluses.

Lõpuks jõuab Wildbachi pärale igatsetud, sajatatud, kuumalt oodatud Isaak Landauer. Ta istus oma määrdunud juudikuues krahvinna töökabinetis lapislazuli ja iluasjade, peeglite ja kullast inglikeste keskel. Tema vastas, kirjutuslaua ääres, toretsev krahvinna, nende vahel kõrgetes virnades aktid, tabelid ja arved. Landauer vaatas need läbi, uuris; krahvinna andis talle takistamatult seletusi. Landauer leidis siin ja seal veel mõningaid lünki, näitas kust saaks veel midagi ja põhjalikumalt välja pigistada. Krahvinna, nii liigselt rasvane turi kui ka ilusad käsivarred paljastatud, kuulas tähelepanelikult, tõi vastuväiteid, tegi märkmeid. Lõpuks nõudis ta tohutult suurt laenu oma kolme küla peale.

Isaak Landauer vaatas talle otsa, vangutas pead ja küsis etteheitvalt: „Kas olen ma seda ära teeninud, Ekstsellents?“ — „Mida ära teeninud?“ — „Et teie mind kohtlaseks tolaks peate.“ Krahvinna järskvihaselt: „Mida tahab juut? Kuhu ta sihib? Kas ta ei oleks mulle kahe aasta eest seda raha laenanud? Olen ma praegu vähem

väärt?" Juut ettevaatlikult: „Milleks vajab Teie Ekstsellents raha? Et seda maalt välja saata. Ja milleks seda maalt välja saata? Ainult sellepärast, et te võimalikke juhuseid kardate. Kui aga neid võimalikke juhuseid peab kartma, siis pole mõisad mingiks tagatiseks. Kas te tahate, et ma peaksin teie pärast raha kaotama?" Krahvinna vaatas abitult enda ette, siis juudile, ja silmad ütlesid, et mängus oli rohkem kui raha, ta silmad reetsid kõik ta kartused, lootused, kahtlused. „Juut on tark," ütles ta mõne aja pärast. „Kas arvab ta, et ma võiksin julgeda mõisad" — ta peatus järsku — „pantimata jätta?"

Landauer oleks talle meeleldi öelnud midagi sõbralikku, kuid see naine oli tark ja tugev, ta ei vajanud tröösti ega asjaolude looritamist, oleks olnud otse ebaviisakas millegi taolisega välja tulla. Ta vaatas krahvinnale, kes oli ta vastu piiramatult avameelne, üles-alla, ta nägi tema lõtvunud nägu, ta laialivalguvat, lihavat keha, kuid tal polnud krahvinna tungivalt küsivale pilgule muud vastust, kui ainult vaikimine ja õlgade kehitamine. Äkki langes krahvinna täiesti kokku. Ta hakkas valjusti, ohjeldamatult nutma nagu väikene laps. Siis hakkas ta ropult sõimama ministreid, oma venda, vennapoega ja kõiki teisi olevusi, keda ta ise oli aidanud järjele ja kes nüüd lasksid tal langeda ega liigutanud sõrmegi, vaid tõukasid teda teel tagant. Kaabakad, alatud! Tema oli nad nende kohtadele pannud, tema najal olid nad üles roninud. Iga krossi, iga nööbi eest oma mundritel olid nad talle tänu võlgu. Peale selle oli tal nendega korrapärane leping, siin laekas oli tal see paber: abistada jõudu mööda üksteist vastastikku nii soodsates kui ka halbades olukordades. Lurjused, isegi põrgu ja nülguri jaoks olid nad liiga halvad! Sest isegi iga kurat ja petis peab sellist lepingut ja on seltsimehelik.

Juut istus vaikselt kuni ta raevutses ja laskis tal end välja märatseda. Lõpuks krahvinna köhis, ta nägu läks punaseks, ta nuuskas, rögises, viimaks nuttis ohjeldamatult tasakesi omaette. „Ah juut, ah juut," hädaldas ta murtult, vapustatult, ohjeldamatult, see kaalukas, ilus naine, mink ja puuder ta näol laiali valgunud, uhked riided rippusid surnutena ta ümber.

Isaak Landauer suges sõrmedega salkus habet, kiigutas pead. Siis haaras ta ettevaatlikult krahvinna suure, sooja käe ja silitas seda endamisi mõmisedes.

Teadmata kelle poolt lendulastud kuulujutud krahvinna peatsest langusest levisid juba siin, juba seal, igas nurgas. Keegi ei julgenud kõvasti rääkida, aga sosistades edasi antuna sai see kõigile teatavaks. Kõik hingasid sügava, kuid salajase kergendustundega. Üksikutes külades helistati juba kirikukelli, peeti tänujumalateenistusi, ei tehtud küll teatavaks mis puhul, piirduti vaid tavalise väljendusega: saatuse armulikkuse pärast.

Kuid esialgu ei muutunud midagi, ümberpöördult, rõhumine läks veel rängemaks, kibedamaks. Vanad ametnikud vallandati nende kohtadelt, sest uued kohasoovijad maksid oma ameti eest rohkem. Üldvisitatsioon märatses süüdistuste ja inkvisitsiooni näol kogukondade ja eraisikute kallal; ainult suurte summadega sai end nendest süüdistustest lahti osta; kõiki riigiasutusi, isegi kirikumõisa ja lesknaiste ning orvukassasid sunniti protsentideta, väga ebakindla tagatise vastu laenama suuri summasid krahvinna erakassale; krahvinna agendid talitasid peremehelikumalt ja piiripidamatumalt kui kunagi enne. Ja kui ilmus terav hertsoglik reskript, mis ähvardas rangelt karistada kõigi uute ja vanade krahvinna vastu sihitud pahatahtlikkude juttude eest, hajusid ka kõige õrnematiivalisemad lootused.

Maaringkonna kitsam parlamendikomisjon pidas iga kolme päeva tagant oma istungit. Preisi kuningas oli need härrased vastu võtnud, nad teadsid lõhenemisest krahvinna ja tema venna vahel, nad tundsid krahvinna peatset langust, tahtsid seda kiirendada. Peeti nõu uue kaebuse esitamise võimaluste üle keisrile ja riigile, uue kaebuse üle hertsogile grävenitzlaste piiripidamatuse pärast viimasel ajal. Istusid koos üksteistkümmend isandat, kaheksa erikolleegiumi liiget, mõlemad konsulendid, eesistuja ja esimene sekretär. Kõik üksikult üksteisest erinevad, alates kohmakast, tömbist Brackenheimi linnapeast Johann Friedrich Jägerist kuni peene, elegantse, härrasmeheliku konsistooriuminõuniku ning Hirsau pre-

laadi Philipp Heinrich Weissenseeni; kuid kõik üksmeelselt maa õigustele ja eesõigustele toginedes. Sadas kõige tooremaid needusi krahvinna arvel: see siga inimese näol tuleks vitstega maalt välja peksta, ja Johann Friedrich Bellon, Weinsbergi linnapea, lõi vastu lauda ja lubas, et kui asi juba niikaugel on, võtab ta oma väikesed lapsed tänavale kaasa ja käseb neid sülitada näkku sellele rõugearmilisele, lustitõvest ärasöödud raipele. Kõlasid uhked kõned, et kas on Euroopas veel mõnd nii suurte vabadustega maad; ainult Württemberg ja Inglismaa on suutnud endile kätte võidelda nii palju parlamentaarseid kindlustusi, ja õhk maapäevahoones oli täis kodanlikku uhkust, higi ning demokraatiat. Tulemuseks olid aga mannetud otsused ja kuna Eberhard Ludwig oli kättesaamatu, tema salanõunikud aga ainult viisakalt ja edasilükkavalt vastasid, hakkasid ka need resolutsioonid lonkama ja kolme nädala pärast olid neist järele jäänud vaid koltunud aktid.

Ka hertsoginna Johanna Elisabetha, kes istus Stuttgardi kõledas lossis ja ootas, oli kuulnud krahvinna peatsest ebasoosingusse langemisest. Maakonnaliikmed tulid ja läksid, keiser saatis tema juurde erisaatkonna, Preisi kuningas oli avaldanud talle erilise pidulikkusega isiklikult oma lugupidamist. Kuidas pilgati krahvinna ringkondades seda näruse kuninga tseremoniaalset visiiti narmastunud hertsoginnale. Hertsoginna kuulas tähelepanelikult iga häält, märkis hoolikalt iga Eberhard Ludwigi kõhkluse, kuid ta lootused ei tõusnud kuigi kõrgele ja tema pettumused ei vajunud kuigi sügavale, kui ihaldatud pööre end oodata laskis. Ta oli nii kaua oodanud, kolmkümmend aastat istunud selles lagedas lossis, kuhu hertsog talle ainult kõige hädavajalikumad majapidamistarbed oli jätnud; istus kurvameelselt, tolmunult, isekalt, tusaselt — ootas. Välismaa saadikud tegid talle küll truualamlikke külaskäike, kuid ta teadis, et see oli neile igavaks kohustuseks ja et teda austati ainult siis, kui hertsogiga riius oldi ja viimast vihastada taheti. Elu koondus Eberhard Ludwigi käsul hertsoginna rivaali jaoks ehitatud linna Ludwigsburgi, ajal, mil tema, hertsoginna, pidi kibestunult, hoolimata alandustest ja ähvardustest, Stuttgardis tekkinud olukorda välja kannatama.

Elu oli seal, seal Ludwigsburgis, kuhu hertsog oli üle viinud oma residentsi ja kuhu ta sundis ümber asuma vastutõrkuvaid ametiasutusi, kolleegiume, konsistooriumi, kirikunõukogu. Sinna oli hertsog ehitanud sellele teisele, sellele mecklenburglasele, sellele armukesele, sellele olevusele uhke lossi, sinna oli ta lasknud vedada Stuttgardi lossist kõik väärtasjad ning uhked mööblid.

Johanna Elisabetha mäletas seda mecklenburglast — isegi mõttes ei nimetanud ta selle neetu nime — esimesest päevast peale. Ta oli oma abikaasat armastanud ja austanud, ta oli uhke sõjasangari ja rüütli peale, ta teadis, et ta oma mehe jaoks küllalt ilus ei olnud ega pannud talle pahaks, kui see tema kojadaamidega tiiva ripsutas. Ka siis, kui ta mehele poja ja tütre sünnitas ja talle mõista anti, et mehe metsik eluviis on laste nõrga tervise põhjuseks, ei olnud ta seda mehele pahaks pannud. Kui mecklenburglane hoovkonda ilmus — ta vend, see salakaval kupeldaja, oli ta siia toonud, et tema najal karjääri teha — ei olnud ta algul taibanud, mis iseäralikku selles olevuses peitub. Aga kui Eberhard Ludwig seda naist ihaldas: oli ta nii paljugi kordi silma kinni pigistanud — ta oli ka selle naise talle lubanud. Pealegi polnud hertsog algul temast eriti välja teinud, alles hiljem, ühel asjaarmastajate ettekandel, kus nad mõlemad koos kaasa mängisid, oli ta põlema löönud. Ta nägi veel praegu neid häbituid alasti rindu, millega see edevalt Phyllis-kostüümi riietatud olevus end vastu hertsogit surus. Ja sellest ajast ei möödunud päevagi, et see olevus teda poleks kiusanud. Ta oli nõiduse abil hertsogi endale meelitanud, see oli ju selge. Ta oli ka katset teinud teda, hertsoginnat, mürgitada; et tal tookord šokolaadist halb hakkas, oli mecklenburglase mürgi süü, ainult armuline saatus oli teda halvema eest kaitsnud ja tal takistanud kooki maitsmast. Igaühele, kellel silmad peas, oli päevaselge, et ta oli neetud nõid, mürgisegaja ja kuradi armuke. Kas ei olnud ta ka enneaegselt paranenud sinakasmusta, karvadega kaetud, kortsus libahundivärdjaga mahasaamisest?

Kuid tema, hertsoginna, ei olnud lasknud endalt ühegi jõleda teoga, solvamise ja nõidusega oma õigusi ära võtta. Temas ei olnud enam mahlakat vihkamist, oli

jäänud vaid selle olevuse languse kuiv, pedantlik, tolmunud ootamine. Nii istus ta selles suures tühjakstehtud lossis kurvameelsena, vaesena, tusasena, ja ka sõnumid, mis temani jõudsid, pleekusid ning muutusid pudrutaoliseks, vintskeks, ämblikuvõrguvärviliseks nagu ta ise.

Samal ajal oli nähtud Švaabi maakonnas, juba siin, juba seal, igavest juuti. Tübingenis oli ta, nagu räägiti, erakalessis läbi linna sõitnud, teised olid teda näinud maanteel, jalgsi, postil. Weinsbergi linna sissesõiduvärava kirjutaja jutustas ühest haruldasest kummalise nime ja olekuga võõrast. Kui ta aga rohkem teada tahtnud ja vastavaid tõendeid nõudnud, oli õudusetekitaja teda oma põrguliku pilguga läbi ja läbi puurinud, nii et ta segaduses oli võõra rahule jätnud, aga veel praegu tunneb ta seda kuradipilku nagu mingisugust ägedat valu kõigis liikmeis. Kuuldus levis kõikjal, lapsi hoiatati võõra silmade eest ja Weili linn, mille ümbruses igavest juuti viimati oli nähtud, andis oma väravavalvuritele karmimad instruktsioonid. Mõni aeg hiljem ilmus ta Halli. Linnavärava juures seletas ta jultunult, et ta olevat Ahasveerus, igavene juut. Kohe anti teada magistraadile, kes tegi korralduse jätta juut esialgu eeslinna. Kartlik, uudishimulik rahvas kogunes kokku. Juut nägi välja nagu harilikult rändjuudid, juudikuues ja oimulokikestega. Ta jutustas meeleldi, kurguhäälega, tihti arusaamatult. Risti ees viskus ta maha, ulus, lõi endale vastu rinda. Ta müütas tühja-tähja ja talt osteti väga palju amulette ning mälestusesemeid. Lõpuks toimetati ta magistraadi ette, kus ta tõendas, et ta olevat petis ja sai peksa.

Aga need, kes teda olid näinud, seletasid, et see ei olevat too õige. Tolle õige riietus ei olevat midagi iseäralikku. Tal on olnud seljas soliidne hollandi kuub nagu paljudel teistel, veidi vanamoeline, välimuselt sarnanevat ta mõne kõrgema ametnikuga või jõuka kodanikuga. Ainult ta nägu ja õhk tema ümber, ning peaasi — tema silmad: lühidalt, tunti kohe, et see on igavene juut. Niimoodi jutustasid kõigis maanurkades üksmeelselt kõige mitmesugusemad isikud.

Krahvinna küsis Isaak Landauerilt, mis ta nendest

kuulujuttudest arvab. Landauer põikles vastusest, öeldes, et ta ei olevat mingi Leibniz. Ta ei rääkinud meeleldi sellistest asjadest, sest tal ei olnud neist selget pilti ja ta kaldus neid mitte uskuma, kuid ta kahtlus oli kindlusetu. Ja pealegi tuli sellel, kes tegeles selliste asjadega, kergesti pahandusi politsei ja kiriklikkude ametiasutustega. Tema, krahvinna, uskus kindlasti maagiasse ja musta kunsti. Gustrowis oli ta lapsena viibinud palju koos lambakarjase Johannega, keda inimesed hiljem selle eest maha lõid, et ta oli ilma halvaks nõidunud. Ta oli mõnikord avalikult, sagedamini aga, kui vanaeit ta välja ajas, salaja pealt vaadanud, kuidas vanaeit salve ja jooke segas. Sisemiselt oli ta veendunud, et ta tõus ja võim olid tingitud ainult sellest, et ta pärast vanaeide surma oli salaja oma naba, häbemed ja reied sisse määrinud tolle soku verega, keda vanaeit viimasena oli puudutanud. Ta vestles meeleldi ja täis kõditavat pelglikku himu Ludwigsburgi hoovkonda sattuvate alkeemikute ja astroloogidega. Kuigi ta seltskonnas teeskles filosoofi ja vabamõtlejat, segas ta vaikuses pingutatult ja raskelt hingates rohtu nooruse säilitamiseks, võimu saavutamiseks mehe üle. Ta polnud rumal, ta taipas, et kogu juutide edu ja nende geniaalsed võtted rahalistes küsimustes olid saavutatud maagiliste abinõudega, nii rumal ta ei olnud, et ta seda poleks läbi näinud. Need abinõud pärinesid Moosesest ja prohvetitest ja olid põlvest põlve edasi pärandatud; ja selle eest, et Jeesus need abinõud tahtis väärtusetuks teha, neid kõigile rahvastele teatavaks tehes, selle eest lõid juudid ta risti. Ja kui nüüd Isaak Landauer ennast siia ja sinna pööras ja teda, kes ometi niipalju usaldust oli üles näidanud, hädasse jättis, siis oli see ränk ülekohus ja närune kartus võistluse pärast.

Kuulujutud igavesest juudist tegid tugevamaks otsuse, et kui kõik muu ei aita, tuleb hertsog maagiliste abinõudega tagasi võita. Ta käis tormakalt Isaak Landauerile peale, viigu see teda igavese juudi juurde. Kui aga igavene juut ei ole kättesaadav — ärgu põigelgu, muidugi võib ta seda hea tahtmise juures teha — siis muretsegu vähemalt üks teine kabalist, kes selleks otstarbeks kõlblikuks osutub ja keda tema uskuda võib.

Isaak Landauer hõõrus kerget külmavärinat tundes oma kahvatuid käsi. Krahvinna ootus ja ägedus olid talle väga tülikad. Issand, ta oli usaldusväärne kaupmees, ta muretses, mis talt nõuti: raha, maid, aadlitiitli, kui tarvis oli — ka väikese iseseisva, vahenditult riigile alluva krahvkonna, meretagust vürtsi, neegreid, pruune naisorje ja rääkivaid papagoisid. Aga kust pidi ta selles maailmas leidma igavese juudi või soliidse kabalisti, kellega saaks luua efekti ja hiilata? Muidugi mõtles ta esimesel silmapilgul, kuidas leida üks vilunud petis ja see krahvinna ette tuua, kuid ta siiski ei tahtnud sellel heal kliendil, kes täiesti tema peale lootis, nahka üle kõrvade tõmmata. Ta oli alati olnud soliidne. Ja peale kõige muu oli see väga ohtlik. Maa seisused vihkasid teda nii kui nii, nad oleksid ta suurima heameelega kohtu alla andnud ja, jumal hoidku, tuleriidale saatnud. Vastupidi harjumusele lahkus ta krahvinnast pahas tujus ja vastumeelse, pooleldi antud lubadusega.

Ta läks Josef Süss Oppenheimeri juurde.

See oli vahepeal ausalt katsunud tegevuseta olla, kuid tal polnud annet end sel kombel kosutada. Ta kannatas tegevusetuse all; ta tundis end ebamugavalt ning haiglaselt, kui ta ei saanud sepitseda projekte, suurte härradega tingida, midagi liikuma panna, liikuma pannes ise ringi liikuda.

Väikesest peale oli ta askeldanud endale puhkust lubamata. Juba lapsena pressis ta läbi oma tahte, et teda ei jäetud ta vanaisa, vaga ja vaikse reb Salomoni, sünagoogi eespaluja juurde Frankfurti. Tema vanemad, isa ühe juudi komödiantidetrupi direktor, olid sunnitud poega kõigile turneedele kaasa võtma. Sel kombel sattus ta juba kuueaastasena Wolfenbütteli hertsogi hoovkonda ja tutvus suurte härrastega. Hertsogile meeldis tema isa, aga veel rohkem tema imeilus ema, Michaele Süss, ja hertsoginna oli kiindunud nagu hull ilusasse, kirglikku, vanainimeselikult tarka, edevasse poissi. Ah, kuis oli ta hoopis teistsugune kui Wolfenbütteli hoovkonna linablondid loiud lapsed. Sellest ajast algas tema igatsus ja soov liikuda suurte härraste seltskonnas. Ta vajas vaheldust, ta teel pidi olema palju, palju nägusid, ta janunes inimeste järele,

teda täitis metsik iha kohata oma elus ikka rohkem ja rohkem nägusid ja ta ei unustanud nendest ühtegi. See päev, mil ta kohtas vähem kui nelja uut inimest, oli niisama hästi kui kaotatud, ja ta oli uhke, et tundis palest palesse kolmandikku kõigist saksa vürstidest ja poolt kõigist kõrgetest daamidest.

Võimatuks muutus teda Heidelbergi koolis edasi pidada. Nelja aasta vältel jooksis ta sealt kolm korda ära, joostes näitlejatele järele. Ja kui siis veel isa suri, ei suutnud teda enam ohjeldada ema palved, pisarad, ähvardused ega sajatused. Terve linn oli ära hellitanud selle ilusa, varaküpse poisi, keda imeteldi kui imelast tema matemaatiliste arvutusvõimete pärast. Ta ise oli uhke oma printslikule välimusele ja sai hakkama kõige hullemate vempudega. Juutidest naabrid lõid käsi kokku, kristlased naersid lõbutsedes ja meelsasti ning ema kõikus paludes, töinates ja sõimates uhkuse ja äärmise meelepaha vahel. Ka Tübingenis, kus ta oleks pidanud õppima õigusteadust, ei suutnud teda ükski vägi auditooriumes kinni pidada. Matemaatikast ja keeltest sai ta mängides jagu, juristlikke riukaid ja paragrahvide väänamist, mille kallal professorid vaevarikaste teooriate abil nokitsesid — raputas tema kui varrukast. Talle oli palju tähtsam olla ühes kambas aadliseisusest üliõpilastega, ja kui need talle võimaldasid kasvõi ühe tunni olla neile võrdseks kavaleriks ja seltsimeheks, teenis ta neid meeleldi ja oli neile pajatsiks terve ülejäänud nädala. Ta veendus ikka enam ja enam: see oli tema elukutse, suuri härraseid kostitada ja neid kohelda, olla nendele toetuv luuderohi. Kes mõistis nii nagu tema tungida vürstide tujudesse ja ihadesse, õigel ajal vaikida ning õigel ajal külvata neisse oma tahte seemet nagu puuviljakahjur oma idu valmivasse puuvilja. Ja kes suutis liibuda nii ühe naise külge ning pehme ja kindla käega ka kõige tõrksama koolutada. Temas põles tung: rohkem maid, rohkem inimesi, rohkem naisi, rohkem toredust, rohkem nägusid. Liikumist, sündmustikku, elukeerist. Ei meeldinud talle ka Viinis, kus ta õde uhkes abielus hiilgavalt ja pillavalt elas, ka mitte oma onupoegade Oppenheimerite, keiserlikkude pankurite ja armeevarustajate kontorites, ka mitte Mannheimi

advokaadi Lanzi kantseleis, ka mitte oma venna, Darmstadti kabinetivarustaja büroos, kes nüüd kristlasena parun Tauffenbergeri nime kandis. Miski ajas teda taga. Uued naised, uued ärid, uus hiilgus, uued kombed. Amsterdam, Pariis, Veneetsia, Praha. Keeris, elu.

Kõige selle juures ujus ta madalas vees ega pääsenud välja laiale jõele. Alles Isaak Landaueri abi oli muretsenud talle tõsisemad ettevõtted: Kurpfalzi tempelpaberi ja Darmstadti müntimislepingu, ja alles väle julgus, millega ta need ohtlikud tehingud haaras ja õigel momendil jälle käest ära andis, tegi ta nime täiskaaluliseks. Tal oleks olnud küllaldaselt põhjusi end Wildbadis välja puhata.

Kuid seda polnud talle määratud, tegevuseta olek ajas tal naha sügelema. Ja et näha oma jõu mängu, sepitses ta sada väikest armulugu, projekti, äri. Tema ihuteener ning sekretär Nicklas Pfäffle, keda ta oli Mannheimi advokaadilt Lanzilt üle võtnud, see paks, kannatlik, väsimatu, kahvatu inimene pidi terve päeva teel olema, muretsedes uudiseid kõigi supelkülaliste elukohtade, tegevuse ja elukäigu üle.

Süss näis väga noorena ja ta oli uhke sellele, et teda üldiselt ümmarguselt kolmekümne aastaseks peeti, peaaegu kümme aastat nooremaks kui ta tegelikult oli. Kui ta puiesteel ratsutas, pidi ta küll naiste pilke oma seljal tundma, talle vahiti järele. Emalt päritud mattvalge näonaha eest hoolitses ta saja essentsi abil, ta laskis meelsasti endale kinnitada, et tal on kreeka nina; iga päev pidi juuksur kähardama tema rikkalikku tumepruuni juust, et see paruka all ei saaks kannatada; sageli jättis ta paruka pähe panemata, kuigi see vahest ei sobinud tema seisusest isikule. Ta valvas, et väike, väga täidlaste, väga punaste huultega suu paljust naermisest ei moonduks ja hirmuga otsis ta peeglis oma sileda otsmiku vaba selgust, mis tema meelest oli aadlimehe tunnuseks. Ta teadis, et ta tähelepanu äratas, kuid ta tahtis oma mõjule ikka uusi tõendusi, ikka uusi, ja naine, kes pärast üht koosveedetud ööd temast lahkudes tema kaarekujuliste kulmude all välkuvaid tumepruune, vilkaid silmi oli nimetanud lendavateks silmadeks, jäi talle armsaks eluks ajaks.

Nagu mood ja tema mõnutunne ikka uusi toite, veine, ikka uut kristalli ja portselani tema laua jaoks nõudsid, samuti nõudsid need ka tema voodile uusi naisi. Ta tundis nende järele vajadust ja kasutas neid. Tema mälusse, sellesse tohutult suurde muuseumi, mis sisaldas kõik kindlalt konserveerituna, jäid näod, kehad, lõhn, asend kindlalt püsima; ükski pisiasi ei muutunud. Üksainus naine oli jäänud sügavamalt tema meeltesse püsima. See aasta, mil ta temaga koos oli, see aasta Hollandis seisis võõrapäraselt ja väga üksikuna tema elus, ta oli mälestuse sellest ära kapseldanud, ta ei rääkinud sellest, tema mõtted läksid sellest aastast pelglikult mööda, ainult väga harva lõi see aasta oma suured silmad üles ning vaatas talle jahmunult ja hämmeldunult otsa.

Ta oli lasknud end Isaak Landauerist nii kergelt mõjutada Wildbadi kaasa tulema ka selletõttu, et igaüks, kes tahtis Lääne-Saksamaal olla aadlikuna tunnustatud, pidi kasutama kosutuseks seda paaril viimasel aastal moodiläinud kohta. Isegi Prantsusmaalt tuli siia külalisi, siin võis näha kõige moodsamaid sõidukeid, kuulda elegantseimat vestlust, siin võis Versailles' peente kommete najal maha tahuda nurgakesed ja konarused, mida ei oska täiesti vältida ka kõige moodsam saksa hoov. Siin oli suurmaailm, siin nägi kõige selgemalt üksikute inimeste ja tervete kihtide väärtuse vaikseid võnkumisi, nägi, kes tõusis kõrgele ja kes libises alla, elav näide oli sada korda õpetlikum kui suurilma „Mercure Galant" [1]. Saksamaal võis ainult siin kindlasti teada saada, missugust jalga pidi á la mode-kavaler oma südamedaami tantsulepalumisel ette nihutama, kui ta ei tahtnud, et teda peetakse ajast mahajäänuks.

Et Süss mingi suurema tegevusega seotud ei olnud, läks ta täiesti selle olemisega kaasa, väledate tõugetega liikus ta ringi peenes tühisuses. Täitmatu ja näljane sündmustele, imes ta seda teiste elust. Ta vestles peremehega ja tegi projekte, kuidas võõrastemaja, kus ta elas, suuremat

[1] „Le Mercure Galant" — esimene prantsuskeelne kirjanduslikpoliitiline ajakiri, mis sisaldas palju hoovkondlikku klatši ja oli loetavaimaks ajakirjaks tolleaegses Euroopas.

(Tõlkija märkus.)

kasu tooks, ta magas noore võõrastemaja teenijaga, ta tellis mängusaaliomanikule uued pharo-lauad [1], kusjuures ta teenis nelisada kuldnat, ta oli kõige armsamaks külaliseks Kuramaa printsessi hommikusel vastuvõtul, ta korraldas supelmaja teenri armutehinguid, ta muretses, tänu Nicklas Pfäffle osavusele, Ludwigsburgi kasvuhoonest apelsiniõisi Madalmaade saadiku tütrele. Kui saadiku tütar vannis istus ja härradega vestles, siis oli tal lubatud kõige ligemal istuda puukaanel, mis kattis vanni ja jättis vabaks ainult pea, ja paljud ütlesid, et Süssile olevat lubatud ka paljud muud vabadused. Ta sõlmis kasuliku lepingu ühe Amsterdami kalliskivikaupmehega teatud liiki kivide lihvimise asjus; tüliasjas krahv Tratzbergiga, kohmaka, häbematu baieri härraga, lõikas ta nii tabava järskusega, et baierlane oli sunnitud järgmisel päeval Wildbadist jalga laskma. Ta muretses aednikule krediidi uue pargi jaoks supelmaja juurde ja teenis sellelt sada kümme taalrit. Ta mängis, kui kõik sakslasest härrased kartlikult tagasi tõmbusid, noore lord Suffolkiga kui ainuke vastaspartner ja kaotas naeratades ja viisakalt neli tuhat kuldnat. Ta andis vastu kõrvu moekaupmehele, kes teda sukahoidja ostmisel oli tahtnud petta nelja krossiga. Ta ootas iga päev Saksi ministri eestoas — Saksi hoov otsis laenu — ja seisis palja päi ja sügavalt kummardades ajal, mil minister kangelt ja upsakalt otse enda ette vaadates tervitamata temast mööda läks. Ta kadestas põlevalt Isaak Landauerit, kes, saadetuna uulitsapoiste pilkest, rahva needusest, suurilma põlgusest, läks krahvinna majja, arvestas, pani liikuma raha, pani liikuma maa, vallandas inimesi, mattis neid ahelatesse.

Sellises tujus leidis teda Isaak Landauer. Ta alustas ettevaatlikku juttu haruldastest kapriisidest, millega jumal, kiidetud olgu tema nimi, oli kristlasi karistanud. Vana Heilbrauni raehärra hoidis alati enda ümber seitset koerapoega ja need pidid olema kõik täpselt ühesuurused; Zwanzigeri preili oli andnud tõotuse reedeti mitte ühtegi sõna rääkida; Hoheneggi isanda auahnuseks oli kõigi

---

[1] Pharo (Faro) — kaardimäng. (Tõlkija märkus.)

aadlike matustel viibimine ja ta ei kohkunud selle täitmiseks tagasi ühestki seiklusest. Jõudis siis ettevaatlikult kuulujuttudeni igavesest juudist ja lõpetas, mainides möödaminnes, et krahvinnal on kummaline tuju igavest juuti, mõnd selgeltnägijat või astroloogi, veel meelsamini aga usaldusväärset kabalisti enda juures näha. Siis vaikis ta, ootas.

Süss oli kohe märganud, et teine midagi tahtis. Ta tõmbus endasse, varitses. Isaak Landaueri jutt igavesest juudist lõi segi kõik tema arvestused. See jutt riivas seda kohta, mida ei saanud võtta ärisse, mis ei lasknud end väljendada arvudes. Riivas ärakapseldatut. Ka tema oli muidugi kuulnud nendest kuulujuttudest, kuid temale külgesündinud anne end eraldada kõigest, mis võis segada tema julgeolekut, võimaldas tal kergelt ja kiiresti libiseda üle aimuste ja ähmasuste. Ainult mitte põrkuda vastu ärakapseldatut. Kuid nüüd, kui Landauer sellega alustas, valdas teda vastupandamatult ebamugav tunne. Ta nägi Isaak Landaueri ettepanekut endale lähenevat nagu kauget lainet, ta kartis seda ja ihaldas seda ühtlasi, ja nüüd, kui Isaak Landauer vaikis, istus ta piinavalt kibelevas pingutuses.

Ja seal juba teine jätkaski. Viivitades, katsudes peita oma ebakindlat lootust harilikku häälekõlla, küsis ta: „Ma mõtlesin, reb Süss, võib-olla rabi Gabriel."

Seal ta nüüd oli. See tema ees istuv ja kavalalt ning mõnusalt pead kõigutav inimene sihtis kindla arvestusega sellele, mille aimusest Süss vastumeelselt kõrvale hoidus, mida ta oli püüdnud endast maha raputada. Ta sundis teda selle üle üksikasjalikumalt mõtteid vahetama.

„Ma arvan," kompas jälle teine, meelitaja, kadestatu, „ma arvan, igavene juut, kellest nad lobisevad, võib olla ainult tema."

Ja, ja, seda oli muidugi ka Süss aimanud, kui ta neist kuuldustest oli kuulnud. Kuid just selle eest tahtis ta end sulgeda, et selline aimus ei muutuks teadvuseks. Rabi Gabriel, tema onu, kabalist, igaühes õudust tekitav ja kõigile kummalise kartust levitava uduga kaetud, ainuke inimene, kellest ta ei saanud selget pilti, kes oma juuresolekuga tema värvilise maailmapildi värvituks muutis,

tõelikkuse olematuks tegi, kelle juuresolekul tema selged, ümmargused arvud muutusid kahemõtteliseks, see pidi jääma omaette, kaugele. See ei olnud kindlasti hea, ei, ei, kindlasti mitte, teda ärisse segada. Ta riivab ärakapseldatut. Sellest tekib segadus, surve, lahkheli, tekivad asjaolud, mida pole ette arvestatud, pole kaaluteldud. Ei, ei, siin oli äri, ja too teine oli seal kaitstud, kaugel, nii oli see hea ja nii pidi see jääma.

„Ma ei nõua seda muidugi tasuta, reb Josef Süss," kompas teine edasi. „Ma võtan teid osanikuks krahvinna äritehingutesse."

Josef Süss pani liikuma kõik arvestuste rattad. Ta istus suures kiusatuses. Tema peaaju töötas teravalt, kiirelt, tohutu energia ja täpsusega. Ta kaalus asjalikult ja kiirelt selle pakkumise kasusid, hõõrus nad läikivaks, luges, arvestas. Sidemed krahvinnaga olid palju väärt, see oli rohkem kui suur summa raha. Osanikuna selles äris võis ta jõuda hertsogini, ja sealt prints Eugenini oli üks samm. Ta nägi sadu võimalusi, peadpööritavalt kauge nihkus päris lähedale.

Kuid see ei sobinud, ei sobinud. Võis ohverdada kõik siin maailmas äri eest. Naised, lõbud, elu. Kuid seda mitte. Tõmmata rabi Gabriel ärisse, tema maha sahkerdada, seda mitte. Süss ei uskunud mitte midagi, ei kurja ega head. Kuid see siin tähendaks viskumist asjadesse, kus pole mingit kasu arvestustest ja kaalutlustest, see tähendaks viskumist keerisesse, kus igasugune julgus muutub mõttetuks ja ujumisoskus on asjatu.

Ta hingas ägedalt, surutult. Liigutusega, justkui tahtes end kaitsta, sirutas ta selga, tundes sellel äkki külmavärinaid. Teda valdas tunne, nagu vaataks üks inimene üle ta õla, inimene tema enda näoga, kuid täiesti ähmane, udune.

„Teie ei pea temalt midagi nõudma," meelitas Isaak Landauer ettevaatlikult edasi. „Teie ei pea talle tegema mingit ettepanekut. Kõik, mis ma tahan, reb Josef Süss, on, et teie teda Wildbadi kutsuksite. Teil tuleks vaid see noor inimene, Pfäffle, talle järele saata, see otsib tema kindlasti üles. Ma toetaksin teid hästi äris krahvinnaga."

Süss raputas oma uimasuse, võttis end kokku. Asjad said jälle tagasi oma värvi, piirjooned, selguse, käegakatsutavuse. Udune nägu tema õla taga kadus. Tema kõhklus on mõttetu. Ta ei olnud ometi mõni unistav, rumal poiss. Ja tookord, kui talle Kurpfalzi hoovkonnas tehti ettepanek lasta end ristida, olid olnud arusaadavad takistused, mis ei võimaldanud selle teostamist. Tegelikult ei teadnud ta praegugi õieti, miks ta seda teha ei lasknud nagu ta vend, kes sellisel lihtsal kombel endale hiilguse, positsiooni ja paruni tiitli muretses. Kuid tema ei teinud seda tookord, ei teeks seda ka täna ega iialgi ühegi äri eest maailmas. Kuid nüüd, mis selles siis nii halba on, mida see kaval, tark, kogenud temalt nõuab? Keegi ei nõua temalt, et ta rabi, selle õudusetekitaja, selle ähvardavalt ebameeldiva, maha sahkerdaks. Kuidas oli jällegi tema galoppiv, liiga kärmas kujutlusvõime kõik mõisted segi ajanud. Siia kutsuma peab ta vanamehe, muud midagi. Ja selle eest sidemed krahvinnaga, hertsogiga, prints Eugeniga. Ta oleks loll, kui ta sellepärast kinni ei haaraks, et see oli natuke, ta otsis sõna, natuke ebamugav.

Viivitades, pooliku lausega ütles ta, et võiks ju rabile järele saata. Isaak Landauer haaras kohe sõnast. Kuid nüüd nõudis Süss nii suurt osa äritehingust krahvinnaga, et teisel oli võimatu sellega nõustuda. Kokku leppides, ägedalt kaubeldes arutasid nad üksikasju. Samm-sammult, ägedalt võideldes taganes Süss.

Kui nad lõpuks olid kokku leppinud, mõtles Süss, elas, hingas ainult sellele ärile. Niipea kui ta teenri oli ära saatnud, vajus rabi Gabriel jälle unustusse.

Nicklas Pfäffle sõitis posthobustega. See vaikiv mees ei äratanud kusagil tähelepanu. Rahulik, igavust tundev, veidi väsinud ilmega, peitis ta oma agaruse veretu, tursunud näo nukrameelse ükskõiksuse taha. Olles ülesande enda hooleks võtnud, kleepus ta vaik-sitkelt ja ükskõikselt selle külge.

Võõra jäljed viisid risti ja põiki läbi Švaabimaa, märgatava sihita, meelevaldselt. Kadusid siis ära, tulid uuesti päevavalgele Šveitsis. Kahvatu, rasvane mees

järgis neile kohusetundlikult käänak käänaku järel, neid vältimata, ärritumatult.

See oli kummaline rada, mida matkas võõras, ja täiesti erinev tavalistest reisidest. Juhtus harva, et ta valis järgmise maantee, ta kasutas kõrvalteid ja mida metsikum see oli, seda enam tundus see talle teretulnuna. Mida, pagana pihta, otsis keegi kivi- ja jääkõrbedest, mida jumal oma vihaga oli karistanud.

Selle ümbruskonna vähesed talupojad, jahimehed ja puuraiujad olid töntsid ning sõnaahtrad. Ronis võõras kõrgemale kui nende kõige kõrgemal asuvad karjamaad, siis saatsid nad teda küll oma pilkudega, kuid pikkamisi ja osavõtmatult nagu nende loomad, ja oli võõras nendest möödunud, pöörasid nad jälle oma pilgud niisama pikkamisi ja osavõtmatult ära. Võõras ei äratanud tähelepanu, tema rasked riided olid ebamäärast värvi, kaunis vanamoelised, sellised, mis võisid olla moes Hollandis kakskümmend aastat tagasi. Väike, jässakas, paksu-võitu, selg veidi kumer, matkas ta, sammult raske, kuid pidev. Siin mägedes, kuhu iial ei tulnud ükski võõras, oli Nicklas Pfäfflel kerge teda silmas pidada. Rahvarohketel tasandikkudel oli olnud raskem tähelepanu-äratamatut jälgida. Oli midagi kummalist, raskelt seletatavat, mis hoolimata väliste märkide puudumisest siiski tema jäljed äratuntavaks tegi. Inimesed ei leidnud sõnu selle väljendamiseks, seda ei saanud määrata, kuid siiski oli see ainulaadne ja mitte äravahetatav, ja ikka oli see sama pelglik sosin, millega sellest räägiti. Võõra teekonda märkis tema mõju ümbrusele; kes teda nägi, hingas raskemalt, naer katkes tema juuresolekul ja lasus rõhuva, ängistava võruna ümber pea.

Nicklas Pfäffle, kahvatu, rasvane, ükskõikne, ei uurinud pikemalt põhjusi. Ta rahuldus jälgedega.

Kolm talu asus kõrgustikul, väike puust kabel nende juures. Kõrgemal ülal olid loomad karjamaal. Edasi polnud enam muud midagi, ainult jää ja kivi.

Võõras ronis piki kuristikku, all tõttas kitsas ja mühisev oja ja oli selgesti näha, kus ta jääliustikkude ja veerkivide alt jälle päevavalgele tuli. Teisel pool ronisid mägi-

ekaspuud, hõredad, vintsked, lämbusid kivil. Valgetena helkivad mäetipud, mille päikesest valgustatud lumi tegi haiget silmale, tõusid teravalt ja eriskummaliselt virvendavasse sinasse, sulgesid tardunud kaares kõrgustiku oru. Võõras ronis raskustega, ettevaatlikult, osavuseta, püsivalt. Ületas käredavoolulised jõed, liustikud, libiseva mulla. Lõpuks seisatus ta ühel esileulatuval mäerahul, tema ees — jäätanud seinte teedsulgev kaar. Tema all sirutas jääliustik välja oma palja, laia, lõhestatud keele, millesse suubus kõrvalt teine niisamasugune, kõik lõppes veerkividesse ja tühjusesse, metsikult laialipillatud kaljurahnud moodustasid saladuslikke, tardunud, käristatud jooni. Ülal, üle kõige, helkis pilkavalt, päikesest valgustatult, kättesaamatult lumega kaetud tippude suursugune õrn lennukus.

Võõras kükitas maha, vaatas. Kogukas, habemeta, kahvatu nägu toetus käele. Üle väikese, lameda nina vaatasid nukralt hallid silmad, liiga suured lühikeses, lihavas peas, millest hõõgus tumedat tuld, tuima, ängistavat, lootusetut kurbust. Otsaesine rõhus laialt, raskelt ja madalalt väga tihedatele kulmudele. Küünarnukk vastu jalga, põsk käele toetatud, kükitas ta ja vaatas.

Oli siin see, mida ta otsis? Üks voolas teisesse, ülemisest maailmast alumisse, iga inimese nägu pidi kajastuma mingis mullatükis. Ta otsis maailmast tükki, millest talle vastu vaataks inimese nägu, suurem, loetavam, tähendusrikkam, tolle mehe nägu, kelle vangistuses ta oli. Ta otsis jõge, mis toda teist ja ka teda ennast seoks taevatähega, sõnaga ja lõpmatusega.

Ta kükitas sügavamini, rääkis omaette tumeda, vastumeelselt murdunud, toriseval häälel, pooleldi lauldes värsse salajasest ilmutusest. Nahk, liha, luud ja veresooned on riietus, kest, ja mitte inimene ise. Kuid kõrgema tarkuse saladused on inimese keha olemuses. Vaata, nahk vastab taevale, nad laotuvad üle meie ja katavad meid rõivana. Vaata, liha vastab maailma ainele. Vaata, luud ja veresoonad on jumala troonitoed, millest laulab prohvet, need on jumala tegutsevad elundid. Kuid kõik see on vaid riietus ja nagu tõeline inimene on sisemuses, nii on ka taevalik inimene sisemuses ja kõik

on madalamas maailmas samuti kui kõrgemas maailmas. Nagu taevalaotusel, mis ümbritseb maad, on tähed ja tähekogud, mis meile varjatut teatavaks teevad ja sügava saladuse avaldavad, nii on ka meie ihunahal jooned, voldid ja märgid. Ja need on ihu tähed ja tähekogud, ning nendes peitub nende saladus, ja tark loeb ja tõlgendab neid. Tule ja vaata! Vaim voolib endale nägu ja teadja tunneb selle ära. Kui moodustuvad kõrgema maailma vaimud ja hinged, on neil nende kuju ja kindel kujunemine ja see peegeldub hiljem inimese näos.

Ta vaikis. Mitte mõtelda. Need asjad ei kannata mõtlemist, nad hävivad mõtlemisest. Neid pidi vaatlema või rahule jätma.

Oli see too nägu, mida ta otsis? Tühjus, jää, munakivid, pilkav sinine valgus selle üle, vaevaliselt nirguv veenire? Kaljurahnud, mis jääle õudselt süngeid jooni heitsid, kas see oli nägu, mida ta otsis?

Ta vajus sügavamini kössi. Ta vältis iga liigutust, mis polnud kooskõlas otsitavaga. Tema laupa, peaaegu püstloodis üle nina, lõhestas kolm teravat, sügavat, lühikest volti, mis moodustasid püha kirjatähe šin, jumala nime Šaddai alguse.

Suure pilve vari tumendas jääliustikku, mäetipud oma virvendava lume lõpmatult õrna joonega helendasid kättesaamatult õrna pilkega. Raisakotkas tiirles rahulikkude sõõridega sinises virvenduses üle kõrgustikuoru tippude kivistunud virr-varri.

Etteulatuval kaljurahnul kükitav inimene, äärmiselt väike mõõtmatus maastikus, imes endasse kivi, tühjuse, pihustunud jää jooni. Õrn, pilkav valgus, pilv, linnulend, kaljurahnude pimedalt hullumeelne meelevald, aimus madalamal asuvatest inimestest ja karjamaal söövatest loomadest. Ta hingas vaevalt, ta tabas, ta mõistis.

Lõpuks, peaaegu vaarudes nii pingutavast liikumatusest, ajas ta enda kurnatuna püsti, vabastades lauba sügavas rahulikus kurbuses vaolisest märgist. Laskus vaevaliselt, veel peaaegu poolhalvatuna orgu.

All, esimesest talust tuli talle vastu tundmatu, lihav, kahvatu mees ja vaatas talle tunnistades otsa; näol ükskõikne ilme, kiri käes — tahtis ta hakata rääkima. Rabi

Gabriel võttis tal sõna suust. „Josef Süssilt," ütles ta nii endastmõistetavalt, nagu oleks talle sellest mehest ja tema ülesandest juba ammu teatatud, nagu kinnitaks ta oodatut. Nicklas kummardas, imestamata, et võõras teda tundis. „Ma tulen," ütles rabi Gabriel.

Krahvinna oli pärast kümnepäevast raevukat tegevust vajunud töntsi ootusesse. Nukras rammestuses istus ta lapislazuli ja kulla keskel, lihav, energilised põsed lõdvad, käsivarred ripakil. Ta laskis mõtlematult, tema, kes muidu iga pisiasja ise määras ja kontrollis, oma toaneitsidel ennast masseerida, ehtida, riiete ja hiilgusega katta. Ta laskis öösel Karika-Kaspara, keda peeti nõiaks ja targaks, enda juurde tuua; kuid räpane naine, pelglik ja häbelik teda ümbritsevast toredusest, ökutas ainult mõttetust. Ja selgeltnägija ning kabalist, keda talle Isaak Landauer oli lubanud, ei tulnud ega tulnud.

Käskjalad Nesslachi jahimajast teatasid esialgu ikka sedasama. Hertsog käis jahil, pidas sööminguid, magas ungarlannaga. Siis aga tuli järsk muudatus, iga päev saabusid rabavad kiirsõnumid. Salanõunik Schütz oli kohusetundlikult ja väsimatult hertsogini tunginud. Teisel päeval saabus Nesslachi elegantne prelaat Weissensee, härrasmehelik diplomaat parlamendi üheteistkümne-komisjonist. Hertsog pidas Schütziga nõu kaks tundi, ungarlanna saadeti sama päeva keskpäeval Ludwigsburgi ja õhtul võttis Eberhard Ludwig koguni vastu prelaat Osianderi, sõnniturjalise käratseja, hertsoginna kõige tulisema poolehoidja.

Kui teade saabus Wildbadi, ei suutnud krahvinna ennast enam ohjeldada. Ah, Osiander hertsogi juures. Osiander! Ta märatses. Kui ta oli nõudnud, et ka tema nimi kirikupalvesse võetaks, oli see kohmakas, koerapeaga kelm söandanud ütelda, see olevat juba palve sees: ja päästa meid ära kurjast! milline lause oli laia muigena üle terve Saksamaa naerulaginal edasi ujunud. Hertsog ei olnud julgenud Württembergi kõige populaarsemat meest vallandada, kuid ta ei olnud teda enam vastu võtnud. Ja nüüd oli ta Nesslachis, lärmas tema vastu sihitud matslikkude jämedate naljadega. Ei, ei! Oodata? Mõttetus.

Ta oleks lämbunud kauemast pealtvaatamisest. Isegi tõllas sõitmiseks ei jätkunud tal kannatust. Käsud anti raevutseva rutuga: valitseja, sekretär, toaneitsid ja toapoisid pidid järgnema. Tema ise, saadetud ainult ühest ratsapoisist, kiirustas hobusel Nesslachi, ei raisanud aega söömiseks, ratsutas kui kuradi käskjalg.

Ta kohtas hertsogit tema Hubertus-rüütlite käras, kunstipäraselt hobuseid juhtivana, lärmavana. Eberhard Ludwig oli abitult üllatatud oma vaikivate, viisakalt sügavale kummardanud, endamisi kihistavate härraste keskel. Tulipunane, kergelt hämmeldunud, nohisedes läbi lihava nina, juhatas ta krahvinna lossi, andis korraldused vanniks, karastuseks. Kuradi eit, see naine! Niisugune ratsaretk! See Christl! Kuradi eit!

Krahvinna, ise veel ratsariideis, pingutusest soe, paksu tolmukorraga kaetud, sundis hertsogi läbirääkimistele. Nüüd mitte alla anda. Vastu pidada. Mitte tõusta lasta. Mõistuse kate tugevalt ülekeevale südamele suruda. Silmad nähtamatusse hämarusse suunata, silma väike vääratus võib kõik hukutada. Haarata see kompav, vingerdav, kõrvalepõiklev, selgusetu jälle tugevalt enda kätte. Nüüd, mil ta on üllatatud, mil ta ära pageda ei saa, mil keegi vahele ei räägi, talle tarku, jultunud nõuandeid ja abinõusid kõrvu ei sosista. Rahu, teie tuikavad närvid. Sina, kloppiv süda, rahu.

Ta jutles kergelt, jõi väikeste sõõmudega limonaadi, naljatles hertsogi vähenõudlikkuse üle: Hubertus-rüütlid, väike tantsitar — mitte eriti valitud seltskond tema jaoks. Siis õrnad etteheited. Osianderit ta ei oleks pidanud vastu võtma. Ta saab ju sellest aru, et hertsog tahtis end lõbustada vana juhmuri jämedate naljadega, kuid seda on valesti tõlgitsetud. Eberhard Ludwig, suures kimbatuses, ei teadnud, kuhu end peita krahvinna hallide silmade sära eest, kiheles, higistas oma raskes kuues, nohises. See naine! See Christl! Milline kuradisõit. Tuli lihtsalt lennates üks-kaks siia ja valgustas tema hämarat mittemidagi-tegemist. Siis küsis krahvinna otsekoheselt: jutt hertsoginnast, leppimine ja nii edasi, see olevat ju alp loba. Või mitte? Hertsog kähiseva köhatusega: ja, muidugi, see olevat loba. Nad sõid üksinda, ilma Hubertus-

rüütliteta endaga rahulolevalt õhtut, jõid. Ei mingit Schützi, ei mingit Osianderit. Krahvinna täitis toa oma taltsutamatu, lärmava reipusega, mässis Eberhard Ludwigi täiesti sellesse. Kurat! Missugune sõit! See naine! See kuradi eit!

Krahvinna magas öö sügavalt, rõõmsalt, kaua unenägudeta. Kui ta ärkas, oli hertsog kadunud. Täiesti salaja, aovalgel oli ta ära läinud. Ta andis omaette irvitavale, alandlikule, õlgu kehitavale lossivalitsejale vastu kõrvu ja tormas hertsogile järele, märatsedes, hobuseid taga kihutades. Ludwigsburgis oli loss tühi. Polnud hertsogit. Hertsog oli sõitnud Berliini kuninga juurde vastuküläskäigule. Kombekohase hiilgesaatjaskonnaga lootis ta kokku saada teisel pool piiri.

Krahvinna, ohjeldamatu, moonutatud näoga, vibutades ratsapiitsa, tormas endid seina äärde peitvatest toapoistest mööda läbi tühjade saalide. Lõpuks hertsogi töölaua taga, Augustuse ja Marcus Aureliuse rinnakujude vahel, itaalia meistri pildi ees, mis kujutas krahvinnat hertsoginna tunnustega, istus mees kõrgema ametniku parukas, lõpmata viisakas, sügavalt kummardav, magusalt naeratav: Schütz. Andreas Heinrich Schütz, tema sünnitis, tema Schütz, keda tema oli teinud härrasmeheks, salanõunikuks. Diplomaat, piinlikult moe järele õmmeldud mundris, ainult poolkalliskivid kingadel, nagu see alles kolme nädala eest oli Pariisis moodi läinud, kummardas ikka ja jälle sügavates viisakusavaldustes oma konksnina, kraapis jalaga põrandat ja kinnitas läbi nina ladusas, lahkelt keerukas prantsuse keeles: jumal olevat Hiilgusele sisendanud aimuse Tema Ekstsellentsi, krahvinna, tulekust, kuid Hiilgusel kahjuks ei olnud võimalik oodata ja oli oma truualamlikema teenri õnnelikuks teinud ülesande kaudu ekstsellentsiga koos einestada ja talle selle juures üks teadaanne edasi anda. Krahvinna, tulipunane, metsikult nohisedes, vastas talle jämedalt, ärgu tehku vigureid, vaid vastaku talle saksa keeles ja selgelt, mis õieti lahti on, või — ja ta vibutas ratsapiitsa. Aga salanõunik, eksimatult viisakas, kinnitas, ta olevat õnnetu, et ei saavat oma kõrgele heategijale kasulik olla, kuid ta olevat seotud valjude korraldustega.

Lõpuks lauas andis ta edasi hertsogi käsu, kaunistades seda tuhande viisakusavaldusega, et krahvinna peab lahkuma residentsist ja asuma oma mõisadesse. Krahvinna hakkas kõvasti, rõkkavalt naerma. „Naljahammas, Schütz!" hüüdis ta. „Naljahammas!" ikka lakkamatult naerdes. Vana diplomaat istus vaikselt, kohusetruult, jälgides oma teravate, heledate silmadega üleskaranud ja edasi-tagasi sammuvat krahvinnat. Salaja imetles ta krahvinnat, kui loomutruult ja sugugi mitte lõikavalt kõlas ta naer, kui hästi ta näitles.

Krahvinna jäi. Ah! ta ei mõtlegi Ludwigsburgist lahkuda. Tal olid mõttetud raevuhood, ta kohtles halvasti teenijaskonda, peksis puruks portselani. Schütz kinnitas õlgu kehitades, et ta pidavat krahvinnale ainuüksi edasi andma Hiilguse käsu ja väljendas paljude, peenelt reastatud sõnadega rõõmu ning austustunnet, mis saavat talle osaks krahvinna siinviibimise läbi, kuid tema siiajäämine toimuvat tema enda vastutusel ja kindlas etteteadmises, et tal on oodata kõige kõrgema viha ja sügavat ebasoosingut. Nad sõid üheskoos. Vana, tulest ja veest läbikäinud intrigant, kes oli püsinud iga valitsuse ajal, tundis otsekohest sümpaatiat krahvinna vastu, tema tõusu julguse vastu, ja asjatundlikku imetlust tema keerukate äriliste tehingute vastu, millega tema juudid krahvinna röövitud varasid täie rahuga maalt välja toimetasid. Kuivetanud, kiretu kavaler poleks iialgi uskunud, et ta on suuteline ühe rasvunud, vananeva naise ümber sellise siiruse ja püüdlikkusega lipitsema. Nende lauas valitses saja rõveda vihjega vürtsitatud vaimukas vestlus ja Schütz ootas põnevusega, kui kaugele ulatub krahvinna vastuhakk Eberhard Ludwigi rangetele käskudele.

Hertsog ei jäänud kauaks Berliini. Schütz võis teatada krahvinnale, et hertsoginnat olevat palutud sõita Teinachi lossi. Samuti olevat sinna siirdunud maapäeva esindajad, ja ka Baden-Durlachi, Kurbrandenburgi ja Kasseli saadikud. Hertsog tahtvat oma abikaasaga rahva ja riigi juuresolekul ära leppida. Kaua ja vaikselt vaatas krahvinna salanõunikule, kes teda tõsiselt ja tähelepanelikult silmitses. Siis tahtis ta üles hüpata, karjatas lühidalt ja summutatult ning kukkus minestanult maha. Schütz püü-

dis krahvinnat aidata, kutsudes naisteenijad. Õhtul ilmus ta uuesti krahvinna juurde, pärides tema kavatsuste järele. Krahvinna — väga vaikseks jäänud kõrgus — seletas, et ta minevat Freudenthali lossi oma ema juurde, kellel ta oli viie aasta eest lasknud sinna elama asuda. Schütz küsis, kas ta võiks väikese saateüksuse kaasa anda, ta kartis rahva vihapurskeid. Krahvinna, pea seljas, huuled ahtad, loobus saateüksusest.

Järgmisel päeval lahkus ta Ludwigsburgist kuues paraadtõllas. Salanõunik seisis sügava kummardusega lossi rambil kuni hobused liikuma hakkasid. Kõrgete akende eesriiete taga piilusid irvitavad hertsogi toapoisid. Kodanikud vaatasid tummalt, tervitamata; pilkamiseks neil julgust ei jätkunud. Kuid tänavapoiste kraaksuv pilge lendas ta tõllale järele.

Terve sõidukite pargi oli ta ette saatnud mööbli ja nipsasjadega. Pärast tema ärasõitu jäi loss tühjaks. Puudus isegi kallihinnaline tindipott hertsogi kirjutuslaual, ning Augustuse ja Marcus Aureliuse rinnakujud seisid väga paljalt itaalia meistri toreda pildi ees, mis kujutas krahvinnat hertsoginna tunnustega.

Schütz oli naeratades lasknud tal toimida oma soovi järgi.

Neljast toast, mis olid Süssi tarvitada võõrastemajas „Täht" Wildbadis, tuli tal kahest loobuda. Württembergi prints Karl Aleksander, keiserlik feldmarssal ning Belgradi kuberner, saabus varem kui ta oli ette teatanud ja vajas tube. Printsile oli krahvinna äärmiselt vastik. Ta oli vaba eelarvamustest. „Paras hoor, lase käia," ütles ta tavaliselt, „kuid üks pulstunud hoor, kõige koledam kuradi soperdis." Ja krahvinna oli talle ainult pulstunud hooraks. Nii tahtis ta oodata krahvinna ärasõitu, et vältida temaga kokkusaamist. Kuna aga krahvinna oli varem ära kolinud, võis prints lühendada oma viibimist Würzburgis.

Wildbadi supelvõõrad vahtisid uudishimulikult saabuva prints Karl Aleksandri, Peterwardeini[1] võitja, prints

[1] Peterwardein — linn Jugoslaavias. 5. aug. a. 1716 saavutas prints Eugen seal hiilgava võidu türklaste üle.

(Tõlkija märkus.)

Eugeni parema käe, Viinis suures aus oleva feldmarssali paraadtõlda. Igal pool Saksamaal, eriti aga Švaabimaál, rippus pilt, mis kujutas teda tormijooksul Belgradile seitsmesaja kirvemehega ronimas türklaste kuulirahe all kõrgustikku pidi üles. Erutav pilt. Sangar. Suur kindral. Bravo! Elagu! Muide, poliitiliselt täiesti tähtsusetu, väike prints ühest kõrvalsuguharust. Täiesti hädaohutu. Ühtlasi galantne härra, vastutulelik kamraad, hea poiss. Teda võeti vastu üldise heatahtlikkusega, eriti tundsid sõjasangari vastu huvi daamid, ja Madalmaade saadiku tütar viskas talle loorberioksakese tõlda.

Tema saabumine polnud kuigi esinduslik. Mahukas, soliidne, natuke kulunud reisitõld. Prints ise, tõsi küll, väga elegantne, otsekohene, rõõmus nägu, pikk, ilus, blond juus, ta oli reisil parukata, kõrge tugev kehakuju uhkes mundris. Kuid saatjaskond väga kehv. Ihuhusaar, üks haiduk [1], kutsar, see oli kõik. Ainuke silmatorkav, luksuslik: tagumisel istmel istuv mustjaspruun, vaikiv, tähtis mees, üks mameluk [2] või midagi sellesarnast, prints oli ta vist mõnel sõjaretkel saagiks saanud.

Süss ja Landauer seisid võõrastemaja ees vahtiva elagu-karjuva rahva hulgas, kui prints saabus. Süss vahtis ainiti, täis kadedust, hiiglaslikku, elegantset meest. Tuhat ja tuline! See oli tõesti prints ja suur härra. Need, kes muidu Wildbadis ringi liikusid, ei ulatunud talle õlgadenigi. Ka mustjaspruun avaldas talle mõju. Isaak Landauer aga uuris hindavalt, heatahtliku kaastundega sõidukit ja livreed. „Vaene mehike, see härra feldmarssal. Ma ütlen teile, reb Josef Süss, ta pole isegi kaht tuhandet taalrit väärt."

Prints oli kõige rõõmsamas tujus. Ta polnud kolme aasta vältel saanud Lääne-Saksamaale, oli kaua paganate ja poolmetslaste hulgas oma Serbia provintsis elanud, surma ja kuradiga tapelnud. Nii hingas see küps mees, ta oli nelikümmend viis aastat vana, mõnuga kodumaa õhku.

Pärast pikka sõitu kümbles ta kõigepealt, laskis oma ihuhusaaril Neufferil oma lonkavat jalga — Cassano

---

[1] Haiduk — ungari jalaväelane, ka haiduki riietust kandev teener.

[2] Mameluk — türgi päritoluga ori. (Tõlkija märkus.)

lahingu mälestus — essentsidega hõõruda, istus hommikukuues akna alla, lobises hubaselt kammerteenriga, kuna mustjaspruun kükitas põrandal.

Ta oli nagu kord ja kohus ringi liikunud. Kaheteistkümnendast eluaastast alates oli ta sõdur, oli võidelnud Saksamaal, Itaalias, Madalmaadel, Ungaris ja Serbias. Peale prints Eugeni, keda ta südamest austas, oli ta esimene kindral riigis. Ta oli lõpetanud kõrgemad ratsaväekoolid Veneetsias ja Viinis ja tema esinduslik hoiak, tema heatahtlik, veidi lärmakas huumor oli armastatud naiste poolt, jahil veiniklaasi juures. Mida võis saavutada üks tähtsusetu kõrvalsuguharust pärinev saksa prints, seda oli ta saavutanud. Prints Eugeni lähim sõber, tõeline salajane nõunik, keiserlik feldmarssal, ülemjuhataja Belgradis ja Serbia kuningriigis, kahe keiserliku rügemendi omanik, kuldvillaku rüütel.

Belgradis oli valitsenud tema ümber igavene ohvitseride ja naiste keeris. Talle oli väga meelepärane see korratu eluviis, mille kehva korrashoiu eest hoolitsesid ihuhusaar Neuffer ja mustjaspruun ja mis muutis Belgradi kindluse sõjalaagriks. Serbia asevalitseja koha eest oli ta tänu võlgu oma sõbrale — prints Eugenile. Seal all teostas ta selliselt sõjalisi kindlustusi, et tema meetodeid kiideti kõigis sõjaakadeemiais õppe-eeskujuna. Kuid, mis puutus valitsemisse — kuradi pihta! Siin laskis ta end, tõsi küll, juhtida rohkem impulsist kui asjatundlikkusest; kuid ohustatud piirkonnas oli mees, ehkki ta mõnikord rappa läks, väärtuslikum kui mõni Viini hoovkonna sõjanõukogu pärgamentne eesel.

Kui seda rõõmsat, eluküllast sõdurit piinas mõni mure, oli see ikka sama: raha. Ta palk oli napp, tema printslik apanaaž naeruväärne. Ja ta ei saanud närutada. Seal istus ta kui keiserlik asevalitseja paksuks tursunud ungari parunite ja sultani pašade hulgas, kes olid tulvil kõiki Saaba kuninganna rikkusi. Ta ei olnud nõudlik, ta oli elanud kui kõige viletsam sõdur, söönud rämpsu, nii et kõik sooled endid sees ümber pöörasid, maganud külmunud roojal. Kuid ta ei võinud ju oma seltsimehi vastu võtta tühja laua juures, oma naistel lasta ringi joosta kaltsudes, oma hobusetalli täita hobusekronudega.

Viini hoovkonnas kuulati selliseid kaebusi ainult poole kõrva ja õlgadekehitamisega. Jumal, kui prints seda teha ei tahtnud, leidus ju pärusmail isandaid ja rikkaid küllalt, kes Serbia keiserliku asevalitseja uhket kohta ihaldasid ja olid meeleldi nõus võtma esinduskulud oma tasku kanda. Viini pankurid olid mõni kord printsi väiksemate summadega välja aidanud; kuid nüüd olid nad muutunud vastutulematuiks, peaaegu häbematuiks.

Tõsisemat osavõttu leidis ta alles Würzburgis, vürstpiiskopi juures. Ta tundis seda paksu, lõbusat isandat juba ammu, endistest aegadest Veneetsias. Seal olid nad, prints, nüüdne vürstpiiskop ja Johann Eusebius, nüüdne Šveitsi Einsiedelni kloostri abt, saanud headeks sõpradeks. Kolm noort härrat, kõik kolm suurte valitsevate perekondade kõrvalvõsud, olid Veneetsias elu ja poliitikat õppimas. Vananev, ammu allakäiv vabariik hoidis nagu vananev kokott, kes ei suuda oma lõppu näha, ikka veel kinni maailmavõimu eluviisidest, pidas kõigis hoovkondades saadikuid, kattis Euroopa ja Uue Maailma intriigide võrguga, hoides kramplikult alal suure, elava poliitika sära. Just sellepärast funktsioneeris masin paremini, et ta hakkas tühjalt jooksma ja terve Euroopa aadlik noorsugu õppis vabariigi riigimeeste ringides kõrge diplomaatia vilumust.

Mõlemad noored ilmalikud vaimulikud imetlesid asjatundlikult seda täiuslikku mehhanismi, ja saanud jesuiitide koolis ettevalmistuse, viskusid innuga õpinguisse. Kuid Švaabi prints seisis arusaamatult naerdes selles keerises; mida ta haaras, see libises tal käest. Nii pidas ta kinni joovastavast, hiilgavast seltskonnaelust, maskiballidest, klubidest, teatrist, mängusaalidest ja lõbumajadest. Noored jesuiidid lõbustasid südamest tema sõdurliku lihtsameelse otsekohesuse üle, hakkasid teda armastama kui heatahtlikku, suurt, kohmakat koera ja rakendasid terve oma auahnuse, et lihtsameelset armastusväärset inimest juhtida kahjustamatult läbi metsiku ja mõtlemapaneva Veneetsia elu. Peene naeratusega imetlesid noored kiriku diplomaadid seda lärmakat lihtsameelsust, seda lõbusat usaldavat ringis sulistamist. Seda oli nii siis veel olemas. Seal liikus keegi ringi, tegi visiite, tantsis, mängis,

armastas riigimeeste ringkondades ja kõike sihitult, nähtavasti ta ei mõelnud sugugi karjääri teha. Ja nad tundsid tema suhtes avameelset, veidi üleolevat poolehoidu.

Sellisele alusele toetus printsi sõprus mõlema jesuiidiga. Nad olid nüüd saanud prelaatideks, neid kardeti, nad seisid suure poliitika kõigi küsimuste keskel. Tema, prints, istus väljas, riigi idapiiril, vapper ja kuulus kindral, saksa saatust määravate härrade poolt kergelt ja heatahtlikult taga naerdud. Tema ei tundnud midagi sellest naeratusest, ta läks mõnusalt ning sirgjooneliselt oma teed ja mis teda pigistas, oli ainuüksi tema rahapuudus.

Würzburgis, söögilauas, ka Einsiedelni vürstabt oli ilmunud, rääkis ta avameelselt mõlema sõbraga oma kitsikusest. Raha ei ole, võlausaldajad on häbematud, üks igavene häda. Oli söödud teravaid toite ja end kuumaks joodud, kirikuvürstid tuulutasid endid, prints nööpis mundri lahti.

Piiskopi põhimõtteks oli mitte kunagi kohe vastust anda. Ta lubas küsimuse üle järele mõelda.

Pärast printsi minekut istusid prelaadid pargis varjulisel pingil, vaatasid linnale ja viinamägedele. Prints saab loomulikult abi; oli ju väga kerge teda abistada. Kuid võib-olla saab teda abistada ja ühtlasi olla kasulik ka heale eesmärgile. Nad vaatasid teineteisele ja naeratasid, mõeldes mõlemad üht ja sama. Nad olid printsile sageli Veneetsias, Viinis ja ka nüüd Würzburgis katoliku messe näidanud ja rõõmustanud tema lihtsameelsest vaimustusest, mida ta tundis hiilgusest ja viirukist. Väike prints ühest kõrvalsuguharust, nii palju oli tema ja trooni vahel, see ei olnud suur asi; kuid siiski, kui üks puhtprotestantliku Württembergi suguvõsa liige võidetakse Roomale, kannab ordukindral tagajärje raamatusse, seda ülehindamata.

Loomulikult ei tohtinud tööd kohmakalt läbi viia. Kunstipäraselt, peente niitidega. Kõik pidi juhtuma nagu iseenesest. Mõlemad vilunud isandad mõistsid teineteist poolelt sõnalt; see oli ju lihtne, ettenäidatud tee. Algul juhatatakse Karl Aleksander protestantlaste juurde, näiteks tema onupoja, hertsogi juurde, kes oli hädas

krahvinna nõudmistega, siis maakonna juurde, see on väiklane, ihne. Igaks juhuks võib järele aidata, et see tingimata ära ütleks. Vürstpiiskopi hoovkonnas oli üks härra, salanõunik Fichtel, kõigi švaabi küsimuste eriteadlane — tema viib selle asja kindlasti lõpule. Kui ta siis pihtide vahel istub, lage, lihtsameelselt kibestunud evangeelse kitsiduse üle, siis lastakse ilmuda mõnel katoliku printsessil, rikkal regensburglasel näiteks, või Thurn ja Taxise printsessil, ning kirik võtab tagasipöördunu vastu kulla, viiruki ja kuulsusega.

Täis rahu ja heatahtlikkust sepitsesid mõlemad prelaadid projekti poolikute, üksikute sõnadega; vaatasid jäätist rüübates pargi varjatud pingilt ilusat linna ja päikesest valgustatud viinamägesid.

Vürstpiiskop aitas Karl Aleksandrit väikese summaga ja, et kaheks-kolmeks aastaks kõige suuremast hädast pääseda, pöördus prints palvega Württembergi maakonna poole suurendada tema apanaaži või anda talle selle arvel vähemalt suuremat avanssi või laenu. Avaldis oli salanõunik Fichteli poolt targalt ja üksikasjaliselt sõnastatud, nii et printsile näis õnnestunud tagajärg olevat niisama hästi kui kindlustatud.

Ja nüüd ta siis istus Wildbadis, teatava väljavaatega rahale, kõige rõõmsameelsemas tujus. Laineline maa, sõbralikult metsaga kaetud, vaatas sisse ta toa akendest. Ta tundis end kümblusest ja lonkava jala masseerimisest mõnusalt värskendatuna ja asukoht näis talle pärast serbia ja ungari külade mustust ning räpasust kahekordselt viisakas ja puhas, ning ta ootas paremaid aegu.

Samal ajal, kui ta nii mõnusalt aknast välja vaatas ja Neufferil habet ajada laskis, tuli haiduk Kuramaa printsessi lahke kutsega maskiballile, olengule, mida printsess kavatses järgmisel päeval korraldada. Karl Aleksandril ei olnud vastavat kostüümi. Neuffer päris võõrastemaja peremehelt ja see arvas, et hoovi- ja sõjaväevarustaja Josef Süss Oppenheimer saaks võib-olla välja aidata. Oppenheimer? Juudi vastu ei olnud printsil midagi, kui kõõrdi kammerteenri nägu ka ei tõmbunud. Kuid Viinis teda nii halvasti kohelnud pankurite nimi oli ka Oppenheimer. Aga vahepeal oli püüdlik võõrastemaja peremees

juba Süssi juures käinud ja nüüd tõi ta väga sobiva ungari talupoja kostüümi, mille Neuffer sai vähese vaevaga printsi kasvule ümber kohendada. Karl Aleksander saatis Süssile Neufferiga ühe tukati, mille Süss Neufferile joot-rahaks andis. Prints ei teadnud, kas pidi ta juudi läbi peksma või pidi ta naerma. Kuid, et ta heas tujus oli, otsustas ta naerda.

Peol oli prints uudishimu ja imetluse objektiks. Printsess, riietatud maa ümmardajana, näis värskena ja ahvatlevamana, kui Karl Aleksander seda vananevast naisest oleks lootnud, ja säras talle vastu täis heatahtlikkust ning poolehoidu, avalamalt kui seda lubas isegi maskipeo vabadus. Karl Aleksander ei olnud säärast olengut veel näinud — need maskeraadid olid alles pool aastat tagasi saanud alguse Dresdeni hoovkonnas: talupoja riided, jämedakoelised küla kombed, mille jäljendamiseks eriti pingutati, kogu õhtu jäme õhk oli talle meelt mööda. Ta ujus meeste lugupidavas tähelepanus ja naiste edvistavas pakkumises rõõmsalt ringi. Siis koguneti paari-viisi väikeseks rongkäiguks ja kääriteritaja kostüümi riietatud Tübingeni professor ning poeet tervitas iga paari mahlaste värssidega, mille lõbus rõvedus võeti vastu rõõmuhõisete ja röökimisega. Isegi upsakas saksi minister sai hapult naeratades oma koorma sõnnikut, ainult noor lord Suffolk, suurepärases rooma kostüümis, tahtis kallale tormata, kuid talle selgitati olukord. Printsi daamiks oli piduperenaine, kuramaalanna. Printsi tervitas riimisepp tõsisemalt ja nimetas teda külaliste rõõmuhõisete saatel Württembergi Aleksandriks, švaabi Skanderbegiks, saksa Achilleuseks.

Karl Aleksandrile torkas silma, et kõik külalised said kätte oma salmikese, ainult üks mitte. See oli üks noorem härra, hea kehaehitusega, poolmaskis, nagu veel mõned peale tema. Oma florentsi aedniku kostüümi oli ta arvatavasti kooskõlastanud oma daami, Madalmaade saadiku tütrega, kelle lintidega kaunistatud õlgkübar vastas tema riietele. Tundus, et ta ei ole imestunud, et teda paaride möödumisel värsisepast välja jäeti, ta võttis selle silmanähtava halvakspanu vastu hea hoiakuga, toetus tagasihoidlikult ühte aknaavasse, vaatas pealt. Prints päris tea-

teid isanda kohta. Õlakehitus: juut, Frankfurdi faktor, Josef Süss Oppenheimer.

Ah, see oli ju see, kes samas võõrastemajas elas, kes talle selle kena kostüümi laenas, see tukatiga. Prints on joonud, on heas tujus. Võiks ju juudile paar sõna öelda, ta toetub seal nii tagasihoidlikult ja üksi. Võib-olla saab teda tögada, saab temaga endale nalja teha. Prints läheb tema poole, paljud pilgud saadavad teda. „Kas teab tema, juut, et ma teda peaaegu oleksin läbi peksnud tema tukati pärast?" Süss võtab kohe maski maha, kummardab, naeratab, vaatab alt üles printsile näkku kindla lipitseva häbematusega: „Siis poleks ma halvas seltskonnas. Kui ma ei eksi, sai ka padišahi suurvesiir Teie Kõrguselt peksa ja samuti ka prantsuse marssal." Prints naerab rõkkavalt: „Kuule, ta oskab oma sõnu seada, nagu oleks ta seda Versailles's õppinud." Florentslanna tungib lähemale, õhinal: „Ta oli ka Versailles's, Kõrgus." Ja Süss tagasihoidlikult hoobeldes: „Ja, ma tunnen marssalit, kes teilt peksa sai. Ta räägib Teie Kõrgusest suurima lugupidamisega. Ma tunnen ka Teie Kõrguse sõpru. Suursugust Savoja printsi."

„Ah, ta kuulub Viini Oppenheimerite hulka?" küsis Karl Aleksander huvitatult. „Ainult kolmanda astme onupoeg," vastas juut. „Kuid viinlasi ma ei salli, neil pole õiget sisemist arusaamist suurtest härradest. Nad mõtlevad ainult oma arvudele."

„Juut meeldib mulle," ja prints lõi talle õlale ning noogutas Süssile, enne kui ta, teistest peajagu pikem, jälle teda ümbritsevasse külaliste ringi astus.

Karl Aleksander jõi, tantsis, ütles naistele jämedaid meelitusi. Hiljem istus ta mängulauas, võitu ja kaotust valjult kommenteerides, nagu see kombeks oli. Panka pidas noor lord Suffolk, kange, vormiline, vaikiv, väheste liigutustega. Prints võitis, kõik ümberringi kaotasid. Lõpuks jäi ta veidi uimase peaga üksinda inglase vastasmängijaks. Kaotas äkki paari löögiga kõik, mis tal oli. Toibudes naeris veidi tehtult. Ümberringi pealtvaatajad põnevas uudishimus. Loodeti, et inglane pakub krediiti. Kuid see istus viisakana, korrektsena, tummana, ägestunud, hämmeldunud printsi ees. Ootas. Äkki seisis Süss pooleldi Karl Aleksandri taga, nõtke, vilunud, tasa: „Kui

Tema Kõrgus talle suurt au osutaks." Prints võttis vastu, võitis.

Enne lahkumist ütles ta juudile, et ta on andnud Neufferile korralduse Süssi hommikusele vastuvõtule sisse lasta.

Süss seisis kummardades, sügavalt hingates, suudles printsi kätt.

Isaak Landauer töötas koos Süssiga krahvinna äriasjade kallal. Ta hindas oma soojade poolehoiuavaldustega krahvinna energiat, tema sitkust võitluses hertsogi pärast, ja ta nägi vaeva, et krahvinna ääritehinguid võimalikult kavalalt ja seadusepäraselt lõpetada. Arvestusega, mis Süssis suurima imetleva lugupidamise esile kutsus, mõistis Landauer ka kõige teravamaid krahvinna vaenlasi sellesse laenuasja kaasa tõmmata, nii et eeskätt just tema vaenlased olid rahaliselt huvitatud krahvlikkude mõisade säilitamisest. Nii väga kui Süss ka imetles Landaueri ärigeeniust, katsus ta siiski võimalust mööda vältida kokkusaamist temaga. Ta leidis, et vana teda printsi ees kompromiteerib. See naeris kõlavalt juudikuue ja lokikeste üle, küsis möödaminnes Süssilt, kas ta ei peaks kord tema sõbrale Neufferi saatma, et see ta parukat kammiks. Landauer aga vangutas pead, naeratas: „Te mõistate ju arvestada, reb Josef Süss. Milleks topite teie oma aega ja raha mehikesesse, kes pole väärt kahte tuhandetki taalrit?"

Süss oleks vastusega kimpu jäänud. Muidugi, printsis nägi ta aristokraatliku esinemisviisi ideaali. Endastmõistetavus, kindlus, millega ta andus, see lärmakus, härraslikkus kõige heatahtlikkuse juures, vürstlik käitumine oma rahaliste võimaluste kehvuse juures imponeerisid talle. Kuid see polnud lõppeks kellegi põhjendus. Ka teised olid talle meeldinud ja ta oli neid imetelnud, kuid seepärast ei topita veel oma raha ühte nii kindlusetusse kunni. Mis teda printsi külge tõmbas, oli midagi muud, sügavamat. Süss polnud tavaliselt mängija. Kuid ta oli veendunud, et õnn on omadus. Kellel pole seda salajast teadmist, seda annet silmapilkselt otsustada, eksimatult, ümberlükkamatult, et see või teine ettevõte, see täring,

see inimene toob õnne, see ärgu pangu kätt äri külge, loobugu igast tõusust elus. Ja eksimatu haistmine köitis teda Karl Aleksandri külge. Prints oli tema laevaks. Laev võis näida praegu lahtitaglastatuna, kehv, mitte meelitav; targad rahamehed, nagu Isaak Landauer, krimpsutagu nina. Kuid tema, Süss, teadis, et see oli tema laev ja ta usaldas enda selle silmapaistmatu laeva hooleks, tingimusteta ja kõigega, mis ta oli ja mis tal oli.

Karl Aleksander kohtles teda sõbralikumalt kui muidu suured härrad, parajas tujus aga pilkas teda seda tooremini. Süss ei puudunud üheltki hommikuselt vastuvõtult. Kord, Neuffer laskis teda pikemata sisse, peitis end ehmunud tütarlaps teki alla. Ajal, mil mustjaspruun feldmarssalit toobritäie veega üle valas, puristas ta naerdes, tütarlaps ärgu häbenegu ümberlõigatut, ja hämmeldunult ning õnnelikult kerkis patjade vahelt noor teenija, kellega ka Süss oli maganud.

Süss võttis feldmarssali sõbralikkust kingitusena ega lasknud tema hoogudel endale tuska valmistada. Ja kui prints pärast seda, kui ta oli Süssi lõunale kutsunud, laskis Neufferil öelda, et täna ei ole juudi haisuga huumor talle vastuvõetav, ilmus Süss õhtul siiski sama naeratava püüdliku teenistusvalmidusega. Iial polnud üks inimene teda nii paelunud kui Karl Aleksander, ta uuris vaikiva tähelepanuga iga väiksematki liigutust, tema sõbralikkus tegi ta õnnelikuks, tema metsik toorus meeldis talle, kõik, mis prints tegi või tegemata jättis, aitas juuti tugevamini köita.

Vahepeal saabus Nicklas Pfäffle ja teatas, et rabi Gabriel tulevat.

Krahvinna oli ära, tema ärile ei olnud kabalisti enam vaja, sidemed krahvinnaga, osanikuks olemine Isaak Landaueri äritehingutes olid jalule seatud. Süss, õnnelik silmapilguinimene, unustas põhjuse, milleks ta rabi oli kutsunud, teadis, et ta teist põhjust polnud nimetanud, kui tungivat soovi talle silma vaadata ja tema huuli rääkimas kuulda. Ta oli enda meelest väga üllas ja suuremeelne, et ta oli julgenud puudutada ärakapseldatut ja oli pühkinud endast iga mälestuse, et ta õudusetekitajale, ebameeldivale oli järele saatnud hoopis teistel põhjustel.

Kuid niipea kui rabi Gabriel ta ees seisis, oli tema ilus, elegantselt vetruv enesekindlus äkki ja seletamatult kadunud. Ta mõtles veel: et ta ikka nii vanamoeliselt riietub! Kuid seda mõtles ta juba muuseas ja veendumuseta. Pelglik, tönts tunne, mis lasus kõikjal, kuhu rabi Gabriel ka ei ilmunud, haaras ta endasse vältimatult nagu õhk, mida me hingame.

„Sa saatsid mulle järele tüdrukukese pärast?" alustas kärisev, halvatujuline hääl. Teine tahtis vastata ägedalt, kaitsta end, tal oli varuks mitu elavat, ilusat lauset, kuid nendest tuhmhallidest silmadest hoovav lootusetu kurbus mässis end ta ümber nagu köidikud. „Või ei ole see tüdrukukese pärast?" Ja kuigi hääl praegu kõlas väsinult ja tõusuta, lõikas see kui mõnitus, ja Süss oma hea esinemise ning uhkete riietega paistis olevat kummaliselt väike ja kössis paksu-võitu, näotu mehe ees, keda võis pidada kõrgemaks ametnikuks või kodanikuks.

Ta suutis ometi muidu nii kindlalt ja veenvalt rääkida. Oo, kui nobedalt hüplesid tal sõnad huultelt ning hüppasid partnerile ja ronisid teda mööda üles, liibudes igasse lünka ja nõrka kohta. Miks oli ta jutt nüüd nii tuhm ja veendumuseta, et ta poolel lausel vaikis, enne kui oli lõpule jõudnud. Muidugi, nõustus ta, ta oli lubanud lapse enese juurde võtta. Kuid ei oleks hea, kui ta seda praegu teeks. Ei temale ega ka lapsele. Tal olevat tuhat äri ja ta olevat nii taga- ja siia ning sinna aetud. Ja rabi Gabrieli juures olevat Naemi hoopis teisiti kaitstud; ja kui tema, Süss, ka hariduse ja hingelise kasvatuse vastu huvi tundvat, tüdrukukesele tuleb ometi seltskondlik kasvatus vähem küsimuse alla kui just need asjad, mida onu paremini tunneb kui tema.

Ta lappis need väited kokku tõtates, kärsitult ja jõuetult. Vaikis. Nägi enda ees tumehalle silmi, väikest nina suures veretus näos, laial raskelt lasuval laubal, püstloodis üle nina — kolme vagu, lõigatud läbi teravalt, sügavalt, lühikesest, ja ta nägi, et need vaod moodustasid püha kirjatähe šin, jumala nime Šaddai algtähe.

Rabi Gabriel ei võtnud vaevaks teise vastuväidetele vastata. Ta vaatas talle ainult otsa, pikkamööda, tuhmide, kivistunud, teadvate silmadega ja vaikis.

Ja selle vaikimise vältel hüppas äkki, valu tekitades, ärakapseldatu lahti ja see aasta seisis alasti, see kummaline ja arusaamatu tükk elu, see aasta väikeses Hollandi linnas, see aasta, mida Süss püüdlikkusega ja siiski salajase uhkusega, nagu midagi segavat ja äärmiselt mitte sobivat, enese ja terve maailma eest ära peitis. Ta nägi täis andumust ja siiski nii äraräääkimata võõrast, valget, kinnist naise nägu, ta nägi meeltliigutavaid lõdvenenud liikmeid, ta nägi surnut, kes oli kustunud nagu ta oli vaevalt hõõguma hakanud uut küünalt põlema süüdates. Ta nägi last, iseennast õndsas ja samal ajal koleduslikult rõhuvas nõutuses. Ta nägi onu, ebamugavat, õudset, kes oli äkki seal nagu endastmõistetavalt ja kes samuti endastmõistetavalt lapsega pimedusse vajus, ainult väga harva, aastapikkuste vaheaegade järel jälle päevavalgele ilmus.

„Laps on nüüd neliteist aastat vana," ütles lõpuks rabi Gabriel. „Ta kujutleb oma isa minu sõnade järgi. Ei ole hea, kui siis tegelikkus ja minu sõnad teineteisest lahku lähevad. Ma olen nagu paganate prohvet Bileam," jätkas kabalist tujutu naeratusega, „ma peaksin needma, kui ma talle sinust räägin, kuid ma pean õnnistama. Ma toon ta siia," lõpetas ta, „et ta sind näeks."

Süss ehmus kohutavalt. Laps! Seal istus ta ees see mees, täiesti ükskõikne, ja ütles talle lihtsalt: Ma löön su elu segamini. Ma toon sinu ellu, täis hiilgust, naisi ja liikumist, lapse, tütre, Naemi. Ma tõstan su elu hingedelt, ma kisun lahti kapsli, ma käristan su südame.

„Ma jään veel siia," ütles kabalist, „et sind lähemalt vaadelda. Millal ma ta toon, kuhu, kuidas, seda ma veel ütlen sulle."

Kui rabi Gabriel oli läinud, istus teine vihas ja segaduses. Isegi pisikese poisina ei olnud ta lubanud endaga niiviisi tõrelda ja end lolliks teha. Kuid küllap ta veel vanamehele ütleb, küllap ta leiab parajad sõnad, küllap ta teda juba teenib, vana nõida kulunud vanamoelises kuues.

Aga sügavas sisemuses teadis ta, et ta ka järgmisel korral istub täpselt samuti, tummalt ja väikesena nagu nüüd.

Freudenthali lossis seisis krahvinna ees tema ema, võimas lihamägi, kes suutis vaid vaevaliselt edasi liikuda. Jäähallijuukseline, mullavärvi taluri näoga vanake valvas karmide, ahnete pilkudega lossi ja mõisa, nülgides teenijaskonda ja talunikke, kiskudes enda kätte raha, pikkamööda, ahnelt, täitmatult.

Vallandatud krahvinna raevutses, hädaldas: „Lõpp, ema, on lõpp! Välja aetud. Hoovkonnast välja saadetud. Hertsog suudleb Stuttgardis vana kuivanud hani ja terve maailm vaatab pealt. Ta tahab sellega last saada. Välja aetud. Pärast kolmekümmet aastat välja aetud kui hoor, kes enam voodisse ei kõlba."

„Sõtku teda, tütar," hüüdis korisevalt madala kähiseva häälega vana. „Las ta jookseb verd. Maksis talle raha, kui ta tuline oli, las maksab veel rohkem, kui ta külmaks jääb. Sõtku teda! Pigista teda, kuni ühtegi hellerit enam välja ei tule."

„Ja Friedrich on talle seda soovitanud!" vihastus krahvinna — Friedrich Wilhelm oli ta vend. „Anna talle, ema! Näita talle! Tee ta väikeseks! Löö teda!"

„Ma käsin tal tulla, ma kuulan järele, ma talle näitan," tõotas vana. „Kuid see ei ole tähtis," lõpetas ta ja istus seal rasvast tursunud, määratu suur nagu mõni Aasia ebajumalakuju, mullavärvi nägu jäähallide juuste all, ennast täis. „Sa saatsid tõllad asjadega siia. See on hea, tütar. Saada rohkem. Saada maalt välja. Omada, see on mõte. Omada. Raha omada, asju omada. Muu ei ole tähtis."

Krahvinna ootas, kõhetus. Isaak Landauer tuli, andis seletusi, tõi pabereid. Kõik rahaasjad läksid libedalt, suurepäraselt. Ta päris kabalisti järele. Ja, see oli nüüd teel Wildbadi. Oli raske teda juhtida. Tema Ekstsellents kannatagu, kahe-kolme nädala pärast on ta Freudenthalis.

Vaevalt oli vanamees läinud, kui saabus teade hertsogliku paari kokkusaamisest Teinachis. See oli toimunud suurelt ja pidulikult nagu pulmad. Kaltsakas Elisabetha Charlotte oli enda ja oma kojadaamid — hernehirmutiste muuseum, pilkas krahvinna — vastselt ja kallilt riietanud. Olid kutsutud hoovkondade saadikud, kes olid hertsoginnale teeneid osutanud, kitsam parlamendiringkond, terve kabinet, tema vend, krahvinna vend! See

kelm, libe, mürgiselt sisisev, pidas kõnet pidulauas. Hoovikapell mängis:

Nüüd vaenlane on löödud,
pärast ränka häda tänagem jumalat nüüd!

Ja tema vend, tema vend! seisis sealsamas, palja peaga ning vaga ja Schütz langetas meeleliigutusest oma konksnina. Esimesel õhtul oli ballett: Odysseuse kojutulek. Ah, küll võisid nad irvitada, kui kuri Circe tulemäkke hüppas, ja kuidas võisid vanad, sitked hoovilibud pühkida vett jooksvaid silmi, kui vaga Penelope vokivärtna juures istus. Kuid nad võivad oodata, nad võivad veel kaua oodata, kuni ta tulemäkke viskub. Siis lahkus hertsoglik paar ja magamistoa ukse ees mängis magamamineku ajal itaalia kvartett. Head isu, Lux! Kas maitseb? Midagi taolist pole sul ammu olnud. Ära verista ennast vastu konte! Teisel päeval oli ilutulestik, praksuvad raketid kirjutasid hertsoginna initsiaale tulejoana taevale. Rahvas, vats täis maksuta saadud hertsoglikke vorste, põis täis maksuta saadud hertsoglikku veini — kuna puudus krahvinna järelevalve, petab keldriülem umbes saja kaheksakümne kuldnaga — nuuskas liigutatult läbi nina ja röökis: „Elagu hertsoginna!"

Kui krahvinna teadaande kätte oli saanud, lukutas ta enda ja kirjutas. Kirja saatis ta ratsavirgatsiga Stuttgarti. Kiri oli hertsogi kammerteenrile, sisaldas maksukäsu kolmesajale kuldnale ja lubaduse veel kaheksasajale, kui ta muretseb krahvinnale hertsogi verd.

See oli sõge ning ennatlik kiri ja juba paari tunni möödumisel pärast virgatsi lahkumist kahetses krahvinna seda. Mitte kunagi ei olnud ta midagi taolist kirjalikult käest andnud. Ta oli esmakordselt toiminud enne, kui ta mõttetu viha oli lõpuni välja märatsetud. Ka Isaak Landauer oli süüdi oma neetud viivitava kabalistiga.

Kui Eberhard Ludwigi kammerteener kirja kätte sai, arvestas ta. Enne pidu Teinachis oleks ta arvatavasti krahvinna tahtmise täitnud. Nüüd, pärast Teinachi pidustusi oli kindlaks määratud, et krahvinnal pole enam midagi loota. Tähendab, oli võimalus temalt need kaheksasada kuldnat välja venitada, võib-olla ka mõni-

sada rohkem ja muud midagi. Seevastu hertsog tahtis krahvinnast rahu saada, ta on kindlasti tänulik, kui leiab ettekäände krahvinna maalt väljasaatmiseks. Tähendab, oli selge, kuspool asusid kasud. Kammerteener läks kirjaga maakonna esimehe juurde, laskis tollel maksta endale vapruse eest tuhat kuldnat ja andis kirja hertsogile üle.

Eberhard Ludwig, see raske, tuimavereline mees, seisis silmapilgu jahmunult arusaamatu ees, andis siis teenrile ägedasti märku eemaldumiseks, neelatas, ähkis, sammus raskelt üles-alla, nohises läbi nina. Iga veretilk kääris, kees vihast. Nii siis teda oli petetud. Teda! teda! hertsogit oli kolmkümmend aastat petnud üks neetud nõid ja rajakas. Teistel kodanlusraibetel, maakonna virisevatel piprakottidel, viletsalt ja kuivalt jutlustavatel konsistooriumi pappidel, närusel Preisi kuningal, alati solvatud, sidrunihapul Johanna Elisabethal oli õigus, neil oli olnud õigus, neil oli kolmkümmend aastat, kolmkümmend aastat olnud õigus! tema, hertsogi, vastu.

Mõrv ja piin! Tal on olnud iga sorti naisi: blonde, musti, kastanivärvi. On olnud armunud väikestesse, teravatesse rindadesse ja võimsatesse, ujuvatesse, suuremõõdulistesse puusadesse, poisilikult pinguliolevatesse, peentesse, pikkadesse, pruuniläikelistesse reitesse ja pehmetesse, roosalt rasvastesse. Tal on olnud väsinud, lõtvu, laisku naisi ja märatsevaid, kes viimse tollini üdi kontidest välja imesid. Olid armunud temasse arvutult need naised, suurepärased, lopsakad, naised, kelle pärast löödi lahinguid. Ta on ju ka, kurat võtaks, täitsa mees, täis mahla ja elujõudu ning seisab selle maailma täie hiilguse sees. Riputasid end tema külge südame ja üsa ning kogu verega, oigasid vabanenult tema haarde all. Oli paremaid, tuhat ja tuline, oli paremaid nende hulgas kui Christl. Kuid tema ei olnud end kellelegi ära andnud. Ta on neid omanud ja on neid naernud ja on sellest üle saanud.

Et tal just Christl nii verre sööbis, see tume vangistus, ängistus ja mittelahtisaamine, muidugi ei olnud see tulnud õiget teed kaudu. Ja ta ei olnud seda tähele pannud ning istus — keha täis mürki ja riivatut nõidust. Oh, oo! Hoorinimene! Tolle protokolli read roomasid ta poole, muutu-

sid lõustadeks, hirmukoleduslikkudeks piltideks. Must lehm äraraiutud peaga, sokk äralõigatud munanditega. Ta võis endale temast nuku teha, nõiduda pildi sisse tema südame ja elava vere, ja ainult saatan, üheksasabaline, võis kindlasti teada, missugust neetud ja rõvedat äri oli krahvinna kirikuvande alla panduga ajanud.

Kuid nüüd oli ta saanud krahvinna kätetöö jälile. Nüüd oli lõpp kõigel nõidusel ja võlul. Ta veel näitab krahvinnale, et ta viimase kui tilga tema põrgumürgist ja saatanajoogist välja higistab.

Ta kirjutas, pitseeris, käsutas nõunikke, ohvitsere. Midagi kiiret, salajast, tähtsat oli käigus.

Juba järgmisel päeval, väga vara hommikul, ilmus husaaride operatiivgrupp Freudenthali külla. Sõdurid liikusid lossi ette, võtsid valve alla kõik välisuksed. Juht, kolonel Streithorst, saadetud adjutandist, läks mööda vabisevast kastellanist eeshalli. Siin astus talle vastu kojaülem, kõigi uste juures sosistas ärritunud, pelglikult uudishimutsev teenijaskond. Ekstsellents ei võtvat vastu, seletas läbematult kojaülem, ekstsellents olevat alles voodis. Siis ootab ta mõned minutid, vastas rahulikult ohvitser ja istus. Ja kojaülem tungivalt, liialt tõtates: proua krahvinna ei pea sobivaks, ta kahetseb väga, ta ei saavat üldse vastu võtta. Kui kolonelil oli mõni korraldus Tema Hiilguselt, andku see tema sekretärile üle. Kolonel, ikka korrektne ja külm: väga kahju, aga tal olevat käsk igal juhul proua krahvinnaga isiklikult rääkida.

Selle peale ilmus krahvinna ema. Hiiglaslikult seisis mullavärviline igivana ukse ees, mis viis tütre tubadesse. Kolonel saluteeris, kordas rahulikult ja asjalikult oma ülesannet. Vana oma koriseva, madala häälega käratas talle, et kasigu minema; ta peaks teadma niisama hästi kui tema käskija, et tema tütar on vahenditult riigile alluv krahvinna, alluv ainult Rooma Majesteedile. Ohvitser õlgu kehitades: ta ei olevat jurist, nii on tema ülesanne, ta annab proua krahvinnale pool tundi riietumiseks, siis laseb ta ukse lahti murda. Näägutades ja kogukana istutas vana enda sinna: see olevat maa rahu rikkumine, sellest saab kaevatud švaabi riigi-rüütelkonnale ja tema käskijal tuleb selle eest rängalt vastutada ning ta saab

häbistavalt tagandatud. Jääb veel kakskümmend kuus minutit, vastas kolonel.

Selle aja vältel tuulas krahvinna hullumeelselt rutates oma tubades ringi, põletas pabereid, korraldas, pitseeris, andis üle oma sekretärile. Kui ohvitser ta juurde sisse tungis, lamas ta toredas ööriietuses voodis, tõusis üles, äärmiselt pahandatud süütus. Küsis nõrgal häälel, mis temalt soovitakse. Härra von Streithorst vabandas, tal olevat range käsk härra hertsogilt isiklikult Tema Ekstsellentsi kaitse saatel ära viia. Toaneitside kriiskamine, rauga korisev vihane sõim, krahvinna minestamine. Ohvitser aga kõigutamatu. Kui krahvinna toibus — rauk nimetas koloneli parajasti mõrtsukaks — ütles ta murtud, väikese tüdrukukese häälel: ta olevat koloneli võimuses, ta teadvat, et kolonel teda saab ära viia, enne kui riigirüütelkond suudab relvastatult vastu hakata. Ta olevat tõsiselt haige, see kallaletung olevat tugevasti ta tervislikku seisundit halvendanud. Ja kui ta selle juurde jääb, et teda sellises seisukorras ära viia, on see tema, krahvinna, surm. Ta rääkis vaevaliselt, hingeldades, ümberringi töinasid toaneitsid. Kulus neli tundi, kuni kolonel oli krahvinna sõidukisse paigutanud ja ta ratsanikkudest ümbritsetuna vihmase ilmaga ära viis. Ema ja kaks toaneitsit saatsid teda. Tee ääres seisid rumalalt vahtides tema talupojad. Kuid Freudenthali juudid kogunesid palvesaali, suures hirmus oma elu ja varanduse pärast, ja palusid oma kaitsja eest.

Krahvinna viidi Urachi, kus teda koheldi lugupidavalt, vastavalt ta seisusele, kuid ta ei tohtinud lossist ja pargist lahkuda. Ta käitus upsakalt, kiusas teenijaid meeleheiteni ja pani neid jahmuma tohutu suurte jootrahadega. Hertsogi komissarile ei andnud ta ühtegi seletust, tema kui valitsev riigi-krahvinna on kohustatud andma aru ja seletust ainult keisrile. Ta võiduróõmutses, kui švaabi rüütelkond end asjasse segas ja kaebuse tõstis, nähes krahvinna vangistuses vahenditult riigile alluvas rüütlimõisas, Freudenthalis, oma õiguste rikkumist. Krahvinna asjadevalitseja tõstis Viinis kaebuse sellises keeles, millist veel iialgi ei oldud tarvitatud Württembergi hoovkonna vastu. Igal pool riigis lasksid krahvinna agendid lendu kuulu-

jutte, kui suur olevat hertsogiriigis õiguste rikkumise hädaoht, kui isegi rüütelliku isiku vabadus ei ole kindlustatud. Isaak Landauer seletas aeglaselt pead vangutades Madalmaade saadikule, et sellistes oludes Württembergis kapitali hoida olevat kahtlane ettevõte, tema sõnu turustati edasi suurte rahameeste kontorites ja need avaldasid edasi oma kardetavat mõju.

Hertsoglikus kabinetis jälgis salanõunik Schütz tähelepanelikult ja imetlusega kõiki krahvinna malekäike. Ta laskis krahvinnal kaua oma tahtmist mööda toimida; siis aga pidurdasid tema ja krahvinna vend äkki ja mõjuvalt. Tuli alustada riigi-rüütlitega. Hertsog, iseteadlik, vihkas seda kogu ja oli sellega pidevalt vaenujalal. Ta läks vihast punaseks ainult selle nime nimetamisel ja oli pimevihaselt oma käega kirikulaulust „Oo, püha vaim, tule meie juurde" maha tõmmanud värsi — Lase tunda meil sinu salvimisjõudu, liida meid tugevamini oma rüütelkonnaga. — Kuid sedapuhku pidi ta endast võitu saama, ta pidi järele andma. Kui rüütelkond oli kurat, siis oli krahvinna selle vanaema. Nii võttis ta omaks rüütelkonna kaebuse, vabandas ennast viisakalt ja parima kombe kohaselt ning oli valmis andma ka muud rahuldust, kõigepealt oli ta nõus järele andma küllaltki vaieldavas rüütlite viinatollist vabastamise küsimuses. Kuna pikema vastupanuga oli võita vaid au, järeleandmisel aga umbes seitsekümmend tuhat kuldnat, võttis rüütelkond oma protesti tagasi. Seega oli ka Viini kaebus lõpetatud.

Krahvinna purjedest oli võetud tuul, kõikjal vaikisid tema poolehoidjad. Schütz kasutas viivitamatult seda soikus-olekut, et igaveseks ajaks teha lõpp krahvinna äritehingutele. Krahvinna viidi valju valve all Hohen-Urachi kindlusesse, tema sõpradele ei võimaldatud juurdepääsu. Tammid, mis siiani olid rahva viha tagasi hoidnud, kisti maha. Kõikjal ilmusid pilkelehed ja häbistavad karikatuurid, Kannstattis viidi krahvinna ilmega nukk pööbli rõõmuhõisete saatel algul lõbumajja, peksti siis läbi ja visati lõpuks raipeaeda.

Vahepeal otsis ema oma vanema poja üles. See angerjalibe, jääkülmalt upsakas minister istus argpüksina küürutõmbunult sõimava rauga ees. Ta selgitas, et õe jultumus

ja poliitiline auahnus oleks pikapeale neid kõiki õnnetusse viinud, seepärast tuli temal vahele astuda. Nüüd, kus õde poliitiliselt on mängust välja lülitatud, teeb ta oma parima selleks, et teda kaotustest päästa. Ta ei mõtlegi õe varandusele kätt külge panna.

Kokkuleppe tingimused, mis krahvinnale kohe algul esitati, olid väga soodsad. Ilmnes, kui peenelt oli Isaak Landauer kõik sepitsenud. Kõik olid huvitatud krahvinna Württembergis asuva varanduse päästmisest. Tema vend, keiserlik saadik, kojavarade asjadevalitseja, kõik need, kellel oli asjas kaasa rääkida, mõjutasid asjade käiku krahvinnale soodsalt. Nii oli ta küll sunnitud loovutama Breuzi, Gochsheimi, Stetteni ja Freudenthali mõisad ja andma lubaduse esitada mitte mingeid nõudmisi ega taotlusi hertsogiriigi vastu ning kohustuma mitte iialgi enam tooma oma jalga hertsogiriigi pinnale, kuid Isaak Landauer oli krahvinna jaoks välja pressinud viimase hiiglasliku summa, mille suurusest isegi juudid julgesid ainult sosistades rääkida, ja paljude kinnisvarade kasumid jäid talle eluajaks. Krahvinna kuulus, kui ta hertsogiriigist lahkus, Rooma riigi jõukamate naiste hulka.

Tugev sõjaväeeskort saatis teda maalt välja. Tema tee oli palistatud kilavast rooja loopivast rahvast. Krahvinna ees ja tema taga vedasid sõidukid lõpmatus reas riideid, majakraami, iluasju.

Alles siis, kui viimane tükk oli üle piiri, järgnes üksinda sõidukis mullavärviline, hiiglaslik, liikumatu rauk.

Hirsau prelaadi Philipp Heinrich Weissensee, konsistooriuminõuniku ja parlamendi kitsama ringi liikme juurde oli saabunud külaline, Würzburgi vürstpiiskopi hoovkonna salanõunik Fichtel. Mõlemad härrad olid vanad sõbrad, sale ilmalik protestant ja vürstpiiskoplik silmapaistmatu, väikese, targa näoga diplomaat. Mõlemad kirglikud nukumängu harrastajad, oma ümbruskonnale läbinähtamatud, täiendasid nad mõlemad vastastikku oma kunsti saladusi, rõõmustasid asjatundlikult württembergprotestantliku parlamendipoliitika ja hoovkondliku katoliku diplomaatia arvutute niitide peene kellavärgi üle.

Nii jesuiitide õpilane kui ka protestantlik prelaat armastasid poliitikat asja enda pärast; neile ei olnud oluline siht, neile oli olulisem selle kunstipärane taotlemine.

Hertsogiriigis hinnati Weissenseed, kuid enamikule oli ta ebameeldiv. Tema rahulik armastusväärsus ja mitmekülgse ilmliku hariduse veidi skeptiline üleolek eraldasid teda õhukese võõrastuse ja läbitungimatuse seinaga tema suuri, mugavaid ruume täitvatest arvututest tuttavatest. Ta oli suurepärane matemaatik, oli lähedane sõber Ida-Saksamaa mõlema parima teoloogiga, vaikse, tõsise, tegelikult vaga Johann Albrecht Bengeliga ja avameelse, kindla Georg Bernhard Bilfingeriga. Weissensee Uue Testamendi kriitiline väljaanne, seni küll ainult osaliselt ilmunud, oli kuulus kaugel üle Württembergi piiride ja ta sõna oli otsustav maakonna eestseisuses.

Kuid tema mitmekülgsel tegevusel puudus soojus. Ta täitis küll kõikjal, kuhu ta käe külge pani, iga nurga tegevuse ja asjatundliku tegutsemisega. Kuid, oli see Uus Testament või ettekanne maapäeval või uut sorti puude istutamine tema puuviljaaeda, kõike võttis ta mängides, ei olnud midagi, mis oleks tunginud läbi ta närvide südamesse.

Avarates, suurte valgete eesriietega ruumides liikus tema tütar Magdalen Sibylle, suur ja lihtne, üheksateistkümneaastane, pruunja mehelik-julge näoga, suurte siniste, hingestatud, tähelepanuväärivalt hämmeldavate, tumeda juukse all asetsevate silmadega. Ema oli varakult surnud, isa ikka ühtlaselt leige lahkus ei köitnud teda. Läbikäimine Stuttgardi maakonna konsulendi tütre Beata Sturminiga ja Swedenborgi lugemine olid viinud üksildase vagatsevatesse ringidesse.

Maakonnas õitsesid vagatsejate mittekiriklikud jumalateenistused, piibliringid. Hoolimata keelust ja karistustest, tingituna tolle aja viletsusest ilmus kõikjal hertsogiriigi piires usklikke ja ärganuid. Tõsi küll, väikeses Hirsaus ei olnud sellist pühakut nagu Magdalen Sibylle'i Stuttgardi sõbratar ja juht, pime Beata Sturmin, kes palves maadles jumalaga, hõõrus selle kõrvu tõotustega, mida jumal pidi kuulda võtma, ja pigistas välja ettekuulu-

tusi piiblist huupi lahtilöödud lausete alusel. Kuid selles vaikses kohas elas tuntud magister Jaakob Polykarp Schober, kes oli lugenud De Poiret', Böhme, Bourignon'i, Leade'i ja Arnold'i teoseid, ka keelatud raamatuid igavesest evangeeliumist ja Philadelphia Ühingu väljaandeid, heatahtlik, lihtsameelne, kes leebelt omaette tegeles ja pikki mõtisklevaid jalutuskäike armastas. See pidas Hirsaus piibliringi, millest võttis osa ka Magdalen Sibylle, prelaadi tütar. Suured sinised silmad tumeda juukse all kaugusesse, unelmasse langetatud, istus ta, suur ja ilus oma mehelikult julge pruunja näoga, Collegium Philobiblicumi vagade, vaimust vaeste, rõhutute, kahvatute, allakäinute hulgas. Ta otsis ennustusi juhuslikust piibli lahtilöömisest, võitles palves jumalaga, et see tema isale oleks armuline ja talle äratust saadaks.

Würzburgi salanõunik oli talle hinge põhjani vastik ja ta tundis tuska, nähes oma isa ilmlikus, paganlikus seltskonnas. Katoliiklane oli kaasa toonud inimsööjate poolt leiutatud uuemoelist ainet, mida nimetati kohviks, ja sellest tuli talle valmistada musta, tugevasti lõhnavat mahla. Magdalen vaatas pelglikkude, vastikust tundvate silmadega, kuidas ka tema isa seda kuradijooki maitses, ja palus täie innuga, et jumal ei laseks isal selle joogiga mürgistuda.

Seal istusid mõlemad mehed sellise joogi või veini juures ja rääkisid lõpmatuseni riigi pisiasjadest, kirikupaabeli riivatusest, poliitikast, rahast, põhiseadusest, tiitlitest, sõjaväest ja protsessidest. Selle asemel, et rääkida jumala palgest ja tema jumalikkusest, nagu see sobinuks Kristuse teenritele.

Salanõuniku jutt kandus loomulikult ka hiljuti vürstpiiskopi juures külaskäigul olnud prints Karl Aleksandrile. Võluv isand. Tema kuulsus levis Doonau alamjooksult kuni Neckarini. Üks õilis leht Württembergi seedripuul. Salanõunik rääkis printsi rahalistest raskustest, ka olevat ta saatnud palvekirja maakonnavalitsusele, niipalju kui tal teada olevat, apanaaži suurendamise asjus. Ja, Weissensee oli seda palvekirja lugenud, selle stiil olevat talle tundunud väga tuttavana. Printsi kantseleis ei ole see kirjutis mingil juhul koostatud; nüüd, tagant-

järele, ta nagu tunneks teatud kõnekäändudes oma austatud sõbra kirjaviisi, lõpetas ta naeratades.

Härrad istusid mugavalt soojas õhtuõhus ja jõid. Kuid sellest ajast, kui jutt läks sellele seigale, langesid küsimused ja vastused pikemate vaheaegadega, rohkem kaalutletdult, ja ükskõikse maski all peitus valmisolek teineteise mõistmiseks. Praeguste asjaolude juures, arvas Weissensee ettevaatlikult ja uurivalt, oleks väga tähtis võtta kaalumisele väikese summa laenamine teenelisele printsile.

See muidugi rõõmustaks kindlasti piiskoppi, inimlikust seisukohast lähtudes, vastas salanõunik Fichtel pikkamööda, ja targalt, väikeselt näolt võis lugeda, kuidas ta ettevaatlikult sõnu vormis, et need otseselt midagi ei ütleks, kuid oleksid selgelt mõistetavad. Piiskop olevat printsi hea sõber. Kuid piiskoplikul toolil kui sellisel ei ole mingit, ta lugupeetud sõber saagu tast aru, ei ole mitte mingit huvi, kas maakond aitab printsi või mitte. Piiskoplikud kassad on hästi täidetud ja kui Tema Eminents jättis eesõiguse printsi hädast aidata maakonnale, siis oli see vaid viisakas žest ja muud midagi. Salanõunik vaikis, rüübates oma kohvi.

Weissensee vaatles teda tähelepanelikult ja ütles aeglaselt: „Kui ma teist õieti aru saan, armas, pole piiskopil tõesti tähtis, kas meie raha anname või mitte."

Härrad vaatasid teineteisele otsa, ettevaatlikult, sõbralikult. Siis ütles katoliiklane: „Kui ma maavalitsuses istuksin, hääletaksin ma vastu. Just nüüd, pärast Grävenitzi kokkuvarisemist — mitte mingit kontsessiooni vürstlikule majale."

Ja mõlemad diplomaadid naeratasid teineteisele, viisakalt, mõistvalt, väga kaalutletdult, ahaste, peente huultega.

Kui printsi palvekiri maakonnavalitsuses arutusele tuli, pooldati selle rahuldamist. Pärast krahvinna langust olid need üksteist heasüdamlikus huumoritujus, andmisvalmis. Ettekandeks oli sõna töntsil, käratseval Brackenheimi linnapeal Johann Friedrich Jägeril. Ta tõi ette, et prints Karl Aleksander olevat suur härra ja feldmarssal, kes kandvat Württembergi kuulsust üle terve maakera ja suurendavat lugupidamist švaabi julguse ning kõrva-

kiilude vastu neegrite, türklaste ja muude paganate hulgas; ka olevat hertsog selle inimsea, selle rõugearmilise kõrvaldanud. Võib nii siis härrasmehelikult käituda ja need paar tuhat kuldnat annetada. Ka teiste tuju oli umbes selliselt häälestatud. Seal tõusis Weissensee ja oma peene, viisaka, painduva häälega tähendas nagu möödaminnes, et tuleb kõrgelt hinnata kiiduväärsete härrade kolleegide suuremeelsust ja härrasmehelikku käitumist. Ka tema lubaks teenelisele sangarile raha. Kuid tekib küsimus, kas on otstarbekas just nüüd osutada hertsogile vastutulekut. Hertsog on teinud krahvinnaga lõpparve, hästi. Kuid see on ju lõpuks olnud ainult tema võlg ja kohustus ja kui nüüd erakordse vastutulekuga tänada, siis saaks endastmõistetav tembeldatud armuks ja sel viisil õigustatud tagantjärele kangekaelsust, mida hertsog on üles näidanud kolmkümmend aastat järjest. Tema hääletavat selle poolt, et Karl Aleksandri palve tagasi lükata, kusjuures see ei ole tingitud mitte mingist vihkamisest sümpaatse printsi vastu.

Maavalitsuse liikmed vangutasid kohmakaid päid, kõhklesid, olid juba veendunud. Weissensee oli neid tabanud sealt, kust nad olid kõige nõrgemad. Ja, seal, seal see oli! Hertsogile näidata: meie ei tagane mitte sammugi. Meie eesõigused ei ole mitte paberil, meie kasutame neid. See oli midagi.

Prints Karl Aleksandri, keiserliku feldmarssali, Kõrguse palve lükati tagasi.

Rabi Gabriel peatus Wildbadis vaikselt, tagasitõmbunult. Õhtuti tavatses ta käia ümbruses jalutamas. Olid vihmased ilmad. Ta läks raskel sammul läbi niiske, leige õhu, selg kergelt kumer, pea otse enda ette suunatud, kellelegi otsa vaatamata. Ta läks, nii silmapaistmatu kui ta ka oli, äkki vaikivate, ülesvaatavate, jahmatanute vahel. Kuulujutt tõusis ta taga, kuulujutt igavesest juudist oli jälle siin. Kolm korda uurisid ametiasutused ükskõikse, morni härra pabereid. Need olid korras. Ta oli Madalmaade poolt legaliseeritud kui mynheer Gabriel Oppenheimer van Straaten, tal oli suur pass, mis kõiki ametiasutusi palus talle igati soodustusi teha.

Prints Karl Aleksander oli kuulnud haruldasest supelvõõrast ja ka seda, et ta tema ihujuudi Süssiga koos viibis. Prints muutus viimaks mõnevõrra kannatamatuks, kui ta seal maakonnalt lõputult raha ootas ja tal hakkas igavaks minema. Ta oli Veneetsias ja ka hiljem, nagu paljud teisedki suured härrad, tegelnud astroloogiaga ja teiste mustakunstidega. Kõigepealt tegeles tema sõber vürstabt Einsiedelnis palju selliste asjadega; äsja Würzburgis oli ta jälle jutustanud ühest mustakunstnikust, keda ta nüüd oma hoovkonnas pidas ja kellele ta suurt usaldust osutas. Prints nõudis Süssilt otseteed, toogu see kabalist kaasa ja toogu tema ette. Süss kõhkles, väänles siia ja sinna. Ta teadis, rabi Gabriel ei nõustuks sellise enda näitamisega. Lõpuks leidis Süss väljapääsu. Kui rabi tema juures viibib, saadab ta printsile sõna. Kui prints ta siis üles otsib, saab ta sundimatult kokku rabiga. Karl Aleksander andis naerdes oma nõusoleku.

Kabalist ütles Süssile: „Nii toon ma siis tüdrukukese Švaabimaale. Hirsau läheduses leidsin ma väikese maamaja, täiesti eemalolevana. Lase see maja ära osta. See on keset metsa, kaugel inimestest. Midagi halba ei pääse seal talle lähedale."

Süss noogutas vaikides. „Oleks hea," jätkas rabi Gabriel oma käriseva häälega, „kui ka sina lahkuksid siinsest elust ja jätaksid oma ärid. Siis, kui sa üksilduses oled, oled jõudnud kaldale, siis sa näed, et kõik sinu askeldused ja joobumus on olnud vaid tühjus. On lollus, et ma sulle räägin," lõpetas ta järsult. Ta nägi Süssi nägu, ta nägi liha ja luud ja verd ja mitte mingit sisemist valgust ja ta oli tige tolle salajase sideme peale, mis teda otse sundis ikka suurematele lüüasaamistele selle inimese poolt. Oo, kui palju vett peab jooksma merre, enne kui sellel kivil tärkab elu.

Kui ta minna tahtis, tõmmati uks lahti ja kangeks tõmbunud teenritest mööda astus tuppa prints, kergelt longates, lärmates: „Ah, tal on külalised, Süss?" ja viskus tugitooli. Rabi Gabriel kummardas, mitte sügavalt ning rututa, ja vaatles ükskõikselt ning tähelepanelikult printsi ajal, kui Süss sügavas kummarduses seisis. Rahulikkude tuhmhallide kabalisti silmade ees kaotas prints oma kärat-

seva enesekindluse, piinlik vaikus laskus kolme vahele, kuni Süss selle katkestas: „See on Tema Kõrgus, onu, Württembergi prints, minu kõrge soosija." Et rabi Gabriel ikka veel vaikis, ütles prints, ja ta naer ei kõlanud päris vabalt: „Tema on vist see saladuslik võõras, kellest siin kõik lobisevad? Ta on alkeemik, oskab kulda teha, mis?"

„Ei," ütles rabi Gabriel rahulikult, „ma ei oska kulda teha."

Prints oli võtnud kinda käest ja vibutas sellega vastu reit. Kogukast, habemetust, väikese lameda ninaga näost vaatlesid teda liikumatult ja ebamugavalt liiga suured hallid silmad kurva, läiketu tulega. Ta oli endale mustakunstnikku hoopis teisiti ette kujutanud; talle meenus lõbustav kõdin, mis oli teda vallanud varematel mustakunsti seanssidel, millel ta oli viibinud. See siin oli nii rõhuv, nagu taganeks õhk pikkamööda toast.

„Ma tunnen suurt huvi alkeemiliste katsete vastu," ütles ta mõne aja pärast. „Kui teie tahaksite asuda minu juurde Belgradi," — ta tarvitas nüüd viisakat teie — „ma ei ole rikas, teie vennapoeg teab seda arvatavasti paremini kui ma ise, kuid küllaldase aastapalgaga saame hakkama."

„Ma pole kullategija," kordas kabalist.

Jälle laskus inimestele vaikus, mis kurvalt nõrgudes täitis toa, röövis neilt enesekindluse, kõhklematuse. Äkki, järsu liigutusega, nagu tahaks ta ahelaid jõuga katki raiuda, rebis prints vasaku käe üles kabalistile silmade ette. „Kuid sellest ei saa teie ära öelda, ennustaja!" lärmas ta sünge naeruga. „Öelge mulle, mida te sealt loete!" ja lükkas talle peopesa nina alla. See oli kummaline käsi. Käeselg oli kitsas, pikk, karvane, kondine, kuid peopesa oli lihav, rasvane, lühike.

Rabi Gabriel ei saanud vältida pilgu langemist käele. Vaevaga alla surudes metsikut, ehmunud liigutust, taganes ta pool sammu. Veel hallim, tihedam, suruvam ängistus laskus uduna. „Rääkige ometi!" käis prints peale. „Ma palun teid, vabastage mind sellest!" vastas vaevalt end tasakaalus hoidev kabalist.

„Kui teil midagi halba on ennustada, kas arvate, et kukun minestusse nagu verevaene piiga? Olen sajast

lahingust läbi käinud, pidanud kahevõitlust läbi kotiriide, surm on minust juuksekarva kauguselt mööda vilistanud." Ta püüdis naerda. „Kas arvate, et ma ei suuda kuulata, kui üks vana juut mulle õnnetust ennustab?" Ja kuna teine ikka veel vaikis: „Ära roni kangekaelsusesse nagu kilpkonn oma koopasse! Räägi minu Kalchas, minu Taaniel!"

„Ma palun teid, säästke mind sellest!" ütles kabalist. Ta ei tõstnud häält ja ta silmad, jäätunud järved, vaatasid printsile, nii et see silmapilgu vältel ei leidnud ühtegi sõna. Teravalt, sügavalt, lühikeselt lõikus kolm vagu rabi laia otsmikusse nagu tundmatu, õudne kirjatäht. Kuid seal nägi prints Süssi põnevil, hirmunult taganevat, ja vihastudes enda peale, et ta nii naeruväärsena ja väikesena vanamehe ees seisab, lükkas ta veel kord käe rabi silmade ette ja karjus käskivalt: „Räägi!"

Rabi Gabriel rääkis ja ta morn igapäevane häälekõla sööbus õudsemalt printsi ärevusse kui kõik suured žestid ja mustakunstivõtted oleksid suutnud mõjuda: „Ma näen esimest ja teist. Esimest ma teile ei ütle, teine on vürstikroon."

Jahmunud prints naeris läbi nina. „Tuhat ja tuline! Teie annate väga lahkelt, härra ennustaja. Mitte nii pealiskaudselt kui muidu käetark või tähetark: suurt hiilgust ja kuulsust või nii. Vaid ümmarguselt, kenalt ja selgelt — vürstikroon. Kurat ja põrgu! Siis võib minu nõbu küll rõõmu tunda."

Rabi Gabriel ei vastanud. „Ma sõidan täna õhtul," pöördus ta Süssi poole. „Jääb nõnda, nagu ma sulle ütlesin." Ta kummardas printsi ees ja läks.

„Pole just eriti viisakas tema onu," ütles Karl Aleksander Süssile ja katsetas oma jahmatust naeruga hajutada. „Teie peate teda vabandama, Kõrgus," ruttas juut vastama ja ka tema pingutas, et oma ärritusest võitu saada. „Ta on toriseja ja veidrik. Ja kuigi ta käitumine on kaebamis- ja laitmisväärne," lõpetas enesevalitsemise tagasi saanud ja endine Süss, „seda rõõmustavam on see, mis tal öelda oli."

„Ja," arvas prints, vahtides enda ette ja mõõga otsaga järele joonistades põranda jooni, „kuid see, mille ta ütlemata jättis."

„Tal on omad veidrad mõtted," rahustas Süss. „Mis tema peab tähtsaks ja suureks õnnetuseks, selle üle naerab meiesugune, kes elu näeb nii nagu see on. Vürstikroon on midagi reaalset. Õnnetus, millest ta ei tahtnud midagi avaldada, on meiesugusele kindlasti unenäod ja arusaamatu värk."

„Vürstikroon!" naeris prints. „Tema onu näeb mõtlemapanevalt kaugele. Esialgu elavad veel minu nõbu ja tema täiskasvanud poeg ega mõtlegi eest ära minna. Veel enam, ta on oma proua hertsoginnaga sõlminud rahu, et anda talle veel rohkem elavaid lapsi." Prints tõusis püsti, ajas end sirgu. „Noh, juut! Kas tahab ta mulle laenu anda Württembergi trooni peale?" Ja lõi talle valjul häälel naerdes vastu õlgu. Süss vaatas talle austust avaldavalt silma: „Seisan Teie Kõrguse käsutuses kõigega, mis mul on. Kõigega, mis mul on," kordas ta. Prints lakkas naermast ja vaatas otsa rahamehele, kes seisis tema ees suurema aukartusega kui tavaliselt. „Jätkub naljast!" ütles Karl Aleksander äkki, kehitas õlgu, nagu viskaks ta eneselt midagi võõrast ja tülikat, ja ajas end sirgu. „Väike kallike palus mult türgi kingi," ütles ta oma vanas toonis, „väikeste siniste kividega. Juut muretsegu need mulle! Ja kõige paremad!" Ja väljudes, kergelt longates: „Kuid et ta mulle mitte rohkem kui kolm tukatit külge ei tee." Ja ta naeris rõkkavalt.

Rabi Gabriel lahkus Wildbadist harilikel posthobustel. Oma soliidses vanafranki-lõikelises kuues, nagu neid kanti Hollandis kakskümmend aastat tagasi, tüseda-võitu selg veidi kumer, sarnanes ta tusase kodanikuga või pahura kõrgema ametnikuga. Enne ta tulekut oli postitõllas lennelnud lõbus vestlus, nüüd istuti tummalt ja ebamugavalt ja rabi naaber nihutas end tähelepanu äratamatult temast eemale.

Vaevalt välja sõitnud, kohtas postitõld toredat reisiseltskonda. Thurn ja Taxise vürst Anselm Franz, regensburglane, kolis hiilguse ja suure saatjaskonnaga Eremitage'i metsalossi, mille ta oli endale üürinud. Vürsti, peent vanemat härrat pika, väga aristokraatse, tuulekoera pead meenutava kolbaga, leske, saatis ta ainuke tütar Marie

Auguste. Printsess, üle Saksamaa piiride oma iluduse tõttu kuulus, meelitades piltidel ja pastellidel oma imetlejaid, istus isa kõrval ilusa naise osavõtmatusega, kes teab, et paljud silmad iga tema liigutust jälgivad. Loiu uudishimuga vaatas ta vastutulevat täisolevat postitõlda ja ta kerge, veidi pilkav, kõrgilt lahke naeratus ei lahkunud ka kabalisti pilgu ees. Isa oli talle oma ettevaatlikul viisil mõista andnud, et tütart ootavat Wildbadis tähtsad ja loodetavasti meeldivad otsused. Nii sõitis ta nüüd läikivas tõllas, valmis ütlema igale seiklusele pigem ja kui ei, noor, loid ja siiski näljane. Läikiva musta juukse alt vaatas väike, väga meeldiv, sisalikusarnane, teravalt lõppev piklikkude silmadega nägu, vana õilsa marmori värvi selge, kerge laup, peen liigendatud nina, väike punnitatud, pilkav suu.

Daamid Wildbadis olid kibestunud uue külalise pärast. Kuramaa printsess ja Madalmaade saadiku tütar, surutud vastu seina, krimpsutasid kõrgilt huuli ja leidsid Thurn ja Taxise olevat meestehimulise ning edvistaja. See aga läks, pisike, meeldiv pea püsti, ükskõikse raskelt mõistetava naeratusega oma teed, mis oli palistatud imetlejaist.

Esimene õhtu, mil Marie Auguste seltskonda ilmus, oli heaks õhtuks Josef Süssile. Allakriipsutatud vastandina teistele härradele ei teinud ta ka vähematki katset Regensburgi vürstlikele esitletud saada. Ajal, mil noor lord Suffolk end oma tardunud, suuresilmalise jahmunud armuvaluga naeruvääristas, hoidus Süss nüüd hooletusse jäetud daamide seltskonda, kus teda seni ainult salliti, kuid täna oldi talle kahekordselt armulik. Ainult harva ja oma daamidele märkamatult suundusid tema suured pruunid silmad printsessile ja siis peegeldus tema väga valgest näost nii ohjeldamatu andunud imetlus, et Marie Auguste seda esinduslikku, elegantset härrat häbenemata uudishimuga ülalt alla vaatas. Muidu astus ta kerge, ärritava naeratusega meeldivalt ja veidi pilkavalt läbi õhtu lugupidamisavalduste.

See, kes tavaliselt oli selliste pidustuste huvi keskpunktiks ja kellele oli juhitud ka printsessi põnev uudishimu, Karl Aleksander, Württembergi prints, keiserlik

feldmarssal, Belgradi, Peterwardeini ja paljude muude lahingute kangelane, puudus vastu ootust õhtult. Raevunult istus ta oma toas võõrastemajas, üksi, laual ainuke küünal. Ta istus öökuues, haavatud, jooksvahaige jalg, mis täna eriti valutas, mähitud rättidesse; ta istus pudelite ja karavinide ees. Pimedusest tõusis vahete-vahel Neuffer, kammerteener, et täita klaas, ja varjus kükitas mustjaspruun. Prints istus, jõi, vandus. Pärast lõunat oli ta hariliku kirjapostiga saanud maavalitsuselt teate, mis tema palve laenusaamiseks otsekoheselt ja pikema jututa tagasi lükkas.

Karl Aleksander vahutas vihast. Ta teadis end hertsogiriigis populaarse olevat, tema pilt rippus arvututes tubades, rahvas karjus talle elagu. Ja nüüd saatsid need parlamendikaabakad, need iga tükiga hakkama saavad tattninad ja ninakad rahvaesindajad sellise rämpsu ja soperdise.

Nii istus ta, jõi, vandus. Ta kiskus maha karusnahad, millega Neuffer oli ta jala kinni mähkinud, ja sammus edasi-tagasi. Vana juut oli talle ennustanud krooni. Petis! Kena kroon! Ta oli kalts ja siiajooksnud sant, kellele see jõuk julges sellise näruse kirja ette visata. Ta lärmas nii julmalt ja teotavalt, et peolt tagasi tulev Süss, hinge põhjani hirmutatud, veel öösel kammerteenrilt järele päris, mis õieti lahti olevat. Kuid Neuffer, kes juuti ei sallinud, põikles eest ära.

Teisel päeval, keskpäeva ajal, ta oli juba kaks korda asjatult järele pärinud, tegi Süss printsile oma visiidi. Ta astus ettevaatlikult tuppa, tal olid jalas isemoodi uued sukad, neid tahtis ta printsile näidata; Tema Kõrgus tundis ikka huvi moeasjade vastu. Ka tahtis ta printsile jutustada eilsest peost. Kuid nii maruvihasena polnud ta printsi veel iialgi näinud. Ta seisis, alasti ja võimas, ning Neuffer ja mustjaspruun kallasid talle toobritest vett üle ning hõõrusid ikka ja jälle kuivaks. Prints viskas Süssile maavalitsuse kirja ja ajal, mil Süss langetatud ja reipa silmaga luges, käratas prints, veest tilkuv, puristav, Süssile peale: „Kena ennustaja, see tema onu! Sellega on ta mind puhtalt alt tõmmanud! Näeb hea välja, see minu kroon!"

Süss oli ausalt pahandatud maavalitsuse toore eitava vastuse üle ja valmistus ladusate sõnadega väljendama oma põlgust sellisele mühaklusele ja kinnitama oma ustavuse valmisolekut. Kuid prints, keda ärritas igaüks, ja nähes Süssi härrasmehelikult seisvat häbematu kirjaga käes, käskis äkki: „Neuffer! Otman! Ristige juut! Ta peab õppima ujuma!" Ja kammerteener ning mustjaspruun valasid jalamaid võimsa valinguna pesuvee Süssile pähe, klähvides tungis printsi koer talle kallale ja juut kadus rutates ning hirmunult, püksid ja uued sukad läbimärjad, kingad rikutud, selja taga printsi ja teenrite kõlav naer.

Süss ei pannud seda feldmarssalile pahaks. Suurtel härradel on sellised tujud, see on juba nii. Ja riideid vahetades otsustas ta järgmine kord niisama viisakalt esineda, isegi veel aupaklikumalt kui seni ja loodetavasti võetakse ta sedapuhku paremini vastu.

Samal päeval saabus Würzburgi salanõunik Fichtel. Silmapaistmatu väikese, targa näoga mees otsis printsi veel samal päeval üles. Ja, Würzburgi hoovkonnas teati ettenähtamatust ja täiesti ainulaadsest maavalitsuse häbematusest. Härra vürstpiiskop on sügavalt pahandatud ja täis põlgust sellise näruse ning häbematu ihnutsemise üle, mida see pururumal pööbel nii suurele ja kuulsale väejuhile on pilkeks teinud. Kuid tema käskija on oma tarkusega leidnud teise ravimi, millega saab printsi aidata ja mis on liialt jultunud rahvaesindusele õpetuseks ning vihastamise põhjuseks.

Kuid, enne kui seletust jätkata, palus ta armulikult luba kohvijoogi valmistamiseks, millega ta oli harjunud. Kui ta siis istus kahekordselt silmapaistmatuna esindusliku printsi kõrval kuuma musta mahla ees, selgitas ta ettevaatlikult ja asjalikult abiellumisprojekti thurn ja taxislasega, Rooma riigi kõige ilusama ja põhjatult rikka printsessiga. Samuti vihastab häbematu ja mässuline maavalitsus end kollaseks, kui printsist saaks katoliiklane. Härra vürstpiiskop on endastmõistetavalt valmis printsi välja aitama ka juhul, kui ta abiellumisest loobub. Kuid ta peab seda lahendust kõige paremaks ja soovib Tema Kõrgusele südamest palju raha ja ilusat naist ning maa-

valitsusele ilusat kollast tuska. Ja salanõunik jõi mõnusate, väikeste lonksudega oma kohvi.

Niipea kui Karl Aleksander üksi jäi, tammus ta siia ja sinna, pea veel uimane üksildasest öisest joomingust, hingas, tõmbas sõrmedega läbi tugeva blondi juukse. Rebane! Vaata rebaseid! Nad tahtsid näha teda katoliiklasena. See Schönborn, Friedrich Karl, see hea, lõbus, sõbralik seltsimees. Niisugune rebane!

Ta naeris. Nali. Kurat ja põrgu! Üks oivaline nali. Mitmed kõrgemad ohvitserid olid katoliiklased, katoliiklased olid parimad sõdurid. Tema omalt poolt suhtus Veneetsiast saadik usuasjadesse väga vabameelselt, katoliku jumalateenistus oli talle alati meeldinud, sõduritele oli katoliku usk oma viiruki ja pühakupiltide ning rüüdega kõige sobivam. Ja kui ta sellega valmistas heameelt oma sõpradele Würzburgis ja Viinis, seda parem. Endale ei valmistanud ta sellega mingil juhul pahandust. Ja see vemp, see suurepärane, oivaline vemp, mida ta sellega vaenulikule maakonnale mängib. Kurat ja põrgu! Igal juhul peab ta igaks juhuks regensburglast vaatama.

Kui Süss järgmisel päeval tuli, hõikas prints talle kõlavalt ja heas tujus: „Oled kuiv, juut? Kas ristimine mõjus hästi?" — „Jaa," vastas Süss, „kui see Teie Kõrgusele nalja tegi." — „Kui ma nüüd kolmkümmend tuhat kuldnat nõuan, annad sa need mulle?" — „Käskige!" — „Ja pigistad mul kõri kinni, nii et ma verd higistan! Ho! Mul on keegi, kes mulle raha ühegi helleri protsendita annab!" — „Teie valite endale ühe teise rahamehe?" küsis juut hirmunult. „Ei," naeris prints mõnusalt. „Esiteks vajan ma sind praegu rohkem kui kunagi enne. Ma tahan vähemalt kaheks nädalaks siia jääda; kuid ma tahan välja saada sellest võõrastemaja urkast. Üürigu ta mulle villa Monbijou. Sisustagu ta see mööbli ja livreedega, nii et Versailles'gi teda halvustada ei saaks. Ma nimetan ta oma kojafaktoriks ja erakassa valitsejaks." Süss suudles printsi kätt, tänas ülevoolavalt.

Karl Aleksander saatis mustjaspruuni Eremitage'i lossikesse küsima, millal prints tohib tulla visiidile, oma lugupidamist avaldama. Siis sõitis ta väikesest vahemaast

hoolimata ette oma soliidses tõllas, mis vaatamata sellele, et see oli uuesti lakeeritud, ikkagi näis kaunis vanamoelisena. Kuid Neufferi ja kutsari oli Süss juba jõudnud uutesse livreedesse pista.

Eremitage'is võeti feldmarssal vastu suurima tähelepanelikkusega. Peale vürsti ja Marie Auguste oli seal veel Thurn ja Taxise esimene intendant ja salanõunik Fichtel. Thurn ja Taxise Franz Anselm oli vana, kogenud, väga skeptiline härra. Heatahtlik, lõbus, uudishimulik, keerukaid kombeid pooldava väga hea esinemisega armastas ta seltskonda ja vaielda ning ei uskunud millessegi ega kellessegi. Neil oli nii palju ühiseid tuttavaid Viini hoovkonnas, Würzburgis, sõjaväes, rahvusvahelise aadli hulgas. Vürst tegi väikesi, õelaid märkusi, Karl Aleksander rääkis palju ja elavalt, nõustus, kaitses. Vürst kallutas viisakalt oma peent, pikka tuulekoera kolpa, kuulas tähelepanelikult. Karl Aleksander meeldis talle. Muidugi, ta oli veidi kohmakas ja ägestus, mida ei oleks tohtinud; ka oli tal vähe otsustamisvõimet. Kuid tal oli temperamenti ja, mu jumal, ta oli feldmarssal, kangelane, talt nõuti võitusid, ja mitte mõistust.

Marie Auguste rääkis esialgu vähe. Ta istus, väga vürstlik oma tuvihallis sametkleidis, pisikeste, lihavate, hästihoitud kätega hoidis ta viisakalt ja kombekohaselt kinni tohutu laiasabalise kuue ülemisi volte. Vana õilsa marmori läikega helendasid pitside all rind ja turi, tõusis sale kael. Väikesena, ilusana, sisalikutaolisena vaatas kiirgavalt musta juukse alt pastellpeen nägu. Peitmata, heatahtliku uudishimuga vaatles ta printsi, kes saleda isa kõrval lokkas tohutult laialt ja mehelikult.

Salanõunik Fichtel rääkis ühest Karl Aleksandri vägiteost. Marie Auguste jutustas ühest Viinis nähtud võõramaisest ooperist. Kangelane Achilleus, pärast seda, kui ta oli lohistanud surnukeha, oli laulnud midagi väga õilsat. „Jaa," tähendas vürst, „antiikajal oldi üldse väga õilsad." Karl Aleksander avaldas arvamust, et ta toimib silmapilgu mõju all ja ei usu, et tal oleks palju eeldusi õilsuseks. Mille peale printsess, silmad kindlalt punastava peale suunatud, naeratas, et jutt ei olevat olnud sugugi temast. Ja kõik naersid.

Pakuti jääl jahutatud jooke, väikesele Würzburgi salanõunikule kohvi.

Blondile württemberglasele meeldis must printsess harukordselt. Tuhat ja tuline! Kui see suures Belgradi lossis balli perenaiseks oleks, siis teeksid türklased ja ungarlased ja kogu see metsik rahvas seal all alles suured silmad. See vast oli kuberneri abikaasa, kellega võis uhkeldada Viinis ja kõikjal. Ja pealegi, kui ta veel tukatid kaasa toob lageda Belgradi lossi uuendamiseks. Würzburglane on rebane, see Schönborn, ja sõber, tõeline sõber ja hea seltsimees, talle niisugust võimalust anda. Ja ta oli mitte ainult esinduslik. Võllanägu, seda ta tunneb. Silmad, suu! See oli midagi voodi jaoks. Ta säras üle terve näo ja ta pidi end ohjeldama, et mitte keelt laksutada. Printsess läbi ja läbi, alates kunstipärasest haaksõlest tema kiirgavalt mustades juustes — kurat ja põrgu, neil regensburglastel on millega hoobelda — ja lõpetades atlaskingaga, mis mõnikord tema tuvihalli laia sametkleidi alt välja piilus, printsess ja siiski esinduslik naine. See oli teistsugune kui tusane durlachlane, tema onupoja, hertsogi naine. Siin ei olnud keisril ja riigil vaeva näha, et sellele lapsi muretseda. Ja kui arukalt ta lobiseda võis! Kuidas ta keelt pruukis, võllanägu, ja teda pilkas ja silmi vesistas! Sellest saab häid pilte, tema ja printsess. Küllap siis Eberhard Ludwig teeb aga suured silmad. Temal, Karl Aleksandril, polnud tarvis pidada kulukat hoora. Tema seaduslik naine on ilusam ja parem voodiaare kui kõige kallim võõramaine armuke ja täidab tema rahakotti, kuid mitte ei tühjenda seda.

Ja parlament! Need neetud kodanlusekaabakad! Ta oli sunnitud paisunud rahuldustundest tõmbama hinge. Haigeks, kollaseks ja haigeks vihastavad nad endid. See tasuks end ära katoliiklaseks hakata.

Ta vaatas Marie Auguste otsa, vürst rääkis parajasti kahe teise härraga, ta vaatas teda hindava, jõhkra, vägivaldse, veidi metsiku sõduri pilguga, kellel on kombeks naist pikema jututa voodisse visata, ja printsess sukeldus sellese pilku kerge, raskesti mõistetava naeratusega.

Lahkudes oli Karl Aleksander kindlasti otsustanud hakata katoliiklaseks.

Josef Süss oli Monbijou lossikese sisustanud suure toredusega, eriti uhke oli ta väikesele galeriile ja selle naabruses asetsevale kollasele salongile. Seda oli tegelikult teostanud paks ja ükskõikne Nicklas Pfäffle, kes oli kõik kaupmehed ja käsitöölised lähemas ja kaugemas ümbruskonnas läbi sõitnud.

Nii uhkeldas uus feldmarssali maja suure toredusega ja prints lõi Süssile õlale: „Ta on nõid, Süss. Ja kui palju teeb ta mulle külge selle tehinguga?" Mustjaspruun nägi väga hea välja selles raamistikus, prints hiilgas rahulolust ja isegi Neuffer, kellel juudi peale vimm oli ja kes pidevalt püüdis väikeste intriigidega Nicklas Pfäfflet tasakaalust välja viia, pidi nõustuma, et ka tema ei oleks saanud seda paremini teha.

Ka salanõunik Fichtel, kellele Karl Aleksander uut korterit näitas, enne kui ta seal oma esimese peo korraldas, kiitis väga. Kuid oma vaikses sisemuses leidis ta, et kõik oli veidi ülekuhjatud, tõusiklik ja ta mõjutas printsi siit ja sealt midagi ära lasta võtta. Oma käskijale, vürstpiiskopile, teatas ta, et prints on lasknud oma maja heebrealasel sisustada: nii pole ka siis ime, et see on veidi idamaiselt sisustatud ja et printsi Wildbadi lossike meenutab rohkem Jeruusalema kui Versailles' maitset.

Niisamasugune tunne valdas vana vürst Anselm Franzi Karl Aleksandri poolt korraldatud peoõhtul. Vana vürst pidas lugu heast välimusest ja oli, tõsi küll, ärritatud, kuna ta oli valinud endale kahvatukollase kuue, mis Monbijou kahvatukollases peosaalis kuigi hästi mõjule ei pääsenud. Karl Aleksander oli palunud väikesele ooperile „Zerbinetta kättemaks", kuna ta teadis, et Marie Augustele meeldis komöödia, muusika, ballett. Süssil tuli oma Frankfurdis eluneva ema kaudu, kellel oli veel praegugi palju sidemeid teatriinimestega, suure rutuga üks väike trupp Heidelbergist kohale tuua.

Seltskond oli väike ja hiilgav. Prints tahtis algul jätta Süssi kutsumata, kuid tema heatahtlikkus ei suutnud näljastele ja truudele faktori koerasilmadele vastu panna, Neufferi suureks pahameeleks oli juut ilmunud. Põdra-

pruunis, hõbedaga tikitud kuues, osav ja õnnelik, liugles ta külaliste hulgas ringi, nagu oleks terve peoõhtu tema auks korraldatud, torises mürgiselt Neuffer.

Kuid kuidas hiilgas veinipunases atlases ja brokaadis Marie Auguste. Thurn ja Taxise suguvõsa ordeni pael põimus uhkelt ta rinna ümber, puhvkäisel kandis ta teemantidest tähekujulist aumärki, mille oli talle annetanud keiser ühe patronaadi eest. Ta rääkis vähe. Kuid Kuramaa printsessile, samuti ka Madalmaade saadiku tütrele — mõlemaid oli ta kõige aupaklikuma lahkusega kui enesest vanemaid teretanud — mõlemale paistis, et nad kuulevad kõigis nurkades ainult tema muretut, lapselikku häält. Nad vandusid vastastikku mitte iialgi ilmuda enam ühtegi seltskonda, millest võtab osa regensburglane, üldse sõidavad nad lähemail päevil Wildbadist ära. Kumbki oli oma otsuse teinud teisest sõltumatult ja Süss veenis kumbagi daami samade sõnadega oma troostituses.

Räägiti viimasest Stuttgardist saabunud uudisest. Hertsoginna usub end uuesti rasedana tundvat. Ämmaemandad ja arstid süvendasid temas seda arvamist, konsistoorium korraldas tema jaoks eespalveid ja uudishimulised käisid Einsiedelnis vaatamas viirpuud, mille oli kord istutanud Palestiinast tagasi jõudes Eberhard im Barte ja mis nüüd ootamatult uusi kasve ajas. Õnnelik tunnus!

Salanõunik Fichtel viskas paari jämeda, nilbe lookesega nalja Eberhard Ludwigi ja tema hapude, keisri poolt ettekirjutatud voodirõõmude kulul. Brandenburgi sõprus Württembergiga on olnud alati kaheldav seik ja nüüd oli Preisi kuningas olnud selle kokkuelamise isameheks. Järgnesid hertsoginna ja tagandatud krahvinna kehade rabavad võrdlused. Härrad nurgas salanõuniku ümber turtsusid, vürsti nägu oli täis himuraid voldikesi. Daamid pärisid rõõmsa tuju põhjust. Süss andis edasi. Kihistati. Juuti tögati palestiina viirpuu kasvude pärast. Rõkkav naer. Isegi raskesti mõistetav naeratus Marie Auguste pastellnäos vallandus südamlikuks valjuks naeruks.

Karl Aleksander pilkas: „Peen ennustaja sinu onu! Pärija-prints õnnelikult abielus, vana hertsog muretseb

teise pärija ilmale. Oled mind peenelt alt tõmmanud oma nõiast-onuga!"

Marie Auguste polnud iialgi ühtki elavat juuti nii ligidalt näinud. Õudse, külmavärinaid tekitava uudishimuga päris ta: „Kas ta lapsi ka tapab?" — „Ainult väga harva," rahustas salanõunik Fichtel, „üldiselt viibib ta meelsamini suurte härrade hulgas." Pingutatud ilmel arutles printsess, et kas juudid, kes Kristuse risti lõid, samuti välja nägid. See polevat kindlasti sealjuures olnud, kinnitas salanõunik.

Süss oma targa taktikaga tikkus nii vähe kui võimalik printsessi lähedusse ja rahuldus tema imetlemisega oma tuliste, kaarjate silmadega aupaklikust kaugusest. Pärast ooperit laskis printsess teda endale esitella. Süssi ohjeldamatu truudus meelitas teda. „Ta on nagu päris inimene," ütles ta imestanult isale. Karl Aleksander võitis tema juures oma kena, aupakliku hoovi- ja ihujuudiga. Ja olles veel oma esimese suudluse ärrituses, ajal, mil prints oli veel täidetud printsessi väikese ja ihara suu soojusest, naeratas ta, korraldades kleiti ja lausus: „Ei, on aga Teie Kõrgusel huvitav hoovijuut!" Siis pöördusid nad väikesest kabinetist peosaali tagasi.

Printsil oli peale muu, ilma et ta seda oleks õieti teadnud, tume tunne, et see kirglik ja asjatundlik suudlus ei olnud printsessil esimene.

Parlamendis, üheteistkümne-komisjonis oldi pahas tujus. Hertsoginna rasedus osutus eksituseks ja nüüd tuli teadaanne prints Karl Aleksandri eelseisvast kihlusest katoliiklasega ja tema üleminekust — jesuiidid olid häbematul kombel nimetanud seda tagasitulekuks — rooma kiriku rüppe. Ja kui taheti olla aus, tuli tunnistada, et selles hertsogiriigi kõige populaarsema mehe äärmiselt vihastavas usuvahetuses ei oldud mitte päris süüta.

Prelaat Weissensee oli kohe esimeste teadete saabumisel printsi läbikäimisest regensburglastega aru saanud, milliste traatidega Würzburgi hoovkond ja tema sõber Fichtel württemberglast tõmbasid. Ta oli täis naeratavat tunnustust sellele peenele strateegiale; kuid oma mängleva verevaese huviga, millega ta oma poliitikat ajas, ei

läinud talle printsi äralangemine eriti südamesse. Loomulikult nägi ta ette, et talle maakonnakomisjonis hakatakse kõõrdi vaatama kui ainsale tegelikule süüdlasele, kes oli teinud laenusaamispalve tagasilükkamise ettepaneku. Kuid ta teadis, et nad lasevad endid tema üleolekust, ehkki vastumeelselt, veenda ja oli endale mõjuva kaitsekõne valmis mõelnud. Tuleviku suhtes oli ta ausalt veendunud, et praktiliselt ei ole printsi üleminekul kuigi suurt tähtsust. Kui ka lootus hertsoginna rasedusele oli luhtunud, siis seisis siiski veel nii palju printsi ja trooni vahel. Ta küsis endalt tõsiselt, kas nii ebamäärane väljavaade tasub selle vaeva, millega jesuiidid taotlevad printsi üleminekut. Ja muidugi, hertsogiriik ja selle parlament arvestasid ainult tõsiasju, selle poliitikale oli antud lühike kestus; kuid katoliku kirik, ja ta ohkas kadetsevalt, oli midagi nii vana, igivana, igavest, jesuiitidel oli hea, nad võisid ajada teise järgu poliitikat, pika kestusega järgnevatele sugupõlvedele.

Üheteistkümne-komisjonis sõimati printsi laialt, toorelt ja rumalalt. Lõpuks tegi esimees ning esimene sekretär Johann Heinrich Sturm, tõsine, kaalutlev, rahulik mees, sellele sihitule, mitteasjalikule sõimamisele lõpu ja küsis, kas on positiivseid ettepanekuid. Mühaklik Brackenheimi linnapea seletas, tegelikult olevat kõiges süüdi Weissensee, ja see olevat ka tema neetud kohus väljaväänatu jälle sirgeks ajada.

Weissensee leidis naeratades ja möödaminnes, et siin pole midagi palju välja väänatud. Pärast seda, kui prints nii üks-kaks sai üle minna, on temaga õige-usule küll vähe kaduma läinud. Printsi üleminekul on katoliiklastele ainult propaganda väärtus, feldmarssalit võib õnnitella, et ta nüüd on rahahädast väljas ega tarvitse enam maavalitsust tülitada. Teistele praktilistele tagajärgedele ei mõtlevat ju ka lugupeetaval koosolekul mitte keegi.

Kuid mühaklik brackenheimlane jäi kindlaks: kuigi hertsogipaar, jumalale tänu, on veel kõbus ja väljavaated järeltulijatele ei ole veel röövitud, kuigi pärija-prints on olemas ja on terve, tuleks pärast seda, kui Rooma nii pika aja peale poliitikat ajab, õigel ajal vastumiinid panna.

Miks mitte? arvas kerglaselt Weissensee. Võiks ju

täiesti ennast kohustustega sidumata ja salaja astuda läbirääkimistesse printsi venna Friedrich Heinrichiga. Ainult igaks juhuks, rohkem akadeemiliselt. Sellest vagast ja leebest härrast pole karta vähematki hädaohtu evangeelsele kirikule ega seisuste vabadusele.

Ängistus. Vaikus. Üheteistkümne mõtisklus. Kas sellel ei ole veidi äraandmise hõngu? Ainult akadeemiliselt, muidugi, igaks juhuks, kohustusteta. Siiski.

Esimees ning esimene sekretär Sturm, sirgjooneline, aus mees, sügavalt andunud oma isamaale, vihkas jesuiitlikke abinõusid. Ta tundis valusalt, et ilma nendeta oli võimatu hakkama saada. Kuid ainult äärmise häda sunnil. Ainult siis, ainult siis.

Maakonnakonsulent, hoovikohtu assessor Veit Ludwig Neuffer ei tahtnud midagi teada sellistest plaanidest. See, veel noore-võitu mees, kondise, sünge näoga, must takune juus sügavalt otsmikku kasvanud, oli olnud põhiliselt metsik vürstivihkaja ja kõigi rahvavabaduste tuline austaja. Oma nõbuga, kes oli kammerteenriks prints Karl Aleksandri juures, oli ta katkestanud kõik sõprussidemed, hoolimata sellest, et nad olid ühes kodus koos üles kasvanud, koos mänginud, koos koolis käinud. Kuid nüüd oli ta liiga palju näinud. oli torisedes tüdinenud, kurjus oli vajalik, ta peaaegu igatses selle järele, et raevuka, laastava vihaga kogeda enam kinnitusi oma kibedale teadmisele. Ja Wildbadis peatumise ajal oli ta oma nõbu, kammerteenrit, uuesti näinud, kui ta aus tahtis olla — oli ta ise oma nõbu üles otsinud ja oli tollega märkimisväärselt pilkaval, sapisel kombel ära leppinud. Tollel oli ju õigus. See oli tõenäoliselt looduseseadus, see pidi nii olema: mõned üksikud seisid ülal ja ülejäänud olid koerapoisid, saapalakkujad. Üks katoliiklane Württembergi troonil? See on hea, see oli ju vürsti õigus, jumalast määratud, ja rahvas, välk ja pauk, pidi sellele alistuma.

Nõtke Weissensee, ikka ettevaatlikult ja möödaminnes, seletas edasi. Belgrad on kaugel, küsimus on ainult teoreetiline, kui kindlustus võimaliku, problemaatilise vastu. Endastmõistetavalt ei tohi midagi kirjalikku käest anda. Ja corpus evangelicorum on nende poolt.

Kolbad põrnitsesid raskelt, ebamugavalt. Isegi kõige

väiksem võimalus selleks, et hertsog oleks katoliiklane, paistis arusaamatu, talumatu, tegi haigeks. Üht katoliku vürsti ei saanud teisiti kujutella kui ainult despoodina, türannina. Ja see veel oma sidemetega Viini hoovkonnas, kes oli iga usuvabaduse, iga parlamentaarse iseseisvuse peavaenlane. Ilusad vabadused! Nemad üksteist, kes seal istusid, nõu pidasid, maapäeva pidasid, nemad olid see vabadus. Nemad olid ohustatud, nemad ise, nemad isiklikult katoliku printsi poolt.

Otsustati, Weissensee astugu ühendusse feldmarssali vennaga, leebe, protestantliku, mittekardetava prints Friedrich Heinrichiga. Kuid täiesti eraviisiliselt ja kohustuseta ja täieliku, täieliku saladuse katte all.

Regensburgis, Toomkirikus — Karl Aleksandri laulatus, kirikukellade helin, viiruk, hiilgav seltskond. Keiser oli saatnud saadiku, paavsti nuntsius Passionei oli saabunud püha isa oma käega kirjutatud kirjaga, Würzburgi vürstpiiskop, keiserliku armee parimad esindajad, Karl Aleksandri kõige lähedasem sõber, kindral Franz Josef Remchingen, jesuiitide kasvandik, punase, mõlkja, vägeva näoga, veinist õndsalt särav valge paruka all.

Ei ole ühtki ilusamat paari Rooma riigis. Prints kõrge kui seedripuu, hiilgav marssalikepiga, kuldvillaku ordeniga. Marie Auguste, väike ilus pea, särav vana marmori läikeliselt valge atlase ja brokaadi kohal. rinnal Thurn ja Taxise perekonnaordeni õlavöö, puhvkäistel keisri annetatud kahvatust kullast täht, kleidi kaelaväljalõikes paavsti ordu rist. Kergelt vetruval sammul pruutkrooni all, mis oli kullassepakunsti imesaavutus, milleks Süss tervest Euroopast üksikosad oli kokku tuhninud, viis ta oma noore, raskesti mõistetava naeratuse Toomkirikusse.

Ta oli suuremal määral eelarvamusteta ja kaldus terves pidulikkuses ja väärikuses kõikjal leidma koomilist. Oma vilgaste silmade ükskõikse uudishimuga takseeris ta külalisi, ja ajal, mil piiskop teda austas kõnega, et ta suure türklaste võitja, lahingute lõvi kristlikule katoliku usule tagasi on võitnud, mõtles ta, et salanõunik Fichtelit rõõmustab tervest pidusöögist kindlasti ainult tema kohv. Ja kui naljakas, et nüüd ka juut pidulikult Toomkirikus

seisab. Muide, ta on päris kena ja huvitav ja sugugi mitte libahundi sarnane, nagu ta esialgu oli juute kujutelnud. Õieti öelda, on juudi mansetid rohkem à la mode kui tema mehel. Imelik, nüüd on tal siis oma mees. Ja kindlasti jõllitab juut oma suurte rahutute silmadega valges näos tema pruutloorist varjatud turja.

Pidulikud küünlad võbisesid, orel üürgas, viiruk hõljus pilvena, õndsad poisikeste hääled tõusid leegina taeva poole.

Kohe teisel päeval, kui hõbedased pasunad pidusöögile kutsusid, astusid värskelt abiellunud jahtlaeva, mis neid Doonaud mööda allapoole pidi viima; jaht oli vürsti kingitus. Nad reisisid suure hoovkonnaga, küttidega, teenritega, haidukkidega, toaneitsidega. Andrus kükitas ristamisi jalgadel Otman, mustjaspruun, vahtides üksisilmi igivanade, põhjatute loomasilmadega Doonaud mööda allapoole.

Kaldal seisid vürst, Würzburgi piiskop, salanõunik Fichtel, kaugemal tagapool nende ja teenijaskonna vahel Josef Süss. Puhus kerge tuul, õhk oli läbipaistev ja virgutav, oldi heas tujus. Naljasõnad lendasid kaldale ja tagasi, kuni tõmmati üles ankrud. Marie Auguste seisis heledas, rõõmsailmelises reisikleidis, varjutas silmad, vaatas kaugenevale sadamale. Vürst ja salanõunik olid juba tagasi pöördunud, viimane, mis ta nägi, oli kaval, rahulolev jesuiidinägu ja elegantne ning ohjeldamatult andunud seisakus juut.

„Ma poleks iialgi uskunud," naeratas ta Karl Aleksandrile, „et keegi võiks olla nii elegantne ja seejuures nii alandlik kui sinu hea juut." — „Hea juut!" naeris mürisevalt prints. „Linnu ja külasid võiks selle eest osta, mis ta meile on külge teinud." Ja Marie Auguste imestanud nägu nähes seletas ta asjalikult: „See on tema hea õigus. Selle eest on ta juut. Kuid ta on väga rakendatav," lisas ta tunnustavalt juurde, „ta muretseb kõike: ehteasju, mööblit, külasid, inimesi. Isegi alkeemiat ja mustakunsti." Naerdes seletas ta loo rabi Gabrielist. „Seal tegi ta mulle ilusasti külge, see sinu hea juut. Kroon! Seal on veel kaks vahel. Prints-pärija on terve kui härg. Ta kirjutas mulle jahiretkelt õnnesoovikirja. Ja hertsog, kuigi

tema hertsoginna on veel niisama tusane, kui kurat seda tahab, võib ta ikkagi lapsi saada nagu kodujänes." Ja ta naeris kõlavalt ja patsutas printsessi kätt, ajal, mil laev kerges tuules rõõmsalt kallaste vahel mööda sinakasrohelisi laineid edasi libises.

Ees kükitas liikumatult mustjaspruun ja vahtis üksisilmi üle andru itta. Printsessi silmade ees seisid viimased pildid kodumaast, jesuiidi kavalrõõmsus ja juudi orjalik elegants.

Enne kui nad jõudsid Serbia piirile, sai neid kätte Süssi ratsavirgats. „Teeb end tähtsaks see sinu juut," naeratas Marie Auguste. „Mida on tal siis nii kiiresti müüa?"

Karl Aleksander rebis lahti kiirsõnumi, luges. Printspärija oli surnud, ootamata, ajal, mil Stuttgardi hoovkonnas peeti balli.

Ta ulatas paberi printsessile. Veri lõi talle pähe, ta kuulis kärisevat, halvatujulist häält, nägi läbi oma tantsiva vere üle tuhmhallide, kivikurbade silmade kolme lühikest, sügavat vagu, ähvardavat, õudset nagu mingi võõras, salapärane kirjatäht.

Teine raamat

RAHVAS

Württembergi hertsogiriigi alla kuulus seitsekümmend kaks linna ja nelisada küla. Kasvas teravili, puuvili ja viinamarjad. Ilusaks, üllaks aiaks Rooma riigis nimetati hertsogiriiki. Kodanikud ja talupojad olid rõõmsameelsed, sõbralikud, teenistusvalmid ja erksad. Oma vürstide valitsusvõimule allusid nad kannatlikult. Kui neil oli hea vürst, siis juubeldasid nad; oli ta halb, nähti selles taeva tahtmist, jumala karistust. Iga württemberglane, mees, naine, laps, maksis kümme kuldnat maksu hertsogi renteile.

Olenemata sellest, kas hertsog oli hea või oli ta halb, paistis päike ja sadas vihma, kasvas nisu, kasvas viinamari, maa oli õnnistatud.

Kuid igalt poolt tõmbusid niidid, sirutusid käed, ahnelt vahtisid silmad, igalt poolt laotus võrk üle maa.

Pariisis istus viieteistkümnes Louis ja tema ministrid. Tüki Württembergist, Mömpelgardi [1] krahvkonna oli ta juba ära märkinud ja ootas vaid, millal seda alla neelata. Berliinis istus krahvinna, intriigitses riigi-rüütelkonnaga, katsus siit ja sealt veel viimast välja pigistada, Frankfurdis ja Heidelbergis varitsesid Isaak Landauer ja Josef Süss, et hertsogiriigile kuppu lasta, paavsti riigisekretär kudus niite Roomast Würzburgi vürstpiiskopi juurde, et alistada maa piiskopikübarale, Viinis sepitsesid keiserlikud nõunikud prints-pärijaga, keisri feldmarssaliga, katoliiklasega, uusi lepinguid, lõid ühendusi Stuttgardist Viini, Regensburgis vahtis silmi pilutades Thurn ja Taxise vürst, ja Belgradis vaagisid feldmarssal Karl Aleksander ja Remchingen, tema sõber ning kindral, suuri plaane. Nad kõik istusid ja ootasid ringis, silmitsedes üksteist

---

[1] Prantsuse k. Montbéliard, nüüd linn Doubs'i departemangus Prantsusmaal.

umbusklikult ja vargsi ning nende suur, tumm vari laskus üle maa.

Ja päike paistis ja vihma sadas. Kasvas nisu, puuvili ja viinamarjad. Maa oli õnnistatud.

Esimestel novembripäevadel suri niisama järsku, nagu ta suuremalt osalt oli otsustanud, tegutsenud ja elanud, Eberhard Ludwig, jumala armust Württembergi ja Tecki hertsog, Rooma keiserliku majesteedi, Püha Rooma Riigi ja auväärse Švaabi ringkonna kindralfeldmarssal, ka kolme ratsa- ja jalaväerügemendi ülem.

Nüüd lamas ta võimsal katafalgil, nägu lämbumisest sinakaskollane, paraadmundris, paljude aumärkidega, mille hulgast paistsid silma Taani Elevandi-orden ja Preisi Musta Kotka aumärk, ümbritsetud paljudest küünaldest, peatsis ja jalutsis auvahtidena kaks leitnanti. Haletsemisväärselt kükitas suures vaikses ruumis tolmunult ja tusaselt Johanna Elisabetha — hertsoginna. Tema võidurõõm oli kestnud nii vähe aega; ja et see mees, kelle ta oli võitnud nii sitke ootamisega, nii verise vaevaga, nüüd pärast väheseid kuid lamas sinisena, surnuna ja lämbununa, seda oli see teine talle mananud, see meklenburglanna, see nõid, see isik. Kuid siin istus tema, tema üksinda ja mitte see teine. Kes valitseb tulevikus Württembergis, oli talle ükskõik. Arvatavasti katoliiklane oma suurelise, kerglaselt ülesmukitud naisega. Kuid tema oli nii väljapigistatud, see teda ei huvitanud. Tal oli tähtsamat siin maailmas teha: tal oli veel visa kättemaksupudru keeta. Veel istusid selle isiku sugulased hertsogiriigi lihapottide juures, veel hiilgas see isik rikkuses ja suures säras, veel imes ta saja väikese kanali kaudu, oma kinnisvarade valitsejate, oma neetud juutide kaudu maa mahla enesesse. Nüüd, kus Eberhard Ludwig on surnud, pole tal enam kaitset, nüüd pole enam hoolimist. Tema, hertsoginna, süüdistab krahvinnat uuesti rängalt ja kaebab tema peale uuele hertsogile, keisrile ja riigile. See isik oli tema elu varitsenud, ta oli prints-pärijale, ta oli hertsogile surma külge nõidunud. Tema, hertsoginna, ei vannu veel esimeses tormijooksus alla. Kuid ta ei lase teda lahti; ta ei kisenda, kuid tema kurb hääl ei vaiki enne, kuni see

teine ei ole paljastatud, teotatud ja kaltsudes. Nii istus ta uhke katafalgi kõrval, hall ning haletsemisväärne, ja veeretas oma vaest elunatukest käes. Rasked kasvumaja lilled lõhnasid, jämedad küünlad vilkusid ja leitnandid seisid paljastatud mõõkadega auvalves.

Kodanikud, saades heolditelt teada hertsogi surmast, paljastasid pead, härdusid. Nüüd, mil hertsog oli surnud, nägid nad ainult ta esinduslikkust, armulikkust, sõjamehelikku tublidust, hiilgust, elegantsi ja nad olid valmis terve tema valitsemisaja viletsuse ainult üksnes krahvinna ja selle nõidumise arvele kirjutama. Talle ei pandud süüks mitte üksnes raha, mille ta maalt välja oli pressinud, tema selga sajatati ka kõik needmised ja katkud, kuna tema läbi oli hakanud Saksamaal kõikuma lugupidamine vanast kindlalt rajatud vürstikojast ja mõnigi soodus juhus uute õiguste ja soodustuste saavutamiseks oli läinud kaduma, sest, et keiserlikku hoovi mitte vihastada, oldi sunnitud kõikjal väga ettevaatlikult ja tagasihoidlikult tegutsema, ka olevat alati parajal hetkel puudunud raha. Ikka sügavamale porri langes krahvinna pilt ja ikka hiilgavamaks tõusis hertsog ning naised pühkisid silmi: ta oli nii hunnitu ja ta rääkis igaühega nii sõbralikult, nii hea isand, nii kaunis isand!

Ja virgatsid jooksid, sõitsid ning ratsutasid. Üks Frankfurti, seal vangutas Isaak Landauer pead, hõõrus lõdisevaid käsi ja ütles: „Ai, nüüd muutub reb Josef Süss tähtsaks ja tal tulevad suured äritehingud." Üks Berliini, seal ütles krahvinna süda üles ja ta kukkus meelemärkusetult põrandale. Üks Würzburgi, seal naeratas paks, lõbus vürstpiiskop ja kutsus salanõunik Fichteli enda juurde. Üks Belgradi, seal tõmbas Karl Aleksander sügavalt hinge, nüüd oli ta hertsog, hertsog nüüd! Ta nägi end tungimas sõjaga sügavale Prantsusmaale ja ta nägi oma käsi keeramas maailma kodaraid. Kuid üle selle nägi ta samaaegselt tuhmhalle silmi, kuulis torisevat, kärisevat häält: „Ma näen esimest ja teist. Esimest ma teile ei ütle." Ja ta vaatles mõtiskelles oma kätt, kummalist kätt, mille peopesa oli lihav, rasvane, lühike, kuid käeselg tundus kitsana, pikana, karvadega kaetud ja luine.

Peegli ees seisis Marie Auguste, seal seisis ta sageli, oli

alasti ja naeratas. Selge, kerge lauba all asuvate piklikkude silmadega vaatles ta oma pehmet, sihvakat, vana ülla marmori värvi keha. Ta sirutas end hõljuvalt, väike sisalikuline pea väga punaste huultega naeratas sügavamalt. Oli kena sõita nüüd Stuttgarti, läbi austust avaldava rahva, kuldses tõllas — hertsoginnana. Ka siin, Belgradis, oli olnud ilus, istudes troonil, valitsedes neid metsikuid, himuraid, lugupidamist avaldavaid, barbaarseid inimesi. Kuid oli väga teretulnud näha nüüd keisrikojas ja teistes saksa hoovkondades austust viirukipilvedena üles tõusmas. Hertsogikrooni hakkab ta kandma parukata, see ei olnud küll moega kooskõlas, kuid seda teeb ta siiski ja kroon peab olema väike ning kõrge ja asetsema väga uhkelt läikivmustadel juustel. Ta tõstis, see alasti naine, poolrituaalse, poolnilbe liigutusega mõlemad käed nurgeliselt üle pea, nii et kaenlaaukude must lokkis juus oli näha, ja hingates himuralt, astus ta naeratades, painduval sammul, peaaegu tantsides läbi toa. Tema hoovkonnas on palju isandaid: sakslasi, itaallasi, prantslasi, mitte poolmetsikuid nagu siin; asutakse ju Versailles' lähedal. Ja paljud, kes pooleldi häbematusega, pooleldi imetlusega olid vaadelnud printsessi, kuidas vaatlevad nad nüüd hertsoginnat. Ka ihujuut seisab tema seltskonna äärel, ohjeldamatult galantne. Ta huuled tuksatasid lõbusalt. Ah, oli hea olla ilus, oli hea olla rikas, oli hea olla hertsoginna. Kui tore, et oli mehi ja ilusaid riideid, kroone ja pidustusi. Maailm oli ilus ja ilus oli elada.

Winnenthali lossis, Stuttgardist ainult nelja tunni kaugusel, sattus Karl Aleksandri vend, leebe prints Heinrich Friedrich sügavasse segadusse, kuuldes onupoja surmast. Ta elas vaikselt ilusas väikeses lossis, harrastas muusikat ja luges. Viimastel aastatel oli ta ühe armukese enda juurde võtnud, vaikse, tumeblondi olevuse, väikese maaadliku tütre, mahedate liigutustega, ilusate, sügavalt rahuldatud silmadega ja veidi raskepärase mõistusega. Kui prelaat Weissensee oli printsi juurde tulnud ettepanekuga suunata troon katoliiklasest venna asemel temale, oli unistustes aega möödasaatev mees sellest kohe kahe käega kinni haaranud. Kuid tark prelaat veendus peagi, et prints vaatles oma kärsitul, ebareaalsel kombel poliitilisi

seiku kui unistusi ja sukeldus värvilisse udukogusse. Ei, selle nõudlejaga polnud midagi peale hakata energilise, tormaka Karl Aleksandri vastu. Prints-pärija surma järel, kui tema kui järeltulija küsimus tarbetust unistusest võinuks saada tõsiasjaks, saabus Belgradist — taevas teab, kust feldmarssal neist sepitsustest teada sai — selge, mitte kahemõtteliselt mõistetav kiri, milles Karl Aleksander venda tõsiselt manitses sellisest tegevusest ja alatust üritusest hoiduma. Hirmunult ja arakstehtuna tõmbus leebe prints kõigist üritusist eemale ja suures hirmus hoidus igasugusest läbikäimisest Weissenseega. Nüüd, mil ta sai teada hertsogi surmast, kerkis jälle esile endine kirju, fantastiline unistus. Higistades, värisevate liikmetega, tugevasti üles ärritatud, kõndis nõrk mehike hallil hommikul ringi, luuletas kokku, mis kõik juhtuda võiks, kui tal ainult veidi rohkem enesealgatust oleks, kuidas ta haaraks võimu, kirjutaks keisrile, kinnitaks, vallandaks ministreid, sõlmiks Prantsusmaaga lepinguid, peaks rahvale sütitavaid kõnesid. Ohates pöördus ta lõpuks tagasi magamistuppa, ta ei olnud tahtnud oma armast armukest enne üles äratada, tasa ja ettevaatlikult riietus ta lahti, sirutas end oma nõrkuse üle kurvastades tema kõrvale, embas kobades tema suuri sooje rindu, kuni see oma ilusad, rumalad silmad avas, trööstis end tema õrna noorusega ja uinus lõpuks ohates, mõttessevajunult ja rahuldatult.

Prelaat Weissensee, saades surmateate, kõndis kibelevas ärrituses läbi oma avarate, valgete eesriietega ruumide. Kui palju probleeme, komplikatsioone, konflikte! Katoliku vürst puht protestantlikul maal: uus, ootamatu, enneolematu olukord Lääne-Saksamaal. Tema, Weissensee, oli õigeaegselt näitelavale ilmunud, nüüd oli palju võimalusi, teda ei saadud ühegi juurest välja lülitada. Ta ei olnud kuskil esile tükkinud, ta oli kõikjal sõlminud sidemeid. Ta kõndis edasi-tagasi, koostas plaane, heitis neid kõrvale, nautis mõnusalt põnevust, liikumist, suure intriigisepitseja ja projektitegija õnne.

Kuid tema tütar Magdalen Sibylle istus ja tema sinised silmad pruunikas, julges näos töötasid ning liikusid valguse ja pimeduse vahel. Üks katoliiklane, üks pagan troonil. Nüüd satub maa segadusse ja suurde hädasse.

Aita, Issand Seebaott, et maa jääks kindlaks kiusatuste vastu, millega meelitab ebajumalate teener, ähvarduste vastu, millega ta tahab rahva teha puhtale õpetusele tõrksaks. Paganlik vürst sõidab siia hiilguse ja suure toredusega, ta on võitnud lahinguid, seisab keisri juures suures aus, tema abikaasa käitub hoovkondlikult ja kergemeelselt. Aita, Issand Seebaott, et rahvas jääks tugevaks kõiges selles hädas ja kiusatuses. Ja tema isa, tema isa seisab päris võitluse eesotsas, tema osaks on — saada kilbiks hädaohus olevale evangeeliumile. Ah, ta ei tahtnud patustada neljanda käsu vastu; kuid tal oli suur hirm, kas tema isal on küllaldast kindlust jumala ja inimeste ees. Ta põgenes, nagu alati sellises hädas, jumala juurde, lõi piibli lahti ja palus ennustust. Kuid ta leidis ainult salmi: „Iga puhast lindu võite teie süüa. See aga on, mida teie süüa ei tohi: kotkast ja jaanalindu, raudkulli ja peelikani." Ta mõtles kaua järele, kuid hoolimata kõigest osavusest ennustuste seletamises ei leidnud ta kooskõla maa viletsuse, isa kindla usu pärast muretsemise ning jaanalinnu ja peelikani vahel, keda israeliidid süüa ei tohtinud. Ta otsustas esitada ennustuse oma sõbrannale Beata Sturminile, ärganule, Stuttgardi piibliringi pimedale pühakule. Kuid esialgu jälgis ta, mehelikult julge nägu täis muret ja raskeid mõtteid, oma isa, kes polnud sugugi pilvine, vaid ülimalt erutatud ja sammus mõnusas kannatamatuses edasi-tagasi ning kelle peenejoonelises, elavailmelises näos väljendus tegutsemistahe.

Juba pool tundi enne istungi algust olid parlamendi kitsama nõukogu üksteist isandat maakonnahoones kokku kogunenud. Päevakorras ei olnud midagi olulist; kuid kõik oli nii selgusetu, istuti läbipaistmatus pimeduses, taheti vähemalt oma naabritki kombata, kuulda vastuseid ümbritsevast ööst.

Ah, et tookord printsile laenu andmine tagasi lükati, ah, et tema noorema vennaga läbirääkimisi peeti. Nüüd istuti poris ja hädas. Prints pidi olema pühak, kui ta nüüd võimu juures maakonnale selle tasumata jätab. Ja ta polnud mingil juhul pühak. Üks sõdur, feldmarssal, harjunud tumma, pimeda alistumisega. Oli kuuldusi, et

ta oma nõunikke sugugi pehmelt ei kohelnud, et ta oli sageli ja tihtipeale oma alluvatega sattunud metsikusse, raevutsevasse vastuollu, elajalikult vandus ja märatses, ei sallinud mingit vasturääkimist ning nõusid ja muud purunevat oma nõunike pähe puruks peksis. Lühidalt, et ta olevat despoot nagu üks paganlik keiser kunagi. Tuleb häda ja põrgusabbat selle leviaataniga [1].

Sest ei oldud nõus karva võrragi loobuma oma õigustest ja vabadustest. Ah, see magus võim! Nemad üksteist lakkusid põhiseaduse vedelat mett. Ülejäänud osa parlamendist oli seal ainult selleks, et kinnitada seda, mida nemad on otsustanud. Kuid nemad, need üksteist, nemad valitsesid maad, nad pidasid istungeid kinniste uste taga nagu Veneetsia signoria [2], nad sepitsesid, kauplesid, sahkerdasid omavahel ja köitsid hertsogi ja tema ministrite käed. Oli meeldiv ja magus tunda end nii tähtsana, nii võimuküllasena. Siia ärgu tulgu keegi ligi ja ärgu katsugu seda riivata. Laialt ja võimsalt rivistutakse selle vastu ja kaitstakse maad türannia ning katoliku orjuse eest. Sest omatakse ju kindlat kaitset ja head põhiseadust. Nii kindel ja hea on seadus, millele hertsog peab truudust vanduma, — hoida alal nende ja protestantliku kiriku õigused. Sellest seadusest ei saa Rooma terve oma kavala tõlgitsemiskunstiga midagi maha kustutada. Seda riivi ei viili läbi ka kõige peenem jesuiit. Puregu enda ümber see pagan ja raevune türann! Selle raua kallal murrab ta raginal oma hambad. Oo, selge seadus! Oo, õnnistatud usuvabadus! Oo, hea, kindel põhiseadus ja Tübingeni leping [3]! Oo, tark, tervendav, ülistatud vanaisalik ettevaatus, mis paneb hammustavatele hertsogitele sellise suukorvi pähe.

Täpselt kell kümme avas esimees Johann Heinrich Sturm istungi. Kuid veel enne, kui jõuti asuda päeva-

---

[1] Leviaatan — (heebr. k.) Vana Testamendi vaste ürglohele. (Tõlkija märkus.)

[2] Signoria — keskaegses Itaalias patriitside valitsus mõnes linnriigis. (Tõlkija märkus.)

[3] Tübingeni leping — a. 1514 hertsogi ja maapäeva kokkuleppel kehtestatud Württembergi põhiseaduse alused. (Tõlkija märkus.)

korra juurde, ilmus jahmatanud härraste ette valitsusnõunik Filipp Jaakob Neuffer, konsulendi vend. Ta esitas dokumendid, mille põhjal Karl Aleksander võtab seadusliku pärijana üle Württembergi trooni, ja oma jõudmiseni hertsogiriiki teeb nõunik von Forstnerile ja nõunik Neufferile ülesandeks tegelikkude ministritena riigiasjade juhtimise.

Naeratades ja viisakalt seletas nõunik kohmetunud härrastele edasi, hertsogil olevat teada, et parlament hellitavat mõningaid muremõtteid usu ja seisuslike vabaduste küsimustes. Tema olevat õnnelik juba nüüd härrastele üle andes Tema Hiilguse korraldusel rahustavaid kinnitusi ja tagatisi. Hertsogil olevat olnud juhust juba varem, printsina, puutuda kokku mõningale üheteistkümne-kogu liikmetega ja arutada möödaminnes tol ajal võimalikku ja nüüd tegelikku olukorda ning härrased olevat pidanud praegu antud tagatisi väga soovitavateks, et tagada vajalikku usaldust hertsogi ja maakonna vahel.

Tummalt ja suures segaduses kuulasid üheteistkümnest üheksa seda kõnet. Isegi rahulik, tasakaalukas esimees Sturm suutis vaid suure vaevaga mõned laused endast välja pigistada, milles ta nõukogu, nüüd siis ministrite nõukogu, volitusi tunnustas, üleantud dokumentide eest tänas ja teatas, et need saavad rahus järele uuritud.

Ministri lahkudes jäid isandad istuma jahmunult, nõutult, umbusklikult ja vihaselt. Tähendab, nende seas oli mehi, kes sepitsesid omal käel? Weissensee ja Neufferi naabrid tõmbusid peaaegu märkamatult neist veidi eemale.

Vahepeal esitles end teine Neuffer, nüüdne minister sõjakomissariaadis nõudis hertsogliku volituse põhjal üht operatiivgruppi sõdureid ja sai selle pärast järelepärimist maakonnavalitsuses. Veel ei olnud vana hertsog mulla all, kui juba uue volinik ministrite nõukogusse tungis, Karl Aleksandri nimel Grävenizi partei peamehed vahistas ja hambaid krigistavad, kõigi taeva ja põrgu ähvardustega protesteerijad Hohentwieli toimetada laskis. Vangis olid Friedrich Wilhelm, krahvinna vend, see jääkülm, kes oma õe poliitikast välja lülitas, et ise seda tugevamini istuma jääda, ülemhoovimarssal ja peaminister, tema mõlemad pojad, ülemtallimeister ja konve-

rentsiminister. Vahistatud olid ka nende väikesed sabarakud ja soosikud, kirikunõukogu direktor Pfeil, salajane referent Pfau, valitsusnõunikud Vollmann ja Scheid ja hulgaliselt nende poolehoidjaid alluvaid ametnikke. Kuidas nad olid laiutanud! Kuidas nad olid suurustanud ja ninakalt toiminud ning vaevalt tänanud, kui neid tervitati. Nüüd istusid nad kongis, pilkases pimeduses ja ükski koer ei haukunud nende järele.

Siis tegi Neuffer hertsoginnale visiidi, teatas juhtumist tolmusele ja nukrale, nüüd helendama hakkavale ja võidurõõmutsevale naisele. Laskis heroldi ja müürilehtede kaudu teatavaks teha, et Karl Aleksander on valitsemise üle võtnud ja saabub peatselt Belgradist. Ebatruude ametnikkude vastu, kes oma kasuks rahvast rõhusid, on abinõud juba tarvitusele võetud, kõik vabadused, eriti aga usuvabadus, kindlustatakse — seda on ta hoolitsevalt juba ette oma siiraste ja ustavate vürstlikkude sõnadega kinnitanud.

Rahvas juubeldas. See oli vürst. See ajas asjad joonde ilma end isikuist mõjutada laskmata. Täpselt nagu pildil, kus ta tormijooksuga hõivab Belgradi. Paelad siia, kuuseoksad siia, — pildile vanikuks. Üks tõeline isand ja kangelane. Sellega saab hästi edasi.

Hirsau läheduses keeras maanteelt ära külavahetee. Külavaheteelt hargnes jalgrada, kadus metsa, lõppes täiesti tugeva, väga kõrge puutara ääres. Vaadet aia sisemusse varjasid puud. Kohalikest elanikest oli sissepääs lubatud ainult aednikule ja vanale päevatöölisele, kes täitis käskjala ülesandeid, mõlemad torisejad mehed, kes usutlejad vastust andmata seisma jätsid. Teada oli ainult, et üks hollandlane oli väikese lagunenud maja endise omaniku pärijatelt ära ostnud. Ametiasutustes oli ta sisse kirjutatud kui mynheer Gabriel Oppenheimer van Straaten, tal oli suur Madalmaade pass. Müük oli igakülgselt vormistatud, kõik politsei ja rentei nõudmised täideti piinliku täpsusega südametunnistuse järele. Hollandlane elas seal ühe väga noore tütarlapsega, ühe toatüdruku ja ühe teenriga. Jutustati väga kummalist lugu ühest hulgusest, kes oli katsetanud üksikusse majja sisse

murda. Ta nabiti kinni, temast saadi jagu. Hollandlane polnud talle midagi teinud, oli vaid selle paksust ja vedelast läbikäinud pilkava mehe lukustanud ainult üheks ööks raamatutega täidetud tuppa. Lõdisedes, sügavalt vapustatuna oli hulgus järgmisel päeval läbi metsa minema lonkinud ja selle ümbruse igaveseks maha jätnud.

Levisid kuuldused, et hollandlane on igavene juut, vaibusid aga jälle. Ta hoidus kaugele asulast, jalutas üksinda, harilikult metsas, harva võis teda näha palest palesse. Lõpuks harjuti temaga. No seal oli siis tara vägevate puudega ja selle taga elas hollandlane ja kui ta ka keelatud asju ajas, siis tegi ta seda vähemalt väga vaikselt ja ilma kedagi segamata.

Kuid Hirsaus elas too magister Jaakob Polykarp Schober, kes pidas piiblitundi, millest võttis osa ka Magdalen Sibylle. Noor, veidi rasvunud, punnpõseline inimene, kes omaette elas ja pikki, mõtisklevaid jalutuskäike armastas, sattus kord ühel sellisel jalutuskäigul, pooltahtmatult ühele ühe puu juurest teise puu juurde meelitavale linnule järgnedes, kõrge tara juurde, ronis sellest palju mõtlemata ja suurema vaevata üle, läbis kõrge metsa, seisis äkki hõrendiku ääres ja nägi kesk tulpe terrassikujuliselt astmeliselt tõusvaid, temale tundmatute, hoolikalt kasvatatud lillede peenraid, hollandlase maja. Kiirgavas päikeses näis see võõrapärasena, pimestavalt valge väikese täringuna. Maja ees oli üles löödud lihtne päikesetelk ja seal sees lamas sirutades ja unistades oma aega veetev tütarlaps, võõrapäraselt riietatud, mattvalge näoga sinakasmusta juukse all. Magister seisis vaikselt, alandlikult, vahtis üksisilmi ümmarguste silmadega ja läks kikivarbail minema. Tulevikus aga hiilis ta kujutlusse taevasest Jeruusalemast pilt tütarlapsest telgis väga valge, tulpidest ümbritsetud maja ees.

Rabi Gabriel jättis tütarlapsele igasuguse vabaduse. Naemi õitses vaikselt ja vagalt, väheste soovidega. Tal oli vana, muhe, vaikiv teener ja hollandlasest toatüdruk Jantje, kes juba palju aastaid heatahtlikult lobisedes ja muretsedes ta ümber talitas. Mõnikord oleks ta meelsasti tahtnud inimesi näha, kuid kuna onu neid lähedale ei

lasknud, oli vist nõnda parem. Unistuste inimesed, loetud inimesed olid paremad kui maa peal elunevad.

Ta süvenes rõõmuga raamatutesse, mida onu temaga koos luges. Need olid suuremalt osalt heebrea raamatud, sealhulgas ka mitmetähenduslikud, saladuslikud kabala raamatud. Ta ei mõelnud nendele, ta nägi neid. Kabalistlik puu, taevalik inimene olid talle tegelikud, käegakatsutavad asjad. Jumala nime tähed-arvud tantsisid, kaunistatud oma kirjude, virvendavate lipukestega, püha teaduse kujud liigutasid endid oma paljude liikmetega, ronisid kolmnurgad, vajusid nelinurgad, tipust tippu hüppas viisnurkne täht. Kuid seitse- ja üheksanurgad sirutasid oma paljusid liikmeid, torkasid mõnda ähvardavalt, embasid teist kallistavalt. Ja kõik põimus pöörlevasse korrapärasesse tantsu.

Ja nõnda õpetas onu: igal lausel, igal sõnal, igal kirjatähel on oma salajane mõte. See mõte avaldub, kui sa sõnu võrdled kirja teiste kohtadega, kui sa kirjamärkide arvulise väärtuse uuteks kujunditeks destilleerid. Vaata, siin on paber ja sellel natuke kirja. Ja on elavam kui elav inimene, on rääkiv suu igaveseks. Kas see ei ole imede ime? Paljude aastatuhandete eest keegi mõtles, keegi tunnetas selle lause. Suu, kes seda esmakordselt ütles, on surnud, on surnud aju, kes seda esmakordselt välja mõtles. Kuid tema käsi kirjutas selle, ja kuna ta kirjutas, valgus jumal tähemärkidesse ja sa saad neist aru, sa tunnetad neid täna — paljude aastatuhandete pärast. Kirjutatus on jumal. Tähemärgid elavad, põimuvad üksteisesse, tähemärk numbrisse, number kõlasse — igavesti. Mida keegi kirjutab, see eraldub temast ja elab edasi oma elu ja räägib iga teisega. Kuid see, kes ennast pühitseb, tunnetab jumalat kõiges kirjutatus.

Nõnda õpetas rabi Gabriel. Naemi kuulas, pingutas, et aru saada. Kuid pühad jutustused moondusid vaid silmapilkudeks valjudeks, müstilisteks eraldumisteks, mida onu neist välja väänas. Siis ilmusid need uuesti, said endile värvid ja liha ja muutusid tütarlapse veres kirjudeks, armsateks valmideks ja kangelaslikkudeks seiklusteks.

Ta luges ülemlaulu: Minu armastatu alustab ja ütleb: Tõuse üles, minu lambakarjus! Minu ilu! Tõuse üles ja

tule! Vaata, talv on möödunud. Noored õied tärkavad mullast, lauluaeg on kätte jõudnud, turteltuvide hääl kõlab meie maal. Tõuse üles, minu lambakarjus! Minu ilu! Tule! Minu tuvi! Tuvi kaljulõhes, varjatud nõlval! Lase mul imetella sinu kuju! Lase mul kuulda sinu häält! Sest sinu hääl on magus ja sinu kuju armas.

Ta istus, õrn ja tähelepanelik, ja libises teadvate silmadega üle suurte, nelinurksete heebrea tähtede. Nägu, väga valge nagu ta isalgi, pöördus saledal, uhkel kaelal, silmades peitusid igivanad unelmad, pea oli ta kätele toetanud, pehmelt ümardusid õrnadest käerandmetest käed.

Rabi Gabriel seletas, et see, mida ta seal oli lugenud, tähendavat maailma loomist, lilled olevat esiisad, ja noormeeste hääl, kes pühakirja saladusi õpivad, mõjuvat selleks, et maailm püsiks ja esiisad endid ilmutaksid. Ja ta tõlgendas seda üksikasjaliselt ja jälle kõike koos, suure põhjalikkuse ja teravmeelsusega; lõpuks vajus ta kössi ja vaikis. Naemi kuulas täis usku; kuid vaevalt oli onu lõpetanud, kui lilled muutusid jälle lilledeks ja ta kuulis lihtsat, magusat viit: Talv on möödas, vihm põgeneb ja on möödas. Noored õied tärkavad mullast, lauluaeg on käes, turteltuvi hääl kõlab meie maal. Ta suleb silmad ja kuulab meelitavat häält, ta kuulatab puude taga ja hoiab hinge kinni: nüüd, kohe järgmisel silmapilgul tuleb nähtavale karjus, kes lausub õrnu, hõbedaselt helisevaid sõnu. Kuid keegi ei ilmunud.

Ka piibli kangelased ja vagad tähendavad endastmõistetavalt seda, mida seletas talle rabi Gabriel. Kui aga teda seal polnud, vaatles Naemi neid oma silmadega. Ta ise oli Tamar, kes Amnoni armastas, ta oli Rahel, kes Jakobiga põgenes, ta oli Rebekka kaevul. Siis oli ta Mirjam, kes tantsis võidulaulu Issanda poolt ärauputatud egiptlaste üle. Kuid ta ei olnud Jael, kes Sisserahile naela meelekohta tagus, mitte Deborah, kes kohut mõistis Iisrealimaal. Teda ümbritsevate väheste inimeste abil seadis ta kokku lugusid piiblist. Hagaril olid lobiseva toatüdruku Jantje näojooned, prohvetitel olid tuhmhallid, kivikurvad onu silmad ja tema lame nina, ja nad rääkisid tema käriseva, pahatujulise häälega.

Kuid kangelastel oli isa kehahoid, tema nägu, tema kaares, lendlevad silmad, tema paindlik kõneosavus, veenev hääl. Ah, isa! See särav, hiilgav! Oh, et ta nii harva tuli! Tema kaelas rippuda, see oli elu, kuid ülejäänu oli ainult ootus, et ta jälle tuleks. Ja kõiki pühakirja kangelasi nägi ta tema kujus. Simson, kes vilistlasi lõi, kandis tema oliivrohelist kuube ning astus rutates, hiilgav ja hädaohtlik tema klirisevates ratsasaabastes. Taavet, võitnud Koljati, hõljus punases, elegantse sabaga frakis, milles isa oma viimasel külaskäigul oli siia sõitnud, ja linguga ülestõstetud käsi lükkas tagasi korralikult voldistatud mansette. Ah! ka nägi ta salajase himura õudustundega, et juus, millega Absalom puuokstesse kinni jäi, oli tihe, kastanivärvi isa juus, ja kui Taavet kaebas: Oo, Absalom! Minu poeg! siis kurtis ta onu käriseval häälel, ja silmad, mis ta kinni vajutas, olid isa tulised, armastatud silmad.

Pidulikult sõitis uus hertsog mööda Doonaud üles jahis, mille oli talle kinkinud tema äi. Liikumatult kükitas andrul põhjatute silmadega mustjaspruun. Hertsoginna kõrval istus kogukas kindral Remchingen, tulipunase veininäoga valge paruka all; nohisedes ja moodsalt lipitses ta oma pläriseva austria-saksa keelega ilusa naise ümber. Sõdur hiilgas, sada hulljulget, tormakat plaani olid küpsemas. Üks esimesi hertsogi toiminguid oli sõbra nimetamine sõjanõukogu esimeheks ja vägede ülemjuhatajaks Württembergis.

Hiilgav vastuvõtt Viinis. Majesteedid äärmiselt heasoovlikud. Pidulik missa. Pidusöök lossis. Ooper. Vana Thurn ja Taxise vürst oli väimehele Viini vastu sõitnud; ka mõlemad vaimulikud sõbrad ei lasknud võtta endilt võimalust, et üle anda oma õnnesoovid hertsogile Viinis. Kui jaht randus, seisis kaldal Würzburgi vürstpiiskop oma nõunikkude Raabi ja Fichteliga, seisis Einsiedelni vürstabt; mõlemad suudlesid rõõmustades ja südamlikult hertsogit, patsutasid silmi pilutades Marie Auguste kätt.

Pärast ooperit, kui majesteedid ja hertsoginna olid lahkunud, istusid Karl Aleksander, Thurn ja Taxise vürst ja mõlemad prelaadid koos. Tumekollane tokaier läikis õli-

selt, hertsog oli Belgradis selle joogiga harjunud ja jõi suurte sõõmudega, jesuiidid mõnulesid väikeste lonksukeste juures. Õhk oli raske küünaldest ja veinist.

Suurtele sõpradele ja omastele puistab Karl Aleksander välja oma südame. Ah, tal ei olnud tahet hapneda omal maal väikevürstina, keda on tosinaid. Tema auahnus nõudis enamat kui valvata, et tema alamad kasvataksid tublilt oma viinamarju, kooksid oma linast riiet, kasiksid tatist oma väikeste laste ninasid ja hoiaksid nende särgisabad puhtad. Tema laseb valitseda oma nõunikkudel, tema ise on käskija. Ega's ta asjatult pole niikaua välilaagrites olnud. Tema oli sõdur, sõdurite hertsog. Kui ta seni on sõdinud ja võitnud teisele, kuigi sõbralikule sugukonnale, seda paremini suudab ta sõdida ja võita iseendale. Louis Neljateistkümnes on vallutanud, väike Veneetsia on ära söönud ilusa osa Kreekast, Rootsist on viinud Karl oma lipud läbi poole Euroopa, Potsdamis valmistutakse maadevallutamiseks. Tema tunneb — tema on mees selleks, et oma väikesest riigist teha suurem, võib-olla, kui jumal tahab, suur. Igal juhul selliseks, nagu see on praegu, tema oma maad ei jäta. Seal võib ennast siniseks ja puruks lüüa vastu kõiki sisemisi ja väliseid nurki ja ei saa kätt ega jalga välja sirutada. Selleks on ta küllaldasel määral strateeg ja tunneb sõjakunsti, et aru saada, kuidas tema väike maa oma asukohaga on tuumaks suuremale. Ja ka aeg, sõda Prantsusmaaga, on soodus. Kui rünnata õieti ja jõuliselt Württembergi omandeid teisel pool Reini, Prantsusmaa sees asuva Mömpelgardi krahvkonna suunas, ja siis sealt edasi: ühele sõjaväelasele on see suurepärane baas. Siis need paljud väikeriigid hertsogiriigi sees ja piiridel, riigilinnad Reutlingen, Ulm, Heilbronn, Gmund, linn Weil; ta ei saavat aru, kuidas tema eelkäijad on neil lasknud nii lopsakalt lokata ja õitseda. Tema hoolitseb, et need ei lasuks hertsogi maos kivina, vaid seeditava toiduna.

„Teie Heldus on väga julge," naeratas vana Thurn ja Taxis ja nuuskis oma peene tuulekoeranäoga tokaierit. Ta kuulas meelsasti väimehe hoogsaid projekte. Ta pidas seda selgeks utoopiaks, ta ei uskunud, et sellest tuhkagi välja tuleb, kuid mu jumal! hertsog oli sõdur, talt ei nõutud poliitilist taipu. See oli kena, ärritav, lõbus, et ta nii

sõdurlikult asjale lähenes. Kaks kuud oma residentsis ja tuli kustub.

Mõlemad kirikuvürstid kuulasid tähelepanelikult Karl Aleksandri ränki sõnu. Nad olid suure innuga taotelnud tema katoliseerimist, sest iga äraeksinud hinge tuleb aidata valguse juurde, peale selle oli württemberglase üleminek tugevaks propagandavahendiks, kuid kõigepealt olid nad teinud seda siiski huvist mängu vastu. Suuri poliitilisi plaane nad ei olnud sellega tõesti taga ajanud. Heakene küll! Oli jumal nii õnnelikult määranud ja äsjavõidetule nii võimsa ilme andnud, võis ju need paljud komplimendid oma targale ettenägelikkusele muheldes vastu võtta. Kuid kõigepealt tuli ootamatu kasuvõimalus jõudu mööda ära kasutada. Selline tuli, mis hertsogis põles, oli ikka hea. Sellega võis soojendada nii mõndagi supikest.

Paks Würzburgi vürstpiiskop alustas ettevaatlikult. Vend hertsogil on suured plaanid, milleks iga kristlik katoliku vürst head õnnestumist peab soovima. Kuid ta unustab, et jumal on tema ära valinud valitsema mässulises ja täiesti panetus Paabelis. Need neetud evangeeliumiusulised on saksa vürstide jumalast antud õigused rottidena ära närinud, nii et need õigused nüüd jumala armetult rikututena räbalates alla ripuvad.

Hertsog: württemberglane pole halb, on lojaalne alam ja vürstile truu. Kuid seal on see neetud parlamendijõuk, see kangekaelne pulstunud eeslite kamp, kes omal ajal keeldusid talle apanaaži andmast, need kinnise mõistusega, need kõrgeimal määral reeturlikud oinad, kes tema vennaga on sepitsusi pidanud. Kuid tema on Q u i v i v e'i [1] jalal olnud ega ole lasknud endalt trooni üle lüüa, ja nüüd, võimul olles, maksab ta neile kätte ja võtab neid kõvasti käsile, nii et nad verd higistavad. Ja kui tema neile kanda nende ülbele turjale ei toeta, ei taha ta olla vürst ega sõdur.

Abt naeratas: nii lihtne see ei olevat. Esiteks olevat vend hertsog andnud usu kaitseks eeltagatisi ja kirjalikke

[1] Qui vive — (pr. k.) „Kes seal?" — prantslaste valveposti hüüd. Qui vive'i jalal olema — valvel olema.

(Tõlkija märkus.)

tõendeid. See on paber, paber, paber, karjus hertsog veinist raske häälega ja metsikult. Ja jesuiit rahulikult: muidugi, kuid esialgu siduv. Ka piibel on lõpuks ainult paber, kuid ometi seisab sellel Rooma ja maailm.

Nõtkelt segas würzburglane vahele: Karl Aleksandri jõud ja tarkus, tema sõprade abi ja kavalus, tema sõdurid ja eesmärgi väärtus hõõruvad paberi lõpuks pulbriks. Hertsogiriigi katoliseerimine — kõigi edasiste plaanide alus ja nurgakivi — on raske, kuid mitte võimatu. Tuleb mõelda ainult eeskujulikult targale ja õnnestunud Pfalz-Neuburgi katoliseerimisele. Kõigepealt ainult katoliiklastest ohvitserid ja sõdurid. Seal ei saa maavalitsus midagi vastu väita. Siis kõik kojaametid katoliiklastega täita ja lõpuks kõik maa ametnikekohad. Protestandid vallandatakse hoolimatult — kõik. Oi, küll kargas hingi heasse usku tookord Pfalzis! Kui paljud päästeti siis nii lihtsal kombel igavesest hukatusest. Kõige enne perekondadega ametnikud, kes oma olemasolu eest kõige rohkem kartsid. Oi, kui kiiresti nad ainuõnnistavas õpetuses veendusid, kui kiiresti nad protestantlikust ketserlusest lahti ütlesid, oi, kuidas nad hingetult jooksid, ruttasid, need head, vahvad hinged, kiriku rüppe.

Naerdi, joodi. Avanesid mitmesugused teed. Vürstpiiskop lubas lasta oma põhjalikult asjatundlikul salanõunik Fichtelil välja töötada tegevuse põhijooned, eriti Württembergi jaoks. Lahkuti erutatult, täis lootusi.

Järgmisel päeval ilmus hertsogi juurde kolm keiserlikku nõunikku, et temaga nõu pidada prantsuse sõja üle, millesse keiser oli järelemõtlematult sisse libisenud. Karl Aleksander, kes oli seni olnud keiserlikele nõunikele ainult paluvaks, tüütavaks, palgaliseks kindraliks, ajas nüüd tähelepanust ümbritsetuna end kohevile. Hooletult, suure žestiga viskas ta ministrile need kaksteist tuhat meest abiväge, mida talt nii kartlikult paluti. Mitmete klauslitega kitsendatult ja ebaselgete vihjetega lubas keiserlik salaleping kaitset tema isevalitsusele ja selle kindlustamist võimalike meelevaldsuste puhul tema maakonna poolt.

Hertsogi Viinist lahkudes suudles teda Rooma majesteet hoovkonna ja rahva ees mõlemale põsele.

Saades teada Eberhard Ludwigi surmast, seisis Josef Süss viivu aega hingamata, väga punane suu pooleldi avatud, vasak käsi üles tõstetud nagu kergeks kaitseks, veri valgus südamesse. Sihil. Ta oli sihil. Täiesti äkki seisis ta ülal. Ta oli seda nii palavalt soovinud, ta oli käitunud kõrgilt enda ja teiste suhtes, nagu seisaks ta juba ammu kõrgel ülal, kuid seesmiselt oli ta olnud ikka kahtlusest puretud ja segi paisatud. Ja nüüd, ühekorraga oli see seal, nagu õnneloos, ühekordne saja tuhande loosi hulgas, tal oli olnud õige vaist, ta seisis uhkelt ja nagu geenius targa Isaak Landaueri ees, kes oli naeratanud ja peaga vangutanud tema usu üle väikesesse printsi ja hõõrunud oma lõdisevaid käsi.

Ah, nüüd hakkab ta uhkelt ja vägevalt peale. Sajad hiilgavad saalid avanevad tema ees. Ühe nõksuga sööstis ta üles. Nüüd istub ta, võrdne võrdsete seas, maailma suurtega koos toredate söögilaudade taga. Need, kes lasksid teda esikus oodata, ootavad nüüd tema ukse ees kuni neid sisse lastakse. Ja naised, valged, hiilgavad, suursugused, kes olid talle armuliselt lubanud end armastada, toovad nüüd anudes oma uhkeid kehi tema juurde. Liigkasuga tasub ta tagasi kõik jalahoobid, mida ta on olnud sunnitud vastu võtma. Ta troonib väga kõrgel ja naudib enda tähtsust, ta näitab suurtele härradele, et üks juut oskab oma pead veel kümme korda kõrgemal kanda kui nemad.

Ta müüs oma majad Heidelbergis ja Mannheimis, avaldas upsakas toonis teadaande, et kui Pfalzis kellelgi tema vastu nõudmisi olevat, esitagu need. Vahepeal ostis altkäe vahetalitajate kaudu Stuttgardis Seegassel ühe allakäinud aadliperekonna lossi, laskis selle kõige toredusega uuendada, täiendas oma teenijaskonda, oma riiete tagavara, oma hobustetalli.

Nende ettevalmistuste töös leidis tema Isaak Landauer. Silmapaistmatu, räpane, istus suur rahamees vastumeelses, nurgelises asendis suures tugitoolis, soojendas kõhnu, veretuid käsi, ärritades sügavalt Süssi oma oimulokikestega, juudikuuega, oma hooletussejäetud juudi riietusega. Tal polnud, nagu Süss seda pettunult ja pahandatult pidi kogema, nähtavasti mingit imetlust ega kadedust

tema vastu. „Teil on olnud õnne, reb Josef Süss," ütles ta pead vangutades heatahtlikult, veidi pilkavalt. „Oleks võinud ka viltu minna, siis oleksite teie kõik oma raha selle mehikese läbi kaotanud." — „Nüüd ei ole ta igal juhul mitte mehike," ütles Süss sapiselt. „Seda ma praegu arvan," vastas teine vastutulelikult. Ja koduselt, mõjuvõimsalt: „Miks teete teie niisugust olemist ja hiilgust ja suuri lugusid? Lubage vanal ärimehel teile öelda, et see on ebapraktiline, on ainult kahjuks. Miks teete teie end tähtsaks ja seate end päikesepaistele. Ei ole hea, kui juut enda sinna seab, kus teda igaüks näeb. Lubage vanal ärimehel teile öelda, parem seisku juut varjus." Ja kerge kurguhäälelise naeruga: „Üks võlakohustus varakirstus on parem kui kuldääris kuuel." Ja heatahtlikult, tasase pilkega katsus ta tikandeid Süssi käistel, kuna teine peaaegu vastikust tundes katsus temast lahti saada.

Nii on need noored, mõtles Isaak Landauer Süssi juurest lahkudes. Nad laskuvad, laskuvad peaaegu gojimideni[1]. Nad vajavad lärmi, hiilgust, tikitud kuubesid. Nad peavad tundma endid teistest tunnustatuna. Peenest, salajasest võidurõõmust juudikuues ja oimulokikestega ei saa nad aru, need pinnapealsed.

Süss pilkas endamisi: kui pelglik ta on. Ikka ennast ära peita. Milleks on võim, kui seda näha ei lasta? Need rumalad, kartlikud, vanamoelised eelarvamused. Ainult mitte kristlasi tähelepanelikuks teha. Ainult varjus kükitada. Mina asetan enda otse valgusesse ja vaatan kõigile otse silma.

Suure toredusega sõitis ta Frankfurti. Külastas oma ema, et näidata talle end oma toreduses. Ilus vana daam — temalt oli ta pärinud väga valge näo ja kaardunud, vilkad silmad — elas mõnusas jõukuses tühja elu. Ah, kuidas olid vanasti ta päevad olnud täidetud. Kihutavatel hobustel oli näitlejanna Michaele sõitnud läbi Saksamaa ja kõik teed olid täis mehi, seiklusi, iha, võite, kurvastusi, elukeerist. Nüüd laskis ta oma elu rohkem väliselt elamuste värvidega üle võõbata, ta pidi iga pisi-

[1] Gojim (goi, goj) — (heebr. k.) rahvas, tähendab paganrahvaid, mittejuute halvakspanevas mõttes.
(Tõlkija märkus.)

asja üles puhuma, et säilitada tähtsuse ja asjalikkuse muljet, ta täitis tunde keharaviga, ta veetis aega mitmekesise, lärmaka kirjavahetusega, puges oma arvutute tuttavate ellu. Süss paisutas end tema ees ja vaatles end nagu peeglist. Ema nautis tema hiilgust, imes suurte ja mõistmatute silmadega endasse poja lärmakat, ülespuhutud hooplemist.

Nende juttude värvilisse vahtu ilmus ootamatult rabi Gabriel. Süss oli parajasti himura võidujoovastusega jutustanud naistest, kes tungisid tema tubadesse, ja Michaele oli ahnelt pealt kuulanud. Nüüd lömastas see lai, kivistunud, pahur vanamehenägu kõik need kerged, kirjud näod, nagu määratu suur kaljurahn. Jaa, ta teadis, et uus hertsog on Viinist juba lahkunud ja saabub varsti. Süss muidugi oli teel hertsogi juurde. Ta rääkis sellise külma, väsinud pilkega, et kõik saavutatu näis kehvana ja küsitavana. Siis küsis ta möödaminnes, millal Süss lõpuks Hirsausse tuleb, laps igatsevat tema järele. Kuna Süss eest ära põikles ning end siia ja sinna käänas, ei käinud ta enam peale, ainult kolm vagu ta näos muutusid sügavamaks. Ta vaatas emalt pojale, pojalt emale ja läks varsti minema.

Michaele oli rabi sealoleku ajal olnud rahutu, püsimatu, hirmunud nagu peata kana. Süss ei olnud kunagi oma ema tema juuresolekul näinud. Ka Süss korjas ainult vaevaliselt oma igasse nurka laialilöödud uhkuse ja suure hiilguse uuesti kokku. Pikkamööda ja mitte päris kindlalt vinnas ta end jälle oma toredusekõmpidele ja pilkas ettevaatlikult vanameest. Kuid ema ei ühinenud temaga, ja ta lahkumine polnud sugugi nii rõõmust särav ja rahulolev nagu ta tulek.

Kiiruga sõitis ta Regensburgi. Hertsog võttis ta vastu lärmates, kõige lõbusamas tujus. Väga punane valge paruka all tungis Remchingen talle tooreste naljadega kallale: ta ei sallinud juute, ja see seal oma liiga viisaka, painduva käitumisega oli talle kahekordselt vastik. Ka vana Thurn ja Taxis käitus tagasihoidlikult; ta ei olnud juudile andestanud, et see tookord Monbijous oli oma kahvatukollase salongiga vürsti kahvatukollase kuue mõju hajutanud.

Kuid hertsoginna naeratas Süssile väga meelsasti ja lõbustatuna. Nägusana tõusis laiast ohjeldamatust tumesinisest sametkleidist, millesse pisitilluke koerake peaaegu ära kadus, peen piht pilkava näoga. Armuliselt ulatas ta juudile suudlemiseks oma väikese, lihava, ravitud käe, kuna ta teisega hoidis kombekalt ja peenutsevalt, nagu komme seda ette kirjutas, ülemistest kuuevoltidest kinni. Oi, mine tea, missuguseid kahtlasi ja riivatuid mõtteid võis juut tema kätte sisse suudelda. Ta silmad olid ikka veel täis kõnekat, tõkestamata alistumist. Ja kui moodne oli ta kuni viimase juuksekarvakeseni. Oli huvitav omada sellist juuti enda ümber, kes nägi välja kui kõige elegantsem härra Versailles'st ja kelle õel juudi süda, mis kindlasti oli täis kõiksugu kurikavalust ja mürgiseid usse, peitus nii peene põdrapruuni kuue taga.

Pärast, kui nad ainult kahekesi olid, päris hertsog temalt teateid meeleolu kohta maal. Ta küsis mõnevõrra üleolevalt ja nagu muuseas. Kuid Süss nägi teda läbi ja oli sisemiselt lõbustatud hertsogi algelise meetodi üle peita oma ebakindlust ja tähtsust, mida ta omistas Süssi arvamusele. Ta kohandas enda kohe asjalikkuseks, keskenduseks, kõige murelikumateks aimusteks. Tark rahamees istus pingutatud närvidega kõiki kindlustusi rakendades. Pööras oma arvestuste kõiki rattaid, jagas kiirelt ja täpselt kõigele käsiteldule põhjendusi ja vastuväiteid, nühkis nad läikima, arvestas, vaagis, arvutas. Uuris hertsogilt rohkem välja kui hertsog temalt.

Ta nägi, et hertsog tahtis kuulda kolme asja: et rahulolematu rahvas ootavat teda kui kõigest hädast päästjat, et tema olevat saksa suurim väejuht, kellele maa endastmõistetavalt võlgnevat abinõusid suurepärase sõjaväe loomiseks, et parlament koosnevat pulstunud, omakasupüüdlike, põikpealiste, mässuliste kaltsakate jõugust. Ta seadis osavalt oma vastused nii, et nad kõik Karl Aleksandri põhimõtteid kinnitasid.

Otsekohe lõi hertsog Süssi õlale: „Oma ennustajaga ta mind siiski alt ei tõmmanud, see juut, pagana pihta." Süss tõmbus kokku, vastas vastu oma harjumust venitades, mitte vabalt, vaid sunnitult, et need kabalistlikud arvestused on talle ka midagi maksma läinud; ei ole siis ime, et

need on soliidsed ja lähevad täide. Hertsog, luurates ja mitte päris võltsimatult: rabi olevat talle halva lõpu ennustanud. Kui need arvestused on nii soliidsed, miks siis Süss oma raha ja oma teened temaga seob. Ja Süss viivu aja pärast: mis rabi heaks või halvaks peab, kuulub hoopis teise alasse, ja mittetargutavad inimesed, nagu Tema Hiilgus ja tema, ei tarvitse selliste kaaluta, metafüüsiliste asjade pärast kõrvataguseid sügada.

Süss vaikis äkki pead viltu tõmmates, miski takistas tema hingamist. Tal oli tunne, et üle tema õla vaatab üks inimene, tema enda näoga, kuid täielises hämaruses, uduselt. Ka hertsog vaikis. Asjad ta ümber kaotasid tema jaoks oma värvi, tema ees istuv juut luitus. Ta nägi ennast sammumas kummalises, ebareaalses tantsus, tema ees sammus ringmängu mängiv, õudust tekitav ennustaja, rabi Gabriel, kes hoidis teda ühest käest, teisest käest hoidis Süss.

Nägemuse katkestas juut, juhtides selle teisale. Hertsog oli rääkinud halvustavalt ja kibestunult oma vennast prints Heinrich Friedrichist ja tema sepitsustest maakonnavalitsusega. Siin lõi ta sekka, hakkas ettevaatlikult pilkama leebet, kõlbmatut vandeseltslast, rääkis siis printsi armukesest, vaiksest, tumeblondist, kohtlasest olevusest. Hertsog kuulas huvitatult, lõbutsedes, õelalt. Ah, tuline! Leebe Heinrich oli lahjaks söödaks sellele olevusele, lahjaks praeks kastmeta. Ta naeris lõppematult ja tema silmadesse tekkis õel, midagi kavatsev helk. Juut kindlasti tunneb seda tüdrukut, kirjeldagu. Süss kirjeldas ettevaatlikult, arvustas asjatundlikult väikese maa-aadliku tütart: leebe, suurekasvuline, kaalukas, blond, soe, tuhm, noor. Hertsog kuulas kurikavalalt, himuralt, rahuldatult; tema kavatsus oli nähtavasti küpseks saanud. „Juut on asjatundja," naeris ta. „Tal on arusaamist kristlaste lihast, see kelm."

Süss, üksinda, naeris sügavalt, võidukalt, kaalutles oma teed. See oli selge. Hertsogit meelitada, mõtlematut, liialdust kartmata. Hertsogile raha muretseda ja rahaga naisi, sõdureid, kuulsust. Rohkem, ikka rohkem. Sealt pealt mitte liiga palju teenida, kuid muretseda endale niipalju, et rikastuks ka siis, kui ainult väike osa jääks tema külge

kleepuma. Mitte mingit hoolimist maakonnavalitsuse suhtes. Olla nende vastaseks selgelt ja avalikult. Neid en canaille[1] sõtkuda. Ainuke siht oli: raha hertsoglikkudele kassadele.

Ta oli Karl Aleksandrit võtnud õigest küljest. Ta oli ka hästi teinud, ostes lossi Stuttgarti. Kui ta enne hertsogit Regensburgist lahkus, sõites tema ees, oli ta hertsoglik Württembergi salajane finantsnõunik. Määramiskirjale oli juurde lisatud hertsoginna dekreet, millega ta nimetati hertsoginna erakassa valitsejaks.

Stuttgardis ennenähtamatud ettevalmistused uue vürsti vastuvõtuks. Kolm auväravat uhkete ladinakeelsete pealkirjadega ja paljude allegooriliste kujudega, arvutud lipud, vanikud. Selge, rõõmus detsembrihommik. Tänavad palistatud külmast punetava ja virge rahvaga. Kõikjal hertsogi pildi müütajad, tolle kuulsa pildi, kus ta seitsmesaja kirvemehe eesotsas üpris sõjakana kuulirahe all Belgradile tormi jookseb. Süss oli lasknud pildist trükkida mitmed tuhanded äratõmbed hertsogile ja rahvale rõõmuks ja endale kasuks, ning nüüd rüselesid kodanikud ja talupojad selle odava, isamaaliselt südant soojendava seinailustuse pärast. Terve linn uppus muusikasse, mortiirilaskudesse, kisasse. Lõpuks kahe penikoorma pikkune pidurong: ametnikud, ohvitserid, sõdurid jalgsi ja hobustel, virgatsid, paažid. Kuueteistkümne-hobuse rakenduses hertsogi pidulik tõld. Nii sõitis ta sisse mööda lumest sätendavaid tänavaid kiirgavalt helesinisel detsembrihommikul ja tuhandeid kirjusid lippe lehvis rõõmsas õhus.

Südamed ja suud lahti, rõõmustasid stuttgartlased oma aukartust äratava valitseja üle, kes istus, kasukmantel lahti löödud laial, paljude aumärkidega ilustatud rinnal, võimsa pea ja käskivate silmadega, ja võib-olla rõõmustasid nad veel rohkem oma imeilusa, paljude valgete karusnahkadega kaetud, diadeemiga väikesel, võõrapärasel sisalikupeal, hertsoginna üle, kes neile rahuliku uudishi-

---

[1] en canaille — (pr. k.) kui alatuid, kaabakaid.
(Tõlkija märkus.)

muga imekaunilt ja naeratades alla vaatas. Oi, küll pilkas ta iseendas švaablasi, kes rõõmuhõisetega teda vastu võtsid, oi kui palju naeruväärset avastas ta Tübingeni Ülikooli kõnelejas, paksus, kohmetus, higistavas professoris, kes tervitas vürstlikku paari ja end hoogsate värsside deklameerimisega kurnas. Hertsoginna kuulas tõsiselt ja tähelepanelikult, kui professor rääkis rahvastest, keda hertsog oma valitsuskepiga on karjatama määratud, kui ta paatoslikult kuulutas, et Karl Aleksandri nimi ühendavat kõike, mida räägitakse Karl Suurest ja teistest Karlidest, mis Kreeka Aleksandris tarka oli, mida jumala rahvas Simsonis kiidab, mida on omanud Herkules, ja lõpuks kõrvutas teda Rooma Caesariga. Isegi siis ei näidanud hertsoginna oma lõbusust, kui professor hertsogit kiitis, et juba sellepärast läheb ta igaveseks ajalukku, et ta nagu Ithaka vürst on oma hingele valinud Mentori[1]. Ta küsis endalt, kes see Mentor võiks olla, kas väike, ettevaatlik salanõunik Fichtel oma musta kohviga või elegantne juut oma rebasekavaluse ja viisakusega?

Süss seisis tagasihoidlikult ja kõige suuremas aukartuses koguni taga nurgas, teenijaskonna hulgas. Ta oli targemaks pidanud vaikselt ja suurema tähelepanuta Stuttgarti sisse sõita, ta oli asunud elama oma esinduslikku majja ja esialgu mitte eriti silma paistnud. Tema teenrilt, vaikselt, ükskõikselt Nicklas Pfäfflelt ei saanud midagi välja uurida; üks suur härra uue hertsogi hoovkonnast. Vähehaaval saadi teada, et salajane finantsnõunik, kuigi ta välja nägi ja käitus nagu iga teine suur härra, oli tavaline ristimata juut. Tegelikult oli elamine hertsogiriigis juutidele keelatud. Maakonnaisandad tegid küll hapud näod ja oleksid uue finantsnõuniku kõige meelsamini maalt välja toimetanud, kuid ei tahetud kohe algul sellise pisiasja pärast hertsogiga tülli minna. Rahvas vahtis juuti uudishimuliselt ja umbusklikult, kuid leiti, et riigivarade rahaline sassis seisukord ja Grävenizi raha-

---

[1] Mentor — Ithaka vürsti Odysseuse sõber, kelle kujul sageli esines Athena, et juhatada ja kaitseda Odysseuse poega, noort Telemachost. Üldtähenduses — noormeeste juht, õpetaja, nõuandja. (Tõlkija märkus.)

asju valitsevate juutide kavalus teevad hertsogile hoovijuudi pidamise sobivaks ja õigustatuks. Edasi tuli tunnistada, et uus juut käitus esialgu korralikult ja silmapaistmatult ja seisis nüüd, truuduseavalduse ajal pärijale, tagasihoidlikult nurgas, hoolimata oma suurest aunimest ja uhkest vormist.

Kuid kolm päeva hiljem maavalitsust vastu võttes oli Süss juba hoopis teine. Uhke, külm, terav, seisis ta ministrite keskel ja vaatas tõrjuvalt ning võõrastavalt maavalitsuse tunglevale hulgale. Väike kabinetikobar, nende hulgas ka juut, seisis kirjudes, toredates mundrites, kõrgilt eraldatud tihedast, mustjast parlamendiliikmete massist. See koda koosnes neljateistkümnest prelaadist ja seitsmekümnest linnade ja ametkondade saadikust. Ainult vähesed, nagu peen, tark Weissensee ja sissetöötanud konsulent Veit Ludwig Neuffer, suhtusid olukorda üleolevalt; enamusel olid murelikud, kohmetud, higistavad näod ja nad seisid jonnakalt ning ebakindlalt külmalt vaatava, suurelise ministritegrupi ees. Nende hulka kuulusid nõukogu esimees Forstner ja kahekeelne lipitsev Neuffer, kes olid juba vana hertsogi eluajal Karl Aleksandri pooldajad ja olid maakonnaplaane prints Heinrich Friedrichiga seganud. Siis Grävenizi soosik, suure konksninaga Andreas Heinrich von Schütz, kes püsis iga valitsuse ajal. Nendelt ei olnud maakonnal mitte midagi head loota, mitte midagi head ka juudilt, kelle osavõtt pidulikust vastuvõtust oli juba päris provokatsioon. Kui edevalt ja külluses mõnulevalt see sell seal seisis! See oli, jumala eest, väljakutse auväärsele maakonnale. Hea küll, oodaku ta vaid, küllap leitakse teid, et talle käitumist õpetada.

Seisused usaldasid ainult üht ministritest ja et hertsog oli teda kabineti koosseisu kutsunud, tegi tasa Neufferi ja juudi. See oli Georg Bernhard Bilfinger, filosoof ning füüsik. Karl Aleksander oli tutvunud selle kehaka, lahtise, lihava näoga mehega, kui see tema koostatud arvestusi ja kindluste plaane läbi vaatas. Ja nii umbusklik kui ta ka igasuguse filosoofia vastu oli, ei saanud ta kiusatusele vastu panna kutsuda usaldusväärne matemaatik ja kindluste ehitaja juristi asemel oma kabineti koosseisu.

Mõlemad grupid, ministrite väike ja parlamendiliikmete suur grupp, seisid teineteise vastas kui kaks vaenulist looma, üks suur, kohmakas, mustjas, abitu, teine väike, hiilgav, kirju, liikuv, kardetav. Kuid hoolimata allakriipsutatud välisest vahest, jooksid niidid ühe grupi juurest teise juurde, niidid parlamentliku Neufferi juurest tema venna, ministri juurde, tõsise, ausameelse, isamaalise maavalitsuse esimehe Sturmi juurest tõsise, ausameelse, isamaalise salanõunik Bilfingeri juurde ja ka närvilise, peene, uudishimuliku diplomaadi Weissensee juurest tähelepandava, kahepaikse, sileda, elegantse uue finantsnõuniku, juudi, heebrealasest ekstsellentsi juurde.

Koosolek ootas kaua, peaaegu terve tunni üle määratud aja. Ja ikka veel ei tervitusmarssi ega kaardiväelaste tervituskomandot eessaalis, hertsogi eraruumidesse viivad uksed olid ikka veel suletud. Higistades üleköetud saalis, tammusid rahvaesindajad nurisedes, mornilt ühelt jalalt teisele, ka ministrid hakkasid muutuma rahutuks. Et hertsog esimesest silmapilgust peale rahvaesindust nii jämedalt kohtles, tuli ootamatuna. Oli see nimme? Tuju? Juhus? Unustus?

Ainult üks oli selles teadlik. Juut seisis, naeratas, nautis seda Karl Aleksandri kummalist väljamõeldud võidurõõmu koos temaga, arusaamise ja naudinguga. Maakonnavalitsus oli sepitsenud ta vennaga? Heakene küll, siis seisku nad nüüd endile koivad kõhtu, kuna tema oma venna sõbratariga, leebe, tumeblondi, rahuliku olevusega mõnuleb.

Salanõunik Andreas Heinrich von Schütz luges ette põhiseaduse akti, millele hertsog pidi truudust vanduma. Ka need lubadused ja kindlustused, mida Karl Aleksander oli printsina andnud ja mis vahetult pärast Eberhard Ludwigi surma Neuffer oli parlamendiisandatele üle andnud, olid juurde lisatud. Kõik oli hirmus üksikasjaliselt, ettevaatlikult ja paljusõnaliselt kindlaks määratud. Mitte liiga valjult, ühtlase, sorava häälega, kergelt prantsuslikult läbi suure konksnina luges härra von Schütz lõpmatut ürikut. Saal oli üleköetud, üks talvine kärbes sumises, paljudest raskes riietuses inimestest tõusis aur, hinge-

õhk, vaikne nohin. Tusaselt, vihastatuna vaatas Karl Aleksander nendesse paljudesse töntsidesse äripäevanägudesse, kes pingutasid, et näida pateetilistena; tusaselt, vihastatuna kuulas ta nende paindumatute, pidulikkude ürikute ettekannet, mille iga sõna tähendas temale seotust, häbematut, jultunud, mässulist survet. Ja see kestis nasaalselt edasi, lõputult, lõputult. Tal tuli end ohjeldada, et mitte kallale tormata, et mitte ootamatult valjult ja tusaselt haigutada. Ta tuli embusest, ta tundis veel igas pooris tumeblondi olevuse sooja ihu, ta kuulis tema ohjeldamatut, vaikset, voolavat töinamist, mis tema, Karl Aleksandri, nägu, käsi ja rinda niisutas, ta irvitas lodevalt, toorelt. Maakonnaisandatele tundus väga solvavana, kui ta ebapuhta, kähiseva häälega — järelmõju naudingule, millest ta tuli — astmaliselt, vihastavalt ükskõikselt ja viibides nähtavasti mõtetega kusagil teisal, pidulikku vannet kordas. „Mina kinnitan ja tõotan oma vürstliku tõelise sõnaga, hea, küpse tahtlusega ning vabatahtlikust südamest." Ja see kõlas, nagu ütleks ta oma toapoisile, et habemeajamise vesi pole küllalt soe.

Rõhutult ja täis muret lahkusid rahvasaadikud. Oleks ta nad läbi sõimanud nagu surnud vürst, see Eberhard Ludwig, oleks ta neile toore tõrelemisega kallale sööstnud nagu too, sellega oleks kergemini hakkama saanud kui sellise ennenähtamatult põlgliku, jahmatamapanevalt lohaka käitumisega. Kuidas oli ta neid oodata lasknud, nagu tülikaid, näruseid sante! Kui ükskõikselt, igavust tundva ilmega oli ta ürikuid vandega kinnitanud! Oo, ilus vabadus! Sinu pärast tuleb veel teravalt võidelda. Oo, valitsevate perekondade magus võim, sinu säilitamiseks tuleb kannatada veel palju pahandusi ja ebameeldivusi.

Pärast rahvasaadikute lahkumist sirutas end Karl Aleksander, viskus tugitooli, oli rahuldatud. Ta oli neile näidanud. Kuidas nad minema hiilisid, sabad jalge vahel. Endaga rahulolevalt nohises ta läbi nina. Hea algus, hea päev. Esiteks pandud põõn leebele Heinrich Friedrichile, sellele salakoile, tõrksale, ja siis häbematu, pulstunud, higistav pööblirämps märjakskastetuna tagasi saadetud, lämbumas allaneelatud tusast.

Ta laskis ka ministrid minema, muheles jumalaga jättes Süssile: „Mul on veel kedagi trööstida, kedagi blondi, töinavat. On head maitset salakoil, rohkem head maitset, kui ma oleksin uskunud." Naeris kõlavalt ja lõi meelitatud Süssile õlale.

„Mina tahan ise valitseda," ütles ta ühele Stuttgardi rahvasaadikute esindusele. „Mina tahan ise oma rahvast kuulda, et teda aidata." Voolas sisse palvekirjade uputus, omaenda käega võttis ta neid vastu. „Ma tahan sind ja ennast aidata," ütles ta ühele abipalujale. Ta laskis tervel maal teatavaks teha, et ta ei põrka tagasi ühestki vaevast ja raskusest, mis on vajalik hertsogiriigi tõeliseks tõusuks ja õitsenguks, hoolitseb, et igas osas talitataks kõrvalehiilimiseta, intriigideta ja keerutusteta, vanast ajast kuulsa württembergi ustavuse ja otsekohesusega. Kellel kunagi on mingi kaebus mõne ametniku peale, või on mõni muu palve esitada, pangu see üksikasjaliselt paberile ja toimetagu tema, hertsogi, kätte.

Kolmel pühapäeval järjest loeti see uue valitseja tahe kõigist maa kantslitest alla, trükitult oli see üles löödud iga kogukonna raekoja seinale. Rahvas juubeldas: see on vast vürst, see ei lase valitseda oma kantselei kaudu, see valitseb ise. Grävenizlased sulasid nagu lumi mais. Põgenesid, saadeti maapakku, paigutati kindlusvanglatesse. See sunnib meie suncijaid lauta tagasi, muhelesid talupojad. Nende langemise najal puhkes õitsele tusane leskhertsoginna, ja Karl Aleksandri pilte, millel ta oma kirvemeestega Belgradile tormi jookseb, osteti õhinal, ning kui ilmus koguni käskkiri, mis keelas palvekirja esitajatel hertsogi ees põlvitamise, sest ainult jumala päralt on selline austusavaldus, tuli Süssil välja lasta uus tohutu trükk, ja hertsogiriigis ei olnud ühtegi kodaniku- ega talumaja, kus see pilt poleks rippunud kõige nähtavamal kohal. Ja parlamendihärrad vahetasid kõõrdivaatavaid pilke.

Kohtuprotsessi endise kojamarssali Grävenizi ja ta õe vastu ajas hertsog täie jõuga, kuid suuremate tagajärgedeta. Endine kõikvõimas istus küll kindlusvangis Hohentwielis, kuid kui ei tahetud lasta endale vägivalda ega

õiglusetust ette heita, siis tuli toimida ettevaatlikult ja pikkamööda. Mis puutus krahvinnasse, siis oli tema maalt väljas ja evangeeliumiusulised hoovkonnad toetasid teda katoliikliku hertsogi vastu, ning Isaak Landaueri kerge ja ettevaatlik käsi lõhkus ikka ja alati kõik niidid, millest kohmakamad Württembergi nõunikud krahvinnale võrku kududa tahtsid. Moodustati küll eriline, selleks määratud kriminaalkohus krahvinna vastu. Hertsogiriigi esimene jurist, Tübingeni professor Moritz David Harpprecht, kogu Saksamaal oma karmi õigluse tõttu lugupeetud, tõstis kriminaalse kaebuse tema vastu mitmemehepidamises, mitmekordses, korduvas, palju aastaid kestnud abielurikkumises, kolmes Eberhard Ludwigi abikaasa tapmiskatses, majesteedi solvamises, suguvilja hävitamises, võltsimises, petmises, omastamises; sama kohus määras talle surmanuhtluse. Üks Württembergi salajane agent, parun Zech saadeti Viini, et seal läbi suruda selle otsuse kinnitamist ja täideviimist; ta andis välja palju raha, umbes sada nelikümmend kolm tuhat kuldnat, et keiserlikke nõunikke enda poole võita. Kuid tuli see sellest, et Isaak Landauer veel rohkem välja andis, või oli ta lihtsalt osavam, kuid lugu muutus tüütuseni pikalevenivaks ja lõppes üksikasjalisel, keerukal, rahalisel ja kokkuleppe teel.

Hertsogile muutus varsti see lugu, samuti nagu kogu valitsemisvärk kabineti kaudu kõledaks ja ebamõnusaks. Ta oli andnud ilusaid manifeste, võitnud oma rahva armastuse, ja tema nõunikud, käratsev kindral Remchingen, lipitsev diplomaat Schütz ning kaval rahandusmees Süss, veensid teda päevast päeva, nüüd olevat kõik varjuküljed kõrvaldatud, Württembergi kuldne aeg on alanud. Kus oli Saksamaal veel teine selline kohusetundlik vürst? Uhke jumala, inimeste ja iseenda ees, üles puhutud tundmusest, et ta oli õigusega ära teeninud tiitli, millega Tübingeni Ülikool auaadressis tema poole pöördus: inimsoo ustavaim karjane ja ülim õndsus, jättis ta antud lubaduste täitmise nõunikkude hooleks ja sõitis armee juurde, rõõmustudes sõdurielu võimaluste üle, näljane uue kuulsuse järele.

Süss pidas koosolekut salanõunik Bilfingeri ja professor Harpprechtiga Grävenizi protsessi üle. Härrased istusid toredusega ülekoormatud Süssi töökabinetis, juut sihvakas, elegantne, mõlemad württemberglased kaaluvad, laiad. Protsess edenes halvasti. Viin oli südamele pannud endine ülemkojamarssal kindlusvangist vabastada ja tema kokkuleppe-ettepanek vastu võtta; ta oli nõus oma Württembergi omanditest madala summa eest loobuma. Pealegi polnud Viin nõus kinnitama krahvinna vastu alustatud kriminaalset juurdlust ja vihjas rahalise kokkuleppe teele. See kompromiss tundus mõlemale württemberglasele lahjana ja hertsoglikule väärikusele ebasobivana. Süss arvas just vastupidi, et kõige käegakatsutavam tagajärg on see, mis laseb end suurtes arvudes väljendada, ja üht nii reaalselt mõtlevat daami, nagu krahvinna, ei saavat raskemalt karistada, kui kõrge rahalise kahjutasuga. Rahaline korraldamine jäetagu tema hooleks, ta õiendab selle kindlasti nii, et hertsog rahule jääb. Mõlemale tõsisele ja õiglasele mehele tundus selline arusaamine kergemeelsena ja juutlikuna, pealegi teadsid nad, et juut krahvinnaga äri ajas ja ei usaldanud teda täiel määral. Kuid lõpuks oli Württembergi agent Viinist tagajärjetult tagasi pöördunud, teist lahendust peale rahalise kokkuleppe ei olnud, juut suutis seda teostada tõesti paremini kui keegi teine ja hertsog uskus tingimusteta tema õnnelikku ning osavat kätt. Tusaselt leppisid nad ettepanekuga, et Süss võtab edasiste läbirääkimiste juhatamise enda peale.

See läbi arutatud, palus Süss juristidelt mõningaid otsuseid maavalitsuse paljuvaieldud õiguste üle. See oli küsimus, mis mõlemaid württemberglasi südame põhjani liigutas. Harpprecht, jurist, pikaldane, järelemõtlik, harjunud asju igapidi keerama, täpselt ja igakülgselt vaatama ja Bilfinger, suure kuulsusega oma Peterburi professuurist alates, üle terve Euroopa tuntud, filosoof Wolfi südamesõber, kalduv asju vaatlema tõsiselt ja suurest kõrgusest. Mõlemad siirad isamaalased, mõlemad rahulikud, asjalikud mehed, ei salanud nad tõsiasja, et mõned üksikud valitsevad kodanikuperekonnad istusid põhiseadusel nagu oma isiklikul päritud varandusel ja

rahvasaadikute kohad pärandati edasi nagu iga teinegi isiklik omand, nagu majad, mööbel, raha ja sahkerdati omavahel maha; nad teadsid, et vabaduselippu ikka kurjasti tarvitatakse, et üksikud sellest tükke oma isiklikuks kasuks välja lõikasid. Kuid hoolimata sellest olid nad sügavalt ja tervest südamest veendunud, et maa põhiseadus ja maaseisuste vabadused olid riigi tugedeks ja nad tõlgendasid kõiki vürsti ja rahva vahekorda puutuvaid vaieldavaid küsimusi sama vabadusttaotleva ja vastutusraske tõsidusega, millest lähtudes esimene Württembergi hertsog, väikesel maal tõesti suur vürst, oli koostanud põhiseaduse. Rahva vabaduse kindlustamine oli olnud tema esimene põhimõte, „Attempto! Mina julgen seda!" tema lipukiri. Ja et vürst võib-olla oli mõnikord põhiseadusega pidurdatud ka kasulikus eesmärgis, mida ta taotles, näis talle väikese pahena selle suure headuse kõrval, mida ta põhiseaduse ja tõkkepuudega paljude suurte eksisammude vastu kaitses.

Küsimus seisis mõningates Süssi maksukavandites ja monopoliettepanekutes, mis põrkasid kahtlemata vastu põhiseaduse vaimu; kuid sõnastus oli katkendlik ning leidlik ja oma abinõudes valimatu nokitseja suutis igal juhul prao vahelt läbi pugeda. Harpprecht, sekundeeritud Bilfingerist, rääkis naha tuliseks ja Süss kuulas tähelepanelikult ja viisakalt. Kuid äkki nägi õpetlane rahandusmehe silmi, neid suuri kaarjaid, kirglikke, tarku, luuravaid, südametunnistusetuid röövsilmi. Ta oli näinud neid sageli, kuid nüüd äkki tunnetas ta neid. Mis olid nendes silmades vabadus, põhiseadus, südametunnistus, rahvas? Abinõu mõnele elukutselisele hangeldajale ülesronimiseks puud pidi, mille juures ta seisis, puu raputamiseks, millel ta istus, oma puu — hertsogi. Teadlane nägi, et see mees ei näe põhiseaduses ja selle esindajates muud kui ainult võistlejaid, et ta neid vihkas võistleja taltumatu vihaga. Juudi targa, haarava, luurava, apla, ühestki ideest puhastamata pilgu ees muutusid kõik need suured taotlused rumalate poiste unistusteks, ebamäärasteks, naeruväärseteks. Ta tundus endale albina, rääkides sellele kaupmehele seaduste vaimust, nende ilusast

ja väärikast mõttest. Ta rääkis nagu mingile õõnsale, värvilisele maskile; teine urgitses tema sõnadest kindlasti välja ainult selle, mida ta sai kasutada oma mustadeks, omakasupüüdlikkudeks projektideks. Harpprecht lõpetas võrdlemisi järsult; ka pikaldane Bilfinger oli taibanud, mis tema sõpra pidurdas. Mõlemad württemberglased lahkusid varsti, külmalt, tusaselt, saadetud aupaklikult vankumata viisakast Süssist.

Uksel kohtasid nad juudikuues ja oimulokikestega Isaak Landauerit. Süss oli tema enda juurde palunud krahvinna rahaasjade korraldamiseks. Mõlemad mehed mõistsid teineteist, ilma et tarvitsenuksid sellele vihjata, kuhu nad välja jõuda tahtsid. Oli vaja koostada kokkulepe, mis väliselt näiks olevat hertsogile kasulik, tegelikult oleks aga krahvinnale soodus. Teravalt sahkerdades nihkusid nad mõlemad teineteisele lähemale. Mõlemal olid veel oma erilised huvid, sest mõlemal oli nõudmisi nii hertsogile kui ka krahvinnale. Lõpuks arvestas Süss hertsogile kasu kolmesaja kahekümne kolme tuhande kuldna suuruses, kuid tegelikult tuli hertsogil krahvinnale maksta sada viiskümmend kaheksa tuhat kuldnat. Selle summa üleandmisel krahvinnale tõmbas Süss krahvinnalt maha kolmkümmend tuhat kuldnat oletatavate laenude ja avansside eest, ja hertsogile pani ta oma teenete eest selles asjas täiendavalt viis tuhat kuldnat arvesse.

Nii lõppes krahvinna armuäri, mis nii paljude aastate vältel oli hertsogiriiki lükanud segadusse ja äärmisesse vihasse, aukartust äratava kasuga salajasele finantsnõunik Josef Süss Oppenheimerile. Krahvinna elas nüüdsest peale Berliinis hiilgavat ja rahutut elu. Tusane hertsoginna-lesk oli eluaeg olnud haiglane, tema hädad võtsid võimust, arstid imestasid, et ta ikka uuesti sai jalule. Ta vahtis üksisilmi, täis tühja, halli, tolmust vihkamist Berliini suunas, oma vaenlase, selle isiku poole, ja ta suri alles kolm nädalat pärast krahvinnat.

Karl Aleksander viibis kindlustes, välilaagris, pioneeride juures, ratsutas, sõitis ringi, käsutas, oli väga tegev. Pühitses südamlikku jällenägemist vana, väga targa, veidi puise ja kuiva ülemjuhatajaga, prints Eugeniga. Prants-

laste ülevõimu eest nihkus ettevaatlik prints tagasi, asus kindlasse laagrisse Heilbronni juures. Juba jälle olid prantslased hertsogiriigis, nõudsid kontributsiooni, varustust. Kuid riigiarmee abivägedega, eeskätt Karl Aleksandrist mõjutatud, sunniti nad taganema tagasi üle Reini. Metsiku õhinaga teostas hertsog piiride sõjalist kindlustamist. Kindlused ehitati välja, soetati reduudid, hertsogil oli alatasa nõupidamisi Bilfingeriga. Tõsiselt ja osavalt alustati väga kaugelenägeva ja strateegiliselt tõesti geniaalse projekti rakendamist. Rottweilist kuni Rottenburgini tuli mõnedes kohtades mäed müüridega kindlustada, siin ja seal väikesed reduudid ehitada; nii oli piir täiesti ülepääsmatu. Schwarzwaldis taheti Schiltachist kuni Oberndorfini liinid tõmmata, Heuberg kuni Neckarini — raidtõketega kindlustada. Nende kindlustuste koosseisuks piisas viiest pataljonist ja kümnest kuni kaheteistkümnest eskadronist. Ja suhteliselt väikeste vahenditega loodi švaabi Termopüülid, mille vastu iga võõramaine Xerxes pidi oma pealuu puruks peksma.

Maakonnavalitsus polnud algul Karl Aleksandri plaanile vastu seisnud. Eberhard Ludwigi valitsuse ajal oli hertsogiriik prantslaste sissetungide, kontributsioonide, rüüstamiste, röövimiste, tapmiste ja vägivalla all küllalt palju kannatanud, selleks et tervest südamest hinnata oma nüüdse vürsti tugevat, asjatundlikku, sõdurlikku kaitset. Kui aga prantslased teisele poole Reini tagasi olid löödud ja kadus otsekohene hädaoht, muutusid maaseisused tülikaks. Nad ärritasid hertsogit mitmekesiste üksikasjaliste ja piinlikult väiklaste kaebustega. Iga silmapilk ilmus mõni saatkond tema juurde kaebustega tema korralduste peale värbamis- ja sõjavarustusasjus, vihastades teda oma paksude, põrnitsevate, väikekodanlikkude nägudega, oma töntsi iseteadliku kohmakusega. Kõikjal raskused. Sõjaväe varuosad saadi kokku tilga-kaupa ja viivitustega; hobuseid, materjale ja toidumoona saadeti vastu tahtmist ja mitte iialgi nõutud koguses; sõjamaksud laekusid visalt, kavade teostumine soikus, kassad olid tühjaks ammutatud. Hertsog, iseendast umbusaldusse kalduv, hakkas kahtlustama oma nõunikke, et need on maakonnavalitsusega ühel nõul. Ta kutsus oma juudi laagrisse.

See oli pinevusega jälginud kõiki Württembergi poliitika kõige väiksemaid pisiasju, vaaginud, hinnanud, ja ootas ammugi ahnelt seda silmapilku. Oma teraval, selgel, väga erksal kombel oli ta endale oma eesmärgi ära märkinud, iga sammu piinliku üksikasjalisusega välja arvestanud, iga toll tema teekonnast, tema maa-alast lamas tema ees nagu matemaatilise täpsusega koostatud maakaart.

Nii sõitis ta, hiilgav ja otsustav, laagrisse. Karl Aleksander võttis ta vastu viivitamata. Oli öö. Küünlad põlesid, ühes nurgas kükitas mustjaspruun. Hertsog istus Bilfingeriga geomeetriliste tabelite juures. Ta kärkis terve oma tusa ja pahameele kohe ja äkiliselt välja, nende kahe ees ei ohjeldanud ta end. Ta umbusk ministrite vastu, Neufferi ja Forstneri vastu kõigepealt, oli muutunud tugevamaks. Nad olevat tookord, kui ta veel prints oli, mõjutanud teda maakonnale nende tagatiste ja pidulike ürikute väljaandmisele, et trooni ülevõtmisel võtta jalgealune prints Heinrich Friedrichi võimalikelt intriigidelt. Nüüd olevat ta veendunud, et nende ürikute väljaandmine ja nendele allakirjutamine olevat olnud ülearune ja sealjuures olevat teda mõlemad nõunikud veel petnud. Nad olevat ühel nõul tõrksa ja reetliku maakonnavalitsusega, nad olevat algkirjast ühe poogna välja jätnud või kõrvale toimetanud; algkiri kõlavat teisiti kui mustand, mis talle oli esitatud. Pahandatult ja ehmunult kuulas Bilfinger neid alusetuid ja mõttetuid jutte, mida hertsog vihaselt ja suurema siduvuseta lärmates välja paiskas. Ta sundis end rahunema, katsus hertsogit asjalikkude põhjendustega veenda, et ta ei olevat alla kirjutanud mitte millelegi muule, kui ainult sellele, mida nõudvat temalt põhiseadus ja millele Tübingeni lepingust peale on truudust vandunud kõik tema eelkäijad. Nii et õigeaegne allakirjutamine polevat olnud muud, kui ainult ilus žest, kuid maa meeleolu arvestades otstarbekas, jah, tingimata hädatarvilik. Tema tungivate vastuväidete mõjul vaikis Karl Aleksander lõpuks, veendumata. Süss piirdus täpse pealtkuulamisega; tema kahemõttelise naeratusega nägu eraldus küünalde leegitsemises valgena ja rahulikuna vürsti ja tema kindluseehitaja ärritatud punastest nägudest. Äkki pöördus Karl Aleksander tema poole: „Ja tema,

juut?" Süss arvas õlgu kehitades, olevat hämmastav, et hertsogi selged ja targad käsud nii halvasti ja puudulikult täidetakse. On vägagi võimalik, et salanõunikud tõrksate parlamendiliikmetega salakoosolekuid peavad; kuid kas ebatruud või mitte, on nad igal juhul nii puudulikkude tulemuste juures võimetud, raskust tekitavad kiusajad. Milline on siis tema ettepanek, küsis hertsog. Oma kogemustest Austria sõjaväe varustamisel, vastas Süss, tuleks määrata väga kõrged trahvid iga passiivse vastupanu puhul. Rahatrahvidega jõuab kõige kaugemale. Nii kodanik kui ka talunik rippuvat oma varanduse küljes, ta ohverdavat ennem oma elu kui oma raha. Hertsog ütles, ta mõtlevat selle asja läbi, Süss töötagu välja üksikasjalised ettepanekud. Juut seletas, need olevat tal juba tehtud ja pani puntra akte ning arvestusi hertsogi ette. Bilfinger hakkas uuesti kõiki põhjendusi hertsogi umbusalduse kõrvaldamiseks korralikult kokku korjama, soovitades pehmemaid, aeglasemaid abinõusid. Karl Aleksander katkestas teda tusase pilguga, hakkas rääkima geomeetrilistest tabelitest, mis tema ees lebasid.

Juba teisel päeval tegi ta Remchingenile korralduse Süssi ettepanekud kõige karmimalt ellu rakendada. Mõlemad mehed töötasid nüüd koos, kindral — rusikana, juut — mõistusena. Remchingen pilkas Süssi kohmakate, rõvedate naljadega. Süss vihkas ja põlgas teda, kuid ei lasknud end meelitada vastuhakkamisele, võttis sõduri pilke ja rõveduse vastu sileda, tundetu, kohustava naeratusega. Tingis oma kuulmatu asjalikkuse ja leidlikkusega, oma alati uute knihvide ja trikkidega kindrali toriseva, pilkava, vastumeelse imetluse. Mõlemal mehel oli ühiseks eesmärgiks vääramatu auahnus — meeldida hertsogile, muretseda talle sõdureid ja raha, ühine oli ka sügav, endastmõistetav veendumus, et rahvas kuulub vürstile, samuti nagu tema koerad ja tema hobused; ka kõige tagasihoidlikum niutsatus tema vastu olevat roimarlik häbematus.

Nagu imeväel oli nüüd kõike, mida enne ei suudetud muretseda manitsuste ega väevõimuga. Kui seni värbamistrumm oma põrinaga ainult paar tuhat vabatahtlikku, nende hulgas palju äraküntud laudjaid, mitte

päris esinduslikkudele jalgadele ajas, siis lõhkesid nüüd kogunemispunktid noorsõdurite hulkadest. Tagavarahobuste punktides kepsutasid hobused, varaaitadesse kuhjusid mundrid, kassad paisusid rahast ja vekslitest, küünides ja magasiaitades ei olnud enam ruumi kokkuvoolavale teraviljale, kõrgetesse kuhjadesse laotud toidumoonale. Paisus, voolas, noor, vahutav tõus pärast kuiva mõõna. Kõikjal järelesaatmine. Tagavarad. Rõõmustav Karl Aleksander paisus ja kiitis tervele maailmale oma salajase finantsnõuniku geniaalsust ja osavust.

Kuid rahval lasus see tinaraskelt, õhkuröövivalt. Oli küll ennegi olnud sunduslikke sõduriks värbamisi, kuid ainult kodututele, hulkuritele, noortele tööd põlgavatele meestele, kes olid kogukondadele koormaks. Nüüd laiendati sunduslikku sõduriks värbamist kõigile maa vallalistele noormeestele. Kes tahtis end lahti osta, pidi tohutu suure summa raha maksma. Abielulised olid sõjaväeteenistusest vabastatud; kes aga enne kahekümne viie aastaseks saamist abielluda tahtis, pidi maksuna ära andma viiendiku omast varandusest. Hobused vaadati üle, kõik kõlblikud rekvireeriti, valitsus maksis pikaajaliste võlakohustustega. Kaubandus ja käsitöö koormati ränga sõjamaksuga ja maksud nõuti karmilt sisse.

Oh, kuidas kadusid paelad ja vanikud hertsogi piltidelt. Parim noorus vandus, topiti vande saatel mundrisse. Emad, naised, mõrsjad töinasid; raiskusid meeste äraolekul. Abielukeelu tõttu suurenes vallaslaste arv; sagenesid suguvilja hävitamise ja lapsetapmise juhtumid. Põlde hariti halvemini, inimestest oli puudus, paremad hobused olid väevõimuga ära võetud. Ähvardas elukallidus, kadusid toiduained ja kaubad. Vannuti valjult, hakati mässama. Ranged eeskirjad keelasid, ihu- ja surmanuhtlusega ähvardades, iga lugupidamatut väljendust hertsoglike korralduste kohta, iga rahurikkumise ja ässituse. Mõningad sosistajad ja nurisejad võeti kinni ja anti kohtu alla. Lõikav viha vaikis, kuid vanded nurisesid edasi seal, kus polnud pealtkuulajaid. Tuhmi, tardunud pilguga vahtisid naised läände, kuhu olid kadunud pojad, kallimad, kinnipüütuna, hambaid kiristades topitud alpidesse, neetud mundritesse. Oma halvasti haritud põldudel

urisesid talupojad: Oo, need ilusad, rammusad, siledad ratsud! Nüüd nülitakse need hobuseraibeteks nende pururumalate kahurite ees!

Süssi ei liigutanud see meeleolu karvavõrdki. Kurpfalzis, kus ta tempelpaberi sisse seadis, harjus ta rahva kogunemistega tema maja ees, sõimamise ja laimukirjadega; see põrkas temast tagasi nagu vesi tõrvakuuelt. Kes sai talle midagi teha? Tema istus võimu juures, tema oli vürsti lähim nõuandja, keegi ei osanud nii hästi vürsti kohelda kui tema. Keegi ei osanud nii hästi kui tema alistuva ja alandliku ilmega võtta vastu järsu, sõdurliku korraga harjunud mehe mürisevaid vihapurskeid, ja väljavisatuna ilmuda uuesti tund aega hiljem, nagu poleks midagi juhtunud. Hertsogi ametnikkudele oli antud korraldus rahalistes küsimustes tingimata pidada kinni tema, hoovifaktori, nõuannetest ja ükski rahaasjadesse puutuv korraldus ei läinud välja tema teadmata ja soovita. Ja mis ei olnud seotud rahaga? Kes valitses raha, see valitses maad.

Rahulolevalt, ülespuhutud ninasõõrmetega nautis Süss võimu lõhna, milles ta nüüd elas. Ajast, millal ta õnnestunud abinõudega suutis täiendada sõjaväge, oli ta hertsogiriigis tegelik valitseja. Ta oli nüüd väga kõrgel, peaaegu tipus, ja oli nii mõnus, nagu voolaks soe vesi mööda selga, vaadata alla, kus kääriti ja sipeldi, et üles ronida. Mõnikord, kui ta esik oli täis kartlikke, paluvaid ootajaid, sammus ta üksinda oma töökabinetis edasi-tagasi, väga punased huuled valges näos naeratavalt irevil, kuulatas ukse taga vaevalt sissekostvat sosinat, paisutas rinda, hingas, naeratas, saatis terve esikutäie vastu võtmatult minema. Oh, oli magus, magus ja suurepärane omada võimu inimeste üle. Mõnusa kõdivärinaga tajus ta allasurutud, jõuetut viha, mis tema nägu orjalikult tervitas, tema selga täis sülitas. Rahva viha on hea, oli öelnud Isaak Landauer, viha tähendab võimu, viha tähendab krediiti.

Üks rahva hulgas levinud ütlus toodi talle tagasi. Väike, lihav, seasilmaline kondiiter Benz, kellel oli kombeks „Sinise Soku" võõrastemajas teiste väikekodanlastega poliitikat teha, oli selle lendu lasknud: eelmise hertsogi

ajal valitses hoor, praeguse hertsogi ajal juut. Süss laskis kondiitri enda juurde kutsuda. Väike, nuumatud mees salgas oma ütluse higistades, pelgurlikult põiklevate silmadega. Süss kutsus kokku terve oma maja teenijaskonna ja irvitavate, üksteist müksavate teenijate juuresolekul, kõik teadsid, et see oli Benzi ütlus, pidi lühikese kaelaga nohisev mees vanduma au ja südametunnistuse ja Õnnistegija nimel, et ta sellest midagi ei tea ega ole iialgi ühtki lugupidamatut sõna Tema Ekstsellentsi kohta endale lubanud. Siis, suudelnud naerataval Süssil kätt, võis ta tagurpidi astudes ära minna. Süss aga kaebas vagalt hertsogile, kuidas ta oma truu teenistuse tõttu vürstile rahva juures halba kuulsusesse satub.

Ta elas vürstlikult. Sisearhitektiks kutsus ta sitsiillase, meister Ubaldo Raineri, kes oli tuntud peamiselt prantsuse kõrgema aadli tellimuste kaudu ja oli moes. Tema ruumid olid tulvil toredaid vaipu, gobelääne, keerukat kaarestatud mööblit, seinakipsi, lapislazuli ja kulda, vaase ja rinnakujusid. Homerose, Soloni ja Aristotelese kujude kõrvale oli arhitekt, oli see süütus või pilge, asetanud Moosese ja Salomoni rinnakujud. Söögitoa laemaalina uhkeldas mitmekujuline fresko: Merkuri võidukäik. Magamistoa lael lõbutses lõtv ja uduste silmadega Leda luigega; toredast voodist, mis seisis alasti, häbenematult ja võimsalt arvutute peeglite vahel, lobisesid laialt ja toorelt naerdes kodanikud kõrtsides, kihistasid kõditatult noored tütarlapsed. Ta oli uhke, et ta oli Pariisis kultiveeritava eksootilise moe Lääne-Saksamaale esimesena sisse toonud. Hiinlaste kujud, väikesed, helisevad pagoodid olid kummaliseks vastandiks Moosesele ja Solonile, Homerosele, Salomonile ja Aristotelesele. Daamide imetlus- ja rõõmuobjektiks oli oma kullatud puuris istuv papagoi Akiba, kes kraakus: „B o n j o u r, m a d a m e[1]," ja „Kuidas suvatses Teie Hiilgus magada?" ja „M a v i e p o u r m o n s o u v e r a i n[2]." Ta toidulaud oli valitum

[1] Bon jour, madame — (pr. k.) tere päevast, madam.
(Tõlkija märkus.)

[2] Ma vie pour mon souverain — (pr. k.) minu elu minu valitseja eest.
(Tõlkija märkus.)

kui kellelgi riigis, ta sõi ainult kullalt ja hõbedalt; oli ime, kust ta kõik need võõramaised lihasordid, konnakarbid ja puuviljad võttis, mis, Švaabimaal seninähtamatud, iga kuu uued, tema lauale tekkisid, ning kondiiter Benz vaatas kõõrdi pilguga kooke, magusaid pasteete, kunstiteoseid jäätisest ja puuviljast, mida juudi võõramaine kondiiter väga ilusalt ja alati isemoodi valmistas.

Veinipunane, hõbenööbiline juudi teenijate livree oli varsti igal pool tuntud. Ta pidas endale sekretäri, raamatukoguhoidjat, käskjalgu, haidukke, kokka, keldriülemat. Teenijate vahelt kõndis läbi rasvase, kahvatu, ükskõikse, osavõtmatu näoga Nicklas Pfäffle, vaatas kõike, korraldas, viimistles. Süssi kammerteenril oli raske töö. Ta oli kohustatud M e r c u r e G a l a n t'i peast teadma. Salajane finantsnõunik pani suurt rõhku sellele, et kanda hertsogiriigi kõige elegantsema härra nime, tema garderoobi täiendati iga kahe-kolme nädala tagant. Tal oli metsik kirg ehteasjade vastu. Teemant, mida ta sõrmes kandis, oli kuulus, kingapandlad, ka tema kindad olid vastavalt moenõuetele vahelduvalt kaunistatud kalliskividega. Tema buduaaris, samuti ka tema toredas magamistoas olid vitriinid ehteasjadega, nad olid, tänu tema tutvustele Amsterdami ja tuntud itaalia kullasseppadega, ikka isesuguselt ja võluvalt täidetud. Tal oli kombeks teha nendest kastidest kingitusi oma külastajatele, nii suuraadli daamidele kui ka tütarlastele rahva hulgast. Selle üle mõnitati, sõimati maruvihaselt, pilgati otse näkku, et ta selliseid abinõusid tarvitavat; tema aga naeratas, ta teadis, et sellele talitusviisile polnud mingit vastupanu, kingituse saanu jäi ahnena tema külge vangi. Tema armsaimaks tehinguks oli ägedalt ja rängalt tingides kalliskive härrastele ära sahkerdada. Oli jumalik lasta väikesi väärisesemeid, nii paljusid, läbi oma käte libiseda, vahetada üks väike kivi kuhja kulla vastu ja kullahunnik jälle väikese kivi vastu, tunda: nii palju võimu oli väikeses kivis.

Mitte suur, kuid valitud oli tema hobusetall. Ta äritses meelsasti hobustega, müües neid suurtele härrastele kuni Hollandini. Ka iseenda jaoks pidas ta araabia kimlit, mära Assjadahi, tõlgituna Hommikumaine. Levantlane

Daniele Foa oli selle talle müünud, ta pärines kaliifi tallidest. Õieti öelda, ei armastanud ta mära, kuid pidas seda heades tingimustes; ta teadis, kui printslikuna ta välja nägi sellel mitte suurel, närvilisel, ilusal loomal. Isegi kärkija Remchingen pidi Süssile möönma, et hobusel nägevat ta välja peaaegu nagu meiesugune.

Süssi juurde oli raskem vastuvõtule pääseda kui hertsogi juurde. Maksis palju kirju, jooksmist, sekeldust, kuni määrati vastuvõtutund ja tihti saatis ta ootajad vastu võtmata minema. Tema oli hertsogi pankur ja tema tiitel oli salajane finantsnõunik. Muud midagi. Iialgi ei seisnud poliitiliste aktide all tema allkiri. Põhiseadus keelas juudile iga riigiteenistuse ja Süss oli küllalt tark esialgu rahul olla võimu valdamisega ka ilma tiitlita. Ta teadis, et mitte ükski minister, ka mitte peaaegu alaliselt armee juures viibiv hertsog, vaid tema, tema oli hertsogiriigi valitseja. Kõrgemast seisusest võõrad esitasid talle oma lugupidamisavaldusi, väikesesse ringi, mida ta enda ümber kogus — targalt hoidus ta veel suuremate pidude korraldamisest — trügiti innukamalt kui ministri vastuvõtule. Juba moodustus partei, kes avalikult tema poole hoidus, oli valmis teda saatma, kui ta välja ratsutas, tema geniaalsust ja osavust, tema teeneid hertsogi ja rahva vastu tervele maailmale kiitis, teda hoovkonnana ümbritses. Tübingeni jurist Johann Theodor von Scheffer, valitsusnõunik, silmapaistev riigiõiguse tundja oli üks esimestest, kes avalikult tema poole hoidus, talle järgnesid nõunikud Bühler ja Mez hertsogikojast, orbudemaja hooldaja Hallwachs, avaldiste vastuvõtja Knab, nõunikud Grantz, Thill, von Grunweiler. Riigi kinnisvarade esimees von Lamprechts saatis isegi oma mõlemad noored pojad paažidena finantsnõuniku teenistusse, et nad tema juures käitumist ja hoovkonna kombeid õpiksid. See hoovkond ristiti heebrea kaardivàeks, kojadirektor Georgii oli selle sõna leiutanud, Süss ei andestanud talle seda, ja juutlasi pilgati paljude odavate naljadega. Kuid peagi selgus, et need juutlased oma nina õige tuule järgi olid seadnud. Ikka selgemalt ilmnes, et maja Seegassel oli hertsogiriigi tegelik residents. Ka salanõunik von Schützi konksnina ilmus nüüd nähtavale

Süssi saalides, morn, kõhetu maakonnakonsulent Neuffer imes juudi hõngu kui inimliku alatuse metsikut kinnitust ja kergelt, elegantselt, painduvalt haistis seda tark, uudishimulik Weissensee.

Naised, kes Seegasse lossist möödusid, piilusid uudishimulikult ja kõditatult läbi suurte väravatiibade eeskotta, kus kerkis kogukana oma veinipunases, hõbenööpidega livrees uksehoidja. Kui Süss oma araabia kimli seljas hiilgavalt läbi tänavate ratsutas, siis sirutusid tema järele paljud naistepilgud täis ihalevat hirmuvärinat. Temast sosistati metsikuid, õudseid ja iharaid lugusid, kuidas ta naiste lihas tuhnib, raevutseb, kuidas ta end mustade abinõudega naistele verre põletab, neid kuradile pärandades. Hertsog usaldas oma juudi maitset rohkem kui oma teiste lähedaste sõprade oma ja Süss pidi sellele täitmatule kõiksuguste ettekäänete all ikka uusi naisi laagrisse saatma. Kui Remchingen ümberlõigatu orgiaid pilkas, kadedalt seletas, ta ei saavat aru, kuidas üks korralik kristlasest inimene heebrea mehe voodisse suudab ronida, ta peab tarvitama neetud musta kunsti, siis naeris hertsog rõkkavalt, et hästiloodud nägu ja tugevad reied olevat parim must kunst. Ka usaldas ta Süssile temale ooperi ja balleti jaoks naiste väljaotsimise ja vahel naeris ta, juut olevat maiasmokk ja olevat enne teda paljudest kaussidest maitsnud. Ja kulgeski pikk voor naisi: noori ja küpsi, blonde ja musti, švaabi ja võõramaisi, leigeid ja tuliseid, läbi paljupeeglilisest magamistoast, laemaali lopsaka Leda alt. Kuid juut, nii hooplevalt kui ta ka muidu laiutas, lukutas end sitkelt ega reetnud ühtegi oma saavutust, ei raskeid, millele ta uhke oli, ega ka arvutuid kergeid. Ta oli ainuke vaikiv suure hulga lärmakate, toretsevate kavaleride hulgas, ja ei Karl Aleksandri heatujuline pealetükkivus, ei Weissensee lipitsev uudishimu, ega Remchingeni toorelt pilkavad torked saanud tema põiklevast viisakusest välja meelitada ka kõige väiksemat vihjet. Kui siiski hoovkonnas, kõrtsides, sõdurite hulgas paljude mahlakate, ebatavaliste, kindlasti mitte väljamõeldud juudi voodi üksikasjade üle irvitati, laimati, naerdi, rõvetseti, siis olid selles süüdi naised, kes, olles

uhked kardetava, teistsuguse, naiste uudishimust ümbritsetud mehe üle, pidid oma õudse saladuse pärast paljusid vaikimisvandeid, itsitamisi ja pisaraid mõne sõbranna rinnal välja sosistama.

Kui juut oma lossi oli täiesti sisustanud, tuli tema tungiva, alandliku kutse peale hertsoginna, saadetud Remchingenist, tema maja üle vaatama. Peenutsevalt kandis ta oma pisikese, ilusa, vana ülla marmori värvi pea läbi kiirgavate ruumide, vaatas piklikkude niiskete sisalikusilmadega hiina asjakesi, naeratas papagoi Akiba ees, kes kraaksus: „Ma vie pour mon souverain," helistas väikeste, väga ravitud sõrmedega miniatuurseid pagoode, laskis Süssil endale kinkida ühe kummaliselt vormitud, mitte väga väärtusliku mürgisõrmuse, astus väikeste, liuglevate jalgadega sügavalt kummardavatest veinipunastest toapoistest mööda tallide juurde ja ulatas õilsale kimmelmärale Assjadahile tüki suhkrut. Nautis rahul olles Süssi ohjeldamatut andumust. Teistel oli kääbusmurjaneid, mõni mustjaspruun võibolla, tema pärast kas või hiinlane, kuid niisugust juuti maja ja papagoiga ja nii peene kimliga, Santa madre di Loretto, seda ei suutnud isegi Versailles' pakkuda.

Kuid juba tõllas, palja peaga vahtiva rahva vahel, ütles ta üle sügavalt tema käe juurde kummardava finantsnõuniku kukla oma pikaldase, ärritava häälega: „Kõik on peen, juut, kõik on ilus. Kuid tuba, kus tapetakse väikesi kristlaste lapsi, ta mulle siiski ei näidanud." Ja naeris oma väikest, helisevat, lõbusat naeru ja sõitis minema.

Süss aga seisis palja peaga oma maja ees, rahvas vahtis teda ja müksas üksteist, kuid ta ei teinud sellest välja ja vaatas hertsoginna tõllale järele kaarjate, rahutult ilmekate silmadega, väga punased huuled kergelt avatud valges näos.

Kevade tulekuga lahkus rabi Gabriel äkki, nagu see tal kombeks oli, valgest, väikesest, lilleterrassidega majast. Ta reisis silmapaistmatult, teenrita; tema suur raske nägu ilmus nähtavale siin, seal; tal ei olnud iialgi kiiret, tal ei olnud kusagil erilisi äriasju; kuid ta ei

jäänud ka kusagile puhkama, ta reisis alatasa, ja nii sik-sakiliselt kui tema sõit ka ei läinud, läks see ikka edasi, nagu joonistatud teed pidi.

Sukeldus mägedesse. Istus kaks tervet päeva talupojahoovis väikese, üle käredavoolulise oja viiva silla juures, vaatas, kuidas parvetatavad palgid kobrutavat vett alla ajasid, paisutusid, ristusid, lamama jäid, oja tõusvas vees jälle edasi ujusid. Kuulas ööd läbi mägikarjamaale aetud loomade karjakella lõpmatut helinat. Sõitis lõunasse viivat pikaldast kitsust pidi üles. Tuul tuli lõunast, oli sadanud vihma, tõusis niisket, rasket õhku, mäed seisid tumesinistena. Ta väljus, sammus raskelt-kriuksuva sõiduki ees. Märjal, päikesest läikival teel tiris suur tigu oma maja; hoolitsevalt astus ta teelt viimasel silmapilgul kõrvale. Veerand tundi hiljem lömastas selle tema sõiduk.

Ta ületas sügavalt lumes sumades kõrgendikukitsuse. Tuul puhus vabamalt, soojalt ja mõnusalt talle vastu. Õnnistatuna laiutas end rikkalikult lilledega kaetud maa. Ta tuli kaugelasuva, väga suure järve juurde. Peatus. Kükitas mitmed tunnid kaldal, liikumatult, raskelt, nagu rahulik kivi. Apelsinipuud seisid tumerohelistena, rikkalikus lehestikus, taamal all ronisid hõbedaselt ja kergelt mööda kaldaservi oliivid.

Samal ajal sõitis Süss Hirsausse. Sest ajast peale, kui onu lapse oli maale viinud ja teda sõnatu pilkega noominud, ei saanud ta enam ärakapseldatut nii kõvasti sulgeda kui enne. Selle hõng roomas üle ta paberite, kui ta arvestas, hiilis ta öödesse, puhus talle kuklasse, kui ta täis hiilgust ja vihatuna oma valgel märahobusel Assjadahil läbi tänavate ratsutas, nii et loom rahutuks muutus, kergelt end tagumistele jalgadele üles ajas, hirnus. Tuli ette, et tema, asjalik arvestaja, kes asju nägi teravalt, kainelt ja alasti nende piirjoontes ja neid nimetas nende nimedega, päise päeva ajal hirmunult kössi vajus, hingeldas, tõstis õlad ette nagu kaitseks; üks nägu vaatas temale üle õla, hämaruses, uduselt, ja see oli tema enda nägu.

Tal oli juba ammu tung sõita Hirsausse, väikesesse, valgesse majja kirjude, rõõmsalt pidulikkude, astme-

liselt asetatud lillepeenardega. Mis teda, kuigi ta seda iseendale ei tunnistanud, ikka uuesti tõkestas, oli rabi Gabrieli lähedus, tema vältimatute, nõudvate, tuhmhallide silmade hingematvus, ebameeldivus, koormavus.

Ta ei tunnistanud ka nüüd endale, et vanamehe ärasõit oli see, mis oli teda lasknud nii kiiresti sõitu otsustada. Ta sõitis Naemi juurde, ta sõitis, saadetud ainult Nicklas Pfäfflest, ta oli nii kerge ja vaba kui mitte iialgi enne. Ta sõitis oma lapse juurde, ta oli juba oma lapse juures ja kõik arvud ning poliitika, võim ja edevus jäid halvatuna ning tolmusena maha. Ta nägi värsket põldu, haistis selle lõhna ega arvestanud, kui palju see põld tulu tooks ja kuidas selle uue saagi käibest uusi makse saaks välja pigistada, vaid ta nägi ainult noore vilja mahedat värvi ja haistis üle põllu hõljuvat tuult. Ja ta tundis rõõmu metsa kõrgetest pidulikkudest puudest, koostamata tulundusmetsa eelarvet, ta tundis rõõmu samblast ja, poisilikult, oravast, kellega ju rahaliselt polnud midagi peale hakata. Ja kui ta nägi talupojapoissi, käsi oma piiga puusadel, noogutas ta neile ja ainult ähmases kauguses kerkis mõte noorte abielude rafineeritud maksustamisest. Ta sõitis oma lapse juurde ja tema süda oli juba lapse juures. Millal lõpuks näeb ta väikest valgelt läikivat majatäringut lilleterrassidega selle ees ja oma last seal sees? Seal pööras maanteelt külavahetee. Ta väljub tõllast, keerab, ikka sammu kiirendades, jalgrajale. Siin on tara, ta avab varjatud värava, nüüd kõrged puud, nüüd peenrad ja nüüd, justkui kaela valatud, ripub laps nõrkedes, hingeldades tema kaelas.

Ei räägi mitte midagi. Ei räägi hea tükk aega mitte midagi. Ripub hoovatuses tema küljes, klammerdub, joob teda oma suurte hingestatud silmadega. Süss seisab ja kõik pingutav, varitsev, luurav langeb tema küljest. Vabana laseb ta end kanda tunni leigest, mõnusast hoovusest.

Kui ilus on tema laps! Ta on täiesti täiuslik. Naemis pole ühtki näojoont, kõige kergemat liigutust, ühtki juust, ühtki võbinat hääles, mida ta sooviks teistsugusena. Ilus on ta laps naiste seas, ta on õrn ja ta on puhas,

ta hõõgub puhtalt nagu õrn valgus, mis soojendab ja puhastab ka teda, Süssi. Koos Naemiga rõõmutseb ta kõige osavõtlikumalt vana paterdava, südamest andunud toaneitsi Jantje üle; tema, kellele kõik taimed ja loomad olid külmad, muldtummad asjad, õpib aru saama üksikutest lilledest, nagu kõneleksid nad; Naemi hingestab asju oma leebe hingeõhuga ja ta tunneb tema elu nendes asjades.

Kui rabi seal oli, siis tundis ta peaaegu kartust lapse ees, rabi seisis nende vahel nagu müür. Nüüd julgesid esineda soovid ja sihid lapse suhtes, mis seni olid vaikinud nagu pelglikud penid. Miks peidab ta last inimeste eest! Saaba kuningannaks, kuninganna Esteriks peab ta saama. Ta peab hiilgama terve maailma ees, vürstid peavad võitlema tema pärast, peavad Süssi juures tema pärast anuma, ulmademaadelt peavad tulema printsid kulla ja vürtsi ja kõigi Edomi aaretega ja asetama need tema lapse jalgadele.

Kuid seal seisis ta Naemiga raamatukogus. Seal olid tabelid maagiliste kujudega ja astroloogilised tabelid, ja äkki vallutas teda tunne, et vanamehe silmad on kusagil siin toas, et need vahivad üksisilmi tema peale, tumehallilt, pahuralt, halvavalt, kurvalt. Ja kuldsed unelmad, millega ta äsja oli last üle külvanud, näisid talle äkki limased ning vastikud.

Ent siis hakkas Naemi rääkima. Oma pehme lapseliku häälega rääkis ta kabalistlikust puust, taevastest inimestest, pühadest jumalanime täht-numbritest; tema hingestatud silmad olid suured ja vagad väga valges näos ja raske, halvav õhk hajus. Süss ei asetanud lõbusa pilkega, nagu oma kirjutuslaua juures, kabalistlikkudele märkidele oma pearaamatu vägagi reaalseid numbreid vastu, ei kaitsnud end nüri, võimetu trotsiga nagu rabi Gabrieli hingematval juuresolekul.

Ja siis, elavnedes rääkis ta pühade jutustuste inimestest. Ta silmad rippusid andunult, hoovatuses isal, ja julgel sammul astus Taavet kambrisse, uhkelt vaadates, linguga, Simson tormas ees ja paremal ning vasakul langesid vilistlased, täis püha viha ajas Juudas Makabealane paganad templist välja. Ja kõik nad olid tema, sulasid

temaga ühte, laenasid temalt oma jõu, ilu, agaruse ja hoo. Kuid siis ühekorraga takerdus ta ja pilvistus. Ta nägi Absalomi rippumas rikkalikku juust pidi okstes. Ja ta haaras, silmad pärani avatud, õlad külmavärinates, isa käe järele, toetus temale, soojale, elavale, hoidis teda tugevalt. Tema vastas survele, kuid ei aimanud, mis Naemit erutas.

Kolm päeva elas ta nõnda, raskustundeta ja vabana oma igapäevasest elukeerisest. Kolmandal päeval äkki, ta oli üksi toas ja Nicklas Pfäffle seisis ta ees rasvase, liikumatu näoga, meelestus välismaailm, see mahajäetu. Ta nägi allkirju ootavaid akte, ta nägi keerlevat maailma ja see keerles temata. Ametnikud, ärimehed, kõik kihutasid, ajasid taga, kibelesid ülespoole, sihtisid sinna, kus seisis tema, ohustasid teda ja tema käsi polnud mängus, tema istus kaugel, ei muretsenud millegi eest. Mis kõik ei võinud vahepeal tema käest libiseda, mis kõik tema vastu pöörduda. Mõistmatu, et ta nii rahulikult siin istus, mõistmatu, et ta neil päevil millelegi ei olnud mõelnud. Lilled vajusid tema jaoks tagasi oma tumma olekusse, ta ei tundnud enam midagi asjade hingeõhust ja elust, püha teaduse arvud ja kujud muutusid jälle lolluseks. Tema ees seisid tasuvuse arvestused, hertsoglikud käskkirjad, maakonnavalitsuse intriigid, keerukad äritehingud, elu, võim. Ainult poole hingega vaatas ta oma andunult kaenlasolevale lapsele. Ta kiskus end lahti ja juba olid tüdrukuke, valge maja ning pidulikult rõõmsad lillepeenrad ebatõelikena tast maha jäänud ja kapsel kargas kinni.

Kui ta Nicklas Pfäfflega läbi metsa külavahelise tee poole läks, nägi ta äkki ühe puu all, harvendiku äärel tütarlast, pruunjas julge nägu, tumesinised suured silmad kummaliselt tumedate juuste all, käed kukla taha kokku pandud, vahtimas üksisilmi põiki puutüvede vahele üles. Kuid mitte puhkeasendis, vaid pingutatult, kramplikult. Süss sammus otse tütarlapse suunas; tütarlaps oli ilus, hoopis teistsugune kui selle maa tütarlapsed, pruunjas julges näos peegeldusid kummalised, mitte igapäevased švaabi mõtted. Alles siis, kui Süss pehmel metsaalusel päris tema lähedal oli, märkas tütarlaps teda, kargas üles,

vaatas talle tardunud, hirmust suurenenud silmadega otsa, kisendas: „Kurat! Kurat läheb läbi metsa!" ja jooksis minema. Imestanud Süssile seletas ükskõikne, kõiketeadev Nicklas Pfäffle: „Magdalen Sibylle Weissensee. Prelaadi tütar. Vagatseja."

Tõllas otsustas Süss, et on otstarbekohasem, kui ta juba teel on, õiendada isiklikult äriasjad oma Frankfurdi rahameestega. Kuid see oli ainult ettekääne, millega ta iseennast pettis. Mida ta vajas, need polnud isiklikud läbirääkimised nende ettevõtete üle Frankfurdis; mida ta hädasti vajas, mida ta ihkas peale selle ebakindla siia ja sinna vankumise lilleterrassidega majas, see oli kinnitus tema iseenda minale, tema võimule, tema saavutustele, vastukaja, kindlustus. Ta saatis sekretäri ja teenijaskonna järele. Sõitis uhkelt ja hiilgavalt Frankfurti sisse.

Frankfurdi juudid seisid imestanult ja erutatult, pistsid kokku kõikuvad pead, laksutasid imestades, imetelles, tõstsid elavate liigutustega kõnekaid käsi. Ai, Josef Süss Oppenheimer! Ai, Württembergi kojafaktor ja salajane rahandusnõunik! Ai, küll on ta kaugele jõudnud! Tema isa oli olnud näitleja, tema ema lauljanna, ilus, elegantne, seda küll, seda küll, kuid üks kerge isik, kes ei ole auks juutlusele, tema vanaisa, reb Selmele, õiglase mälestus olgu õnnistatud, tubli mees, kantor, vaga, austatud mees, kuid siiski väike, vaene mees. Ja nüüd, Josef Süss, nii tähtis, nii hiilgav, nii võimukas, palju kõrgemalseisev kui ta vend, darmstadtlane, ristitu, kes laskis end ristida, et saada paruniks. Ai, kui silmanähtavalt on Issand teda ülendanud. Kuigi ta on juut, tõmbavad gojimid mütsid maha ta ees ja kummardavad maani ja kui ta vilistab, tulevad joostes nõunikud ja ministrid, nagu oleks ta hertsog ise.

Süss lakkus ihalevalt imetlust. Ta tegi sünagoogi vajadusteks vaestele jahmatamapanevalt suure annetuse. Koguduse esimees tuli ja rabiin, rabi Jaakob Josua Falk, tõsine, väikesekasvuline, järelemõtlik mees, närbunud, paksude veresoontega kaetud nahaga, aukuvajunud silmadega, need tänasid teda ja rabiin andis talle teele kaasa oma õnnistuse.

Ta seisis oma ema ees, ja ilus, vana, sõge naine laotas

ta jalge ette oma imetluse nagu pehme vaiba. Ta kümbles selles leiges, ohjeldamatult ta üle voolavas kinnituses, sajast haljast peeglist peegeldus talle joovastavalt vastu saavutatu; oma salajasemad unistused tõi ta peidetud nurkadest selle teenistusvalmima kuulajanna ette, kes õnnelikult naeratades tema kätt patsutas. Kindla otsustavusega, ühestki valge maja järellainest eksitamata, pilgeni täis julgeid, ennekuulmatuid kavatsusi pöördus ta tagasi Stuttgarti.

Sõda oli lõppenud, Karl Aleksander sõitis tagasi oma pealinna. Ta oli halvas tujus. Esimene eesmärk oli küll saavutatud, ta oli oma maa kallaletungist ja rüüstamisest päästnud. Ka olid kõik operatsioonid kunstipäraselt, metoodiliselt kulgenud, kõik taktikalised küsimused suurepäraselt lahendatud, ta oli küll näidanud, et ta oli tegur, et teda tuli arvestada kui sõjaväejuhti, samuti kui aukartust äratava armee omanikku. Kuid need olid, tõtt öelda, siiski väga kehvad lõpptulemused ja kaugel kuulsusest, millest ta oli unistanud. Tusaselt istus ta oma tõllas, valu haiges jalas oli tugevnenud, astma rõhus teda. Üks postitõld tuli vastu, keeras kõrvale, andes aupaklikult teed hertsoglikule tõllale, peatus. Alandlikkusesse kustuvate nägude hulgas tundis Karl Aleksander ära pahura, erutuseta tervitava. Lai, kahvatu, lame nina suure otsmiku all, tuhmhallid silmad. Ta ehmus veidi, tal oli tunne, nagu kuuleks ta kärisevat häält: „Esimest ma teile ei ütle." Järsult nööris teda tume seotus. Ta nägi äkki end sammuvat tummas lummuslikus tantsus, tema ees sammus rabi, hoides tema paremat, tema taga Süss — hoides vasakut kätt. Kas ei sammunud ka seal, päris ees, temaga paljude käte kaudu köidetud paks, lõbus Friedrich Karl, see Schönborn, Würzburgi piiskop? Kui jubedalt veider ta välja nägi. Ja kõik oli tuhm, udune, värvitu. Veel tusasemana sõitis ta edasi.

Stuttgardis kuuldus igast küljest pahandusi. Hertsoginna tervitas teda rõõmuga: öösel, tema kaenlas oli ta oma vaiksel, kergelt pilkaval kombel küsinud, mida on Karl Aleksander Versailles's tema jaoks ilusat sõjasaagiks saanud; pruudina olevat ta unistanud, et Karl

Aleksander tõmbab maha prantsuse Louis' paruka ja selle trofeena temale toob. See oli olnud muidugi süütu nokkimine, kuid teda oli see rängalt solvanud.

Siis tungis kallale parlamendikomitee oma igava, sitke, närvidele käiva norimise ja kaebamisega. Nõudis teiskordsel vastuvõtul tungivalt ja põiklematult nüüd, pärast edukat rahu, relvitustamist. Hertsog läks näost sinakaspunaseks, hing jäi kinni. Ainult vaevaga sundis ta end ära kuulama saatkonda, et mitte rusikatega neile kallale tormata, neid mitte vahistada lasta, ristamisi raudu panna. Ülijärsult ja ebaarmulikult, õhupuuduses ja köhides, kärkides needusi ja sõimusõnu, ajas ta lõpuks arakstehtud, hirmunud minema. Kutsus Süssi.

Sellel oli nagu ikka ettepanek taskus valmis. Karl Aleksander võttis ta vastu pärast kümblust, öökuues, Neuffer hõõrus ta lonkavat jalga, mustjaspruun jooksis siia-sinna rättide, kammide, harjadega. Naeratades, lugupidavalt seletas Süss peent, mürgist plaani. Sellises tähtsas küsimuses ärgu Tema Hiilgus suvatsegu nende üheteistkümne parlamendikomitee isandaga nõu pidada. Komitee tuleb ülejäänud saadikutega täiendada.

„Mis sellega võidetakse," küsis hertsog, sinised, vägivaldsed silmad suunatud pidevalt siledale, naeratavale, osavale juudi suule.

„Oleks loomulik," jätkas Süss kergelt ja soravalt, „ainult neid saadikuid komiteesse juurde tõmmata, kelle truudus ja ustav meelsus hertsogi suhtes on teada."

Karl Aleksander vaatas tähelepanelikult juudi huultele, mõtles teraselt järele, keeras Süssi sõnu siia-sinna. Taipas, et sel teel saab vastasrinna raskusteta parlamendist välja lülitada, muuta maakonnavalitsuse jõuetute palaganitolade ühinguks. Hüppas üles, nii et lonkavat jalga hõõruv kammerteener Neuffer kõrvale vaarus. „Ta on geenius, Süss!" rõõmutses ta, tatsas, üks jalg paljas, erutatult toas ringi. Mustjaspruun, kes oli oma nurka pagenud, jälgis pikaldaste, pöörlevate silmadega oma isanda iga liigutust. Siis jäi Karl Aleksander ühe tõmbega kahtlevalt seisma, küsis mõtlikult, kuidas olevat siis ustavad rahvasaadikud väljaõngitsetavad. Ent Süss, tagasihoidlikult uhke, naeratav, vastas, hertsog võivat

selle tema hooleks jätta, ja kui juurdetõmmatud rahvasaadikute seas peaks olema üksainuski mässaja, teda teotuse ja häbiga maalt välja saata.

Veel samal õhtul pidas Süss Weissenseega nõu. Tegi talle teatavaks, et hertsog peab hädavajalikuks suurendada komitee liikmete arvu sellise tähtsa küsimuse otsustamisel; kellel saadikuist oleks prelaadi arvamise järgi küllaldast arusaamist Karl Aleksandri suurte probleemide ja mõtete euroopalikust tähtsusest ja keda võiks kaasa kutsuda vürstile kasuks ja ühes sellega ka rahva kasuks komitee täiendamiseks. Ettevaatlikult istus teine, kiitis hertsogi ettenägelikkust ja südametunnistuse pärasust, nimetas pärast pikka puiklemist kõheldes, ettevaatlikult kaks-kolm nime. Kaldus kohe jälle kõrvale ja rääkis lugupidavalt muust tähtsusetust. Süss nõustus viisakalt, arvas siis möödaminnes, muuseas, et õukonna kirikunõukogu esimees tundub hertsogile vanana ja väsinuna, kas tema, Weissensee, mõtleb eluajaks jääda istuma Hirsausse, tema diplomaatliku silmaringiga ja kogemustega ning suurte teadmistega nõuandja oleks Stuttgardis väga soovitav. Himukalt, väga meelitatuna niheles prelaat, haaras kinni võimalusest, naeratades ja kurb omaenda nõrkuse ning reetlikkuse üle, ja kui Süss uuesti jutu viis kokkukutsutavale maapäevale, nimetas ohates küsitud nimed, reetis mainimata jäetutega põhiseaduse ja selle poolehoidjad. Ah, see maailm polnud küll mitte parim mõeldavatest maailmadest, nagu seda soovisid tuntud à la mode[1]-filosoofid, see oli üks halvasti korraldatud vastik maailm. Ainult mõni kohtlane sai end hoida puhtana; kes oli tark ja mitmekülgne ega tahtnud jääda täiesti kõrvale voolavast elust, see pidi saama ebapuhtaks ja reeturiks.

Istungjärk kuulutati välja. Weissensee sedeli järgi jäeti välja kõik vastasrinda kuuluvad saadikud, hoolimata nende protestidest. Hertsoglikud komissarid ilmusid tugeva sõjaväelise saatega üksikutesse linnadesse, ametiasutustesse, parandasid despootlikult saadikutele esitatud rahva soove, volitusi, kohustavaid ülesandeid.

[1] A la mode (prantsuse k.) — moodne.

Sellistes tingimustes astus kokku maapäev, mis pidi otsustama aastakümneteks kõige tähtsama švaabi poliitika küsimuse, alalise, aukartust äratava sõjaväe pidamise. See mitte-täisarvuline parlament ei pidanud oma istungit maakonnahoones Stuttgardis, kuna hertsog oli määranud, et istungjärk leiaks aset kohasema ühenduse tõttu tema isikuga tema silmåde all Ludwigsburgi lossis. Väike linn oli üle ujutatud sõduritest; maapäeva saadikud pidasid oma istungeid tugeva sõjaväelise valve all, ikka ohustatud saada oma kaitsjate poolt vahistatud kõige väiksema opositsioonilise sõna eest. Pärast lohakat avakõnet ei ilmunud hertsog enam üldse; ta võttis vastu paraade, pidas ümbruskonnas sõjaväeõppusi, kuna ministrid hooletult, ükskõikselt, armuliselt saadikute argadele küsimustele ebamääraseid, upsakaid vastuseid andsid.

Sel kombel võeti vastu hertsogi tohutud sõjaväelised nõudmised, samuti nõudmine aastamaksu kohekordistamiseks ja ühe kolmekümnendiku andmiseks kõigist viljadest. Need maksustamised pidid jääma kehtima niikaua, kuni kestsid tõsised ajad ja maa selleks suuteline oli. Sõdurite musketite vahel ei julgenud muidu nii järelemõtlikud, ettevaatlikult iga juuksekarva pärast tingivad isandad seda otsustavat klauslit täpsemalt määrata, ja kui nad ühel mitteametlikul läbirääkimisel tagasihoidlikult esitasid küsimuse, kes siis peab otsustama, kas maa olukord on tõsine ja maa tootmisvõime mitteküllaldane, muutusid Süss ja Remchingen nii tooreks, suureliseks ja ähvardavaks, et saadikud tümakstehtult ja hirmunult selle tähtsa punkti täpsemat kindlaksmääramist enam ei nõudnud. Sellest ajast peale, kui maal oli maksev põhiseadus, polnud ükski hertsog saavutanud parlamendilt selliseid kontsessioone kui Karl Aleksander ja tema juut.

Kaks nädalat pärast maapäeva istungjärku nimetati Hirsau prelaat Filipp Heinrich Weissensee õukonna kirikunõukogu esimeheks Stuttgardis.

Lühikest aega pärast seda Süssi võitu parlamendi üle suri perekonnalossis Winnenthalis hertsogi vend prints Heinrich Friedrich. Sellest ajast peale, kui Karl Aleksan-

der tema armastatut oli omanud ja selle tõinava lahtilastu siis naeruga masendades, ülbelt vennale jälle tagasi saatis, hääbus kidura tervisega mees jõuetuses ja eredates kättemaksuplaanides. Ta alustas ettevaatlikult ja kaunis kavapäratult uusi sepitsusi maakonnavalitsusega, kuid isandad ei pidanud teda õigeks meheks ja jäid tagasihoidlikuks. Ta vaatas tihti piinatud pilkudega leebele, tumeblondile olevusele, kelle sealviibimine oli vaid üksainus kurb palve kannatlikkusele. Kord pani Heinrich Friedrich talle oma jõuetud, higised käed ümber ilusa, täidlase, terve kaela, pigistas pikkamööda kokku, kägistas, laskis ehmunult lahti, silitas teda: „Sa ei saa ju sinna midagi parata, sa ei saa ju sinna midagi parata." Ta kujutas endale ette metsikuid, fantastilisi kättemaksupilte: kuidas ta oma armukese surnuks pistab, laiba enda ette üle hobuse kinni köidab, läbi maa kihutab, rahvast kättemaksule üles ässitab. Või kuidas ta venna kinni võtab, teda sunnib armsamal jalgu suudlema, kuidas ta mõlemad seejärel tapab, laseb naise matta pidulikult kui keisri, venna auku ajada kui koera. Ja ta ise on troonil, teaterlik kättemaksujumal, üle kõige. Kuid teostada sellest kõigest ei suutnud ta midagi, ta võis sellest ainult hääbuda ja surra.

Venna surmast teada saanud, saatis Karl Aleksander kohe minister Forstneri ja sõjanõunik Dilldey Winnenthali lossi vennast mahajäänud varandust kinni pitseerima ja eriti tema kirjavahetust konfiskeerima. Ta oli mittetäieliku parlamendi istungjärgul kuulnud venna uutest sepitsustest maakonnavalitsusega ja tal kipitas kätte saada tõestusi must valgel teatud saadikute kohta vastasrindest. Ah, kuidas tahtis ta neid kinni haarata, ah, kuidas tahtis ta neile pipart anda, lohel pea lömastada.

Tema saadikud leidsid vaikses lossis vähearvulise, segadussesattunud, hiiliva teenijaskonna ja surnu juures apaatse, ükskõikse blondi olevuse. Hertsogile ei toonud nad midagi kaasa peale tähtsusetute kirjade.

Hertsog vahutas. Ta oli kindel, et parlamendikomitee, üksteist, oli pidanud sidemeid surnuga, sepitsenud plaane valitsemise tema kätte sahkerdamiseks. Hertsog kees vihast saadikute vastu, kes talle olid toonud väärtu-

setud paberid. Kõrvaldanud olid nad süüdistava, ära põletanud. Ära rikkunud olid nad, sihilikult laiali paisanud ja purustanud hea võimaluse mängu avastamiseks.

Süss õhutas, ässitas. Sellist silmapilku vihatute kukutamiseks ei tulnud iialgi enam. Ta haakis hertsogi vanasse, mõttetusse kahtlusesse. Kas need ei olnud samad mehed, kes olid omal ajal Karl Aleksandrilt välja pressinud kindlustused ja usuvabaduse tagatise ja kes siis Stuttgardis olid algkirja teisiti ette lugenud kui oli tookordne kontsept, mis koostati Belgradis? Need, kes olid poognaid vahetanud ja ühe lehe lõplikule koostisele juurde sahkerdanud. Kõrgeleloitvaks puhus Süss hertsogi, kõigis diplomaatilistes küsimustes lapsiku sõduri vanad kahtlused. Neil isandatel oli kindlasti kogemusi dokumentide kaduma minna laskmises. Kas ei olnud nüüdne kindlasti olemasolevate riiki reetvate dokumentide edutu otsimine küllaldane tõend ja nende tookordsete menetluste tõestus, salajase üksmeele tõend mässava parlamendiga?

Karl Aleksander oli väsinud — ja Süss kiitis selle otsuse tarkust — edasi valitsema selle kahepalgelise kabinetiga, mis koosneb, kui just mitte suurtest reeturitest, siis paremal juhul kohmakatest kiusupunnidest, pedantidest, argpüksidest, kompromissi-inimestest, kurakäelistest. Süss saavutas, mida tahtis. Vabastati ebasoosingusse sattunud ministrid Forstner, Neuffer, Negendank, Hardenberg. Ainult Bilfinger jäi. Tark Süss ei julgenud puutuda kindlat, õpetatud, kaugel üle Württembergi piiri tuntud meest, mõnevõrra oli ta ka häbelik, tegeles rohkem oma teadusliku tööga, hoidus poliitikas varju, ehkki ähvardavalt ja kahtlaselt. Ja lõpuks hindas hertsog vestlusi kindluste ehitamise eriteadlasega nii väga, et Süss oleks vaevalt siinkohal midagi saavutanud.

Suure langusega kisti kaasa ka kojadirektor Georgii, kes oli müntinud sõnad heebrea kaardiväest. See leiva ja koha pärast muresolev mees kahetses liiga hilja oma saatuslikku nalja, liiga hilja katsetas ausameelselt Süssi poolehoidu võita. Juut nautis sügavalt oma võitu, niipea kui ta märkas neid kohmakaid lähenemiskatseid. Ta mängis töntsi, raskepärase isandaga, kohtles teda nüüd erilise

lugupidamisega, nii et vabamalt hingama hakkav mees juba uskus, et Süss pole kuulnudki toda pilkesõna või on selle unustanud. Siis hirmutas Süss teda jälle mõne vihjega, mõne läbipaistmatu ähvardusega, kuni ta lõpuks ise kojadirektorile tema languse teatavaks tegi. Istuti väikese seltskonnana laemaali all, mis kujutas mitmekujuliselt Merkuri võidukäiku; oli söödud kuld- ja hõbevaagnatelt ning -taldrikutelt peeni, vürtsitatud toite, oli joodud kallihinnalistest peekritest võõraid, kangeid veine. Nüüd istuti raskelt, suitsetati, seediti. Siis ütles juut kergelt ja lugupidavalt kojadirektorile, tal olevat kahju, et Hiilgus tema kogemusrikast teenistust sugugi enam ei hindavat; kuid hertsog ei sallivat enam vana kaardiväge mitte sugugi, isegi selle lõhna ei kannatavat ta enam. Ja uue juurde ei kuuluvat kojadirektor kindlasti mitte. Kogukas isand vaatas talle tasakaalust väljasattunult otsa, kogeles midagi, vaatas juhmilt rappuva peaga üksisilmi enda ette ja taarus varsti minema. Ta oli vaene, otsekohene, piiratud mõistusega inimene, aheldatud kitsikusse ja seltskondlikesse harjumusisse, tal oli seitse last ja polnud raha. Nüüd oli ta siis ebasoosingus, häbistavalt oma ametist vallandatud. Ta läks koju ja poos enda.

Tuli suur ametnikkude vallandamine. Seni olid kõrgetel kohtadel istunud õiglased, muhedad, švaabi pikatoimelised, heatahtlikud mehed; nüüd nihkusid ettepoole libedad, väledad inimesed, palju välismaalasi, vilunud, jutukad, kes olid osavad keerukates äritehingutes, Süssi soosikud Scheffer, Thill, Lautz, Bühler, Mez, Hallwachs. Nad istusid kõigil juhtivatel kohtadel, sulgedes iga ligipääsu hertsogi juurde. Süss ise aga ütles ikka veel igast ametist lahti, tema ametinimetuseks oli vaid salajane nõunik ja ülem kojafinantsdirektor ja ka Tema Hiilguse, proua hertsoginna erakassa valitseja; kuid ta oli, ja kõigil hoovkondadel oli see teada, tegelik maa valitseja, ta hoidis ka ilma pitsatsõrmuseta hertsogiriiki oma pihus.

Kergendatult tõmbas maa hinge, sirutas ennast rõõmsas ootuses. Sõda oli lõppenud. Nüüd pöörduvad tagasi pojad, mehed, kallimad. Elu hakkab nüüd voolama rahulikumalt, kindlamalt, mitte tõugetena, lünkadena siin ja

puudusena seal ja ikka uute kiusamistega. Noored, tugevad mehed tulevad jälle tagasi, tulevad tagasi nende puuduvad rusikad töö jaoks, tulevad tagasi mehed kodusele tööle, voodile. Võib oma töö ära jaotada ja mitte umbkaudselt oma majapidamist majandada. Ka hobused tulevad jälle tagasi, need armsad, tugevad täkud, nad on kindlasti muutunud kronudeks, kuid küll neid saab jälle siledaks ja paksuks nuumata. Kõik põllud haritakse jälle üles nagu enne, viinamarjaaeda ei lasta enam hukkuda, maja nii räpaseks ja lagunenuks muutuda. Väikestel kodanikel linnades on jälle oma sissetulek nagu enne sõda, küllalt materjale oma käsitööde jaoks, rikkalikult toiduaineid ja veini. Ilusaid asju täislaaditud vankrite ees seistes ei tule enam endale lausuda: Ja, see kõik on sõduritele. Isegi maal on kõike, mida valmistatakse. Kõik pilgud läände, kust tulevad tagasi sõjaväeosad, mehed, hobused, telgid, vankrid, trossid, varustus, tuleb tagasi puuduv, ihaldatu, väetis ja mahl. Kõik pilgud läände nagu põua ajal tõusvatesse pilvedesse.

Purev pettumus, kui maapäev haletsemisväärselt alistus, kui sõjaväge koju ei lastud. Hertsogi pildid, Belgrad, seitsesada kirvemeest lendasid tulle, sõnnikuhunnikusse. Meeleheide võttis maad, tõusid salkades vastuhakkamised, ähvardavamad kui sõja algul, kuid summutati veel rutem ja energilisemalt ning sunniti rahule. Kasarmute puudumisel paigutati sõjavägi korteritesse kõigi alamate juurde, iga kahe perekonna peale üks sõdur, igale poole üle terve maa, kodanikkude ja talupoegade juurde. Nuhid liikusid ringi ning nurisejatele ja kahtlusalustele pandi kahekordne koorem selga. Juba parlamendi võimsad isandadki olid nii kiiresti vaikinud hertsogi sõdurite ees, tavaline inimene ehmus siis kahekordselt garnisonidest, võõrastest katoliku ohvitseridest ja nende jõhkrusest.

Nüüd rahuajal lõid ümberringi maad ja vabad linnad õitsele; hertsogiriigis nägi rahu veel halvem välja kui sõda. Kui Karl Aleksander oli enne, sõjaajal, vajanud raha ainult oma sõjaväele, siis oli tal nüüd raha tarvis sõjaväele ja iga päevaga lopsakamalt hiilgava hoovkonna ülalpidamiseks.

See oli ime, see oli nõidus, kuid Süss muretses selle raha. Nagu oleks tal olnud nõiavits, ta nagu tundis iga peidetud laiku, et seda välja kraapida. Sõjaajal oli ta kupud kohale asetanud, nüüd pikkamööda, õudse rahu ja valmisolekuga laskis ta verel voolata. Sõdurite kägistavale survele alistunud maa ei karjunud, vaid oigas piinatult, jooksis tühjaks verest ja mahlast, ohkas lämbudes, hävis. Ikka uued maksud, templid igale asjale, isegi kingadele ja saabastele. Lendlesid mürgised naljad: varsti hakatakse ka inimesi tembeldama, põletatakse peopesale või jalatallale — neli krossi paar.

Ka Eberhard Ludwigi ja Grävenizi ajal sahkerdati ametite ja kohtadega. Süss viimistles selle süsteemi, lõi selleks ühe temale kuuluva ametiasutuse, gratsiaalameti, et iga vabanev koht oskuslikult enampakkujaile ära müüa ning luua selleks otstarbeks uusi ameteid, tiitleid. Osta tuli iga ametikoht, ekspeditsiooninõunikust kuni vallavanema ja külakohtunikuni, ning isegi saunamehel ja palgalisel nülguril. Mitte vanad tavad ega tõestatud võimed ei andnud enam õigust selle maa lastele kohasaamiseks; kellel ei ole raha, vaadaku ringi, kuidas teisel kombel või välismaal hakkama saab. Preisimaal tegi stuttgartlane Christoph Matthäus Heidegger kiiresti karjääri, Württembergis ei olnud see teda põrmugi aidanud, et tema isad olid olnud pidevalt kohtunikeks terve sajandi. Vaest Friedrich Christoph Koppenhöferi ei aidanud isegi Bilfingeri soojad eestkostmised professori kohale Tübingeni ülikooli; Peterburis, hüperborealaste [1] juures, tuli silmapaistval švaabi füüsikul lugupidamist ja au teenida. Selle asemel istusid nüüd igast maailmanurgast pärit vilunud ärimehed hertsoglikes ametiasutustes. Ja kuidas võinukski leida asjatundlikkust, kui juhtivamad ametikohad olid neil, kes olid suutnud nende eest rohkem maksta, kelle ainsaks õiguslikuks tunnistuseks oli maksukviitung, ja kes ei tundnud muud ees-

---

[1] Hüperborealased — muistsete kreeklaste kujutelma järgi kauges põhjas elav õnnis ning kommetelt puhas ja eeskujulik ideaalrahvas. Praeguses rahvateaduses nimetatakse h-teks Arktise elanikke.

(Tõlkija märkus.)

märki, kui ainult oma algkapitali suurendamist võimaliku liigkasuga.

Kuid kõige kasulikumaks ettevõtteks, pressiks, mis iialgi üles ei öelnud, oli kohus. Süssi meetod oli geniaalselt lihtne. Õigust kasutati kaupmeheliku tasuvuse põhimõtte alusel. Kellel raha oli, võis seda osta ning kirja ja pitsatiga seadustada, mida ta aga soovis. Kellel raha ei olnud, seda ei aidanud ka parimad kirjalikult kindlaksmääratud õigused.

Väga osavalt väärtustas Süss korralduse, millega Karl Aleksander oli oma valitsemist alustanud. Grävenizi ametnikud anti selle põhjal kohtu kätte, kutsuti ellu maakondlikud komisjonid omastamiste ja altkäemaksude karistamiseks; rahvas oli seda korraldust juubeldamisega tervitanud, sellest kiirgavat ülla Themise[1] nägu — oli luuletanud kojalaulik. Süss tegi väheste meisterlikkude tõmmetega sellest üllast näost teise — punnpõselise, jõhkralt silmipilutava: mammona jumala. Hertsogi korralduse täideviimiseks asutati fiskaalamet. Nuhid sõitsid maal ringi, otsisid üles rikkaid ja varakaid inimesi, kellel polnud kaitset, kes ei olnud perekondade kaudu suguluses hoovkonna või parlamendi isandatega. Siis tõsteti nende vastu süüdistus, et nad oma varanduse on saanud ebaseaduslikult, nuheldi ähvardustega, väljapressimistega, valetunnistajate abiga ka kõige ausameelsem tümaks, kuni see, et saada lahti uurimisest, maksis nõutud summa. Alustati protsesse isegi ammusurnud isikute vastu, kui need olid vaid maha jätnud varandusi.

Suurt tähelepanu äratas ka väljaspool riigi piire kojanõunik ja peatollija Wolffi asi. Iseteadva ja enesekindla mehe vastu taheti alustada põhjusetult protsessi. Ekspeditsiooninõunik Hallwachs, üks Süssi soosikutest, tegi talle kokkuleppe-ettepaneku, Wolff ei leppinud sellega, nõudis oma õigust. Menetlus jätkus, talt võeti ära tema Bissingi veski. Kui talle teatavaks tehti, et tema viinamäed on pandiks võetud, kargas sangviiniline mees hertsoglikule ametnikule, kes talle selle korralduse oli

---

[1] Themis — kreeka jumalanna, korra ja õiguse kaitsja. (Tõlkija märkus.)

edasi andnud, kõrri. Nüüd võeti tema pojalt juba väljaantud abiellumisluba uuesti tagasi ja noormees saadeti sõjaväkke. Kindlameelne, ärritatud mees ei paindunud, tungis kuni hertsogini, pidas samaaegses konverentsikogus metsiku süüdistuskõne fiskaalameti vastu ja kõrvaldati vaevaliselt teenrite poolt. Karl Aleksander, sügavalt mõjutatud, nõudis akte, kuid laskis siis kojakantsler Schefferil endale augu pähe rääkida, et kõik olevat korras ja täiesti õige, Wolff olevat mürtsuvend ja tühiste kaebuste esitaja. Nüüd tugevdati kriminaaljuurdlust tema vastu, ähvardati vanglaga. Ta põgenes välismaale ja käis alla. Tema mahajäänud varad konfiskeeris fiskaalamet.

Kuus ja pool tonni kulda pigistas see kohtuasutus ühe aasta vältel hertsogi kassasse. Üks ja veerand tonni sellest arvestasid Süssi kassapidajad kuludeks ja vahendustasuks, peale selle pidas Süss kinni üle poole tonni, arvestades selle maha hangitud vääriskividelt.

Kuigi Süssil polnud ikka veel ametlikku riigiametit, teati Stuttgardis juba ammu, et maad ei valitsetud lossist ega hertsoglikust residentsist Ludwigsburgis, samuti ka mitte maakonnavalitsuse hoonest. Kõik need neetud riukalikud korraldused, mis nii süütuina, isegi headtegevatena näisid, ja mis hiljem veskikividena igaühel kaelas rippusid, nii et ei jäänud õhku hingamiseks, mis lämmatasid, need korraldused tulid majast Seegassel. Nüüd näidati rusikaid selle maja ees, uriseti needusi, sülitati, üks julge kleepis korra ühe paskvilli üles, kuid kõik ainult öösi, salaja, luurates igasse suunda. Sest juudil olid igal pool omad ihuhusaarid ja nuhid, ja see, kes tema vastu eksis, võis kogemata Neuffenis või Hohenaspergi kasemattides istuda, ristamisi raudus ja igaveses öös.

Kuid „Sinises Sokus" istusid poliitikat tehes ja sosistades väikekodanlased, nende hulgas ka kondiiter Benz. Ta hoidus küll teist korda lõugu kõrvetamast. Kuid nüüd oli see väga lihtne, maksis ainult ütelda: „Ja, ja, eelmise hertsogi ajal valitses hoor." Ja igaüks täiendas endamisi: „Nüüdse ajal juut."

Tõusis urin, näod kiskusid viltu meeleheitest ning või-

metusest ja kondiiter Benz istus ning seasilmad välkusid rasvaste, higistavate põskede taga.

Maa ägas ja väänles kägistava surve all. Teravili kasvas, viinamarjad kasvasid, käsitööliste usinus oli liikvel, tootis. Hertsog lasus sellel oma hoovkonna ja sõduritega, ja maa kandis teda. Kakssada linna, tuhat kakssada küla ohkasid, jooksid verd. Hertsog imes neid, imes juudi kaudu. Ja maa kandis teda ja juuti.

Vagatsejate vennastekogudustes, piibliringides kogunesid vaevatud ja koormatud. Nad roomasid jumala juurde kui koerad, kellele on peale astutud, lakkusid ta jalgu. Kõikjal hertsogiriigis, hoolimata karmidest käskkirjadest ja karistustest, ilmus ärganuid ja valgustatuid. Bietigheimis kiitis jutlustaja Ludwig Bronnquell, Swedenborgi ja Beata Sturmini jünger, kes juba Gross-Bottwaris abistajana ja oma ideedega tuhandeaastasest rahuriigist ja juutide ümberpööramisest konsistooriumi poolt noomituse oli saanud, Süssi kui teretulnud jumalarooska. Kui üht koera päev läbi pekstakse, jutlustas ta, siis jookseb see ära ja otsib uue peremehe. Lihtsad inimesed on sellised koerad. Hertsog peksab neid, sõdurid peksavad neid, ametnikud ja ohvitserid löövad neid, kõige peamisem kepp aga on juut Süss. Seda ei kannata nad välja, nad pagevad ära ja otsivad uue peremehe: Kristuse. Jutlustaja vallandati küll ja ta hulkus suures viletsuses mööda Saksamaad ringi. Kuid tema õpetus jäi, ja vagatsejad tänasid oma koosolekuil jumalat juudi eest, piitsa eest, millega ta neid enda juurde ajas.

Demoiselle Magdalen Sibylle Weissensee jäi Hirsausse, kui tema isa Stuttgarti ümber asus. Ajast, mil ta oli metsas kuradit näinud, ei saanud ta enam lahti sellest näost. Ta tundis end olevat kutsutud kuradiga võitlema, teda jumala poole üle tõmbama. Igatsus, segatud kõdist ja õudusest, ajas teda ikka uuesti metsa, kuid ta ei kohanud kuradit enam teist korda.

Oli kummaline, et ta sellest kohtamisest ei suutnud piibliringi vendadele ja õdedele midagi rääkida. Ta varjas seda nägu isegi Beata Sturmini, juhi, ärganu, pimeda pühaku eest. Oli jäetud tema osaks, tema ülesandeks,

kutsumuseks võidelda kuradiga. Tema mälestusis muutusid kuradi silmad veel põlevamateks, suuremateks, tulisemateks, tema suu väga valges näos veel punasemaks, iharamaks, kardetavamaks. Lucifer oli ilus, see oli tema tugevaim jõud ja meelitusvõime. Teda käest kinni võtta, mitte lahti lasta, jumala juurde viia, see oli võit, millest võis joobuda. Oli nii mõnus, et tuli sulgeda silmad selle võidu silme ette manamiseks.

Vaesed piibliringi vennad ja õed rääkisid samaaegselt väikestest Peeltsebuli saadikutest, hertsogist ja juudist. Magdalen Sibylle kuulas seda peaaegu kaastundlikult. Üks juut, üks katoliiklasest hertsog, küll olid need väikesed, kahjutud kuradikesed tõelise ja tegeliku saatana kõrval, keda tema oli näinud, kelle vastu tema veel peab võitlust.

Ka magister Jaakob Polykarp Schoberil oli oma saladus. Isegi piibliringi vendadele ja õdedele, kes elasid lihtsalt enda ette ega olnud kuigi terased vaatlejad, torkas silma see püha läige, mida kiirgas endast noore mehe veidi punnpõseline nägu, kui lauldi pühi laule taevalikust Jeruusalemast. Ta nägi siis tütarlast telgis valge, lilleterrassidega maja ees sirutavana ja unistavana, võõramaiselt riietatud, mattvalge nägu sinakasmusta juukse all. Ta oli veel mitu korda arglikult ja südamehirmuga tunginud üle tara, oli näinud tütarlast ka teist korda, kuid see oli olnud raagunud, hall sügispäev, tütarlaps oli tumedais riideis ja tema pilt tuhmus tolle esimese kõrval, palju kummalisema, eredalt päikesepaistelise kõrval. Kord hiljem oli Stuttgardi vennastekogudus talle möödaminnes soovitanud katsuda endale saada hertsogliku raamatukoguhoidja kohta, kuid see võimalus luhtus, kuna tal polnud raha, mida nõudis selle koha eest gratsiaalamet. Kuid südames oli ta selle üle rõõmus, sest nii võis ta jääda Hirsausse ja unistada metsast ja valgest majast.

Magdalen Sibylle'i ja tema vahel tekkis piibliühingus kummaline sisemine side. Vennad ja õed ohkasid alandlikult ja tänulikult raskete, õnnelikkude viletsuse- ja ärkamisaegade eest, õudustäratava juudi eest, keda Issand oli hertsogiriigile saatnud, magister nägi aga taevalikku tütarlast ja Magdalen Sibylle nägi Luciferi,

nende unistused hõljusid üle kõikide ja läbisid nende lihtsad laulud, põimusid teineteisesse ja täitsid tühja, kaine, madala ruumi.

Kimmelmära Assjadah, tõlkes Hommikumaine, harjus ruttu švaabi maheda õhuga; kuid ta ei sallinud švaablasi, ei sallinud nende käsi, nende arenematut, läppunud, kitsarinnalist kangekaelsust. Ta oli sündinud Jeemenis, sattunud kohusliku maksuga kaliifi tallidesse ja ühe laekuri kaudu levantlasele Daniele Foale ära müüdud, kes ta omakorda müüs edasi oma ärisõbrale Josef Süssile. Süss hoolitses muretsevalt looma eest, kuna loom kuulus temale ja ta nägi hea välja selle looma seljas. Kuid ta ei armastanud hobust. Siis ta veel ei teadnud, et kõiges elavas oli üks osa temast endast, ta aimas seda töntsilt ja ebamugavalt, kui rabi Gabriel sellest rääkis, see jooksis tal mõnusalt läbi vere, kui ta oli Naemi juures. Kuid olid need lühikesed tunnid möödas, hajus see, ja ta ei teadnud seda.

Kuid kimmelmära Assjadah teadis seda. Ta tundis oma isanda sammu, tema kätt, tema reit, tema hõngu. Ta mõtles ratsaistuva peremehe all kergelt ja kaunilt astudes: Ta ei salli mind. Kuid teda on hea kanda. Teda ei tunne sugugi. Ta on nagu tükk minust endast. Ta tõuseb ja laskub minu hingamise ja minu lihastega. Kui teised mind vaatavad, valdab mind ängistus ja ma ei kuulu neile. Kuid tema on tükk minust. Tema silmavaade on avar, ma tahaksin joosta ja lennata, kui ta mulle otsa vaatab. Kui ta käsi mind patsutab, olen ma julgem, täis rahu ja jõudu. Ma kuulun temale ja ma olen õigel kodumaal, kui ma olen tema juures. Ja ta tõstis pea kõrgele ja hirnus heledalt ja võiduröõmsalt kuulatama jäävaile kodanikele: Tähelepanu! Ta tuleb! Tema!

Sest Süss kandis nüüd oma võimu avalikult ja täies hiilguses ja näitas edvistades ning hoobeldes oma meisterlikkust hoov- ja seltskonna elukunstis. Kuid üht rüütellikku ajaviidet ta vihkas: moesolevat ajujahti. Talle näis olevat kirjeldamatult alp ja vastumeelne ajada loomad parvena kokku ja siis kaitsetud siia ja sinna põiklevad lihtsalt maha lasta. Niipea kui ta nägi kõrgetesse

virnadesse laotud loomakorjuseid, hakkas tal halb ja vastik ning ta ei saanud, nii väga kui ta ka hoovkonna toorest pilget kartis, end sundida sööma mahatapetud loomaraipeid. Härgade, vasikate, lammaste, sigade tapmine jäeti lihunike hooleks; see oli auväärne, tarvilik amet, ometi ei tungitud sinna lõbu pärast ja neid, kes seda tegid, ei peetud just rüütellikeks. Juut ei suutnud kuidagi mõista, et vasika tapmine oli väikekodanlik ametiala, kuid metskitsede kokkuajamine ja tapmine oli rüütellik ajaviide.

Muus osas pani ta kõik mängu, et olla hoovkondlike ürituste keskpunktiks. Ükski kõrgemast seisusest külaline ei tulnud Stuttgarti kõikvõimsale soosikule visiiti tegemata. Süss suurendas oma teenijaskonda, tema ihuhusaarid veinipunastes livreedes moodustasid väikese kompanii. Ministreid ja kõrgeid ametnikke pidas ta orjalikus alandlikkuses. Nad kartsid teda peaaegu rohkem kui hertsogit, vilistas ta, siis tulid nad suurte hüpetega. Vähima vasturääkimise juures ähvardas ta ristamisi-raudupanemisega, piitsutamisega, võlla-alla-matmisega.

Süss sööstis elukeerisesse ja kõik keerles tema ümber. Ärid, poliitika, vürstlik seltskond, naised. Ta kutsus audientsile ja keegi ei öelnud talle ära. Ta võis, kui ta seda tahtis, olla täis armastusväärsust, mille ees kõik müürid taandusid.

Hertsogi hoidis Süss täiesti enda võimuses. Karl Aleksander tundis end saladuslikult seotuna selle mehe külge, kes esimesena oli uskunud tema tõusu ja sellele kõikuvale alusele nii usaldavalt terve oma elu ehitanud. Kes nagu nõiduse väel kõik tõkked teelt kõrvaldas, mille kallal tema ja tema nõunikud asjatult pead murdsid. Täis ausat imetlust, segatud mõnevõrra mingi õrna õudustundega, nägi ta, kuidas see juut mitte millestki saavutas, mida temalt nõuti: raha, naisi, sõdureid. Ja pimesi jälgis ta oma finantsdirektori iga nõuannet.

Süssil oli juba varajasest noorusest piiritu usaldus enda vastu. Siiski imetles ta nüüd mõnel silmapilgul halvava, jäiga imestusega, millise ülesande ta oli endale võtnud ja kui mänglevalt ta sellega toime tuli. Küll oli enne tedagi tema rahvuse suurtel rahameestel olnud võimalusi täht-

sate otsuste tegemiseks, olid kandnud kätel täidetud võimukarikat. Kuid need olid endid varjus hoidnud või nagu tema vend kristlasteks hakanud. Tema, juut, seisis terve Euroopa ees üksildasena oma kardetavas tipus, naeratas ja oli elegantne ning endastmõistetav ja isegi luurav pilk ei saanud teda tagantjärele pilgata ka kõige väiksema võpatuse pärast.

Ja et nii vürstlikult pidada oma maja, et hertsogit täiesti ja ikka peos hoida, selleks vajas ta raha, raha fantastilistes kogustes, ikka sularaha ja enda käsutuses. Ta oli õppinud oma sugulaste, Viini Oppenheimerite, keiserlikkude pankurite juures opereerima suurte arvudega. Ent nüüd käis terve hertsogiriigi valitsemine tema kaudu, kahesaja linna ja tuhande kahesaja küla varandus seisis tema käsutuses tema äritehingute jaoks. Oma palavikulise tegevuse juures paiskas ta raha siia ja sinna, laskis sellel veereda pöörases ringkäigus. Tal olid sidemed kõigi Euroopa rahameestega, oma arvutute, suuremalt osalt juutidest vahemeeste kaudu voolas švaabi raha läbi kõige keerukamate kanalite: asutas istandusi Madalmaade-Indias, ostis Berbeerias hobuseid, püüdis elevante ja musti orje Aafrika rannikul. Tema põhimõte, tema taoteldav siht oli pöörane, uimastav läbikäik. Mitte suur kasu üksikutes asjades, vaid hiigelkasu selle läbi, et igalt poolt jäi üks väike murdosa tema pihku. Nii pingutas ta end, et osa võtta kõigist rahaasjadest Saksamaal, ta kontrollis tööstust ja kaubandust kõigis Euroopa nurkades ja otstes ning lugupidamist vääriv osa tervest saksa varandusest voolas läbi tema kassade.

Tema isiklikud sissetulekud olid ülirikkalikud. Kes tahtis midagi saavutada Württembergi hoovkonnas, tasandas oma teed õrnuste ja kingitustega tema kaudu. Kui Remchingen hertsogi tähelepanu sellele juhtis, naeris Karl Aleksander: „Lase kiusajal ka kasu saada. Igalt kasult, mida ta saab, saan mina kahekordse kasu." Tema äri kallihinnaliste hobustega ulatus kaugele, kuid kõige enam kasvas tema äri vääriskividega. Ta oli ikka fanaatiliselt armastanud kalliskive; kuid seni oli iga suurema ettevõtte juures talle sattunud risti teele ette üks portugallane, Dom Bartelemi Pancorbo, pikakasvuline, vaikne,

õudne mees, kes igal pool, kus mõni ihaldusväärne ehteasi oli saadaval, alati ootamatult nagu musta kunsti abinõudest kantuna kohale ilmus, oma sissevajunud, lihatu kooljanäoga ja ikka iganenud, halvasti istuvas, lotendavas portugali hoovkonna riietuses. Kurpfalzi hoovkonnas olid tal kõrged tiitlid ja aukraadid, oma diplomaatiliste sidemete kaudu valitses ta Amsterdami turgu ja sealtkaudu tervet saksa kalliskivide kaubandust. Nüüd kasutas Süss oma poliitilist mõju, et vihatud konkurenti välja lülitada. Juut võitles metsikult ja kirglikult; kõhn, õudne portugallane taganes külmalt, visalt, luurates ja ainult sammsammult. Täiesti surmata teda siiski ei saanud, tema vari langes ikka jälle üle Süssi ettevõtete, kuid sellest oli siiski niipalju kasu, et paremad ja haruldasemad kivid pakuti nüüd enne juudile ja et mõningad väga valitud väärisehted olid ainult tema kaudu kättesaadavad.

Kui see oli mänglev äri, mis suurte kasude kõrval ka kõvu kahjusid tõi, siis oskas Süss endale paljudest teistest allikatest pidevat ja kindlat juurdevoolu kindlustada. Ta oskas seda nii sisse seada, et kui hertsoglikul kassal tuli teha suuremaid väljamaksmisi, palgad ametnikele, sõduritele, puudus seal kindlasti sularaha. Siis andis ta puuduva oma kassadest ja sai tasuna ühe krossi igalt kuldnalt. Kodanikud ja talupojad nägid selles läbipaistvas rahaoperatsioonis oma kõigi hädade allikat, ja mitte ükski puudus, ükski vaesus ei rõhunud nii rängalt nagu see puuduv juudikross.

Ka müntimise oli ta rentinud. Kuid ta põlgas teenistust kergemakaaluliselt rahalt. Sellisest nii kohmakast ja madalast manöövrist tuli tal tookord kinni haarata, kui ta oli veel täiesti tundmatu ja tähtsusetu, Darmstadti rahamüntimise puhul, kui tal ühtki teist abinõu üle ei jäänud. Nüüd oli ta suurejoonelisem, nüüd teenis ta hea raha suurendatud käibelt. Nii oli raha, mis ta müntis, kõige parem saksa rahadest, kõige liikuvam ja otsitum. Kuid kõigepealt kibeles ta soliidse müntimisega kinni panna oma vaenlaste suud. Ta teadis, et siit hakkavad tema vastased kõigepealt urgitsema, siin võis ta komistada ka kõige väiksemale väärnähtusele; teisest küljest, kui ta aga leitakse siin ausana, tõuseb tema krediit kohu-

tavalt. Põnevalt ootas ta mõnd kaebust, katsus seda kiirendada. Kohmakas Remchingen, toetatuna teistest oma primitiivsetel finantsvaadetel, ei mõistnud kuidagi teisiti seletada Süssi rikkuse tõusu, kui tavalise oletusega, et juut mündib madalama väärtusega valeraha. Ta ässitas seni hertsogit, kuni viimane laskis korraldada juurdluse. Ja Süss ulatas tagasihoidlikult, uhkelt naeratades agentidele aktid, et tema mündid olevat liiga rasked, nende pealt saavat vähe kasu ja soojendas end oma puutumatuses.

Ta oli osanikuks ka paljudes teistes ettevõtetes ja üritustes. Tal oli kõikjal kaubaladusid ja müügikohti ja vürstlik patent vabastas teda tolli- ning aktsiisimaksudest; pealegi sundisid vürstlikud ametnikud, linna- ja maavardjad alamaid tema isiklikuks kasuks sundtöödele ja küüdikohustusele. Ta laskis endale loteriisid eesõigustada ja meelitas õnnemängude ning mängukasiinodega raha kõigi taskutest.

Nii kattis ta maa mitmeharuliste ettevõtete võrguga. Ta laiutas ja kümbles võimus. Kuid mõnikord tundus talle, et see ei olegi tema, kellest see hiilgav keeris välja läheb. Siis kehitas ta külmavärinaid tundes õlgu, nagu kaitseks. Äkki köitis teda õudne seotus. Asjad tema ümber kaotasid oma värvi; ta nägi end sammumas sõnatus, lummuslikus kadrillis, rabi Gabriel hoidis teda paremast käest, hertsog vasakust. Nad looklesid, tegid oma tantsusamme, kummardasid. Kas ei sammunud seal ahelikus, paljude käte kaudu temaga ühendatult ka Isaak Landauer? Kui jube naljakas nägi ta välja oma juudikuues ja oimulokikestega selles tõsises, vaikivas, kindlaksmääratud sammumises, kummardamises, endaväänamises.

Kuid tuhm, udune pilt piinas teda ainult lühikest aega. Siis kadus see päeva tegelikkuse ees, mis teda ümbritses, hajus mitte millekski, haihtus. Ja järele jäi kuld, mida sai kaaluda ja üle lugeda, naiste ihu, mida sai puudutada, silitada, haarata, omada. See oli siin ja jäi. Hiilgus, võim, keeris, elu.

Urachis oli lõuendimanufaktuur, mis kuulus perekond Schertlinile. Schertlinid olid Eberhard Ludwigi ajal väike-

selt alustanud, nüüd olid nad hargnenud üle maa. Nende äri õitses, neil oli haruettevõte Maulbronnis, siidimanufaktuur Stuttgardis. Kui vabrik oli alles väike ja tähtsusetu, oli suguvõsa vanem Christoph Adam Schertlin jõuliselt, õnnelikult ja osavalt läbi viinud oma ettevõtte muutmise aktsiaseltsiks ja andnud krahvinna Grävenizile osatähti kaugelt alla tegeliku väärtuse. Sellel lihtsal kombel huvitus võimas soosik ettevõttest ja muretses sellele eesõigusi ning tellimusi. Hiljem, kui krahvinna langes ebasoosingusse ja tema liikumata varandus Württembergis likvideeriti, sai Christoph Adam Schertlin oma aktsiad mõningate kokkulepete teel Isaak Landaueriga tagasi osta. Nüüd oli ta äritegevusest tagasi tõmbunud, lahkunud hertsogi maa-alalt, ostnud endale vabas riigilinnas Esslingenis patriitsice maja ja selle uuesti sisustanud. Seal istus ta nüüd, esinduslik, rikas, raehärra, väga lugupeetav.

Stuttgardi, Maulbronni ja Urachi manufaktuuride äriasju juhtis nüüd Johann Ulrich Schertlin, kindlaloomuline, asjatundlik, kõigist võimalusist kinnihaarav mees, esimene švaabi töösturite keskel. Ta oli abielus prantslannaga emigrantide koloniist Pinache Maulbronnis, mille olid asutanud eelmise sajandi lõpul väljaaetud waldenslased. Ta oli ilus, võõrapärane naine, väike punane suu valges näos, uhked piklikud silmad punakasblondi, kiirgava juukse all. Sõbrad ja sugulased ei osanud temaga midagi peale hakata. Ta oli esinduslik naine, seda ei saanud salata, kuid ta oli neetult kõrk, ta vastas sõnaahtralt ja lühidalt, enamuses vaikis ta igavust tundvana; ka rääkis ta, kuigi Saksamaal sündinud, ikka võõrkeelt, ja maakeelt ainult katkendlikult. Kuid Johann Ulrich Schertlin võis seda endale lubada, ta istus põhjatus rikkuses ja suure au sees, tal olid majad üks Stuttgardis, teine Urachis, manufaktuurid peale selle. Tema seadis, kurat võtku, oma koduse elu etteotsa, keda ta ise heaks arvas. Ja ta käis oma eluteed naisega, keda ta armastas ja tema koda ning päevatöö edenesid.

Kuid Süssil oli ärisõber, üks teatud Daniele Foa Veneetsiast, kes oli tema vahetalitajaks Levandist kapitali, hobuste, ehteasjade, kangaste ja veini muretsemisel. Ka

kimmelmära Assjadahi oli tema muretsenud. Seda Daniele Foad tundis Süss juba Pfalzist alates, mil tema toetus võitluses Dom Bartelemi Pancorbo vastu oli Süssile osutunud väga väärtuslikuks. Levantlane, suurejooneline, vilunud ärimees, oli alustanud Reini ülem- ja alamjooksul laiaulatuslikku äri tekstiilkaupadega ja kasutas nüüd Süssi mõju oma äritegevuse laiendamiseks ka Švaabimaal. Ta sai kõiki õigusi ja eesõigusi, kuid põrkas kõikjal vastu Schertlini manufaktuuride konkurentsi, mis igal pool selles ümbruses olid suurepäraselt sisse töötatud. Süss, tahtes osutada levantlasele meelsasti teenet, hakkas oma harjunud, külma ettevaatusega seda konkurentsi jõhkralt maha tallama. Schertlini vabrikuid kiusati, nende eesõigused tunnistati väärtusetuks, nende lepingud riigidomeenidega tühistati, aktsiise ja makse tõsteti niivõrd, et nad enam ei suutnud edasi konkureerida. Kuid selle vastu asutas finantsdirektor Daniele Foa sirmina endanimelise manufaktuuri ja tolliametid ei julgenud kõige võimsamale korralduste kohaselt määratult kõrgeid makse arvestada, tema saadetistelt võeti väga väikesed maksud või üldse mitte mingit maksu.

Hakati pigistama Schertlinisid ka isiklikult. Ühega alustas riigikassa tühisel ettekäändel protsessi, millest ta ennast välja käänata ei suutnud, kaks nooremat Schertlini kutsuti armeesse, hoolimata sellest, et nad pakkusid suurt lunaraha. Tõsi küll, vanale Christoph Adamile, kes istus vabas Esslingenis, ei saadud kuidagi külge hakata ja ka Johann Ulrichi kallale ei julgetud esialgu veel minna. Kuid juudi käsi lasus sellel perekonnal raskemalt kui ühelgi teisel ja Johann Ulrichit tappis kurvastus tema äri allakäimise üle, häbi näha kaht noort Schertlini sõjaväkke pressituna, nukrus, et ta ei saa ümbritseda oma ilusat naist vürstliku hiilgusega, millest ta oli oma naise jaoks unistanud.

Lõpuks sai Süss lingu kätte Johann Ulrichi püüdmiseks. Üks noor Schertlin, sõdur, sai loa sõita puhkusele oma vanaisa juurde Esslingeni ja ei tulnud sealt enam tagasi. Läbirääkimised hertsogi ja linna vahel väejooksiku väljaandmise üle ei olnud veel otsustatud, kuid polnud ka veel lõpetatud. Vana raehärra pealekäimise tagajärjel keeldus

linn noormehe väljaandmisest. Siis püüdsid Süssi ihuhusaarid kinni ühe Johann Ulrichi kirja, milles see vanameest mõjutas keelduda väejooksiku üleandmisest hertsoglikele komissaridele. See oli sõjaroim, riigi reetmine.

Süss, kõik trumbid käes, läks pikkamööda, vaikselt edasi. Kõigepealt kutsuti Johann Ulrich hertsogliku sõjainkvisiitori juurde. Kuid, et uhke mees ei ilmunud, vaid hambaid kiristades eemale jäi, võeti ta kinni ja viidi Hohentwieli. Räägiti, et sõjakohus mõistvat ta eluks ajaks kuule lihvima.

Tühjaksjäänud majas istus kahvatult prantslanna. Sugulaste ja tuttavate uudishimulikku kaastunnet kuulas ta vaikides, väikesed, punased huuled kõvasti kinni pigistatud. Kui lõpuks väsiti upsaka trööstimisest, kes kellegi meeleheaks ei hädaldanud, ning ta üksi jäeti, ilmus ta juurde fiskaalametist nõunik Bühler, Schertlinidele kaugelt sugulane. Nad olid alati tema peale sülitanud, sest ta oli üks Süssi soosikutest. Nüüd tuli ta tähtsana, õgis oma rahuldust: teeskles laialõugselt, tõusiklikult kaastunnet. Leidis waldenslase tema tardunud kõrgis kurvastuses väga omapärasena, andis talle nõu Süss üles otsida. Süssi pidi laimatama, äriasjus olevat ta küll viimase peale väljas, see on loomulik, kuid kättemaksuhimuline ta ei olevat.

Kas waldenslane oma meest armastas, seda ei teadnud keegi, ka tema ise mitte. Kuid kohtupäeva lähenemisega läks ta Süssi juurde.

Ta oli heast suguvõsast, tema perekonnas elas prantsuse hoovkonna traditsioon, hiilgus ja härraslik küllus. Ta nägi juudi saale, veinipunaseid teenreid, paaže, vaipu, kujusid, hiina asjakesi. See oli teistsugune kui Schertlinide soliidne jõukus. See oli küllus, üliküllus, see üliküllus, mis vabastas elu sundusest ja hanketarvidusest ja tegi selle kuidagi kergeks, suurepäraseks, armsaks ja vaatamisväärseks. Süss oli heas tujus ja naine meeldis talle. Ta kohtles teda täiesti kui suurt daami, rääkis, nähes, et see talle enam meeldib, ainult prantsuse keelt, paitas teda moodsate komplimentidega, ei rääkinud sõnagi tema hädast. See oli waldenslase õhkkond; poleks ta tulnud kui paluja, oleks ta nagu iseenesest Süssile sülle

langenud. Kuid nii, nagu Süss talle äkki küünilise viisakusega ehitas silla tema palve juurest oma iha juurde, seisis ta viivu liikumatult, surmkahvatult. Siis heitis Süssile näkku, ta häbenevat, et ta enne sellele ei olevat mõelnud, et tal on tegemist juudiga, mille peale Süss ühtki näojoont muutmata siledalt naeratas ja sügavalt kummardades lausus: „Nii siis mitte!" Saatis naise viisakalt ukseni ja hüvasti jättes suudles tema kätt.

Ta vabastas Johann Ulrichi vanglast, rahuldus sellega, et laskis asja õiendada fiskaalametil. Johann Ulrich pääses rahatrahviga, mis oli muidugi nii suur, et ta äri seetõttu alatiseks halvati.

Waldenslases põles kokkusaamine Süssiga edasi. Seni ta ei teadnud, kas ta oma meest armastab või mitte. Nüüd teadis ta, et ta meest põlgas. Mehe kohus oli saavutada edu. Ta polnud oma naise vääriline, kui ta ei suutnud saavutada edu. Ta põlgas oma meest, sest et see ei suutnud, nagu too teine, laotada ta jalge ette hiilgust, üliküllust, veinipunaseid teenreid ja hiina asjakesi, et ta oli lasknud end tollest teisest võita, et ta oli pidanud tema pärast armetult Süssi ees seisma. Ta põlgas oma meest, sest tema pärast oli ta Süssi viisakuse tagasi lükanud. Too teine oli maailm, kuhu kuulus tema, Johann Ulrich oli kodanlik pööbel. Ta ei rääkinud sellest Johann Ulrichile sõnagi, isegi mitte oma käigust juudi juurde. Mees märatses, kisendas, lubas Süssile veriselt kätte maksta. Kuid see oli tühi kõlin. Naine vaatas teda oma piklikkudest silmadest külma, kõrgi ükskõiksusega ja mees teadis niisama hästi kui naine, et ta on murtud ja jõuta ja iialgi enam midagi teha ei suuda.

Johann Ulrich käis ikka rohkem ja rohkem alla. Manufaktuur Urachis müüdi oksjonil, oksjonile läksid ka osakonnad Stuttgardis ja Maulbronnis. Levantlane ostis need. Talle pakuti, pilge ja almus, valitseja kohta ta endistesse vabrikutesse. Võib-olla oleks ta nõustunud, poleks mitte naine, haistes pakkumise taga Süssi, teravalt ja lühidalt ära öelnud. Ka teised Schertlinid sattusid temaga koos langusesse. Majad müüdi Urachis ja Stuttgardis, müüdi viinamäed ja põllud. Ainult vana Christoph Adam püsis Esslingenis. Ta kandis suurt, kõdunevat pead

veel kõrgemal, lõi veel tugevamalt pillirookepiga vastu maad, haarates tugevasti kuldsest käepidemest kõhna, kuid kindla käega.

Johann Ulrich, nagu paljud teisedki, kes olid Süssi valitsemise ajal kodust ja rahast ilma jäänud, tegi ettevalmistusi liituda ümberasujatega, kes tahtsid välja rännata Pennsylvaniasse. Waldenslane hakkas vastu. Oli lühike, metsik võitlus. Mees lõi naist, kuid jäi maale. Ta avas pudukaupluse Urachis. Käis alla rohkem ja rohkem, istus kõrtsides, jõi enese täis, vandus jumalat teotavalt hertsogit ja põrgulikku heebrea majapidamist. Kuid ehkki muidu iga kõige väiksema rahulolematuse väljenduse eest rängalt trahviti, lasti temal toimida oma tahtmise järgi. Ka tema kauplust toetati igati ametiasutuste poolt. Ametiasutustele oli nähtavasti kusagilt mõjurikkast kohast seda mõista antud.

Waldenslane liikus ringi oma viletsas kleidis niisama uhkena nagu enne. Ta viskas kõrke pilke oma piklikkudest silmadest. Kui mõni ostjatest tahtis laskuda pikemasse kõnelusse, vastas ta sõnaahtralt ja lühidalt. Kuigi Saksamaal sündinud, rääkis ta peaaegu ikka võõrkeelt, ja maakeelt ainult katkendlikult.

Läbi hiilgavate Süssi saalide lohistas Isaak Landauer oma juudikuube, käisel silmatorkavalt württembergi juudi märk, mida talt keegi ei nõudnud, täht S ja jahisarv. Tema kuju targa, lihatu, oimulokikestega peaga, tema rappuva, punakasblondi luitunud habemega peegeldus tagasi läikivates peeglites lapislazuli ja kulla vahel. Finantsdirektor näitas talle oma maja. Juudikuues mees seisatas vaaside, gobeläänide, helisevate pagoodide ees, vaatas ärritava, pilkava, naeratava pilguga üles Merkuri võidu suunas, patsutas kuivetanud, külma käega kimmel Assjadahi, läks mõlema paaži, domeenidevalitsuse esimehe Lamprechti poegade vahelt läbi, kes seisid valveseisakus sissekäigu juures Süssi eraruumidesse. Katsus käega kalleid mööbliriideid, nimetas imestamapaneva asjatundlikkusega hindu. Seisis pead raputades Moosese, Homerose, Salomoni ja Aristotelese kujude ees, ütles oma arvamuse: „Nii pole Mooses, meie õpetaja,

oma elupäevil küll välja näinud." Kuid puurist kraaksus papagoi Akiba: „Kuidas suvatses Teie Hiilgus magada?"

Süss oli Isaak Landauerit kaua oodanud. Ta oli selleks tulekuks oma lossi hoolikamalt korraldanud kui mõne vürsti vastuvõtuks. Ta luuras, lootes näha mõnd üllatuse, imetleva tunnustuse liigutust; ta tundis ärritavat, piinavat iha äratada aukartust just selles juudikuues mehes. Kuid Isaak Landauer vangutas ainult pead, hõõrus külmetavaid, lõdisevaid käsi, naeratas, ütles: „Milleks, reb Josef Süss?"

Läbi kabineti läks uudishimulikult Sophie Fischer, kojafiskal Fischeri tütar, keda finantsdirektor juba kaks nädalat kui tunnustatud armukest kodus pidas; suur, esinduslik tütarlaps, valge, lopsakas, punakasblond, väga ilus, veidi labane. Kui Süss tülitamise pärast talle ninna kargas, tõi ta ühe loiu ettekäände, vaatles suletud huulil Isaak Landauerit ja läks jälle minema.

„Milleks, reb Josef Süss?" kordas Isaak Landauer. „Milleks kohe kolmkümmend teenrit? Kas teie saate paremini süüa, paremini magada, kui teil on kolmkümmend teenrit kolme asemel? Ma saan aru, et teie endale armukest peate, sellest saan ma aru, et teile meeldib ilus söögituba, hea, lai voodi. Kuid milleks papagoi? Milleks on juudil vaja papagoid?"

Süss vaikis, juuste juurteni söövat viha täis. See polnud lihtsameelsus, see oli pilge, selge, silmanähtav pilge. Mida ei oleks julgenud endale lubada ükski minister, seda tegi juudikuues inimene kõige lihtsama endastmõistetavusega: pilkas teda otse näkku. Ja ta oli võimetu Landaueri ees, ta vajas teda, tal tuli vaikida. Kindlasti hakkab ta jälle jutustama iganenud lugusid, millel pole olevikuga mingit sidet ega tähtsust tänapäeval. Ravensburgi lastemõrva-protsessist ja teistest taolistest narrustest. Ja tema, Süss, peab seda pealt kuulama. Oli võimatu ajada äri Isaak Landauerita. Ah, kui vaid saaks see kompromiteeriv mehike kõrvale suruda! Kuid tuli rõõmustada, kui ta kedagi endale ligi laskis. Praegu polnud ühtegi teed, et temast mööda minna.

Räägiti äritehinguist, mis vajasid lahendamist, varitseti teineteist, sahkerdati teravalt. Ometi oli Süss kõigis asjus

andja; kuid tal tuli palju rohkem rääkida kui teisel ja hoolimata kõigist suurutsemistest tundus talle, et ta peab end kaitsma. Isaak Landaueri pilku ei pidurdanud ükski ka kõige kunstipärasemalt pintseldatud võõp, see tungis kohe selle taha, kõik näiv langes selle ees kokku; peadvangutava uskumatusega koristas ta kõik virvendavad lisandused ja haaras oma lõdisevate kätega Süssi asjade südame, arvu. Mida suuremaks Süss end üles puhus, seda vastikumalt täitis teda viha ja ebamugavus. Süss ei tunnistanud seda endale, kuid teine hoidis teda nööri otsas, mees juudikuues laskis temal tantsida.

Äriasjad lõpetatud ja alla kirjutatud, ei hakanud Isaak Landauer seekord rääkima Ravensburgi lastemõrvast, vaid jutustas ühe teise juudiloo Württembergi Läuftenist. Jutt oli suurest juudikunstnikust Abraham Calornost Itaaliast — sellest oli nüüd sada aastat möödas, see juhtus hertsog Friedrich I ajal — ja tema kindralkonsul Maggino Gabrielist. Hertsog oli mõlemad võõramaa juudid kutsunud suurte lubadustega oma maale. Hertsog oli suure juudikunstniku armastusväärsest käitumisest, tema suurtest teadmistest, tema finantstehnilisest osavusest kui ära võlutud, ta usaldas kunstnikku piiritult, lükkas kõik pappide ja maavalitsuse kaebused järsult ja ebaarmulikult tagasi ja saatis juudi pärast maalt välja ülempapp Osianderi ning Abraham Calorno ja tema omaksed istusid suureliselt ning uhkelt Stuttgardis. Kuid viimaks lõppes see lugu siiski õuduse ja koledusega, mõned mõisteti piinarikkale surmale, ülejäänud aeti alasti ja paljalt maalt välja, juutidele keelati kaua aega hertsogiriiki asumine. „Närivateks ussideks sõimasid nad meid," ütles Isaak Landauer. „No-jah, kas nad siis ise ei näri? Mis elab, see närib. Üks närib teist. Nüüd on järg teie käes, reb Josef Süss. Närige, närige, seni kuni nad teid siin peavad!" Ja ta naeris oma tagasihoidlikku, kurguhäälelist naeru.

Kui juudikuues mees tusaselt kuulava finantsdirektori juurest lõpuks lahkus, astus ta eestoas läbi pilkava ja vihase ootajate sosina. Uksel kohtas ta uusi külastajaid: kirikunõukogu esimees Weissenseed ja ta tütart Magdalen Sibylle'i, kes, nähes Isaak Landauerit, pidas teda

Süssiks. Nii oli ta juhuslikult nähtud juudipiltide järele kujutelnud väikest, vastikut Peeltsebuli saadikut, räpasena, juudikuues ja oimulokikestega.

Süss oli öelnud prelaat Weissenseele, kui see kirikunõukogu esimehena talle tänukülaskäigu tegi, ta olevat kuulnud, et härra esimehel olevat nii väga armas preili tütar. Ei ole soovitav, et švaabi daamide õied õitseksid kaugel residentsist; Ludwigsburg ja Stuttgart ei ole küllalt rikkad, et saada läbi niisuguse daamita, nagu talle on kirjeldatud preili Weissenseed. Weissensee nuuskis lugupidavalt, rõõmustas Tema Ekstsellentsi austava huvi üle. Tal oli see kergemini õnnestunud kui ta oli lootnud, mõjutada oma tütart temaga koos Stuttgarti tulema, et avaldada Süssile lugupidamist. Magdalen Sibylle nägi isa kutses kutsumust ja määramist. Kus muidu saaks ta oma ülesande täita, kus võiks ta hõlpsamini uuesti kohata kuradit, kui selle väikeste saadikute juures, hertsogi ja juudi juures? Nii sõitis ta isaga residentsi, valvel ja kõigeks valmis.

Kui ta teada sai, et Isaak Landauer ei ole see õige juut, tundis ta vaikset pettumust ja istus tugevas pingutatud ootuses. Neid lasti enne teisi sisse. Ta astus isa ees, möödus sirgelt seisvatest teenritest kabinetti, nägi Süssi, tundis temas ära kuradi, taarus, kukkus ümber. Meelemärkusele tulles kuulis ta tumedat, sametilist häält: „Ma olen trööstitu, et preili tütrega õnnetus juhtus just siis, kui ta esimest korda üle minu läve astus." Tema isa vastas midagi. Ta nina ees hoiti nuusksoola pudelikest. Nüüd veel mitte silmi avada, veel mitte sunnitud olla temaga rääkima, talle silma vaatama. Kui ta siis lõpuks, tervena või haigena pidi jälle ellu ärkama, nägi ta Peeltsebuli silmi, neid lendlevaid, tuliseid, kaarduvaid silmi libisemas tema rinnal, tema puusadel ja ta häbenes metsikult ning kõditatult.

Süss oli tütarlast tema nõrkuse ajal üles-alla vaadanud, ta nägi, et see oli ilus, puutumatu, täis mahla. Tema minestus, see kohutav mõju, mida ta nähtavasti tütarlapsele avaldas, olid talle pärast ebameeldivat vestlust Isaak Landaueriga lohutuseks ja suureks kinnituseks. Kuidas ta lamas ja hingas! Kui pruunja ja meheliku julge

lõikega oli nägu, kui ärritav ta tugevate kulmude kaar. Seni kui teenrid jooksid essentside ja arsti järele, kaalutles Süss, kas ta tohiks avada tütarlapse pihikut. Weissenseed, seda vana orjalikku hoovkondlast ei tarvitsenud palju arvestada.

Kuid seal avas ta silmad, tugevsinised, haruldase vastandina mustadele juustele. Süss aitas ta täiesti üles, lipitses pilgu ja häälega, ning õrna riivamisega silitades andunult, viisakalt, alandlikult ta ümber, võttis tarvitusele terve oma kauaaegse vilumuse õlitatud kunsti. Tütarlaps kogeles katkendlikult, suunas oma pruunja, kahvatu näo hämmeldunud silmad pooleldi ähvardavalt, pooleldi paelunult Süssile, kes laotas tema ette oma ladusat, soravat vestlust. Andis tõlla, kandetooli ja arsti tema käsutusse. Ei hoidnud jumalagajätvat esimeest ühegi sõnaga tagasi. Saatis läbi aukartlikult tervitava eestoa Magdalen Sibylle'i maja ette tõllani, teda ise toetades. Samal ajal kui nad läbisid eeskoda, sammus sealt läbi ka Sophie Fischer. Laisalt libises lopsakas olevus läbi ruumi, seiras kõõrdi uudishimulikkude, vihkavate pilkudega Magdalen Sibylle'i.

Seegasse maja ees vahib rahvas. Öö, tuhm segu vihmast ja lumest. Tuulehood peksavad riided ebamugavalt ümber liikmete. Inimesed seisavad kokkusurutult, ootavad, vaatavad pealt, kuidas suured läikivad paraadtõllad öösel müraga ette sõidavad, Süssi juurde maskeraadile.

Sissekäigu juures loidavad tõrvapannid. Kõik aknad on heledasti valgustatud. Värava juures seisavad veinipunasena üle teiste paistev uksehoidja oma kepiga ja kolm teenrit tõllauste avamiseks.

Kiires reas sõidavad ette tõllad. See ei ole avalik ball, ball, millelt Süss teenida tahaks, kus ta nimekirjade järele kontrollida laseks, kes hoovkonnast, ametkonnast, rahvast puudub. Oma avalikkude pidudega on ta pea- ning residentsilinnale Stuttgardile sundinud peale joovastavama karnevali kui kunagi enne, sundinud nendel maskeraadidel ühe istekoha eest rohkem raha välja andma ja ära pillama kui muidu nädalate kestel. See on vaid intiimne maskiball üksnes tema suuruse ja hiilguse era-

viisiliseks näitamiseks. Ainult tähtsamad härrased, ainult ilusamad daamid hertsogi lähemast ümbrusest olid kutsutud sellele pidustusele.

Süssi ihuhusaaride taga, linna politseinikkude taga sirutab rahvas kaelad õieli, et tõldadest väljuvate mantlite all näha midagi külaliste kostüümidest. Jõuavad pärale ministrid, kindralid, hoovkond. Väga kõhn, konksnina kahekordselt suur, üle hispaania suurnikumantli krookkrae — salanõunik Schütz. Ja Remchingen, tulipunane ja kogukas, higistab juba sõidukis oma paksus, karusnahkses bojaarikostüümi kuues. Ta tuju muutub veelgi pahuramaks, kui ta väravas põrkab kokku härra Riolles'ga, ühega neist ümberrändavatest kavaleridest, kes igas hoovkonnas on kodus ja rahvusvahelise kõrgema aristokraatia klatši läbi Euroopa kannavad, kõrgema seltskonna moodsa kuulsuse valitseja ja kaubavahendaja. Paar naist purskab naerma, isegi politseisõdurid peavad irvitama, kui nad näevad väikest, siplevat härrat, kes on riietatud küll hiinlasena, kuid ei ole loobunud oma parukast. Ta näib liiga naljakana, kui ta kääbuslikult, liiderliku, vananenud poisinäoga raske, hoogsa Remchingeni kõrval tippides sisse astub. Kindral kliriseb kogukalt ja aukartust äratavalt väikese keigarliku võõramaalase kõrval. Kuid ta teab, et hertsoginna, on see siis soovist vahelduse järele, või selleks, et teda vihastada, täna, nagu ikka viimastel päevadel, eelistab lolli lobisevat prantslast temale.

Jalgsi surub end rahvast läbi maakonnakonsulent Neuffer, riietuses, mida raske määratella, morn ja sarlakipunane; nurin ja sõimusõnad saadavad teda; ta on Weissensee kõrval ainuke peole kutsutud rahvasaadik. Temast sõidab mööda suursugune, hoolikalt kõike silmatorkavat vältiv Thurn ja Taxise vürsti paraadtõld. Vürst saabus külaskäiguks eile Regensburgist. Tema kõhn, elegantne tuulekoera-pea tõuseb geenua suurniku veinipunasest kostüümist, ta rõõmustab võimaluse üle esitada esimest korda seda riietust, milles ta haruldaselt saledana välja näeb. Kuid nähtavasti ei vea tal selle neetud juudiga. Kui tookord Monbijou lossikeses ei lasknud kahvatukollane salong tema kahvatukollast kuube mõjule pääseda, siis

nüüd on see heebrea elajas kõik oma teenrid veinipunasesse toppinud, nii et teda, vürsti, võib pidada loapoisiks, igatahes on tema veinipunaselt kostüümilt võetud iga võimalus efekti saavutamiseks. Vihastatud vürsti kõrval paterdab väike, paks ja silmapaistmatu salanõunik Fichtel, kes on tulnud Würzburgi piiskopi kirjadega kaheks päevaks Stuttgarti. Ta näib kerataolisena oma kottpükstes ja türgi kuues, rahulolevalt vaatab fessi alt ta kaval nägu, heatujuliselt viipab ta väikese lihava käega katoliiklaste üle sosistavale rahvale.

Üks logisev, tume tõld sõitis ette, tagumisel istmel ülal täiesti vanas, iganenud riietuses üksainuke teener; pikk härra väljus kummaliselt vaikselt, sinakaspunane, lihatu nägu libises läbi vaikseksjäänud rahva portaali poole — Kurpfalzi salanõunik Dom Bartelemi Pancorbo; hertsog oli isiklikult mõjutanud vastumeelset Süssi, paluda peole nüüd kauemaks ajaks Stuttgarti jääv kalliskividega kaupleja. Dom Bartelemi Pancorbo ilmus nagu alati: sissevajunud kooljapea lotendavast, halvasti istuvast, iganenud hoovkonnariietusest välja sirutatud, ta ei vajanud mingit muud kostüümi.

Täpselt ettenähtud ajal sõitis ette hertsoglik paraadtõld. Karl Aleksander väljus, täna ainult kergelt longates, muistse kangelasena väga võimas ja aukartust äratav: Marie Auguste aga rikkalikus paabulinnu-sinises krinoliinis, millest tõusis varspeenike piht, sisalikuline pea kenasti sisistamas, oli jumalanna Minerva. Ta kandis seekord parukat, sellel korralikku kuldkiivrit, ümber rinna liibus peen, kuldne vihje raudrüüle; üks paaž kandis tema kilpi, teine öökulli.

Juba pidid alustama fanfaarid, et tervitada hertsoglikku paari, juba ilmus Süss vastuvõtusaali uksele, juba reastuti saalis, kui hertsog vestibüülis viivitas. Ta oli oma kirikunõukogu esimehe kõrval näinud tütarlast, kasvult suurt ja ilusat, Firenze naisaedniku riietuses; ja kui see, mantli ära võtnud, oma tohutu suurt paeltega õlgkübarat pähe seadis ja silmapilguks maski ära võttis, nägi hertsog mehelikult julgeid, pruunjaid põski, tugevsiniseid silmi kummalise vastandina tumedatele, tihedatele silmakulmudele. Ta tundis end haaratuna nii, nagu ta seda polnud

juba aastaid tundnud üht naist nähes, tema jalad muutusid nõrgaks, tühjustunne ronis tal mööda magu üles. Hertsoginna vaatas naeratades kärme silmaga Karl Aleksandrilt tütarlapsele, kes oli maski juba ette pannud. „Ma mõtlen, Teie Heldus, meie peaksime sisse astuma," lausus Marie Auguste. Seal tuli ka Süss, sale ja elegantne saratseeni kostüümis, neid pidulikult vastu võtma. „Kes on see daam?" küsis Karl Aleksander. „Weissensee preilist tütar, oletan ma," vastas juut, „preili Magdalen Sibylle Weissensee." Siis astusid härrased saali, külalised laskusid sügavalt põlvili, kummardasid, fanfaarid helisesid.

Kuna hertsoginna väga näitemängu armastas, alustas Süss seda õhtut väikese itaalia ooperi „Liiderdaja vastu tahtmist" ettekandega. Sel puhul esines esimest korda uus lauljanna Graziella Vitali, napolitaanlanna, väike elav olevus, kergelt rasvane, kollakas, ilus, veidi kare nägu rahutute silmadega. Süss oli lootnud tema mõjust hertsogile väga palju, seesugune oli tavaliselt Karl Aleksandri maitse ja lõbu. Seepärast oli Süss lauljannale suuri lootusi andnud, ja kui teda pärast komöödiat hertsogile esiteldi, luusis ta äärmiselt püüdlikult hertsogi ümber, pakkus end kõigi silmade all liigutustega, pilkudega, ainult oodates, et hertsog temaga kuhugi lukustatud kabinetti taanduks. Kuid Karl Aleksandril oli ainult hajameelne, möödaminev huvi ta vastu, ta nagu ütles umbes: Hiljem, hiljem! Oli ilmne, et hertsogil oli täna üks teine mõttes. Napolitaanlanna pidi pingutama, et säilitada oma hiilgavat, lootusrikast maski ja kui ta siis lõpuks Süssi üksinda rääkimiseks kätte sai, kargas ta viimasele peaaegu küüntega näkku.

Magdalen Sibylle ei võtnud ka komöödia ajal maski näolt. Selle taha, suure õlgkübara alla peitis ta erutatud, tõmbleva näo. Ta laskis end meelsasti sundida tänaseks siiatulekuks isaga; kuid nüüd ütles ta üles. Tal polnud jõudu kuradile vastupanemiseks. Et ta iialgi ei oleks siia saali tulnud. Ta on oma ülesandest täiesti lõhki käristatud ja segi paisatud. Et ta oleks Hirsausse jäänud. Et ta kuradit poleks iialgi kohanud. Nüüd närib ja pureb ta sööda kallal, ei saa alla neelata ja on haige sellest. Oli

edevus ja jultumus katsuda oma jõuetute kätega kuradit jumala juurde üle tõmmata. Silmapilgust, mil ta tajus, et juut on kurat, on näriv rott tema rinda asunud. Kuidas on ta jumala poole karjunud. Kuid jumal vaikis. Raamatud alandlikkusest, tunnetamisest, endassesüvenemisest on vaid paber. Ta vaatab pingutatult õhku, ta tahab jumalasse sukelduda; kuid õhk jääb tühjaks, ükski nägu ei ilmu, õhk ei kanna teda. kõik on tühi, paljas, rumal ja elutu. Swedenborgis on sõnad, kuid need ei kõla ja need ei haara teda, ta jookseb Beata Sturmini juurde, pühaku, pimeda juurde, kuid ta ei saa talle enam midagi öelda, pühak on vaene, haige, vanapiigalik olevus, tühi hapukas õhk ümbritseb teda.

Ta ei ole juuti enam tollest ajast saadik näinud. Juut oli mitu korda tema tervise üle teateid palunud, oli talle lilli saatnud, korra ka isa külastanud, kuid tema oli juuti vältinud. Ainult korra oli ta juuti näinud lossiplatsil ratsutavana oma kimmelmära Assjadahil, väga hiilgavana. Needus, viha, kadedus põrkusid vastu ratsutaja selga, kuid see põrkus temast tagasi, Lucifer ei vaadanud tagasi. Ta oli juudile järele vaadanud, jõuetum kui sajatav rahvas. Neil oli nende jõuetuse all vähemalt sõnugi, kokkukistud süda, keel, õlad.

Ta oli kaua kõhelnud, enne kui ta oli otsustanud peole tulla. Nüüd oli see õhtu talle pettumuseks ja arusaamatuks segaduseks. Süss ei hoolitsenud tema eest, ta polnud öelnud ühtegi sõna peale lihtsa viisaka tervituse. Ta ei võinud teada, et see oli Süssi tark arvestus, ta nägi ainult, et Luciferil polnud silmi tema jaoks. Ta võttis maski pruunjasjulgelt, vaost välja viidud, tõmblevalt näolt. Luciferil polnud silmi tema jaoks. See lõi teda rängemalt kui kaotus.

Kuid keegi teine nägi nüüd teiskordselt pruunjat, ärritatud nägu, vaatas seda kaua, asjatundlikult, nautides, vaatas seda üles-alla, tugevsiniseid tungivaid silmi, kummaline vastand tumedale juuksele. Tuhat ja tuline, see Weissensee! Tähendab, oli veel niisuguseid; niisugune oli švaablane, alam. Oli iselaadne švaablane. Seda ei oleks Karl Aleksander iialgi arvanud, et Weissenseel, rebasel, nii peen taim kodus üles kasvab. Ta oli peole

tulnud ebamäärase sihitu ihaga millegi uue järele. Tal oli palju tööd selja taga, oli nüüd puhanud, tundis end värskena. See oli midagi muud, uut. Nüüd oli õhtul eesmärk. Võõramaine komödiant, kellest Süss oli talle rääkinud, äratas temas vaid uut iha tugeva, noore, omapärase švaablase järele.

Varsti pärast ooperit asuti lauda. Õhtusöök oli suureulatuslik ja täis toredust. Maskid võetakse ära, kuumaksaetud näod vaatavad kostüümidest võõrapäraselt ja usaldavalt ning ärritavad kahekordselt. Vürtsitatud toidud, kanged võõramaised veinid, tarmukad toostid. Ühest pasteedi imesaavutusest hüppab välja lastekvartett, Paris ja kolm jumalannat, kuid Paris ei ulata õuna ühelegi neist, ta ulatab õuna hertsoginnale. Salanõunik Fichtel, paks ja kerakujuline oma türgi kostüümis, peab lauakõnet velbis aleksandriines, täis peeni, kurikavalaid torkeid maakonnavalitsuse kulul, ja katoliku ohvitserid vannuvad lärmakalt igavest truudust hertsogile.

Kääbused sisenevad tantsides, tühjendavad ehteasjade vitriinid, ulatavad koomiliselt naistele sädelevaid kingitusi, mida Süss on neile määranud. Dom Bartelemi jälgib tähelepanelikult, kuidas nad kivi kivi järel, ketikese ketikese järel, pandlakese pandlakese järel ära jagavad. See tohutu, kõrgekasvuline mees, parem õlg naljakalt üles tõstetud, sinakaspunase lihatu näoga kõhna kaela otsas, mis vanaaegsest portugali riietuse jäigast krookkraest välja ulatub, saadab lakkamatut liikumist oma kortsunud laugude tagant piklikkude, tardunud kitsaste silmadega. Need asetsesid sügavalt koobastes, hiilisid muljutud kooljapeast. Kurpfalzi salanõunik, ka tubakamanufaktuuri ja -kaubanduse peadirektor, laskis daamidel enesele üksikult kinke näidata, hindas neid asjatundlikult. Ebamugava tundega kuulas Süss seda õõnsat, külma, pikaldast häält, mis oli vähempakkumisel temast veel vähem pakkunud, tal nii mõndagi äri takistanud, teda nii kaua tähtsusetuks ja silmapaistmatuks teinud. Vastikuse ja külma jubedustundega vaatas Süss seda ärapõlenud kirge, millega Dom Bartelemi laskis libiseda sädelevatel kividel läbi sinakaspunaste, pikkade, kõhnade käte. Nad vaatasid teineteisele osta, hiilisid teineteist, kaks riiakat

röövlindu, üks vana, kohutavalt vilunud, teine väiksem, noorem, mängukires ohjeldamatum.

„Kenad kivid, head kivid," ütles Dom Bartelemi. „Kuid rämps solitääri [1] kõrval. Lubage, ma vaatan teie solitääri," ütles ta Süssile. Ja hoides solitääri õrnalt oma ämblikusõrmede vahel, haukus ta oma hauataguse häälega kuulatama jäänud külaliste vahel: „Mida nõuate teie oma kivi eest, härra finantsdirektor?" — „Ma ei müü seda," ütles Süss. „Ma pakun teile Pfalzi tubakamanufaktuuri," käis peale portugallane. „Ma ei müü seda," kordas ägedalt juut. Viivitades andis Dom Bartelemi kivi tagasi, ja hertsoginna seletas: „Nüüd paneb minu juut Pfalzi tubakamanufaktuuri endale sõrme."

Kuid seal saadab võõramaine kondiiter magussöögi peosaali. See oli ületamatu kunstiteos ja kondiiter Benz poleks kindlasti saanud kadedusest terve nädala magada, kui ta oleks seda vaid näinud. See kujutas kookides ja jäätises kõiki neid kindlusi, mida Karl Aleksander oli hõivanud ja teine eriti imeteldud kunstiteos kujutas ülemise laemaali mitmekujulise Merkuri võidukäigu jäljendit.

Pärast õhtusööki, balli alguse ajal, istub hertsoglik paar suursugusemate külalistega talveaias. Marie Auguste keskusteleb isand de Riolles'ga, kes oma laias kimonos palja, liikuva, ihara näoga näib taimede varjus maskeeritud ahvina. Dom Bartelemi klopib ja kraabib kipsi, marmorit, lapislazuli, seisab ehteasjade vitriinide ees. Kuid salanõunik Fichtel istub oma kohvi ees ja ajab oma sõbra Weissenseega tagamõttelist, kaudseid teid pidi kulgevat, diplomaatilist juttu. Ja Remchingen puistab oma rahulolematuse hertsoginna suhtes Süssi peale ning külvab rahulikku ja viisakat Süssi üle jämedate, rõvedate naljadega.

Teistest eemal istub hertsog Magdalen Sibylle'iga. Kohe pärast õhtusööki, ta oli tugevalt joonud, oli ta Süssile mõista andnud, jätku magamistuba ja kabinet tema käsutusse ja katsugu Magdalen Sibylle sinna ruumi-

---

[1] Solitäär — üksik, eriti suur teemant.

(Tõlkija märkus.)

desse meelitada. Kuuldes seda, torkas mingi asi Süssi sügavalt ja väga teravalt, ta nägi tütarlast metsas, kuidas see teda nähes oli karjatanud ja ära jooksnud, hiljem oma töötoas, kui ta minestas, pruunjaskahvatult ja meelemärkusetult ning väga noorena seal lamas; tegelikult kuulus Magdalen Sibylle temale, polnud tarvis kuigi teravaid silmi nägemiseks, et tütarlaps oli täis iha tema vastu ja tal oli, kui nüüd Karl Aleksander temast rääkis, raevutsev himu tütarlapse järele. Kuid ta oli harjunud, et enne äri ja hertsog ja siis juba selle järele naised, himurus ja tunded ja ta ütles kohe harjunud ohjeldamatu, andunud pilguga, ta rõõmustavat, et tohib teenida Tema Kõrgust. Ta pööravat Tema Hiilguse tähelepanu truualamlikult sellele, et niipalju kui temal teada, olevat preili ärganu, raskesti koheldav ja kergesti ärrituv; ka olevat tal arvamine, et see astjas on alles puutumata. „Kas on ta seda proovinud?" naeris rõkkavalt hertsog ja veel kord: „Kas on ta seda proovinud?" Ja just sellise järele kibeleb tal täna ja et ta vagatseja on, siis vürtsitab see praadi kahekordselt. Ja ta noogutas heatahtlikult ning armulikult lähedalasuvale Fichteliga ja Schütziga vestlevale Weissenseele.

Istudes Magdalen Sibylle'iga talveaias, hakkas hertsog teda vagatsemisega nöökama. Tema on küll katoliiklane ja täiesti tavaline ketser, kuid tema kojakirikunõunik, kes olevat usuküsimustes asjatundja, kõigepealt tema härra isa, pole sugugi nõus eksalteeritud õpetustega; alles eile olevat ta alla kirjutanud käskkirjale, mis keelavat ühel tuntud proua von Molkil raske karistuse ähvardusel sektantlike koosolekute korraldamise. Kui ta oli näinud Beata Sturmini, pühakut, selle liikumise juhti, oli ta mõelnud, et läbikäimine inglitega ei tegevat naist küll eriti võluvaks; kuid nüüd, nähes Magdalen Sibylle'i, arvab ta teisiti ja nimelt, et läbikäimine jumala ja inglitega olevat siiski palju väärt. Kas Magdalen Sibylle ei tahaks teda natuke selles suunas juhatada. Magdalen Sibylle kuulas piinatult lamedaid nalju. Ta kartis Karl Aleksandrit, tema kuumakskõetud nägu, tema õgivaid silmi. Hertsogi nilbused ei ärritanud teda, ta tundis end jumalast mahajäetuna, sest muidu oleks ta selliste teo-

tuste pärast keema hakanud ja poleks kartnud ka sellele metsikule Nebukadnetsarile oma vihast põlgust näkku paisata. Nüüd tundis ta ainult vastikust, ta oli väsinud ja kurb ja jumal jäi pimedusse istuma, jumal ei pidanud teda vastust väärivaks, jumal jättis tema maha.

Ta kuulis jälle Karl Aleksandri valju, lärmakat häält. Magdalen Sibylle ärgu arvaku, et tema midagi nendest asjadest aru ei saavat. Veneetsias olevat ta palju tegelnud vaimudenägijatega, ja kuigi ta pole ühtki Swedenborgi lugenud, tundvat ta siiski siin Saksamaal üht ennustajat, kes võivat tulevikku näha ja kellel olevat imetlusväärselt hea läbisaamine meie Issand Jumalaga. Ta olevat küll lõpuks vaid üks vana juut ja Magdalen Sibylle olevat talle armsam, ja kui tal edaspidi mõnd teadet armsalt jumalalt vaja läheb, arvestavat tema, et ta võib Magdalen Sibylle'i poole pöörduda. Sealjuures võttis ta neiul maski eest ja tema õgivad, vägistavad silmad tungisid ohjeldamatult Magdalen Sibylle'isse.

Talveaias oli kohutavalt palav, võõrapärased puud ja taimed liikusid küünalde valgusel kui inimesed, muusika voolas erutavalt sisse, Magdalen Sibylle'il oli metsik peavalu, hertsogi silmad ja sõnad lõikasid teda nagu mingi terava, lõikava noaga. Ta nägi, kuidas sõnad hertsogi lopsakast, himurast suust väljusid, temale lähenesid, teda torkisid, näpistasid, tema hinge nahka rebisid. Ta tundis end olevat katkemiseni pingutatud. Kohe teeb ta midagi metsikut, mõttetut, kuid viimasel silmapilgul vabastab teda üks hertsoginna paaž, tuues talle kutse teha visiit Tema Hiilgusele.

Marie Auguste istus suuremas ringis. Ta ümber olid Süss, härra de Riolles, salanõunik Schütz, siis noor kohtusekretär Götz, blond, rumal, värske, ühest kõige lugupeetavamast perekonnast, karjasekostüümis, oma ema, salanõunik Götzi abikaasaga ja oma õe Elisabeth Salomeaga. Mõlemad daamid, ema ja õde, olid naeruväärselt sarnased, nad sarnanesid kahe õega, mõlemad kahvatud, õrnad, pikaliikmelised, väga ilusad, rikkaliku heleda juuksega ja suurte, unistavate, rumalate silmadega. Nad istusid, linablondid ja armsad, mitte kuigi algupärastes, veidi moestläinud karjasekostüümides ja palveldasid

hertsoginnat oma heledate, naiivsete häältega ja armastusväärsete, rumalate silmadega. Samal hetkel tuli loiult ja uhkelt talveaeda tagasi ilus, lopsakas Süssi armuke Sophie Fischer ja Marie Auguste ei saanud hoiduda tõgamast oma hoovijuuti tema armukese pärast. Süss oli surunud läbi, nähtavasti vastutasuks tütre eest, isa, kojafiskal Fischeri nimetamise ekspeditsiooninõunikuks. Süss seisis oma saratseeni ülikonnas, sihvakas ja elegantne, daamide ees; vilunult ja kohmetuseta nöökas ta vastu, et muidugi neiu Fischer olevat olnud talle armas ja teretulnud majadaam; kuid pärast seda, kui Tema Hiilgus olevat suvatsenud tema isa silmapaistvale kohale tõsta, ei saavat ta Sophiet enam tülitada; ühe nii suure ametniku tütar, see ei sobivat. Ta naeratas ja lõpetas häbematu ükskõiksusega, et ta vallandavat ta homme. Väike seltskond imestas tema küünilist avameelsust, tema elegantset, pilkavat tooni, millega ta oma armukesele lõpparve andis ja selle maha jättis. Hertsoginna lõbutses, ka härra von Schützile meeldis ilmselt see härrasmehelik käitumisoskus, noor, rumal kohtusekretär Götz ei teadnud õieti, mis ta pidi tegema, tema pani suurt rõhku korrektsele käitumisele, ta ei teadnud, kas ta pidi juudile kaasa kiitma või talle kallale tormama, otsustas lõpuks tumma, sõjaka näo kasuks. Kuid õrnad ja magusad daamid Götzid, ema ja tütar, imetlesid kaalutud elegantsi, millega see kavaler ühe armuloo lõpetas, ja vaatasid tema peale täis imetlust ning õrna huvi.

Siia ringi tuli nüüd Magdalen Sibylle. Hertsoginna oli tähele pannud, kui väga Karl Aleksander temaga tegeles, ka Marie Augustele meeldis tütarlaps pruunja, julge, erutatud näoga ja haruldase sügavsiniste silmade vastuoluga mustale juuksele. Uudishimulikult tahtis ta lähemalt vaadata, mis on temas nii ligitõmbavat. Hertsoginna ulatas talle heatahtlikult käe suudlemiseks, vaatles teda ükskõikselt ja häbenematult. Magdalen Sibylle viskas kiire ara kõrvalpilgu Süssile. Süss oli tema tulekul sügavasti kummardanud, nüüd seisis ta tõsiselt ja ametlikult. Magdalen Sibylle oli nagu päästetud, et ta ei olnud enam sunnitud hertsogit kuulama, ta tundis heasoovlikkust, mis hertsoginnast temale vastu hoovas, kuid ükskõikne

vormilikkus Süssi näol ajas ta jälle segadusse. Ta istus tummalt, kuna teised jätkasid oma kerget ja tähtsusetut vestlust, ent äkki vallandus temas hirm, pinge, pettumus, pöörane viha, ootus ohjeldamatus nutuhoos, mis paiskas tema hertsoginna ette. Segadus ja kerge muhelemine teiste hulgas, Marie Auguste silitas väikese, ilusa, lihava käega tütarlapse suurt, külma kätt. Kuid Süss kasutas osavalt silmapilku, lubas hoolitseda selle eest, et tütarlaps rahuneks, viis nõutu, vapustatu minema. Albilt naeris hiinlane Riolles, kergelt naeratas hispaanlane Schütz, lambakarjus-kohtusekretär Götz ei leidnud jällegi muud väljapääsu, kui sõjakas näoilme. Kuid hertsoginna lobises südamlikult edasi, otsides silmadega oma meest ja nentis rahuldustundega, kuidas hertsog tütarlapsega mööduvale Süssile silmi pilgutas.

Tuba, kuhu juut viis Magdalen Sibylle'i, oli jahe, kui tulla küünaldest, veinist ja inimestest ülekuumendatud saalist. See oli ruum magamistoa ees, läbi uksekardina oli näha uhket voodit kuld amorettidega. Siia oli teistest tubadest kokku kantud igasuguseid asju, mis muidu oleksid maskeraadi seganud, kergesti purunevat portselani, hiina asjakesi, puur papagoi Akibaga. Peokära kostis siia vaevalt, pärast täis rahvast saale mõjus see väike tuba oma värske õhu, tühjuse, vaikuse ja jahedusega mõnusalt ning rahustavalt.

Magdalen Sibylle istus madalal diivanil, hingates rahulikumalt vabamas asendis. Ta näis suurena nii nagu ta seal istus, soe ja vallandunud kõigest segadusest ning ärritusest, ja Süss, kes nõtkena ning lugupidavana tema ees seisis, ihaldas teda väga. See oli halb ja kohmakas kokkusattumus, et nüüd tuleb teine, kes tõenäoliselt ei oska sugugi nautides maitsta, et talle on midagi hõrka sülle langenud.

Tütarlaps vaatas pikkamööda oma suurte, hingestatud silmadega mehele. Süss leidis kohase olevat sellele pilgule vastata ohjeldamatu andumusega, millega ta oli harjunud, ja sellele andumusele erijuhul veidi isalikkust juurde lisada. Vaene Lucifer! mõtles Magdalen Sibylle. Ta on õigelt teelt eksinud ja õnnetu. Pole mingit mõtet rutata ja talle raevuka ning maruvihase vannutamisega

kallale tormata. Ma võtan vaikselt kinni tema käest ja räägin talle leebeid sõnu kuni ta jumala juurde tagasi pöördub. Kuidas võisin ma kahelda, kas mul jätkub jõudu oma ülesande teostamiseks. Ta ootab ju ainult, et keegi tuleks ja lepitaks teda jumalaga.

„Ma olen trööstitu, preili," ütles vahepeal juut oma madala, paitava häälega, „et teile ikka minu juuresolekul õnnetus juhtub. Esimene kord, kui mul oli õnn teid kohata Hirsau metsa puude all, siis jooksite teie minu eest ära. Kui teie siis oma härra isaga mulle oma külaskäiguga au osutasite, hakkas teil minu majas halb. Täna, mil ma uskusin, et olin oma tagasihoidlike võimete piires teinud kõik oma külaliste hea tuju tagamiseks, näen ma oma valurikkaks kurvastuseks, et ma seda jällegi pole suutnud tagada. On mu nägu tõesti nii kole ja vastik, mu preili? Või on need võib-olla siiski ainult saatuslikud juhused?" Ja ta kummardas tütarlapse poole, kes istus suurena ning punetavana diivanil.

„Ärge simuleerige enam, härra finantsdirektor," ütles Magdalen Sibylle äkki vapra hooga ja vaatas talle avasilmi, vagalt ja tungivalt otsa. „Ma tean väga hästi, et teie olete Lucifer, Beliali [1] poeg ja teie teate, et mina olen saadetud ja tulnud teiega võitlema ja teid jumalale alistama."

Süssil oli palju kogemusi naistega, ta oli harjunud üllatustega, ta ei kaotanud iialgi enesevalitsemist ega näidanud end iialgi hämmeldununa. Kuid see kõnelus tuli talle täiesti ootamatult, röövis talt kõnelemisvõime, esimene kord elus puudus tal kohane vastus. Talle oli soodus, et Magdalen Sibylle nähtavasti ei oodanudki mingit vastust, vaid rääkis veidi hinge tõmmates edasi. Ta saavat hästi aru Luciferi kartusest, et jumal kui tema vastane lükkab teda tagasi; muidugi oleks see ka kohutavalt raskeks otsuseks loobuda tuhandeaastasest isemeelsusest. Kuid kui isemeelsus ja õel kangekaelsus ära langevad, siis vabanevat hing kurjast kärnatõvest ja uju-

---

[1] Belial e. Beliar — (heebrea k. — pahadus, hukutaja), Uues Testamendis ja hilis-juudi kirjanduses saatana ja antikristuse nimetus.

(Tõlkija märkus.)

vat jumalas nagu sulnis, leiges, selges vees. Muud taolist rääkis ta veel enam ja tungivamalt ning ulatas talle oma agaruses käe.

Süss oli temale omase väledusega end vagatsejate sõnaraamatule kohandanud, haaras Magdalen Sibylle'i käe ja alustas ruttu kokkuklopsitud vastust, ja nad olid mõlemad parimas sõiduvees, kui äkki hertsog tuppa ilmus. Laienenud silmateradega, hirmunult, abiotsivalt vaatas Magdalen Sibylle üksisilmi Süssile, takistatult, kuuldavalt hingates. Kuid juut ütles lugupidavalt, ta pidavat tagasi minema oma külaliste juurde, ja äkki jäi ta üksi hertsogiga. Papagoi kisendas läbilõikavalt: „M a v i e p o u r m o n s o u v e r a i n," ja kõrvaltoas seisis heledas, alasti valguses häbitu, toretsev voodi. Karl Aleksander ütles kähiseva, pingutatud häälega midagi naljatlevat, tähtsusetut. Magdalen Sibylle nägi tema punetavat, kergelt higistavat nägu, nägi tema tumenevaid ja metsistuvaid silmi, haistis tema joobnud, palavat hõngu. Magdalen Sibylle läks vaevaliste sammudega ukse poole, kogeles mingi vabanduse, tahtes Süssile järele minna, tagasi külaliste juurde. Kuid uks oli lukustatud. Karl Aleksander naeris tehtult, võttis kohmakalt kallihinnalise, antiikse rinnapantseri seljast, vaikis, oli kuulda ainult tütarlapse hingamist. Hertsog lähenes talle õudse sõbralikkusega, haaras Magdalen Sibylle'i käe oma kätte, kummalisse kätte, käeselg oli kitsas, piklik, luine, karvane, peopesa lihav, rasvane, lühike. Magdalen Sibylle põikles kõrvale, hertsog haaras teda tugevamalt, auras, turtsus kuumaks köetuna. Magdalen Sibylle sai tagasi oma jõu, kaitses end metsikult, kuid lootusetult raske, tugeva, ülesärritatud mehe vastu. Kauge muusika riismed tungisid tuppa, Magdalen Sibylle karjus, erutatult ja kähisevalt lendles puuris papagoi.

Väljas vabastas maskipidu end ikka enam mõõdukuse valjatest. Kõigist varjulistest nurkadest kuuldus kriiskamist, rõhkimist, kõditatud, summutatud hüüatusi. Tunnustavalt mainis härra de Riolles härra von Schützile, et isegi Poola majesteedi hoovkonnas ei loitvat lõbu nii kõrgele.

Süss, tulles tagasi kabinetist, sukeldus rahutu, metsiku

ägedusega maskeraadi keerisesse. Ta hoidus eemale hertsoginnast, kes temalt oma väikese, himura ja lõbusa naeratusega päris Magdalen Sibylle'i järele, ja lipitses daamide Götzide, ema ja tütre ümber, kelle vastu ka hertsog huvi tundis, sellise vihase pealetükkivusega, et kohtusekretär Götz, nähes, et tema ähvardav näoilme jäeti tähele panemata, end ühes nurgas purju jõi, kuna mõlemad daamid Götzid juudi küünilistele galantsustele anduvalt ja rumalalt taeva poole vaadates vastasid. Väike napoli komödiant, kollane, veidi rasvane ja rikutud, oli end külge kleepinud Thurn ja Taxise vanale vürstile. Ta teeskles, nagu ei teaks ta, kes ta on, et ta silitab, kõditab, meelitab teda ainult tema elegantse ja suursuguse välimuse ja oleku pärast. Vana vürst, nähes, et tema, hoolimata teenijatega ühevärvilisest riietusest, siiski ka veinipunases silma torkas, elustus, tema pahameel kadus silmanähtavalt. Ka Remchingen tundis huvi komödiandi vastu ja õgis teda juba klaasistunud silmadega, kuid napolitaanlane laskis osavasti tugevalt joobnud kindrali peene, vana, rikka vürsti kõrval ära langeda. Kuid ühest nurgast jõllitas üksisilmi kohtusekretär Götz napolitaanlast, hurmunult, silmad looritatud veel rohkemgi unistustest kui joobnud olekust. Ja ajal, mil ta kindralit eemal hoidis ja vana vürsti enda poole tõmbas, leidis ta veel võimaluse sundida üheainsa, kuid lõpmatult kõneka pilguga noore, rumala, blondi, värske karjase igaveseks oma rööbastesse.

Weissensee, konsulent Neuffer ja salanõunik Fichtel istusid Schützi ja härra de Riolles'ga pharomängu juures, würzburglane jõi oma kohvi, Weissensee ja Neuffer maitsesid rasket, mustjaspunast sekti, mida võis saada tervel Lääne-Saksamaal ainult Süssi juures, räägiti poliitikast. Agaralt ja morni tungiga imes Neuffer, koomiline ja paljupilgatud oma sarlakpunases kokkulapitud kostüümis, endasse ainuvalitsemise teooriat, mida jesuiit peene ja vaikse endastmõistetavusega arendas.

Weissensee polnud sedapuhku nii asja juures kui tavaliselt. Ta vaatas targa, kõhna peaga rahutult ümber, küsis ühelt ja teiselt, kas keegi pole näinud tema tütart; kuid keegi polnud näinud Magdalen Sibylle'i. Weissensee

pikad, peened käed higistasid ja ta umbusklikud silmad otsisid rõhutult paremalt ning vasakult.

Lõpuks, nähes Süssi, vabandas ta end teiste härrade ees, tõttas lenneldes oma siidises veneetsia mantlis ebatavalise rutuga tema poole ja päris tütre järele. Süss mainis pealiskaudselt, preilil olevat peavalu, ta olevat taandunud ühte vaiksemasse ja külmemasse tuppa. Kirikunõukogu esimees, tasakaalust võrdlemisi väljas, tahtis tütre juurde minna. Kuid Süss arvas, et olevat siiski kõige parem preilil puhata lasta; pealegi, niipalju kui ta teadvat, hoolitsevat Hiilgus isiklikult tema eest. Sealjuures vaatas ta Weissenseele kindla, häbematu ja lugupidava naeratusega. See hakkas värisema, pidi istuma. Pärast lühikest vaikust mainis Süss rahulikult, ikka veel naeratades, hertsog olevat end uue kirikunõukogu esimehe suhtes väljendanud harukordse armulikkusega, aukõrgendus ja ordenid ei lase enda peale kindlasti kaua oodata. Weissensee noogutas paar korda kummalisel, hajameelsel, vanamehelikul kombel, põrnitses viisaka, kergelt moonutatud naeratusega peo möllu, hakkas äkki takistatult ja ebakindla häälega, Süssile otsa vaatamata, seletama oma avarast majast Hirsaus. Ta maalis mugava maamaja: viinamäed, lõikusepärg, maja ja hoov nagu kord ja kohus, maaümbruse rahu; kuidas oli ta seal töötanud oma Uue Testamendi kallal, vabal ajal, väga kaugel kõigist maailma asjadest, aeg-ajalt veidi vahtu välja käärides, maitstakse seda asjatundlikult; ja kuidas kõige selle vahel on liikunud tema tütar, lihtne ja vaikne, asjalik ja teadlik.

Kesk seda unistust, mida ta rääkis rohkem endale kui Süssile, vaikis ta niisama äkki kui ta oli alustanud. Ta nägi välja kössivajununa, elegantne veneetsia mantel rippus lõdvalt tema ümber, ebaorgaaniliselt nagu kokkulükatavad nahkhiire tiivad. Juut, seistes ennast paljastaja, abitult, irdunult istuja ees, vaatas teda üles-alla, pilkas kerge, virge, loomatu häälega teise vaikimist: „Ma poleks iialgi uskunud, et teie suudate olla nii sentimentaalne." — „Muidugi mitte, muidugi mitte!" vastas agaralt end kokkuvõttev Weissensee. „Ma pole elu jooksik, ekstsellents. Ma pole iialgi ühegi seikluse eest

kõrvale põigelnud, tervel eluajal mitte. Uudishimu oli põhimõte, mille järgi ma oma elu rajasin." Ta katsetas oma harjunud kergemeelset naeratust. „See peab olema küll mõni väga rahutu täht, mille all mina sündisin. See ei ole mulle kunagi rahu andnud, on mind ajanud läbi paljude maade ja üle merede ja on mind käskinud vaadata kõigi jumala ja saatana olevuste pottidesse. Ah, minu mälestused!"

Kuid siis juhtus, et ajal, mil ta end pingutas oma mälestuste meeldetuletamisega, moondus valge, naeratav juudi nägu kaardunud pruunide silmadega ja lopsakate huultega. Juhtus, et ta äkki päris kindlasti tajus, et mõned sammud temast eemal, lukustatud ukse taga kaitseb end tema laps nõrkemiseni, peksleb jõuetuks jäädes, väljavaadeteta. Ta nägi teda, ta nägi kuidas soojus taandus tema pruunjatest julgetest põskedest, kuidas tugevsinised silmad tumeda juukse all tardunult ja klaasistunult pöörlesid. Ja ta kuulis asjalikku, arvteravat häält: „Nagu asjaolud täna õhtul on kujunenud, tohin ma teile aukõrgenduse ja ordeni saamiseks anda kõige kindlamaid lootusi."

Kummaline oli seejuures asjaolu, et ta sugugi ei vihanud seda häbematut ja siduva naeratusega tema ees toetuvat meest. Ta mängis ainult soovi ja ettekujutusega, et see teine istuks seal niisama rahutult ja purustatult, kuna tema, Weissensee, seisaks naeratades ja virgelt ta ees. Edasi käitus ta nagu tavaliselt, ainult kõik, mis ta tegi või ütles, oli ängistavalt ebatõeline nagu unest välja aurutatud, marionetlik. Ta kummardas, ta vastas hertsoginna naljadele, ta rääkis asjalikult ja diplomaatlikult salanõunik Fichteliga, härra de Riolles'i väga põhjatule ja peenele rõvedusele vastas ta veel peenema ja nilbemaga. Kuid kõik need hääled kõlasid kummaliselt mehaaniliste ja õõnsatena ning inimesed liikusid nukulikult ja väga kunstlikult ja kõik näis olevat tehtud vahast. Ka hertsog, kes nüüd jälle, raske, suur, väsinud ja vallandunud liikmetega, longates rohkem kui tavaliselt, saali tuli, näis talle vahanukuna, suitsu ja uduga kaetud.

Kuid hoolimata sellest õnnestus tal siiski, nähes hertsogit, uut lootust loitma panna. Ta ajas ära oma nägemu-

sed, ta käskis vaikida oma teadvusel ega tahtnud seda tõeks tunnistada. Kiire, hõljuva liigutusega kahmas ta oma veneetsia mantli ja astus hertsogile teele ette, terve mees oli vaid ainus tungiv, paluv küsimus, et võib-olla pole see siiski sündinud. Kuid hertsog ei näinud teda, nähtavasti ei tahtnud teda näha, tal polnud silmi tema jaoks; ta läks, kuigi Weissensee oli koguni tema läheduses, otse enda ette vaadates temast mööda pelgliku ja vägivaldse röhitsusega.

Siis tundis Weissensee end äkki kohutavalt väsinud ja vanana. Ta otsis endale vaikset nurka ja sattus laua juurde, kus istus ja jõi üksildane kohtusekretär Götz. See tundis end olevat väga austatud härra kirikunõukogu esimehe seltskonnast, tõusis, kuigi juba tugevalt veini mõju all, vormiliselt üles ja tegi mitmeid tülikaid kummardusi. Ja siis istusid mõlemad mehed, üks vana, peen, kurb, lõhestatud ja teine noor, kohmakas, pulbitsev, pettunud abituses ja unistuses, nad vaikisid, vahtisid üksisilmi pidulikku ja ülekuumendatud sagimist ning jõid.

Kuid Karl Aleksander kõndis küllastunult, uhkelt ja rahuldatuna läbi saali. Ta naeris vahel kohmetult ja isemeelselt nagu poiss, kes on teinud midagi halba ja suurustab sellega, et aidata end üle häbist. Kuid just sellepärast ta tegi seda nimme, et igaüks märkaks, et ta tuleb embusest. Ta viipas talle küsivalt otsavaatavale abikaasale laia žestiga, mida hertsoginna võis vaevata tõlgitseda ülestunnistusena. Ta läks mööda pharolaudadest, kus õhetavad ja sisemiselt segamise peale väga pahased mängijad üles tõusid, ja kinnitas, et ta lõbutsevat täna õhtul erakordselt, aga täiesti erakordselt. Ta jõi janunedes kaks suurt klaasi tokaierit ja jäi väga purju. Ta asus oma äia juurde, kes nüüd oli napolitaanlannast tuld võtnud, mida Karl Aleksander endale tunnustavalt ja heakskiitvalt teadmiseks võttis. Ta langes vanale vürstile mitu korda kaela, ütles õrnalt: „Teie Heldus! Teie Heldus! On hea, et Teie Heldus tunneb end nii noorena." Siis hooples ta edevalt ja sentimentaalselt Itaalias möödasaadetud noorusajaga, oma Lombardia sõjakäikudega, oma Veneetsia seiklustega. Cassano eest tuli tal küll lonkava jalaga maksta, kuid see ei olnud liiga kõrge hind selle eest. Ah,

Veneetsia, Veneetsia! Aeleda ringi maskiga näo ees, ja naised ja kahevõitlused ja poliitika ja alkeemikud ja vaimudenägijad ja laguunid ja üle kõige Kümne saladuslik käsi. Tema, Graziella Vitali, äratab temas need mälestused, tema, kes lõhnab nii hästi, ärritavalt ja võõramaiselt. Ja tema silmad hindasid napolitaanlannat üksikasjaliselt ja asjatundlikult. „Teie Heldusel veab mitte halvasti," lalises ta, „minul veab ka mitte halvasti. Suum cuique! [1] suum cuique! Issand Jumal on meid mõlemaid selle maailma sõnnikulavas istutanud sellistele kohtadele, kus on soe ja pehme ja palju päikest." Ja ta patsutas tunnustavalt paljast, kollast, pehmet komödiandi kätt ja soovis õnne vanamehele peene kanakese puhul, kelle kitkumist see parajasti oli alustamas.

Süss hoidus hertsogist eemale. Ta oli kade ja kibestunud, ta teadis, et Karl Aleksander hakkab kohe talle kirjeldama oma seiklust Magdalen Sibylle'iga, mühaklikult ja kohmakalt, üksikasjaliselt ja ta ei ole sellises tujus, et kuulata nendest rõõmudest, mille esiviljale tegelikult oli temal eesõigus. Nendest mõtetest pääsemiseks hõljus ta oma peo kõrgetel lainetel. Tema sünnipäeva pühitsemiseks, pidutsemiseks, selle auks, et tema ilmas on, on süüdatud kõik need küünlad, kaetud kõik need lauad, sisustatud need toredad ruumid, tulnud need ilusad daamid ja suured isandad. Ta on jõudnud väga kõrgele, iialgi enne teda pole ükski juut jõudnud Saksamaal nii kõrgele ja hiilgavale järjele. Kuid ta seisab seal veel hoopis teisiti. Tema aadliseisusesse tõstmise palve on teel Viini, keisrikotta; ta saab — Karl Aleksander, talle iga päevaga rohkem ja rohkem tänu võlgu, peab selle läbi suruma — tõstetud aadliseisusesse. Ta ei ole narr nagu Isaak Landauer, ta ei jookse ringi juudikuues ja oimulokikestega; kuid ta ei mõtlegi sellele, et odavate abinõudega, usku vahetades nagu tema vend, muretseda endale tiitel ja seisus. Tema seisab päris ülal, ainult tänu oma geniaalsusele, ainult tänu oma õnnele ja geniaalsusele. Ta on osanud õigeaegselt asetada oma panuse hertsogile.

---

[1] Suum cuique — (ladina k.) (antagu) igaühele oma.
(Tõlkija märkus.)

kui see oli veel väga väike ja väga tähtsusetu. Ta ei jäta astumata neid paari astet, mis tal on veel tõusta. Ta jääb juudiks ja saab sellele vaatamata, ja just see ongi tema võit, aadlikuks ja maahoovimeistriks ja tal on õige koht hertsogiriigis täiesti vormipäraselt ja terve maailma ees.

Tantsiti. Ta täitis südame, silmad ja kõrvad kirju, austava lärmiga. Tema unistused hõljusid kõrgele viiulite helides, trummid mürtsusid tema võimust, naiste ilu, härrade siidine toredus olid talle austuseks. Ta vaatas oma pidu, väga punane suu pooleldi avatud, ekstaatiline naeratus valges näos. Kuid äkki pühib mingi nähtamatu käsi rahuldatud, naudingulise küllastuse tema näolt. Haihtunud on värviline, laineline, rõõmus vaht, tuhmunud kirjult kohisev, joovastav pidu; ta näeb muusikuid mängimas nõrkemiseni, kuid ta ei kuule enam mingit muusikat. Ta näeb end sammumas ühes teises, uduses, irvitavas, ängistavas tantsus. Tema ees, hoides teda käest, sammub tema onu, rabi Gabriel, tema taga, tema teise käe kõrval lohistab hertsog, tugevamini longates, oma halvatud jalga. Päris ees, paljude käte kaudu temaga seotud, kas pole see Isaak Landauer, kes pead vangutades, kõhnana, rumalalt lotendavas juudikuues rütmiliselt oma jalgu seab?

Kui ta end nägemusest lahti kisub, seisab tema ees oma iganenud portugali riietuses Dom Bartelemi Pancorbo, sügavatest silmakoobastest tungivad varitsevad silmad Süssi poole, pikkamööda roomab kõrvu hauatagune, õõnes hääl: „Kuidas on, härra finantsdirektor? Ma lisan tubakamanufaktuurile veel viinamaksu ühe kuu eest: kas annate selle ära, selle solitääri?"

Ja pidu kestis edasi. Õhtu teiseks osaks oli Pfäffle, kes ükskõikselt, uniselt ja täpselt juhtis keerukat balli mehhanismi, välja mõelnud üllatuse. Lagi Merkuri võidukäiguga avanes, lennumasinal ilmus poisike Cupido, ta hõljus üle külaliste, puistas roose, avaldas hästiriimitud aleksandriinidega truudust hertsoglikule paarile, soovis Süssile õnne sünnipäevaks. See oli väga korralik poiss, ta deklameeris väga kenasti oma värsse ja kui Cupido ka švaabipäraselt rääkis, siis oli see, nagu seda

arvas valjusti rääkiv Remchingen, siiski parem, kui et poiss oleks kõnelnud juudi žargoonis.

Kui kohe pärast seda jälle tantsuga alustati, juhtus väike vahejuhtum. Äkki seisis üks kahtlase välimusega, hooletusse jäetud mees saalis ja pidas kõnet. Koguneti naerdes tema ümber, arvati, et tema ilmumine kuulub maskeraadinaljade hulka, nähtavasti oli ta ka sel teel sisse pääsenud. Kuid peagi selgus, et toored ja ropud jutud heebrea õiguse ja terve heebrea röövelliku, tapva ja sigadusliku majapidamise kohta olid mõeldud tõsiselt.

See hooletussejäetud sõimaja oli Johann Ulrich Schertlin. Tal oli Stuttgardis üks väike äriasi korraldada, ta oli „Sinise Soku" kõrtsi läinud, oli sõimavate väikekodanikkude seltsis enese purju joonud, kuna kondiiter Benz vaikides pealt kuulas, mürgiselt ja rahuldatult ainult kord tähendas: „Eelmise hertsogi ajal valitses hoor," millele järgnes üldine röhkimine ja irvitamine. Seal oli siis Johann Ulrich Schertlin istunud, tal oli olnud nii hea, nagu juba ammugi mitte, sest nüüd polnud ta waldenslase piklikkude, etteheitvate ja põlglikkude silmade ees, ta oli palju joonud ja lõpuks juudi majja läinud, et talle oma arvamist öelda. Mõned tema joomasõpradest olid läinud kaasa, need seisid nüüd väljas lumes, peosaalidest tänavale langevas küünlavalguses; härraste kojuviimiseks ettesõitnud kutsarid seltsisid nendega ja seal nad seisid, rohkem uudishimulikud kui maruvihased, kuni Johann Ulrich ahelais vahiruumi viidi. Kuid see seisis siidiriietatud külaliste hulgas, räpane, haisev, täis halba veini, piiritult ja ropult sõimates. Juba taheti teda politseile üle anda, kuid Süss, kuuldes, et see mees on Schertlin, tegi korralduse tema selleks ööks hullumajja kinni panna ja järgmisel päeval Urachi tema abikaasa juurde tagasi saata.

Ja pidu jätkus. Karl Aleksander, väga purjus, märkas vahejuhtumist Schertliniga väga vähe ega saanud midagi aru. Nüüd lõpuks õnnestub tal vallutada Süss ja ta istub temaga kõrvale, soovides kirjeldada asjatundjale üleelatud naudingut. Ta nuuskab nina ja nohiseb, ta on tõesti väga purjus, ta on oma muistse kangelase ülikonna mitte päris õieti pannaldanud, ta istub, soe, täis veini

hõngu, veinist punase peaga, raske, ta naerab ja lällutab ja patsutab aukartvalt ja truualamlikult pealtkuulava juudi reit. „Peen suutäis!" matsutab ja laksutab ta. „Seda tegi tema, juut, hästi, et ta minu jaoks selle peole kutsus. Ma ei jää talle vastavat vaevatasu võlgu. Ühel saksa vürstil ei sobi närutada. Peen suutäis!" Ta kirjeldas Magdalen Sibylle'i, joonistas oma punaste, kohmakate kätega, mis olid kummalised oma kitsa selja ja lühikese, lihava peopesaga, tema ihu üksikasju, reisi, rindu. „Üks metsik varss! Lööb takka üles, puskleb ja hammustab ja hõõgub. Ja on jääkülm, kui ta sellega leppima peab." Ta viipas väikesele, kollasele, väledale napolitaanlannale, kes terve oma askelduse juures vana vürstiga veel aega leidis talle silmi teha, keel kõlvatult suunurgas. „See on tuul, üks hoog, üks mõnus lõhn. Saagu Tema Hiilgus, härra äiapapa, temaga õnnelikuks." Ta luksus kerget, põlglikku naeru. „Kuid teine, see minu südamedaam, tuhat ja tuline! See pole võõramaine kalts. Ei kummarda ega murdu embuses." Ta najatus unistades ja sentimentaalselt tagasi. „Minu oma on nagu metsajärv," ütles ta ebakindla, sõudva käeliigutusega. „Nagu järv metsas," kordas ta lällutades, vajus veidi ettepoole, sulges silmad, nohises.

Süss tahtis juba raevunult, ettevaatlikult ja aupaklikult eemalduda, kuid seal elustus Karl Aleksander uuesti ja alustas kätega veheldes ning joonistades tähtsalt: „Küll on silmad, sindril! Silmad! Tead, millele ma pidin mõtlema? Seda sa juba ära ei arva. Seda ei arva sa ära tervel oma eluajal." Ta hakkas naerma algul vaikselt, siis korisedes, luksudes, rappudes ikka valjemalt: „Sinu ennustajale pidin ma mõtlema, mustakunstionule. — Silmad on tal sindril! — Ennustaja. — Esimest ma teile ei ütle —" Äkki valdas teda viha: „Või ta ei ütle mulle, see nõid, neetud, salakaval! Siis neelaku alla, jäägu see talle kurku pidama ja lämbugu, neetud juudi nõid!"

Ehmunud, väga kahvatu Süss oli hingeldades taganenud, tegi käega ennast kaitsva, vannutava liigutuse. Kuid Karl Aleksander ajas end vaevaliselt püsti, joobnud ja tige, katsus end seada uhkesse, raidkujuga sarnanevasse väepealiku asendisse, nagu pildil seitsmesaja kirvemehe ja Belgradiga, röökis, röhitses, kisendas: „Minule võib

ette kuulutada, mida keegi tahab. Mina ei karda. Attempto! Mina julgen seda! Mina olen Karl Aleksander, Württembergi ja Tecki hertsog! Mina seisan saatusest kõrgemal! Saksa Achilleus! Jumala armust!" Ja ta seisis nagu tema enda monument.

Kuid õige pea vajus ta tagasi oma tooli. Naeratas. „Nagu järv metsas," lällas ta veel, nohises, norskas, rögises, korises, jäi magama.

Ja pidu kestis edasi. Selle lärm tungis tänavale, kus Johann Ulrich ära viidi oma sosistavate seltsimeeste keskel, kainestunult, väsinult, tuhkhall; tungis kaugemale üle linna, üle maa, mis magas, ägas, end pööras, siiasinna viskles, unest üles kargas, omaette ümises, nurises. Ja jälle uinus ja oma risti edasi kandis.

Kolmas raamat

JUUDID

Vahemere ja Atlandi ookeani linnades elasid juudid suurelt ja võimsalt. Nad valitsesid kaubavahetust ida ja lääne vahel. Nad ulatusid üle mere. Nad olid kaasa aidanud esimeste Lääne-India laevade varustamisele. Organiseerisid kaubandust Lõuna- ja Kesk-Ameerikaga. Panid aluse Brasiilia varaallikate kasutamisele. Asutasid maakera lääneosas suhkrutööstuse. Asetasid alusmüüri New-Yorgi arenemisele.

Kuid Saksamaal elasid nad väikeste ja armetutena. Neljateistkümnendal sajandil tapeti neid siin rohkem kui kolmesaja viiekümnes kogukonnas, uputati, põletati, hukati rattal, kägistati surnuks, maeti elusalt. Ellujäänud rändasid suuremas osas Poolamaale. Sellest ajast alates elas neid Rooma riigis hõredalt. Iga kuuesaja sakslase kohta oli üks juut. Rahvast ja ametiasutustest kurikavalalt kiusatutena elasid nad kitsalt, viletsalt, pimedalt, kaitsetutena ühegi vägivalla vastu. Neile oli keelatud käsitöö ja vabad elukutsed, ametiasutuste eeskirjad sundisid neid keerukatele ja nurgatagustele sahkerdamistele ja liigkasuvõtmistele. Eeskirjad piirasid neid toiduainete ostmisel, ei lubanud neil habet ajada, toppisid nad naeruväärsesse, alandavasse riidesse. Nad suruti kitsasse ruumi, suleti tõkkepuudega nende geto [1] väravad, lukustati need, iga õhtu valvati nende sisseminekut ja väljatulekut. Nad elasid tihedalt kokkusurututena; nad paljunesid, kuid neile ei antud laiemat pinda. Kuna nad ei saanud ehitada laiusesse, siis ehitasid nad kõrgusesse, korrus korrusele. Ikka kitsamaks, süngemaks, sopilisemaks muutusid nende tänavad. Polnud ruumi puule,

---

[1] Geto — juudikvartal; juutidele kodanike õiguste andmiseni Euroopa ja idamaa linnades esinenud linnaosa, kus juudid teistest eraldatuna tohtisid elada.

(Tõlkija märkus.)

rohule ega lillele; neil polnud päikest ega õhku, nad seisid üksteisel valguse ees paksus, taudekasvatavas mustuses. Nad olid eraldatud viljakandvast mullast, taevast, rohelusest. Tuiskav tuul takerdus nende hallides, haisvates tänavates; kõrged laegasteks jaotatud majad varjasid väljavaate liikuvatele pilvedele, sinetavale kõrgusele. Küürutõmbunult hiilisid nende mehed, nende ilusad naised närbusid noorelt, kümnest lapsest, keda nad sünnitasid, suri seitse. Nad olid seisev, joogiks kõlbmatu vesi, eraldatud, voogavast elust väljaspool, tammiga lahutatud teiste keelest, kunstist, vaimust. Nad elasid tihedalt üksteise kukil, piinlikus intiimsuses, igaüks teadis kõiki saladusi, nad urgitsesid umbusklikult keelt pekstes üksteise kallal; halvatud oma liikumises, hõõrusid nad endid veriseks üksteise vastu; iga üksik kõigile vaenlane, iga üksik kõigiga vanutatud. Sest iga üksiku kõige väiksemgi viga või osavusetus võis saada õnnetuseks kõigile.

Kuid kindla haistmisega, mis neil oli uue, homse vastu, tundsid nad maailma välist ümberkihistumist, sündimise ja auastme asendatavust rahaga. Nemad olid seda kogenud: kindlusetuses, õigusetuses, hädaohus oli ainult üks kilp; vankuva, ülesütleva jalgealuse taustal oli vaid üksainus kindel: raha. Rahaga juuti ei peatanud vahid geto väravas, rahaga juut ei haisenud enam, ükski asutus ei pannud talle enam pähe naeruväärset, teravat mütsi. Vürstid ja suured isandad vajasid teda, nad ei saanud pidada sõda ja sõjaväge ilma temata. Grävenizlased ja švaabi hertsogid lasksid Isaak Landaueril ja Josef Süssil muutuda suureks ja esinduslikuks: Brandenburgi kuurvürsti päikeses kasvasid Lipmann Gomperz ja Salomon Elias, keisri hoovkonnas Oppenheimerid.

Kuid suurel rõhutute, õigusteta massil ning üksikutel võimsatel, Levandi ja suurte sadamalinnade uhketel juutidel, kes valitsesid Euroopa ja Uue Maailma kaubateid ja oma kontorites otsustasid sõja ja rahu üle, ning allakäinud räpastel, viletsatel, naeruväärsetel saksa geto juutidel, kaliifide, Pärsia šahhide, Maroko sultani juudisoost suures uhkuses ja hiilguses elavatel ihuarstidel ja ministritel ning mustuses ja põlguses elaval poola juudi-

linnade täitanud pööblil, keisrite ja vürstide pankuritel, ümbritsetud oma kontorites tähelepanust ja vihkamisest, ning koertest tagaaetud rändjuutidel maanteelt, surutud uulitsapoiste ja politsei poolt vastikusse, naljakasse alandusse, neil kõigil oli ühine kindel, salajane teadmine. Paljudele ei olnud see selge, nimetada mõistsid seda vähesed, mõned oleksid endid kaitsnud selge tunnetuse vastu. Kuid see peitus neil kõigil veres, nende sügavamates tunnetes, ta oli olemas: sügav, salajane, kindel teadmine võimu mõttetusest, muutlikkusest, väärtusetusest. Nad olid nii kaua elanud väikestena ja tähtsusetutena maailma rahvaste hulgas, purustatud kääbuslikult, naeruväärselt aatomiteks. Nad teadsid, et võimu omamine ja võimu all kannatamine ei olnud mitte see õige tõelikkus ega olulisus. Kas ei purunenud üksteise vastu kildudeks vägivallahiiglased? Kuid nemad, kes ei omanud võimu, olid maailmale andnud oma näo.

Ja seda õpetust võimu tühisusest ning tähtsusetusest tundsid suured ja väikesed juutide hulgast, vabad ja koormatud, kauged ja lähedased. Nad ei tundnud seda selgete sõnadega, mitte mõõdetava mõiste kujul, vaid vere ja tundmuste kaudu. See salajane teadmine joonistas nende huultele tolle mõistatusliku, leebe, üleoleva naeratuse, mis ärritas kahekordselt nende vaenlasi, kuna need tõlgendasid seda naeratust laostava häbematusena ja kõik nende piinamised ning halastamatus olid selle ees võimetud. See salajane teadmine oli see, mis ühendas ja sulatas ühte juudid, muud midagi. Sest see salajane teadmine oli Raamatu mõte.

Raamatu, jah, nende Raamatu mõte. Neil polnud riiki, mis neid koos hoidis, polnud maad, polnud mullapinda, polnud kuningat, polnud ühist elamisvormi. Kui nad sellest hoolimata ühte kuulusid, rohkem ühte kuulusid kui kõik teised rahvad maailmas, siis oli see Raamat, mis neid nii ühte sulatas. Pruunid, valged, mustad, kollased juudid, suured ja väikesed, toredad ja kaltsused, jumalakartmatud ja vagad: nad võisid oma eluaja saata mööda väikestes tubades, konutades ja unistades kodus või reisida toretsevalt ümber terve maailma värvilises, kuldses elukeerises: nende kõigi hinge sügavusse oli peidetud

Raamatu õpetus. Mitmekesine on maailm, kuid ta on tühine ja tuule tagaajamine; kuid üks ja ainus on Iisraeli jumal, olev, tõeline, Jahve. Mõnikord vohas neis elu sellest sõnast küll üle, kuid see peitus igaühes. Ja tundidel, mil nad muutusid jälle iseendiks, kui nende elu jõudis haripunkti, oli see neil olemas, ja kui nad surid, oli see neil olemas, ja mis ühelt teisele hoovas, oli see sõna. Nad sidusid selle endile palverihmaga ümber südame ja lauba, nad kinnitasid selle oma uste külge, sellega nad alustasid oma päeva ja sellega lõpetasid; esimese sõnana õpetasid nad selle imikule ja see sõna oli surija viimases korinas. Sõnast imesid nad jõudu, millega üle saada nende teele kuhjuvatest piinadest. Kahvatuna ja salaja naeratasid nad Eedomi võimu üle, tema märatsemise ning tema olemise ja askeldamise hullumeelsuse üle. See kõik oli kaduv; mis jäi, oli sõna.

Nad olid seda Raamatut endiga kaasa vedanud läbi kahe aastatuhande. See oli nende rahvas, riik, kodumaa, pärandusosa ja omand. Nad olid seda kõigile rahvastele sobitanud ja kõik rahvad tunnistasid seda. Kuid ainsad seaduslikud omanikud, tundjad ja haldurid olid nemad üksinda.

Kuussada nelikümmend seitse tuhat kolmsada üheksateistkümmend kirjatähte oli selles Raamatus. Iga kirjatäht oli loetud ja kaalutud, uuritud ja tunnustatud. Iga kirjatähe eest oli makstud eluga, tuhanded olid lasknud endid piinata ja surmata iga kirjatähe eest. Nüüd oli Raamat täiesti nende oma. Ja oma palvelais, oma suurimatel pühadel karjusid nad, tunnistasid nad: härrandlikult sammuvad uhked niisama veendunult kui väikesed jalgealla-tallatud, alandatud. Meil pole midagi, ainult Raamat.

Karl Aleksander saatis Magdalen Sibylle'ile toredaid kinke, Flandria ja Veneetsia gobelääne, Hispaanias töödeldud, pärsia roosiõliga täidetud kullast lõhnaõlipudeleid, araabia ratsahobuse, pärlitest ripatsi. Ta polnud kitsipung, ta ei närutanud ja ta vaatas Magdalen Sibylle'ile kui oma tunnustatud armukesele. Iga päev tuli kammerteener Neuffer ja küsis vormiliselt preili tervise järele.

Magdalen Sibylle leppis kõigega külmalt ja sõnatult. Ta liikus nagu surnu, mehelikult julge, ilus nägu tardunud, huuled kokku surutud, käed kummaliselt kanged. Ta ei lahkunud majast, ta ütles tere hommikust, head õhtut, muud midagi, ta sõi üksinda, ta ei muretsenud majapidamise eest. Ta ei olnud kellelegi, ka mitte oma isale, mitte kellelegi rääkinud juhtumusest hertsogiga, tuli ette, et ta oma isa päevade vältel ei näinud.

Weissensee ei julgenud katsetki teha, et teda tema tardumusest äratada. Ta tõsteti aadliseisusesse, ta nimetati nüüd konverentsiministriks. Ta oli väga püsimatu ja väga armetu, ta tundis oma kitsama maakonnakomitee kolleegide umbusaldust, ta tahtis oma südant välja puistata Harpprechtile, juristile, Bilfingerile, oma sõbrale, õiglasele, ausale mehele. Kuid ta ei julgenud seda.

Magdalen Sibylle istus pikki tunde ja vaatas tardunud pilguga enda ette. Ta oli iseendast välja paisatud, jalge all puruks sõtkutud, lõhki käristatud, laastatud. Kas need olid tema käsivarred? Kui ta end torkas, kas see oli tema veri? Kuid kõige kummalisem oli see, et ta hertsogit sugugi ei vihanud. Ta katsus väsimuseni ja närvlikkuseni kõike juhtunut meelde tuletada. Ta haistis mälestustes Karl Aleksandri veinihõngu ja higi, ta nägi endale lähenemas midagi punast ja vastikut, need olid Karl Aleksandri käed ja nägu. Mõnikord tõusis temas, kui ta sellele mõtles, mingi halb, imal, südant pööritama panev vastikustunne. Mis juhtus hiljem, seda ta enam õieti ei teadnud. Ta teadis vaid, et ta hertsogit sugugi ei vihanud. Ta oli nagu mingi suur loom, hobune või sõnn, soe ja võimsalt suur ning endasse suletud. Mõnikord tundus sellise looma silmades, kuivõrd võõras ja kättesaamatult erinev ta oli, mõnikord tunti end talle lähedase olevat. Kuid teda ei vihatud.

Too oligi see hirmuäratav, ja see, mis tema maailma ning teda ennast rumalasse ja naeruväärsesse rusuhunnikusse maha murdis: see, et teine oli loom, keda oli võimatu vihata. Nii oli vist temagi niisamasugune loom, võib-olla leebem, mitte nii punane, nii ähkiv, tossav, kuid siiski loom. Ning see, mida ta oli unistanud jumalast ja hõljumisest, temasse sulamisest ja õndsusest, see

kõik oli rumal, lapsik, loll eietamine, jamps ja narrus. Ollakse loom ja mitte lill.

Ta läks Beata Sturmini juurde. Ta kuulas vananeva, püha, pimeda neiu vagu, rahulikke, kindlaid sõnu ja ta nägi vaeva, et mitte jultunult ja kuivalt naerma pursata. Mida see siis teadis! See oli ju pime. Sellel, mida Beata Sturmin jutlustas, polnud mingit seost eluga ja see oli nagu hein ja õled! Sa oled elanud omaette, pühalt, kasinalt ja õndsas andumuses ning sind ei ole vaevanud ükski must mõte. Ja nüüd tuleb mingi loom, punane, veinist aurav, nohisev ja sõtkub su maha ning kaevab sinusse oma mustuse ja jälkuse: ja sa ei saa teda vihata. Selgita see! Tõlgitse seda!

Hertsog laskis paluda Weissenseed ja tema tütart enda juurde. Weissensee rääkis sellest arglikult Magdalen Sibylle'ile. Magdalen Sibylle ei vastanud, ei läinud. Hertsog kutsus teist korda. Magdalen Sibylle ei kuulanud. Hertsog laskis Neufferil teha konsistooriumi presidendile teatavaks oma kannatamatuse ja pahameele. Weissensee ei julgenud sellest tütrele rääkida. Ta puges Beata Sturmini selja taha, tegi pühale piigale vihjeid, millest see oma naiivsuses aru ei saanud. Sellegipoolest palus ta Magdalen Sibylle'i enda juurde, rääkis temaga, kõneles, et hertsog tundvat temast ilmselt heameelt, nagu seda teadvat rääkida tema isa, ja Magdalen Sibylle peaks siiski minema hertsogi juurde ja teda tema panetuses veenma. Võib-olla on jumal tema välja valinud nagu Esteri Ahasveerusele. Magdalen Sibylle naeris ohjeldamatult, pilkavalt. Pime vaatas teda pehmelt ja arusaamatult oma kustunud silmadega.

Ta läks siiski. Ta läks looma juurde isesuguse surnud uudishimuga. Kõik oli nii lõustlik ja naeruväärne. Siin tõtlesid kõik ringi ja tundsid endid tähtsatena, otsides põhjusi, mille pärast nii ägedalt ja tähtsalt ringi sipelda. Tegelikult oli see kõik mõttetu, sellel polnud rohkem mõtet kui mõne poisikese poolt karpi kinni pandud maipõrnikate krabinal.

Ta istus Karl Aleksandri juures, ütles: „Tere, Hiilgus!" ja tõstis šokolaadi suu juurde. Karl Aleksander rääkis temaga hellalt, rõõmsalt, heatahtlikult kui väikese lap-

sega. Ta vastas tähtsusetuga, mehaaniliselt. Mis ta tegi või ütles, näis talle endale kuidagi külge vööbatuna, mitte temale kuuluvana. Hertsog püüdles tema ümber. Magdalen Sibylle mõtles, et hertsog on siiski rohkem suure hobuse kui sõnni taoline, ta ootas vaikse, vastiku uudishimuga, kas hertsog teda võtab. Aja möödumisel, kui Magdalen Sibylle'iga polnud midagi peale hakata, muutus hertsog vihaseks. Muidugi, neitsil sobib heputada ja pärast haavununa näida, see oli terves maailmas nõnda. Kuid lõpuks oli see ju ka midagi väärt olla tema, Württembergi hertsogi, südamedaamiks. Nii kallihinnaliseks polnud end veel keegi pidanud, seesugust jahedat, külma suhtumist polnud ta veel näinud. Ta muutus ägedaks. Magdalen Sibylle vaatas talle otsa, mitte etteheitvalt, ka mitte üleolevalt; kuid selles vaates oli nii põhjatu, sügav, sööbiv pilge, et hertsog tundis end ebamugavalt, tundis end väikese, sõimata saanud lipnikuna. Ta muutus jälle sõbralikuks, õrnaks. Magdalen Sibylle vaikis. Lõpuks võttis hertsog tema. Magdalen Sibylle laskis külmalt, end kaitsmata sellel sündida, ja hertsog jäi naudingust ilma. Kui hertsog Magdalen Sibylle'i treppi mööda alla tõlla juurde saatis, suri irvitus teenrite nägudelt, sest Magdalen Sibylle läks kui surnu või hullumeelne.

Ta laskis ka edaspidi ilma end kaitsmata sündida, et hertsog teda kohtles kui oma avalikku armukest. Magdalen Sibylle tuli, kui ta seda käskis. Näitas end avalikkuses koos hertsogiga. Rahvas rõõmustas, et nende vürstil oli nii korralik, ilus ja puhas armuke, kellel peale selle oli veel pühaduse hõngu ja oli omamaalane. Et Karl Aleksandril oli oma ilusa hertsoginna kõrval nii ilus, korralik ja švaablasest armuke, ei lepitanud küll rahvast tema juudiga, kuid tegi nii mõndagi heaks, mis muidu tema populaarsusele oli kahjulik. Kodanikud võtsid Magdalen Sibylle'i ees mütsi peast ja paljud karjusid „elagu".

Ka Weissenseele oli see meeleolu väga kasuks. Lugupidamine tema vastu tõusis isegi parlamendis. Ja kuigi kitsama komitee üheteistkümne seas sõimati, siis oleksid, välja arvatud kaks või kolm, kõik olnud meelsasti

tema asemel ja kadestasid teda südamest tema õnne puhul. Isegi Neuffer vaatas temale tusase aupaklikkusega, kui teatud määral hertsogi äia asetäitjale.

Magdalen Sibylle sai pikkamööda, nädalate möödumisel oma tunded jälle tagasi. Nagu elluäratatud külmanu valuliselt tunneb, kuidas tema veri uuesti ringlema hakkab, nii tundis temagi vihkamise ja iha pulbitsemist valuliselt tõusmas, voogamas, metsikult täitmas kõiki poore. Karl Aleksander oli ikka veel see ükskõikne, kerge vastikusega võõrastavalt vaadeldav loom, keda võis välja kannatada; kuid Magdalen Sibylle'i mõte ja kihu suundusid ühele teisele, tiirlesid ühe teise ümber. Hertsog, päh, mida teadis too! Mida mõistis too! Ta oli õnnetuseks Magdalen Sibylle'ile. Teda vihati niisama vähe kui apelsinikoort tänaval, mille peal libiseti. Kuid see teine, see teadis, see oli vastutav, see teadis paremini kui keegi teine, nägi selgemalt, kaalus, arvestas täpselt, oli vihkamise väärt, oli tegelikult kurat ja kõik kurjus. Oli olnud õige tunne ja suur armuline hoiatus, mis oli teda nii õudselt ehmatanud tema nägemise juures tookord Hirsau metsas. Ta teadis väga hästi, see häbematu, sile, tark, riivatu, jääkülm kurat, kes ta oli, teadis niisama hästi kui tema, et tema, Magdalen Sibylle, oleks ühe ausa, sooja sõna eest lunastatult tema juurde libisenud, et kõik tema lapsikud, salarõõmsad, udused jumala- ja kuradiunelmad oleksid sulanud kuumaks, inimlikuks tundeks, kui mehel oleks jätkunud jõudu jääda oma tunde juurde, ohverdamata oma tõelist poolehoidu hertsogi naeratuse, tüki raha või tema poolt antud tiitli eest. Sest ta armastas Magdalen Sibylle'i. Nii ei vaadanud keegi, nii ei rääkinud ega kummardanud keegi, kui teda ei vallanud tõelised tunded. Kui keegi mingi aje sunnil endale sõdureid välja pressis, oma alamaid viletsusse saatis, naisi vägistas, siis oli see elajalikkus, milles puudus vastutustunne. Kuid see teine, kes oma tunded maha sahkerdas, häbi, häbi, see oli tõeliselt juutlik ja kuratlik.

Ta ei aimanud, kui ebamäärane ja tuhandesse muusse tundesse lagunev oli see tunne, millega mõtles temale Süss. Võib-olla oli ta silmapilgu murdosa ausalt, täiesti

ja ainult temale mõelnud; kuid ta oli liiga killustatud ja tuhande huvi vahel jagatud, oli liiga silmapilgu-inimene, et suuta kinni pidada sellist tunnet isegi siis, kui ta seda oleks tahtnud. Ja oma olemise põhiviit, sidemeid hertsogiga ühe naise eest mängu panna, paljas mõte sellele oleks talle tundunud jaburusena.

Ükskord nägi Magdalen Sibylle teda. Süda paisus mõttest: mida ta teeb? Kui Süss julgeks temaga rääkima hakata! Kuid ta ei hakanud rääkima. Tervitas vaid sügavalt, vaikse, tõsise, aupakliku pilguga. Ja Magdalen Sibylle vihkas teda kahekordselt.

Hertsoginna tundis juba esimesest õhtust alates huvi Magdalen Sibylle'i vastu. Suurekasvuline neiu mehelikult julge näoga meeldis talle, ta katsus talle läheneda. Ta märkas väga hästi, et hertsog oli sellele naisele täiesti ükskõikne, et ta ei mõistnud seda naist, et naine külmalt ja sallivalt laskis hertsogit talitada oma tahtmist mööda. Kuid sellest ei saanud hertsoginna jälle aru, ja seepärast kompas ta kahekordse uudishimuga neiut, kelle tugevsinised silmad olid kummalises vastuolus tema tumeda juuksega. Magdalen Sibylle tundis seda heasoovlikkust, mis hoovas hertsoginnast temale, ja ta oli sellega loiult päri. Nagu mingist jõust aetud, liibus hertsoginna ikka rohkem Magdalen Sibylle'i külge, ta andus nagu noorem õde, pani usaldavalt oma käe teise piha ümber ja näitas, tema, kes oma enesekindlat teravat keelt meeleldi kõigi teiste naiste kulul tarvitas, avalikult kõigile oma sõprust mehe ilusa südamedaamiga.

Ta tegi end väikeseks, tegi ilusaid poose, seadis suukest. Ah, ta oli nii lapsik ja rumal! Magdalen Sibylle peab talle nii palju selgitama. Ta on ju nii arukas, ta on tegelnud nii sügavate asjadega kui jumal, tuhandeaastane riik ja Philadelphia Ühing. Oleks kena omada sellist tarka sõbrannat. Tema, Marie Auguste, käis vagalt kirikus ja pihil. Kuid ta teadis jumalast ainult niipalju kui seisis katekismuses, ja oli kodus ainult seltskondlikes ja moeküsimustes. Muide, Magdalen Sibylle peaks kandma varrukaid lühemate ja mauisematena, see tõstvat pruune, ilusaid käsi. Ka soenguga ei olevat ta täiesti rahul.

Ta pani väikese lihava käe Magdalen Sibylle'i suure

sooja käe peale, naeris kelmikat, lõbusat naeru: „Kas te panite muuseas tähele, armas, kui eile lord Suffolki jabot[1] eest ära libises, et ta on rinna pealt päris karvane? Tal on niisama palju karvu kui hertsogil."

Marie Auguste oli tol ajal ilusam kui kunagi varem. Ta juus läikis musta siidina; matilt, kallihinnalise pastellina säras piklikkude silmadega, väga rõõmsa otsmikuga nägu. Tema kõnnak oli harmooniline, rahulolev hõljumine. Tema päev oli täidetud ja rahuldatud, tema ainsaks sooviks oli ikka niisama edasi elada. Tema teel seisis Remchingen, kes oli nii kuri ja mehelik ja keda võis nii lõbusalt ja kerge hirmuga vihastada; kord oli ta tahtnud teda päris tõsiselt lüüa. Ja ta teel seisis noor lord Suffolk, kes oli sõnaaher ja kes hoolimata sellest, et ta kohustused teda kodumaale tagasi kutsusid, oma elu selleks raiskas, et Marie Augustele tõsiselt ja vankumatult üksisilmi otsa vaadata. Võib-olla võtab ta teda ühel päeval kuulda. Miks ei peaks ta siis olema armuline noore inimese vastu, kes tõendab oma poolehoidu nii tõsiselt? Võib-olla käitub ta temaga halvasti, et ta, ja see oleks ka kõige huvitavam, end maha laseks. Ja ta teel seisis härra de Riolles, kes oli oivaliselt inetu ja oma tasase, kõrge häälega tegi kõige õelamaid nalju, eelkõige kohmakate naiste kulul. Ja päris kaugel seisis tema juut, kellele ta oli uhke ja kes temale suurima aupaklikkusega oskas öelda kõige häbematumaid meelitusi.

Ja ta virgutas mehi. Ta sõitis jahile, korraldas pidusid, vaatas komöödiat ja mängis ise komöödiat, ta reisis supelranda, Regensburgi ja Viini. Ja ta oli väga õnnelik.

Kuid Magdalen Sibylle vaatles teda kui väikest mängivat kassi. Ah, kes võis nii kergelt asjaoludest üle hüpata, keda mingi asi ei riivanud sügavamalt kui ainult pinna pealt, ja kes oli kerge, raskuseta ja naeratav.

Kui mahakülvatu kõrgemale kasvas, kui põllud, aasad ja lillepeenrad värvi ning ilmet hakkasid võtma, kasvasid kirjamärgid hertsogiriigi pinnast. See tundus salajase

[1] Jabot (žabó) — kähardatud pitsist rinnaesine mehesärkidel, oli tarvitusel XVIII sajandil, tänapäeval kasutatakse ehtena naiseriietel. (Tõlkija märkus.)

kokkuleppena. Linnade ääres, igal pool maal olid talunikud külvanud oma põldudele, aasadele, aedadesse rukkililte-, maguna- ja ristikheinaseemnete abil, kuid ka õilsate lillede seemnetega kirjamärke. Nüüd sirgus see kõrgele, kasvas mustast mullast päevavalgele saamatute ja peenelt joonistatud tähtedega, nüüd karjus see punaselt magunaõitega, siniselt rukkililledega, kollaselt lõvilõugadega, kuid ka valgelt liiliatega ja väga kunstipäraselt: „Siga-juut Süss." Või ka: „Siga-juut ja laostaja Josef Süss."

Siin ja seal segasid ametivõimud endid vahele, kuid vastu harjumust loiult ja karmuseta. Muiati, hertsog naeris, Marie Auguste sõitis eriliselt selleks linnast välja, et huviga vaadata seda iselaadset, kunstipärast kujundust. Ta seletas siis üksikasjaliselt sellest Magdalen Sibylle'ile, kes mingil ettekäändel polnud kaasa sõitnud.

Ka Hirsau tulundusmetsa, suurele aasale hõrendiku äärde, lilleterrassidega maja puutarandiku lähedale oli üks talunik selle lause külvanud. See oli noor mees, magister Polykarp Schoberi vennastekoguduse liige. Magdalen Sibylle'i äraminekuga oli jäänud siin piibliring tühjaks ja lagedaks. Kooskäijad olid küll vaiksed, alandlikud ja tagasihoidlikud inimesed, kuid prelaadi tütre viibimine nende hulgas oli teinud nad väga uhkeks ja nüüd, mil ta puudus, läks elu väikeses ringis väga kurvalt ja rõhutult. Ka tuli residentsist kummalisi kuuldusi Magdalen Sibylle'ist ja kuigi nende vagad hinged olid kaugel sellest, et uskuda oma endisest õest midagi halba, aitasid need kuuldused igal juhul suurendada viha ja vastikustunnet Herodese, hertsogi, ja tema kaaslase, juudi vastu, kes oli ilmselt kehastunud saatan ise. Tingituna sellisest kristlikust vastikustundest oli noor talunik kaunilt ja südametunnistuse kohaselt lilledega kirjutanud metsahõrendiku aasale: „Josef Süss, siga-juut ja saatan."

Magister Jaakob Polykarp Schoberil oli Magdalen Sibylle'i äraminekuga kustunud suur valgus ja troost. Kõige oma alandlikkuse ja alandatuse juures tundis ta siiski enda ja Magdalen Sibylle'i vahel seotust mingi salajase, üksmeelse teadmisega, mis tõstis teda teistest kõrgemale. Kindlasti aimas Magdalen Sibylle tema suurt

õndsat saladust ja nii kõndis paks vaikne, punnpõseline mees vaikselt ja ülendatult Magdalen Sibylle'i kõrval. Oli olnud nii lõpmata kena tunda kedagi enda kõrval sellise aimusega, see polnud kindlasti mingi mitteusklik uhkus tunda end nii mõningal määral kinnitatuna oma unistusis. Ta armastas küll üksildust koos oma jumalaga, kuid Magdalen Sibylle'i kaotus läks talle väga südamesse ja alles nüüd oli tal tõsiselt kahju, et tema hertsogliku raamatukoguhoidja koha taotlus oli purunenud vastu gratsiaalameti rahaahnust ja alles nüüd kerkis temas üldise vastikustunde kõrval Süssi vastu veel ülimal määral isiklik, tugev vihkamine, mille ebakristlikkust ta endale tihti sügavalt kahetsedes ette heitis. Kuid ta ei saanud sellest lahti, ja kui ta mõtiskelles metsas jalutas, seisatas ta sageli hõrendikul lillekirja ees ja jälgis rahuldatult jooni: „Josef Süss, siga-juut ja saatan."

Kord, kui ta jälle mingist tungist oli sinna aetud, märkas ta, ja ta süda seisatus, lillekirja ees veel teist külalist, sinakasmusta, mattvalget tütarlast, tema taevase Jeruusalema printsessi. Ta lamas mahaviskunult, pisaraisse uppuvalt. Paks, heatahtliku välimusega naine askeldas nõutult ja jahmunult nagu meelemärkuse kaotanud maaslamaja ümber.

Pehme südamega magistril tõmbus kaastundest sisikond kokku. See polnud mingi küsimus: siin kaasa aidata oli kristliku ligimesearmastuse tingimusteta nõue. Siiski vajas ta pikka aega, kuni ta sai võitu oma arglikkusest temale ebamaise olevuse ees ja oma sisemuses kartis ta juba salaja, et printsess võiks toibuda oma kokkuvarisemisest, enne kui ta kogub jõudu tema kõnetamiseks.

Kuid lõpuks sai ta endast võitu, astus ühele puujuurele komistades lähemale, tõmbas aupaklikult kübara peast ja ütles paljude kummarduste saatel: „Preili! Preili!" Paks vaatas hirmunult ringi, printsess pööras pikkamööda talle oma silmad, mis viibisid kusagil teisal ega näinud teda. Ta polnud kuigi suur kombineerija, kuid ta taipas, et daami tasakaalutus oli seoses lillekirjaga, ja rõõmus selle avastuse üle, ütles ta väledalt, viisakalt, maailma kõige õrnema andumusega hääles: „Kas ta on ka teile,

preili, astunud liiga lähedale, see õel juut? Ja, see on küll üks laostaja ja haisev saatan."

Kuid tema sõbralikult mõeldud jutul oli kohutav mõju, sest õrn olevus hüppas üles, kõrvetas teda oma pilguga ja karjus ootamatu jõuga: „Laimaja! Alatu, mürgine, roomav laimaja!" Magister kargas jahmunult ja kohmakalt sammu võrra tagasi; kuid daam jätkas magusa, etteheitva häälega purskavate pisarate saatel: „Ja lilled, kuritarvitada süütuid lilli niisuguseks mürgiks ja alatuseks!"

Magister Jaakob Polykarp Schober sattus suurde segadusse ja ahistusse, nähes armsamat taevasest Jeruusalemast nii ohjeldamatult nutmas. Ta kogeles saamatult: „Kuid see polnud mingil juhul nii halvasti mõeldud, preili. Seda osutavad talle tema teod, preili. Seda teatakse ju tervel maal, preili." Ta tegi uuesti mõned kummardused, kuna magus sinakasmust vaikselt ja voolavalt omaette nuttis ning paks naine temaga rääkis ja teda ära viia katsus. Teda toetades, lohutades viis ta lõpuks tütarlapse saatuslikkude lillede juurest ära.

Kuid magister ei saanud jätta niisamuti enda peale lasuma etteheidet, ta olevat mürgine laimaja. Ta tõllerdas kõrval, solvunult, end ikka kaitstes, see olevat ju tervel maal teada, see ei olevat ju halvasti olnud mõeldud. Kuid tütarlapse silmad olid suured ja metsikud tema väga valges näos ja ta ägestus: „Saatan! Tema! Tema saatan! Tema on valge ja punane, silmapaistev kümnete tuhandete hulgast. Tema pea on puhtast kullast, tema lokid ringlevad alla süsimustalt. Tema põsed on vürtsitatud peenar, üleskuhjunud aroomid, tema huuled vedel mürr. Tema käed on kuldsed rõngad, kaetud krüsoliidiga. tema keha elevandiluust tüvi, kaetud safiiridega." Ja kõige püham andumus ning veendumus kiirgas tema selgelt otsmikult, kui ta seda rääkis.

Kuuldes piiblivärsse, tundis Jaakob Polykarp Schober end kohe paremini ja rahulikumana. Nüüd sai ta ka tütarlapse segaduse kokku riimida. Ahaa! See oli üks nendest, keda juut oli ära võrgutanud oma nõiduse ja mustkunstiga. Oli ju nii palju armujooke ja salakavalaid mustkunste, mis ka puhtaima mõistuse segadusse

viisid ja selle kuradi kätte ajasid. Mandragorajuure[1] vastu polnud ka säärasel puhtal südamel kaitset, siin poleks ta suutnud vastutada isegi enda eest. Juut oli salakavalalt maias naistele; see oli kindel, ka siis, kui juttudel Magdalen Sibylle'i kohta, et juut tahtvat teda võluvahenditega ära meelitada, ei olnud mingit tõepõhja. Ja see printsess taevasest Jeruusalemast oli kindlasti üks tema ohvritest. Kui puhas ja aus ta oli, paistis juba sellestki, et ta veel nüüd, oma võrgutuses ja sügavas languses tsiteeris piiblit. Pühad laused voolasid magusalt ja sulnilt tema huultelt; kindlasti oli Peeltsebul lähenenud talle puhtas, ingliriietuses, kui ta tütarlapse ära meelitas.

Punnpõseline magister tõusis neid kaalutlusi arutelles nagu inglitiivul. Magdalen Sibylle'i lahkumisega oli ta elu jäänud väga tühjaks ja kehvaks. Nüüd saatis Issanda arm talle õnnestava ülesande päästa see õrn, peen printsess maia ja täitmatu saatana hammaste vahelt. Ta alustas sõnaohtralt ja ettevaatlikult rõõmust, mis valitseb taevas iga pattukahetseva patuse puhul, jõudis siis patukahetsevale Magdaleenale ja lõpetas peente ja kavalate lingudega, mille eest pole kaitstud ka kõige puhtam ja õrnem. Sest vaenlane, saatan ja võrgutaja —

Kuid siin lõi tütarlapse pahameel teiskordselt ja veel halvemini teda tagasi. „Minu isa ei ole saatan ja võrgutaja," ägestus ta, kuna paks teda meeleheitlikult ja tungivalt katsus tagasi hoida. „See on must, madal, jälk laim."

Sõbraliku punnpõselise magistri nägu muutus täiesti kollaseks ja kahvatuks. Juut tema isa! Samblane maa tõusis ja vajus ta all, puud langesid maha, tema peale, torkisid teda, matsid teda endi alla. Juut tema isa! Terve tema maailm, jumal, kurat, ilmutus oli pööratud pea peale.

Kui talle mõtlemine ja mõistus jälle pikkamööda tagasi tulid, ütles ta endale, kui juudil on selline tütar, siis on kindlasti palju nendest juttudest, mis temast räägitakse ja

---

[1] Mandragorajuur (Mandragora officinalis) — tuntud ka alrauni nime all — inimkujulise juurega taim, mida keskaegse ebausu põhjal arvati kasutada võivat nõidumiseks haiguste, sünnituste jne. puhul, ka armuvahend. (Tõlkija märkus.)

levitatakse, väljamõeldis ja õel laim. Maailm on halb, keeled on mürgitatud mõõgad, nii mõnigi on Herodese ja Barrabasena hukka mõistetud ja on tagantjärele mitte sugugi erinev meietaolistest. Kuid siiski jäi püsima tõsiasi, et talle ei antud raamatukoguhoidja kohta ainult sellepärast, et tal puudus raha. See korraldus oli kindlasti juudi poolt sisse seatud. Ja kuigi see neitsi siin puhtalt ning süütult tema kõrval sammus, palju teisi juudi töid olid patused ja riivatud ning samuti silmadega nähtavad nagu seegi ilmselt väga valge ja ingellik pilt.

Laps oli magistri segadust väga hästi tähele pannud. „Ah," hüüdis ta, „nüüd ehmatate teie, kuuldes, et ta on minu isa. Ärge kartke! Ta on liiga kõrgel selleks, et liigutada ainult oma kandagi oma armetute mustajate ja laimajate vastu."

Kuid seda ei lasknud jälle endale meeldida Jaakob Polykarp Schober. Ta olevat väga alandlik ja väga tähtsusetu, ütles ta. Kuid ta ei tundvat hirmu inimeste ees. Ja kui härra juut ning preili isa ka õel Nebukadnetsar oleks ja võiks teda lasta tulisesse ahju heita, jumalale annab ta ikkagi au.

Selliste juttude saatel olid nad jõudnud puutara juurde ja paks ütles, et magistril tuleb nüüd lahkuda. Ta kutsus magistri kõrvale ja vannutas teda saamatult, konarlikkude sõnadega võõrapärases aktsendis, väikest mitte uskuda. Loomulikult ei olevat see finantsdirektori tütar, ta vaid kujutavat endale ette selliseid asju. Ja jumala pärast ärgu ta rääkigu sellest ühelegi inimesele. Magister, kes muidu oli väga pikaldase taipamisega ja kellel sellest kohtamisest ja kogu sagimisest kõik ringi pöörles, nägi, et terve õndsus kaob igaveseks paari sekundi jooksul. Siis jõudis ta ootamatult mitte sugugi alandlikule otsusele. Ta ütles, et ta võlgnevat seda oma kristlikule aule preilile täiesti selgeks teha, et ta polevat mõni kelm laimaja, sellepärast peab ta tingimata veel kord ja põhjalikumalt preiliga rääkima. Ainult siis, kui talle seda võimaldatakse, kohustuvat ta oma suud hoidma. Paks nimetas viivitades ühe hilisema päeva ja kadus printsessiga, kes jälle kaebas: „Ja lilled nii ära mürgitada, vaesed süütud lilled!"

Jaakob Polykarp Schoberit ümbritses sellest päevast alates palju tähtsust ja ülevust. Jumal on teda asetanud suurte ja raskete sündmuste kangi juurde. Sest oli selge, et printsess oli ikkagi heebrea ekstsellentsi tütar, ja mida paks naine oli rääkinud, oli loba, kuid tema oli tark, teda ei saadud nii kergesti ninapidi vedada. Ja nüüd oleneks see temast päästa neitsi hing, ja võib-olla jõuab ta sel teel juudi endani ning koputab tema südametunnistusele; sest see pole millegagi ette kindlaks määratud, et juudil üldse puuduks südametunnistus. Ja kui Issand Seebaott laenab tema kõnele jõudu, võib-olla päästetakse siis terve hertsogiriik tema kaudu juudi kohutavast survest.

Sellises ootuses käis punnpõseline magister ringi, ta oli täis ülevat meeleolu ja suur valgus ümbritses teda. Ta ei lasknud oma kindlat lootust segada ka kuuldusel, et raamatukoguhoidja koht on täidetud ühe seda kohta sugugi mitte vääriva isikuga, kes peale oma taalrite polevat mingit muud oskust kaasa toonud. Õnnistus oli ilmselt temal, jutt voolas sulnilt tema suust ja juhtus, et sõnad liitusid värssideks. Ta luuletas kohe pärast sõnumi saabumist raamatukoguhoidja koha täitmisest laulu, mida ta nimetas „Toitumismured ja lootus jumalale" ning mis algas värssidega:

Niikaua kui on künnil vares
ja varblane veel sirtsub puul,
kui loomi näen ma rehetares,
Jehoovat kiidab minu huul.
Kui neile annab toitu ta,
kuis ma, ta laps, jään toiduta?

Teise laulu nimi oli „Jeesus, parim arvutusmeister" ja tunnistas:

Mu Jeesus iial ei eksi arves
ja sealgi, kus vaid nulle parves,
ta oskab korrutada neid.

Mõlemat laulu kuulati piibliringis alandlikus imestuses. Vennad ja õed õppisid need pähe, nad laulsid neid kõigis elu-olukordades, kui nad olid suures hädas ja kui

nad midagi hästi ära müüsid, kui nad surid ja kui nad lapsi sünnitasid. Jaakob Polykarp Schober oli kõige oma alandlikkuse juures sellest väga rahuldatud ja see aitas tal leida lohutust Magdalen Sibylle'i äraminekust.

Jantje, rasvunud toatüdruk, rääkis süüdlaselt rabi Gabrielile õnnetust ühtesattumusest. Rabi andis talle märku lahkumiseks, vaikis.

Pärast toatüdruku lahkumist süngistus veel rohkem kivine, tusane nägu, lõikusid veel teravamalt need kolm püstloodis vagu üle nina. Küsimist takistada. Laps ei tohi küsida. Kaitsku teda jumal ja kõik heatahtlikud inglid, et laps ei küsiks. Talle valetada rabi Gabriel ei oleks suutnud. Raiuda tükkideks tema isa särav pilt, ta võtaks selle enda peale, kuid sellega libiseks tal viimne käest. Meelsamini muudaks ta oma lilleterrassid virtsaaukudeks kui seda.

Ja Seraphim ning Ophanim kaitsesid kurba, tusast meest. Naemi ei küsinud. Kord, ta nägi seda, avas Naemi juba suu ja lapse silmad pilvistusid. Kuid ta vaikis.

Kas ei oleks küsimine olnud kahtlus? Ei, tema isa oli suurepärane ja suures hiilguses ning paganate ja vilistlaste laimamine ei suutnud määrida isegi ta jalataldu. Heebrea kirjade blokktähed kuhjusid tema kuulsuse tahkkivideks. Ta oli Simson, kes lõi vilistlasi, ta oli Salomon, kes oli kõige targem kõigist inimestest, ta oli, see libises ikka sagedamini tema unenägudesse, ta oli Joosep, leebe, tark, keda vaarao seadis üle terve rahva ja kes rahva maksustas tulevase näljahäda vastu. Kuid need olid rumalad ega saanud aru tema tarkusest. Oh, kui ta ometi kord tuleks! Tema kaelas end tühjaks nutta! Tema tuliste silmade ees põleb, kõduneb tuhaks paksu noormehe loba.

Rabi Gabriel aga luges meister Isaak Luria Aškinasi, kabalisti teoses: „Võib juhtuda, et ühes inimkehas mitte ainult üks hing maa peal oleku uuesti läbi teeb, vaid et üheaegselt kaks ja isegi mitu hinge selle kehaga endid uueks rändamiseks seovad. Seesuguse liitumise eesmärgiks on vastastikune toetus patu lunastamiseks, mille pärast nad uue rändamise peavad läbi tegema."

Ta istus, mõtles, põsk toetatud käele, sundis tagasi tulema pildid, mida ta oma rännakutel oli läbi uurinud. Nägi mõõtmatu mäestikumaastiku kivide, tühjuse, pihustunud jää piirjooni. Selgete mäetippude õrn, pilkav valgus selle üle, linnulend, kaljurahnude pimedalt hullumeelne meelevald, aimus madalamal asuvatest inimestest, karjamaal söövatest loomadest. Ta otsis vastet näole, millega ta oli seotud.

Tuba tema ümber muutus uduseks, samuti ka raamatud, ta süvenes tollesse näkku, uuris näojoont näojoone järel. Ta nägi kaarjaid silmi, väikesi lopsakaid huuli, paksu kastanivärvilist juust. Ta leidis nahka, liha ja juust, muud midagi.

Siis raputas ta õlgu, istus lõdvalt, väsinult, paks, hingas raskelt, urisedes nagu loom, kes liiga suurest koormast tingituna ei suuda kaugemale mööda nõlvakut üles ronida.

Heilbronni juures, veetlevalt viinamägede vahel asus Stettenfelsi loss. See kuulus krahv Johann Albrecht Fuggerile, jesuiitide kasvandikule, innukale katoliiklasele, Würzburgi vürstpiiskopi sõbrale. Tema loss oli võetud Švaabi rüütelkonna päraldiste hulka, ta omas seda, nagu oma härraskohta Gruppenbachi, lossi all asetsevat küla, Württembergi läänivarana. Juba Eberhard Ludwigi ajal oli aktiivne isand mitmel korral palunud luba eraviisiliste katoliku jumalateenistuste pidamiseks, kuid ikka tulemusteta. Nüüd, katoliikliku hertsogi ajal võttis ta ilma pikema jututa kaputsiinlased lossi, alustas laiaulatuslikult temale kuuluval mäel kloostri ja kiriku ehitamist. Teda toetas Würzburgi vürstpiiskop, talle laekusid korjandused katoliiklikelt hoovkondadelt, ta oli katoliku kiriku eest võitleja esiletõstetud positsioonil, väga silmapaistev.

Avalik seaduste rikkumine, torm parlamendis, ähvardav nõudmine kabinetile pidurdada häbematut ulakust. Hertsog vihane, seotud kätega. Ta oli oma usuvabaduse tagatises loobunud sõnaselgelt nendesse küsimustesse vahele segamast, oli kirikute halduse üle andnud ministeeriumile, oli loobunud oma piiskoplikust õigusest

evangeeliumiusuliste üle ja konsistooriumiküsimuste arutamise isiklikust osavõtust. Kuskil ei olnud lubatud, nii oli ta juurde lisanud, katoliku kirikute ehitamine, katoliku jumalateenistus piirdus ainuüksi eraviisiliste palvustega.

Juhtum oli selge. Harpprecht, jurist, esines ettekandega kabinetiistungil, kaasettekandega esines Bilfinger. Mõlemad ausad, otsekohesed mehed olid südamest rõõmsad, et see asi ei kuulunud hertsogi kompetentsi. Sügava vastumeelsusega nägid nad maad ikka rohkem ja rohkem laostumas, ametiasutuste lohakust ja altkäemaksuvõtmist. Kui nemad olid jäänud oma kohtadele, siis ainult sellepärast, et nad ei tahtnud näha trügimas ka oma kohtadele Süssi soosikuid. Siin oli lõpuks juhtum, kus ei saanud kaasa rääkida ükski hertsog ega juut; siin võis tõendada oma evangeeliumiusulistele vendadele, et nii vilets kui maa ka välja nägi, püsis ta südametunnistuse ning usuküsimustes kindlalt ja siirana ning ühegi plekita. Vastupidi viivitavatele ja järelemõtlevatele Schützile ning Schefferile surusid Harpprecht ja Bilfinger läbi otsuse, et krahvi juurde tuleb saata Gruppenbachi uurimiskomisjon lääni ülevaatuseks. Komisjoni etteotsa määrati valitsusnõunik Johann Jaakob Moser, publitsist, kes alles hiljuti oli näidanud end sõnas, teos ja kirjas paindumatu protestandina. Ta sai laiaulatusliku volituse.

Ta leidis krahvi eest pilkavana, ülbena, ka kõige väiksemale alistusele vastuseisvana. Ta laskis valitsuse komisjonil seista lossi ees tuules ja vihmas, teretades neid pealiskaudselt ja kõrgilt. Kui härrased kloostri ja kiriku ehitamisele viitasid, kus töötati juba torni ehitamise juures, ja küsisid, kuidas võivat ta, hoolimata selgest seaduslikust keelust ja ministeeriumi hoiatusest, püstitada hertsogiriigi maa-alal katoliku hooneid, silmitses väike, liikuv, kõhetu isand tigedalt, sirgelt ja kõrgilt komisjoni, sähvas siis lohakalt, provotseerivalt, et need olevat tema uued majandushooned. Lähemat juurdepääsu ei lubanud. Ilmusid kaputsiinlased, paarikaupa. Väike krahv seletas ikka niisama pilkavalt, see olevat tema uus livree, ta soovivat, et see mood hästi pea leiaks suurt poolehoidu terve1 maal. Tulemusteta asus komisjon teele

Heilbronni. Lõpuks sunniti teda võimaldama ehituste ülevaatust. Krahvile saadeti kohtuteenriga jäme kiri kindla käsuga klooster ja kirik maha lõhkuda, töödega alustada kolme päeva jooksul. Krahv viskas mehe oma kätega majast välja, mäest alla, ässitades talle kallale koerad. Siis ilmus Moser, esinduslik, tähtis, komödiantlik mees, sõdurite operatiivgrupiga, laskis kiriku ja kloostri maatasa teha ja lahkus alles siis, kui sõimamisest hääle kaotanud krahv selle töö, samuti ka sõjaväe väljaminekukulud viimase hellerini ja krossini kinni maksis. Kloostri nurgakivis leiti ürik, mille järgi Stettenfelsi klooster pidi pühitsetama ainuõndsakstegeva katolikuusu levikuks ja ketserliku Württembergi maa pööramiseks õigesse usku.

Juubeldamine maal, parlamendis. Maakonna kitsamas komitees käratses kogukas toores linnapea Johann Friedrich von Brackenheim: ,Ollakse veel keegi. Kui seda tahetakse, sunnitakse ketserlikke koeri veel ikka ise oma sõnnikut ära sööma." Morn Neuffer mõtiskles: „Vürstide teedel on palju takistusi. Need on vaid ahvatlused; ületatuna vürtsitavad nad võimu maitset kahekordselt." Rahva hulgas valjud rõõmuhõisked. „Sinises Sokus" laskis kondiiter Benz tuua endale veel ühe kannu veini ja naeris pilkavalt: „On asju, kus ei ole hooral ega juudil kaasarääkimist." Harpprechti ja Bilfingeri südamest tulev rõõm. Vaikne, alandlik tänu Issandale vagatsejate piibliringides. Beata Sturmin, pime pühak, oli seda ette teadnud. Ta oli ennustanud, oli lahti löönud koha: „Neetud olgu see inimene, kes loob raiutud või valatud pilti, mis on jõledus igavikule, kunstniku kätetöö, ja selle salaja välja paneb." Hirsau piibliringis laulis vaga koor kohe kolm korda järgemööda magister Jaakob Polykarp Schoberi laulu: Jeesus, parim arvutusmeister.

Kuid ka kaugel üle Švaabimaa piiride, terves Saksa riigis äratas see Stettenfelsi juhtum suurimat tähelepanu. Würzburgi vürstpiiskop kaebas ametlikult hertsogile oma nõunikkude Fichteli ja Raabi kaudu. Hertsog, arvates, et teda taheti teha tema enda usukaaslaste ees ettekavatsetult kahtlaseks ja põlastusväärseks, oli väga vihane. Siiski ei käinud väga tark Würzburgi piiskop talle roh-

kem peale. Ta teadis, et Karl Aleksander oli väga seotud muude küsimustega, ta varus energilisema ürituse endale edaspidiseks.

Karl Aleksandril olid käed tõesti täis igasuguseid väikesi, kahtlasi asjaajamisi. Süss mõtles tõsiselt enda aadliseisusesse tõsta laskmisele. Ta koht oli küllalt kindlustatud, ta ihkas võimu juurde veel sinna juurde kuuluvat tiitlit ja auastmeid, ta liikus ringi kavatsusega täiesti vormiliselt üle võtta maahoovimeistri koht. Oleks ta lasknud end ristida, oleks see olnud kohe, täna-homme teostatav. Kuid see oli tema auahnus pidada enda käes, hoolimata oma juutlusest, keisri ja riigi ees hertsogiriigi kõige kõrgemat ametikohta. Hertsog oligi pärast seda, kui Süss oli oma maskeraadil talle Magdalen Sibylle'i kätte mänginud, toetanud oma kojafaktori palvet oma Viini saadiku, salanõunik Kelleri kaudu, nõudnud talle aadlidiplomit ja pakkunud selle eest tuhat tukatit. Kuid mitte ainult Württembergi parlament, vaid ka Süssi ministritest kolleegid intrigeerisid Viini hoovkonnas. Nii soikus see palve. Et kannustada hertsogit ja näidata end asendamatuna, pidurdas Süss oma innukust Karl Aleksandri suhtes, paludes tungivate isiklikkude äriasjade ettekäändel puhkust välismaale sõiduks, mille ta ka sai. Kohe ei klappinud sõdurite värbamine, rahad sõjaväetarveteks ei laekunud, naised muutusid tõrksamaks, tuhat väikest lahkheli, mida tema finantsdirektori osavus oli temast eemal hoidnud, näitas nüüd hertsogile oma vastumeelset nägu. Süssi poolt oli kunstlikult suurendatud puudujääke hertsogi isiklikus hiiglaslikus rahatarviduses ja sõjaväevarustamise juures. Peale muu ärritas Karl Aleksandrit Magdalen Sibylle'i ikka niisamasugune kindlameelsus, ka mõlemad daamid Götzid, nii ema kui ka tütar, keda Süss kaugelt targalt ja märkamatult juhtis, avaldasid ootamatut vastupanu. Remchingen oli igav, Bilfingeriga ei tahtnud ta kohtuda, olles talle pahane tema hoiaku pärast Stettenfelsi juhtumis, prantslane Riolles oli talle liiga ahvlik, liiga tark ja liiga terav. Ta õhkas oma juudi järele. Kui see olnuks kohal, oleks kindlasti ka Stettenfelsi asi läinud teisiti; oli häbiasi, et tema ministrid ei suutnud kristlikke asju korraldada juudita.

Avasüli võeti tagasipöörduv vastu. Ta oli käinud Hollandis ja Inglismaal. Oli lasknud endale Frankfurdis austust avaldada; oli Darmstadtis pilganud oma venda, parunit, ristitut; tema saavutab sama ilma nii põlastusväärsete abinõudeta. Peale selle oli ta tutvunud Madalmaadel ühe portugali daamiga, madame de Castroga, punakasblond, esinduslik, veel noor, peen aadlik, upsakas välimuselt ja hoiakult, Portugali valitsuse Madalmaade esindaja lesk, vaga varakas. Süss tahtis temaga naituda. Naine ei öelnud ära; eelduseks jäi Süssi aadliseisusesse tõstmine. Igal juhul tuleb daam, ja seda juba lähemas tulevikus, Süssi Stuttgarti külastama. Marie Auguste naeris tormiliselt, kuuldes sellest kavatsusest. Hertsogile oli tema hoovijuudi abiellumiskavatsus vastumeelt, ta kärkis, et ta lubavat ju Süssile armukeste pidamise. „Sina, juut, lakud mul nii kui nii kõigist taldrikutest," torises ta. Kuid Süss ei loobunud oma kavatsustest, naeratas aupaklikult ja saavutas, et vastuseisev hertsog saatis Viini uue kirja tema aadliseisusesse tõstmise palvega. Karl Aleksander kirjutas isiklikult ja tungivalt. Ta toonitas, et ta oma hoovijuudiga üksinda suutvat palju rohkem saavutada kui kõigi oma teiste nõunikkude ja ametnikkudega, kuidas Süss, tingitud tema geniaalsusest ja oivalisest osavusest, olevat kasutatav kõigil kasulikkudena esinevatel juhtudel; ja kuidas tema, hertsog, Süssile ainukese tema vürstlikule seisusele vastava tunnustusena aadlidiplomit võlgnevat. Pärast seda kirja uskus Süss olevat kõik kõige paremas korras.

Ta ratsutas läbi tänavate oma kimlil Assjadahil. Ta nägi välja kümme aastat nooremana kui ta tegelikult oli, ta oli Švaabimaa esimene kavaler. Painduv ja sihvakas, mitte suur, istus ta hobusel, väga punased huuled kergelt avali väga valges näos, kastanpruunid juuksed tungisid meeldivalt laia kübara alt välja, piits helkis kalliskividest ilustatuna, rõõmsa otsmiku all kaardusid lendlevad silmad. Naiste pead tõmmati kaasa. Ta on jälle siin! Daamid Götzid lamasid aknalaual, õhates taeva poole, kui ta täis aukartust üles tervitas. Ta on jälle siin! Ta on jälle siin! nurises rahvas, kuid ta meeldis. Ja Dom Bartelemi Pancorbo vaatas ta tervituseks vastusirutatud käel

hiiglaslikku, läikivat solitääri. Ta on jälle siin! naeratas ta lihatute huultega ja jälgis üle vanamoelise portugali õueriietuse krookkrae ihates ning oma liikumatute, kitsaste, rändavate silmadega varitsedes kaugenevat ratsanikku.

Ent kimmelmära Assjadah tõstis oma pea kõrgele ja hirnus heledalt ning võiduröömsalt kuulatama jäävatele kodanikkudele, hirnus pilkavalt kadestavatele kavaleridele, kibelevatele naistele. Ta on jälle siin!

Hertsogliku paari viibimine Ludwigsburgis lõpetati piduliku ettekandega. Mängisid kaasa hertsoginna, noor Götz, kes vahepeal oli saanud ekspeditsiooninõunikuks, ja salajane finantsnõunik Süss. Kõik raskema ja vähemmõju-avaldavama võtsid endile hertsogliku trupi lauljad ja näitlejad.

Théâtre paré. Eeskirja kohaselt härradel allonž-parukad[1], daamidel paljad õlad. Juba neljandast reast alates võis läbi võimsalt kuhjatud parukate, üle paljaste daamiõlgade lagendiku näha ainult tükikest lavast.

Laval on hertsoginna. Kuis on ta ilus hispaania riietuses, kuldne nool tõstab juuste musta läiget üle ta profiili, mis helgib vana õilsa marmori värviliselt. Remchingen, nähes teda, laseb kuuldavale kummalise urina nagu loom, hertsogil maksab suurt vaeva end valitseda, et mitte laksutada keelt, noor lord Suffolk kahvatub teda nähes.

Mängitakse mingi vana, suure hispaania meistri teost. See teos on läbi käinud paljudest kätest. Itaalia komödiandid on selle oma rändetendusteks kaasa võtnud ja kohandanud, aariaid ning balletti juurde lisanud. Nüüd on Tübingeni hoovipoeet selle kallale asunud ja on valanud kõik piinlikult täpsetesse, puhastesse aleksandriinidesse. Kuid kollane, väike napollanna, kes mängib vastavalt oma loomupärale kõige tähtsamat ja raskemat osa, jäi oma nõudmise juurde, et talle lubataks pea-

---

[1] Allonž-parukas — (prantsuse k.) pikad, kähardatud kunstjuuksed; kanti XVII sajandil.

(Tõlkija märkus.)

stseenid mängida ja laulda itaalia keeles. Siis oli švaabi poeet vihaselt tagasi astunud ja Süss, see tuhandekäeline, oli kõige kiiremas korras oma ema ringkonnast muretsenud teise luuletaja ja režissööri, ja nüüd mängiti üksikud lavapildid saksa keeles, osa itaalia keeles, mis juba ette tagas vaheldust ega lasknud tekkida igavusel.

Kuid see oli üldse väga paeluv ning erutav komöödia. Kangelane seisis ülal laval, kavaler ja metsik armastaja. Tema ametiks olid sõda ja armastus. Tema ainsaks omaduseks oli vastikustunne iga naise vastu, kes kord oli temale kuulunud.

Meid veetlev iludus / on arm ja magus ime,
meist maitstud iludus / on õudne, ropp ja kime.

Nii arvas tema, ja kuulajate allonž-parukad noogutasid mõtlikult nõusolekut. Kangelane laval toimis samal ajal vastavalt oma põhimõttele, tema käitumine naistega muutus üha jubedamaks, igas pildis röövis ta neid, pistis surnuks naiste armukesi, jättis naisi istuma. Ainult hertsoginna, kes oli väga õilis, ei alistunud tema tahtele, vaid andis talle vastu ikka ja jälle ja põhjalikult, nagu see sobib nii tähtsale daamile. Marie Auguste tegi seda väga uhkelt. Kuid härra de Riolles, kellel oli selliste asjade nägemiseks kõigist pealtvaatajaist kõige teravam silm, märkas, et hertsoginna naeris salaja selle üleskruvitud ja puhevileaetud kuivuse üle, mida ta mängis. Vaevalt kõrvale astunud, müksas ta naeratades ekspeditsiooninõunik Götzi: „Selle saatsin ma peenelt metsa, mis?" Ekspeditsiooninõunik kummardas mitu korda austavalt ja sügavalt. Õigupoolest oli tema peaaegu surnud. Sest tema oli üks kangelase võistlejaist ja pisteti surnuks kohe näidendi algul. Kuid ta oli komödiandile selle asja teinud neetult kibedaks, sest ta ei tahtnud, nagu see kohane noorele, nii heast perekonnast pärinevale švaabi härrale, nii kergesti langeda, ta näitas tervet oma vehklemiskunsti, oleks peaaegu raskelt haavanud komödianti ja lohistati peaaegu väevõimuga lavalt välja, sest muidu poleks näidend iialgi lõppenud.

Ja komöödia kestis. Kangelasel polnud mingit õnne hertsoginnaga. Kangelane tahtis teda röövida. Kuid

väike napollanna, kelle ta oli metsikutesse mägedesse maha jätnud, oli sattunud seal hulkuvate mauride kätte, oli aga jälle vabaks lastud. Ja nüüd peab kangelane, vastavalt luuletaja väga kunstlikult koostatud intriigile, pimeduses teda mitte ära tundes, uuesti hertsoginna asemel röövima napollanna. Kangelane viib ta mägedesse, seal märkab ta oma eksitust, märatseb ja otsustab õnnetu ära müüa mauridele. Kuid väike, kollane napollanna viskub maha, hädaldab ja palub teda. See oli terve teose kõige ilusam koht, hispaania meister oli selleks pannud mängu kogu oma jõu, ja isegi rännakuist tekkinud labastumisest ja rüvetustest hoolimata oli seda ilu veel nüüdki säilinud. Nii siis põlvitas napollanna mingitud, kõrgi ja igavust tundva, end puhevile ajava komödiandi ees, õlilampide ja kolme primitiivselt väljalõigatud dekoratsiooni vahel, mis kujutasid metsikuid mägesid, ja ta rääkis: „Sa tõotasid vandega olla minu meheks. Et see sulle tuska valmistab, vabastan ma sind vandest. Sule mind igaveseks kloostrisse! Või tee minust oma teenija, saagu minust sinu ori! Iialgi ei palu ma sulle muud kui õnne. Kui oled sõjas, tahan ma sinu telgis sulle toitu keeta, sulle su riideid puhastada. Ehk vii mind oma armsama juurde, anna mind temale teenijaks! Kui mina teda kammin ja sa seisad tema kõrval, ei hakka ma kaebama ega teda juustest kiskuma ja kui sa siis ütled armsamale leebeid sõnu, hellitavaid, õrnu, mida kunagi enne rääkisid minule, surun ma huuled kokku, alistun täiesti tummalt sellele kõige halvemale naise saatusele: olla selle orjaks, keda armastab armsam. Kuid ära müü mind ära! Ära müü mind mauridele!“

Seda rääkides polnud ta mingil viisil enam väike, kollane, rasvunud, rikutud napollanna, vaid värssidest ülendatud vaene, saagiks antud, teotatud, kaebav olevus. Saalis jäi täiesti vaikseks, oli kuulda õlilambist tilga langemist lavale, ja küünlajalgades seintel laulsid küünlad.

Blondid, õrnad, peened daamid Götzid olid väga liigutatud ja tütar luksus päris kuuldavalt, kuid ta hoidus nutmisest, et ta nina ei läheks punaseks, mis temale ei

sobinud. Madame de Castro, portugallanna, keda Süss kavatses naida ja kes oli täitnud oma lubaduse ning tulnud Stuttgarti, oli praktiline daam ja katsus kõigest, mis ta nägi, kuulis või läbi elas, ammutada endale kasulikke näpunäiteid, mõtles ainult praktilistele küsimustele ja arutles: „Ja, nii on need mehed. Nad lubavad kõike, enne kui nad on ühe kätte saanud ja pärast esimest ööd muutuvad nad tooreks. Kui mina temaga abiellun, siis kindlustan ma oma varanduse igaks juhuks, ja mis temal minult on nõuda, hindan ma nii kõrgelt, et ma kõige juhtuda võiva juures omadega välja tulen. Üldiselt pean ma veel kõike poolt ja vastu küpselt läbi kaaluma."

„Naisi tuleb hoida kangsuuraudades," mõtiskles hertsog, „see on õige. Kuid see seal ülal ajab asja liiga hulluks. Ma laseksin talle ihunuhtlust anda. Välismaalane on väga hea. Ta meeldis mulle kohe. Imelik, et ma teda veel oma voodi pole käsutanud. Selles on süüdi Magdalen Sibylle. Ma olen eesel, et mul ühe pärast pole silmi teiste jaoks. Kuid seda teen ma veel täna öösel tasa."

Remchingen õgis komödianti oma põrnitsevate silmadega. Ta oli teda omanud, kuid et ta talle oli halvasti tasunud, sest ta oli ihnus, tegi komödiant temaga vähe tegemist. „Ma pean veel paar tukatit lendu laskma," ohkas ta. „Ma teen kahjud juudi abiga tasa. Ta peab andma mulle osa uue saabastehanke pealt. Tegelikult on kõiges süüdi see neetud juut. Ta hellitab naised nii ära, et need ei kuula sugugi nii üks-kaks sinu sõna ja nõuavad nii palju selle eest, mis neile endile midagi ei maksa."

Päris taga nurgas oli mustjaspruun. Ta seisis püsti ja vaatas üle parukate, tõustes varvastele, et midagi kaduma ei läheks. Oma suurte loomasilmadega neelas ta vallandunut, anuvat. Ja ta ei suutnud alla suruda sügavat, kähisevat, kurgust tõusvat neelatust, kui näitlejanna lõpetas: „Minu magus käskija! Minu õnn! Minu taevas! Tule tagasi iseendasse! Saa jälle iseendaks! Kogu end! Veel on kahetsus teene ja mitte roim. Sest kui sa seda ei teeks, näe, taevas, kuu ja tähed, inimesed

ja loomad, mäed, mets ja puu, isegi elemendid keelduksid sinu teenimisest, tõuseksid üles sinu vastu, vihased sinule sellise roima pärast. Kuule mind! Loobu! Senjoor Gomez Arias! Vaata mind siin viletsuses! Ära müü mind mauridele Benamegi!" Selle viimase laulis ta tasasel, nõrgal, liigutaval häälel. Remchingen ja teised tõlgendasid tema erutust mingisuguse ebamäärase isikliku seosega; keegi ei aimanud, et komödiant, rääkides neid sõnu, mõtles saamatule, linablondile ekspeditsiooninõunik Götzile.

Siis ilmus Süss. Tema oli mauride vürst, kellele kaabaklik hispaanlane müüs napollanna. „Muidugi," ütles Remchingen oma naabrile, „kus midagi on osta, seal on juut kohe kohal." Kuid Süss käitus väga suuremeelselt ja rüütellikult. Kuigi ta teda armastas, ei puutunud ta naist, kelle ta orjana oli ostnud. Ta lausus:

Ei hurma mind too arm, / mis pole teoks saand
kui vääris sisejõud / ja on vaid sunni and.

Sealjuures nägi ta väga hiilgav välja, toretsedes vääriskivides, siidist mauri pükstes, mis küll olid ilustatud flandria pitsidega.

Mustjaspruun rõõmustas, et muhameedlane käitus laval nii härrasmehelikult. Hertsog naeris: „Tegelikkuses ei vigurda minu juut nii kaua." Kuid Dom Bartelemi Pancorbo mõtles: „Seal deklameerib ta ja seletab, mida ta kõike naise eest annaks. Kui mina oleksin naine, nõuaksin ma solitääri. Kuid siis põikleb ta kõrvale." Ta sirutas kõhna sinakaspunast kaela lihatu peaga ja seiras üksisilmi sügavatest silmakoobastest kivi.

Schertlini manufaktuuri teenistuses Urachis oli üks teatud Kaspar Dieterle, neljakümne aastane, tursunud näoga, vesisiniste silmadega, punaka hülgehabemega, kuklata. Kui manufaktuur läks üle Foa-Oppenheimer ühingule, jäeti mees kangurmeistrina tööle. Ta käitus alistuvalt, kuid sõimas salaja aga seda rõvedamalt juudi sigaduslikku majapidamist. Sepitses võimaluse korral väikesi vastuhakkamisi, ise äärmiselt orjameelne, ajas teisi vastuhakkamistele. Oli seejuures toores ja häbe-

matu oma alluvate vastu. Kui ta kahepalgelisus avastati, vallandati ta.

Ta ei suutnud jõuda otsusele minna otsima tööd väljapoole riigipiire ja käis alla ikka rohkem ja rohkem. Elatus väga viletsalt rändkauplemisest ja juhuslikult salaja sissetoodud, keelatud, tembeldamata kaupade müügist. Pandi mitmel korral vanglasse, sai korra ka ihunuhtlust.

Ta oli enda juurde võtnud väikese orvuks jäänud nõbu, kes tal koos vana koeraga käru lükkas ja oli muidu abiks; viieteistkümne-aastane määrdinud laps, väike, lai, pelglik, häbematu, luurav, jonnakas, varastav, seejuures algeliselt edev. Mees käitus väikesega halvasti, peksis teda metsikult, nii et laps jäi mõnikord lonkavana ja verisena lamama. Kuid kui võimud vahele segasid ja last ära tahtsid võtta, salgas tüdrukuke halba käitumist, hoidis mehe poole ega lasknud end mehest lahutada. Oli nii, et mees seda hooletussejäetud, sassis, väikest olevust täiesti oma naisena pidas. Tüdrukuke oli enda mehe külge köitnud, ta armastas meest omamoodi, selle toorus ja narmendav hülgehabe olid talle suure mehisuse tunnuseks, ta armastas meest, kui see tema vastu õrn oli ja kui see teda peksis. Tütarlaps muutus mehele pikkamööda ikka hädavajalikumaks, ta piirdus möirgamisega kuulaatadel ja turgudel, tingimisega ihnete ja selliste ostjatega, kes midagi ei ostnud, ning joomisega; mõlemale ülalpidamise teenimine lasus lõpuks üksi tütarlapse õlgadel.

Niipea, kui tütarlaps märkas, et ta oli mehele vajalik, ja tundes oma võimu mehe üle, muutus ta turtsakaks, pilkas meest, kõige rohkem ahvatles teda mängida joobnud mehega kardetavat mängu. Ikka sagedamini juhtus, et mees teda peksis kuni ta jäi meelemärkusetult lamama. Paar korda jooksis ta minema; kuid ta tuli jälle tagasi, sest lõpuks oli mees ainuke inimene, kelle üle tal oli teatud võimu ja kes tema küljes rippus.

Sellisel kombel hulkus kummaline paar maanteedel, varastas, käis majast majja kaupu pakkumas, närutses rohkem kui viletsalt elust läbi. Kaspar Dieterle oskas

kohutavalt vanduda, rõvedamalt kui keegi teine terves riigis. See kütkestas tütarlast vastupandamatult ja oli tema meelest erilise jõulisuse ning mehisuse tunnuseks. Kõige ilusam oli, kui ta juute sõimas. Terved mürgi- ja sopakosed veeresid siis punakate vurrude alt, kahvatu nägu tõmbus auku vesisiniste silmade ümber, ja tütarlaps kuulas vaimustatult. Mõnikord, heas tujus, ja et väikesele tasuda, ahvis ta mõrd juuti järele, käis konksus, rääkis juudi žargoonis, katsetas, saadetud lapse kriiskavast heameelest, oma vurrusid oimulokikestena kõrvade ümber riputada. Kuid pühapäevaks oli, kui mees suurlaatadel ja turgudel juutidega kokku sattus. Hertsoglikul maa-alal võtsid politseivõimud Süssi mõjutusel, kuigi vastumeelselt, juudid oma kaitse alla. Kuid vabades linnades võis mees abituile külge hakata ja neile mängida kõiki kibedaid vempe, milliseid tema vaene peaaju suutis välja haududa.

Nüüd olid nad asetanud suuri lootusi lihavõttepühade suurlaadale Esslingenis. Ent sinna oli ilmunud juut Jecheskel Seligmann, endine Grävenizi juut-kaitsealune, nüüd vaikivalt sallitud Freudenthalis, Grävenizi ühes endises omandis. See kauples Süss-Foa manufaktuuri toodetega ja lülitas, kuna tal oli hulga rikkalikum valik, Kaspar Dieterle algelise kauba konkurentsist välja. Jecheskel Seligmann Freudenthal oli vanem, kõhn, kõver, inetu mees. Kaspar Dieterle leidis tuhat võimalust tema pilkamiseks, ta määris Seligmanni laadapoe pingi searasvaga, mis kleepus juudikuue külge, ta ässitas lapsi juudi kallale, ta sundis teda hüppama ja naerjad olid Kaspar Dieterle poolel. Juut leppis kõigega, ta nägi välja inetu, kõhn ja väsinud, ja saades vaevaliselt oma kauba vahel hinge tõmmata, naeratas ta õhku ahmides virilalt. Inimestele tegid Kaspar Dieterle vembud nalja, nad naersid küll juuti, kuid ostsid siiski juudilt, sest hoolimata erimaksudest olid tema kaubad odavamad ja mitmekesisemad kui teise armetud kaltsud. Kaspar Dieterles tõusis tönts, mõttetu viha Jecheskel Seligmanni vastu ja ta otsustas juudi öösel poolsurnuks peksta ning sõtkuda, kuid tal polnud küllaldaselt raha, et maksta öömaja eest sama korteriperemehe juures, kus elas juut,

ja seepärast tuli tal lahkuda linnast enne linnaväravate sulgemist.

Paar ööbis hõredas metsas. Nad olid, nii mees kui tütarlaps, kibestunud ja väga tigedas tujus. Peale muu hakkas veel sadama vihma, nad külmetasid ja olid näljased. Mees oli lubanud osta tütarlapsele Esslingeni suurlaadalt ühe korallikee, tütarlaps oli väikese tulu, mida ta oli saanud, selleks otstarbeks kõrvale pannud, kuid mees oli talt selle raha ära kiskunud ja sellega viina ostnud. Nüüd nõudis tütarlaps, mees lasku temal vähemalt endaga koos viina juua. Mees pilkas ja sõimas teda, tema, täitanud hooravärdjas, olevat süüdi, et pole rohkem teenitud. Tütarlaps sõimas vastu, et ta läheb annab mehe üles, et see olevat teda vägistanud, ka muidu röövinud ja varastanud, võllas olevat talle kindlustatud. Mees lõi, tüdruk karjus ja sõimas edasi, koer klähvis, mees lõi rängemini, tüdruk hammustas teda. Tüdruk ei lasknud lahti, hammustas hoolimata löökidest veel metsikumalt ja mees lõi lõpuks hooga viinapudeliga tütarlapsele vastu otsmikku. See kukkus pikali, sirutas end, jäi lamama. Seda oli juhtunud sageli, mees jättis ta lamama, nohises rahulolevalt. Ta lakkus purunenud viinapudelit, mässis end mingisugusesse rätti ja magas kui kott, kohutavalt norsates. Kuid vihm tungis läbi, äratades ta jälle varsti üles. Mees röhkis, tütarlaps tulgu talle lähemale, andku talle teine tekk, soojendagu teda. Kui tütarlaps ei vastanud, lükkas mees teda, vandus. Kui tütarlaps end ikka veel ei liigutanud, tõusis ta külmast kangena üles, tallas teda. Lõpuks süütas ohates, röhitsedes, hädaliselt, pärast paljusid ebaõnnestunud katseid pimeda, katkilöödud laterna, valgustades liikumatut ülalt alla. Ta nägi teda allavajunud lõualuuga, silmad pärani, märg, kangestunud.

Ta seisis kaua vihma käes hõredas metsas, külmetades, rumalalt, mõttetult, üksi surnu ja vaikselt vinguva koeraga. Tuul oli kohe kustutanud laterna, oli pime ja külm. Puult, millele ta nõjatus, tilkus talle kaela, jooksis tema vaest, viletsat, lamedat kukalt mööda turjale, tema punakasblond hülgehabe tilkus ühtlaselt. Nii seisis ta kaua ega suutnud taibata, miks Babett, ainuke olevus,

kes talle veel tähtis oli, nüüd on surnud. Lõpuks hakkas ta vastikult ja kohutavalt uluma, koer aitas kaasa, mees tõstis jala, et lüüa koera, loobus aga sellest.

Mõne aja pärast põlvitas ta surnu ette, võttis vaevaliselt riided kangestunud, inetult, räpaselt kehalt, tegi nahale igale poole lõikeid töntsi, ruttamatu asjalikkusega. Selleks tarvitas ta pudelikilde, kuigi noaga oleks ta seda saanud teha hõlpsamini. Siis pani ta, vihma sadas ikka veel, alasti oleva, moonutatu kärule, kattis kõikjalt tekkide ja kraamikuhjadega ja vedas koos koeraga käru jälle linna tagasi. Ta jõudis sinna õige vara hommikul värava avamise ajaks. Väravavahile ütles ta, tal olevat veel üks tehing juut Seligmanniga. Ta lasti läbi.

Ta vedas oma käru võõrastemajja, kus elas juut Jecheskel Seligmann Freudenthal. Toimis kõike mingi tagasunnitud, haruldase ükskõikse sihikindlusega. Võõrastemaja hoovis pani ta oma käru seisma, müüs naeruväärse hinna eest ka oma hädavajalikuma ja jõi. Vahepeal jooksis ta ikka jälle käru juurde, kuni ta lõpuks, kui pealtvaatajateks olid ainult põrsad, sai matta surnukeha hädapäraselt jäätmete hunnikusse. Sadas ikka veel vihma. Siis läks ta uuesti kõrtsituppa tagasi. Jõi. Tõmbas väikese-nõbu riided välja. Seletas üht lugu. Pikkamööda, segaselt, katkendlikult. Ja, on ju kuuldud, kuidas eile temal ja Babetil on olnud tegemist juut Jecheskel Seligmann Freudenthaliga. Kuid juut oli lubanud lapsele korallidest keti. Tüdruk on tahtnud tagasi juudi juurde minna. Tema, Kaspar, on tüdrukut kinni pidanud. On talle kere peale andnud. Öösel, võib-olla oli juut talle midagi sisse andnud, oli tüdruk äkki kadunud. Inimene peab ju mõnikord ka magama; siis ei saa ta teist kinni hoida, ja. Ja nüüd on ta väljas, juudi kaupade hulgas ühe riidepambu leidnud, need on Babeti riided. Nüüd siis peab laps alasti ringi jooksma, ainult korallikeega. Ja, ja, nüüd olevat juutidel nende lihavõttepühad.

Nii jutustas Kaspar Dieterle, maha juues oma viimase hädavajaliku vara. Ta jutustas seda mitu korda ja ikka rohkem inimesi kuulas pealt. Nad kuulasid ikka kibelevamalt, ikka kütkestatumalt ja kohkunult vaatasid nad inimese suule, kust tolknevate, punaste, viinast haisvate

vurrude alt, läbi mädanevate, mustade hammaste roomas nutuselt ja õelalt välja õudne lugu.

Ja siis leiti prügihunnikus äratäkitud surnukeha, mida sõid juba sead. Nagu nahkhiire tiivul lendas fantastiliselt, jõledalt ilustatud teade kuritööst läbi linna. Inimesed jooksid kokku, päevatöö kodus ja tänaval katkes, väravad suleti, linna raad kutsuti kokku. Jõleduste jõledus! Üks süütu kristlaslaps kohutavalt juutidest piinatud, lastud verest tühjaks joosta lihavõttekoogi jaoks, moonutatud laip visatud sigade ette. Niikaugele oli siis jõutud Württembergi hertsogi juudimajandiga, et juhtus nii must roim vabas riigilinnas Esslingenis teotuseks ja häbiks tervele švaabi ringkonnale.

Määratsev erutus terves linnas. Neljakümne, ei, täpselt neljakümne kolme aasta vältel pole seesugust jubedat kriminaalasja enam üle elatud terves Rooma riigis. Ainult raamatutest teati veel sellistest juhtumitest. Ravensburgi lastemõrvast saadik polnud siin ümbruses enam midagi taolist juhtunud. Oh, kui targad olid olnud isad, et nad olid juudid välja ajanud Esslingeni piirkonnast. Hechingeni arstist Salomost saadik ei olnud enam lubatud, et keegi nendest oma kelmustega hea linna ausat õhku rikuks. Uhkelt ja kindlalt võidi vastata tollest ajast peale, kui keiser hakkas juudimaksu sisse nõudma, et kahe sajandi vältel pole enam ükski nende müüride vahel istunud. Nüüd on hertsog, ketser, Herodes, lasknud maale kelmid ja mustad mõrtsukasellid, kes luuravad süütuid kristlaste lapsi ja neil vere välja lasevad. Kartlikult hoiatasid emad oma lapsi. Ikka koledamaid üksikasju liikus ringi. Mis täna oli juhtunud võõrale, võis homme juhtuda oma lapsele. Kaua jooksevad veel tulevikuski väetikesed ärahirmutatult iga võõra eest ja näevad vastikut und verest, nugadest ning metsikutest habemetest.

Juut Jecheskel Seligmann Freudenthal liikus samal ajal eeslinnas, et õiendada oma äriasju. Ta vahistati, kui ta parajasti alandlikult ja visalt ühelt viivitavalt võlglaselt raha tahtis kätte saada. Tal polnud mingit aimust, milles asi seisab ja kinnitas ikka, ta ei olevat eile Kaspar Dieterlele ega ka kellelegi teisele vastu sõimanud,

ta polevat üldse suud avanud. Sest see oli kasutatavaim abinõu juudivõistluse vastu, et juute sõnade ja tegudega ärritati, kuni nad vastama hakkasid, siis kaevati nende peale, nad olevat häbematu sõimuga teotanud kristlaste usku ja lasti nad kinni panna. Kuid kohtuteenrid lõid teda vastu nägu, haarasid ta kõvasti kinni ja panid raudu. Väljas võttis suur rahvahulk vastu kõhna, väriseva, kohkunud mehe, ta nägi sadu tõstetud käsi, märatsevaid lõugu, teda loobiti kivide ja roojaga, ta rebiti pikali, sõtkuti, sülitati, kisti habemest ja juustest. Ta katsus ikka oma rõhujaid veenda; ahmides õhku julma kohtlemise tagajärjel, kuna tal sülg ja veri suunurkadest alla jooksis, kinnitas ta, ta ei olevat öelnud ühtki sõimusõna, üldse mitte ühtki sõna. Alles ühe naise kiljumisest, kes teda järjest värtnaga pehmesse torkis, sai ta järsku aru, milles teda süüdistati, ta kaotas teadvuse. Meelemärkusetult viidi ta torni.

Kuid raehärrade hulgas valitses võimas, õel, pilkav rõõm. Hertsogi, juudi poolehoidjad on süüdi koledas mõrvas. Kuidas hõõrutakse see nendele nina alla, kuidas antakse see neile allaneelamiseks! Nüüd lõpuks saab hertsogile ja tema juudile panna põõn. Kas pole nendega alati õiendamist ja kiusu? Ajal, mil hertsoglikud metssead, põdrad ja kõik need elajad rikuvad põlde, kaebab see häbematu ketser, et Esslingeni kodanikud olevat salakütid — ja, kuidas teisiti pidid nad endid aitama? — ja on suureline. Ja kas ta ei esitavat pidevalt kaebusi, et Esslingeni teed olevat halvad, ei vastavat lepingule? Ohoo, teie kõikvõimsad härrased! Mis on üks auk maanteel sellise õudse mõrva kõrval? Ka Neckari reguleerimise küsimuses ei saa temaga kokkuleppele. Ja kas ta pole Württembergis isegi Esslingeni haigla tulud ära pantinud? Ja kõigepealt tema juut, häbematu kurjategija ja kelm! Siin on linn, muidugi vormi pärast ja teatud kergenduste väljapressimiseks, tühistanud kaitselepingu hertsogiga. Kas seal see täitanud juudisiga ei tegevat sama ja teesklevat, nagu võtaks ta seda lugu tõsiselt? Toimib lihtsalt nii, nagu poleks tõesti mingit kaitselepingut, kohtleb esslingenlasi samuti kui teisi võõraid. Kiusab igal sammul nende kaubanduslikku tegevust.

Ta on takistanud igal üksikul raehärral teenida mitmeid tuhandeid taalreid. Kuid oota sa ainult, härra juut! Nüüd makstakse see sulle tagasi! Musta ja nurjatu usukaaslase kaudu makstakse see sulle tagasi. Ta nööritakse hispaania saabastesse, pigistatakse tal veri küünte alt välja, piinatakse hõõguvate tangidega. Juba nüüd rõõmustavad turu ääres elavad raehärrad, kuidas juut seal pidulikult ära põletatakse ja lubavad oma sugulastele ning sõpradele aknaplatse. Kahju ainult, et tuleb piirduda vaid üheainsa hukkamisviisiga. Peaks leidma võimaluse teda üheaegselt puua ja rattal hukata, neljaks rebida ja ära põletada.

Raehärradest kõige vanem oli Christoph Adam Schertlin, kes omal ajal oli asutanud Urachi manufaktuuri ja kes, veetes Esslingeni patriitside majas vanadusepäevi, nägi oma vabrikut pikkamööda ja päästmatult alla käimas, juudi käte vahele libisemas, nägi oma poegi viletsaks ja lohakaks muutumas. Ta oli juba üle seitsmekümne aasta vana. See oli metsik ja otsekohene rõõm enne surma. Sügavalt rinnast tõi ta esile purustavad sõnad juudi nurjatuse kohta ja sülitas need rae ees, ah, ühele nähtamatule näkku. Hoides kõrgel oma suurt kõdunevat pead, astus ta kindlal sammul läbi tänavate; ägedalt, nagu sööstaks ta sellega vaenlasele kerre, lõi ta pillirookepiga vastu maad, hoides kindlalt kuldset nuppu kõhna, kuid mitteväriseva käega.

Suurlaada peremehe juures istus Kaspar Dieterle. Tal polnud enam vaja midagi müüa, et saada viina. Ikka istus suur hulk inimesi tema ümber, kartlikult ja kibelevalt. See, keda enne kaltsaka ja kodutu hulkurina iga ukseläve pealt ära aeti, oli nüüd tähtis mees, kellele osutati suurt tähelepanu. Ikka kirjumaid üksikasju seletas ta, juba ammu uskus ta ise, et tigedad juudid olid salakavalalt tapnud tema viimse toe. Kõige suurema tõendina seletas ta tõsiasja, et laps oli sündinud jõuluööl, ja kõik vahtisid üksisilmi köidetult ning pead murdes tema suule, kui ta seda seletas, vesisinised silmad saladuslikult avali. Sest see oli kindlakstehtud tõik ja oli paljudes raamatutes lugeda, et jõuluööl sündinud on eriti ohustatud saada tapetud juutide poolt.

Eriti suur kaastunne mehe vastu oli naistel. See oli ju põhjuseks ja hoiatuseks, et nad oma vaeseid lapsi veel pelglikumalt valvaksid. Nad toppisid talle küpsetatut ja praetut, sinki ja rasvanuudleid. Tema tursunud palgeisse ilmus jume, tema punakas hülgehabe oli kammitud ja vähem narmendav; jäid ainult ta mädanevad mustad hambad. Ja üks pagarilesk käis tõsiselt ringi abiellumismõttega orvuks jäänud mehega, kellele juudid nii koleda vingerpussi olid mänginud.

Ihuarst doktor Wendelin Breyer vaatas hertsogit läbi. Kõhn, pikakasvuline inimene, tohutult andunud, pelglik ja armastusväärne, vabandust paluvate laiade liigutustega, rinnapõhjast tuleva õõnsa, pingutatud häälega. Ta naeratas palju ja kartlikult, katsus oma teadaannet mahendada väikeste, häbelikkude, saamatute naljadega. Hertsog oli tülikas patsient, kolleeg Georg Burkhard Seegeri oli hertsog lapiti mõõgaga poolsurnuks peksnud; ka loopis ta meeleldi rohupudeleid vastu oma arstide päid.

„Nii siis?" küsis hertsog arstilt käskivalt. Doktor Wendelin Breyer katsus mõne hõljuva liigutuse abil välja saada Karl Aleksandri haardepiirkonnast. „Üks goutte militaire[1]!" oigas ta oma pingutatud häälega, veidi mökutades. „Koguni väike tähtsusetu goutte militaire." Et hertsog süngelt vaikis, lisas arst kiiresti juurde: „Teie Hiilgus ärgu suvatsegu nukrutseda ega mõlgutada musti mõtteid. Niisugusel goutte militaire'il pole midagi ühist kurja lustitõve ehk prantsuse haigusega. Sest kuna viimasena nimetatud haigus on pärit naise tupes asetsevast mürgist, mida kurat on sinna pannud, on Teie Hiilguse terviserike ainult mööduminev, seda võiks nimetada teatud määral Kõigekõrgema põie kergeks nohuks. Teie Hiilgus vabaneb sellest jumala abiga kolme kuu pärast. Ma luban endale truualamlikult tähendada, et see nimetatud väike tervisehäire on olnud kõigil suurtel kristlikel

---

[1] Goutte militaire — (prantsuse k.) järeltripper.
(Tõlkija märkus.)

sõjapealikuil. Ürikute järgi on antiikaja suured kindralid Aleksander ja Julius Caesar selle all kannatanud."

Hertsog andis arstile süngelt märku minekuks ja see eemaldus paljude laiade ning vabandavate liigutuste saatel.

Pärast meediku lahkumist nohises Karl Aleksander läbi nina ja lõi marssalikepiga vihaselt väikese portselankuju kildudeks. Nooremates aastates oli ta kahel korral põdenud seda rõvedat haigust, tookord ta ei teadnud, kellelt saadud. Seekord ta teadis. See inimsiga, see räpane! Nii kaunis ja nii hõrk näis ta laval, nii reipalt rabelesid ta silmad, nii kogenult ja meeldivalt oskas ta keeleotsaga kõditada, nii isuäratav oli terve lirva. Tuul, võõrapärane, meeldiv lõhnaõli. Ja tal oli kehas mustus, mürk ja kurat. Hoor, jumalast äraneetud! Kuid ta laseb talle ihunuhtlust anda, vitstega maalt välja ajada.

Ta rahuldus sellega, et laskis naisel vedada läbi linna koorma sõnnikut, nagu seda tehti prostitueerivate naistega. Jämedas kitlis saadeti väike, kergelt rasvunud, kollasejumeline napollanna läbi tänavate, raskelt vedas ta sõnnikukoormat, elavad silmad vaatasid nõutult, neis oli tagaaetud looma ilme, kaela ümber rippus suur plakat pealkirjaga: hoor. Meeskodanikud laksutasid kahetsedes, et seda enne ei teadnud; enne hapuksminekut oleks veinivirre teadagi päris joodavalt alla läinud, oleks endale meeleldi kannukese täie toonud. Kuid naised sülitasid tema peale ja pildusid teda jäätmetega. Nii aeti ta haigena ja rahata linnast välja.

Kuid sama haigust, mis oli hertsogil, põdesid veel kindral Remchingen ja mustjaspruun.

Remchingen ja Karl Aleksander istusid koos ja vandusid naisi. Õelate naljadega jälitas hertsog Süssi. See oli kindlasti omanud seda naist, arvatavasti esimesena ja ta oli tervelt pääsenud. Saatan teab, missuguse musta, juudi kunstiga.

Kuid linablondina ja rängas nõutuses istus ekspeditsiooninõunik Götz. Tema oli ainuke, kes nägi asjade seoseid. Tema oli saanud haiguse „Sinise Soku" ettekandjalt. Tema oli selle edasi pärandanud võõramaalasele, keda ta suures süütuses oma armsa käskijanna

ja armsama nimedega austas. Asjaolude teistsugusel kujunemisel oleks ta pidanud oma tingimusteta kohustuseks kõik jälle heaks teha, ja võib-olla isegi naida võõramaalanna. Kuid nüüd, mil õukonnas aupaklikult naeratades sosistati hertsogi väikesest, armuasjade tagajärjel tekkinud galantsest haigusest ja kui ta pikkamööda aru sai, kui ta taipas, et tema, kõige alandlikum ja aupaklikum alam oli oma valitsejale külge pookinud selle tülika ja räpase häda, vajus ta maailm kokku. Et tema oma ustavuse juures oli suutnud oma vürstile säärast musta ülekohut teha, et oli võimalik saada süütult segatud sellisesse süüteosse, paiskas tema ümber. Ta otsustas kõigepealt end maha lasta. Kuid hiljem ütles ta endale, et tõeliselt on kõiges süüdi napollanna; see naine oli teda sellesse pahandusse mässinud tema jumalast saadetud käskijaga ja ta mõistis enda puhtaks igast süüst, veeretas kõik lauljanna kaela ja vaatas õela rahuldusega pealt, kui see oma sõnnikukoormat vedas.

Kuid napollanna armastas saamatut linablondi tõsiselt. Ta ei reetnud teda, kuigi ta selle kaudu oleks saanud võib-olla end päästa. Saadetud sõimust ja suurest hädast läbi linna, mõtles ta ainult mehele. Ta liigutas huuli, rahvas arvas, et ta palvetab, kuid tema kordas hääletult ja võrdlemisi mõttetult endamisi värsse, mida ta oli komöödias laulnud: „Minu isand! Minu õnn! Minu taevas! Vaata mind mu viletsuses siin! Ära jäta mind mauridele Benamegasse!" Talle viirastusid vanad muinasjutud printsist, kes oli kerjustüdruku printsessiks ülendanud. Nüüd, nüüd kohe ilmub ta ja kõik see jõhkrus on vaid luupainaja ning kuri unenägu. Alles siis, kui napollanna oli toimetatud üle piiri ja mees endast vähemagi sõnaga polnud elumärki andnud, vajus ta kokku.

Kuuldus hertsogi haigestumisest immitses läbi. Piibliringis sosistati, see olevat jumala karistus ja meenutati Nebukadnetsarit, kes oli sunnitud oma elu lõpupäevil sööma rohtu nagu härg. Kuid õueseltskonnas tekitas see galantne kavalerlik haigus vaid suurimat lugupidamist hertsogi vastu. Tübingeni õuelaulik ulatas poeemi, milles ta ütles, et mõnikord tuleb ka Amori riigis maksta

võitude eest väikeste haavadega, mis ei ole aga vähem austatavad kui sõjaväljal saadud haavad. Amor laseb mõnikord mürgiste nooltega. Ja kuna ta ei olnud napollannale andestanud, et see tookord, komöödias, ei olnud tahtnud ette kanda tema aleksandriine, ei unustanud ta võrrelda napollannat kõiksuguste putukate ja tõukudega ja viita, et niisuguselt saksa luulet põlgavalt välismaalaselt olevat midagi taolist juba ammugi olnud oodata. Lõpuks hüüdis poeet, et türklaste ja prantslaste võitja saab üle ka sellest väikesest haigestumisest ja Švaabimaa Aleksander on peatselt jälle Švaabimaa Paris.

Hertsoginna nägi mehe haigestumises jumala tahet ja näpunäidet. Ikka veel seisis tema teel noor punase, lihtsa, piiritult armunud näoga lord Suffolk. Oma äraolekuga oli ta teinud enda talumatuks oma õu- ja halduskonnas, ta austas hertsoginnat jonnakalt, tummalt ja meeleheitlikult, oli veel ainult päevade küsimus, millal ta endale lõpu teeb. Et abikaasa nüüd hertsoginna juurde tulla ei saanud, kas see polnud mitte näpunäide? Ja ta halastas vaese, ustava, visa inimese peale naeratades ning lõbustatult.

Kuid nähtavasti oli noor inglane sündinud pigilinnuna õnnetu tähe all. Üldiselt ei kaldunud Karl Aleksander sugugi armukadedusse, ta ei tulnud isegi mõttele, et teda, teda! võidaks petta. Kuid tuli see nüüd sellest, et ta haiguse tõttu oli muutunud umbusklikuks, või olid teised teda üles ässitanud, ta tungis kogemata hertsoginna ruumidesse; nii et puudulikult riietatud noor lord suutis end vaevalt ebaväärikalt päästa. Hertsog lõi põrgulärmi, peksis puruks peegleid ja lõhnaõlipudeleid, käristas mõõgaga lõhki kallihinnalist pesu, nimetas Marie Augustet pööbellikkude nimetustega, ja ta lõi teda ilusasse, väikesesse, sisalikulisse näkku, mis oli vana õilsa marmori värvi. Hertsoginna seletas sellest nuttes ja ülimal määral pahandatult Magdalen Sibylle'ile ja kinnitas teaterlikult oma süütust, kuid peagi libises ta pahameeleavaldusse väike, lõbus naeratus, ta matkis uulitsapoisilikult hertsogi lärmakat ärritust, mitmekesistas tähelepanuväärivaid, tooreid sõimusõnu, katsetas neid tõlkida prantsuse ja itaalia keelde. Lõpuks arvas

ta naeratades, et olevat kummaline, kui näiteks Riolles või Remchingen tema juurde tuleks, ta on kindel, et nad ka kahekümne neljandal korral sisse ei kukuks; kuid vaene, kohmakas noormees muidugi kohe esimesel korral, vaevalt lõpul ja teadmatuses, kuidas seda korraldada.

Et valitsejal ei sobinud duelleerida lordiga, oli Remchingen sunnitud kahevõitlust pidama, igaks juhuks, kas lord oli süüdi või süütu. Remchingen mõmises omaette, et õieti olevat tal ju selleks ka täieline põhjus. Sealjuures polnud tal mingit erilist kiiret, kui küsimus tõsisemaks muutus. Lõpuks reisis inglane ära, sugugi mitte salaja, vaid seisusekohaselt ja rahulikult, kuid kaheldes jumalas: tema lihtne, selge maailmapilt oli purunenud kildudeks, vastuolus iseenda ja inimestega. Lühike nauding oli teda rängalt vaost välja löönud, ta ei suutnud enam ühtegi asja õieti meenutada, ainuke, mis talle meelde oli jäänud, oli hertsoginna veidi rikutud sukavöö, mille pärast õieti küll ei oleks tasunud kahjustada oma kodumaal oma elu, nime ja seisukohta.

Karl Aleksandril oli hulk kaudseid tõendusi, kuid mitte ühtegi vastuvaieldamatut, käegakatsutavat Marie Auguste truudusetuse tõendit. Teises olukorras oleks ta peagi rahunenud; nüüd tegi teda meelehärm haigusest tingitud takistuse pärast riiakaks ja sapiseks. Marie Auguste oli tüdinenud alalisest järelevalvest ja kahtlustustest, ta teeskles algul Jenovevat, trumpas aga peatselt üle, asetas abikaasa toorustele vastu hammustava, ärritava rahu ja pilke, ähvardas lõpuks isa juurde tagasi sõita. Selle peale vastas Karl Aleksander toorelt, et ta käsib sel päeval helistada kõiki kirikukelli, lasta kahuritest ja anda igale alamale maksuta veini ning praadi.

Vana peene Thurn ja Taxise vürsti meelest olid need lahkhelid suurimal määral sobimatud. Ilus, tema tütar oli end veidi lõbustanud ühe inglise isandaga. Miks ei tohiks end veidi lõbustada ühe inglasega? Nad vestlevad halvasti ja nad on kehast puised, kuid nad on kõigist võõramaalasist ees oma väljakurnamatusega, tervisega

ja kõigepealt oma diskreetsusega. Oleks ta naine, ta otsiks endale ka mõne inglase. Sellepärast ei maksa ometi teha sellist lärmi ja niipalju heputada. Kuid, tõsi küll, tema härra väimeespoeg, Tema Heldus, on väejuht, ja säärasena harjunud esinema suure müraga. Ka nõutakse strateegilt võite ja mitte lastetuba. Ohates kirjutas ta seda oma sõbrale, Würzburgi vürstpiiskopile, palvega korraldada võimalikult kiiresti see lapsik lugu.

Targale, kavalale, paksule isandale tuli see ettepanek väga sobival ajal. Ta polnud unustanud Stettenfelsi juhtumit, kiriku kaotus kibeles tal väga, ta pidas krahv Fuggerit oma hoovkonnas, ootas parajat juhust, et sõita tähelepanu äratamata Stuttgarti ja võita isiklikult siledamal ja kiiremal kombel maa Roomale. Nii ei lasknud eminents end kaua paluda, vaid saabus õige pea salanõunikkude Fichteli ja Raabiga paljudes esinduslikkudes sõidukites mõnusalt, rõõmsalt ja mugavalt Stuttgarti. Ta päris kerge muigega hertsogilt tema haiguse järele, kuulis heameelel, et hertsog on niisama hästi kui paranenud, soovitas sõbralikult esialgu siiski tarvitada rohkem tema salanõuniku Fichteli kohvijooki kui tokaierit. Patsutas onulikult nukulikult mossitava hertsoginna väikest, valget, lihavat kätt. Sai abikaasad niikaugele, et nad ausalt rõõmustasid, et nad pärast hertsogi täielikku paranemist suudavad kinkida pärija maale, endile ja kirikule.

Vürstpiiskop käis peale, et talle lubataks kuulsat finantsnõunikku ja õuejuuti lähemalt vaadelda. Karl Aleksander ei teinud seda meeleldi. Ta kartis väga, et talt võidaks tema asendamatu juut ära meelitada. Kuid ta ei saanud lõpuks sõbrale kaua keelduda süütut soovi täitmast. Süss ilmus vürstpiiskopi ette, suudles harjunud, piiritu alandliku andumusega tema sõrmust, puistas osavaid meelitusi maailmaoraakli, salajase keisri, terve poliitika juhi ja hinge ette. Kuid Würzburgi eminentsi polnud kerge püüda. Mõlemad rebased nuusutasid teineteist tunnustavalt, kuid kumbki ei usaldanud teist. Soravalt, kahjutult, rõõmsalt ja kinnipüüdmatult lobises kaval nuumatud mees kavala sihvaka mehega ja kumbki ei saanud teisele lähemale.

Väsimatus töös panid vürstpiiskop ja ta mõlemad nõunikud liikuma oma projektid. Lakkamatult ässitasid nad hertsogit ja Remchingeni. Avalikud ja salajased nõupidamised Weissenseega, mitmesuguste orduvendadega, kes hoolimata põhiseaduse keelust pesitsesid salaja, hambaid kiristades Weili linnas ja igal pool mujal hertsogiriigis. Kui vürstpiiskop hertsogiriigist mõnuldes lahkus, oli ta Stettenfelsi rikkalikult tasa teinud, oma plaanidele palju saavutanud, veel enamale pannud aluse. Ludwigsburgi lossikirik sisustati katoliku jumalateenistuse jaoks, õukonna katoliiklikku kleerust oli põhjalikult organiseeritud, orduliikmeid kutsuti ametlikult maale. Katoliiklastest sõjaväevaimulikud pidasid avalikult messe, ristisid lapsi. Edasi oli kõige väiksema pisiasjani välja töötatud sõjaväeline katolikuusu-teenistuse määrustik, ette valmistatud oli haruldaselt peen ja riukalik juriidiline tõlgendus usuvabaduse tagatisele, mis muutis parlamentaarsed vabadused ainult ettekujutatavateks. Ette oli valmistatud katoliku- ja luteriusu vormiline üheõiguslikuks tunnistamine. Niisugune segausulisus oli viinud kolmekümne aasta eest protestantluse allasurumiseni Kurpfalzis.

Soravas, elegantses ladina keeles teadustas salanõunik Fichtel rõõmsalt ja vagalt Remchingeni vennale, kes oli Rooma paavstliku õukonna rahandusasjade juhataja, mis kõik on saavutatud vürstpiiskopi Stuttgardi visiidi kaudu. Siis rääkis ta reisi põhjustest, hertsogi haigusest ja lõpetas sõnadega: „Nii näed sa, kõrgesti austatav isand ja vend, et jumalik ettenägelikkus kasutab sageli kummalisi abinõusid, et soodustada ainuõndsakstegevat kirikut ja levitada õiget usku."

Süssil näris ja vaevas sees. Tema aadliseisusesse tõstmise menetlus osutus vastu tema lootusi pikalevenivaks ja tüütuseni kestvaks. Keiser oli Viini Oppenheimeritele väga suuri summasid võlgu. Immanuel Oppenheimer käis peale, keiser ei suutnud maksta. Polnud siis ime, et Viini kantselei otsis ettekäändeid, enne kui ta ühe Oppenheimeri paruniseisusesse tõstis. Kõigele lisaks ässitas kantseleid veel Württembergi

parlamendi agent. Madame de Castro püsis jahedana ja Süss ei suutnud tarka, arvestajat naist mõjutada otsustamisele.

Ka Würzburgi piiskopi projektid rikkusid Süssi tuju. Ta märkas väga hästi, et tal polnud õnnestunud võita eminentsi usaldust ja et teda ei tahetud näha võimsas plaanis, mis oli mõeldud nurgakiviks lähemate aastakümnete švaabi poliitikale. Talle näidati küll mõnd kavandit, ka tulid mõned nõupidamised tema juurde kokku. Kuid Remchingen naeris tema, Süssi, ettepanekud jõhkralt välja, oli päevselge, et katoliku isandad kasutasid Weissenseed oma peamise usaldusmehe ja tööriistana. Ja Süss ei tundnud end sellel alal mitte nii asjatundlikuna ning kindlana kui muidu. Ta ei seganud end meelsasti ekklesiastikasse[1], küsimused, millega nii tähtsalt toimiti, tundusid talle mõttetutena ja täiskasvanud inimesi mitte väärivatena. Ta selge, asjalik mõistus taipas teravalt, et selle taga peitusid väga reaalsed plaanid, põhiseaduse ja parlamendi kõrvaldamine, hertsogi sõjaväeline isevalitsus; ta ei saanud aru, miks ka saladusse pühendatud poliitikategelaste seas piirduti piinlikult nii sõnaohtrate, jantlikkude vihjetega kõveraid teid kaudu. Tema vahendid ja teed olid palju sirgjoonelisemad, kiiremad ja vahenditumad, ta ei saanud end kohandada jesuiitide väga mahedate, pikaldaste, uinutavate meetoditega. Ta nägi imestades, et härrased ka omavahel kõige piinlikumalt hoidusid asjade nimetamisest nende õigete nimedega, ja kui oldi ka ainult kahekesi, tarvitati ikkagi leebelt ja vagalt kõiki võimalikke alandlikke ning moraalseid ülekandeid, ja kui tema või Remchingen teravalt ja asjalikult asju nende õiget nime pidi nimetasid, vaatasid jesuiidid neid mahedate ja halvustavate pilkudega.

Nii tundis siis juut end veidi kahtlevana ja vajas tõestusi.

Ta saavutas Karl Aleksandrilt, et see tegi talle ülesandeks väga kallihinnaline kink hertsogi nimel üle

[1] Ekklesiastes — (kreeka k.) jutlustaja. — Ekklesiastika (siin) — jutlustajate valdkonda puutuvad küsimused (usuküsimused). (Tõlkija märkus.)

anda Magdalen Sibylle'ile. Ta palus päev varem endast preilile teatada, ta ilmus suure pidulikkusega paažide saatel, kiirkäskjalgadega ja hiilguses. Magdalen Sibylle oleks solvanud hertsogit, kui ta oleks jämedalt kohelnud sellisel viisil ilmuvat endast etteteatanut. Ta võttis Süssi vastu.

Magdalen Sibylle elas nüüd lossikeses linnaserval. Kuldsed amoretid lasksid langeda lagedest paelu, kallihinnalistel gobeläänidel ratsutasid suursugused jahiseltskonnad, läikivad peeglid suurendasid toretsevaid ruume, mis olid täis suursugusele daamile sobivaid iluasjakesi. Tema käsutuses ootasid kaks tõlda, üks saan, kandetoolid, ratsahobused. Eessaalis uhkeldas kullast ja hõbedast, vääriskividega ülekülvatud paabulind — jõukuse sümbol. Üleliigne teenijaskond haigutas suursuguselt ja tegevusetult koridorides. Karl Aleksandril oli lahtine käsi oma südamedaami jaoks; isegi Poola kuningas ei suutnud ümbritseda oma armukest suurema toreduse ja hiilgusega.

Magdalen Sibylle käitus selle toreduse keskel külma rahuga. Ta tegi väljasõite, võõrustas külalisi, naeris ja keskusteles, kõike masklikult, kaugelt. Hiilgus rippus ja seisis elutult ta ümber; lossike oli nagu suure toredusega laudistatud surnukoda.

Tardunud viisakusega võttis ta vastu Süssi. Lai lillakaspruun brokaatkleit, pikad käised rangelt ja siledalt ümber käsivarre, väike väljalõige. Pruunjad põsed, sinised silmad sunnitud viisakale parajusele, nagu Baden-Durlachi asjadeajaja ees, kelle hooviga olid pinevad suhted, must juus kombekohaselt paruka alla peidetud. Esialgu katsus Süss läheneda tema külmusele ohjeldamatu armastusväärsuse ja piiritu galantsusega. Magdalen Sibylle vastas põlglikult, lühidalt, oli võimatu teda tema pantserdatud külmusest välja meelitada. Siis katsetas Süss teisiti, ärritas teda pealetungiks, tänas teda piiritult, et ta oli otsustanud teda, Süssi, vastu võtta. Magdalen Sibylle vastas, ta olevat seda teinud Tema Hiilguse käsul. Vaikis viivu aega, ei suutnud hoiduda juurde lisamast, et pärast seda, kui ta on juba nii mõndagi talunud, võib ta ka veel sellele alistuda.

Nüüd oli Süss oma sõiduvees. Taluma! Alistuma! Olla Württembergi hertsogi südamedaam, missugune õnnetus! Terve švaabi aadli tütred igatsevad seda. Tore loss, sada teenrit, ajujahid, vastuvõtud, kõik soovi järele tema käsutuses, vaene preili, kui halvasti tal on läinud!

Magdalen Sibylle heitis maski kõrvale. Tema, Süss, tahab nii siis võitlust, nähtavasti loodab ta, et Magdalen Sibylle on juba unustanud, end sisse elanud; ta võiks jälle sealt alustada, kus ta peatus, sahkerdaja, kuratlik juut, enne kui teda hertsogile maha müüs. Magdalen Sibylle tõusis järsult, laskis väikesel moodsal aasia tõugu koerakesel, Karl Aleksandri kingitusel, hoolimatult maha libiseda, nii et see niutsatas, vastas talle välkuvail silmil: ärgu simuleerigu. Süss teadvat väga hästi, mis ta temale on teinud. „Teie olete ju kõiges süüdi!" hüüdis ta ja ta pruunjaisse, mehelikult julgeisse põskedesse tõusis veri ning õrnad udemed neil elustusid.

Süss nägi tugevat, siledat kaela, kõrisõlme tõusmas ja laskumas. Nüüd oli Magdalen Sibylle nii, nagu Süss teda tahtis näha. Magdalen Sibylle ärgu alahinnaku end, arvas Süss oma liibuval, silitaval, ülesärritaval häälel. Ta olevat iseendast sööbinud Tema Hiilguse verre, seal ei olevat tema, Süssi, järeleaitamist enam vaja olnud. Kuid oletame, et ta on tõesti põhjus, ja ta vaatas Magdalen Sibylle'i jultunult naeratades nõusolevalt ülesalla, mis on ta siis temale kurja teinud. Nad ei kavatsenud ju siin rääkida väikekodanliku moraali sõnaraamatu kohaselt, vaid asjalikult kui suurilma inimesed. Nii siis tõsiselt, mis kurja on ta teinud Magdalen Sibylle'ile?

Magdalen Sibylle hingas tugevalt ja liikus kiiremini kui seda õieti võimaldas ta pidulikult uhke kleit, tema sünnipärane ägedus murdis läbi. Mis on juut temale teinud? Teeskleja ja õel juut! Muudab võltsiks ja võõbaks kõik, mis tema, Magdalen Sibylle, räägib, mis ta teeb! Lämmatab temas elava jumala hinguse! „Kui pühakirja sõnadel," hüüdis ta, „kui pühadel sõnadel pole enam värvi ega mõtet: teie olete selles süüdi, teie olete nad surmanud ja luitunuks teinud! Teie!"

Kuid see ei olnud ju see, mida ta tahtis öelda. Miks valetas ta ega paisanud talle näkku alasti ja tõeliselt tema tunnete mahasahkerdamist ja tema tervet viletsat alatust? Milleks, jumala pärast, valetas ta siis?

Ja juba oli Süss aru saanud, mis ta sõnades oli ütlemata jäänud. Nii ei tohtivat Magdalen Sibylle rääkida, ütles ta, tema ei tohtivat nii rääkida. Need olevat ainult ettekäänded, enesepettus. Hirsau piibliring ja jumala hingus, nägemused ja unenäod, see kõik on vööp ja maskeraad, hea nõrkadele ja ilma hinge ning reiteta meestele, kiduratele ja inetutele vanatüdrukutele. Ta vaatles Magdalen Sibylle'i oma häbematute, tungivate, hindavate silmadega ülalt alla. „Kellel on niisugune kehaehitus nagu teil," hüüdis ta, „kellel on teie silmad, preili, ja kuigi teie seda peidate, teie juus, sellel pole jumalat vaja! Olge ometi aus! Ärge valetage iseendale! Pühadus oli ettekääne, niikaua kui teie ootasite."

Magdalen Sibylle kaitses end, tõrjus tagasi. „Teie võisite mult varastada, mida omasin," ütles ta. „Kuid teie kuratlikul kunstil ei õnnestu seda tagantjärele rüvetada. Rääkige! Rääkige ära kõik oma viletsad nurjatused ja nilbused. Kuid teie oma lobisemisega ei saa muuta minule minu jumalat mehehullu narri naise unenäoks." Ta kutsus, manas tagasi Swedenborgist täidetud tunnid, vennastekoguduse lihtsameelse, vaga valguse, kunagised näod said jälle värvi, ta sundis enda tagasi pimeda pühaku usklikku hõngu, ta sundis möödunu jälle seal olema, üheks silmapilguks oli ta jälle loomulik ja kahtluseta — tema jumal oli elav. „Kui ta mu ka hülgab," hüüdis ta, ja teine oli imestanud ta hääle vaga õhina üle. „Jumal elab!" Ja veel kord: „Jumal elab!" hüüdis Magdalen Sibylle ja jumal oli temale tõeliselt üles tõusnud.

Ent ah! ainult üheks silmapilguks. Juut vaikis, nautis Magdalen Sibylle'i indu ja tema põlemist. Siis pühkis ta selle sileda käega minema. „Kui see nõnda on," ütles ta kergelt, „miks põgenesite siis minu eest tookord Hirsau metsas? Miks ei aidanud teid teie jumal hertsogi vastu? Ma ei usu küll palju; kuid seda usun ma siiski, et ei või saada võimu naise üle, kes on täis jumalat. Kui

Beata Sturmin oleks ilus, ei julgeks keegi talle ligi tikkuda, ükski kindral ega ükski hertsog. Kuid kui ta oleks ilus," naeratas Süss, „siis poleks tal jumalat." Ja ajal, mil Magdalen Sibylle'i näo helendus kustus ja ta üksisilmi jäi järele vaatama oma minema hõljuvale jumalale, astus Süss talle lähemale ja nüüd ütles ta seda, mida Magdalen Sibylle oli kartnud, kuid ta ei rääkinud sellest võidutsevalt, ta rääkis sellest heatahtlikult, oma kõige paitavama häälega: „Ma tahan teile midagi öelda, Magdalen Sibylle. Ma tahan teile öelda, miks teie tookord metsas minu eest põgenesite. Kuna teie mind armastasite. Ja kõik, mis teie sellest ajast peale olete teinud ja tundnud, vihkamine, meeleheide, tõrje, tardumus ja kurtmine, kõike seda olete teie ainult sellepärast teinud ja tundnud. Ja ma tahan teile veel öelda: ka minul pole sellest ajast olnud ühtki päeva, mil ma teie nägu poleks näinud või tundnud."

Magdalen Sibylle oli arvanud, et ta sureb, niipea kui Süss need sõnad ütleb. Nüüd võttis ta tema alasti, nüüd nimetas ta õige, viletsa ja naeruväärse nimega tema püha innukust saatanat jumala poole üle tõmmata. Oli ju nii lihtne viia kõik üle tema lihtsale ja albile vormelile: tema, Magdalen Sibylle, oli ju rumal švaabi maatüdruk, kes armus esimesse vastutulevasse kavaleri, kes ootamatult üle tema tee jooksis, ja tema ärkamine ja jumalaarmastus polnud midagi muud kui tavaline, armetu himurus. Kuid imelikul kombel ta sugugi ei surnud, kui Süss talle seda otse näkku ütles. Ta pigemini tõrkus, ta pani Süssile vastu, ja korraga suutis ta rääkida ja ta tõreles otsekoheste, ilustamatute, vihaste sõnadega: Ja, ta olevat võib-olla maskeerinud oma tunnet, kuid Süss olevat kaatnud kõige suurema alatuse, kõige närusema, kõige juutlik-jälgima, mida suudab teha inimene, ta on maha sahkerdanud oma tunded.

Süss lakkus Magdalen Sibylle'i sõnadest ainult mett, mille järele ihales tema edevus, nägi ainult küllastunud uhkusega, kui väga ta Magdalen Sibylle'i meeli täitis. Ja Süss tahtis näha teda jälle usklikuna, et ta ees end näidata veelgi hiilgavamalt. Vilunud sofismiga, ta oli ju ammu ette valmistatud, arendas ta argumenti, mis pidi

Magdalen Sibylle'i tema jaoks kinni püüdma. Meelitavalt ja osavalt laotas ta selle Magdalen Sibylle'i ette: kuidas Magdalen Sibylle talle ülekohut tegevat. Jaa, ta teadvat, ta oleks tookord kerge vaevaga saanud enda kätte tema tunded, nii et ta oleks temale, Süssile, valmisolevalt andunud. Kuid ta ei olevat odavate abinõude sõber. Avaldada mõju švaabi maatüdrukule oma võimu ja hiilgusega oleks talle tundunud liiga odavana. Nii olevat see siis olnud talle märguandeks, kui hertsog oli nõudnud Magdalen Sibylle'i. Nüüd olevat Magdalen Sibylle maitsnud võimu, nüüd on nad võrdsed ja ta võitleb ausa sõjariistaga. Ja ta rõõmustas ise, kui peenelt ja hiilgavalt ta oli keeranud asja enda kasuks.

Oma sügavaimas sisemuses teadis Magdalen Sibylle, et need olid laused, viisakad vabandused. Kuid tema sõnad mõjusid nii armsasti, ta oli nii kaua võidelnud, ta laskis meeleldi endale nii meeldivalt valetada. Sellal joovastus Süss oma kõnest, tõstis end kõrgemale. Ta ei näinud või ei tahtnud näha vastuolu otsekohese, loomulikult kasvanud, oma lihtsuses ilusa maaneiu ja õuekondlikult kombekohase, ülipeene tореduse vahel, mis tal seljas oli. Ta ei näinud isegi seda, et peites oma tumeda juukse paruka alla, kaotas Magdalen Sibylle sellega oluliselt, et lillakaspruun brokaat elusa, hingava neiu nukuks paisutas ja kokku nööris, et tema liikmete sihvakas joon, tema silmade süütu, taltsutamatu tuli olid nüüd kombeliselt valjastatud ja osadeks jaotatud. See vähendas Magdalen Sibylle'i omapära ja tegi ta ühesuguseks teiste seas. Süss tahtis näha teda sellisena, nagu tema teda vajas, uhkeldada, püstitada omaenda mälestussammas Magdalen Sibylle'i alusele. Ta rääkis: „Kellel on kehaehitus nagu teil, kes kannab pead nagu teie, see ei ole loodud laulma jumalale pühi laule Hirsau piibliringis.“ Süss seisis ta tooli taga, käsivarred toolikorjul, kummardas ettepoole Magdalen Sibylle'i ette, rääkis talle mitte valjusti oma tungiva, veenva häälega, kaarjad silmad palavalt Magdalen Sibylle'il: „Kas teie pole tundnud nüüd, mis tähendab omada võimu? Katsetage ometi, pöörduge ometi tagasi oma piibliringi! Kuivatage oma vabal ajal pirne, kuduge sukki! Katse-

tage ometi! Teie ei suuda seda enam!" lõpetas ta võidurõõmutsevalt. „Teie olete nüüd maitsnud, mis on teie saatus."

Magdalen Sibylle oli üles tõusnud, hingates, käsi tõstetud pooleldi kaitseks; koerake oli hirmunult nurka peitu pugenud. Turris, uskumatuna, kuid kuna Süss vaikis, himustades enamat, seisis Magdalen Sibylle erutatult Süssi vastas, väikese iluasjadega ületäidetud toa teises nurgas, millest tema lai, tore kleit suure osa enda alla võttis. Saledana, painduvana, kuulmatute sammudega pehmel vaibal tuli Süss talle järele ja läheneს.

„Jätke ometi oma lapsikud unenäod, Magdalen Sibylle! Need olid sobivad Hirsau metsale. Nüüd on teie tegelikkuseks Ludwigsburgi loss. Vaadelge seda! Haarake sellest kinni! See on hea, ilus tõelikkus. Ma olen uhke, et ma teile selle kätte juhatasin."

Ta oli nüüd väga lähedal Magdalen Sibylle'ile, nii lähedal, et neiu nagu põgenedes pidi nurka taanduma. „Magdalen Sibylle!" vannutas ta, ja ta uskus seda peaaegu isegi, sel ajal kui ta seda rääkis. Kuid Magdalen Sibylle oli igal juhul, seda ta nägi, olles kohe algusest peale meeleldi nõus end veenda laskma, külvajat ootav põld. „Magdalen Sibylle! Ma ei jätnud teid hertsogile, jumal teab seda, mitte selleks, et tema juures lugupidamises tõusta. Teie pärast tegin ma seda. Selleks, et teid teele juhatada. Meil on nimelt üks ja sama tee, Magdalen Sibylle, teil ja minul: selle nimi on võim."

Ja ajal, mil Magdalen Sibylle, peletanud viimase umbusu kõige kaugemasse nurka, vaatas Süssi hirmunult ja imetelles nagu köietantsijat, näitles Süss tema ees. Avaldada suurt mõju oma emale, kes temasse uskus algusest peale, ah, see oli kerge, see polnud mingi ülesanne. Kuid see siin, see umbusklik, see tõrkjas enda poole üle tõmmata, see meelitas, ja õnnestunult oleks see võit, ihaldatud tõendus. Nagu suur komödiant valgustatud laval, ärritatud vaatajaskonna külmusest ja kooskõla puudumisest temaga, ikka rohkem annab iseendast, et just neid tõrksaid kaasa kiskuda, nii kruvis Süss end ikka kõrgemale, joobudes iseenda olemusest, reetes ettevaatamatult oma salajasi soove, tõekspidamisi

ja otsuseid, mis võinuksid jääda parem suletuks. Ta kõndis edasi-tagasi, joobudes ikka enam ise oma kõnest, hõõrudes üha läikivamaks peeglit, milles ta ise end nägi, edev näitleja omaenda jaoks.

Tummalt, segipaisatuna kuulis Magdalen Sibylle, kuidas Süss edasi rääkis: „Nii, lõpuks oleme meie nüüd võrdsed, Magdalen Sibylle. Teie ja mina, mõlemad võimu hoova juures. Mitte sellel hertsogil pole õigust teie peale. Kes ta siis on, see hertsog?"

End kuumaks rääkinud mees jätkas niisuguse halvakspanuga, mida ta ise iialgi endalegi ei tunnistanud ja mille paljastamist ta hiljem kainenedes pelgas.

„See hertsog! Usub, et suudab valitseda maad rivimäärustikkudega. Ei oma mingit aimu asjade seosest. Tal pole oma silma, oma peaaju, vaevalt oma südagi. Mõõdab naudingut naiste arvuga, pudelite arvuga. Peab Remchingeni metsikut möirgamist dioniislikuks rõõmuks. See on juhus, see on hea õnn, et ta teie peale sattus. Hertsog ei näe midagi, ta ei taipa ju midagi teie võluvusest. Minul on õigus teie peale, minul! Mina tõin teid sinna, kus te nüüd seisate, mina nägin teid juba esimesel päeval ja mina mõistan teid. Ma olen üles roninud, ise, põlatud ja tähtsusetu juut, haare haarde järele, sammsammult, nii et ma nüüd seisan nende švaabi mühakate ees nagu minu mära Assjadah nende kohmakate setukate ees. Ja nii olen ma teid tõstnud kõrgemale teistest tublidest, vahvatest koduküpsenud švaabi preilidest. Nii seisan mina teie ees, võrdne võrdse ees. Nii esitan mina oma õigused teie peale ja nõuan teid. Oleksite teie teadlikkuseta ja tuimalt minu voodi libisenud, nii nagu teie metsast, Hirsaust, tulite, see võit oleks mulle liiga kerge ja pettusetaoline olnud. Nüüd, kogenenuna, teadlikuna kes mina olen, kes teie olete, peate teie otsustama. Nüüd peate teie ütlema mulle: ma kuulun sulle, ma tulen."

Magdalen Sibylle seisis sügavas hämmelduses, vaikis. Kuid Süss, tark, et mitte ära peletada oma mõju, pöördus äkki oma kuumaks köetud kõnest tagasi külma vestlusetooni. Ja enne kui Magdalen Sibylle oli täiesti toibunud, oli Süss juba kummardades, kätt suudeldes jätnud lõhestatu, hämmeldunu üksinda.

Kergelt, heatujuliselt pöördus Süss oma saatjaskonnaga linna tagasi. Tal oli tõendus, mida ta vajas. Tundis end üleolevana ja kindlana nende suhtes, kes teda püüdsid kahjustada. Ohoo! Katsugu keegi talle järele teha, mühaklik Remchingen, paks vürstpiiskop. Nemad olid temast ees oma põlvnemisega, kuid tema naisega. Seda teist oli raskem saavutada. Tema oli tugevam.

Ja mära Assjadah tundis peremeest seljas kergemana, tiivustatumana tagasi ratsutamas kui siis, kui ta sinna sõitis. Oli nauding teda kanda ja ta hirnus heledalt linnale peremehe kuulsusest.

Esslingeni lapsemõrv tekitas üle terve riigi suurimat kõmu ja kisa. Jutustati ikka jubedamaid üksikasju, kuidas juut oli lasknud tütarlapse piinarikkalt verest tühjaks joosta ja selle oma lihavõttekooki küpsetanud, et sel kombel saavutada võimu kõigi kristlaste üle, kellega tal on tegemist. Kõik vanad lood elustusid jälle, lugu pühast kannatajast Trieri Simonist, lapsest, kelle juudid olid tapnud samal viisil, ja poisikesest Ludwig Etterleinist Ravensburgist. Ikka hiilgavamaks muutus surnud tüdrukukese kuju, kui magus, inglitaoline, väike neitsi see olnud. Kõrtsides laulsid rändmuusikud roimast, ajalehed ja lendlehed jutustasid seda metsikute värsside ja verest nõretavate puulõigetega.

Juba pulbitses rahvas, juutidele teoga kätte maksta. Koguneti salkades getto väravaisse ja kes julges end näidata, võeti vastu kivirahe, mustuse ning rõveda sõimuga. Kauplemine soikus, kristlasest võlglane astus pilkega juudist võlausaldaja ette, kitkus teda habemest, sülitas ta peale. Kohtud venitasid protsessi pikale, osutusid võimetuiks. Baieris, Rosenheimi ümbruses, suure Viinist läände suunduva kaubatee ääres oli üks liigkasuvõtja teraviljakaupmees, kelle äri juudid olid takistanud, koos ühe ärajooksnud kirjutajaga organiseerinud jõugu, kes luuras juudist ärimehi ja rüüstas nende transporte. Kuurvürstlik valitsus vaatas tegevusetult ja heatahtlikult pealt. Alles Švaabi terav nõudmine ja Viini kantselei energiline manitsus tegid lõpu sellele ulakusele.

Ka õukondades ja kabinettides jälgiti Esslingeni juhtumit suurima huviga. Nähti, kui nõrgalt ja lünklikult oli üles ehitatud kaudne tõend, muiati, kui algeliselt riigilinn surnud lapsega tungis kallale Württembergi hertsogile ja tema finantsdirektorile. Kuid leiti kahjurõõmsalt just see lapsikus väga osavalt välja mõeldud olevat. Tõenduse olulisimaks osiseks oli spekulatsioon rahva tõekspidamisele, et jõuluööl sündinud olid kõige rohkem juutide poolt ohustatud, ja et ka nüüd mõrvatud laps oli sündinud pühal ööl.

Juutide peade kohale kogunesid rasked, hingematvad, savivärvi pilved. Surutud oma nurkadesse, roomasid ärahirmutatud, vahtisid ainiti kujutult lähenevale. Ai! Ai! Ikka, kui üks nendest võeti kinni säärase õela, rumala süüdistuse pärast, tapeti tuhandeid, põletati, poodi tuhandeid, aeti taga siia ja sinna kümneid tuhandeid. Jubedustundega kükitasid nad oma nurkades, nende kohal lasus vaikus, kohutav, mõrvatiine, mille eest ei saanud kõrvale põigelda, mida ei saanud nimetada mingi nimega, ei saanud kombata, nagu taganeks õhk nende tänavatelt, et nad tagajärjetult õhu järele ahmiksid. Kõige koledam oli esimene nädal. See ootamine, see pelglik, halvav kükitamine ja teadmatus: kes, kus, kuidas. Kõige lugupeetavamad jooksid ametiasutustesse. Muidu, kui neid vajati, lipitseti nende ümber; nüüd ei võetud neid jutule. See õlgadekehitamine esikuis, see silma- ja südamelõbu tundmine nende hirmust, see varitsev pilge, see saatuse-hooleks-jätmine, see kaitsetult käe-tagasi-tõmbamine. Ai! need ametiasutused, kes lasksid endile maksta kallist raha oma kaitsekirjade eest ja kellel polnud aega oma juutide vallasvara kaitseks ja nende abistamiseks suures hädas. Ai! need kaks paljast ja laiska linnasõdurit getto väraval pidid kaitsma neid tuhandepealise röövlite ja mõrtsukate jõugu eest! Ai! on selgelt näha, kuidas asutused ja raehärrad oma silmad ja kõrvad sulgevad ja käed seljale panevad, et rahvamass saaks takistamatult kallale tungida relvitutele! Ai, õudne häda! Aidaku kõikvõimas jumal, kiidetud olgu tema nimi! Ai, sina vaene Iisrael! Ai, need kaitsetud, lõhkikäristatud Jaakobi telgid!

Mustatiivulisena, raisakullinokalisena, südant halvavana lendas see teade läbi kõigi juudi koguduste, Poolast Elsassini, Mantuast Amsterdamini. Üks istub kinni Švaabimaal, Esslingenis, kurjas linnas, õeluse ja alatuse haudekohas. Gojimid ütlevad, ta olevat tapnud ühe nende lastest. Eedom valmistub sõjakäiguks, tahab meile kallale tungida, täna, homme, kes teab. Kuule Iisrael!

Kahvatuks ja halliks muutusid mehed ja unustasid oma ärid, hirmunult, nõutult, rumalate silmadega lendasid nurkadesse nende ilusad, ehitud naised ja vaatasid usaldavalt meestele, valmis pimesi täitma nende nõuannet. Terve juutkond Rooma riigis ja kaugel väljaspool üle selle piiride pidas hinge kinni. Nad kogunesid oma palvelais, lõid endile vastu rindu, tunnistasid üles oma patud, paastusid esmaspäeval ja neljapäeval ja jälle esmaspäeval õhtust õhtuni. Ei söönud, ei joonud, ei puutunud naisi. Seisid kitsalt kokkusurututena oma halvasti õhutatud palvelais, mässitud oma palvemantlitesse ja surnuriietesse, fanaatiliselt kiigutades ja pildudes oma kehi. Nad kisendasid oma jumala poole, kisendasid Adonai Elohimi poole, kisendasid läbilõikavate, meeleheitlikkude häältega, mis tuletasid meelde läbilõikavaid, ebakõlalisi jäärasarvi, mida puhutakse uusaasta pühal. Nad loendasid oma patte, kisendasid: „Mitte meie pärast, oh Issand, ära halasta meie peale, mitte meie pärast! Vaid meie esiisade teenete pärast!" Nad loendasid nende eelkäijate lõpmatuid nimestikke, kes olid jumaliku nime pühitsemise eest surmatud, süürlastest surnuks piinatud, roomlastest ära vaevatud, kristlastest mõrvatud, kägistatud, välja saadetud, märtrid poola kogudustest kuni Trieri, Speyeri, Wormsi kogudusteni. Nad seisid valgelt sissemässitutena oma surnulinikutesse, tuhk raputatud pea peale, nad seisid terve päeva, kõik liikmed ekstaatiliselt läbi raputatud kuni jõuetuseni, nad sahkerdasid jumalaga ja tõstsid hädakisa tema poole, kui päev aotas, ja kui päev tuhmus ja õhtule kaldus, seisid nad ikka veel ja kisendasid oma inetute, ärakarjutud häältega: „Ära unusta Aabrahami liitu ja Iisaki ohverdamist!" Kuid sadu kõrvalteid kaudu

suubusid kõik palved ikka jälle metsikusse, kriiskavasse usutunnistuse koori: „Üks ja ainus on Adonai Elohim, üks ja ainus on Iisraeli jumal, olev, tõeline, Jahve."

Kuid võrega eraldatud, meestele nähtamatud olid naised. Ärahirmutatud, suuril silmil, reas nagu linnud puuriõrrel, istusid nad ja vadistasid tasa, vagalt ja rumalalt oma palveraamatuist, mis rabiinide kirjades jutustasid saksa- ja heebreakeelses segus piiblilugusid ja teisi legende.

Kõigis templites ja palvelates Mantuast Amsterdamini, Poolast Elsassini seisid mehed selliselt, paastusid, palvetasid. Samal tunnil, ajal, mil päev tõusis ja õhtusse veeres, seisis terve juutkond näoga itta pöördunult, Siioni poole, palverihmad südamel ja laubal, mässitud surnulinikutesse, seisis ja tunnistas: „Midagi pole meile jäänud, ainult Raamat." Seisis ja kisendas: „Üks ja ainus on Iisraeli jumal, olev, tõeline, Jahve."

Ent niipea kui möödusid suure hirmu esimesed päevad, selgus, et riigilinn Esslingen ei kiirustanud juut Jecheskel Seligmann Freudenthali protsessiga. Kas oli see tingitud poliitilistest põhjustest, võib-olla taheti kasutada protsessi parajal juhul konkreetse seigana hertsogliku kabineti vastu, või oli see paljast lõbust tekitada pikemat, viivitavamat piina, või loodeti veel mõni tugevam tõend juurde muretseda, kuud möödusid ja juut lamas ikka veel vangitornis, tema asi ei olnud eeluurimisest ja esimese järgu piinamisest edasi nihkunud.

Kuid juudid, kahe tuhande aasta vältel harjunud igasuguste tagakiusamisviisidega, toibudes esimesest halvavast hirmust, jooksid, tormasid, puurisid igasse nurka peiduurkaid, kuhu endid peita, kui puhkeb lahti õudus. Nad lasksid tõestada ja pitsatitega varustada oma kaitsekirjad, palkasid endi kaitseks relvastatuid ja linnavahte, kõigil teedel jooksid nende käskjalad, et ühiselt organiseerida kaitset, nende agendid töötasid kõigi hoovkondade juures, kõigis raetubades, et mõjutada neisse hästisuhtujaid võtma tarvitusele kaitseabinõusid; vekslites ja akreditiivides läks suurem osa nende kapitalist maalt välja kindlamasse kohta.

Siiski laotus üle kõige, mis nad mõtlesid ja tegid, savivärvi pilv. Lähenev jubedus tükeldas nende une, muutis nende toidud läägeteks, maitsetuteks paladeks, nende veini lahtunuks, võttis nende vürtsidelt lõhna, halvas nende elavaid, ägedaid, innukaid, kauneid vaidlusi talmudi üle, nii et nad äkki peatusid poolel sõnal, verd haistes omaette põrnitsesid. Jaa, sisse tungis savivärviline pilv, sügavalt sisse isegi nende uhketesse, võidutsevatesse sabatitesse, mida muidu, unistades kadunud riigi ja tulevase Messiase hiilgusest, pühitses vürstlikult ka kõige vaesem nende kerjustest.

Kõik kaitseabinõud olid võetud tarvitusele, kuid see kõik oli nagu nende lehtonnide, kuuseokste ja palmilehtede katus. Pilv oli seal ja see kõik ei aidanud pilve vastu. Ja kui nad oma igapäevast elu elasid, oma pühi pühitsesid, kargas igast nurgast nende kallale nööriv hirm.

Frankfurdi rabiin, rabi Jaakob Josua Falk istus pühakirja juures. Ja kuigi ta seda ei tahtnud, rullisid tema kõhnad, kortsulised käed lahti selle peatüki viiendast Moosese raamatust, mis sisaldab kõige õudsema needuse, mida iialgi on välja mõelnud inimese aju. Tolle needuse, mida iga juut on harjunud täis hirmu vahele jätma, millest iga-aastane pühakirja ettelugemise ettevalmistaja pelglikult ja kiirelt ning poolel häälel üle libiseb, seda mitte nimetades. Kuid vana rabi silmad jäid kleepuma ähvardavatel, kandilistel tähtedel ja ta luges:

„Adonai saadab sinu peale õnnetuse, laostuse ja hävituse igas sinu kätetöös, mida sa ette võtad. Sa kihlud naisega ja teine magab tema juures, sa ehitad endale koja, kuid sa ei jää sinna elama. Adonai annab sind purukslööduna sinu vaenlase kätte; üht teed pidi lähed sa temale vastu ja seitset teed pidi põgened sa tema eest. Ja temast saab sinule pea ja sina oled saba. Ja ta saadab sind kitsikusse ja hädasse, nii et sina sööd oma ihu vilja, oma poegade ja tütarde liha, keda Adonai on sulle andnud; siis, kui sa oled hädas ja ahastuses, millesse sind sinu vaenlane on surunud. Hell ja ihar naine, kes on sinu juures, kelle jalapäkk on nii pehme ja hellitatud, et ta ei julge oma jalga maha panna, selle

silm vaatab vaenulikult oma üsa mehele ja oma pojale ja oma tütrele. Imiku pärast, keda ta jalge vahel sünnitanud, et teised seda enne teda ära ei sööks, puuduse pärast igas asjas, salaja, ahistuses, kuhu sind sinu vaenlane surub kõigi sinu väravate kaudu. Ja Adonai puistab sind laiali kõigi rahvaste hulka ega ole ühtegi puhkepaika sinu jalapäkale. Ja Adonai annab sulle sinna juurde väriseva südame, pelgliku silma ja nõrga vere; ja sul on hirm ööl ja päeval ja sa ei ole julge oma elu peale. Hommikul ütled sa: Kes annaks mulle õhtu! Ja õhtul ütled sa: Kes annaks mulle hommiku! Oma südame hirmus, mille pärast sa hirmu tunned, ja oma silmade nägemise pärast, et sa näha saaksid."

Nii luges vana mees, tema süda oli täis halli hirmu ja ta lõi oma palvemantli üle pea, et mitte kauem näha suuri, ähvardavaid kirjatähti, ta nuttis ja oigas. Tema naine, kes ei julgenud segada oma meest tema uurimiste juures, seisis hirmunult ja kuulas, kuidas mees oigas. Ta värises ja ta vana hirmunud südame tuksed ulatusid üles kuni ta kõhna kaelani. Kuid ta ei julgenud segada oma meest.

Ent rabi Jaakob Josua Falk nuttis oma lohkuvajunud, elatanud silmadega ja tema palvemantel oli täiesti märg pisaratest.

Kirikunõukogu direktor Filipp Heinrich Weissensee, nüüd von Weissensee, oli väga muutunud sellest ööst saadik, mil Magdalen Sibylle oli langenud saagiks hertsogile. Arvatavasti polnud riigis ja Švaabi maakonnas eriti ikka veel ühtki poliitilist seika, kuhu ta ei oleks pistnud oma ihalevalt nuuskivat nina, oma peeni, mänglevaid sõrmi. Kuid tema väleduses oli nüüd midagi kärsitut, elutut, mehaanilist. Juhtus, et vilunud, elu- ja vestluskunstis asjatundlik mees äkki jutu keskel kõrvalhüppe tegi ja hakkas rääkima kõrvalistest asjadest. Või, et ta poolel sõnal peatus, pead vangutas, endamisi mõmises, täiesti vaikis. Siis jälle ilmus piinlikult viimase moe järgi riietatu põlvevööta või tegi mõne teise arusaamatu tualettipuutuva vea. Väga tähelepanuvääriv oli tema käitumine naistega. Ta rääkis nendega ja liikus

nende keskel suurima viisakusega, kuid võis juhtuda, et ta neile kõige lugupidamise juures midagi nii rõvedat ütles, et isegi kindral Remchingen selle üle jahmus. Ka teati, et ta nüüd galantseid vahekordi pidas, enne ei olnud tema kohta kunagi midagi taolist teatud. Imelikul kombel eelistas ta neid naisi, kes üldsuse arvamuse järele olid läbi käinud Süssi kätest.

Süssi külge kiindus ta veel enam kui enne. See torkas silma. Hertsogi lähemas ümbruskonnas teati, et juut ei olnud enam vahenditult võimu keskpunktiks nagu kuude eest. Ka poleks Weissensee usalduse juures, mida talle kui katoliku projekti peale omistati, vajanud seda sabaliputamist ja finantsdirektori ümber lipitsemist. Weissensee ei jätnud kasutamata ühtki juhust, et Süssiga rääkida, teda kombata ja ta käitus nii koduselt, et umbusklik Süss hakkas juba arvama, et Weissensee tahab temalt midagi välja uurida, teda kukutada ja hakkas end temast igasuguse ettevaatusega eemale hoidma. Siis jälle juhtus ootamatult, et kirikunõukogu direktor sündsusetu pilkega Süssi juutlikkusele viitas, mida ta seni oli hoolikalt vältinud. Ta päris Süssilt mõningate heebreakeelsete sõnade tähendust ja hoolimata sellest, et Süss väga tõrjuvalt rõhutas, ta olevat oma heebrea keele natukese juba ammu unustanud, kordas ta seda küsimust mitmel korral ja seda suuremas seltskonnas.

Kirikunõukogu direktor palus äkki ja väga tähtsalt üheks õhtuks oma poole Bilfingeri ja Harpprechti, mõlemad vanad sõbrad. Härrased tulid ka kohe, küsisid murelikult, abivalmilt, mis siis lahti olevat. Kuid polnud midagi; Weissensee vabandas mingi läbipaistvalt tühja ettekäändega. Härrased hämmastusid, vaatasid talle otsa, taipasid tema häda, jäid. Siin istusid nad nüüd. Koolisõbrad, kõik kolm väga palju ümber liikunud, kõik kolm loomu poolest väga andekad ja täis ajakohaseid teadmisi, lugupeetud nimed, kõrgetel kohtadel. Siin istusid nad nüüd ja jõid ja mõlemad laiad, kehakad mehed olid sõnaahtrad, kuna sihvakas, elegantne Weissensee väga palju ja ükskõikset-vaimukat rääkis ja peaaegu kartlikult vaeva nägi, et ei tekiks vaikust. Bilfinger küsis otsekoheselt, kui kaugele on edenenud

tema piiblikommentaar. Andreas Adam Hochstetteri, Christian Eberhard Weissmanni, Johann Reinhard Hedingeri raamatud sel ainel olevat ju paremal juhtumil tubli keskpärasus ning sõbra käsiloleva teose järele tuntavat suurt puudust. Weissensee arvas, naeratades kahvatult ja kärsitult ja tehes tõrjuvaid käeliigutusi, et võib-olla olnuks parem, kui ta Hirsaust iialgi poleks end liigutanud ja oleks eluaja selle töö juures istunud. „Ja," ütles Harpprecht ja tegelikult polnud see mingi vastus, „on üks väga räpane aeg, kõik teed on räpased ja on neetult raske end puhtana hoida."

Weissensee poliitiline seisukoht muutus ikka mitmeti mõistetavamaks. Tema ühendas ühendamatut. Ta istus parlamendi üheteistkümne-komisjonis, vormistas ja stiliseeris demokraatide kaebusi hertsogi vägivallavalitsuse vastu, ja oli sama hertsogi ebaseaduslik äi ning lähim usaldusmees. Ta pidas nõu koos Süssiga, jesuiitidega, kindralitega ja koostas hoogsaid kaitsekirju konstitutsioonile ja evangeelsetele vabadustele. Tema potid keesid kõigil kolletel, tema püünised olid kõigis metsades. Endine Weissensee oleks tundnud end õnnelikuna, olles nii paljude salanõude, intriigide ja salakoosolekute keerukate mahhinatsioonide hoovaks ning konksuks. Oleks selles hingeldavas tegevuses õndsalt lahti puhkenud, selles rabelevas elukeerises, nendes tuhat kätt vajavates ülesannetes. Ka nüüd oli kirikunõukogu direktori käsi ja silm mängus igas ürituses, kuid kõigi imestuseks tõmbus ta äkki tagasi sellest sajakäelisest tähtsast ratasvärgist, seletas, et ta peab puhkama, asus Hirsausse oma tühjaksjäänud majja piiblikommentaari kallale.

See ei edenenud tal. Tusaselt vaatas ta lühikestele kokkuvõtetele, koostatud Weissmanni, Hedingeri ja Hochstetteri poolt, kes olid kündnud üksikasjaliselt ja vahvalt sama põldu. Ah, kaua tuleb veel üliõpilastel närida seda vintsket tarkust. Ah, kestab veel kaua, kuni ta suudab täita selle hiiglasliku keha südame ja eluga.

Ei, asi ei edenenud. Küll põles lamp hilja ööni tema raamatute kohal; kuid tema silmad ei näinud tähti, ei kreeka kähardunvaid, ei saksa kindlaid, ei heebrea kandilisi. Nägid ühte, keda polnud seal: pruunjaid, pehmeid,

mehelikult julgeid põski, siniseid tugevaid silmi kummalise vastandina tumedale juuksele. Ta silmad nägid teda lambi vaikses ringis sõnaahtrana, lapsikult tähtsa näoga. Päevad läbi liikus ta jalgu lohistades läbi ruumide, kuis olid need avarad ja tühjad! Koperdas toakingades, parukata, lohakaks jäänud, nuuskis mööda nurki, silitas peene, kõhna käega õrnalt mõnd laudlina, sohvatuge, hajameelselt, moondunud naeratusega.

Siis laskis ta kutsuda enda juurde magister Jaakob Polykarp Schoberi. See ehmus rängalt. Kindlasti pärib kirikunõukogu direktor temalt aru tema usu üle, süüdistab teda sektantlikkuses, veab kohtu ette, paneb kinni, ajab ringiekslevana ja põgenevana taga mööda maailma. Nüüd, mil ta tütar ei istu enam piibliringis, ei tarvitse ta enam midagi hoolida. Punnpõselisel mehel lõi higi välja, tema vagad lapsesilmad muutusid ümmargusteks ja kartlikkudeks, ta jooksis väikeste sammudega edasi-tagasi, rõhutult nohisedes. Kuid peagi sai ta oma hirmust võitu. Kui jumal oli teda määranud usukannatajaks, siis võtab ta selle valiku tänulikult enda peale. Nii astus ta, kuigi märgatavalt higistades, siiski sirgelt ja mehiselt prelaadi ette ja alustas kohe sõjakalt juttu kolmest mehest tulises ahjus. Kuid Weissensee, algul imestades, katkestas teda peagi, seletas talle lugupidavalt, et ta ei olevat magistrit sugugi mitte ametliku iseloomuga asjus enda juurde palunud, vaid ta olevat ainult tahtnud jälle korraks näha ja rääkida oma tütre vana sõbraga. Magister, tundes suurt kergendust, rääkis lihtsameelselt, südamlikult ja austavalt Magdalen Sibylle'ist ja sellest, kuidas terve ring tundvat suurt puudust sellest vagast, õilsast ja väljavalitud õest. Weissensee kuulas ahnelt, magister tegi endale vaikseid etteheiteid, et ta on samastanud armastusväärset härrat verejanulise türanni ja Holofernesega ning sulas ikka enam ja enam. Kirikunõukogu direktor rahuldus ilmselt sellest meeldivast, lihtsast lobisemisest, ta kohtus sageli magistriga ja mõlemad tegid ühiseid jalutuskäike metsas. Lõpuks hakkas Schober aralt rääkima oma värssidest, ta kandis ette oma poeemi: „Toitumismured ja lootus jumalale" ning tolle teise Jeesusest, parimast arvutus-

meistrist. Kui Weissensee sõbralikult pealt kuulas, isegi midagi trükkimisest lausus, võitis suure ja õpetatud isanda armulikkus noore mehe täiesti enda poole. Nii et magister, kellel süda juba ammu oli pakatamas, usaldas Weissenseele oma suure saladuse taevase Jeruusalema printsessist ja selle isast, õelast juudist.

Weissensee kuulatas. Tema väsimus ja kärsitus kadusid. Päevade kaupa luusis ta niisuguse au üle särava magistriga läbi metsa. Seisis plankaia juures, laskis ikka ja ikka jälle endale seletada kõiki üksikasju. Päris vanamehe, hollandlase, mynheer Gabriel Oppenheimer van Straateni üle. Kombineeris. Ei saanud küll Naemit näha, kuid kujundas endale kõigest sellest mosaiigist kokku kaunis tõetruu pildi.

Kaua öösiti põles tema lamp ka nüüd. Kuid prelaat ei liikunud enam jalgu lohistades, vanamehelikul sammul; vetruvalt, nooruslikult liikus ta läbi oma avarate, valgete ruumide, tema erksad unelmad täitusid inimestega ja tulevate sündmustega. Sügavalt ja kõditatult naeratasid tema kitsad, väga liikuvad huuled ja mõnikord rääkis ta, oma unelmate näitleja, omaette: „Voyons donc[1], minu härra salajane finantsnõunik!" või: „Oi, oi, kes oleks võinud seda arvata, ekstsellents?"

Ja kes oleks võinud seda oletada! Oldi vana rebane, oldi läbi nuuskinud ja läbi haistnud elu ja inimesed igast küljest. Kujuteldi endale, et suudetakse lugeda inimnägudelt. Ja oldi sunnitud tunnistama, et sellel suurel maailmateatril on veel rohkem vööpa ja maski kui võiks oletada ka kõige suurem kahtleja. Kes oleks seda aimanud? Ta manas enda ette juudi näo oma üksikusse, öövaiksesse tuppa. Ta sulges silmad ja luuras, näojoont näojoone järele, himurat, väga punast suud, valgeid, külmi, elegantseid põski, halastamatut, teravnevat lõuga, piiluvaid, vilkaid, lendlevaid silmi, siledat, muretut laupa arvestaja kühmudega kulmude kohal. Kes oleks selles jääkülmas, jääselges äri- ja võimuinimeses otsinud

[1] Voyons donc — (prantsuse k.) eks me näe.
(Tõlkija märkus.)

Hirsau metsa sentimentaalset idülli! Oi, oi, minu härra finantsdirektor! Kuidas teie minu ees seisite tollel vastikul õhtul teie lossis! Missugune virge, suurilmalik, laimuhimuline näoilme oli teil! Oi, oi, minu harra heebrealane, ma oleksin pidanud end küll veidi rohkem ohjeldama. Ma olin küll veidi soniv ja latrav ega käitunud mitte päris *à la mode* tollel õhtul. Ma istusin küll väga armetuna ja kurnatuna toolil, kuna teie seisite sirgelt ja sihvakalt ja jõuküllaselt minu ees, ja üdi minu luustikus murenes imelikult. Nojah, ma olen väga uudishimulik, kuidas Teie Ekstsellents käituks niisamasugusel juhtumil.

Kirikunõukogu direktor Filipp Heinrich Weissensee peatus minekul läbi toa. Lamp põles vaikselt avaras ruumis, töntsilt sumises ööliblik, paljud raamatud ümberringi vaatasid tummalt ja rahulikult, läbi lahtise akna tungis võimsalt sisse öise metsa hõngu. Kas oli see kättemaks, millega ta tegeles? Olid need kättemaksuplaanid? *Fi donc*[1], ta ei rüvetanud end niisuguste kodanlikult madalate tunnetega. Ta oli ainult — ja, mida ta oli? Ta oli uudishimulik, kuidas juut käituks. Kas ka tema äkki nii lõdvaks ja vanaks muutuks ja mida ta üldse teeks. Oi jah, see oleks väga vaatamisväärne, väga õpetlik, palju huvitavam kui tavaliselt romaanides loetav, komöödialavadel nähtav.

„*Voyons donc*, ekstsellents! *Eh voilà*[2], minu härra salajane nõunik!" ütles peen, elegantne prelaat omaette, sügavalt ja kõditatult naeratades. Siis asus ta oma piiblikommentaari juurde, väga elavana; hindavate, pilkavate silmadega libises ta Hochstetteri, Weissmanni ja Hedingeri ausate, üksikasjaliste, õpetatud meeste tublide tööde üle ja kärmelt ning rõõmsalt edenes nüüd tema teos.

Vahepeal olid Würzburgi piiskopi saadikud vaikselt ja visalt Stuttgardis edasi töötanud. Eredas valguses

---

[1] Fi donc — (prantsuse k.) ei mitte, vuih ometi.
(Tõlkija märkus.)

[2] Eh voilà — (prantsuse k.) vaata ometi.
(Tõlkija märkus.)

seisid nüüd uued mehed, suuremalt osalt sõjaväelased, kes vähe hoolisid Süssist ja väliselt hea läbisaamise juures ei varjanud sugugi oma põlgust juudi vastu. Seal oli kindral krahv Röder, mühaklik mees, siis Aspergi komandant, kolonel-leitnant von Bouwighausen, edasi trobikond lärmakaid ja kirevaid ohvitsere, kes nüüd müürina hertsogit ümbritsesid, kolonelid Tornacka ja Laubsky, rittmeister Buckow. Peale nende veel üks ohvitser, kes oli Süssile eriti vastumeelne, major von Röder, krahvi onupoeg, Stuttgardi linna ratsakaardiväe, linna ratsakorpuse komandant, käre mees, madal laup, karm suu, toored käpad kahekordselt vormitud kinnastes. Kuid kõige vihkamisväärsemaks ja vastikumaks oli Süssile too Dom Bartelemi Pancorbo, Kurpfalzi salanõunik, tubakamanufaktuuri ja -kaubanduse peadirektor, kalliskivide kaupmees, kes nüüd jälle päevavalgusesse nihkus, parem õlg nagu ikka naljakalt üles tõstetud, ikka ranges kombekohases, iganenud portugali õueriietuses, üle võimsa krookkrae väljaulatuva sinakaspunase, mõlkliku, lihatu, raisakullininalise ja värvitud mokahabemega näoga, luurates Süssi kortsus laugude tagant piklikkude, tardunud, kitsaste silmadega.

Need kõik, sinna juurde teised vanad vaenlased Remchingen ja kammerteener Neuffer, pooldasid nüüd katoliku projekti. Süss, vaadates selgelt ja laiaulatuslikult seda kõike, palju selgemalt kui mühaklikud suurustavalt-rumalad ohvitserid, nägi end väljajäetuna sellest plaanist. Ta kuulis tähtsaid asju kõrvalt või üldse mitte; ainult kui vajati tingimata tema finantstehnilist nõuannet, selgitati talle vastu tahtmist, ülalt alla, möödaminnes üht ja teist. Ja ükskord, kui ta tasakesi veidi kompas, nähvas hertsog talle toorelt, et jätku lõplikult maha niisugune nuhkimine. Kui aeg niikaugel on, et asi lahti läheb, siis teatatakse talle seda, võib-olla!

Karl Aleksander, paranenud täiesti ja kiiremini kui ise lootnud, oli tähtsalt tegevuses ja heas tujus. Sinna lisandus veel, et würzburglase abil saavutatud leppimisel Marie Augustega olid soovitud tagajärjed, hertsoginna oli rase. Maa kuulas seda teadet vastumeelselt. Oleks hertsog surnud lastetult, oleks protestantlik liin jälle

pääsenud valitsema; kuid nii nähti end väljaantuna Roomale ja jesuiitidele määramatuks ajaks. Hertsoginna eest korraldatud palvusi külastati vähe; tuli ainult see, kes oli sunnitud.

Kuid hertsog rõõmustas kohmakalt. Ta rääkis igale oodatavast pärijast, laia heameelega lihavas, sangviinilises näos, tegi tooreid, mühaklikke nalju, ümbritses Marie Augustet kohmaka tähelepanelikkusega. Sellele polnud see rasedus mingil juhul meele järele. Ta kartis keha moondumist, ta kartis ka muid takistusi lapse kaudu, tal oli hirm ja vastikustunne sünnitamise ees; peale kõige muu näis talle emadus tüütavana, plebeilikuna, aristokraadile sobimatuna. Ta mõtles ka raseduse kõrvaldamisele, ja ta tegi isegi doktor Wendelin Breyerile selliseid vihjeid. Kuid meedikus ei saanud tast aru või ei tahtnud tast aru saada. Tülikate, vabandavate liigutustega rääkis ta oma õõnsa, pingutatud häälega emaduse õnnest, ta viitas antiikajale, mainis Gracchuste ema ja toda teist kangelase ema, kes meelsamini nägi oma poega koju saabumas kilbi peal kui kilbita. Ohates, mõeldes hertsogi lihtsameelselt-kindrallikule seisukohale, jättis Marie Auguste selle mõtte.

Selle vastu kuulas ta ahnelt ja meeldivaid hirmujudinaid tundes, kui Süss juhtumisi seletas Lilitist, deemonite kuningannast. See Aadama pikajuukseline, tiibadega esimene naine oli riius oma abikaasaga; sest mees ei olnud lihalikus läbikäimises talle nii meele järele nagu naine seda nõudis. Siis nimetas ta mustakunsti abil keelatud jumalanime ja lendas igasuguse kurja nõiduse maale, Egiptusesse. Sellest ajast peale, vihates Eevat ja iga tervet abielu, ähvardavat ta nurganaist ja imikut needuse ning õela vigastusega. Kuid Egiptuses tabasid Lilitit kolm jumalast talle järele saadetud inglit Senoi, Sansenoi ja Semangelof. Algul tahtsid nad Liliti ära uputada; kuid siis lasksid ta vabaks, pärast seda, kui ta oli sunnitud vanduma deemonite vandega, et ta ei tee kurja ühelegi sünnitajale ega imikule, kes on kaitstud nende kolme ingli nimega. Seepärast kaitsevad juudi naised oma nurgavoodit amuleti abil, millel on nende kolme ingli nimed.

Kõditatult, veidi värisedes küsis hertsoginna juudilt usaldavalt, kas see ei saaks temale muretseda niisugust amuletti. Muidugi saab, kinnitas Süss kuumalt ja andunult.

Marie Auguste rääkis sellest siis juhuslikult oma pihiisale, paater Florianile. See hoiatas teda metsikult ja tungivalt. Kuid hertsoginna otsustas siiski lasta endale kinkida amuleti. Parem on ikka parem, ja pärast kasutamist võis ta ju seda pihtida.

Ülejäänus suhtus ta oma rasedusse oma harilikul, kergel, pilkaval kombel. Ta esines nagu keegi, kes on sattunud kerges suviriietuses äikese kätte, on vahetanud oma läbimärjad riided talunaise riiete vastu ja lõbutseb nüüd üleolevalt niisuguse maskeraadi üle.

Nii istus ta jõuluõhtul haprana ja ilusana üleni valgetes, õhulistes pitsides, millest sisistas üliõrnalt vana õilsa marmori värviline kelmikas sisalikupea, kaetud kiirgava musta juuksega. Tema ümber väike, kõige lähedasem seltskond, kes oli palutud jõuluõhtuks. Hertsog tahtis Süssi välja jätta. Kuid Marie Auguste ja tema huvitava ning galantse hoovijuudi vahel valitses iselaadne, salajane ja sõnatu üksmeel sest ajast, kui Süss oli jutustanud loo amuletist Liliti vastu, ja hertsoginna ei tahtnud tunda temast puudust ka sellel õhtul. Süssile oli see rahulduseks selle aja eraldatuses. Tõsises tänus andis ta hertsoginnale kingitusena väga ilusa gemmi, millesse oli nikerdatud imik, ja kauni hiina lastekõristi portselanist ning elevandiluust; äärmiselt peenelt nikerdatud patsidega, liikuvate peadega mehed ronisid üles mööda vart ning helisesid ja klõbisesid äärmiselt väikesed pagoodid. Ent kolmandaks ulatas ta saladusliku naeratuse ja austusega väikese kuldse karbikese; hertsoginna teadis, et seal sees on amulett.

Kuid teised, rahulolematud, et Süss ikka veel nii suure armu osaline oli, leidsid tema just sel õhtul olevat sissetungija ja sööstsid tema kallale töntside, kuritahtlikkude naljadega. Hertsog, jätkates üht Remchingeni ütlust, manitses Marie Augustet, ärgu vahtigu juuti, sest muidu võib Württemberg saada kõveraninalise hertsogi. Marie Auguste naeratas ainult. Ta silitas salaja väikest

karbikest; salaja, nii et teised ei näinud, võttis ta amuleti välja, vaatles seda: pärgamendiriba, mis oli täis kirjutatud punaseid, nurgelisi heebrea kirjatähti; nende vahel looklesid rahutuks tegevalt kräsulised kujud, kükitasid naljakalt ja ähvardavalt algelised linnud.

Samal ajal kuulas Süss ikka ühesuguse tähelepaneliku ja kannatliku viisakusega tooreid kallaletunge ja torkeid. Hiljem pöördus ta hertsogi ja Weissensee poole, ta olevat kunagi juhuslikult kuulnud, kuidas hertsog ja härra kirikunõukogu direktor olid vaielnud jõuluevangeeliumi katoliku ja evangeelse teksti üle, kas on õige luteriusu: „Ja inimestel hea meel" või katoliku: „Inimestel, kellel on hea tahe." Ta rõõmustavat, et suudab väikese jõulukingina esitada lisandi selle probleemi lahendamiseks. Mõnevõrra hämmastunult vaatasid härrased talle otsa, ka teised vaikisid kahtlevalt ja pilkavalt, kuna Süss jätkas viisakalt ja rahulikult. Alates professor Baruch de Spinozast, keda üliõnnis Pfalzi kuurvürst suvatses kutsuda oma Heidelbergi ülikooli juurde, tegelesid tema usuvennad Uue Testamendi üksikasjalikkude teaduslikkude uurimustega. Ta olevat kirjutanud nüüd kõne-all-oleva teksti pärast ühele ärisõbrale Amsterdami ja olevat saanud järgmise seletuse. Kreekakeelses tekstis nimetatakse seda „e u d o k i a s", mida Vulgata[1] ja katoliiklased tõlgivad õieti „b o n a e v o l u n t a t i s, hea tahtega". Erasmus trükkis oma piibli käsikirja järele, milles oli ekslikult „e u d o k i a", s täheta, ja selle järele tõlkis Luther „hea meel". Erasmus oleks kindlasti vea avastanud, kui tal ei oleks olnud nii kiire. Kuid tema auahnuseks oli oma piibli trükkimisega ette jõuda kardinal Ximenesist. Seepärast olevat siis, hoolimata lugupidamisest härra kirikunõukogu direktori suurte teadmiste vastu, luteriusu jõuluevangeelium siin mitte täiesti õige ja Tema Hiilgusel on õige tekst.

Süss esitas selle seletuse tagasihoidlikult, viisakalt ja asjalikult. Mida ta ütles, oli nii arusaadav, et isegi ohvit-

---

[1] Vulgata — rooma-katoliku kirikus kehtiv ladinakeelne piiblitõlge.

(Tõlkija märkus.)

seridest üks kui teine sellest aru said; ja Marie Auguste rõõmustas oma hoovijuudi tarkuse üle. Kuid teised kõik vihastasid, et juut jõuluõhtul nii asjatundlikult evangeeliumi analüüsis ja Remchingen kärkis, et nüüd siis ei sahkerdavat juudid enam ainult vekslite ja ehteasjadega, vaid ka jumalasõnaga. Weissensee rääkis pikalt ja laialt naise olukorrast Vanas ja Uues Testamendis. See oli teema, millesse ta oli viimase aja valuliste tunnetuste ja üleelamiste mõjul metsiku vihaga kiindunud ka oma piiblikommentaarides. Uues Testamendis: Madonna, Vanas: Saloinoni tuhat naist. Ta rääkis voogavalt, elegantselt, painduvalt, lugupidavalt, nagu see oli temal kombeks. Kuid selles kõlas midagi peidetut, nii vaenulikku, et Magdalen Sibylle kahvatas ja tema käsi külmaks muutus.

Ta istus ilusa, tujuka Marie Auguste kõrval, ilus ja esinduslik. Hertsoginna hoidis tema kätt, silitas seda, talle meeldis oma väikese ravitud lihava käega silitada Magdalen Sibylle'i suurt kätt. Magdalen Sibylle võitles uuesti ja kannatusrikkamalt Süssi pärast. Tal polnud selget ülevaadet poliitilistest olukordadest, kuid ta nägi, et Süss oli väga üksik, ta nägi tema ümber ainult vaenlasi, Süss näis talle sihvaka painduva pantrina töntside, rõvedate karude hulgas. Ja ta aimas kummalist seost juudi ja hertsogi vahel ning juudi ja oma isa vahel.

Süss ütles kerglaselt, et tema maitse järele polevat Uue ega Vana Testamendi naised. Ühed olevat tema jaoks liiga kangelaslikud, teised liiga sentimentaalsed. Ja tema silmad libisesid kõnekatena hertsoginnalt, kelle uudishimulik, himur heatahtlikkus tema liikmeid mõnusalt täitis, Magdalen Sibylle'ile, kes oli talle teretulnud, kindlaks alustoeks ja kinnituseks; suurejooneliselt, punakasblondilt, targalt arvestajalt madame de Castrolt, kes oli märgatavalt jahenenud, kuid ikka veel polnud täiesti loobunud abieluvõimalusest Süssiga, magusatele daamidele Götzidele, kes, tütar täiesti ema eeskujul, ikka veel tõrkusid andumast hertsogile.

Remchingen püsis Vana Testamendi teema juures. Plärisevas viini murrakus, mille ta, Augsburgis sündinu, oli endale külge harjutanud, sest ta pidas seda aristo-

kraatlikuks, arvas ta, et kui otsustada juudi žargooni järele, mida aeg-ajalt olevat kuulda, kõlavat pühakiri oma algtekstis väga vihastava ja vastiku krooksumise ning kurguhäälse rääkimisena. „Kas, Teie Ekstsellents, arvate, et meie Issand Jumal vestles Aadamaga paradiisiaias viini murrakus või heebrea keeles?" küsis Süss väga viisakalt. Hertsoginna naeris, rõõmustades oma juudi peene lõuavärgi üle, silitas salaja karbikest amuletiga, helistas kesk vaikust peenikeselt ja õrnalt lapsekõristi kellukesi. Kuid krahv Röder pidas vajalikuks kaasa aidata Remchingenile. Ta pöördus hertsoginna poole, olevat väga hea, et Tema Hiilgus veel nii kaugel ei olevat. Lastel, kes täna sünnivad, pole midagi naerda. Ja nüüd oldi siis lõpuks nii kaugel, kuhu juba ammu taheti, ja siis räägiti üksikasjaliselt, pikalt ja kaalukalt Esslingeni lapsemõrvast, kuna Süss visalt vaikis. Põhjendus, et tütarlaps oli jõuluööl sündinud, veenis täiesti eelkõige ohvitsere. Ainult härra de Riolles, vabamõtleja, arvas, et kui juudid tõesti jõuluööl sündinuid tapavad, siis oleks Jeesus Naatsaretist pidanud valima lihtsalt ühe teise öö oma sündimiseks; siis oleks tema pääsenud ristist ja meie kõik ristiusust.

Vahepeal oli salanõunik Pancorbo palunud hertsoginnalt luba vaadelda lähemalt Süssi kingitusi. Oma kõhnade, sinakaspunaste, luuvalusõlmeliste sõrmede vahel hoides tõstis ta neid oma raisakullinina juurde, vaatles neid oma tardunud, piklikkude, sügavalt koobastes asetsevate silmadega; siis ütles asjatundlikult ja täpselt oma arvamuse gemmi ja lapsekõristi kallihinnalise materjali kohta ja lisas, et ehteasjade kaubanduses olevat kombeks selliseid asju muidu ära anda. Vastandina pööras ta jälle kord kurikavalalt tähelepanu Süssi sõrmel oleva solitääri tohutule väärtusele, ja sügavatest koobastest, kortsus laugude tagant välkusid kitsad silmad himuralt sõrmuse suunas. Kuid Marie Auguste kaitses oma juuti. See ei olevat sugugi mitte kõik, mis Süss temale on kinkinud, ütles ta oma liugleva, muretu, kergelt pilkava häälega, ja ta näitas amuletti ning jutustas loo Lilitist, deemonite kuningannast. Arglikult ja kõditatult kuulati pealt, vaadeldi algelisi ähvardavaid

linde, nurgelisi, õudseid tähti pärgamendil. Kuni lõpuks Karl Aleksander valju, veidi vägivaldse naeruga katkestas halvatuse, heatahtlikult ja lärmavalt pilgates, et hertsoginna muutub nii veel juudiks, ja naine võib rõõmustada, et tal vähemalt ei ole vaja lasta end ümber lõigata.

Kuid pärast sööki viis ta Süssi kõrvale, lõi talle õlale, oli väga armuline. See, selle katoliku ja evangeelse teksti kohta, kuidas ta nii ümmarguse, selgitava seletuse olevat saanud muretseda, see olevat ju väga huvitav, ja ta olevat päris võlur. Siis rääkis meelitatud Süssile ennustajast, et kas ei saaks teda jälle korraks näha. Ta teadvat juba, teda huvitavat see, millega ennustaja ei tahtnud lagedale tulla. Süss, tundes end ebamugavalt, põikles kõrvale. Karl Aleksander ei käinud peale, ütles, olevat tõsi, et ennustajale olevat raske ligi pääseda, et ta olevat üks tülikas onu. Kuid ühte peab Süss talle muretsema: horoskoobi ennustajalt selle kohta, mida on temal tulevikus naistelt kurja ja head loota. Pärast juhtumit napollannaga, pärast edasi-tagasi sõelumist hertsoginnaga, daamide Götzide argliku, pirtsaka askeldamise pärast tahtvat ta selle üle midagi teada. See on õiglane ja odav, et Süss laseb kabalistil koostada horoskoobi selle küsimuse kohta. Pärast seda, kui Süss hertsoginnale on muretsenud amuleti, teeb ta ka temale seda meelehead; ja pärast seda, kui ta on nii raske asja lahendanud kui too piibli tõlgendus, peaks see talle täiesti kerge olema. Süss ei saanud hästi ära öelda, kõhkles, andis järele.

Lahkuti pea. Katoliiklastest härrased tahtsid minna veel lossikiriku varahommikusele missale. Weissensee palus Süssilt luba teda saata.

Härrased saatsid tõllad ette, läksid jalgsi. Öö oli leige, puhus tugev, ergutav tuul. Weissensee tuli tagasi oma teema juurde, kui kummaline see olevat, et hommikumaised lood on jäänud nii tugevalt püsima tervel maailmajaol. Ta rääkis saksa metsast, kui huvitav võiks see olla, kui sinna püstitada äkki mingi idamaine ehitus. Tema ümbruses, Hirsau metsas, on ühel hollandlasel niisugune kummaline kavatsus. Niisuguste juttude saatel jõuti

juudi maja juurde Seegassel, ja kirikunõukogu direktor jättis jumalaga eriti pikaldaselt ja lugupidavalt. Niipea, kui valmis saab tema piiblikommentaar, milles Süssi lahked andmed on erilisel kohal, lubab ta endale seda au, üle anda härra finantsdirektorile esimesena üks eksemplar.

Süss sammus läbi tuhmilt valgustatud eeskoja. Ta kõrvades kajas: Oh sa rõõmustav, oh sa õnnistav, püha, kallis jõuluaeg. Kikivarbail tuli kammerteener, kas ta tohib Tema Ekstsellentsi juba lahti riietada. Süss saatis ta minema. Ta ei saanud magada. Oli tal föön[1] veres? Ja mida oli vana rebane rääkinud Hirsaust, see kõlas ju väga süütult, ka polnud onu maja sugugi idamaine; kuid kas polnud Weissensee sõnadel siiski mingit tagamõtet?

Ta istus oma aktide juurde. Kuid arvud ei vaadanud talle vastu külma asjalikkusega nagu tavaliselt. Valge maja kräsus põimik oma lilledega riputas end arvude külge. Ta viskas sule minema, sammus edasi-tagasi killustatud, ebamõnusate mõtetega, kuna ümberringi löödi kirikukelli varahommikuseks missaks.

Isaak Landauer istus inetus, ebamugavas asendis ühes Süssi toredas tugitoolis. Äriasjad olid lõpuni läbi arutatud ja Süss, ärritatud teise räpasest juuresolekust, ootas närviliselt tema lahkumist. Kuid Isaak Landauer ei teinud mingit ettevalmistust, ta silitas oma punakasblondi, luitunud habet ja ütles: „Jah, protsess reb Jecheskel Seligmann Freudenthali vastu on nii siis nelja nädala pärast. Ebameeldiv, reb Josef Süss. Peaks olema teile väga ebameeldiv. Siin on teil teie teenrid, teie hiinlased, teie kuldne kuub, teie papagoi. Kuid esslingenlased sülitavad teile selle peale ja hukkavad reb Jecheskel Seligmann Freudenthali." Kuna teine vaikis, jätkas ta: „Kui ma teile rääkisin Ravensburgi lapsemõrvast, tegite teie säärase upsaka näo nagu mõni goj

[1] Föön — Alpimaade lõunatuul.

(Toim. märkus.)

ja ütlesite: vanad lood. Nüüd näete teie seda oma vanade lugudega, nüüd kargab ristitute jõuk teie enda kaela kallale."

Kuid Josef Süss vaikis visalt. Kui saabusid esimesed teated Esslingenis tarvitusele võetud abinõudest, sai ta muidugi kohe aru, et need olid sihitud tema vastu, ainult tema vastu. Ta tahtis kallale tormata, kuid sundis end üle saama oma vihast, täies rahus läbi mõtlema kõik, mis oli vahelesegamise poolt ja selle vastu. Kui tema asub Jecheskel Seligmanni poolele, kahjustab ta sellega enda aadliseisusesse tõstmist ja abielu portugallannaga, manab esile tuhat kurnavat võitlust parlamendiga, on sunnitud hüvitusena andma esslingenlaste saagiks mitmesuguseid eesõigusi. Järelikult oli tema taktika selge. Tema ei tundnud juut Jecheskel Seligmanni. Kui esslingenlased ainult tema vihastamiseks tahtsid oma kohut ilmselt eksliku otsusega kompromiteerida, tehku seda. Nende asi. Tema ei sega end vahele. Rangelt erapooletuks jääda. Raudselt vaikida.

Ta toimis sellele vastavalt, piirdus mõjuvate kaitseabinõude tarvituselevõtmisega tema poolt hertsogiriiki sisselastud juutide ja nende veidi küsitavate õiguste kindlustamiseks. Ei lasknud end ülejäänus ühegi torke ega pilkega oma osavõtmatusest välja meelitada.

Ka Isaak Landaueri juttudele, nii väga kui need teda ka ärritasid, polnud tal vastust. Kuid teine jätkas kangekaelsena: „Ma ostsin paari teisega üles kõik Esslingeni linna võlakohustused. Jäävad nad oma protsessi juurde, esitan ma kaheksa päeva enne seda oma võlakohustused. Annavad nemad järele, annan ka mina järele. Suruvad nad peale, surun ka mina peale. Kuid ei või teada," lõpetas ta murelikult ja hõõrus lõdisevaid käsi. „Need gojimid on löödud kõige kurjuse ja rumalusega. Kui küsimus seisab juudis, tahavad nad meelsamini verd kui raha. Ja teie, reb Josef Süss?" küsis ta lõpuks otsekoheselt, kuna teisiti oli võimatu temalt sõnagi välja pressida.

Süss, ammu ette valmistatud, vastas tagasitõrjuvalt: „Ma ei tunne juut Seligmanni. Oma ringkonnas mõistan ma end kaitsta."

Kuid Isaak Landauer ärritus: „Ei tunne! Oskate end kaitsta! Mida see tähendab! Istub siin oma teenritega, oma kuldse kuuega, oma hiinlastega ja ei tunne! Mõistab end kaitsta! Laske endale öelda ühel vanal ärimehel: Milleks on hea terve see rämps, kes usub teie tervet rämpsu, kes laseb end lolliks teha jutuga, et teie ei saa kaitsta reb Jecheskel Seligmann Freudenthali?" Ja ta viibutas ülestõstetud käsi teise näo ees, tema juudikuub rappus vihaselt. „Papagoi, gobeläänid, kivikujud! Milleks on vaja kivikujusid?" pilkas ta mürgiselt. „Mooses, prohvet, ja Salomon, kuningas, pole oma elupäevil nõnda välja näinud nagu teie valged kivikujud! Ja silmad pole neil ka alati kinni olnud. Muidu poleks nad iialgi nii kaugele jõudnud." Ja ta vaatas üksisilmi ägedalt enda ette, äärmiselt vihastatud teise külmaverelisest vaikimisest.

„Iga hea juut hoidub tulevikus teiega äritegemisest," mängis ta äkki jäigalt, varitsevalt, õelalt välja oma viimase trumbi. Kuid Süss kehitas vaid õlgu: „Ma ei lase endalt midagi välja pressida," ja pööras ära vaenulise, upsaka näo. Isaak Landaueril ei jäänud muud üle, kui omaette torisedes, sugedes ägedalt oma vabisevat habet, ära minna.

Mõned nädalad hiljem, Esslingeni protsess pidi varsti algama, seisis Süssi ooteruumis kümme juudi meest eesotsas Jaakob Josua Falkiga, Frankfurdi väikese, närtsinud, aukuvajunud silmadega rabiiniga, koos temaga tema koguduse hooldaja ning kolm lugupeetavamat eesistujat ja saatkond Fürthi juute, niisamasuguses koosseisus. Nad olid kohtunud Freudenthalis, kus oli Grävenizi ajast peale väike juudi kogudus, nad olid üles otsinud Jecheskel Seligmanni naise; kuid see oli tuim ja ühelegi troostile kättesaamatu. Siis olid nad, saadetud rahva õelast urisemisest, sõitnud Stuttgarti, peatunud vastumeelse juudivõõrastemaja peremehe juures. Nad olid palvetanud üksikasjalikus ja vormilises palvekorras, varahommikul, pärastlõunal ja õhtul, sest kümme meest moodustas koguduse, kus sai rakendada kõik palvekorralduse peenused ja võimalused. Nad olid seisnud pidulikult pühakirja rulli ees, mida nad endiga

kaasa vedasid, nad olid suudelnud seda, erutatult ja rahunenult, sissemässituna oma palvemantlitesse, palverihm laubal ja südamel, näoga suunatud itta, Siioni poole. Nii olid nad palunud käte, huulte ja kõigi liikmetega suures, leegitsevas hädas ja hardumuses. Ja nüüd seisid nad väsinult ja erutatult, oimulokkidega ja rasketes juudikuubedes, teravad juudimütsid peas, märk käisel, Süssi ooteruumis rinnakujude, ilukipsi, gobeläänide, kulla ja lapislazuli vahel. Nad higistasid ja rääkisid ainult harva mõne sõna sosistades, kähiseval kurguhäälel. Üks ajanäitaja lõi täistunni ja mängis peenehääleliselt hõbedaselt-voolavat viit, ja nad ootasid kuni salajane finantsnõunik neid vastu võtab.

Sel päeval paastusid Saksamaal kõik juudid, kes olid üle kolmeteistkümne aasta vanad, arvult kaheksakümmend tuhat.

Kõige meelsamini oleks Süss loobunud saadikute vastuvõtmisest. Need inimesed olid sõgedad. Nad oleksid pidanud ju iseendile ütlema, et kui ta oleks tahtnud vahele astuda, oleks ta seda ise teinud. Nii võisid nad teda ainult kompromiteerida. Parlament pööras ikka energilisemalt tähelepanu seadustele, millest juba ammu ei peetud kinni, kuid mis olid ikka veel vormiliselt kehtivad ja lubasid juutide viibimise hertsogiriigis ainult erijuhtudel ja paljude klauslitega. Hertsogilt ei suutnud ta saavutada midagi enamat kui ainult seletuse, et mis puutuvat tema finantsdirektorisse ja selle poolt maale lubatud juutidesse, siis ei lase tema oma käsi siduda; muus osas võib jääda vanade eeskirjade juurde. Maavalitsus oli seepeale, kasutades Esslingeni juhtumit, avaldanud vanad, karmid eeskirjad uuesti ja rõhutatult. Oli kummaline, et selle ässituse eesotsas parlamendis seisis Weissensee. Tahtis ta oma katoliku intriigi ära peita juudivastase võitluse taha?

Igal juhul oli nende asjaolude juures juudi deputatsioon üleliigne, kui mitte kahjulik. Teisest küljest olid need saksa juutkonna kõige lugupeetavamad mehed, kes soovisid rääkida temaga; ta pidi nad siiski vastu võtma. Oleks ta saanud nende palvet täita, olnuks talle väga meelitav neid kaitset paluvatena uhkelt pealt kuulata.

Nii võttis ta nad vastu vastu tahtmist, kindla kavatsusega neid minema saata aegaviitva vastusega.

Sisse astus kümme juudi meest, puiselt, kraapivalt, köhatades, tülikalt, täites väikese kabineti viimse võimaluseni. Sihvakana, elegantsena, tähtsana seisis Süss raskepäraste, nohisevate, end-liigutatult-õõtsutavate ees.

Rääkis Jaakob Josua Falk, Frankfurdi rabiin: „Meie oleme ühinenud, terve juutkond, ja oleme püüdnud mõju avaldada raha ning kingitustega. Kuid see ei taha kanda vilja. Sest rahvas on väga üles ässitatud, Esslingeni raad tahab oma juutkonda nülgida; see tuleb ka sellest, et teid tahetakse vihastada selle eest, et teie olete nii võimukas oma hertsogi juures. Riivatute kurjus on suur, Eedomi kurikavalus tõuseb võimsalt Iisraeli vastu. Ta sööb raha, kuid ei muutu leebemaks."

Ja kui Süss ei vastanud, vaid ootavalt vaikis, alustas Fürthi rabiin, kehakas, kurb, karvane mees: „Pole enam kuskilt abi, reb Josef Süss, ainult veel vahest teie juurest. Reb Jecheskel Seligmann Freudenthal allub Württembergi kohtule. Meie palume teid, et teie nõuaksite tema väljaandmist hertsogile, selleks, et tema asi saaks arutatud württembergi õiguse järele. Pole enam teist abi," lõpetas ta, tungivalt nõudes, kurisedes end Süssile lähemale nihutades.

See toetus oma kirjutuslauale, viisakalt, elegantselt, liigutamatult. „Juut Jecheskel Seligmannil," vastas ta asjalikult, „pole mingit korralikku nõusolekut minult, ta ei seisa minu nimekirjades. On kahtlane, kas tema asi kuulub hertsogiriigi kohtule. Esslingeni linn vaidleb vastu keiserliku majesteedi juures Viinis, maakond segab vahele. Ei ole sobiv, et mina tema väljaandmist nõuaksin."

„Mitte sobiv!" ägestus Fürthi rabiin. Kuid väike, närbunud, leebe Frankfurdi rabiin rääkis talle vahele: „Teie olete palju meie heaks teinud. Nii oleme meie lootnud, et teie meid ka seekord aitate. Et ei valataks seda süütut verd." Ent paks, äkkvihane Fürthi rabiin ei lasknud end sundida vaikima. „Mitte sobiv," ägestus ta. „Päästa inimelu, päästa juut, kes pole midagi teinud, et ta ainult on juut, pole sobiv!"

„Teie mõtlete ikka ainult ühte, rabi ja meie õpetaja," vastas Süss, jäädes viisakaks ja rahulikuks ja nimetades teist tema aunimega. „Ma pean nägema kaugemale, nägema seoseid. Võtame juhuse, et ma saaksin päästa reb Jecheskel Seligmanni, siis peaksin mina selle päästmise eest maksma hüvitust Esslingeni linnale, keisrile. Ma ei saa lubada endale niisugust õrnasüdamlikkust. Teil on teie lihtne, selge põhimõte — siin on üks juut, see ei tohi surra. Mina ei saa talitada nii lihtsalt, mina pean arvestama, loetlema, kaaluma. Teil on ainult teie juudi mured, minul on tuhat teist muret."

Oma leebe, väriseva häälega vastas Jaakob Josua Falk, Frankfurdi rabiin: „Kui paljud Iisraelis oleksid andnud kogu oma varanduse ja veel rohkem, et ära hoida selle süütu vere valamist. Teie suudate seda takistada ühe suletõmbega. Ärge lukutage oma südant, reb Josef Süss!" Ja nuumatud Fürthi rabiin lisas juurde: „Kas teie tahate jätta hätta terve juutkonna sellepärast, et kardate paari õõnsat kõnekõlksatust, mida võidaks öelda maavalitsuses?"

Süss toetus ikka veel kirjutuslauale, sihvakas, viisakas, elegantne, ja tema rahulik olek oli tammiks teiste erutuse vastu, kes täitsid nohisedes ja väga liikuvalt väikest kabinetti. Ta suunas oma kaarjatest, pruunidest silmadest kiire, kõrgi pilgu kartmatule, erutatud rabile; kuid kohe sai ta end ohjeldada ja vastas ükskõikselt: „Ma olen küllalt teinud saksa juutkonna kasuks, nii et igaüks võib näha, et mul ei puudu selleks hea tahe. Oleksin ma kristlaseks saanud ja juutkonnale selja pööranud, ma oleksin täna Rooma keisri järel esimene mees riigis. Kuid ma polnud pelgur, ma olen asunud juutkonna ette, ma pole sellest pasundanud, kuid ma pole seda ka salanud, et ma olen juut."

„Siis tunnistage seda nüüd! Nüüd, nüüd!" kuristas tormakalt, tungivalt, karvast pead ette lükates Fürthi rabiin.

Ent Süss ütles suurima rahuga: „Teie suudate ju muidu kaaluda, mõõta. Mõõtke! Kaaluge! Vaadake kaugemale kui praegusesse silmapilku! Välja nõuda reb Jecheskel Seligmann Freudenthal? Ma vaen paremas

käes tema surma, vasakus pahandusi, sõimu, hädaohtu, komplikatsioone, mis tabavad mind, kui ma tema päästan." Ta peatus, vaatas rahulikult kümnesse näkku, kes tähelepanelikult, erutatult, pinevil tema näkku põrnitsesid. Ta lõpetas kergelt: „Ma ei taha täna otsustada. Kuid on väga võimalik, et selliselt kaaludes ei riski ma lasta puhkeda tormil niisuguse tühja asja pärast."

Siis läksid mehed marru. Nördinult vehklesid käed õhus, avanesid suud. Kostsid väikesed hüüatused: Ai! ai! alustatud, üksteise otsa kuhjuvad poolikud laused. Kurisev, ähvardavalt ülekostev, paindumatu, taltsutamatu Fürthi rabiini prohvetihääl: „Tühi asi! Üht inimest nagu teie, üht juuti, teie venda piinatakse, mõistetakse piinarikkasse ja teotavasse surma mitte millegi ja veel kord mitte millegi eest. Mul seisatub süda, kui ma sellele mõtlen, et ma pean tegevusetult pealt vaatama. Ja teie kehitate õlgu: tühi asi!" Ja ta tungis nohisedes, lihav ja vihane, Süssi poole.

Kuid väike Frankfurdi rabiin lükkas ta tagasi. Väga elatanud, leebe häälega ütles ta: „Mina ei taha avaldada teile survet, reb Josef Süss, meie tahtsime teid ainult paluda. Jumal on teid silmanähtavalt ülendanud kõrgemale kui iialgi enne üht juuti Saksamaal. Ta on teie vürsti südame muutnud vahaks teie käes: ärge tehke oma südant kalgiks oma vendade häda vastu!"

Teised olid täiesti vait jäänud ajal, mil vana mees seda oma mitte valju häälega rääkis. Ka Fürthi rabiin vaikis. Süss vastas lühikese vaikimise järel, ja tema hääl kõlas vähem kindlana kui muidu: ta ei ole mingil juhul vahelesegamisest ära öelnud. Ainult, kui ta ei saa vahele segada küpsete kaalutluste põhjal, siis ärgu peetagu seda kurjaks tahteks ja saadagu aru tema põhjustest.

Seega nad lahkusid, ja ta saatis neid viisakalt läbi ooteruumi.

Jäädes üksi, vihastus ta. Ta oli läinud soojemaks kui ta oli kavatsenud. Ta oli näidanud neile üht osa oma õigetest põhjustest. Miks õieti ja milleks? Ta oleks pidanud jääma külmemaks, viisakamaks, nagu ta seda oli olnud sadu kordi tähtsamate ja raskemate läbi-

rääkimiste ajal. Siin oli ju lõpuks iga sõna selgelt ette kirjutatud. Ta oleks pidanud rääkima rohkem ja end sidumata. Nad on ju taipamatud peenematele põhjendustele. Nad põrnitsesid visalt ja justkui nõiutult ikka ühele ja samale: nad tahavad, et nende närune Jecheskel Seligmann saaks päästetud.

Ta sammus oma kabinetis edasi-tagasi ikka suuremas pahameeles. Et nad ka millestki aru ei saanud. Kas polnud ta teinud neile Frankfurdis tohutult suuri annetusi? Kas ta ei soodustanud, kus ta sai, nende äri? Muretses siin, seal, igal pool kergendusi? Kui täna istusid maaseaduse vastaselt mitmesajad juudid hertsogiriigis, siis oli see ainult tema teene. Kuidas olid nad tookord Frankfurdis talle lugupidamist avaldanud ja käsi tema ees kokku löönud! Ja nüüd ei maksnud see kõik enam midagi ja nad ei tahtnud näha tema teeneid ainult sellepärast, et ta ühel juhul ei saanud olla neile meele järele. Tänamatud! Nad ei saanud aru ega mõista ka kunagi, millist ohvrit tõi ta neile oma juurdekuuluvusega. Peaks õieti, jumal teab, jumal teab, et neile seda näidata, laskma end ristida.

Siiski oleks see meeldiv tunne näidata neile ka seekord oma kõikvõimsust. See oli rumal, et ta ei suuda esslingenlastelt ilma pikemata juuti käest ära kiskuda. Kindlasti äratab ta tulevikus vähem aukartust terves juutkonnas. See näris teda.

Täie energiaga otsustas ta sellele enam mitte mõelda. Sukeldus töösse. Päästis lahti terve keerise naisi enda ümber. Kuid tema ööd olid halvad. Ta nägi unes, kuidas tema ees läks pikkamööda ja pidulikult hukkamisrongkäik juut Jecheskel Seligmann Freudenthaliga. Tema, Süss, kihutas oma kimmelmäral Assjadahil tagantjärele, tahtis peatada rongkäiku. Kuid nii aeglaselt kui rongkäik ka liikus, nii väga kui ta oma kiirejooksulist ratsut ka kannustas, ei jõudnud ta siiski rongkäigule järele. Ta kisendas, viipas ägedalt vastulause-aktidega. Kuid oli suur tuul, ja need tema ees läksid ja läksid. Äkki oli Dom Bartelemi Pancorbo seal. Ta seisis Süssi ees oma lihatu näoga, üks õlg kergitatud, oma suures iganenud krookkraes ja ütles, et kui Süss talle oma sõrmelt

solitääri annab, peatab ta rongkäigu. Süss nõustus higistades ja kurvastatult. Kuid kui ta tahtis sõrmust sõrmest võtta, oli see nii kinni kui külge kasvanud ja Dom Bartelemi ütles, et siis tuleb käsi maha raiuda.

Seepeale ärkas Süss, vähe kosutatult ja peavaluga. Kuigi ta veel väga väsinud oli, oli tal hirm magamise ees. Sest reb Jecheskel Seligmann Freudenthal, kes ei teinud helgemaks tema tööst ja naistest lõhkemiseni täidetud päevi, roomas tema lühikestesse, ebameeldivatesse öödesse.

Hirmunud, endassetõmbunud Süssi ees istus süngelt rabi Gabriel. Istus seal, paksuvõitu, sügavasti kurvastatud, kolm teravat püstloodis vagu laubal. Jutustas nappide vanafrangi mitmetähenduslike, ähvardavate sõnadega.

Lapseni olid nii siis ulatunud kuuldused, kurjad, sööbivad kuuldused Süssist. Laps ei olnud rääkinud, kuid laps oli kaotanud oma rahu, oli kurvameelne. Süss ehmunult, kartlikult: Mis saab ta siis teha? Ja rabi Gabriel urisedes, maruvihaselt: Siin ei aita sõnad ega põiklemised midagi. Ta peab lapsega kokku saama. Ta peab laskma lapsel lugeda oma näost. Võib-olla, lisas ta pilgates juurde, avastab laps rohkem kui tema, rabi. Võib-olla leiab laps Süssi näos midagi rohkem kui liha, nahka ja luud.

Kui Süss oli jäänud üksinda, oli tal tunne, et ta tõuseb üles ja vajub jälle alla. Teda, segipaisatut, pilluti siia-sinna. Sealjuures oli ta juba algusest peale põhimõtteliselt otsustanud. Sealjuures tuli talle õigupoolest see hädaohtlik ja pilkav rabi nõudmine väga soovituna, kui märguanne ja suur valgus.

Kokku saada lapsega, näidata talle nägu, millest hoovab sisemist puhtust ja sära. Ta oli inimene, kellel polnud au- ega häbitunnet ja pidas kinni sellest, mis oli nähtav ja kombatav, kuid et niisugune sundimine just sellel silmapilgul tuli, oli viipeks ja märgiks ka kõige suuremale kahtlejale. Ta polnud lurjus, kindlasti mitte, ta võis end näidata igal ajal ja igaühele, ja kui tõesti oli olemas mingi jumal, kes uuris, raamatut pidas

ja käskveksleid andis: tema võis olla rahul ega tarvitsenud tunda hirmu käskvekslite ega saldo pärast. Kuid ikkagi, nüüd, mil tal tuleb kohtuda lapsega, niisugusel lapsel on kummalised silmad, ta näeb ikka ainult lilli ja selget taevast, tal pole aimu inimlikkudest raskustest, ja ta näeb võib-olla häbiplekki ja mustust seal, kus meiesugusel näivad süda ja käed vastuvõetavalt puhtatena. Ja kui lapseni on kostnud kuuldused, kui ta juba ette kardab ja väriseb, siis on kindlasti soovitav end veel kord põhjalikult puhastada, enne kui astuda tema ette.

Ta sammub edasi-tagasi norus päi, hõõrudes priiskavaid huuli teineteise vastu, käsivarred väga pingul. Tema pole, kurat võtku! mitte mees ohvrite toomiseks. Ta teeb kingitusi ümberringi, ta pillab enda ümber, sest ta on suuremeelne ja tähtis härra ning kavaler. Kuid ohver? Temale pole ka keegi veel ohvrit toonud, elus läheb hammas hamba vastu ja kiil vastu pakku. Ja kes on arg ja pehme, jääb alla ja laseb endale pähe sülitada. Temal ei ole hirmu kellegi ees, ei nuriseva rahva ees, ei häbematute suurte isandate ees, ei parlamendi, ei vahestise jumala ees. Kuid siiski: sel juhtumil ohver tuua oleks kõditavalt ihar valu, saaks astuda lapse ette hiilgavpuhtalt ning lillede ja selge taevaga harjunud silm ei leiaks tema küljest ka kõige pisemat tolmukübet.

Kuid, mis kõik läheks kaduma, kui ta tooks ohvri! Oli mõttetu, poliitilisest seisukohast võttes oli täielik absurdsus päästa Jecheskel Seligmann selleks, et ära peletada paar lapse sassiläinud mõtet. Abielu portugallannaga läheks kaduma, aadliseisusesse tõstmine läheks kaduma, paras tükk põhja ja maad, millel ta seisis, läheks kaduma. Ei, ei! Isegi, kui see võib-olla oli märguanne ja viibe, nii kaugele ta järele ei anna, ta ei viska lihtsalt ühe lapsiku tuju pärast tuulde nii palju veriselt võidetut.

Õigupoolest teadis ta, et ta seda siiski teeb. Tegelikult teadis ta seda esimesest silmapilgust peale, mil ta nägi rabi Gabrieli. Ajal, mil ta end haletses ja sentimentaalselt silitas ohvri pärast, mida temalt nõuti, oli ta salajasemas hingesopis suur rahuldus. Ja talle valmistas

suuri raskusi takistada temas ikka jälle esiletungivate uduste ettekujutuste muutumist käegakatsutavateks piltideks: kuidas ta nüüdsest peale avaldab suurt mõju tervele juutkonnale, kuidas teda terves Euroopas ülistatakse ja kiidetakse kui esimest juuti Rooma riigis, kuidas ta saavutab ainukordse ja kujuteldamatu, üksiku juudina terve kristliku linna käest ära kiskuda karistuse alla langenud inimene.

Ja samal ajal, kui see tunne edevalt ning paisudes temas üles kerkis, nägi ta vaeva, et endale teeselda nii ohvrimeelse otsuse rasket suurust.

Järgmisel päeval läks ta hertsogi juurde. Ta kaldus vähem kõrvale kui tavaliselt, oli vähem alandlik, nõudis tungivamalt. Ta toonitas, et ei sobivat hertsogi väärikusele, et hertsog jätab nii ilma pikemata oma juudi esslingenlaste võimusesse; ka tema, Süssi, autoriteet kannatavat pidevate mässuliste esslingenlaste pilke- ja torkekõnede all. Karl Aleksander nähvas talle järsult, jätku teda rahule oma rumalate juudilugudega, tal olevat sellepärast juba küllalt pahandusi parlamendiga, tal olevat terves Rooma riigis juudisõbra kuulsus, ja nüüd pidagu Süss oma häbematud lõuad. Kuid Süss, vastupidi oma harjumusele, püsis teema juures, ei lasknud sugugi lõdvemale, ta ladus välja oma põhjendused, hoolimata sellest, et hertsog talle uuesti peale käratas. Ta nõudis, et vähemalt heatahtlikult ära kuulataks maa esimese juristi Johann Daniel Harpprechti arvamus Esslingeni kohtu kompetentsi kohta, kui tema, Süss, peab jätkama oma rasket ja kardetavat tööd hertsogi kasuks. Sest kui tema autoriteeti nõrgestatakse samal määral ka edaspidi esslingenlaste poolt, on tema sunnitud truualamlikult paluma enda vabastamist temale pandud ülesannete täitmisest. Tulipunane ja nohisev Karl Aleksander käratas talle, et kasigu minema.

Süss lahkus rahuldatuna ja naeratades. Ta teadis, et see oli ainult tühi sõnakõlks; homme käitub hertsog nii, nagu poleks midagi juhtunud. Karl Aleksander ei saanud temata läbi, ta oli sunnitud temale järele andma, oli sunnitud temale seda meelehead tegema. Päev hiljem teatas siis Süss rabi Gabrielile, et ta on Jecheskel Seligmanni

vabastamise niisama hästi kui juba saavutanud, uhkeldas, suurustas, millise tohutu koorma ta selle eest endale võtvat. Samal ajal, kui ta pikalt-laialt toretsedes üksikasjaliselt seda seletas kiviselt vaikivale kabalistile, astus järsku kolinaga kabinetti paraadilt tulev paraadmundris, tähe ja paelaga hertsog. Kas oli see juhus, et ta siin ennustajaga kokku põrkas? Kas oli hertsog tema siinviibimisest kuulnud ja tahtis toimida samuti nagu tookord Wildbadis? Igal juhul oli ta nüüd siin ja täitis kabineti lärmi, hiilguse ja müraga. Oi, küll on suurepärane, hüüdis ta tehtud lõbususega ennustajale vastu. Või keeldub ta võib-olla üldse ümberlõikamatule horoskoopi koostamast? Süss vahendas, leevendas. Asi seisvat tolles horoskoobis naiste suhtes, ta olevat onule sellest mitu korda tungivalt kirjutanud. Tegelikult oli ta kirjutanud ainult ühe korra ja ka seda kobamisi, ettevaatlikult vihjates; kuid rabi Gabriel teadis, milles asi seisab. Ent ta vaikis. Vaatas sundivale, pikkamööda tusaseks muutuvale hertsogile otsa ja vaikis. Lõpuks alustas Karl Aleksander uuesti ja küsis tehtud, järelemõtliku naljatlemisega, kas tema naistelood olevat seoses tema saatusliku lõpuga, mida ennustaja nende kohtumisel oli ette kuulutanud, või õigemini maha vaikinud. Hertsog ei oodanud vastust sellele küsimusele, ka Süss oletas, et onu põikleb kõrvale. Kuid rabi Gabriel, kivistunud silmad ikka veel hertsogil, vastas pahuralt, virisevalt, mittekahemõtteliselt: „Jah." Ette valmistamata sellisele avalale vastusele, haaras Karl Aleksander südame järele, hingas raskelt; toas lasus paks ja ängistav vaikus. Lõpuks ütles Karl Aleksander jõuetu naljatlemisega, et näe nüüd, siin olevatki tema otsus, katkestas ja rääkis muust. Viskas Süssile: Jah, milleks ta oli tulnud; nii siis on ta Harpprechtile teinud ülesandeks avaldada arvamust tema näruse Esslingeni juudi asjus. Temaga olevat küll rist ja selge sigadus! Nõudis oma tõlla, eemaldus pahas tujus, pärast halba nalja Moosese rinnakuju arvel.

Pärast hertsogi minekut võiduröömutses Süss tähtsalt. Nüüd olevat ta siis juut Jecheskel Seligmann Freudenthali õnnelikult päästnud Eedomi kätest. Mis kellelgi seni ei ole õnnestunud Rooma riigis, seda on saavutanud nüüd

tema, Süss. Kas tema onu ikka veel peab tema elu ja suurt vaeva edevuseks ja tuule järele haaramiseks.

Vastu tahtmist vastas rabi suurustajale: Süssi elu ei olevat mingi elu. Olevat rabelev põgenemine iseenda ja oma tühjuse eest.

Haavunult ja peaaegu lapsikult mossitades vaikis Süss esialgu. Vältides rabi pilku, sammudes tummalt tumma ees, tassis ta igast nurgast kokku põhjendusi. Oh, kas polnud ta just praegu teinud õilsa otsuse ja selle nii tohutute ohvritega teostanud? Tema rikas, viljakas elu tühi rabelemine? Selle vaga teo palge ees, mida ta praegu korda saatis, öeldi talle seda? Jah, kas polnud üksi see tegu ühele elule küllaldaseks mõtteks? Ja kui see tegu, see saavutus ainus pärl terves ketis oleks? Kui tervet tema elu tõlgendada, lähtudes sellest punktist, kas ei ole siis terve tema elu olnud ainult endaohverdamine, vaga, sealpoolse idee teostamine?

Ta peatus läbi toa minekul, kittis end kohe tugevamalt selle mõtte külge. Temale, silmapilgu-inimesele, iseenda suurele komödiandile meeldis vaadata oma elu sentimentaalselt, lähtudes sellest punktist. Teda ahvatles tõlgendada oma tühje, keerisena pöörlevaid päevi kui meeltülendavat suure pühaku elulugu. Tema elu mõttetu, isegi põlastusväärne, kellegi ebakindla käe liigutusega eemalelükatav? See vihastas tema edevust. Suure tahtejõuga kiskus ta end lahti halvavast ringist, millega köitis teda rabi Gabrieli juuresolek. Ta sundis end uskuma oma elu sügavamat, saatuslikku, vaga mõtet, nägema oma tõusus õpetust ja allegooriat. Õhinal sammus ta edasi-tagasi, rääkis oma harjutatud häälega sosinal ja saladuslikult vaikivale kuulajale. Terve oma sorava, tõusva ja mõõnava advokaadi kõneoskusega, püüdlikkusega, millega ta taotles mõnd suurt riigiaktsiooni, põletas ta rabi ees hiilgavat vaga edevusetuld.

Kui tema oleks tahtnud teha ainult karjääri, ai, miks jäi tema siis juudiks? Miks ei ole ta siis end ristida lasknud nagu tema vend? Ei, onu teeb talle ränka ülekohut, kui ta näeb tema elu nii tühisena ja põlastusväärsena. Mitte mingil juhul ei seisa ta siin nii kõrgel, kadestataval ja hädaohtlikul kohal ainult ihast kulla või võimu järele.

Ta klammerdus selle idee külge, see meelitas teda, ta sisendas seda endale, et seda siis suuta sugereerida ka teisele. Ta sosistas seda kabalistile kui suurt saladust, ta teeskles, peaaegu rohkem endale kui teisele, saatust, veendumust, läkitust. Kuidas? Kui ta on ära valitud Iisraeli eest Eedomile kätte maksma? See ei saa ju olla pime juhus, et ta seisab siin nagu Joosep, keda Vaarao on ülendanud. Et ta nüüd on nii kõrgel ja suures hiilguses ja et need, kes muidu Iisraelile sülitavad ja neid jalgadega tallavad ja oma käist pühivad, kui nad juuti on puudutanud, et need kõik nüüd tema ees oma selga looka peavad tõmbama ja tema tolmu lakkuma: kas pole see kättemaks? Täna laotub tema, juut, üle maa ja joob selle verd ja läheb rasva selle üdist. Ja kui üht tema omadest pigistatakse, siis hoiab tema oma kätt selle üle ja Eedom hiilib minema, saba jalge vahel nagu läbipekstud koeral. Kas see pole mitte ühele elule tuumaks, mõtteks ja selgrooks?

Kuid rabi Gabriel vaikis ja kui Süss vaatas vaikivale, muutusid tema lendlevad sõnad ikka halvatumaks ja langesid lõpuks närbunult maha. Ta jäi tummaks ja seisis seal nagu koolipoiss, kes ülesantud õppetüki on puudulikult ära õppinud ega tea seda lõpuni, ja tema sõnad olid kui halb, halvasti lehkav vööp, kergesti kuivav ja mahavarisev.

Kabalist ei vastanud pikale, tulisele ja tundelikule Süssi kõnele. Ta tõusis üles ja ütles: „Enne, kui sa näitad end lapsele, sõida Frankfurti oma ema juurde."

Sellega lahkus ta. Süss jäi maha mornis vihas. Nüüd oli tema toonud ohvri, nüüd oli ta end sundinud selleks teoks. Mida veel tahtis temast vanamees? Mida pidi ta veel tegema? Miks vaikis ta tema teost ja võttis selle vastu oma kõrgi ja alavääristava vaikimisega? Ja mis oli siis Frankfurdiga? Ah, muidugi läheb ta Frankfurti oma ema juurde. Frankfurtlastel on rohkem taipu tema teo hindamiseks. Tema ema kuulab teda hardunult. Samuti Frankfurdi juudid, tark, väike rabi Jaakob Josua Falk, eestseisja ja kõik teised. Ja kuidas laseb ta end kanda nende sosistamise-, õnnistuse-, kiituse- ja imetluselainest. Kui vaikib rabi Gabriel, siis kiidavad teda kümme tuhat

teist suud seda valjemini ja annavad tunnistust temast ja tema teost.

Professor Johann Daniel Harpprechti raamatukogus, aktide ja ürikute vahel, naeratas majaperemees arusaava ja heatahtliku tõrjega oma sõbrale, salanõunik Bilfingerile. Ruumikasse, soliidselt sisustatud tuppa langetas päike põikliku musttuhandest tolmukübemest koosneva valgussamba.

Mõlemad kaalukad mehed olid tõsiselt läbi arutanud Württembergi asjad, eriti Weissensee poolt koostatud ning üksikasjaliselt ja suure innuga ette kantud maavalitsuse komisjoni nõude mitte mingil tingimusel segada end Esslingeni juudikauplemisse. „Näete, härra vend," ütles Harpprecht ja pani oma käe teise raskele õlale, „ka minu süda oleks kergem, kui ma saaksin jätta juut Jecheskeli pigisse istuma ja anda Süssile üks vastu vahtimist; ka oleksin valmis Weissenseele võitu loovutama. Ja kui ma mõtlen, kui palju meie peame maksma tasu selle haisva juudi väljaandmise eest, ja missuguseid kõrvaltulusid ja täiesti ärateenitud nõudeid meie Esslingeni kaubitsejate ahnetesse kurkudesse peame viskama, ja et meie selle eest ei saa midagi muud, kui et meid terves riigis teotatakse ja välja naerdakse kui juutide pooldajaid. Härra vend, ma ei tarvitse teile ütelda, kuidas minu sapp kurku tõuseb, kui ma sellele mõtlen. Kuid hertsog nõuab minult juriidilist seletust, mitte poliitilist. Ja kuigi see mind nii väga sügavalt pahandab ja kui ma ka tahaksin juudile kõigi kokkuvõtete ja tõlgendustega vastu tema häbematut lõusta anda: Jecheskel kuulub meie kohtu alla; ja kui õigus ja seadus peavad maksvad olema, siis ei loe kõik need väikesed vormilikkused, mida paragrahviväänamise abil saaks tõlgitseda vastuväidetena. Kui jurist pean mina õigust tunnistama: Jecheskel peab välja antama hertsoglikule kohtule."

Bilfinger langetas koguka turja. Ta oli teadnud seda, kõik olid teadnud seda; teadnud oli seda kindlasti ka hertsog, ja kui ta nõudis Harpprechti arvamust, oli küsimus juba tegelikult lahendatud. Kuid olnuks siiski ilus, kui Harpprecht oleks seda juriidiliselt teisiti lahendanud.

Tõenäoliselt oleks hertsog juudi väljaandmist ikkagi nõudnud, kuid Süss oleks saanud toore müksu. „Nii seisab ta kindlasti ülal," müristas ta „ja naerab, kuidas meie peame rabelema temale meeleheaks."

Kuid ta ei katsetanud enam; ta teadis, et jurist raiub pigemini maha oma sõrmed, kui et ta oma otsusesse sõnagi juurde lisaks või õigust juuksekarva võrragi kõverdaks. Ta lahkus sõbra juurest süngelt ja lootusetult, kuid kindla, mehise käepigistusega.

Jäädes üksinda, polnud Harpprechtil tuju kohe jälle töö juurde asuda. Ta täitis uuesti oma klaasi, vaatas põiklikku, tantsivatest tolmukübemetest koosnevat valgussammast. Mõtles. Ta oli harjunud vaatlema asju kõrgelt ülalt. Ta järjestas juhtumit. Ta vaatas välja üle hertsogiriigi piiride. Ta nägi tähtsusetut kaubajuudi juhtumit kui lainet euroopaliku kujunemise ja sündmuste jões.

Sest tähtsusetu rändkaupmehest juut, piinatud, vägivaldselt surmamõistmiseks kohtusse kaevatud ja Süss, kõikvõimas kadestatud finantsdirektor, tähtis tegur Euroopa hoovkondade arvestustes, kiikusid ühel lainel. Kui kummaliselt põimus mõlema saatus teineteisesse. Poleks Süss mitte nii kõrgel ja suures hiilguses, oleksid esslingenlased vaese kuradi kindlasti vabaks lasknud. Ei oleks Süss mitte nii kõrgel ja suures hiilguses, poleks ta saanud päästa vaest kuradit. Mis sidus finantsdirektorit kaubajuudi külge? Ühine veri? Lollus! Ühine usk? Loba! Midagi muud ühist polnud mõlema vahel, ainult üks: viha, mis põles ühesuguselt nii tähtsa kui ka tähtsusetu juudi vastu.

Mõtlikult lehitses Harpprecht Gabelkhoveri, Magnus Hessenthaleri, Johann Ulrich Pregizeri kroonikates ja ajaloolistes ürikutes, korraldustes, käskkirjades, maapäeva otsustes, mis olid virnades ta ees. Nendes oli ära tähendatud, kuidas seni Švaabimaal koheldi juute, need olid švaabi hertsogite ja seisuste poolt antud seadused juutidesse puutuvates küsimustes, olid švaabi juutide ajalugu ja õigus.

Nad olid siin ürgsetest aegadest. Ikka jälle olid nad kohtu all tapmise, kaevumürgitamise, armulauateotamise

ja eelkõige nende talumatu, rahvast hukutava liigkasuvõtmise pärast. Ikka ja jälle oli neid maha löödud ja nende nõudmised tunnistatud nulliks ning maksvusetuks Calwis, Weili linnas, Bulachis, Tübingenis, Kirchheimis, Horbis, Nagoldis, Oehringenis, Cannstattis, Stuttgardis. Kuid ikka jälle oli neid tagasi kutsutud. Tuleb kõikjal, terves riigis ära võtta nende vara, seisis siin ühes keiserlikus ürikus, ja peale selle nende elu ja neid tappa, jättes järele ainult väikese hulga, keda tuleb säästa nende mälestuse alalhoidmiseks. Teises kohas, konsistooriumi avalduses seisis, et kristlastel ei olevat kuradi kõrval suuremaid vaenlasi kui juudid. Ühes lepingus Saksa kuninga ja krahv Ulrich Paljuarmastatu vahel oli puudutatud karistusi mitmesuguste kaebuste puhul juutkonna üle, kes talle omase kangusega vaimulikke ja ilmalikke riigialamaid oma liigkasuvõtmisega sündsusetult ja väljakannatamatult vaevavat ja ka muidu nii toorelt ja korravastaselt käituvat, et sellest tekkivat üksmeele puudumine ja lahkhelid. Ja Barti krahvi Eberhardi testamendis sõimati juute, kui vaenulikke kõigevägevamale jumalale, loodusele ja kristlikule korrale, närivateks ussideks, kes rikkuvat ja olevat väljakannatamatud tavalisele vaesele mehele ja alamale, ning juudid saadeti kõigevägevamale jumalale auks ja üldsusele kasuks halastamatult ja surmaähvardusel maalt välja.

Kuid, kui otsustati niimoodi, miks lasti või kutsuti neid ikka jälle hertsogiriiki? Miks kaitsesid neid Eberhard Viriseja ja krahv Ulrich? Kui Barti Eberhard, hertsogid Ulrich, Christoph ja Ludwig neid välja ajasid, miks kutsusid siis Friedrich Esimene ja Eberhard Ludwig neid uuesti maale? Oli liiga lihtne nimetada neid neetud, jumalast mahajäetud rahvaks. Miks ei suudetud suhtuda neisse ükskõikselt nagu teistesse võõrastesse, näiteks umbes nagu sisserännanud prantsuse emigrantidesse? Miks olid nad eemaletõukavad või külgetõmbavad, või olid isegi vastikud ja võluvad ühes isikus?

Johann Daniel Harpprecht tõstis pea paberitelt. Põikliku päikesesamba tantsivates kübemetes moodustusid talle hertsogi nägu ja juudi nägu, üks teise sees, üks mõistatuslikult teise ülelibisev. Mõlemad olid õnnetu-

seks. Kaitseks hertsogi vastu oli vall: põhiseadus; kuid see oli lünklik ja sellest ei olnud mingit kasu. Juudi vastu olid seadused, käskkirjad; kuid need ei aidanud. Närivad ussid, nii seisis otsustes, keeldudes. Maa käis alla, võttis võimust vaesus, viletsus, kibestus, laostumine ja meeleheide. Närivad ussid istusid riigis, õgisid selle üdi. Närisid ja rasvusid. Päris ülal, teineteisesse põimudes hertsog ja juut, laiutades häbematus nuumatud alastiolekus, veiklevad, lopsakad.

Kindlaloomulisel, otsekohesel, asjalikul mehel kerindusid mõtted. Siin oli nii raske leida kindlat pinda; need juudid ja kõik, mis nendega ühendatud oli, olid rahutust tekitavad ja täis mõistatust. Nende väljaajamisest polnud mingit kasu, neid kutsuti ju ikka jälle tagasi; ja isegi algeline vahend, nende surnukslöömine ei toonud lahendust. Mõistatus piinas ikka edasi, tagantjärele; ja siis äkki kerkisid nad uuesti sealt, kust neid kunagi ei oodatud.

Sa näed mõnd kaubajuuti, kes rändab ringi taaruvalt, inetult, määrdunult, luuravalt, küüruvajunult, varitsevalt, kõver hingelt ja ihult, sul on vastikustunne ta vastu, sa hoidud, et mitte puudutada tema räpast juudikuube; kuid äkki avab tema näos igivana, targem maailm oma silmad ja vaatab sulle otsa leebelt ja hämmeldunult ning täitanud juut, parajasti liiga vilets selleks, et sa teda oleksid sõtkunud porri oma hea saapaga, tõuseb kui pilv, hõljub sinu pea kohal, kõrgel, naeratades, kättesaamatult kaugel.

Oli vastik ja ebamugav mõelda, et niisugune vanakraami juut põlvnes Aabrahami seemnest. Oli pahandav ja rahutukstegev, et niisugune mõttetark nagu Benediktus de Spinoza kuulus sellesse neetud tõugu. Tundus, nagu tahaks loodus näitlikult tõendada, kui kõrgele tähtedeni võib tõusta inimene, ja kui sügavale porri ta võib uppuda.

Närivad ussid. Närivad, kahjulikud ussid. Professor Johann Daniel Harpprecht sundis end tagasi oma ürikute juurde, kuid, näe nüüd! mõistlik, rahulik mees nägi viirastusi nagu mõni unistaja. Tähed ise muutusid ussideks, roomavateks, end vastikult venitavateks, niisketeks,

kleepuvateks, limasteks, hertsogi ja Süssi peadega. Närivad ussid, närivad ussid. Ta kõverdas suu, sülitas.

Päästis oma mõtted valdkonda, kus erutused ja nägemused kõige kergemini olid ohjeldatavad, omaenda erialasse — riigimajandusse. Mis juute elusana alal hoidis, oli majanduslik vajadus. Maailm kihistus ümber. Enne oli mehe väärtus tingitud tema seisusest ja päritolust, nüüd olenes see rahast. Sellega, et põlatud ja vihatud inimesed tehti raha ainuõiguslikkudeks valitsejateks, visati neile ise köis, mille najal nad üles ronisid. Nüüd oli rahakäive riigi ja seltskonna elavaks varaks ja juudid olid selle ajami tähtsaks rattaks, olid selle keeruka masinavärgi sagar ja kõige olulisem kang. Kui nad välja jätta, vajusid kokku seltskond ja riik. Hertsog, vana korra, seisuse ja päritolu tähis ning sümbol, ja juut, uue korra, raha tähis ning sümbol, ulatasid teineteisele käe, olid teineteisega kokku põimitud, lasusid rahval üksmeelselt, imesid selle üdi teineteise jaoks.

Närivad ussid, närivad ussid. Ohates pöördus Harpprecht tagasi oma töö juurde. Vastik rõngastik moondus tema tugeval tahtel jällegi selgeteks, kuivadeks kirjatähtedeks, ja asjalikult, hoolikalt, kohusetundlikult, üksikasjaliselt kirjutas ta oma seletust.

Esslingenlased andsid pärast ränki tingimusi ja rasvast tasu juut Jecheskel Seligmanni üle hertsoglikkudele kohtuvõimudele, väliselt rängasti sõimates, südames õndsalt rõõmustades. Württembergi kohtuvõimud lasksid juudi juba paari päeva pärast vabaks. Murdunult, kärsitult, segane ja jahmunud koledusest, surmahirmust ning piinamisest, saabus Jecheskel tagasi Freudenthali, kuni elu lõpuni läbielatust üdini purustatud. Tihti haaras teda närviline tõmblemine, raputas teda, rebis tema õlgu, nii et käed siplesid naljakalt siia-sinna, moonutas tema nägu; ja tihti nuuksus ta, ulus tasa ja loomalikult. Teised juudid hoolitsesid tema eest, saatsid ta ära Amsterdami.

Enne lahkumist Saksamaalt kirjutas ta finantsdirektorile, kas ta tohiks tulla Süssi jutule, teda tänama. Süss kaalutles, kõhkles. Oleks nagu olnud triumfiks esitada stuttgartlastele saaki, mille ta oli esslingenlastelt ära

kiskunud. Kuid teisest küljest nägi see saak välja liiga vilets ja ärakitkutud, stuttgartlased oleksid, kui just mitte valjult sõimanud, siis vähemalt teinud tooreid nalju, ja peale selle ei julgenud Süss hertsogit, keda terve see kauplemine väga pahandas, enam ärritada Jecheskeli näitamisega. Suuremeelselt loobus ta vabastatu tänu isiklikust vastuvõtmisest. Kuid, nagu see temal viimasel ajal kombeks oli, ei tunnistanud ta endale õigeid põhjusi, vaid uhkeldas iseenda ees, et nagu nüüd osutub, on ta selle teo korda saatnud mitte tänu pärast, vaid puhastel ja õilsatel motiividel.

Seda rasvasemalt nuumas ta oma edevust Frankfurdis. Ai, kuidas tunglesid getto tänavatel juudid, et teda näha, kuristasid imetlust, palusid kõike jumala õnnistust tema peale, tõstsid kõrgele üles oma lapsi, et need oma võõrapäraste, ilusate piklikkude silmadega püüaksid kinni tema õndsa, õnnelikuks tegeva palge. Nagu vaibal sammus ta üle ohjeldamatu imetluse ja heade soovide. Ai, missuguse päästja ja pühaku on Issand, kiidetud olgu tema nimi, Iisraelile saatnud tema suures hädas. Ja ta seisis sünagoogis, kutsuti välja pühakirja ettelugemiseks, ja kuni sumin, mis täitis inimestest tulvil ruumi, nii vaikis, et kõige metsikumast hirmust pääsnute haarav vaikimine oleks müürid peaaegu lõhki ajanud, luges närtsinud rabiin oma väriseva häälega ilusaid, mahedaid, vanu õnnistusi, mis nirisesid tema peale kui leige, hästilõhnav vesi kallihinnalisest kausist.

Ainult üks ei laotanud oma imetlust nii pehmelt ja nii heatahtlikult kui ta oli seda lootnud: tema ema. Tema, muidu tema kõige alandlikum, kõige õnnelikum poolehoidja, näis seekord olevat ängistuses, kartlik, tõkestatud. Tal leidus küll ikka uuesti kiitust ja ülistust, kui suur ja uhke, sihvakas ja rikas, õilsameelne ja elegantne, tark, sügav ja võimas ta olevat, kuidas olevat ta õnnistatud kõigi maailma hüvedega — rahaga, tundemeelega, kehailuga, õilsusega ja naistega — kuid ta ei sulanud oma pojaga kokku nii nagu tavaliselt. Rumalad, suured silmad valges näos kisti äkki nagu kõige sügavamas ängistuses hirmunult poja pealt; tema käed, mis silitasid tarka, elegantset, võimukat poega, peatusid ootamatult ja

põhjuseta. Ilus, lõbus, meeleldi lobisev, muretu vana daam oli vastu oma tava kuidagi kärsitu, närviliselt hirmutatud, surutud.

Samal ajal, mil nad nii umbses õhus surutult koos istusid, segas end rabi Gabriel ema jutusse. Michaele tõusis kergelt karjatades, tõstis nagu paludes ja kergeks kaitseks käed.

„Kas oled need andnud temale?" küsis kabalist. Michaele, kahvatu, silmad pärani lahti, taganes ühe sammu. „Anna need talle nüüd!" ütles rabi, tõstmata häält, kuid nõnda, et vastupanu suri. Michaele läks lõtvunud liikmetega, surutult nuuksudes.

„Mis see tähendab?" küsis jahmunult ja tusaselt Süss. „Miks teie piinate teda? Mida teie tahate temast?"

„Sina ütlesid mulle," vastas rabi, „mida sina asetad lapse ette kui mõtte ja õigustuse. Ma võtan sinu õigustuse kätte ja näitan sulle seda, missugune see tegelikult on."

Jalgu järele vedades, nagu oleks teda lohistatud, tuli Michaele tagasi. Tõi kaasa paki pabereid, nähtavasti kirju. Pani need pelglikult imestanu ette. „Kas pean ma jääma?" küsis ta vaevaliselt ja ta hääl oli päris nõrk ning täis hirmu. „Mine peale!" ütles rabi peaaegu lahkelt.

Kui Michaele oli rutates lahkunud, haaras Süss viivitades paberid, hoidis neid kõheldes käes, hakkas lõpuks lugema. Galantsed kirjad, veidi vanamoelised, ükskõikne kraam. Ta imestas, ei taibanud. Mida see tähendab? Taipas lõpuks seoseid, kombineeris kiirelt edasi, vaatas, nagu oleks teda tabanud välgutaoline selgus, paberitelt üles, otsis silmadega rabit. Seda polnud seal, ta oli üksinda toas.

Ta hüppas üles, sammus, lohistas end siia-sinna. Silmad selgusid, siis tuhmusid, selgusid jälle. Tõusvad pilved, siis päike, siis jälle öö varjutas nägu. Lehvivad, mõttetud käeliigutused, vaaruvad jalad nagu joobnul. Lällutamine, poolikud sõnad, siis, kuna keha end jälle pingule tõmbas, selge lause. Ja jälle vajus ta kokku, lõdvalt kogeldes. Kõik jäsemed nõrgad. See enda üle valitsev mees oli nagu komödiant, kes õpib osa, mis tõstab teda üles täh-

tede juurde ja paiskab alla kõige sügavamasse kuristikku. Kuni ta lõpuks nagu tühi kott kokku langeb istukile, iga tegevust oma sügavas sisemuses tuhnides, nägu ja liikmed liikumatud. Istus pikka ja kaua aega nagu surnu.

Tähendab, siis nii rakendus see teineteisesse. Nii muutusid siis äkki kõik varjulised, pimedad nurgad heledaks. Neetud, nõiasarnane rabi ja ema olid teda häbematult, nurjatult, alatult petnud, hoides seda nii kaua saladuses ja varjates seda tema eest. See oli õel vemp ja päris juutlik, kurikaval kelmustükk köita teda nii kaua selle halva, pööbelliku, alatu, naeruväärse ja põlatud ühiskonna külge. Tõsi küll, ta ei olnud, jumalale tänu, oma geniaalsuse ja külgesündinud aadlivere tõttu lasknud endast jagu saada. Tema loomulik mõistus oli kiirgavalt õitsenud, hoolimata kõigist alatutest takistustest ja seostest. Kuid kui palju vihastavaid, verdmürgitavaid, kõveraid kaudseid ja kõrvalteid oleks ta endale säästnud, kui palju pentsikuid, pilkavaid ääri ja nurki olnuks siledad ja sirged, kui teda poleks kuritegelikult jäetud sellesse valesse ja pööbellikku seisusesse ning usku.

Kuid kuidas see on? Ainult rahu! Ainult mitte erutuda! Kõik rahulikult läbi kaaluda ja järele mõelda! Kas oli tema tee ta ees nüüd tõesti nii sile ja valgustatud?

Tähtsusetu eeslaulja ja komödiant Issaschar Süss ei olnud nii siis tema isa. Oli selge ja ümberlükkamatult tõestatav, et tema isa oli Georg Eberhard von Heydersdorff, parun ja feldmarssal. Ta ei olnud halvast seemnest, tema liigutused, tema hoiak, tema temperament polnud õpitud, kunstlikud, tahtlikult omandatud. Tema kavalerlikud kalduvused, tema tõus, tema härraslik, aadellik olek olid endastmõistetavad, tungisid paratamatult läbi kõigist takistusist; sest see tuli verest, pärivusest ja sisemisest loomusest. Ta oli sünnilt kristlane ja kavaler.

Värdjas? Mis siis ikka, need olid võimelisemad ja paremad, kes olid pärit niisugusest metsikust, ohjeldamatu tungi tekitatud sigitusest. Kus jahutavalt ja kainestavalt ei ole kerkinud praktilisi kaalutlusi õie ja vilja vahele. Kui just mitte troonil endal, siis selle kõrgeimal astmel istusid kõikjal Euroopas vallaslapsed. Ta austas oma isa

selle eest, et see laskis ilusal juudinaisel ja mitte mõnel hapul aristokraadi tütrel sünnitada endale poja.

Heydersdorff tema isa, Georg Eberhard von Heydersdorff. Ilus nimi, metsik nimi, verine, puruks kistud, õnnetu nimi. Ta tundis selle mehe pilte. Julge häbitusega laskis ema rippuda sellel pildil oma toas ka siis, kui see mees oli teotatud ja aetud viimsesse hätta. Kui tihti oli tema poisikesena seisnud selle ees, toreda kindrali pildi ees, selle nime abil oli ema temale õpetanud rääkimist, see raskesti hääldatav nimi oli esimene, mida varaküps laps suutis veatult hääldada; ema oli talle suhkrutüki suhu pistnud, kui ta sellega esmakordselt veatult oli lõpule jõudnud. Ahaa, tähendab temalt oli ta pärinud kastanpruuni juukse, temalt härrasliku, sihvaka kehahoiu, ja punane uhke munder oli see, mis teda ikka edasi meelitas teel, millel ta oli jõudnud nii muinasjutuliselt kõrgele.

Georg Eberhard Heydersdorff: saatus, mis viis püstloodis üles võidule ja veel järsumalt alla. Feldmarssalleitnant, suureteeneline Türgi sõdades, Heilbronni saksarüütliordu komtuur, Heidelbergi komandant Prantsuse sõja ajal. Kadedus ja kiivus saatsid ta pärast kindluse langemist sõjakohtu ette. Ta olevat kindluse pelgurlikult ja enneaegselt üle andnud, ta oleks pidanud kindlust enda käes hoidma kuni Badeni Ludwigi tulekuni. Surmaotsus. Keiser andis talle armu. Ent kuidas! Poisike oli näinud pilte, kuidas armuandmine täide viidi. Selgelt näeb ta veel nüüd lendlehtede üksikasju. Piki paremat Neckari kallast on kade markkrahv üles rivistanud väeosad. Kui jäigalt istub ta oma kuivetanud hobusel. See seal oli nii siis tema isa, keda viidi piki terve keiserliku sõjaväe rivi. Lõpmatu rivi; sõdurid põimuvad tervel lehel ikka uuteks ridadeks. Ja tema isa kükitab häbivankril, teotavalt välja aetud saksa rüütliordust, kõik austused ära võetud, ja Heilbronni timukas ning selle sulased talutavad teda.

Ta oli näinud ka teisi gravüüre, puulõikeid ja lendlehti. Kuid need ei olnud jäänud nii selgelt ta mällu. Ühel näeb ta veel päris selgesti, kuidas keegi murrab katki mõõka. Kõigile on nähtav, kuidas feldmarssalile loetakse tema

nime kandva rügemendi ees ette surmaotsus ja surmaotsuse muutmine maalt väljasaatmiseks. Kui truudusetu kelm saadetakse ta välja Austriast ja Svaabimaalt. Timukas tõmbab tema küljelt mõõga, lööb sellega kolm korda karistusalusele vastu vahtimist, murrab selle katki. Valju häälega valu kaevates viiakse väljasaadetu paadis teisele Neckari kaldale.

Edaspidisest olid ainult kuuldused. Ta olevat põgenenud kaputsiinlaste juurde Neckarsulmi ja kaputsiinlasena surnud Hildesheimis. Ema teab kindlasti lähemalt. Igatahes pole nimel täna enam halba kõla. Kadedus ja ülekohus olevat langetanud selle otsuse. Rahvale kehtib sõdur Heydersdorff kangelasena, Heydersdorff munk-märtrina.

Nii siis niisugune mees oli tema isa. Metsik nimi, metsik saatus. Kabalist võiks tema isa rahutust tähest nii mõndagi tema, Süssi, saatusesse puutuvat välja lugeda. Kas seal ei olnud kuni pisiasjadeni seoseid? Isa kaputsiinlane: ja tema on sisse mässitud Karl Aleksandri katoliku projekti. Isa sõdur: pole ime, kui salajane nõiajõud hertsogit, sõdurit, ja teda teineteise külge köidab.

Minema unistused! Tegudele! Mis nüüd? Mis nüüd saab? Mis ta nüüd teeb?

Ta astub paberitega hertsogi ette, nõuab legaliseerimist, tema kristliku sünnipära tunnustamist. Võib-olla sõidab ta ise Viini. Ta surub aadliseisusesse tõstmise vaevata läbi. Siis saab ta täiesti vormipäraselt maa hoovimeistriks, ka nõukogu esimeheks. Nii kujuneb see siis. Jah, ja siis?

Kas on ta siis teistsugune kui nüüd? Tal on kergem end katoliku projekti segada. Würzburgi vürstpiiskop ei sulge end enam tema eest, ohvitseride pilkavad lõuad jäävad tummaks. Ta saab faktilise võimu omamise juures ka selle nimetuse ja aupaiste. Jah, ja siis?

On ta siis rohkem kui nüüd? Ta on vähem. Selliseid diplomaate, kelle hulka ka tema siis kuuluks, on riigis terve hunnik. Siis pole seda ainsat ühekordset, erilist, mis nüüd teda ümbritseb. Nüüd on tema juudisoost minister. See on midagi. Naerdakse, pilgatakse; kuid

selle naeru taga peitub maskeeritud imestus ja imetlus. Et aristokraat ministriks saab, mis seal siis on? Kuid juut, kes nii üksildasena üles ronib, see on siiski rohkem kui hunnik aristokraate. Peab ta selle maha viskama? Mille eest? Milleks? Lõpuks oleks ta võinud end ju juba enne ristida lasta. Oleks võib-olla isegi rohkem saavutanud kui nüüd, kristlasena sündinud. Olla kristlane tähendas olla üks paljudest. Kuid juute oli iga kuuesaja kristlase kohta üks. Olla juut tähendas olla põlatud, taga aetud, alandatud, kuid olla ainukordne, tuntud, teada, et kõigi silmad on suunatud sinu peale, olla ikka sunnitud, pingutatud, koondunud, kõik meeled erksad ja valvel.

Miks näitas rabi talle neid dokumente nüüd nii ootamatult, mil ta juba ammu seisis elu teisel poolel? Kas ei tahetud tunnistada tema võitu, mille ta oli saavutanud Jecheskel Seligmanni asjus? Kas taheti teda salakavalalt petta tema päranduse parema osaga? Temalt kavalalt ja põlastusväärselt tema väärtuslikum kuuluvus varitsedes ära võtta?

Suur ärimees nägi end olevat sisse mässitud olukorda, kus ei saanud edasi kalkulatsiooni ega arvudega, kus ütles üles ka tema tark inimestetundmise kunst. Mida, kuradi pärast, taotles see rabi sellega, et ta nüüd neid pabereid näitas? Mis kavatsus oli tal seejuures? Kui tema, Süss, esineks nüüd kristlasena, mida võidaks siis sellega rabi Gabriel? Ta ei saanud lahti oma äri printsiibist, et iga toimingu juures tahab inimene midagi võita, partnerit millegagi tüssata.

Poola juudid, isegi kõige täitanumad juudinärud, said aadliseisuse, kui nad lasksid endid ristida. Miks ei teinud nad seda? Miks loobusid nad, need kavalad ärimehed, nii kergelt saadavast kasust? Lasksid endid parem surnuks lüüa, kui et seda võtta? Jumalakartlikkus? Usk? Veendumus? Pidi ju siis midagi nendes sõnades peituma? Ja kas oli mõeldav, et niisugusel räpasel poola juudil oli seda, mis peitus nähtamatuna nii sügava ja heliseva kõla taga? Kas oli mõeldav, et niisugune madalast seisusest olend oli oma algelises vaistus targem, ühe ähmase, sealpoolse vastu paremini

ette valmistatud kui tema oma suures, laiahaardelises tarkuses? Ta tundis end ebakindlana, nõutuna ja abituna kui laps.

Täna oli tema esimene saksa juutide hulgas. Teede ääres, mida ta läbis, tõsteti üles lapsi, paluti erutatult ja paljude tungivate näoliigutustega terve taeva õnnistus tema pea peale. Ta mõtles, kuidas ta oli seisnud sünagoogis, keset muidu nii kärarikaste ja liikuvate inimeste haaravat vaikust, üle piserdatud rabiini leebetest, värisevatest õnnistustest, ja teda haaras mingi leige, magus, lõtv tunne oma valdusesse. See nõudis otsustamist, tuli hambad kokku pigistada, et sellest kõigest loobuda. Kui ta oli saavutanud tagajärgi, siis oli muidugi kena seda uhkeldades paisata oma pilkavate vastaste moonutatud näkku, oli kena hiilata sellega naiste, Magdalen Sibylle'i ees, kuid siiski kõige täielikum võit oli laotada seda Isaak Landaueri, juuditänava, ema ette. Siin võis mõnusalt, kahjurõõmsalt, sõna ja pilku kartmata närida oma saatuse kallal, selle viimast mahla lõpuni maitsta ja teada, et teised rõõmustasid samal põhjusel kaasa. Siin oldi kodus, siin võis näoilmet, liigutusi, sõnu lõdvemale lasta, puhata. Siin oldi rahus ja hästi hoolitsetud.

Tema ema. Tema oli nii siis, kuidas seda öeldakse? patustanud. Kummaline, et ta seepärast ei muutu tema suhtes mitte juuksekarva võrragi. Seda, keda ta oli pidanud oma isaks, mahedat, viisakat, väledat, sõbralikku, tegevat lauljat ja komödianti, seda pidi tema nüüd küll põlgama. Kummaline, et ta isa jaoks ei leidnud ühtki teist tunnet kui ainult õrnust. Kuidas pidi see mees tema ema armastama, et ta iialgi ei tasunud naisele kätte ebaseadusliku lapse eest. Süss ei olnud kuulnud ühtegi halba sõna isa suust ema kohta. Ja kui õrn, tundelik ja isalik oli olnud see mees terve oma eluaja ka tema suhtes. Osutus võimatuks nimetada teda ka mõtteis teisiti kui isaks.

Ja need õilsad meeleliigutused Jecheskel Seligmanni loos, ohver, see kõik oli siis endapete, kelmus? Ta oli seda endale teeselnud? Ta tõrkus. See ülev meeleolu, mida ta tookord tundis, kui ta oli tagajärje kätte võidel-

nud, see õnnis ujumine ja endavallandamine, sulamine ja heldimus: see kõik on olnud vale ja edevus? Ja see Eedomiga, kättemaks Eedomile, see oli ainult loba, ilus sõnakõlks rabile mööda kõrvu andmiseks? Kuid see oli teda siiski ülendanud, tema oma piiridest, temast endast kõrgemale tõstnud! Ta oli siiski seda uskunud, ta oli siiski teadnud, et see õige oli! Ja laps? Kui talle pabereid poleks näidatud, siis oleks ta valega lapse ette astunud, oleks ise valet uskunud ja ka last ahvatelnud uskuma valet. Ei, ei, see polnud võimalik. Nii see oli, et see, mida ta tookord tundis, et ta on juuda esindaja Eedomi vastu, kaitsja ja kättemaksja, see oli olnud aus ja võltsimatu. See oli igal juhul tema elu mõte ja hoob. Tema oli ikkagi oma ema ja mitte oma isa poeg.

Kuidas on sellega, et ta ainult hiilguses ja võimus end kodus tunneb? See oli õigustatud, see oli tingitud pärivusest ja verest, et need asjad tema vastu liibusid! Et kuld, hiilgus ja võim talle iseendast rüppe langesid, talle sobisid nagu riietus, mis on hoolikalt tema jaoks õmmeldud, see oli tema isalt õigustatult saadud pärandusosa. Seepärast tõmbas hertsogit tema poole, nii et ta oma südame usaldavalt tema, Süssi, kätte andis. Ta oli oma isa poeg. Oli õigus ja kohus astuda välja seisuselt madalate ja põlatute ringist, seista suurena valguses, panna käsi oma nime, päranduse ja positsiooni peale.

Tema mõtted olid segaduses. Mida teha? Kuhu kuuluvaks end tunnistada? Kuldsete niitidega tõmbas võim; kuid ka ahvatlus seista põlatute hulgas oli niisama visa ja mahe. Oli joovastav heita endast iga relvastus; kuid hiilata kuldses soomusrüüs oli samuti kiusatuslik ja tugev iha.

Ta nägi end tolles unenäos, mis teda mõnikord ründas. Nägi end sammumas tolles lummuslikus tantsus, ühest käest hoidis teda hertsog, teisest rabi Gabriel. Kas ei sammunud seal ka tema isa, feldmarssal, mahakistud õlakutega, täristades taktis kaasa oma katkimurtud mõõka, viibates tema päritolu ürikutega? Kuid see munk seal taga, kaputsiinlane, on ju ka jälle tema isa! Kummaline, et ei ole võimalik aru saada, kas see, mis tema küljel ripub, on katkine mõõk või roosikrants. Kuid see,

kes seal ees naeruväärses juudikuues temale noogutab, see salkus habemega, on Isaak Landauer. Ei, see pole Isaak Landauer, vaid Jecheskel Seligmann. Ta tuleb teda tänama ja kummardab kohmakalt, ta teeb sügava niksu ja suudleb tema kuube ja on naljakas ning ängistav näha, kuidas ta ikka uuesti naeratab piinamisest lõhkikistud näoga ja pühib siis, jälle niksu tehes, juudikuuega põrandat.

Süss kisub end jõuga lahti oma uimasusest ja unistusest. Ta tahab nüüd näha oma ema. Ta ei taha praegu otsustada; arvude ja arvestustega ei saa tema siin kaugemale. Tal on nüüd nendest mõtetest isu täis, ta tahab rahu saada nendest alpidest unenägudest ja ta tahab nüüd näha oma ema nägu.

Kuid minekul, ukse lävel, astub talle vastu rabi Gabriel. Suur nägu näib vähem kivisena kui tavaliselt, vähem teravalt lõikub üle lameda nina kolm vagu, isegi tema tusasus tundub olevat muutunud lõdvemaks, liikuvamaks, inimlikumaks.

„Kas tahad mind üles anda?" küsib ta pilkavalt. „Sinu karjäärile võib see ainult kasu tuua, kui sa mind kirikukohtu kätte annad selle eest, et ma sündinud kristlast olen hoidnud nii kaua vales usus."

Ja kui Süss tormaka sammu tema poole astub: „Või tahad sa arveid õiendada oma emaga? Temaga tõrelda, et ta nii kaua on vaikinud? Teda tänada, et ta sulle on andnud nii suursuguse isa?"

Metsik, mõttetu viha tõusis Süssis. Kuidas tuleb see mees sellele nii ilma pikemata arvata, et tema sukeldub nüüd mugavasse kristlusesse. Kui pilkavalt seisab ta seal oma kurbade, hallide silmadega, kui kõrgelt ta teisele ülalt alla vaatab, nagu hoovimeister rumalale kasvandikule, keda ta on tabanud lollilt, armetult vabanduselt. Kas tahab rabi nüüd temalt võtta tema juudi soost sündimise, tema ohvri, tema suure tunnetuse, maha teha kõik nagu vahu ja vale, tüssata teda tema päranduse parema osa võrra?

Tema põlev viha rabi vastu, nii sünge kui see ka oli, oli aus. Esmakordselt tundis Süss, et temal oli vaieldamatu õigus, esimest korda pilkas teda rabi põhjuseta.

Kadus täiesti halvav ängistus, mis muidu kabalistist hoovas, ja äkki oli käes otsus, mis nii kaua oli end kujutult peitnud pimedusse; ta kargas nüüd selgelt ja kindlalt päevavalgele, oli olemas, endastmõistetav ja ümberlükkamatu.

Vabal, asjalikul häälel ütles ta: „Ma sõidan Hirsausse, Naemi juurde."

Miski lükkas hämmastunud rabit Süssile lähemale. Helgemal näol, pooluskumatult, peaaegu heatahtliku naljatusega küsis ta: „Kui kättemaksja Eedomile?"

Ent Süss jäi rahulikuks. Ilma ärrituseta, veendunult ja kindlalt ütles ta: „Tema tahab mind näha. Ma näitan end talle."

Rabi Gabriel haaras tema käe, vaatas tema näkku. Nägi ebapuhtust, valet, prahti. Nägi selle all midagi muud. Nägi naha, liha, luude all esmakordselt valgust.

„Olgu!" ütles ta, juba kõlas tema hääl jälle pahatujuliselt nagu ikka. „Tule minuga lapse juurde!"

Neljas raamat

HERTSOG

Tibeeria järve[1] kaldal jalutas kabala meister, rabi Isaak Luria oma armsaima õpilase, kalaabrialase Chajjim Vitaliga. Mehed jõid Mirjami allikast ja sõitsid välja järvele. Meister rääkis oma õpetusest. Vaimud hõljusid vee kohal, paat seisis vaikselt. Oli ime, et see põhja ei vajunud, sest rabi oli raske miljonite elust ja oma sõnadest.

Mehed pöördusid tagasi Mirjami allika juurde ja jõid uuesti. Siis muutis allikas äkki oma jooksu. Ta moodustas ühe kaare üles õhku, kaks püstloodis juga, ühe põiki joa selle üle. Kahe joa keskele astus rabi kui kolmas püstloodis juga. Nii moodustus temast ja allikast kirjatäht šin, ülima jumalanime Šaddai esimene täht. Kirjatäht kasvas ja kasvas, laotus üle järve ja laotus üle terve maailma. Kui õpilane Chajjim Vital toibus oma hämmeldusest, jooksis allikas samas suunas kui enne, kuid rabi Isaak Luriat polnud enam seal.

Kuid see keskmine kõige pühama kirjatähe lüli oli ainus, mida ta oli kirja pannud oma õpetusest. Sest tema õpetuse sõnad langesid tema huultelt ja olid kui lumi. See on seal, see on valge, helgib ja jahutab, kuid hoida seda ei saa. Nii langes tema huultelt õpetus ja seda ei saanud hoida. Rabi ei kirjutanud seda üles ega sallinud ka, et keegi teine seda oleks üles kirjutanud. Sest kirjutatu on moondunud ja öeldu surm. Niisamuti on ka pühakiri mitte jumala sõna, vaid mask ja moonutus ning on sama nagu puit elava puu kõrval. Alles teadja suus tõuseb see üles ja elab.

Kuid pärast rabi kadumist ei suutnud õpilane hoiduda joonistamast paberile paljusõnaliste, valelikkude kirja-

[1] Tibeeria järv — Geneetsareti järv Palestiinas, tuletatud araabiakeelsest nimetusest Bachr-et-Tabarijje — Tibeeria järv. (Tõlkija märkus.)

märkidega rabi õpetust. Ta kirjutas raamatu elupuust, kirjutas raamatu hinge moondumisest.

Ah, kui tark oli olnud meister, et ta oma tunnetust ei rüvetanud kirjaga, et ta õpetust ei lõhkunud kirjatähe halva nõidusega. Tema nägemustesse oli astunud prohvet Elias, tema öödesse Simon ben Jochai. Talle oli avatud lindude keel, puude, leegi, kivi keel. Ta võis näha nende hingi, kes olid haudades, ja elavate hingi, kui need sabati-õhtul hõljusid paradiisi poole; ka suutis ta inimeste laupadelt noppida nende hingi, need enda poole tõmmata, nendega rääkida ja siis nad jälle omanikkude juurde tagasi lasta. Kabala oli temale avardunud, asjade keha oli temale läbipaistev, ta nägi ühes tervikus keha, vaimu ja hinge; õhk, vesi, maa oli täis hääli ja nägemusi, ta nägi jumalat hõljumas maailma kohal, inglid tulid ja jutlesid temaga. Ta teadis, et kõikjal oli saladus, kuid temale avas saladus silmad, liibus tema külge nagu truu koer. Tema teel õitsesid imed. Kabalapuu läbis teda, selle juured olid sügaval maa sisemuses, tema ladvad lehvitasid taevas tuult jumala palgele.

Ah, ent kuidas muutus õpilase raamatutes see tarkus. Metsikus sohiabielus idanes nendest narrus ja tunnetus. Tähtedest kasvasid valeprohvetid ja messiased, nõidus ja kaos, ekstaas ja ime, hooramine ja võimujoovastus ning süvenemine jumalasse voolas nendest maailma. Simon ben Jochai kahvatu nägu vaatas nendest tähtedest ja tema hõbedase habeme padrikus asus kindlustatult ning peidetult kümneid tuhandeid vagasid ja pühakuid, nendest raamatute märkidest hiilgasid alasti ja häbitult Liliti rinnad ja tema rindade otsas rippusid joobunult ning lällates ja kahanevate meeltega lõbu ja võimu lapsed.

Need on mõned laused rabi Isaak Luria Aschkinasi salaõpetusest:

„Võib juhtuda, et ühes inimkehas mitte ainult üks hing oma uut rändamist ei talu, vaid üheaegselt kaks, isegi mitmed hinged ühinevad samasse kehasse uueks maapealseks rännakuks. Võib juhtuda, et üks on palsam, teine mürk; võib juhtuda, üks on looma, teine preestri

ja püüdliku hing. Nüüd on nad ühte kehasse suletud, kuuluvad ühele kehale nagu parem ja vasak käsi. Nad tungivad teineteisesse, nad hammustuvad teineteisesse, nad rasestavad teineteist, nad voolavad teineteisesse kui veri. Kuid nagu alati end pihustades, end üles ehitades, on selline ühendus ühe hinge abi teisele hingele tolle patu heakstegemises, mille pärast see uut rändamist kannatab."

Need on mõned laused rabi Isaak Luria, kabalistide kotka salaõpetusest; kes oli sündinud Jeruusalemas, kes seitse aastat üksilduses oma liha suretas Niiluse kaldal, kes oma tarkuse tõi Galileamaale ja imesid tegi inimeste seas, kes iialgi oma õpetuselt tema pühadust ära ei võtnud kirja ja paberi läbi, ja kes saladuslikult kadus Tibeeria järve kaldal oma elu kolmekümne kaheksandal aastal.

Würzburgi vürstpiiskop sõitis hubaselt läbi õnnistatud maa. Mugavalt tagasi toetudes hästivetruva tõlla polstris, hingas paks härra mõnusalt esimeste viljapuuõite mahedat lõhna; kõik oli üle ujutatud kevadisest päikesest, udusulgpehmelt ja õrnalt laotus noor rohelisus maa peale, puule ja põõsale. Piiskop sõitis Stuttgarti troonipärija ristsetele. Ta oli kõige rõõmsamas tujus. Hea maa! Rikas, õnnistatud maa! See oli nüüd kindlustatud Roomale ja kirikule.

Friedrich Karl von Schönborn, Würzburgi ja Bambergi vürstpiiskop, kiriku esimene diplomaat, katoliiklaste poolt austatud kui suur maailmaoraakel, kui saksa Ulixes [1], evangeellaste poolt laimatud ja teotatud kui salaõel uss, Haman [2] ja Herodes, oli heatujuline, kehakas härra. Väga härrasmehelik, Viini ja paavsti hoov-

---

[1] Ulixes — Odysseus, Homerosele omistatud Vana-Kreeka eepiliste poeemide kangelane.

(Tõlkija märkus.)

[2] Haman — piibli järele (Esteri raamat) Xerxes I (Ahasveeruse) peaminister, kes mõjutas kuningat välja andma seadust kõigi juutide hävitamiseks Pärsias. Poodi hiljem Mardochai jaoks määratud võllas.

(Tõlkija märkus.)

kondades täiesti oma kodus; palju reisinud ja liikuv, vaatas ta inimesi laiahaardelise silmaringi heatahtliku põlgusega, nägi heas piiramatus isevalitsuses, rõõmsameelses katoliikluses maailma hüvangut. Mass oli tuim, rumal ja pime, see oli jumala tahe, nii oli jumal kord sisse seadnud ja elutarkus nõudis, et sellega tuli leppida. Oli valuline, et maailmas oli niipalju viletsust; nojah, seda tuli kahetseda. Kuid piisas sellest, kui mõnikord selle üle ohati; ikka ahastust pasundada või süngelt mõtiskella sellise looduseseaduse muutmise üle oli lollide ja tumedate unistajate asi. Tema, Schönborn, oli oma paremad aastad mööda saatnud Itaalias, oli oma diplomaatilised kunstid selgeks õppinud Veneetsias, ta armastas heledat, lõunamaist õhku, ta leidis selle jälle Würzburgis. Tema katoliiklus võrsus sügavalt tema verest, tema söök ja jook, viis, kuidas ta seisis ja käis, olid katoliiklikud. Ta nägi kirikut niisugusena nagu ta selle Itaalias kõigi oma meeltega oli endasse imenud. Vatikani kogud olid üks osa sellest, Veneetsia diplomaatia oli üks osa sellest, isegi Albaania mäestik oli üks osa sellest. Kõik, mis oli ilusat maailmas, ja seda oli, jumalale tänu! väga palju: missad ja kirikud, vein ja kunstiteosed, riigipöörded, ilus jutlus ja hästikasvanud naine, kõik, mis oli heledat ja rõõmsat maailmas, oli rooma ja katoliku. Kuid kõik, mis oli sünge, tardunud, udune ja ämblikuvõrgu-värviline, see oli evangeelne, saksi, brandenburgi. Ta ei vihanud protestantismi; sest ta ei vihanud üldse midagi maailmas. Kuid see oli temale sügavalt vastik. See hall, kaine liturgia, see kahvatu, keerukas, udune teoloogia, see oli halb õhk, pööblitarkus, viljatu loba. Isegi apostlid, kui nad täna uuesti tuleksid, ei saaks midagi aru asjadest, mille üle vaidlesid need nõndanimetatud teoloogid. Isegi hingata ei saanud selles läppunud, hallis maailmas. Kuid, *gloria in excelsis!*[1] nendelt rõõmsatelt švaabi nurmedelt kadus nüüd udu; tema, Friedrich Karl, oli oma hea osa selleks kaasa aidanud, et maale muretseda

---

[1] Gloria in excelsis — (ladina k.) au olgu jumalale kõrges. (Tõlkija märkus.)

hele katoliku õhk, mis sobis sellele palju rohkem. Nüüd sõitis ta ristima üht uut hertsogit õigesse usku. Ah, küll oli maailm hästi korraldatud! Ah, küll oli lõbus elada. Ta hingas rõõmsalt mahedat õhku, naljatas oma tarkade nõunikkudega, kinkis münte lastele tee ääres ja vaatas meelsasti kenale teenijatüdrukule võõrastemajas. Ja tema raske keha vaarus rahul olles ning tema nuumatud tark nägu kiirgas head tuju tervele oma ümbruskonnale.

Kuid maale ta tõusis kui veriselt punane, õnnetust ennustav täiskuu. Ah, see võit, mis oli saavutatud Stettenfelsi menetluses, oli olnud ainult väike heledam vaheaeg. Nüüd ilmnes, et maa oli sisse piiratud, et võrgu silmused olid sõlmitud. Mis aitasid kõik klauslid ja hoolitsevad tagatised Würzburgi nõunikkude põrgulikult kavala tõlgendamiskunsti vastu! Ja isegi siis, kui nende vastu saavutati edu ja kui nende väited selgelt punkt punkti järel tagasi lükati, polnud sellest mingit kasu; sest würzburglaste taga seisis sõjavägi, seisid hertsogliku armee bajonetid. Kui juut oli võtnud ihu ja raha, siis tuli nüüd katoliiklane ja õgis hinge. Katoliiklus, see tähendas loobumist iseendast, loobumist kõigist inimlikkudest ja poliitilistest vabadustest. Selle nimeks oli sõjaväeline, piiramatu isevalitsus, see tähendas iga kodanliku vooruse ja tubliduse mulgustamist, see tähendas suurt, töntsi sulastemassi ja väikest käputäit häbituid hoovkondlasi ohjeldamatult seda valitsemas. Katoliiklus, see tähendas Peeltsebuli valitsust, tähendas himurust, häbitust, türanniat, hooramist, prassimist. Nagu röövik-uss peksles maa iseenda ümber. Kuid see oli jõuetu, lootusetu enda-ümber-pekslemine. Juut oli hästi ette valmistanud, nii oli katoliiklasel kerge lõpule viia. Alistudes ja tuimalt, ära hirmutatud ametnikkude peremehelikust käitumisest, katoliku ohvitseride jalahoopidest, kükitasid kõrtsides kodanikud, ja würzburglase äsjaseks saabumiseks oli neil ainult jõuetu, pilkavalt tuim naer. Siin see nüüd on! Siin on see nüüd näha! Kuid kaugemale viha ei ulatunud ja kõik istusid nüüd mürgiselt ning allasurutult kui seasilmaline kondiiter Benz.

Salajased nõunikud Harpprecht ja Bilfinger panid hertsogi kavatsustele vastu raskelt ja jõuliselt. Kuid kui nad ka administratiivsel alal mõndagi saavutasid, siis ei tähendanud see kuigi palju. Sest nad nägid väga hästi, et hädaoht tuli teiselt poolt, see oli armee katoliseerimises. Ja seda ei saanud tõkestada. Würzburgi härrased, nõunikud Fichtel ja Raab, vaatasid neid württemberglaste püüdeid vaikselt, heatujuliselt ja teadlikult pealt, ja nad jätsid isegi parajal juhul neile viisakalt ning pilkava heatahtlikkusega mõne väikese edu. Oli lõbus pealt vaadata, kuidas mõlemad rasked, siirad protestandid tagajärjetult rabelesid, kuna nemad lasksid oma plaanid lihtsalt ajast küpseks teha. Niisama kindlalt kui aprillile järgnes mai, niisama kindlalt pidi nende projektidele järgnema teostamine.

Ainult üht tõsist lüüasaamist tuli katoliiklastel kannatada. Üheteistkümne-komisjon kasutas Weissensee kerget haigestumist, et selle kahekeelse mehe asemele paigutada üht usaldusväärset evangeellast ning demokraati, valitsusnõunik Moserit, publitsisti, kes oli nii suurepäraselt silma paistnud Stettenfelsi juhtumis. Seal istusid nüüd need üksteist, raevutsesid, märatsesid, vandusid. Mehelikult ja tõsiselt esindas maa küsimusi eesistuja Sturm, jämevihaselt ja ropult vandudes esindasid neid Brackenheimi ja Weinsbergi linnapead, hoogsalt ja pateetiliselt Moser, kuid süngelt ja maailmapõlastusega suunurkades konsulent Neuffer. Ja, Neuffer ei istunud enam trooni astmetel. Ta oli aru saanud: võim ei sõitnud sisse vuhisedes ja kõike alla ajades, mürina, välgu ja suure hiilgusega, nagu tema seda oli kujutlenud; ei, võim koosnes ainult väikestest riugastest, see võitles ainult näruste trikkide ja näruste abinõukestega, lühidalt, võimuga polnud lood paremad kui vabadusega. Siin haises, samuti kui seal, tuhandest august, kõik oli vastik lappimistöö, kas võim või vabadus, isevalitsus või demokraatia, kõik oli ainult tore mantel, mille alla ennast peitsid vastikud, väiklased, rumalad ihad ja tundekesed. Siis oli juba parem seista kõrval, kuhu juba sündimisega kuulusid. Ta keeras süngelt ja inimesi põlgavalt hoovkonna taotlusele selja, andis oma kibes-

tunud, pühalikult tõsise hullustusliku vaimustuse jälle tagasi rahva, parlamendi, evangeellaste teenistusse.

Kuid, kas esitati vastuväiteid tõsiselt, asjalikult ja kaalukalt nagu Sturm, sünge agarusega nagu Neuffer, või toore sõimuga nagu linnapead Jäger ja Bellon, vilja kandis see vähe. Mitmesugustele üksikasjalistele nõudlustele, kaebustele, sooviavaldustele, parlamendi truualamlikkudele esitlustele saabus hertsoglikust kantseleist kõrgilt lühike vastus või ei vastatud üldse mitte. Juhuslikult kuuldi hertsogi ähvardavatest ja jõhkratest juttudest, et ta laseb grenaderide pataljonil marssida maavalitsuse hoone ette ja seesolevatele kiusajatele teha nii, nagu seda on enne teinud üks Württembergi hertsog. Mitmel korral oli hertsog öelnud, et varsti astub ta puruks selle salakavala, mässulise hüdra pea. Üks parlamendikomisjoni nõudlus, eestkostmise all olevatesse tütarlastesse puutuva küsimuse korraldamise asjus, oli koostatud väga teravate ja ebatarkade sõnadega. Selle peale laskis Karl Aleksander salanõunik Fichtelil, kes oli tuntud parima põhiseaduse asjatundjana, avaldada oma arvamust ja kinnitada, et ükski maakonnavalitsus ei tohi tõsta kaebusi ja vastulauseid, milles on aukartus oma vürsti vastu nii silmapaari vahele jäetud. Niisuguse kirjutise autor olevat ära teeninud, et temale pea jalge ette pandaks. Ka maavalitsuse esindajad ei saavutanud hertsogi juures paremaid tagajärgi. Brackenheimi linnapea jämedakoeline käitumine vihastas kord Karl Aleksandrit seevõrra, et ta mehele kallale tormas, et lapiti mõõgaga sellele õpetada tema alamakohustust; üle noa tera ja suure vaevaga suutis hingetu saadik end päästa.

Nii seisid jooksvad asjad, kui Johann Jaakob Moser kutsuti Weissensee kohale üheteistkümne-komisjoni. Ta oli kõige noorem komisjonis, kuid kuigi ta oli alles kolmekümnendate aastate algul, oli ta paljuliikunud mees; äge, tähtsakstegev, seikleja kalduvusega vaheldusele, kärmete suurte sõnade ja pateetiliste žestide asjaarmastaja, väga vilunud sulega, kirglik ajakirjanik. Kõige varasemast noorusest oli see rahutu inimene enda täis tuupinud tohutu teadmiste hulgaga. Seitsmeteist-

kümne-aastaselt oli ta juba lasknud trükkida ettekandeid, üheksateistkümne-aastasena oli ta häbematult ja täis elavat iseteadvust end külge määrinud Eberhard Ludwigile ja oli saanud erakorraliseks professoriks Tübingenis. Kahekümne-aastaselt siirdus ta Viini hoovkonda, sai valitsusnõunikuks, katsus läheneda keisrile. Et end kindlustada keelepeksu eest, kutsuti ta tagasi Württembergi. Kuid võimatu oli läbi saada kangekaelse, upsaka, ülbe mehega, ta läks Preisimaale, sai Frankfurdis Oderi ääres kauge ja lohakilejäetud ülikooli rektoriks, viskas selle tänamatu ameti õige varsti kõrvale ja pöördus Karl Aleksandri ajal tagasi Stuttgarti. Nende aastate vältel kirjutas ja rääkis ta alatasa suurelt ja laialt, polnud ühtki päeva- ega igavikuseika, mille kallal ta ei harjutanud oma kõneoskust ega teritanud oma sulge. Kõige selle juures, enne skeptik, siis deist, leidis ta veel vaba aega, et ärgata ja seada end Lutherite, Arndtide, Spenerite, Franckede[1] ridadesse.

Ta äratas oma kiire ja julge pihtahakkamisega Stettenfelsi juhtumis suurt tähelepanu ja tundis end nüüd Württembergi kutsutud lunastajana. Lootes oma kõneoskusele, otsustas ta päris lihtsalt ja pikema jututa, nagu prohvet Naatan läks Taaveti juurde, minna hertsogi juurde, vürstiga jõuliselt ning tungivalt kui mees mehega rääkida ja koputada hertsogi südametunnistusele. Veendunud oma isiku võimetes ja mõjus, palus ta nii siis audientsi ja läks suurepärases, heas tujus, ajakirjanikuna, advokaadina, prohvetina parimas vormis, hertsogi juurde. Ajas end puhevile, oli ülevas meeleolus, rõõmustades nagu komödiant hästiharjutatud osa üle, mis talle sobis. Kuid audients möödus ootamatult. Karl Aleksander võttis tema vastu Süssi juuresolekul. Moser ei lasknud end sellest segadusse ajada. Ta rääkis õpetatult, põhjalikult, veendumusega, tõi

---

[1] Martin Luther (1483—1546) — tuntud reformaator; Joh. Arndt (1555—1621) — protestantlik teoloog ja askeetiline kirjanik; Ph. Jak. Spener (1635—1705) — vagatseva pietistliku liikumise asutaja; A. H. Francke (1663—1727) — tuntud usuteadlane ja pietist. (Toim. märkus.)

moraalteoloogilisi põhjendusi, näiteid pühakirjast, vanast ja uuest ajaloost, sulatas ühte riigiõigusliku praktiliselt õiglasega, tõi võrdlusi loodusest, lühidalt, ta oli kaasakiskuv. Hertsog ja juut kuulasid tähelepanelikult, ja kui agaruses edasi-tagasi sammuval mõni tool teel seisis, lükkas hertsog selle oma käega eest, et see ei segaks Moserit. Kui siis ajakirjanik umbes kahekümne minuti pärast peatus, üks käsi ümmarguselt ja ilusa liigutusega üles tõstetud, patsutas hertsog temale õlale ja ütles tunnustavalt: „Kui laps, keda ootab hertsoginna, on poiss, siis peab tema talle retoorikat õpetama." Süss tegi mõningaid märkusi saksa ja romaani deklamatsiooni vahe kohta. Ja kui muigav Karl Aleksander laskis higistaval publitsistil jahmunult minna, pidi see endale tunnistama: „Vaene maa! Vaene isamaa! Isegi mina ei saa sind aidata!"

Würzburglasel olid kõik põhjused kõige rõõmsamaks tujuks, kui ta nüüd Stuttgarti sisse sõitis. Švaabi printspärija ristimine niisuguste soodsate ennustuste juures oli katoliku taotluste võiduks kaugele üle Württembergi piiride. Ristimine teostati suurima pidulikkusega pidulikult saabunud katoliku vürstide ja härraste juuresolekul. Paavst laskis sel puhul oma erisaadiku kaudu dekoreerida hertsoginnat Malta-ordu rüütliristiga. Ainult kahel daamil peale tema olid need ordenid, Hispaania kuningannal ja vürstinna Ucellal Roomas.

Marie Auguste lamas ülikenana, pastellnägu täiesti läbipaistev, oma suures, uhkes voodis. Süssi amulett algeliste, ähvardavate lindudega ja nurgeliste, õudsete tähtedega lebas, hoolimata tema pihiisa keelust, tema peaaluse padja all; ta naeris kelmikalt, kuidas küll pihiisa rängalt vihastuks, kui ta seda teaks. Ta oli kindlasti veendunud, et ainult amulett oli päästnud teda, sest sünnitus oli olnud pikaajaline ja valuline. Nüüd, pärast sünnitust kartis ta väga, et tema keha jääb kaua moonutatuks, ja meedikud doktor Wendelin Breyer ning doktor Georg Burkhard Seeger pidid talle ikka jälle tõendama, et mitte mingid armid ega kortsud Tema Hiilguse keha ei ineta. Kuid rohkem kui arste uskus ta vana Barbara Holzini rahustusi, kes oli tohutult tark

ja arstide ütlusi autoriteetselt kinnitas. Ülejäänus leidis Marie Auguste seisukorra olevat ülimal määral naljaka. Ta vaatles uudishimulikult ja lõbustunult seda inimesenatukest, kelle ta oli ilmale toonud. Tema oli nii siis, oi, oi! maale kinkinud prints-pärija, ta vaatles end uudishimulikult paksu, taotud kullaga ääristatud peeglis: nüüd oli tema pärast seda kõike sõna kõige täiemas mõttes maa ema. Pentsik oli see, pentsik. Karl Aleksander ei teadnud õieti, mida ta peaks ütlema; ta kuhjas Marie Auguste üle võrdlemisi valimata kingitustega, mis tunnistasid rohkem kinkija head tahet kui tema taktitunnet. Siis, kui ta võis külalisi vastu võtta, libistas ta silmad üle Remchingeni ja Riolles'i, nautis härrade abitust, kes, omades laste suhtes vähe kogemusi, sundisid endid raskustega ütlema mõne imetleva lause imiku kohta.

Würzburgi vürstpiiskop ristis Württembergi ja Tecki prints-pärija, Montbéliardi krahv-pärija, Urachi krahv-pärija, Heidenheimi ja Forbachi pärija-härra jne., jne. nimeks Karl Eugen.

Mürisesid kahurid, helisesid kellad. Pidulik sööming, ilutulestik. Õnnesoovi eest kingiti praadi, „tasugu seda jumal" eest kingiti veini. Ja nii väga, kui ka rahvas vandus katoliiklasest prints-pärijat, polnud varasel pärastlõunal enam suutäitki praadi ja arvutuis, hiiglaslikkudes vaatides lonksugi veini järele jäänud.

Süss hoidis end nende pidustuste ajal varjus. Enne katsus ta igal kombel olla piiskopi ja Würzburgi härraste seltskonnas; nüüd paistis peaaegu, et ta väldib neid sihilikult. Katoliku projekt, nüüd peamine švaabi poliitika keskpunkt oli täiesti Würzburgi diplomaatide ja sõjaväe käes. Kui härrased olid endid ette valmistanud, finantsdirektorit suure vaeva ja kõigi võimalikkude konksude ning ettekäänete abil välja lülitada, siis nägid nad nüüd imestudes, et Süss hoidus hoolikalt kõigest, mis oli seotud selle küsimusega. Nad ei saanud sellest aru, nad arvasid, et see on vigurdamine, oletasid, et juut intrigeerib vahetult hertsogi juures. Kuid ka Karl Aleksandri juurde tuli Süss ainult siis, kui teda

kutsuti. Hertsog oli ebaarmuline, sest ta oli sattunud terve riigi pilke alla, kuna ta oli olnud sunnitud talitama juudi tahtmist mööda piinlikus Esslingeni loos; ta näitas Süssile igal võimalusel tusast, äraütlevat, ärritatud nägu; kuid see, täiesti oma harjumuste vastu, jäi tagasihoidlikuks ja rahulikuks, ei teinud midagi, et tagasi võita vürsti usaldust.

Ta piirdus rangelt rahaasjade valitsemisega. Enne oli ta finantsdirektorina kontrollinud iga kõige väiksematki rattakest valitsemisaparaadis, sest kõik oli lõppude lõpuks seotud mingi niidi abil rahaga; nüüd lükkas ta peaaegu kõik, mis talle esitati, tagasi kui tema võimupiirkonda mittekuuluva. Valitsuse tegelased vaatlesid teda umbusklikult, nuuskisid tema salajasi, kardetavaid motiive, tundsid endid ebamugavalt ootuses, niisugune näiv tegevusetus olevat ainult ettevalmistus suureks hoobiks.

Kui juudi tagasitõmbumisest tingitud raha juurdevoolu soikumine ei andnud end hertsogile nii salvavalt tunda nagu juba kord varem, siis võlgneti selle eest tänu Kurpfalzi nõunikule, Dom Bartelemi Pancorbole, keda hertsog nüüd alaliselt enda lähemas ümbruses hoidis. Metsikult haarates sööstis kõhn, sinakaspunase, lihatu näoga mees kõigele, mis Süss oma kätest lahti laskis, haakis kõvasti, ähvardavalt, just nagu igaveseks igale kohale, mida teine vabaks andis, neelas ahnelt, mida teine hammaste vahelt lahti laskis. Raske, väga keeruka ja hargneva katoliku projekti finantseerimise eest hoolitses tema peaaegu üksi; sel teel libises tema kätte riigiasjade ülemjuhtimine. Ta tungis tõelisse juudi õigusesse ja omandisse. Seal oli näiteks lugu tubakamonopoliga. Juudi vahetalitusel oli üks juudi selts pärast mitmekordseid poolikuid katseid asutanud Ludwigsburgi tubakavabriku. Selts töötas suurte rahadega ja suurte väljavaadetega, asutas osakondi Stuttgarti, Tübingeni, Göppingeni ja Brackenheimi, haaras isegi teisele poole piiri. Dom Bartelemi Pancorbo, Kurpfalzi tubakamonopoli omanik ja selle ala asjatundja, mossitas hertsogi ees, et juutide poolt antav maks olevat liiga madal, pakkus rohkem. Süss taganes ilma

võitluseta, esimese löögi peale, tasus suurte kaotustega juutidest osanikkudele, jättis hästisisustatud vabriku hämmeldunud, irvitavale portugallasele.

Ka laskis ta vaibuda seltskondlikkusel, mis enne metsikult ta ümber kees. Nüüd tuli ette juhtumeid, et ta alustas flirti ja selle väsinult ning igavust tundes enne sihile jõudmist lõpetas. Tema voodisse kuulunud naiste arvutus hulgas, keda ta oli hüljanud, keda ta osaliselt oli unustanud, olid mõned, kes võtsid osa igast pilkest, mis mustas Süssi; kes elamust peitsid kui midagi kõditavat, keelatud-hinnalist, nagu ehet, mida ah! ainult lukustatud toas, peegli ees saab kanda ja nad vaikisid, kui Süssist räägiti; mõned seisid tee ääres, kui ta mööda ratsutas, naeratasid säravi silmi, seisid kuni ta silmapiirilt kadus ja nad ei kandnud tema peale viha, et ta neid nii ruttu oli kõrvale heitnud, nad olid talle tänulikud nende lühikeste tundide eest, nad hoidsid kui kõige kallimat varandust alal sõnu, mida ta oli öelnud ei tea kui paljudele ja ammu unustanud.

Sel ajal avanesid Josef Süssi silmad tema sekretäri Nicklas Pfäffle suhtes. Ta oli rasvase, ükskõikse, pikaldase ja väsimatu noormehega ikka hästi käitunud nagu käitutakse nii haruldaselt kasustuskõlbliku ja usaldusväärse inimesega. Kuid, et sel inimesel oli peale rakendatavuse ja usaldusväärsuse veel teisi omadusi, et tal oli tundeliigutusi ja elamusi, mis ei puutunud tema peremehesse, seda võttis Süss esimest korda vaevaks märgata. Kuid sellepärast ei rääkinud ta veel Nicklas Pfäfflega palju teisiti. Oleks paistnud võimatuna, isegi täiesti võimatuna rääkida kahvatu, rasvunud noormehega mõni sõna peale asjaliku ja vajaliku. Kuid tema toon oli teine, ta vaatas temale teisiti, tema käitumisviis oli nagu inimesel inimesega.

Ka hobune Assjadah tundis, et ta peremees istus ta seljas kui keegi teine. Võib-olla ei ratsutanud ta enam nii suures toreduses kui enne, võib-olla tunti ümberringi rahva hulgas, et tema käsi polnud mitte ainuke valitsemise hooval; kuid mära Assjadah tundis, et ta oli nüüd peremehele enam kui tema riietus, tema ehe, tema majakraam, et peremees nägi nüüd tema silmi, et ta

märkas, kuidas neis mõlemas, peremehes ja temas, voolas üks elu.

Peatselt pärast tubakamonopoli lugu, ajal, mil Stuttgardis ja Ludwigsburgis palavlikult töötati katoliku projekti täideviimise kallal, teiste katoliku hoovkondade ja isandatega sepitseti, sõjaväelisi kokkuleppeid sõlmiti, et riigi ja keisri ees näidata, et õigus pole mitte maakonnavalitsuse poolel, ajal, mil teisi evangeelseid hoovkondi katsuti rahustada, ajal, mil Pancorbo, luurates uusi rahaallikaid, ikka rohkem tungis juudi piirkondadesse, tõmbus äkki mõistatuslik mees tagasi kõigist asjaajamistest, võttis puhkuse, jättis kõige tähtsama kaitsmise Nicklas Pfäffle hoolde, lahkus teadmata sihiga ja ühegi saatjaskonnata pealinnast.

Ta sõitis Hirsausse. Ta tundus endale sellel harjumatul, üksildasel sõidul tohutult suuremeelsena ja ülevana. Mõtelda ainult, et ta oleks võinud üheainsa sõnaga, üheainsa paljastusega võita hertsogi täiesti enda poole, asetada end katoliku projekti keskkohta, paisata tagasi piirile need õelkavalad, võiduröömutsevalt irvitavad võistlejad. Mõtelda ainult, et ta on lihtsalt käed lahti lasknud, lasknud langeda vaevaga saavutatu, ainulaadse, viimse, suurima igatsusega aimatava terve maailma sihi kui rämpsu! Kui õilis ta oli, kui teistsugune, kui ohvrimeelne! Ta andis oma näole tõsiduse, maailmale seljapööramise, preesterliku ilme, ta käskis oma kärmel, elegantsel kehal olla väärikalt pikaldane, oma lendlevatel, rahututel silmadel vaadata tõsiselt ja mõtlikult.

Kui ta muidu oma külastustele valis aegu, mil ta arvas kabalisti eemal olevat, siis otsis ta nüüd tema juuresolekut. Lapse hoovav andumus paistis talle endastmõistetavana, peaaegu saatuse võlgujäänud vastutasuna. Kuigi isa nägu, hääl ja hoiak juba esimese külaskäigu ajal lasksid paista magistri kahtlustusi kahekordselt põhjendamatutena ja tühjadena, oli Naemi veidi segadusse sattunud isa uuest maskist. Tema nägi isa Simsonina surnuks löömas vilistlasi, Taavetina Koljatit. Tema uus nägu ei sobinud küllalt hästi sinna juurde, ja kuigi põgusalt, siiski ikka ja ikka jälle tungis kõdita-

valt ning ängistavalt esile see nägu, juukseidpidi okstesse kinni jäänud Absalomi nägu, ja tema näojooned olid isa näojooned.

Süss oli väga haavunud, et kabalist ei omistanud talle lugupidamist ja austust, millele tal oli nüüd ilmne õigus. Ükskord ütles temale rabi Gabriel: „Sa oled tunnetanud, et sa pead teed otsima; see on midagi. Kuid sa pole veel teed leidnud."

Valge, lilleterrassidega maja vaikuses võttis Süss käsile oma isa saatuse, vaatles seda, keeras siia-sinna. Igavuses vallutasid rahutu mehe vanad kiusatused. Kui ta nüüd tunnistaks end kuuluvaks isa päritollu, kes tohiks teda selle eest laita? Ta oli küllaldaselt näidanud, et ta võis olla alandlik: kas ei olnud tal pärast niisugust proovi õigus alandusest üles kerkida hiilgusesse, mis kuulus talle täiesti õigustatult? Kui ta nüüd lõikab läbi nöörid, mis teda ikka jälle tahavad alla kiskuda põlatute juurde, vaevalt, kui ta on suutnud ronida ühe redelipulga võrra kõrgemale? Kui ta endalt maha pühib mustuse ja massi vastikuse ning põlastuse, mis tema kui juudi küljes kleepub? Kui ta oma ilusa lapse käekõrvale võtab, nagu araabia kaliif maskeeritusest välja lipsab ja säravana, nii et nendel irvitus sureb, oma häbematute vastaste hulka astub, mitte ainult tänu oma geniaalsusele esimene nende seas, ei, ka sünnilt kristlane ja aadlimees?

Kõrgilt sirutusid tulbid tema unenägudes, valge, iselaadse täringuna seisis maja. Hetkeliselt liikusid tema kaalutluste taga maagiliste kujude kummalised kujutused, nurgelised heebrea kirjatähed, seisis skemaatiline taevalik inimene, õitses kabalistlik puu.

Tema isa. Elanud priisates, alla käinud teotuses, surnud kloostris. Nojah, teda oli õnn maha jätnud, elu endast ära tõuganud, tal ei olnud edu. Mis jäi tal üle, kui mitte oma hinge taga ajada? Kellel polnud edu, see pidi peitu pugema ja sissepoole vahtima. Temal, Süssil, oli olukord teine. Temal oli edu. Elu liibus tema külge, meelitas teda, tõmbus küüru tema ees, alistunult, taltsutatult.

Ta vaatas üles. Onu seisis tema ees. Ai, kas oli onu teda tabanud? Hiilija, salakuulaja, kes ajas taga iga

mõtet, mida ta pilgates mõnele võis pakkuda. Ah, ta ei suuda iialgi enam elada nii koormamatult kui enne. Kui ta seda teeks, mis oleks loomulik ja tema täielik õigus, kui ta tunnistaks end kristlaseks, ikka tunneb ta selle naeruväärse, halvastiriietatud mehe jäist põlgust oma turjal. Oh, kui saaks elada nagu enne! Võtta päeva niisugusena, nagu see välja kukub! Milleks need rumalad üleliigsed juurdlemised? Kui ta vaid saaks verest välja kiskuda selle mürgiselt magusa, roiskunud ahvatluse, mis tungis välja majast, selle sealpoolsuse, alanduse ja loobumise.

Tuli Naemi. Ja kiiresti põgenes ta vaikimise ning tagasihoidlikkuse maski taha.

Ajal, mil teda niiviisi siia-sinna kisti krampliku, suurustava alandlikkuse ja rabeleva teo- ning aunälja vahel, saabus ootamatult Nicklas Pfäffle. Teatas, üks hertsoglik komisjon on aresti alla pannud Süssi raamatud ja kassad, et neid revideerida. Finantsdirektorit kahtlustatavat, et ta teenistuslikes ja eraasjaajamistes olevat maksukohustustest kohutavalt mööda hiilinud, on antud käsk piinlikult täpseks uurimiseks.

Süssi vaenlased olid kasutanud tema eemalolekut suureks rünnakuks. Sõpru, kellele ta võis loota, ei olnud tal peaaegu enam olemas. Hoovikantsler Scheffer ja salanõunik Pfau olid avalikult üle läinud katoliku sõjaväeparteisse ja ründasid Süssi täiesti avalikult. Domeenidevalitsuse esimees Lamprechts kutsus oma pojad kui juba liiga vanad paažiteenistusest Süssi juurest tagasi. Remchingen, mõlemad Röderid, kindral ja major, kolonelid Laubsky ja Tornaka ning kammerteener Neuffer pasundasid hertsogile alaliselt kõrvadesse juudi kahtlustustest. Karl Aleksandri lähemas ümbruses ei võtnud üldisest rünnakust osa ainult Harpprecht ja Bilfinger. Neile olid jesuiitide saadikud veel vastikumad kui juut.

Dom Bartelemi Pancorbo oli juba pikemat aega täpselt valvanud Süssi vääriskivide kaubandust. Ta selgitas hertsogile, et juut teeb kõik sisseostud vääriskivide turul hertsogi nimel. Kuid siin olevat hinnad väga muutlikud; kui need langesid, siis tunnistas Süss, sageli

aasta hiljem, kallilt ostetud kivid hertsogi omanduseks; kui hinnad tõusid, siis pidas Süss need endale. Nii siis veeretas juut terve riisiko hertsogile, laskis vürstil kanda kaotused, kuid kasu ajas oma taskutesse. Kuid portugallase suurimaks pahameeleks ei avaldanud nende tõsiasjade nentimine Karl Aleksandrile mingit mõju; ta arvas ükskõikselt, selleks on Süss ka juut, kuid üldiselt on ta tulevikus ettevaatlikum. Tõsisemate järelduste tegemiseks polnud tal mingit soovi.

Iseäralikul viisil oli see üks täiesti tähtsusetu Süssi korraldus, millega tema vaenlased võisid teda kukutada. Finantsdirektor oli lahendanud riigi kaminate puhastamise küsimuse, andes korstnapühkimistöö paušaaltasu eest vastava ametiasutuse kätte. See korraldus kutsus esile naeru ning rahulolematuse ja kammerteener Neuffer mängis Karl Aleksandri kätte selle kohta käiva paskvilli, jäledalt illustreeritud lendlehe pealkirjaga: „Kõigi nõidade ja koletiste truualamlik tänuavalduskompliment tema juutlikule nõid-ekstsellentsile[1], juut Josef Süss Oppenheimerile, kõigi nimel koostatud ja kõigi öödarmastajate ühingu vanavanaema Endori mustlanna poolt üle antud."

Selle lehe lugemisel vallutasid hertsogi jälle vanad nägemused. Ta nägi end sammumas tolles mõistatuslikus, seotud tantsus, ta kuulis kärisevat, pahatujulist ennustaja häält, ta kuulis, kuulis kehaliselt tema vaikimist, nägi äravaigitut enda poole roomavat, paljukäeliselt, vormituna. Ta tahtis pääseda sellest neetud nõidusest. Milleks pidas ta siis juuti? Tal oli ju ainult pilkamist ja pahandust juudi pärast. Näost punane, nohisedes, tugevalt longates üht jalga, sammus ta raskelt edasi-tagasi. Ta tahtis juudile veel näidata, petisele ja kelmile oma pettuste ja mustade kunstidega. Kähedal häälel, maruvihaselt dikteeris ta käsu selgitada ning täpselt järele uurida finantsdirektori arved ja raamatud.

---

[1] Tõlkimatu sõnamäng — originaalis on Hexelenz (Hexe — nõid, Exzelenz — ekstsellents).

(Tõlkija märkus.)

Ja siis jooksis hoovikantsler, jooksid kindralid, jooksis portugallane, sirutades üle krookkrae oma kõhna kaela, nokkis oma lihatu, sinakaspunase peaga. Agaralt kükitasid revidendid, higistades, süvenenult, luurasid läbi prillide, lasksid oma sulgedel krõbiseda paberil. Arvestasid, varitsesid, haistsid. Ehitasid arvude sambaid, metsi arvudest. Puistasid need laiali, noppisid need jälle kokku. Luurasid, nuuskisid, higistasid.

Samal ajal tormas kihutavatel, igas jaamas vahetatud hobustel finantsdirektor Stuttgarti. See temale suunatud juurdlus, see tõuge ja langus olid talle märgiks. Õnn, saatus tahtis, et teda kinni haarati, et teda sunniti. Niipea, kui seda ei haaratud kõigi meeltega, niipea, kui sellele ei suunatud vankumatult meelt ja tahet, lõdvenes see, vallandus see. Poleks need kaabakad Stuttgardis tundnud tema ükskõiksust, iialgi poleks nad julgenud häbematult, mühaklikult temale kallale tungida.

Nii oli ta esimeses tundepahvakus pärast Nicklas Pfäffle teadaannet tormakalt teele asunud. Ta ei näinud enam kiviselt kogukat onu nägu, ei mõelnud ühegi mõttega enam sellele, kas kurvad, tuhmhallid silmad vaatasid teda nukruse või pilkega, pühkis hajameelselt ja kiiresti tüdrukukese kurvastuse oma meeltest. Ta mõtles ainult ühte, hobusel, tõllas, keeras seda siia-sinna, igapidi: Mis teha? Mis nüüd teha? Oli loll, meeletu, mis ta vaenlased olid teinud. Pidada teda niisuguseks eesliks, et tema raamatutest võiks kas või kõige tähtsusetumat korrarikkumist tema vastu tõendada! Villased on need gojimid, ninata, haistmiseta. Ta pidi naeratama: ei, nende hulka ei kuulunud ta tõesti mitte.

Ta arvestas. Nii siis ei leita mitte midagi. Mis siis tehakse? Tunnistada, et temale on tehtud ülekohut? Iialgi. Hakatakse külge mõnele vormilisele lollusele, tehakse mahe noomitus mõne juukseidpidi väljatiritud vormivea pärast. Talle tõsisemalt kallale kippuda polnud ju ka Karl Aleksander kindlasti kavatsenud. Peapesu taheti talle anda, talle näidata, et ta ei tunneks end liiga kindlana. Jäetakse nii siis maheda hoiatusega kõik endiseks. Temal oleks siis kõige targem jätta

väliselt õigus kergesti ärrituvale hertsogile, niisugune mahe laitus vaikselt alla neelata, siis aga asjadest kõvasti mõlema käega kinni haarata, vaenlastele kätte maksta, kõigi abinõudega tungida katoliku projekti.

Siin see oli juba jälle: miks siis mitte kohe teatavaks teha enda päritolu?

Ei, ei, see oleks sobinud endisele Süssile. Säärasena, nagu ta oli nüüd, ümberringi palistatud alandlikkusest ja maailmaohjeldamisest, oli ta sunnitud toimima teisiti. See tema vaenlaste sissemurd tema tegevusse ja paberitesse oli küll märguanne ja saatuse märk. Kuid mitte tema ei lasknud õnnel end proovile panna. Märgist mööda lastud! Tema ise sunnib saatust end loorist paljastama, avama kõvasti suletud silmalaud.

Ajal, mil hobused kihutasid juba silmapiiril nähtava pealinna poole, kujunes temas selge otsus. Iga samm tema teest, iga sõna, mida ta kavatseb öelda, oli selgelt tema ees. Ta ei ole tark, ärihimuline ega ka poliitiline. Tema kutsub välja saatuse. Ta läheb hertsogi juurde, palub enda vallandamist, kui vürst selle annab, hästi, siis on saatus seda määranud. Siis ta alistub, elab kuskil vaikuses, süveneb iseendasse nagu tema isa. Peab teda hertsog, siis, ja siis —: siis elab ta kui kättemaksja. Sest siis laseb ta endale selle alanduse kinni maksta. Käsi vaenlaste kaelale! Kokku pigistada! Kägistada! Suruda!

Hoovkonnas oodati, et Süss hakkab end kaitsma, painduvalt, paljusõnaliselt, advokaatlikult; või viitama oma teenetele, pateetiliselt kinnitama oma süütust; või hakkab jagama hoope enda ümber, raevutsema. Mitte midagi selletaolist. Rahulikult läks ta hertsogi juurde. Ei vastanud raevutseja määratsevatele, kärkivatele etteheidetele mitte silpigi. Kui hertsog lõpuks hinge tagasi tõmmates peatus, palus ta rahulikkude, valitud sõnadega enda vallandamist. Võimalikkude puudujääkide katteks jääb tagatiseks kogu tema liikumata ja liikuv varandus. Ta kordas viisakalt ja kõikumatu rahuga oma nõudmist algul rääkimisvõimetule, siis mõttetult sõimavale, maruvihaselt lällavale hertsogile. Kui Karl Aleksander longates talle kallale tungis, lahkus ta, kindlate sõnadega

tungivalt paludes oma hästi läbimõeldud soovi kiiret otsustamist.

Karl Aleksander laskis kutsuda kaebajad enda ette. Küsis vihast surutud häälel, kas on leitud tõendusi. Hääletult näägutades külvas ta putrajad, kõrvalepõiklejad, lõdisejad üle jubedate, rõvedate, pööbellikkude sõimusõnadega. Juudil olevat tagumikus rohkem mõistust kui neil nende mudakolpades. Ta ei saavat aru, kuidas ta on lasknud end sisse vedada nende jõuetutest, kadedatest, mõranenud peaajude mürgiselt haisvatest ajusünnitustest. Ja kuidas olevat talle juut armsam kui need pururumalad kristlasest petised.

Mornilt saatis ta Süssile aktid tagasi koos suure kingitusega ja kinkimiskirjadega rikkalikkudele kinnisvaradele. Vaenlased pugesid kahvatanult nurkadesse. Peaaegu võitluseta võitis Süss tagasi oma kaotatud positsiooni. Katoliku projektist hoidus ta ikka veel eemale; kuid igal teisel alal tungis ta jälle peale, haaras kõigest kinni, mis vähegi riivas tema huve.

Seal istus ta nüüd oma vanas võimsuses, pingutas ohje ja igaüks hertsogiriigis sai tunda tema kätt. Kõik, mis vahepeal oli juhtunud, uuriti uuesti läbi, parandati. Kaminapühkimise korraldus, vahepeal juba tagasi võetud, sai nüüd ikkagi seaduseks; lendlehed kadusid, ainult salaja, „Sinise Soku“ käimlas, näitas kondiiter Benz oma lähematele sõpradele ööd-armastajate ühingu tänukirja tema juudist nõid-ekstsellentsile. Ka domeenidevalitsuse esimees Lamprechts saatis oma pojad uuesti juudi teenistusse, ta oli selle asja uuesti ümber mõelnud, nad polnud selleks siiski vanad.

Nii näis väliselt Süssi positsioon Stuttgardis endisena. Ka elas ta niisama tormakat seltskonnaelu nagu enne. Kuid ta oli nüüd rohkem valitsemishimuline, vähem lahke kui enne. Ta lubas endale hammustavaid, kahjustavaid nalju ega vaikinud, kui keegi lõbustas end tema arvel. Kui kord Remchingen oma harjunud viisil teda pilkas tema juutluse pärast, vaatas Süss teda ülalt alla, alt üles ja kui tema kummaliselt tungiva, ähvardava pilgu mõjul kadus irvitus kindrali näolt, naeris juut talle omakorda jubedalt ja õudselt näkku.

Marie Auguste nentis kahetsedes, et tema kojajuut polnud enam nii kena ja huvitav. Ah, nii paljugi oli muutunud vähem huvitavaks.

Ka vahekord hertsogi ja Süssi vahel oli muutunud. Karl Aleksander oli temaga sageli koos, omistas talle hüvitusena oma kahtluste eest suurt poolehoidu ja armu. Kuid sageli ütles ta iseendale, et õieti oleks parem, kui saaks lahti juudist. Kui Karl Aleksander sellest hoolimata selleks midagi ette ei võtnud, siis põhjendas ta seda kartusega, et Süss, liiga palju teades, võiks saata teda halba kuulsusesse; ka oleks totter pärast seda, kui juut end on hertsogiriigis rasva nuumanud, lasta teda üle piiri kogu tema rasvaga. Ta ei tunnistanud endale, et see, mis teda juudiga sidus, samuti ka see, mis teda eemale tõukas, pesitses palju sügavamalt ja õudusttekitavamalt tema veres.

Ka nüüd juhtus, et Süss äkki laskis käed rüppe langeda, endasse süvenes, mõistatuslikus halvatuses kõigest eemaldus. Siis sirutas nurgast, kuhu ta oli peletatud, Dom Bartelemi Pancorbo välja oma muljutud, sinakaspunase pea, suunas kortsunud laugude taga asetsevad silmad juudi sõrmesolevale solitäärile. Pilutas silmi, kõverdas sõrmi haardeks. Kuid ta oli muutunud väga ettevaatlikuks ja rahuldus vaatamise ning kompamisega.

Marie Auguste seisis peegli ees alasti, sirutas end, vaatles end. Kartlikult, näojoon näojoone järele, liige liikme järele. Hingas rahuldusega, naeratas. Ei, ei, ta oli terveks jäänud, ta ei olnud moonutatud. Ta oli sile, sale ja sihvakas nagu enne. Pisikeste, lihavate kätega kompas ta, muljus oma keha. Oh, ta oli pehme nagu enne ja siiski tihe. Piklikkude silmadega uuris ta peeglis tõsiselt ja halastamatult väikest, sisalikupeaga sarnanevat pead. Pika rasedusaja raskused, sünnituse metsikud valud polnud jätnud ühtki joont, ühtki vigastust. Selgelt, kergelt ja kortsudeta ümmardus tumeda juukse all laup, ükski vagu ei lõikunud põskede juurest alla väga punaste huulte juurde. Tema, see alasti naine, tõstis pooleldi preesterliku, pooleldi rõveda liigutusega môle-

mad käed nurgeliselt pea juurde, nii et kaenlaaukudes kräsune must juus oli näha, ja niiskelt hingates, naeratades sammus ta peaaegu tantsides läbi toa. Oh, veel libises ta kui voolav vesi üle mullapinna, veel mänglesid kõik tema liikmed temale kuulekalt ja nagu iseendast liibuvas kooskõlas. Ta sirutas end laineliselt ja naeratas sügavalt ning päev lamas siniselt ja raskusteta tema ees.

Kuid juba järgmisel ööl hiilis sama kartus tema juurde, roomas tema lähedale, haaras teda ikka tugevamini oma pihtide vahele, hingematvalt. Ja järgmisel päeval seisis ta veel kauem peegli ees, uuris veel kauem iga oma keha nõtku, liha ja nahka. Tal oli haiglane, hirmuäratav kartus vananemise ees. Oli võimatu kujutella, et see juus luitub, et see nahk kortsub, et see liha mureneb. Ta komberdab vaevaliselt ringi, köhatab, sülitab, mehed rõõmustavad, kui kombekohane käesuudlus ja vestlus on möödunud, naised ei kadesta teda. Tema silmad looritusid, kui ta sellele mõtles; ta oli mürgitatud niisugusest ettekujutusest.

Kui ta mõtles sellele, et laps tema närbumist soodustab, vihastus ta imikule. Laps oli talle võõras, mitte mingil juhul üks osa temast endast, ja oli täiesti arusaamatu, et see seal oli kord tema ihus kasvanud. See oli suur, terve laps, isalt oli ta pärinud tugeva nina ja paksu alumise huule; hoolimata sellest oli ta ilus ja erk. Marie Augustele kinnitati, et laps sobivat talle väga hästi, emana ta nägevat välja veetlev ja õrn, kuid tal ei olnud imiku vastu mingit sügavamat tunnet kui näiteks väikese, moodsa pintšeri vastu, kellest ta teadis, et see ilusana välja näeb, kui ta piilub tema laia kuue ääre alt.

Tema päev oli nagu ennegi ääreni täis kirjut, lärmakat lõbusust. Kuid ta oli nüüd kärsitum, närvilisem. Härra de Riolles hakkas muutuma talle igavaks, ka ei meeldinud talle enam Riolles'i torkavad teravmeelsused, juut oli vähem huvitav ega lasknud end enam igasse mängu lülitada, Remchingen oma kohmakate rõvedustega oli talle otse vastik. Selle asemel tõmbas ta nüüd rahvasaadik Johann Jaakob Moseri enda ringi ja võttis tarvi-

tusele kõik abinõud, et saada selle esindusliku, pateetilise, tuliselt endas veendunud ajakirjaniku Omphaleks[1].

Valitsusnõunikule oli see suur õnn. Kuigi hertsog ja Süss, küllaltki härrasmehelikud, nautisid tema lüüasaamist vaikides ega olnud sellest midagi edasi lobisenud, oli tema iseteadvus saanud suure hoobi. Nüüd ajas ta hertsoginnale meeldimise ja tema armulikkuse mõjul end jälle püsti nagu looka vajunud vili pärast head ilma. Tuhat ja tuline! Ta pidi ikka olema üks mees, kui Marie Auguste, oma ilu poolest tuntud terves Euroopas, Saksamaa esimene daam, temale, vastasele, nii avalikult näitas oma heasoovlikkust. Nendele poodnikuhingedele parlamendis võis see olla mitte täiesti konti mööda, et tema, demokraat, suur türannide vihkaja, nii tihti hoovkonnas käis. Kuid need viletsad võisid mõelda nagu ise tahtsid: tema tundis end küllalt Ulixesena, et vastu panna švaabi Circele.

Aukartust äratav, end tähtsana tundev, edev mees veetis iga tunni, mis ta tohtis, hertsoginna juures. Ta oli tema hommikusel vastuvõtul; kui hertsoginna oli vannis, istus tema puulaudadel, mis ainult pead vabaks jättes vanni katsid. Ta deklameeris raskusteta ja tuliselt, tema suured silmad kogukas caesaripeas välkusid, mõõk võnkus rütmiliselt üles-alla, aeglaselt, veerevalt voolasid sõnad tema suust. Nii istus ta, švaabi Demosthenes, ja tema kogukas kolp vabises, nii et parukas tolmas. Ta deklameeris hertsoginnale kõigist võimalikest asjadest, ta luges ette käsikirju, mis olid määratud ajakirjadele, suuremaid teoseid ja brošüüre, teoloogilisi, juriidilisi, rahvamajanduslikke arutlusi poliitilistest päevaküsimustest, kuid ka esteetilisi, botaanilisi, mineraloogilisi; sest Johann Jaakob Moser oli väga õpetatud. Ta kandis kõike ette ühesuguse tulisusega ja suure väljendusrikkusega. Harilikult ei kuulanud Marie Auguste küllaldase tähelepanelikkusega; ta laskis end kammida seni kuni Moser rääkis, või maniküürida, luges vahel ka

---

[1] Omphale — kreeka mütoloogias Lüüdia kuninganna, keda teenis Herakles orjana naiserõivais.

(Tõlkija märkus.)

„Mercure Galant'i“, tihti ei oleks ta suutnud sedagi öelda, kas Moser talle ette luges saksa või ladina keeles. Kuid ühtlane kahin, mida tekitas niisuguse püüdlikkusega see Cicero, köitis meeldivalt tema kõrva, oli ka lõbus näha selle erutatud komödiantliku mehe esinduslikku, liikuvat keha oma silme ees ja kõditas seegi, et see demokraat ja vürstide vaenlane oli temast nii poisiklikult ja iseenda vastu hambaid kiristades hullunud. Mõnikord, siis kui ta jumaldavalt ja tungivalt oma suured, veidi tühjad silmad hertsoginnale suunas, libises see pikkamööda voolava pilguga mehe omasse ja naeris, kui Moser, punastades, raskemini hingama hakkas. Kuid Moser kirjeldas kodus oma naisele üksikasjaliselt paljude ladusate sõnadega hertsoginna ilu, kuidas ta ilmselt hertsoginnale meeldivat ja kuidas tema süda olevat pantserdatud kolmekordse metalliga. Ja ta viskus põlvili ja palvetas koos oma naisega innukalt, hästireastatud sõnadega, jumal andku temale ka tulevikus jõudu jätta vajaduse korral mantel hertsoginna majja.

Naiste hulgas liitus Marie Auguste nagu ennegi ainult ühega, Magdalen Sibylle'iga. Marie Auguste meelitas teda, liibus tema külge, tegi end väikeseks, rääkis temaga kui väike, rumal õde vanema, kõiketeadva õega. Ah, Magdalen Sibylle, kuis oli ta tõsine ja arukas, täis kogemusi ja sisetunnet. Tema, hertsoginna, väikeses peas hõljus kõik kirjult ja segaselt läbisegi nagu värvilised sääsed ning kõik libises temalt maha nagu vesi ja mitte midagi ei jäänud tema külge. Kuid Magdalen Sibylle säilitas kõike, mida öeldi ja mis juhtus, ta vaatles seda, tegeles sellega ja muutis selle omaks. Sellepärast oli ta ka nii raske elamustest ja kogemustest, ja tema, hertsoginna, oli päris väike ja rumal tema ees, hoolimata sellest, et ta kandis krooni, oli sõna täies mõttes maaema ja oli Malta orduristi omanik.

Magdalen Sibylle oli tagasihoidlikult sõbralik hertsoginna vastu, katsus nii hästi kui see korda läks tungida sellesse laineliselt muutlikku olevusse. Mõnikord valdas teda küll peaaegu jubedus niisuguse tantsiskleva kerguse ees. Kas oli siis see naine, kellelt kõik maha libises, mees, laps, maa, see mitte midagi kinnipidav,

ainult oma ihulikule kujule elav, kas oli ta tõeline, kas ei olnud ta mitte kujutis õhust, mingi peegelpilt, midagi olemusetut, üks värviline vari?

Suur neiu pruunjate, mehelikult julgete põskedega oli väsinud. Sügav sära, mis hoovas tema sinistest silmadest, mis olid nii ebatõelised ja ebatõenäolised tema tumeda juukse juures, muutus kahvatumaks, tema pinguliolevate liikmete hoiak muutus loiumaks, naiselikumaks. Ta oli võidelnud end väsinuks, ta oli maha põlenud, nüüd oli ta vaikne ja tal polnud enam kalduvust metsikult ja pööraselt leegitseda.

Ta oli läbi käinud vennastekoguduse alistavusest ja vaimustusest. Kirjal oli olnud oma kõla ja mõte, ta oli näinud jumalat, apostlid olid istunud ta voodi juures ja jutelnud temaga. Siis oli ta näinud metsas kuradit, ta oli kodust lahkunud tungla ja püha põlemisega, et temale vastu panna. Ja siis olid tulnud hertsog ja juut ja olid nagu suur poriuputus üle ujutanud ning laastanud aia. Kõik õied, viljad, puud ja rohelisus olid surnud ning poriga kaetud, ja kui vesi oli ära voolanud, ei olnud järele jäänud muud, kui märg, viljakandmatu sopp.

Ja siis tuli Süssi poolehoiu võitmine. Hoolimata esimesest pettumusest oli Magdalen Sibylle pidanud teda suureks, elustavaks päikeseks ja oli enda täiesti temale avanud, avanud talle tahtlikult ja teadliku, piiritu andumusega kõik oma ihu ja hinge poorid. Kuid Süss oli olnud päike, mis ei soojendanud, mis kahvatult, kaastundetult ja kättesaamatult kulgeb oma rada. Magdalen Sibylle oli rakendanud kogu oma tahte, et teda mõista, ta oli lasknud end temast kaasa kiskuda, ka oli Magdalen Sibylle rohkem kui keegi teine taibanud tema sissemässitust, rohkem aru saanud tema eraldumisest, tema võitlustest, tema kaotustest, tema halvatud olekust, tema uuest tõusust. Kuid Magdalen Sibylle'i kartlik ja avalik Süssi poolehoiu võitmine jäi kroonimatuks; Süss suhtus temasse väga viisaka, usaldusväärse sõbralikkusega, kuid kogu mehelik lõõm oli temas kustunud.

Ta ei heitnud sellest enam teiskordselt meelt; ta alistus. Ta rändas oma halli ja päikesetut rada. Ta kaalutles selgelt, kindlalt, asjalikult: ta oleks sobinud mõisa-

prouaks, mõni suur maa-aadlik näiteks, kes ei põgene seltskonna eest, kuid seisab siiski kõige tugevamalt ja kindlamalt oma maa peal, oma talupoegade juures, olnuks temale see õige. Nüüd oli üks kuri pettetäht triivinud teda valesse maailma. Ta ise ei olnud selles süütu: kutsumatult ei ilmu Peeltsebul iialgi; kes näeb kuradit, nagu tema tookord metsas, see on oma salajases sisemuses tema järele igatsenud. Olgu kuidas oli, oli mõttetu selle üle targutada. Nüüd oli ta igatahes aheldatud selle hoovkonna külge, mis näis talle kirjude loomade mõttetult keerleva virr-varrina ja ainuke inimene nende hulgas, kelle poole teda tõmbas tuhat köidikut, oli talle oma viisaka, usaldusliku sõpruse tõttu ah! tuhat korda võõram kui tookordne kurat Hirsau metsas.

Ta käis jälle sagedamini Beata Sturmini juures. Pime pühak ei olnud talle enam loll, vana neiu; vaikus, milles ta ise elas, oli talle rahunenud, vaga, armuleidnud naise seltsis vähem tühi ja sünge, ja mõnikord tajus ta seda vaikust peaaegu kehaliselt nagu head, sooja mantlit. Beata Sturmini juures kohtus ta sageli linnadekaan Johann Konrad Riegeriga, Stuttgardi parima jutlustajaga, ja tema noorema venna Immanuel Riegeriga, ekspeditsiooninõunikuga. Johann Konrad ei suutnud ohjeldada oma voogavat kõneannet ka mitte pühaku vaikses toas. Ta oli heatahtlik, õiglane mees, kuid miks ei oleks ta pidanud võtma liigkasu aardelt, mis oli talle antud jumala armust? Ja ta laotas oma ilusaid, sügavalt kõlavaid sõnu oma kuulajate ette kui kallist sametit, et nad sellest tunneksid meelehead. Magdalen Sibylle'ile meenutas kõneosav mees Johann Jaakob Moserit, keda ta vahel kohtas Marie Auguste juures, ja kord rääkis ta ka ajakirjanikust ja tema osavast retoorikast, lihtsameelselt ja suurema osavõtuta. Kuid seal turtsus muidu nii heatahtlik kõneleja mürgiselt, ta vahutas vihast tolle teise kõnemehe saatanliku edevuse vastu, kuidas olevat niisugune ilmlik ilukõne üldse meeltepete ja kuradi leiutis, ja pime pühak suutis suure vaevaga ohjeldada mehe viha ilmliku võistleja vastu, kuni ta lõpuks, veel kaua vihavimmas olles, rahustus.

Immanuel Rieger, ekspeditsiooninõunik, kuulas austavalt ja hardunult, kui rääkis tema kuulus vend. Ta oli väike, kõhn, silmapaistmatu mees; et oma poisiklikult häbelikule näole anda veidi mehisuse ilmet, kandis ta lühikesi vurrusid, mis ei olnud sugugi kooskõlas moega. Teda, kes kaldus igas inimeses nägema ainult head, kurvastas sügavalt, et tema vend end väljendas nii halvustavalt igakülgselt austatud ajakirjaniku suhtes; kuid tema häbelikkus ei julgenud väljendada tema erinevat arvamust teisiti, kui märkida seda kerge, tõrjuva käeliigutusega. Virgale ja kohusetundlikule ametnikule oli sügavaks sisemiseks vajaduseks, see oli tema kosutus ja ainuke lõbu tohtida austada suuri mehi, ja ei olnud kuigi raske talle suure mehena kehtida. Oli nii palju inimesi, keda jumal oli rikkalikult õnnistanud annetega, ta vaatas meeleldi nende poole üles, täis andumust ja tõelist imetlust, ta oli õnnelik, et võis läbi käia pimeda pühaku juures nii paljude tõeliselt tähtsate meeste ja naistega.

Magdalen Sibylle'ile vaatas ta ohjeldamatus austuses, põlvitava südamega. Missugune naine! Missugune märter! See puhtaim ja kõige tublim naine tervel Švaabimaal, mida oli ta pidanud kannatama, mitmesse tuhandesse surma oli ta surnud, kui ketserlik ainuvalitseja oma silma talle heitis. Oma silma talle heitis, teist nimetust ei julgenud anda ka tema kõige jultunumad unelmad. Ja kui väärikalt kandis tema, see kõigi keha ja hinge imedega õnnistatud pühak, oma kibuvitsakrooni.

Häbelikult julges väike, silmapaistmatu, vurrudega härra mõnikord paari sõnaga kõnetada Magdalen Sibylle'i. Ta ei rääkinud oma piiritust imetlusest, ta ei oleks seda iialgi julgenud, ta rääkis ühisest tuttavast, Jaakob Polykarp Schoberist Hirsaus. Magdalen Sibylle naeratas kerget, hämarat naeratust. Ah, Hirsau! Ah, paks heatahtlik punnpõseline magister! Küpsetatud õunte lõhn ja harduv, plärisev laul taevasest Jeruusalemast sulasid tema mälestustes ühte. Samal ajal rääkis ekspeditsiooninõunik Rieger edasi magistrist, ta jutustas tagasihoidlikult, üksikasjaliselt ja suure lugupidamisega magistri luuletustest, laulust „Toitumismured ja lootus jumalale"

ja ka toiiest teisest: „Jeesus, parim arvutusmeister", ja Magdalen Sibylle kuulas ekspeditsiooninõuniku auväärseid sõnu vaikselt ning leplikult.

Magdalen Sibylle'ile mõjus hästi see piiritu, harras austus, mis hoovas temale nii endastmõistetavalt tervest mehe olekust. Tema elu hoovkonnas, ka juhul, kui ta tegi ja võttis vastu kõige hädavajalikumad visiidid, paiskas tema silmade ette arvutuid inimesi, kes tema ees kunstlikult ja kramplikult peenutsesid ja end maskeerisid, kes ei teadnud, kuidas suhtuda tema väga erilisse positsiooni. Ta oli hertsogi armuke ja vagatseja ja katoliiklasest hertsoginna sõbratar, see ei sobinud kokku, sellest ei saanud keegi targaks. Nii tõusis nendest inimestest, kellega ta kokku puutus, tema poole sünge segu pilkehimust ja kohmetusest, ebamugavustundest, häbematust uudishimust ja orjameelsusest, niimoodi väljendatud, et ta kõrvu sattus väga harva mõni võltsimatu vaba inimsõna. Seepärast oli ta rahul mehe naiivse endastmõistetava imetlusega.

Ta ihkas ikka rohkem rahu ja lihtsat elu. Et Süssil ei olnud tema jaoks sisemist silma, selle pani ta metsiku ja tühja hoovkonna askelduse, hiilgava ja üleskeeratava võimuaparaadi süüks, ja see õukondlik olemasolu muutus talle ikka ja ikka vastikumaks. Temas kääris midagi esivanematelt päritud süngest vihast nende hiilgavate, kohisevate isandate vastu; tema ema vanemate hulgast oli üks olnud juhiks Vaese Konradi mässus[1] ja oli häbistavalt hukatud. Ta sisustas oma linnatagust maja ikka lihtsamalt, riietus ikka naiselikumalt ja kodanlikumalt, vältis, kus vähegi võimalik, parukat. Karl Aleksander, kes mõistis temaga vähe rääkida ja pidas teda tegelikult vaid sellepärast, et ta arvas selle vahekorra endale hästi sobivat ja populaarse olevat rahva hulgas, vaatas imestades pealt, ja nähes, et ka hertsoginna oli rohkem lõbustatud kui šokeeritud, rahuldus arusaamatu peavangutamisega.

---

[1] Vaese Konradi mäss — talurahvalliitude ülestõus Württembergi hertsogi vastu a. 1514.

(Toim. märkus.)

Kuid, kes Magdalen Sibylle'i kodanlikuks muutumist nägi sügava, võimetu ja kibestunud murega, oli Weissensee. Ta ei olnud tütrele iialgi lähedaseks saanud, ja tõsine ning raskemeelne tütarlaps oli need aastad Hirsaus olnud õigupoolest mõnevõrra tülikas. Kuid siiski oli tütar tema unistuste teostajaks ja salajaseks uhkuseks. Tema oli peenemast ainest kui teised inimesed, ta oli teistsugune, seisis neist kõrgemal. Teda ümbritses tema enda eriline õhkkond ja isegi kahtleja, kuigi ta naeratas, rääkis temaga õrnemalt ja tahtmatu aupaklikkusega. See väga tark ja otsustamisvõimeline mees teadis väga hästi, et tal puudus terve tema andekuse juures viimne inimlik raskuspunkt, ta oli tuumata; Magdalen Sibylle'il oli tuum, tema kõnnakul, tema hingamisel, tema häälel oli see loomulik sisemine kaal, ta nägi tütres iseenda täiuslikkust, et ta oli tema lande laps, näis talle iseenda õigustusena. Ta ei julgenud arvustada tütart isegi salajase, sisemise kriitikaga. Ükskõik kes ta oli, kas daam või pühak, ta oli lihtsatele inimestele kauge ja kättesaamatu, oli teistsugune, ta oli ühe kõrgema, iseendasse suletud maailma sisu ja eesmärk. Kui siis tuli hertsog ja tütre puruks sõtkus, ei suutnud see, nii väga kui see teda ka ümber paiskas ja tühjaks õõnestas, tema hinges oleva tütre pilti muuta. Tütarlaps oli Athena švaabi tütarlapse kujus, kes liikus surelikkude hulgas, või vähemalt mõni pooljumalanna.

Kuid nüüd, mil ta riietuselt, eluviisilt ja kõnelaadilt muutus ikka rohkem ja rohkem kodanlikuks, murdus isa armsaim mõte, tema kõige tugevam tugi ja parim põhjend, mis kaitses teda etteheidete eest iseenda vastu ja närivast rahulolematusest. Oh, ta mitte üksi tundus, ta oli ka tegelikult kodanlik naine. Philadelphia unistaja, marmorjäik hertsogi armuke, kes oma kõikvõimsusest välja ei teinud, kes näis hingega hoopis teisel taevakehal kodus olevat, kõik oli olnud nukulik moondumine. Kaine kodanlik naine, praktiliselt toimiv igapäevases elus ja sellega rahulolev, oli naeruväärne, lõplik, äärmiselt labane kuju ja tõelikkus. Oleks temast saanud komödiant, rändav laulik või jutlustaja, hertsoginna, hoor või pühak, midagi ei oleks nii põhjalikult välja juurinud

tema usku tütresse. Ainult ühte ei tohtinud juhtuda, ta ei tohtinud tagasi langeda tublide, tavaliste, madalate, igapäevaste inimeste ringi, see kitsus, see halb, läppunud õhk ei tohtinud saada tema omaks.

Oma peene taiplikkusega haistis Weissensee, et ka selles lõplikus Magdalen Sibylle'i muutuses oli süüdi juut. Ka nüüd ei tekkinud temas odavat kättemaksuhimu. Ainult uudishimu muutus tugevamaks, peen, mõistatuslik, kõditav, puuriv uudishimu: mis teeb too teine niisamasugusel juhtumil? Kuidas muutuvad tema nägu, tema hoiak, tema käed? See uudishimu torkis teda teravalt, lainetas ta ümber ja kui ta uinus, ronis sügeldes, kratsides ristluudest mööda selgroogu üles, täitis teda täielikult.

Koos usuga tütresse purunesid ka tema viimased tõkestused. Ta oli pidanud arvestama, et tema positsioon hoovkonnas, tema osavõtt katoliku projektist ei lase end pikapeale enam kooskõlastada kuulumisega kitsamasse parlamendikomisjoni. Kuid, kui teda siis, kasutades tema haigestumist, kõige mahedamal kombel üheteistkümnekomisjonist välja lülitati, näris see teda sügavalt ja valuliselt. Millestki hoolimata hoidus ta ikka avalikumalt hertsogivalitsuse partei poole. Targem ja peenema haistmisega kui mühaklik Remchingen ja ahne Pancorbo, polnud Weissensee osa võtnud rünnakuist Süssile, usaldamata juudi näilist jõuetust ja halvatust. Nii olid tal nüüd parimad võimalused kõige kergemini jalule seada ühendus katoliku projekti kandjate ja finantsdirektori vahel, ilma kelleta see nüüd nähtavasti ei edenenud. Süssi majas kohtus Weissensee Weili linna kaputsiinlastega, ka itaalia abbéga, Einsiedelni vürstabti saadikuga. Kui Weissensee läks niisugusele kohtumisele, astus ta vormi pärast majja küll tagantuksest, kuid päise päeva ajal ja nii silmatorkavalt, et see saladuslikkus pidi mõjuma väljakutsena. Vanadest sõpradest Bilfingerist ja Harpprechtist eraldus ta ikka rohkem; nad nägid tõsiselt, kurvalt ja vihata vajumas teda kohutavasse, riivatusse võrgutusse.

Päev-päevalt liibus Weissensee ikka lähemalt hertsogi külge, kasutas nüüd kaalutlemata oma kummalist ille-

gaalse äia positsiooni. Ta võttis tarvitusele kogu oma inimestetundmise, et kohandada end Karl Aleksandri tujudele, kes oli ikka veel tige oma lähematele nõuandjatele intriigide pärast Süssi vastu; Süssi suhtes oli hertsogil ebamõnus tunne ja puudus endine usalduslikkus, seepärast olid talle Weissensee lipitsused ja teenistusvalmidus vastuvõetavad. Paljude väikeste ülesannete täitmise, mida enne korraldas Süss: tasumaksmine isiklikkude kohustuste eest, naiste muretsemine ja minemasaatmine ja palju sellesarnaseid, võttis kirikunõukogu direktor märkamatult ja osavalt endale. Würzburgi salanõunik Fichtel rõõmustas, et tema lugupeetav sõber on nüüd takistusteta hakanud hoovkondlaseks; palju meelsamini kui ähmast juuti, kellega oli nii raske sobida, nägi ta endale meelepärast Weissenseed hertsogi usaldusmehena ja intiimse saatjana. Ta soovis konsistooriumi direktorile südamest mõju ja võimu, ja sageli, rüübates temaga koos mõnusalt tulist kohvijooki, vihjas Fichtel ettevaatlikult ja kaudselt, kuidas Weissensee saaks ka edaspidi toita ja veelgi kinnitada hertsogi usaldust.

Et teda veel enam köita, juhtis Weissensee Karl Aleksandrit rafineeritud, paheliselt kunstlikkudele kõrvalteedele, ja iseendast terve mees, kes leidis põhiliselt niisugustes naudingutes vähe maitset, ja kes eelistas jõulisemat toitu, pidas oma vürstlikule ja elumehelikule kuulsusele kohaseks maitsta ka nendelt laudadelt. Prelaat muretses hertsogile naisi, kes talle tegelikult sugugi ei meeldinud, kuid kes olid just moes üliküllastunud Pariisis, ja ta muretses hertsogile võõramaist arcanumit [1] ja afrodisiakumit; ta viis hertsogi ikka sügavamale mürgitatud aeda ja sai talle hädavajalikuks mentoriks. Oli kummaline, et hertsoginnale see Karl Aleksandri sõprus Weissenseega eriti ei meeldinud. Hertsoginna ei olnud mingil kombel peenutseja, talle meeldis lasta endale jutustada kõlvatutest asjadest; tal oli seejuures pingutatult järelemõtlik, unistav nägu, ka

---

[1] Arcanum — (ladina k.) salavahend. XVIII sajandil võeti nimi arcanum tarvitusele ainete ja ravimite kohta, mille valmistamist neid ordineerivad arstid hoidsid saladuses.

(Tõlkija märkus.)

armastas ta omamoodi oma isa nägu, mis oli kortsunud paljudest kogemustest ja pahedest tekkinud voldikestest. Kuid Weissensee nägu, võib-olla seepärast, et tema pahelisus ei olnud loomulik vaid kaudne, kuulus nende väheste hulka, keda hertsoginna ei sallinud.

Karl Aleksandril oli kombeks korraldada suuri, hiilgavaid ajujahte, selleks raiskas ta tohutuid summasid; ühes oma metsadest laskis ta teha kunstliku järve, et sinna metsloomi juurde meelitada. See andis Weissenseele põhjuse ettepaneku tegemiseks minna ükskord päris väikese seltskonnaga jahile. Jaht nagu tänane olevat esindus ja mitte lõbustus. Hertsog oli nõus. Hiljem, parajal juhul, rääkis kirikunõukogu direktor ilusast, loomaderikkast metsast Hirsau juures; oleks võib-olla teretulnud vahelduseks jääda sinna korra paariks päevaks jahilossita, mugavuseta, suure teenijaskonnata, inkognito, saadetud ainult kahest-kolmest härrast, puhata välja, kroon maha võtta, anduda jahilõbudele kui maa-aadlik. Missugune au oleks see talle tervitada seal oma majas Tema Hiilgust külalisena, sellest ta ei tarvitsevat rääkida. Karl Aleksander nõustus rahuldatult ja pikemata, Weissensee oli hästi valinud päeva ja tunni oma ettepaneku esitamiseks; pealegi oli hea kokkusattuvus, et hertsog oli olnud ainult kaks korda kuulsas kloostris. Juba kõige lähemaks ajaks, ja inkognito säilitamiseks, suures saladuses, määrati kindlaks jahilemineku päev.

Sellest ajast peale näitas Weissensee tähelepanuväärivat tegevust ja kõrgendatud meeleolu. Ta noorenes, tema käik muutus painduvamaks, kärmemaks, tema targad silmad vaatlesid sügavalt läikides inimesi ja asju. Ta otsis väga Süssi seltskonda; kui see sobis, oli Weissensee ikka tema juures. Weissensee kuulas Süssi juttu väikese, himura naeratusega kitsal, nautival suul, tark pea püüdlikult nagu midagi nuuskides ettepoole kallutatud. Kui Süss tähele ei pannud, vaatas ta Süssile ülalt alla, õgides ahnelt endasse tema vaadet, ja too teine, teadmata, millest see on tingitud, tundis külmavärinaid, peatus ebamõnusalt ja vaikis lõpuks.

Rabi Gabriel lahkus lilleterrassidega majast, alustas üht oma üksildastest rännakutest.

Läbistas Švaabimaa põiki läänest itta, rändas mööda Augsburgi esinduslikke, vanu tänavaid, pelglikult järelevahituna. Sõitis, rumalalt ja kahtlustavalt põrnitsetuna Baieri kuurvürsti värvilisse residentsi. Keeras lõunasse, mägedesse. Jõe kaldal asus jõukalt laiutades kirju, kärarikas turg. Sealt peale muutus org kitsamaks, sopilisemaks, maantee järgis lõpmatute käänakutega tormavat valkjasrohelist jõge. Ülal kõrgel rohumaal asus laiade valkjaspruunide, hiiglaslikult kõrgele üleskuhjatud kaljuseinte vahel kuurvürstlik jahiloss.

Tee hargnes. Rabi kadus paksu, lõpmatusse metsa. Ta ronis üles piki õhukest mürisevat jõge, mis heledalt ja rõõmsa kärarikkusega endale teed murdis läbi tumeda tihniku. Kabalist ületas piiri, astus keiserlikule maaalale. Ümbrus lamas vaikselt ja suures üksilduses; pärast peaaegu kahepäevast rännakut seal, kus jõeorg laienes, sattus ta paarile armetule majale ja väikesele kirikule. Siin ööbis ta.

Mõningad miilid hiljem sulges mäestik jõeoru, millele ta seni oli järgnenud. Enne seda hargnes kolm kõrvalorgu, moodustatud mägiojadest, mis suubusid peaoru jõkke. Ta järgnes esimesele. See ei tõusnud liiga järsku, oli sõbralikult tõsine. Kaljuseinad olid kaetud kõrgele üles metsaga. Ta järgnes teisele. See oli väga lühike, tõusis kõledalt ja raskelt ja lõppes varsti hiiglasliku, õudselt paljaste valkjaspruunide kaljuseinte tsirkusetaolise poolsõõriga. Ta järgnes kolmandale. See oli pikem ja laiem kui teised. Oja, mis selle moodustas, oli vähemtugeva langusega, tükati kadus see täiesti, voolas maa all. Rabi Gabriel sattus pajuvõsale, rappa. Kaugemal ülal seisis mahajäetud, väga väike onn, nähtavasti viimane siin ümbruses.

Päev oli pilvine, mitte soe, kuid lämmatav. Paksuvõitu mees hingas raskelt, rändas teeta ja vaevaliselt.

Onni taga laienes üllatavalt org. Võõrana seisis seal äkki üks vaher. Palju. Terve salu. Vanad puud seisid suurtena ja väga vaikselt, ei olnud kõige vähematki

tuulehingust, ükski leht ei liikunud. Ainult ebaselgelt paistsid puude vahelt hiiglaslikud valged kaljuseinad, mis piirasid laialt ja muutmatult orgu, ja need olid nii kõrged, et läbi puude ei olnud näha nende tippe. Õhk lasus ängistavalt, vanade, tõsiste, kahvatute puude salu tundus siin mägede vahel, nagu oleks see siia nõiutud kuskilt lõunamaastikust, peaaegu kehastatuna võis tunda sügavat, rõhuvat vaikust, terve liikumatu org oli nagu võlutud, siin seistes tundus, nagu oldaks suletud maailma lõppu.

Rabi kükitas puu alla maha raskelt, väsinult, kergelt ägades. Ta tõmbas välja ühe Süssi heebrea tähtedega kirjutatud kirja, tõsise, peaaegu solvunud vagadusega mingitud kirja. Ta süvenes kirjamärkidesse, jõi neid. Langetas pea rüppe, sundis oma silme ette tema hinge tagaajava mehe näo, mehe, kellega ta oli aheldatud. Teda aidata! Mulla alla maetud hing päevavalgele aidata, et tema enda hing, sellega aheldatu, saaks kergemalt hingata.

Kuid see org ei olnud õige koht süvenemiseks. Oh, see liikumatu õhusurve! Kas oli Samael, see Vasakpoolne saatnud siia oma võimsaimad vaimud, et teda suruda ja teda tema üritusest eemale kiskuda? Päästa minu hing mõõgast ja minu elu koera vägivallast!

Õudselt liikumatult, kooljasarnaselt seisid võõrapärased, ootamatud puud. Ah, ümberringi olid deemonid, kujutud ja kümnetes tuhandetes kujudes, olid inimese ümber ja eksitasid ülemisse maailma tungijat. Suletud miljonitesse asjadesse, lunastasid oma patte surnute hinged, suletud loomasse ja taimesse ja kivvi. Sumisevas mesilases kehastub lobiseja hing, kes on kurjasti tarvitanud sõnu, tõmblevas leegis on ebavooruslik, tummas kivis kurjakeelne ja laimaja. Rabi Isaak Luria, see tark teiste inimeste seas, nägi hingi, mis väljusid kehast, ka elavatest, kui need sabatiõhtul paradiisi poole lendasid.

Ah, kui ta võiks näha tolle mehe hinge! Sellele rääkida, sellega rääkida, seda aidata. Hinge, mis kuulub tollele inimesele, kes tormab üle maa ainult selle maailma hüvede eest ja vajub pärast surma vette. Rahutult

õõtsub see vees siia-sinna, puruks väherdunud, puruks hõõrutud, igal hetkel sajakordselt laiali pillatud. Kui inimesed tunneksid seda piina, nad ei lakkaks nutmast. Mees, rahutu, tagaajav, kihutav! Mõtle sellele! Mees, mõtle sellele!

Süngemalt köitis see teda, rõhuvamalt, hingematvamalt. Sundis teda vaatama üles. Lehestiku vahelt vaatasid temale tuhat silma, lapse silmad, need pruunikalt kuldsed, hingestatud, ja ta süda peatus, Naemi silmad. Ja need kutsusid, palusid tungiva, sisemise, hirmunud, härda palvega: „Aita!"

„Aita!" hüüdsid need, ikka tungivamalt, rõhutumalt, anuvamalt, ega pöördunud temast kõrvale. Ta tõmbas endal üle lauba, pühkis nägemused, kallutas pea tagasi, vaatas üles taeva poole. Seal seisid pilvetükid, kummaliselt korraldatud, need seisid tardunult ega liikunud paigast. Äkki taipas ta, need moodustasid tähti, kaks heebrea tähte, mis ütlesid: „Aita!" Ta kiskus sellelt oma vaate. Siis nägi ta, et puuoksad, mille all ta istus, moodustasid samad tähed: „Aita!" Juured ka samad: „Aita!" Ta hüppas üles, raskelt hingates, higistades, kuivanud suulaega, hirmujudinatega seljal; see ronis üles mööda sisikonda, surus võruna rinda. Ta läks tagasi. Ojanired kaljuseintel, jõejooks moodustasid kõik ikka jälle samad tähed, terve tumm org oli üksainus suu, tema kaljuseinad, kivid, vesi palusid tungivalt, vannutasid teda, kisendasid hädas ja hirmus: „Aita!"

Siis tõttas paksuvõitu mees oma rasketes riietes hingeldades orust alla, komistas, kukkus, tõttas edasi. Jõudis inimesteni, kihutas tuldud teed tagasi hobueeslitel, hobustel, tõllas. Kuklas pruunikaskuldsed, tungivad, hirmunud lapsesilmad, peaajju pressitud tagantsundivad, vannutavad, kisendavad tähed: „Aita!"

Hirsaus, Weissensee vaiksetes, avarates, suurte eesriietega tubades istusid koos majahärraga hertsog, nõtke, konksninaline salanõunik Schütz, kärisev major von Röder tooreste, peaaegu alati kinnastatud käppadega. Veel rippusid ruumis lapselikud unistused, Magdalen Sibylle'i nägemused, veel nägi isa tütarlast istumas

vaikses lambisõõris, raamatu juures, lapselikult tähtsa näoga, endasse süvenenult. Nägi teda nagu ta varem oli olnud, pruunikad, udusulgpehmed, mehelikult julged põsed, sinised, tugevad silmad kummalise vastandina tumedale juuksele. Kui palju valgust, ah, ja lootust oli tema imenud sellest näost! Kui kurvalt ja jäiselt oli see kustunud!

Ruumis, mis oli veel täidetud tema ootustest, tema tööst piiblikommentaari kallal ja tütarlapse unistustest, jõi ja möirgas nüüd oma kaaslastega mõnulev hertsog. Karl Aleksander tundis end noorena, värskena, tervena. Tema roheline kuub oli laialt lahti, vammus sai õhku, blond, halliga segatud juus oli vaba. See oli olnud imetark mõte tulla siia jahile. Stuttgardis ja Ludwigsburgis olid asjad suurepäraselt korras, katoliku projekt edenes jõudsalt heade väljavaadetega. Sinna juurde uus inimene ooperis, Ilonka, kes mõjus talle suurepäraselt; oleks võinud teda tõesti kaasa võtta. Kuid ei, nii oli siiski parem. Päeval ainult tuult näkku, õhtul veini ja head, tarmukat meeste juttu. Mitte mingit naist! Mitte mingit poliitikat! Mitte mingeid parlamendikaabakaid! Küll oldi noor! Ei tuntud, tuhat ja tuline, midagi oma viiekümnest aastast. Kuidas suudeti veel naerda ja rõõmu tunda mitte millestki muust, kui ainult natukesest metsast ja heast lasust.

Neuffer käis edasi-tagasi ja kallas veini klaasidesse. Hämaruses väljaspool lambi valgusesõõri kükitas tummalt mustjaspruun. Karl Aleksander jõi palju, sirutas jalad enda ette, naeris rõkkavalt Röderi mühaklikkude ja Weissensee peente rõveduste üle, väga loomalikkude anekdootide üle, mida jutustas härra von Schütz suursuguselt ja prantsuse keelega segatult läbi nina hääldades. Seletas siis ise lugusid välilaagritest, seiklusi Veneetsia ajast.

Vihavimmase lõbususega kuulas Weissensee pealt. Kui seda hästi järele mõelda, oli juut selles süüdi, et ta nüüd selle tooruse ja töntsi lobaga pidi oma valged toad rüvetama. Kuid, kui taheti midagi teada, kui oldi uudishimulik, siis tuli ka maksta niisuguse uudishimu eest. Kuid see tasub end, see tasub end!

Kui härrased, rasked veinist, magama läksid, ütles Weissensee hertsogile, tal olevat homseks pärastlõunaks üllatus varuks. Ta soovitavat truualamlikult homme hästi välja magada, hästi süüa ja siis juhatavat ta Tema Hiilguse metsa ja näitavat talle oma peent üllatust.

„Weissensee!" naeris hertsog. „Vana rebane! Ekstsellents! President! Ma olen temaga rahul. Tal on iga päeva jaoks midagi uut. Ta on väga rakendatav prelaat." Ja ta patsutas Weissenseele õlale ja taarus oma magamistuppa.

Teisel päeval sõideti siis, aurates paljust söömisest, tossates asjatundliku Weissensee vanadest veinidest. Esialgu mööda maanteed, siis hargnevat külavaheteed. Siia jäeti tõllad, mindi pikki jalgrada, seisti lõpuks tugeva, väga kõrge plankaia juures. Puud takistasid vaadet kaugemale.

Siin seisid nüüd mehed aia ääres. Puhus föön. Vein polnud veel lahtunud. Nad nohisesid, higistasid, heitsid nalja. Selle taga peituski siis üllatus; kas see end tasub; kas Weissensee ei tahaks avaldada saladuse. See palus, ärgu kardetagu raskust, ja ronis esimesena üle plangu. Nad järgnesid talle puristades, vaevaliselt. Tungisid edasi uudishimulikult, virgutatult, huvitatult.

Jõudsid lilleterrassideni, valge täringuga sarnaneva majani. Seisid, imestasid. Segased ettekujutused tärkasid Karl Aleksandris: Veneetsia, Belgrad. Kuid keegi ei osanud midagi peale hakata valge, võõrapärase esemega keset švaabi metsa.

„See maja kuulub ennustajale," ütles Weissensee, „härra finantsdirektori onule." Jahmunud, punnsilmalised, rumalad näod. Veidi vastik veini järelmaik tõusis hertsogis, ta tundis end äkki raskemana, lonkav jalg, halb konarlik metsatee andsid end tunda. Uduse kohmetusega vaatas ta majale, ebamäärase tundega, nagu silmitseksid teda sealt seest kivistunud, tuhmhallid silmad. „Ennustajale? Nii?" ütles ta siis kähiseva, kõlatu häälega. „Muidugi on see üllatus."

„See pole kõik," naeratas Weissensee peene, laiakstõmbunud, nautiva suuga. „Kas käsib Teie Hiilgus meid lähemale astuda?"

Karl Aleksander võttis end kokku, köhatas hääle puhtaks. „Vana nõid on mulle pealegi võlgu ühe vastuse," lärmas ta. „Hirmutame üles vana öökulli tema varemetes!"

Härrased astusid lähemale, koputasid; kuna keegi ei ilmunud, astusid nad majja. Vana, põdur teener tuli neile vastu: Mida nad otsivat? — Tema härrat. — Ei olevat kodus. Ei võtvat üldse kedagi vastu, lisas ta tusaselt juurde. Siis vaatavat nad veidi maja, arvas Weissensee. Mis neile pähe tulevat, klähvis pahameelselt teener. Kasigu minema. Siin ei olevat kellelgi midagi otsida.

„Lõuad pidada!" karjus vihane major Röder. Kuid vanamees kordas visalt näägutades: „Kellelgi pole siin midagi otsida. Kellelgi pole siin midagi käskida, ainult minu härral."

„Ja Württembergi hertsogil," ütles Karl Aleksander. Ja härrad läksid kivistunud teenrist mööda tuppa. Vaatlesid pelglikult ja pilkavalt foliante, kabalistliku puu taevase inimese jooniseid, kummalisi pealkirju. Vahetasid iroonilisi märkusi mustakunsti olemuse ja rattavärgi üle. Kuid õudne ruum ohjeldas tavalist lärmi ja muutis neid araks ning summutatuks.

„Tuhat ja tuline!" karjus äkki Karl Aleksander kohmetuse vahele, „meie pole siin ju mingis kirikus. Veini, Neuffer! Kui vana nõid ei ole kodus, vaatame, kas meie ei saa nõiduda hea klaasi veini abil tema vaimusid meie laua juurde."

„Kas meie ei vaataks enne ka teisi tube?" palus Weissensee. „Võib-olla leiame siiski veel midagi!" Ja tema peen, pikk nina nuuskis ja tema targad, rahutud silmad liikusid kõiki nurki pidi.

Kuni Neuffer veini valmis pani, vaadati väikese maja väheseid teisi ruume. Ühe ukse ees seisis Jantje, paks lobiseja toatüdruk, ta katsus härraseid tagasi hoida. Kuid need lükkasid ta kõrvale ja tungisid tuppa. Siin istus toa kõige kaugemas nurgas hirmunult, pärani silmadega ja vihaselt tagasitõrjuv idamaises riietuses tütarlaps. Härrased põrkasid tagasi valge näo, sinakasmusta juukse, rääkivate, hingestatud silmade veetlevuse

ees. „Et sind pikasabaline!" vandus poolvaljult hertsog enda ette. „Niisugust peab endale minu juut! Niisugust peidab ta minu eest, kelm! Tahab üksinda maiustada prae kallal."

Ikka veel eraldas paar sammu tütarlast ja härraseid. Tekkis vaikus. Naemi oli üles karanud, seisis oma istme taga, taganedes täiesti nurka. Mehed, pidurdatud nägemuse võõrapärasusest, seisatasid ukse lähedal, vahtisid üksisilmi.

Kesk vaikust ütles konsistooriumi presidendi painduv hääl viisakalt: „Preili on härra finantsdirektori tütar." Ja härraste suid lahtikiskuvale jahmatusele lahkelt naeratades: „Jaa, see oli minu üllatus."

„Tuhat ja tuline! Tuhat ja tuline!" kordas mitu korda järjest kärisevalt major Röder; paremat ei tulnud talle meelde. Kuid hertsog, toibunud üllatusest, õgides vaimustatult oma suurte siniste silmadega tütarlast, sukeldus soravasse sõnavalingusse, vaimustavatesse moodsatesse väljendustesse: „Meistriteos on tüdruk! Pea kui eebenipuust ja elevandiluust. Nagu idamaine muinasjutt." Kärmelt nõustus salanõunik Schütz: finantsdirektor on geenius; kuid tema lande produkt on siiski veel parem kui kõik tema peaaju sünnitused.

Weissensee vaikis. Ta oleks suutnud, see peen asjatundja, hertsogile meeleheaks kiita tütarlast paremini kui hertsog ise koos kuiva Schützi ja mühakliku Röderiga, kes ei leidnud teist meelitust kui röhkiv: „Tuhat ja tuline! Tuhat ja tuline!" Kuid Weissensee seisis tummalt. Ta ainult vaatas ainiti tütarlast, vaatas teda üles-alla, sügavaim naeratus nautivail huulil. Oh jaa, minu härra salajane finantsnõunik, muidugi, see oli aare ja seda väärt, et teda peita. Kaheksas maailmaime! Heebrea Veenus! Silmad on tal nagu Vanast Testamendist. Ja ei näe sugugi välja, et ta oleks armas ainult vaatamiseks. Magdalen Sibylle'i juurde tulid apostlid ja vestlesid temaga. Selle juurde võisid tulla prohvetid. Teie, härra finantsdirektor, olite kavalam kui mina; kuid siiski mitte küllalt kaval. Oleksite pidanud veel kaugemale ja salajasemalt peitma. Voilà! Nüüd saame meie näha, missuguse eriskummalise näo teie teete.

Vahepeal ülistasid ka teised vaimustatult tütarlast. Isegi härra von Röder leidis enamat ja ütles: „Kes oleks võinud arvata, et vanal rebasel on niisugune noor?" Kuid Naemi seisis oma nurgas, terve keha pingutatud hirmust ja kaitseks, ning vaatas mehi. „Kuidas on tema nimi, preili?" küsis nüüd hertsog. Ja kui ta ei vastanud: „Sulamit? Salomea? Kas meie peame kellegi pea teie jalge ette panema?"

Kuid Naemi vaikis edasi, vääneldes peaaegu kehalises valus vastikusest ja hirmust. „Isalt pole ta seda häbelikkust küll pärinud," nentis härra von Schütz. Kuid major von Röder ründas toorelt ja kannatamatult last: „Vasta, juudipõngerjas, kui sinu hertsog sinult küsib."

„Pea lõuad, Röder!" ütles Karl Aleksander. Ja ärahirmutatule, end nurka suruvale, sõbralikult kui lapsele: „Ma ei tee sulle midagi, ma ei söö sind ära. Kitsetallekene, ärahirmutatu! Mimoos! Ärgu ta olgu nii pirtsakas!"

Jantje, toatüdruk, oli end vahepeal nihutanud tütarlapse kõrvale, paks ja heatahtlik seisis ta tema kõrval suures hirmus ja nõutuses. „Ma olen tõesti sinu maaisand," jätkas veidi kannatamatult Karl Aleksander, „sinusse ja sinu isasse hästi suhtuv hertsog ja isand. Ja nüüd ütle lõpuks, mis on sinu nimi!"

„Preili nimi on Naemi," ütles tema asemel toatüdruk. „Nüüd meie siis teame seda," röhkis rahuldatult Röder. „Naemi, naljakas nimi!" ja turtsatas. Hertsog käskis: „Tulgu tema siia, Naemi! Suudelgu tema oma maaisa kätt!" Toatüdruk rääkis lapsele, lükkas teda õrnalt ettepoole. Pikkamööda astus ta, nagu oleks teda tõmmatud, silmad maas; ahnete pilkudega, rõõmsas ärevuses vaatas Weissensee pealt.

Nüüd läksid nad õppetuppa, jõid. Sundisid last nendega klaasi kokku lööma. Seintel õitses kabalistlik puu, aheldusid nurgelised tähed ja segadusseviivad piltmärgid, vaatas tardunult taevane inimene. Laps maitses väikeste lonksudega. Kuid kauem ei saanud teda kinni pidada. Ta põgenes, lukutas end oma tuppa, võbisedes, värisedes tervest ihust ja jääkülm.

Õppetoas, joojate hulgas, nentis härra von Schütz, näidates maagilistele piltidele: „Algul lõhnas siin juudi kooli ja surnuaia järele. Nüüd lõhnab siin Pariisi, lõhnaõli ja Mercure galant'i järele ja terve vaimude õhkkond on kadunud. Imelik, kuidas veidi värsket naisteihu võtab kõige õpetatumalt ennustajalt tema lugupeetavuse."

Hakati minema. Röder ja Schütz ees, siis hertsog Weissenseega, viimasena Neuffer. Raskekaaluline hertsog toetus peenele, sihvakale Weissenseele. „Seda ta tegi kavalalt," rõõmustas hertsog. „See teeb meile kaua veel nalja. Niisugune salatseja ja salakoi on minu juut. Noh, meie pigistame teda, nii et ta läheb punaseks ja kahvatuks."

Kuid nii ei olnud see Weissenseel kavatsetud. Nüüd ära minna ja juuti veidi narrida, mis oli selles suurt? Ta ei olnud mitte selleks vaeva näinud. Juut oli kaval, juut teadis, mis tema laps talle on väärt. Juut saadab lapse teisele poole piiri, kaugele, igal juhul ei too teda hoovkonda nagu tema, Weissensee. Juudi kulul oli nalja tehtud; ja isegi, kui see teda kõditas, temal oli ennustaja, kes teda tagasi hoidis. Kui hertsog nüüd ära läheb, siis ei saa teda enam kuidagi teist korda Hirsausse tuua. Siis pidi Weissensee suur, hävitav uudishimu jääma igaveseks rahuldamata.

Kirikunõukogu direktor nägi last enda ees, surutuna nurka, suured silmad mattvalges näos täis hirmu ja vastikustunnet, ja teda valdas paitav, õrn tunne. Kuid see tunne pihustus metsikus, purustavas uudishimus, mis teda täitis, mis teda magusalt ängistas, tema sisikonnas üles ronis, tema hingamist nööris.

Ta aeglustas käiku, palus hertsogit, et see end üle ei pingutaks, andis nõu veidi puhata. Neufferil oli veel veini, Weissensee teenis hertsogit. Hertsog jõi. Weissensee juhtis ikka jälle jutu tütarlapsele; oma viisaka, painduva häälega, poolikute sõnadega, väga asjatundlikult kiitis ta tütarlapse võlusid, kui noor ja kui küps ta olevat. Niisuguses õitseeas olevat juuditarid ilusad ja ainulaadsed, üle kõigi naiste, jahe tuli nagu lõunamaine vein. Kuid see õitseaeg kestvat väga lühikest aega, siis muutuvat nad närbunuiks ja eemalepeleta-

vaiks. Niisugustena tuleb neid võtta, niisugustena häbelikkudena ja kuumadena kui see; kes vahu pealt ära joob, see on maitsnud haruldast õnne ja see jääb temale eluajaks.

Nii tilgutas Weissensee oma peent mürki hertsogisse. Karl Aleksander jõi, tundis, kuidas veri lainetas, tõusis laskus. Õhtu jõudis kätte, föön puhus soojade puhangutena, puudel nägi ta uduselt tütarlapse kuju, tema pehmeid häbelikke vorme; ta nohises tasa. „Nii võisid välja näha," rääkis omaette unistades Weissensee ja need sõnad olid mõeldud hertsogile, „naised, keda pidas endale kuningas Salomon. Tuhat naist pidas ta enda jaoks. Niisugused olid kuningad Vanas Testamendis. Härra finantsdirektori enda testamendis." Ja ta naeris väikest vaikset naeru.

Karl Aleksander tõusis äkki püsti, kloppis kuuelt maha metsaaluse okstepuru ja kuivanud lehed, ütles surutud häälel Weissenseele, et ta tahtvat veel üksinda metsa kõndima minna. Weissensee vabandagu tema eest teiste härraste ees; teda ärgu oodatagu, sõidetagu koju, saadetagu talle tõld järele; Neufferi jätvat ta enda juurde. Konsistooriumi president kummardas, läks. Alles siis, kui ta oli üksinda, hingas ta kiiremini, laotas käsi, moonutas liikuvat nägu, laskis kuuldavale kummalise nurrulööva, luksuva häälitsuse.

Samal ajal läks Karl Aleksander kammerteenrist saadetuna nii kiiresti, kui lonkav jalg seda võimaldas, tagasi metsa, millele laskus õhtu. Kui ta jõudis terrassidega maja juurde, oli juba täiesti pime, mustjate ribadena liikusid kiired pilved, kuud ei olnud, tugevate, soojade puhangutena mattis tuul tema hinge. Hea seiklus! Oldi noor, noor! Roniti üle aedade, hiiliti öösel läbi metsa. Ah, see oli hea, parem kui lüüa lahinguid näruse parlamendipööbliga paragrahvide pärast. Oleks veel mask ees, tunneks end nii noorena kui Veneetsias.

Kas ei haukunud seal koer? Võib-olla olid ennustajal tõmmatud nõiaringid, ukselävi nõiutud võlukunstiga, nii et see, kes selle üle astus, end enam liigutada ei saanud.

Ta käskis Neufferil maha jääda, hiilis luurates ümber maja. Lihtne plaan oli talle kergesti meelde jäänud. Seal oli tütarlapse tuba, see oli pime. Ruum maagiliste joonistustega oli see, seal põles tuli. Kas oli tütarlaps seal — ? Võret mööda oli kerge üles ronida. Küll ta näeb.

Kergelt lõõtsutades ronis ta aknasse. Jaa, ta istus seal, käsivarred ripakil, täiesti vaikselt oma suurte, hirmunud, nõutute silmadega. Pst! hüüdis hertsog sosinal, muheldes, kavalalt silmi pilgutades.

Tütarlaps ehmus, nägi punast, suurt nägu, siniseid himuralt pundunud silmi. Tütarlaps tõmbas kramplikult ülakeha tagasi, vahtis üksisilmi, jubedustundega nohisevale. Hertsog naeris: „Kas ma hirmutasin teda? Rumal laps! Ärgu ta kartku!" Ta ronis täiesti tuppa, tuli nohisedes, higistades tütarlapse poole: „Eks ole, nüüd näeb ta, missugune ronija on tema maaisa." Tütarlaps hõljus viimasel silmapilgul kõige kaugemasse nurka, kogeldes mõttetult mittekuuldavaid palveid, tõmbus endasse kokku. Hertsog läks talle järele, rääkis talle rahustavalt kui väikesele lapsele; kuid tema õudne sõbralikkus hirmutas last veel jubedamalt. Silmad kui jäätanud järved, huuled valged, põrnitses ta hertsogile otsa, kuni see teda kannatamatult, toorelt enda vastu tõmbas, suudeldes jääkülma kallale sööstis, rindu kobas. Tütarlaps libises ta käte vahelt, kisendas tasasel, kõlatul lapsehäälel onu järele, kiskus end lahti, jõudis ukseni, tuiskas trepist üles. Trepp viis katusele.

Jõudes üles, hingas ta tugevalt, rutates öist fööni õhku. Soe, niiske tuul võttis ta oma embusesse, triivis teda edasi. Ta kuulatas enda taha, kõik oli vaikne. Ta laotas käsi, onu oli aidanud, nüüd puhus niiske, meeldiv tuul temalt maha looma auru ja hingeõhu. Ta sammus peaaegu tantsides edasi väga lameda katuse äärel. Kas ei kostnud metsast hääli? Sügav, sametpehme isa hääl ja kärisev, pahur, kuid, oh! siiski nii lohutav onu hääl. Ja ta naeratas öösse.

Siis tuldi raskel sammul mööda treppi üles. Ähkides, tasa vandudes. Loom. Kuid nüüd ei olnud tal enam hirmu. Juba lehvitati metsast, üks tõld, rakendatud

rõõmsate hobustega, peatus katuse ääre juures. Naeratades, libiseval sammul astus ta sisse.

Jõudnud üles, ei näinud Karl Aleksander midagi. Tütarlaps oli tormanud mööda treppi üles, ja teist väljapääsu ei olnud. Kas oli ta, mürk ja põrgutuli! õppinud vanamehe nõiakunste, oli katusel moondunud öölinnuks, või purjetas ta seal musta pilvetükina ja irvitas tema üle? Neetud väike inimene! Ta seisis pettunult ja vihaselt, puhus tugev tuul, rebides tagasi tema kuube, tema higist kleepuvaid juukseid. Vana eesel, see ta oli! Oleks ta ometi all võtnud juudijõmpsika, selle pirtsaka, visanud laua peale, hoolimata peenutsemisest ja teesklemisest. Milleks, kuradi nimel, oli tema siis peremees? Nüüd oli ta kaotanud öö ja nendel Hirsaus oli täielik õigus, kui nad tema välja naersid.

Tusaselt astus ta trepist jälle alla. Jalg valutas ja ta oli puruväsinud. Vaevaliselt ja tülikalt ronis ta läbi akna majast välja. Siis kuulis ta sosistavat, kartlikult ja erutatult kähisevat kammerteenri häält: „Ta lamab lilledes!" Hertsog arvas, et tütarlaps on end sinna peitnud ja naeris: „Võllanägu!" Ta ruttas komistades ebakindlas, öises hämaruses Neufferi näidatud suunas.

Jaa, seal lamas ta lillede vahel. Lilled hõljusid tugevas tuules siia-sinna, raputasid tuhandeid käsi, kuid tema lamas liikumatult. Hertsog hõikas talle naljatades: „Võllanägu! Kuidas sa ometi välja said?" Ja kuna tütarlaps ei vastanud, haaras ta teda ettevaatlikult käsivarrest, kallutas tema pea tagasi, kompas teda tõtates, hirmunult. Taipas, et tütarlaps oli surnud. Ei saanud aru.

Rebenenud pilved tõttasid. Noor kuu kumerdus tugevavärviliselt, andes vähe valgust. Teener seisis aralt eemal. Kuid Württembergi hertsog põlvitas noore juuditari laiba ees, föönis, lillede vahel, mornis, nõutus ebamugavuses, vilets, väike inimene tuules ja öös.

Mis oli õieti juhtunud? Oli ta astunud tühjusesse? Oli see kavatsetult? Mingil kombel oli ta seotud selle surmaga, oli selle surma põhjustaja.

Päh! Ta oli teinud natuke nalja. Kes oleks võinud seda arvata, et tütarlaps nii pirtsakas oli. Ta oli teisi samavanuseid hoopis teisiti haaranud; ja veel mis-

suguseid! Parima švaabi aadli tütreid! Juuditar ei oleks pruukinud siin sugugi nii käituda ja peenutseda. Tuli ette, et lapsed läksid vette, tegid endale midagi, kui neile mõni kurjem sõna öeldi. Seda tuli ette. Need olid hullumeelsed, need ei kuulunud ellu. Siin oli süütu see, kes näis võib-olla põhjusena.

Siiski, kõigest hoolimata ei saanud ta lahti pigistavast, rõhuvast ebamugavusest. Juut oli ta ära peitnud nii sügavale ja salaja, ja nüüd lamas ta siiski, oli jäik ja kange, ja juut ei osanud teda alal hoida kogu oma kavalusega. Kuskil puhuti, kes teab kust, ja oldi kustunud. Kummaline oli see ja väga keerukas. Seal oli ta enne veel istunud valguses, tema silmad olid põlenud elust, nüüd lamas ta öös ja ükski soe tuul ei päästnud teda külmaks muutumisest.

Mets seisis mustjalt, vaenuliselt ja täis saladust. Sealt kostsid hääled, segadusse ajavad, pilkavad. See pani mehe föönis värisema. Lapseea muinasjutud tõusid uduna üles, puhudes teda, ettekujutus nõiutud metsast, mis on täis neetud vaime, rebis teda kuklast, juustest, pikad tontlikud käed sirutusid. Ja äkki sammus ta jälle tolles tummas varjudetantsus; ennustaja tema ees hoidis teda paremast käest, Süss tema taga vasakust. Kas ei tantsinud ringis noogutades ja kummardades kaasa ka tütarlaps? Ja ta kuulis kärisevat, pahurat ennustaja häält. Ta kuulis selgelt iga häält, pingutas, et aru saada; kuid ta ei saanud midagi aru. See piinas teda. Ja kõik oli nii tuhm, udune, värvitu.

Uriseva, tigeda häälitsusega kiskus ta end lahti ängistusest. Ta oli väsinud kui koer, ta heidab nüüd magama. Seal lamas üks surnu tuules. Mis siis, ta on näinud juba palju surnuid. Kui ta andis käsu pealetungiks, ja surnud vedelesid ümberringi, siis oli lõpuks ka tema põhjuseks. Oli mõttetus ja mõistusega tajumatu selle üle kaua järele mõelda. Miks mõtles ta rohkem surnud juuditarist kui tuhandest tublist kristlasest, ohvitseridest ja sõduritest, kes ringi tema ümber tema läbi olid surnud? Selleks oli tema hertsog. Jumal oli niimoodi sisse seadnud, et kuhu ta astus, seal õitses elu või tungis sisse surm.

Ta läheb nii siis nüüd magama. Ja tütarlaps? Jätta ta niiviisi lamama? Temale muidugi ei tee enam kurja tuul ega vihm. Kui ta nüüd läheb, siis on lugu lõppenud, valmis, finito. Teenijad leiavad homme tütarlapse, teadustavad Süssile. See murrab pead, miks ja kuidas on ta siis õieti surnud. Kuid arvatavasti ei tee ta edasi mingit numbrit. Hoidub sellest. Matab täielikus vaikuses oma tütarlapse ja peab lõuad. Ja samuti need, kes temaga olid, Weissensee ja teised. Sel lool on lõpp, surnud, tumm ja maha maetud, ja lõpp. Tema, tema, tema!

Tema saab nii siis. — Ei, ta ei saa. Kas ta peab võibolla jalga laskma? Ohoo! Siis võiks näida, nagu oleks tal hirm juudi ees. Ta ajab teenijad üles, saadab ratsavirgatsi Süssi juurde. Ootab teda siin, ütleb talle: „Keni lugusid korraldad sa, sina kelm! Siin leitakse su tütar tuule käes surnuna. Poleks sa teda peitnud, sina juut, salapäratseja, salakoi, oleksid sa toonud ta Stuttgarti, ei oleks seda iialgi juhtunud."

See pidi juudile olema küll suureks hoobiks ja vastikuks rajuilmaks. Neetud, õudne, mõistatuslik, rämps rahvas! Esiteks kiskus ta Esslingeni looga teda naeruväärsusesse ja ebamugavusse. Ja äkki oli tal siis see kummaline laps, ja kui teda taheti puudutada, oli ta surnud. See lugu ei oleks sugugi lõpetatud ega möödunud, ka siis, kui ta nüüd lihtsalt ära läheks, Stuttgarti tagasi sõidaks ja kellelegi sellest iialgi sõnagi ei räägiks. Selle lapse nägu oli raskem unustada kui tuhandet surnud, moonutatud, purustatud sõdurinägu. Ta meenutas juudi nägu, väga valget, punaste lühikeste, paksude huultega, lendlevaid, kaarjaid silmi. See oli mattvalge nagu lapse nägu. Kuidas mees oli kohe algul talle lähenenud, oli temasse sisse lipsanud oma neetud orjaliku, idamaise koerapilguga. Tõsi küll, kui seda järele mõelda, võtta ei olnud temalt tookord küll palju. Tähtsusetu prints, kellele isegi parlament keeldus andmast mõnd krabisevat avansina, temast polnud võimalik ammutada suurt kapitali ega protsente. Ja kui see lõpuks läks teisiti ja Süss laskis oma usalduse kinni maksta liigkasuga, hästi polnud tal see äri lõpuks ikkagi läinud.

Kui talle juut Jecheskel oli nii palju väärt, pidi talle küll see laps, see õrnalt hoitud, veel palju rohkem väärt olema. Ja siin lamas ta nüüd maas, kuhjake ussisööta, lamas tuules ja oli surnud.

Lahti saada! Lahti saada juudist! Ta ütleb talle üles. Võtku ta endaga takistamatult kaasa kogu oma varandus, kuld, kalliskivid, tema nimele kirjutatud kinnisvarad ja kõik, mis ta riigilt on välja petnud. Tema, hertsog, lisab juudile juurde veel hiiglasliku hüvituse. Kuid ta peab kaduma! Ta peab minema!

Ei, ta ei tohi siiski minna. See tunduks, nagu tekitaks juudi vaade temas halba, masendavat tunnet. Ta ei ütle juudile siiski üles.

Kuid nüüd lõpp! Ta kaalub seda asja hiljem järele. Nüüd läheb ta, kurat võtku! magama. Ta läks värava juurde, koputas kõvasti, toorelt. Näitas avavale unisele, mornile vanale teenrile laipa. Läks pikema seletuseta soolasambaks muutunust mööda. Vanamehe loomalik oigamine, endavalitsuse kaotanud toatüdruku vingumine, kiljumine, lällutamine. Karl Aleksander ei hoolinud millestki, läks majja, vastas ainult tigeda grimassiga Neufferi arglikkudele manitsustele, kes tundis hirmu nõiutud majas, kus oli laip. Viskus riietatult ühele türgi diivanile. Magas korisedes, norsates, sügavalt nagu surnu.

Kui ta ärkas, paistis hele päike tuppa. Ta tundis end kangena ja määrdununa. Ühes nurgas istus kägaras suikunud Neuffer. Karl Aleksander sirutas end. Ah, nüüd lahkub ta sellest ebamugavast majast, sõidab tagasi Hirsausse, kümbleb Weissensee mugavates ruumides, einestab hästi. Juuti oodata, talle õlale patsutada, talle paar vürstlikult armulikku troostisõna öelda. Ja sellega oli siis lõpetatud see jahipartii, oli ainult kahju, et see ei lõppenud niisama meeldivalt, kui ta algas. Ta kargas järsult püsti, nii et Neuffer hirmunult unest ärkas ja end üles ajas. Hertsog läks seniks, kui Neuffer end korraldas, õpperuumi. Siin lamas surnu, akende ees rippusid katted, suured küünlad põlesid, ka taevase inimese maagiline pilt oli kaetud. Kuid tütarlapse peatsis seisis vaikselt rabi Gabriel. Kurbhallid silmad lameda nina

kohal ei tõusnud, kui hertsog sisse astus. Rabi ei küsinud midagi, ei juurelnud midagi. Ta ütles oma käriseva, pahura häälega: „Minge ära, härra hertsog!" Ja jahmunud hertsog läks. Ta ei olnud vihane, ta lahkus majast suures tuimuses ja uimasuses, ta ei näinud, kui pidulikult ja rõõmsalt seisid lilled päevavalguses, ta ei rääkinud Neufferiga, kes talle järgis kartlikult ja ihates kuulda inimese sõna, ta läks rutates, läks läbi metsa, ja kuni külavaheteeni, kus teda ootas tõld, ei rääkinud ta sõnagi.

Veel öösel, ilma et talle oleks teadustatud, oli saabunud rabi Gabriel. Ta ei paistnud väga imestavat, väga tugevad silmakulmud tõmbusid kokku, kolm püstloodis vagu lõikusid veel sügavamalt laia, mitte kõrgesse laupa. Ta ütles õnnistussalmi, mida tuli öelda surnut nähes: „Kiidetud olgu sina, Jahve, jumal, õiglane kohtumõistja." Ta sängitas tütarlapse, pani tema kangestunud käed rinnale, seadis surnu sõrmed nii, et need moodustasid šini, kõige pühama nime Šaddai algtähe. Ta kattis aknad, süütas küünlad, kattis taevase inimese pildi. Ta valas vett enda selja taha, kuna ta astus surnu tuppa, vett tütarlapse peatsisse ja jalutsisse. Sest vesi hirmutab minema deemonid, keda juurde meelitab surm. Ainult Samael, Vasakpoolne, surmaingel, ei lase end välja ajada. Nii jäi rabi üksinda surnuga ja Samaeliga, Vasakpoolsega.

Ta langetas pea põlvede vahele ja rääkis mulla sisse kolm hümni, hümni suurest pühitsemisest, hümni ülimast joovastusest kolmandas taevas, hümni surnute malevatest. Siis oli tütarlapse hing siin ja Vasakpoolne ei saanud teda ära peita. Ah, rabi Gabriel oli teadnud, et see hing oli veel siin, et ta polnud läinud otselennul ülemasse maailma, veel ootas teda üks töö alumises maailmas, ja seepärast oli laps teda kutsunud. Kuid ta ei olnud enam temaga kokku saanud, ta oli surnud enne, kui rabi tagasi jõudis.

Paksuvõitu mees kükitas väikese kadunud puntrana ruumis, mis oli täiesti täidetud Samaelist, Vasakpoolsest, ja lendlevast hirmutatud lapse hingest. Ja rabi rääkis lapse hingele oma käriseva, pahura häälega; kuid ta ei

saanud talle midagi öelda, sest lapse hing oli juba üle kolmanda maailma läve ja kuigi tütarlapse hing seda nii väga tahtis, ei suutnud rabi teda kinni pidada.

Ja kui rabi tundis, kuidas hinge edasi viidi ja kuidas Vasakpoolne teda üle kattis, hüüdis ta äralibisevale järele nende pühakirja sõnadega, mida ta üle kõige oli armastanud: „Küll olid sa mulle magus, Naemi, minu tütar! Armas! Meeldiv! Oru liilia! Saaroni roos!"

Siis tundis ta viimset lehvitavat tervitust. Kuid Samael oli temast tugevam ja ajas hinge edasi. Siis kukkus ta näoli maha, iialgi polnud ta nii raske ja mullane olnud kui nüüd, ja ta lamas palju tunde õudses nõrkuses. Põlesid küünlad, ja surnu oli sirutanud sõrmed šini märgina; kuid ükski märk ei aidanud, kedagi polnud ruumis, ta jäi üksi, abitult, tuimalt ja südant kokkunöörivas hädas Samaeliga, Vasakpoolsega.

Poolikute sõnadega andis hertsog Weissenseele mõista, mis oli juhtunud. Ratsavirgats Süssi juurde oli juba ammu teel. Karl Aleksander, oodates juuti, oli lärmakalt rõõmus, sõi palju, jõi, ropendas, käis jahil.

Weissensee kuulis ainult, et laps oli surnud. Tal õnnestus jääda viisakaks ja tasakaalukaks hertsogi juuresolekul. Jäädes üksinda, killunes ta kui klaas. Juut oli temast üle. Jälle oli võitnud juut. Laps oli surnud. Ta ei olnud mustatud, rüvetatud, murtud, ta oli lihtsalt surnud; puhas, naeratades kõrgustest viirastuslikult ja armsalt. Juut ei olnud naljakas, käkerdatud, must kupeldaja nagu tema; juut oli peaaegu traagiline ja märter, tema aare ei olnud tumestatud ja mudaga määritud; kui teine tahtis seda haarata oma roojase käega, haihtus see puhtasse jumala õhku. Nüüd ei ole enam mõtet olla uudishimulik, nüüd ei kõditanud see teda enam sugugi: näha juudi nägu. Ta istus lõdvalt, tühjaks õõnestatult, küürus tugitoolis, kordas kaunis mõttetult ja ikka jälle omaette: „Nenikekas, Judaie! Nenikekas, Judaie!"

Samal ajal kihutas Süss Hirsausse. Kui saabus teadaanne, et hertsog on Hirsaus, ta tulgu kohe, minutitki viivitamata sinna, oli ta kurgulagi muutunud hirmust külmaks. Tal oli kindel teadmine, et last ähvardas mingi

hädaoht, või oli see juba sündinud. Hirsaus, Weissensee majas teatati, et hertsog olevat välja sõitnud, ta olevat arvatavasti metsas, kas ta soovivat rääkida härra konsistooriumi presidendiga. Kuid Süss ei oodanud viivitavat, abitult segadusse sattunud Weissenseed, vaid ruttas kohe metsa. Külavahetee. Plankaed. Kõrged puud. Lilleterrassid. Valge maja. Ei teenrit. Ei hertsogit. Ei rabit. Kui tõmmatud, väiksemagi eksimuseta, kaalutlemata, viivitamata, astus ta otseteed suurde õppetuppa. Kaetud aknad. Suured küünlad. Surnu, käed rinnal, sõrmed asetatud šini märgina. Süss vajus kokku. Lamas palju tunde meelemärkuseta.

Kui ta avas silmad, seisis rabi tema ees. Rabi nägi kokkuvajunud, raugaks muutunud meest. Painduv, elastne selg lookas ja lõtv, siledad valged põsed lohku vajunud ja plekilised, pruun juus inetult värvitu. Rabi oli balsameerinud surnu, nüüd käis ta edasi-tagasi, süütas uuesti küünlad, valas deemoneid peletavat vett.

Pärast pikka, igaviku kestnud vaikust küsis Süss: „Kas ta suri hertsogi pärast?"

„Ta suri sinu pärast," vastas rabi Gabriel.

„Kui ma oleksin temaga ära läinud," küsis Süss, „ammu, kaugele, vaikusesse, kas ta siis ei oleks surnud?"

„Ta suri sinu pärast," ütles rabi Gabriel.

„Kas saab rääkida surnutega?" küsis Süss.

Rabi Gabriel värises. Siis ütles ta: „Raamatus seisab surnute malevate kohta: Mõelge hästi ühele surnule ja ta on seal. Teie võite teda sisemiselt vannutada, ta peab tulema; teda kinni pidada, ta peab jääma. Mõelge temale armastuse või vihaga, ta tunneb seda. Tugevama armastusega, tugevama vihaga, ta tunneb seda tugevamalt. Surnu tõuseb üles igal tema auks korraldatud pidustusel, ta hõljub iga temale pühendatud pildi ümber, ta kuuleb iga tema kohta käivat sõna."

„Kas ma saan temaga rääkida?" küsis Süss.

Rabi Gabriel värises tugevamalt. Siis ütles ta: „Ole puhas, ja tema on rahus. Kui sa sisse hoovad kolmandasse maailma, vajub tema ühes sinuga kolmanda maailma merre."

Siis vaikis Süss. Ta ei söönud, ta ei joonud. Laskus öö, algas päev, ta ei liigutanud end.

Rabi ütles: „Hertsog tahab sinuga rääkida." Süss ei vastanud. Karl Aleksander astus sisse ja põrkas tagasi. Peaaegu ei oleks ta meest ära tundnud. See inimene mustjate, määrdunud habemetüügastega ümber suu ja mööda põski üles, inetu värvitu juuksega, sissevajunud punakate, tardunud, vettjooksvate silmadega: see oli Süss, tema juut ja finantsdirektor, suur kavaler, naiste himur unistus?

Kareda, kähiseva häälega, köhatades ja mitu korda alustades ütles Karl Aleksander: „Olgu ta mees, Süss! Ärgu ta end puurigu oma valusse. Ma nägin tütarlast, ma tean, milline ta oli. Ma tunnen väga hästi, mida ta seal kaotab. Kuid mõelgu ta, tal on veel palju muud elus. Tal on oma hertsogi heasoovlikkus ja armastus. See olgu talle lohutuseks."

Vaikse, ühetoonilise, kummaliselt tardunud alandlikkusega vastas lohakilejäänud, inetu mees: „Jah, härra hertsog."

Karl Aleksandril hakkas kõle sellest vaiksest jah'ist. Hertsogile olnuks meelsam, kui Süss oleks näidanud oma haavumist ja tema, hertsog, oleks saanud vähe karjuda ja siis jälle hea olla. Selline mungalik olek ei sobinud talle sugugi. Kuidas oli Schütz öelnud: lõhnavat juudi kooli ja surnuaia järele. Ebamäärane mälestus meenutas talle kärisevat ennustaja häält ja seda, millest see oli vaikinud. Ta tahtis saada selgust, ta tormas koos uksega tuppa. Ta ütles teatud heatahtliku, toorevõitu aususega: „On rumal, et see juhtus just siis, kui mina siin olin. Mis õnnetus see õieti oli, ei tea ükski inimene, ei suuda välja urgitseda ükski juut, kristlane ega ennustaja. Mina leidsin tema, seal lamas ta lillede vahel ja oli surnud. Tema oletab muidugi, et mina olen selles süüdi. Kuid mina mõtlen, et ta on eksiteel."

Ja kuna Süss vaikis, lisas ta juurde: „Mul on südamest kahju, juut, tõesti ja tõeliselt. Ta ärgu pidagu mind mõneks prassijaks, kes maksku mis maksab oma tahtmist peab saama. Muidugi ripsutasin ma veidi tiibu. Kuid oleksin ma seda võinud ette näha, ma oleksin jalga lask-

nud. Käesuudlustki ei oleks ma nõudnud. Ausõna! Kes oleks võinud seda arvata, et tüdruk nii vähe aru saab naljast!"

Sama vaikse, külmunud alandlikkusega ütles Süss: „Jah, Hiilgus, kes oleks võinud seda arvata."

Karl Aleksander vaikis jahmunult. Siis ütles ta uue hooga: „Ma ei usu, et ma selles süüdi olen. Kuid kui ma olen, palun ma temalt vabandust vorminõuetele vastavalt. Ma ei taha, et midagi astuks meie vahele. Ärgu kandku ta mulle viha! Teenigu ta mind truult nagu seni! Andku tema mulle oma käsi!"

Siis pani Süss oma käe, väga külma käe, hertsogi suurde kätte. Veidi aega seisid mõlemad mehed nõnda, käed surumiseta teineteise peos, rõhuv, ahistav halvatus kandus ühelt teisele. Aknad olid kinni kaetud, vilkuvas küünalde tules liigutasid ja sirutasid endid maagilised kujud, Samael, Vasakpoolne, oli ruumis Nii seisid nad, tegelikult üksainus kuju tollest kahvatust ringmängust, mida nad olid tantsinud unes ja udus.

Hertsog rebis end lahti sellest seotusest. „Hästi!" ütles ta. „Matku ta nüüd oma surnu! Sõitku ta siis Ludwigsburgi! Seal on tööd!"

Sellega ta läks. Hingas rõõmsalt selget päeva, piinlik lugu jäi selja taha. Ta oli, jumal teab, käitunud kui vürst, kel oli süda ja kes kuulus suurilma. Heatujuliselt ja väga rahulolevalt murdis ta ühe pidulikult rõõmsa õie terrassilt. Läks raskel sammul, valge maja selja taga, vilistades läbi metsa, rõõmustas päikeselaigu üle, sõitis heas tujus tagasi oma pealinna.

Surnu juures kükitas Süss. Inetute habemetüügaste all naeratas ta kahvatuil huulil sügavat, kavalat naeratust. Sõnadeta kutsus ta last, ja laps kuulis. Ta jutustas surnule, kui kaval ta olevat olnud ja ta seletas temale oma kavatsetud kättemaksust. Kas ei olnud ta mees? Kas ei olnud ta end ohjeldanud ja ei olnud külm? Mitte ainult, et ta hertsogile kõri kallale ei olnud hüpanud, ta oli öelnud talle sõbralikke sõnu ja ta keel ei olnud halvatud. Ta oli ulatanud hertsogile käe ega olnud teda ära kägistanud, tema hõngu oli ta sisse hinganud ega olnud lämbunud. Kuis oli ta segaduses, too teine. Ta ei suutnud

taibata, et laps oli päris lihtsalt läinud, enne kui tema oma kõrguslikku iha oli suutnud rahuldada.

Mida oli ta öelnud lõpuks? Et Ludwigsburgis olevat tööd? Hertsog tahtis teda ära osta äriga, tehingutega ära sahkerdada tema lapse surma! See loll, see seitsmekordselt pimedusega löödu! Kuid tema oli jäänud rahulikuks, sõbralikult ja alandlikult oli ta vastanud ja jäänud rahulikuks. See teine rõõmustas muidugi, et ta nii odavalt oli lahti saanud. Seal lamas laps, pundar surnud liha, vaene kuhjake süüdistust ja kõdunemist. Ah jaa, mõtles ta arvatavasti, too teine, kui ta mulle selle surnu palge ees kõri kallale ei karga, siis on ta tulevikus päris vilets. Mööda lastud, härra hertsog! Mööda lastud, kõige hiilguslikum härra mõrtsukas! Süss ei ole nii lihtsalt mühaklik, ta ei ole palgasõdur, talupoeg ega tölplane, et teda rahuldaks niisugune ühekülgselt toores kättemaks. Tema korraldab oma kättemaksu peenemalt. Ta ajab selle keema ja praeb ning keedab selle igast küljest küpseks.

Ta naeratas sügavamalt, ta tõmbas oma kahvatud huuled kõrgele üles, ja hambad, alati läikivalt valged, olid kollased ning luukuivad.

Paksuvõitu rabi Gabriel läks läbi toa oma tülikate sammudega. „See ei ole õige tee, Josef," ütles ta äkki oma käriseva, pahura häälega.

Süss vaatas üles, vaatas talle vaenulikult otsa. Ohoo! Oli see jälle siin! Tahtis teda jälle veenda? Mis talle siis jäi, kui mitte kättemaks? Kas tahtis see end vahele segada oma õilsate tarkusesõnadega? Viska kedagi kuristikku ja ütle talle: Ära kuku! Ta vaatas talle otsa vihkavalt oma väsinud, põletikuliste silmadega. Kuid ta ei öelnud midagi.

Ka rabi Gabriel vaikis. Tummalt istusid mõlemad laiba juures. Nende mõtted rändasid ise teid. Kuid Samael, Vasakpoolne, oli ruumis ja kõigil teedel pöördusid nende mõtted jälle tagasi Samaeli, Vasakpoolse, juurde.

Rooma riigi juudi-kogudustest lendas läbi teade: reb Josef Süss Oppenheimeril, ministril ja suurel härral Württembergi hertsogi juures, Iisraeli päästjal hirmsast, õudsest hädast, on surnud laps. Tal on olnud tütar,

ainuke laps. Tema laps on surnud. Ta läheb ja matab lapse Frankfurti. Kiidetud olgu sina, Jahve, jumal, õiglane kohtumõistja.

Siis asusid teele mehed kõigist kogudustest, idast ja läänest, lõunast ja põhjast, et matta Iisraeli päästja suurest hädast, reb Josef Süss Oppenheimeri laps. Tulid Fürthi, Praha ja Wormsi rabiinid, tuli Hamburgist meie õpetaja, rabi Jonathan Eybeschütz, tagakiusatud ja kardetud, salajane kabalistliku Messiase Sabbatai Zewi jünger ja järeltulija.

Hirsausse, valgesse lilleterrassidega majja tulid Frankfurdi rabiin ja temaga koos Isaak Landauer, tuntud rahandusmees. Ta surus Süssil tugevasti ja sõnatult kätt. Tegelikult oleks ta pidanud rõõmustama, et Württembergi finantsdirektor ei näi sugugi enam nii edevana kui mõni goj ja kavaler; ei, oma inetu, lohakilejäetud habemega ja räpaselt rippuvate riietega oli ta välimus väga juutlik ja lõhnas getto järele. Kuid Isaak Landauer, nii väga, kui see teda ka ei ahvatelnud, surus alla iga seesuguse märkuse, hõõrus lõdisevaid käsi, vangutas pead, suges punakasblondi, luitunud habet, neelatas ja vaikis.

Siis asetati laps kirstu. Rabi Gabriel pani talle väikese kuldse amuleti kaela, sõna Šaddai, ümbritsetud Taaveti kilbist. Ta andis märku Süssile. Kollase veretu käega tõstis see surnu pea, ja läikivalt musta juukse alla, mis ikka veel ei olnud tuhmunud ega kustunud, raputas rabi peotäie mulda, rammusat, musta, sõmerat mulda, mulda Palestiinast, Siioni mulda. Siis naelutati kirst kinni. Oma õlgadel kandsid kirstu neli meest, paksuvõitu rabi Gabriel, kõhnaks jäänud, räpaselt habetunud Süss, leebe, närbunud Frankfurdi rabiin Jaakob Josua Falk ja lotendavas juudikuues Isaak Landauer; oma õlgadel kandsid nad surnu valgest majast läbi pidulikult rõõmsate lillede, läbi metsa plankaia äärde, seal ootasid teised juudi mehed, nad võtsid nendelt selle kerge kandami, viisid oma õlgadel edasi, ja pool miili eemal ootasid neid jälle teised ja ikka iga poole miili järel jälle teised. Nii viisid nad Josef Süss Oppenheimeri lapse läbi terve riigi ja üle piiri kuni Frankfurdi linnani. Ja väike kirst ei puudutanud maad, ei sõitnud ühelgi sõidukil, see libises ühelt

elavalt õlalt teisele elavale õlale kuni Frankfurdi linnani. Kuid kirstu järel sõitis suur käru ja tee ääres, mida mööda kanti kirstu, seisis palju juute. Kui vaikiv lühike leinarong nendest möödus, ütlesid nad: „Kiidetud olgu sina, Jahve, jumal, õiglane kohtumõistja!" Ja nad puistasid igaüks peotäie mulda kärusse, rammusat, musta, sõmerat mulda, mulda Palestiinast, Siioni mulda. See oli määratud oma pea jaoks ja oma kirstule; kuid nad puistasid selle kärusse ja andsid seda meeleldi. Sellega sai matta täielikult pühasse kodumaa mulda meie õpetaja ja härra, reb Josef Süss Oppenheimeri laps, Oppenheimeri, kes päästis Iisraeli hirmsast, õudsest hädast.

Frankfurdi linnas mustendas juudikalmistu rahvahulgast. Nad seisid hääletult, need liikuvad, kisendavad, kui Süss kirstu juures tunnistas: „Kiidetud olgu sina, Jahve, jumal, õiglane kohtumõistja." Ja nad vastasid kooris: „Tühine ja mitmekesine ja tühja tuule tagaajamine on maailm; kuid ainus ja igavene on Iisraeli jumal, olev, tõeline Jahve." Ja siis vajus väike kirst Siioni mulda ja Siioni muld kattis väikese kirstu. Ja kesk vaikivaid tuhandeid luges Süss kuival, kõlatul häälel palvet jumaliku nime pühitsemisest. Ja nad kitkusid rohtu ja viskasid seda enda selja taha. Ja nad ütlesid: „Niisama kui rohi, närtsime meie päevavalgusest." Ja nad ütlesid: „Meie mõtleme sellele, et meie tolm oleme." Ja siis pesid nad käed jooksvas, deemoneid peletavas vees ja lahkusid kalmistult.

Ja kolmkümmend päeva loeti kõigis juudi-kogudustes üle terve Rooma riigi palvet jumala nime pühitsemisest neitsi Naemi eest, Josef Süss Oppenheimeri, meie õpetaja ja härra tütre eest.

Stuttgarti tagasi saabunud, viskus Süss kibestunult, vihaselt töö kallale. Hoolimatult tungis ta nüüd katoliku projekti, haaras enda kätte kõik, mis asetses kusagil tema tegevuspiirkonna kõige kaugemalgi äärel. Heitis kõrvale oma orjalikkuse ja lahkusekargu. Mingi piiritu, sünge, pilkava upsakusega kohtles ta tervet oma ümbruskonda, laskis ministritel hüpata nagu teenritel.

Temast hoovas morni, vihast põlgust kõige selle vastu, mida tavaliselt nimetati inimlikuks väärsuseks, vabaduseks ja vastutuseks. Õudse, mängleva tujukusega sundis ta temast sõltuvaid ikka uutele, üleliigsetele alandustele, ja seisid nad siis palja päi, nende inimõiguste natuke ära võetud ja puruks kistud, siis pilkas tema neid vaikse, alasti pilkega ja tema kuristikutaoline inimestepõlgus nautis nende roomavat kannatust.

Väga avalikult ja suurimal mõõdul röövis ta hertsoglikke kassasid. Ta arvestas endale hiiglaslikke vahendustasusid, müüs hertsogile määratult kõrge hinna eest väärtusetuid juveele. Ta pani uued koormad ägavale, kokkulangevale maale ja mida ta sel kombel välja pressis, juhtis ta varjamatult mitte Karl Aleksandri, vaid oma varalaegastesse. Kui ta seni oli rõhunud hertsogiriiki, et välja pressida raha asjalikult ja otstarbekohaselt, siis nüüd kägistas ja rõhus ta maad peenest, süngest lõbust, mida valmistas talle rõhumine. Seda kõike tegi ta jultunud avalikkusega, nähtavasti selleks, et Karl Aleksander seda märkaks, katsus igal kombel oma asjaajamisega hertsogit ärritada. Kuid see vaikis.

Juudi välimus muutus. Libisev, vetruv kõnnak oli kangem, ohvitserlikult toorem. Ta põsed olid karmimad, kindlameelsemad, ja rikkaliku lainelise kastanpruuni juukse, mida ta enne, kus see vähegi sobis, oli kandnud katmata, peitis ta nüüd alatiseks valju paruka alla. Terve mees oli vanem, kalgim. Madal hääl oli kaotanud oma silitava, veenva kõla; sageli kurises see ainult peremehelikku, vastikut, inetut, nagu vaenlased ütlesid, juudi žargooni. Kaarjad, lendlevad silmad jäid vilkaks ja luuravaks, ja tavaliselt isegi täis püüdlikku andumust; kuid mõnikord tekkis märkamatult neisse midagi torkavat, väga mürgist ja nad suutsid vaevaliselt ohjeldada vaenulikku, kollakat, tumedat tuld.

Raskemalt astus ratsaniku all mära Assjadah. Ta ei kandnud enam oma seljas hiilgavat, vihatud ja siiski imeteldud, aadlikult vaba peremeest; ta kandis koormat, tundetut kubjast, kes iseend koormana kaasas kandis, kõigi vaenlane ja kõigist vihatud.

Ta korraldas hiilgavaid pidusid nagu ennegi. Kuid need peod olid mürgitatud ja külalised ei tundnud nendest rõõmu. Ta armastas niisugustel juhtudel ühele või teisele suurimas avalikkuses, kas komöödias või kuidagi teisiti, öelda hästi tabavaid, südanthaavavaid õelusi, palutud külalise kodust või poliitilist viletsust alasti kiskuda; ta tabas hästi koha, kus see oli kõige valusam, ja väga paljud tema külalistest istusid närivas, kibelevas rahutuses, kas neid säästetakse sedapuhku.

Naistega käitus ta pilkava, kõrvaleheitva viisakusega. Üks naine oli olnud; mattvalge oli ta nahk ja tema silmad unistasid aastatuhandete unelmaid; kui ta rääkis, oli ööbiku hääl tema väikese hääle kõrval varese kraaksumine. Nüüd lamas ta Frankfurdis, muld tema all, muld tema peal. Mida need teised siin tahtsid? Nad hingasid, lobisesid, naersid, ajasid laiali reied, kui neid suudeti enda kasuks veenda. Nojah, nii need olid: kuid too teine oli elanud.

Weissensee oli toibunud oma sügavast hämmeldusest ja nõutusest, nuuskides Süssi ümber. Siin kääris midagi, selles hiiglaslikus, mõõtmatus mehes, kes oli teistsugune kui kõik teised, üks suurejooneline sädelev, tuhandevärviline kohutav, hävitav õnnetus. See polnud mees nagu tema, see polnud mees, kes tõmbub küüru ja on vait. Nautides juba ootuses, tundis konsistooriumi president plahvatuse väävlilõhna, ja ainult iha sellele kaasa elada hoidis tühjaksõõnestatut veel püsti.

Ja Süssi väljakutsuv ülemeelikus kasvas. Ta esines kui riigi peremees, ei tundnud mingit piiri.

Samasse aega langes ka noore Michael Koppenhöferi lugu. Juhtus see asi nii:

Pärast kaheaastast õppereisi läbi Flandria, Prantsusmaa ja Inglismaa oli noor inimene, professor Johann Daniel Harpprechti õepoeg, sugulane ka Philipp Heinrich von Weissenseele, tulnud tagasi švaabi kodumaale, et astuda Württembergi hertsoglikku teenistusse kohtukirjutajana. Väga suurekasvuline, pruunikad julged põsed, tugevsinised silmad tumeda juukse all, nägi kahekümne-kolme-aastane välja Magdalen Sibylle'i vennana. Noormees oli oma reisilt kaasa toonud tormi-

seid ideesid inimese vabadusest ja vastutusest, metsiku viha igasuguse vägivallavalitsuse vastu; kõik need noored, märtsirohelised, puhtad mõtted uuest, paremast riigijuhtimisest, õiglasemast, humaansemast korrast täitsid teda hooga, jõuga ja ülejäägiga, peaaegu purustasid noore, hõõguva inimese rinna.

Ta elas Harpprechti juures. Vananev härra, kelle naine oli pärast mõnekuist abielu väga noorena surnud ja kes oli õepoja üles kasvatanud ning tundnud noormehe kaheaastase välismaal viibimise ajal ta järele suurt puudust, paiskas nüüd terve oma sõnaohtra, karmi armastuse noormehele.

Michael Koppenhöfer oli oma reiside mõjul muutunud kahekordselt uhkeks oma kodumaa põhiseadusele, mis oli teiste saksa riikide riigilepingutest vabam. Ta oli küll ikka teadnud hertsogi sõjaväelisest, würzburglase jesuiitlikust, juudi rahvamajanduslikust isevalitsusest. Kuid oli üks asi seda lugeda kirjadest ja brošüüridest, hoopis teine oli seista selle keskel, näha häbematut rõhumist, alasti, pilkavat vägivalda, näha silmadega, haarata kätega. Noor inimene nägi äritsemist kohtade ja ametitega, sahkerdamist õigusega, rahva kurnamist. Alla käinud ja kodutud Urachi Schertlinid, maalt välja aetud tema noor, teistest kõige andekam nõbu ja sõber Friedrich Christoph Koppenhöfer, ahastusse ja surma aetud peatollija Wolff, kojadirektor Georgii. Leelisest söödud ja puruks näritud rikas, ilus, õnnistatud maa, tuhanded aetud sunniviisiliselt lippude alla, kümned tuhanded kaltsudes ja näljas, sajad tuhanded alla käinud ihult ja hingelt. Külluses ja sugulises kõlvatuses end laiutav piiripidamatu hoov, kirjutes mundrites häbematult uhkeldav vägivald, pilkav paragrahviväänamine mürgiselt võiduröömutsemas selge, õilsa põhiseaduse üle. Liigkasuga oli laostatud valitsus, hooramisega kohus, vabadus, see armas, kiidetud vabadus oli muutunud pilkeks ja pühkmekaltsuks, millega pühkisid oma tagumikku hertsog, jesuiit ja juut.

Püha, näriv, mässav viha täitis noormeest, täitis teda pilgeni, tõmbas mehelikumalt pingule tema julge pruu-

nika näo, süütas tungivamalt tema silmade tugeva sina. Oh, tema painduv, noor kõneoskus! Oh, tema õilis viha ja perutamine! Sööbiv kurvastus kodumaa mädanemise pärast oli tugevalt vapustanud vana Johann Daniel Harpprechti. Nüüd pani kindel, otsekohene mees terve oma lootuse noormehele, ja üksildase kuivalt igavad õhtud lõid haljendama ning õitsema värske sihvaka noormehe juuresolekust.

Süssile oli kohtukirjutaja olnud ikka vastumeelt. Teda oli vihastanud noormehe kõrge kasv, tema range, nurklik esinduslikkus, milles sellegipoolest ei olnud midagi mühaklikku, talupoeglikku. Ka silmanähtav poliitiliste veendumuste otsekohesus oli pahandanud Süssi. Poliitilise opositsiooni taga peitus tavaliselt isiklik kasu; kui mitte, siis puudulik andekus. Et noormees tunnistas end oma kuulsa onu demokraatia pooldajaks, poleks tekitanud suuremat imestust; kuid et liikuv, kõigi heade, tõusu soodustavate annetega õnnistatu oma teenistuskäiku ohustas niisuguse metsiku löömaga valitseva korra vastu, oli tõendiks, et riigis oli ikka veel poliitilist veendumust, ja kui niisugune vihastas see. Siiski kartis Süss tegelikult niisama vähe kohtukirjutaja Michael Koppenhöferi tormakust kui ajakirjanik Moseri osavat paatost, ja enne Hirsau elamust oli jätnud tülitamata nii ühe kui ka teise, ning mässumeelne ametnik ei olnud karistatud vähemagi noomitusega.

Nüüd, pärast Hirsaud, süttis mürgitatud mehe tuli süngemalt noormehe murdmatust, vabameelsest ja suurest julgusest. Ta suunas noormehele oma morni pilgu, seadis end mänglevalt kuritahtlikuks kallalehüppeks. Noormehe ettevaatamatuse juures leidus peagi alus teda teravalt ja karistavalt hoiatada.

Vana Johann Daniel Harpprecht oli niisuguseid kokkupõrkeid juba ammu ette näinud; kuid ta ei söandanud summutada Michaeli ilusat leegitsemist. Olla ebatark oli nooruse hea õigus, söösta kõverale, et seda õgvendada, ka siis, kui käsi sealjuures halvati. Kuid mõte, et ta jälle pidi veetma oma väsinud õhtud üksinda, noormehe soojendava paisteta, nööris tema rinda, mattis tema hingamist, tõusis mõrult kurku. Siiski lootis ta,

et tema, Harpprechti, autoriteet takistab Süssi ette võtta midagi rangemat Michaeli suhtes.

Kesk isamaa viletsust, ümberringi valitsevas kohutavas korralageduses nägi kohtukirjutaja Michael Koppenhöfer suurt ja õrna tuld. See oli preili Elisabeth Salomea Götz, tütar. Tema blond, pastellvärviline armsus tungis sügavalt unistavasse, kergelt süttivasse noormehesse. Kui ta veel pealegi kuulis, kuidas preili leebelt, kuid visalt panevat vastu Karl Aleksandri tiivaripsutustele, paistis ta noormehele inimliku vabaduse võrdkujuna. Pildid sulasid teineteisesse ja ta rääkis armsast vabadusest ning veetlevast preili Elisabeth Salomea Götzist ühtede ja samade oskussõnadega.

Nüüd arvas Süss, et tal ei ole enam vaja hoolida Harpprechtist. Noor Michael Koppenhöfer vallandati ametist, kuna ta, hoolimata hoiatusest, ikka veel oli jätnud tähele panemata aukartuse hertsogi vastu ja oli rääkinud temast sündsusetult, jumalavallatult ning teotavalt. Erilise heasoovlikkuse ja armu tõttu loobuti kriminaalsüüdistusest tema vastu. Kuid tal tuli lahkuda riigi piiridest neljateistkümne päeva vältel ja jääda eluajaks väljasaadetuks.

See oli alati silmapiiril seisnud. Kuid nüüd, mil see juhtus, oli see siiski ootamatu ja paiskas vana Harpprechti ümber. Oh, üksi ja lagedalt istuda suures, tühjas toas, ainult raamatute ja pärgamentide vahel; ja ainukeseks seltskonnaks on varjud väljaspool lambivalgust. Nad tihenesid kõhnadeks, kõverateks väljarändajateks, nälgivateks ja räbaldunuteks, või jälle sirutusid kõhnad, ahned juudisõrmed kellegi järele. Nagu ikka, sööstsid need sõrmed kellegi kallale ja võtsid sellelt õhu. Ja kui oleks siin noormees, kangekaelne ja elav, ja kui ta tõstaks oma tihedad, tumedad silmakulmud, haihtuksid need varjud, tema tugevsinised silmad ajaksid kõigist nurkadest välja ähvardava, külmetava hämaruse. Kuid teda ei ole siin; juut saatis ta maalt välja, juut ei lase teda tema juurde.

Tüse härra maadles endaga, sai endast võitu, otsustas, seisis hertsogi ees. Ta ei olnud iialgi palunud, ta oli alati nõudnud täit õigust, oli harjunud, et tuldi tema

juurde ja paluti teda. Seadusest vääramatult kinnipidavale mehele oli kurjaks piinaks seista palujana ja sõnad tulid pikkamööda takerdudes. Otsus olevat õiglane ja isegi mitte karm, kuid hertsog mõelgu, paljugi ei olevat riigis korras, ja kui noor inimene oma rahulolematust avalikult väljendab, on see võib-olla parem, kui et ta pruulib nagu teised salaja mürki. Karl Aleksander kuulas süngelt pealt, surus tugevalt täis piina tema ees seisja kätt, lubas ebakindlalt veel järele mõelda.

Järsult nõudis ta ettekannet. Süss tuli isiklikult aru andma. Jaa, kõik olevat nii, nagu professor seda oli kirjeldanud. Ainult olevat kumbki, tema, Süss, ja professor eriarvamusel, mis olevat vajalik vürstliku lugupeetavuse säilitamiseks. Pahandatult sähvas hertsog Süssile, missugusesse pahandavasse olukorda olevat asetanud teda Süss, sest nüüd pidavat ta selle otsuse tagasi võtma või teenelise ja auväärse mehe esimese ning ainsa palve tagasi lükkama. Häbematult ja mürgiselt vastas Süss, ta saavat aru, et Tema Hiilgusel on raskem tagasi lükata švaabi professori kui juudist finantsnõuniku soov. Kuid temal on olnud veel teisi, väga häid põhjusi kohtukirjutaja tee pealt kõrvaldamiseks. Nimelt, lisas ta jultunud intiimsusega juurde, kui hertsogil ei olevat edu daamide Götzide juures, siis olevat selle peamiseks põhjuseks noormees, kes Tema Hiilgusele, vähemalt preili Elisabeth Salomea suhtes, teel risti ees seisab. Süngelt urisedes vaikis hertsog.

Jäänud üksinda, otsustas ta nüüd jätta kohtukirjutaja nimme riiki. Juut on niisama mõranenud peaajuga kui häbematu. Ohoo! Kas peab ehk tema, Karl Aleksander, kartma, et närune demokraat ja mässaja jõuab preili juures enne teda sihile? Või arvab juut, et nüüd, pärast Hirsaud, on temal, hertsogil, hirm iga neiukese ees, ja et ta ei usalda enam oma mehelikkust. Teda valdas mingi pöörane himurus. Tuhat ja tuline! Tema nimi on Karl Aleksander, Württembergi ja Tecki hertsog ja ta teeb neiu, hoolimata kõigist mässulistest, väikeseks ja taltsaks. Igal juhul ei karda ta võistlust ja tühistab otsuse.

Kuid silmapilgul, mil ta tahtis hakata käsku dikteerima, arvas ta paremaks veel kord läbi mõelda ja lükkas selle homsele. Järgmisel päeval läks ta Ludwigsburgi. Lõbustused, esindamine, teised poliitilised asjaajamised tungisid esiplaanile. Tuli päev, mil kehtestus otsus ja mingit muutvat korraldust ei olnud ilmunud. Noor Michael Koppenhöfer oli sunnitud maalt lahkuma, samuti kui tema nõbu Friedrich Christoph, ja professor Johann Daniel Harpprechti õhtu jäi tühjaks ning valgusetuks.

Karl Aleksander ei võinud esialgu kuigi hästi midagi olematuks teha. Kui ta mõtles daamidele Götzidele, oli ta tegelikult sellega väga rahul. Kuid seda ta endale ei tunnistanud. Teda haaras pigemini sünge viha juudi vastu. See oli süüdi kõiges; see oli asetanud tema valiku ette: Harpprecht või tema, juut.

Süss teadis, et Karl Aleksander ei olnud tegelikult iialgi tulnud toime ühegi teadliku nurjatusega; kindlasti ei tunnista ta endale ka selle väljasaatmise õigeid motiive. Seepärast sügeles nüüd Süssil anda tõuge selleks, et see otsus nüüdsest peale hertsogit näriks. Ja ta viskas parajal juhul vahele: „Nüüd, pärast seda, kui me noore Koppenhöferi teelt kõrvale toimetasime, edeneb seiklus daamide Götzidega paremini." Hertsog tahtis söösta kallale, kuid ei jõudnud urisemisest kaugemale ja vastas suurema rõhuta: „Meie? Meie?" Kuid Süss rahuldus naeratusega ja vaikis.

Süssi vaenlaste kõrvu ulatus jutt, et hertsogile oli juudi teguviis noore Koppenhöferi suhtes olnud liiga kiire ja ebasoovitud. Nad ei saanud aru hertsogi pikameelsusest, kasutasid juhust tormijooksuks niisugusele arusaamatule kannatlikkusele. Nad osutasid sellele ja tõendasid paljude arvudega, kuidas Süss rõhuvat ja tühjendavat maad ainult oma kassadele, ilma et sealt midagi ka hertsogile osaks saaks, kuidas juut iga tehinguga teda tüssavat ja liigkasu võtvat. Nad rääkisid peaaegu kaks tundi, ja Karl Aleksander ei saatnud neid minema; ta kuulas nad lõpuni, ja ta laskis endale täpsemalt seletada üksikasju, millest ta hästi ei olnud aru saanud; kõigepealt laskis ta Dom Bartelemi Pancorbol

selgitada endale, kui häbitult Süss teda alaväärtuslikkude kalliskividega tüssavat ja petvat. Kui härrased olid lõpetanud, laskis ta need viisakalt minema, ühegi märkuseta.

Järgmisel päeval, kutsumata, ilmus Süss residentsi. Ta olevat kuulnud, ütles ta, et jälle intrigeeritavat tema vastu. Ta tahtvat ära hoida enda häbistuse, et tema paberid teiskordselt läbi nuhitakse. Seepärast palub ta korduvalt, alandlikult ja tungivalt enda vallandamist.

„Kuule, juut!" ütles Karl Aleksander. „Sa müüsid mulle oktoobris ühe kivi rohkem kui viie tuhande tukati eest. Mis on see kivi väärt?"

„Täna mitte viitsadagi," ütles juut. Ja vaadates otse hertsogile silma, lisas ta jultunud, vastiku naeratusega: „Jaa, niisugustel kividel on asjaarmastajate hind ja nende väärtus muutub."

„Hästi," ütles Karl Aleksander. Siis vaikisid mõlemad. Hertsog helistas ja käskis kohe ilmuda kojakantsler Schefferil, kõige kiiremalt. Kuid möödus kakskümmend minutit kantsleri tulekuni ja nende kahekümne minuti vältel ei rääkinud kumbki mees sõnagi. Nad ei mõelnud ka mitte teineteisele. Oli sügav, kummaline, täidetud vaikus valges, suures, toredas ruumis. Pildid ja nägemused tulid ja läksid hertsogi juurest Süssi juurde, Süssi juurest hertsogi juurde. Ennustaja kärisev hääl oli nendes nägemustes, ja surnud laps oli nendes, sõrmed välja sirutatud šini märgina.

Lõpuks tuli härra von Scheffer. Ta kuulus nüüd Süssi vaenlaste hulka, ta hakkas higistama, niipea kui juuti nägi, oletades, et hertsog tahab panna teda juudiga vastamisi ja et ta on väga raskes seisukorras selle kuradiosava mehe ees.

Kuid kõik läks teisiti. Kantsler vaevalt sisse astunud, ajas hertsog end sirgeks ja ütles rangelt, sõjaväeliselt, jääkülmalt, käskivalt jahmunud ministrile: „Kohalviibiv härra finantsdirektor kaebab tema asjaajamise laimamise üle ja nõuab enda vallandamist. Silmas pidades tema teenistust, mis on sooritatud Meie täielikuks, armuliseks heameeleks, soovime Meie, et tehtaks kõik tema kohalhoidmiseks. Suvatsege nii siis, ekstsellents,

koostada kohe tunnistus, üks legitimatsioonitunnistus või absolutoorium [1] või kuidas teie seda soovite nimetada, üks hertsoglik seadusekäsk, mis vabastab härra finantsdirektori igasugusest vastutusest tema tegevuse eest nii minevikus kui ka tulevikus. Mitte keegi, olgu ta kes tahes, ei saa võtta teda vastutusele tema tegevuse pärast. Suvatsege koostada see tõend vastavalt kõigile vorminõuetele ja esitada Meile allakirjutamiseks, et see saaks välja kuulutatud järgmise nädala ametlikus teatajas. Meie ootame."

Karl Aleksandri hääl kõlas selle kõneluse kestel nii jäiselt, kindlalt, et ärahirmutatud kantsler ei julgenud vastu vaielda. Ei hertsog ega juut rääkinud sõnagi ajal, mil Scheffer tõendit koostas. Sõnagi lausumata kirjutas hertsog alla. Kärkis siis, end vaevalt veel valitsedes, kantslerile: „Ametlikku teatajasse see paberilipakas!" Värisedes taandus minister.

Süss tänas kõige orjalikumalt, kõige aukartlikumalt mõõtmatu, ärateenimatu armu ja erakordse usalduse eest. Kuid tema silmad ei olnud tänulikud, nad olid jultunud, nõudlikud ja pilkavad. Tummalt ja vaenulikult mõõtsid mõlemad mehed teineteist ja Karl Aleksander mõistis, et ta ei olnud end lahti ostnud.

„Mine, juut!" kisendas ta lõpuks märatsedes. Ja Süss läks. Kuid mitte nii nagu kantsler. Ta läks pikkamisi ja püsti päi ja sügava, enda võimust teadliku, õela naeratusega.

Kuid hertsog, jäänud üksi, vahutas, raevutses. Rebis, kiskus, hõõrus end veriseks vastu nähtamatut, purunematut, hirmuäratavat sidet enda ja teise vahel.

Linablond ekspeditsiooninõunik Götz, kes nüüd, silmatorkavalt noor, oli edutatud salakantselei asjadevalitsejaks, nägi ebameeldivusega hertsogi galantset jõupingutust oma ema, proua salanõunik Johanna Ulrike Götzi ja oma õe, preili Elisabeth Salomea ümber. Ta ei teadnud õieti, kuidas ta pidi käituma. Ühest küljest oli see

---

[1] Absolutoorium — (ladina k.) ametiasutuslik vabastamine teatavast kohustusest.

väga austav, kui valitseja ühe daami ümber lipitses, ja oli alama kohuseks kuuluda oma jumalast seatud valitsejale ihu ja hingega; ka tema karjäärile võis niisugune valitseja poolehoid olla ainult kasuks. Teisest küljest viis tee hertsogi juurest ja hertsogi juurde ikka jälle saatusliku juudi kaudu; ja tal oli mulje, et Elisabeth Salomea nägi juuti peaaegu meelsamini kui hertsogit. Ja kuigi Süss oli teatud määral puhastatud oma tavalisest juudi haisust oma positsiooni kaudu hoovkonnas, oli siiski piinlik ette kujutada õde ja ema lähemates suhetes mainitud juudiga. Ekspeditsiooninõunik oleks võib-olla oma sisemisele vastukäivusele teinud lühikese lõpu, oleks end teenistusest lahti võtnud, ema ja õega tagasi sõitnud Heilbronni lähedale, oma mõisa. Kuid seiklus napollannaga ja Karl Aleksandri haigestumine olid teda põhjalikult segadusse viinud, ta nägi end mässitud olevat ränka roima oma vürsti vastu, ja tema südametunnistus ei lubanud talle seda väljapääsu. Tummalt ja ebaselges hädas laskis ta asjadel areneda.

Kuid need arenesid esialgu longates ja kohmakalt. Süss tõmbas ikka jälle pidurit ega lasknud hertsogil edasi jõuda. Hertsog mängles tihti kavatsusega, ka seekord, nii nagu sageli, noppida vili vägivallaga; kuid ta tahtis suurustada juudi ees, et ta palja viisakuse relvaga võideldes saavutab sissepääsu lukustatud rüppe. Nii ootas ta; kuid pikaldane ootamine kuhjas tema iha ikka kõrgemale.

Ta saatis daamidele, vaheldumisi emale ja tütrele, ilusaid kingitusi. Neid tõi mustjaspruun, mamelukk, ikka vaikiv, nii et rahva seas peeti teda tummaks. See painduv, tumedalt läikiv inimene meeldis naistele, ta nägi välja nii võõras, melanhoolne ja loomataoline, tal oli suur menu teenijatüdrukute juures lossis ja ka palju kõrgemal pool. Magusad, blondid, õrnad daamid Götzid ärritasid teda väga; kingituste üleandmisel õgis ta tummalt nende pastellvärvilist armsust sügavate, kõrbkurbade silmadega. Kuid preili Elisabeth Salomea, märgates tema tungivaid ja sündsusetuid pilke, naeris talle heledalt ja plikalikult tundmusteta näkku.

Süss hoidis mõlemat naist kõvasti nööri otsas. Nad olid mõlemad lollilt ja piiritult armunud temasse, ilma et nad teineteise peale oleksid olnud armukadedad. Pigemini kruvisid nad teineteist üles Süssi mehelikkude annete vastastikuses imetluses. Ajal, mil ema ülistas Süssi geniaalsust, sest ta oli ammu aru saanud, et hertsogiriiki valitses juut ja mitte Karl Aleksander, ja kui ta siis Süssi kiitis, kui võimukas, hirmuäratav ja kardetud ta olevat ja siiski nii lahke, leidis tütar olevat Süssi meheliku, jõulise ja sellest hoolimata mitte mühaka ega ropendaja. Kui hoopis teistsugune ta oli kui kangekaelne Michael Koppenhöfer, hoopis teistsugune kui lärmakad, toored ohvitserid. Ja toetudes teineteisele nagu õed, unistasid nad taeva poole vahtides temast, nautisid, kuidas mõlemad maa esimesed mehed, hertsog ja juut, nende ümber lipitsesid, kuna ekspeditsiooninõunik ebamugavalt vaikis.

Süss oleks võinud omada mõlemat naist enne hertsogit. Kuid ta naeratas süngelt, kui ta sellele mõtles; ta tegi, nagu oleksid nad liiga kõrged tema puudutusele, ei pannud tähele nende vastutulelikkust, rahuldus nende juhtimisega, nii et daamid ei lasknud hertsogit ehile.

Kuid juhtus sellel ajal, et üks hollandi kalliskividekaupmees pakkus müüa üht haruldaselt kallist kivi, mida nimetati „Paradiisi silmaks". See kivi pärines Indiast, üks inglise seikleja oli selle sealt kaasa toonud, see oli küll mitte päris puhtal kombel saadud. Olgu kuidas on, „Paradiisi silm" oli omast liigist ilusaim ja puhtaim kivi Euroopas. Suurvesiir oli nõus selle eest maksma tohutut hinda; kuid enne, kui kivi oleks jälle kadunud idamaale, päris Amsterdami kaupmees järele kristliku maailma suurtelt isandatelt, kas keegi ei paku pagana hinnast üle.

Kui nüüd daamid Götzid kiitsid juhuslikult Karl Aleksandri kinke, rääkis Süss „Paradiisi silmast" ja sellest, et see kivi olevat nüüd müüa. Kes ühele daamile niisuguse kingituse teeb, see tõendavat, et ta teda tõesti armastab; kes pakkuvat niisugust hinda, tollele ei keelavat ükski daam oma armu.

Sündis, nagu Süss oli tahtnud. Preili Elisabeth Salomea rääkis kõditatult ja möödaminnes hertsogile „Paradiisi silmast". Karl Aleksander rääkis Dom Bartelemi Pancorboga kivist ja mida see võiks maksta. Ah, see olevat küll üks teemant ja suur väärisese, ütles oma kõduneval häälel portugallane ja sirutas ihaldes kõhna kaela tohutust krookkraest. Kuid mis ta maksab! Ja ta nimetas hinna, mida oli pakkunud suurvesiir. Viis mõisa koos juurdekuuluvate küladega võis osta selle eest. Karl Aleksander jahmus, kui ta tohutut hinda kuulis. Ei andnud käsku kivi ostmiseks.

Ta aimas, ta teadis väga hästi, kes oli läitnud õrnas, blondis peas ihaldava tuju. Kuid ta ei olnud narr, et ta ränka raha — kui palju sai osta selle eest maad ja sõdureid! — maha viskab naise eest, keda ta lõpuks pikema jututa oleks võinud visata voodisse; ja ükski ei oleks tohtinud teda seepärast kiruda, arvestades aega, armulikkust ja kinke, mida ta naiste peale on raisanud. Kuid nüüd võis juut pidada teda ihnuskoiks ja kitsipungaks. Ajab oma läbitungimatul, siledal, lurjuslikul kombel naistele sääraseid kärbseid pähe, et tema, hertsog, jääb nende silmis ihnuskoiks ja Harpagoniks [1]. Ka tema iharus loitis kõrgele. Mürk ja põrgutuli! Kas saab naine rõõmuga täita niisuguse tahet, kes seisab ta ees kui räpane ihnuskoi? Ta laskis kutsuda Dom Bartelemi, andis õitsemapuhkevale käsu hankida kivi.

Kuid „Paradiisi silm" oli juba müüdud, kui Pancorbo rutates ja himuralt kaupmehe juurde jõudis. Kellele? Kaupmees ei teadnud seda. Üks vahetalitaja olevat pakkunud, ilma et oleks tinginud, palju rohkem suurvesiiri hinnast.

„Seda parem!" muheles hertsog, seletas daamidele Götzidele juhtunut, kahetses, et ei olevat saanud teha neile heameelt.

Kaks päeva hiljem kingis Süss preili Elisabeth Salomeale „Paradiisi silma". See oli kõiki mõõte ületav kingitus, tervel Lääne-Saksamaal räägiti sellest,

---

[1] Harpagon — ihnuskoi tüüp Molière'i näidendis „Ihnus".
(Tõlkija märkus.)

noor ekspeditsiooninõunik ei teadnud, mida ta peab tegema.

Kutsumata ilmus Süss morni hertsogi ette. Samal kombel nagu see Karl Aleksandril oli tavaks, kiitis Süss häbematult, mahlakalt, üksikasjaliselt ja iga peensuseni preili meeldivaid omadusi.

Ülestõstetud rusikaga tormas vihane Karl Aleksander raskel sammul, kogukalt ja ähvardavalt juudi poole. See seisis, ei liigutanud end paigalt ja vaatas talle otsa.

Karl Aleksander peatus siiski, nohises korisedes. „Meie oleme tasa, juut!" ütles ta lõpuks kähiseval häälel.

Kuid juut vaikis. Ja hertsog teadis, et ta ei olnud end vabaks ostnud.

Vahepeal töötati Würzburgi vürstpiiskopi lossis välja väga peen, riukalik plaan. Austria Madalmaade valitsusaparaadi eeskujul pidi Württemberg jaotatama kaheteistkümnesse sõjaväelisse vardjaskonda. Iga ülemvardja käsutusse anti rügement sõdureid, ametnikud allusid vahetult temale. See tähendas täielikku sõjaväelist maa valitsemist, sõjaväelise ainuvalitsuse seadustamist.

Et parlamenti lõplikult halvata, oli ette valmistatud dekreet, et igale üheteistkümne-komisjoni istungile saadeti üks hertsogi poolt määratud salanõunik. See ametnik pidi põhjendama hertsoglikke ettepanekuid ja samaaegselt tähele panema ka neid, kes ettepanekutele vastu väitsid; kui nende arvamus osutub kohasemaks, võetakse see vastu, kui aga vastuseis on tingitud ainult kurjusest ja vasturääkimise vaimust, siis saadetakse üks või mitu kindlusesse.

Hävitades arvutuid tasse kohvi, töötas silmapaistmatu salanõunik Fichtel, assisteeritud konsistooriumi presidendist, välja üksikasjalise põrgulikult kavala deduktsiooni, mis pidi õigustama neid meelevaldsuse ettevaatuse abinõusid keisri, riigipäeva ja corpus evangelicorumi [1]

---

[1] Corpus evangelicorum — (ladina k.) „evangeelsete kogu", protestantlikkude seisuste liit, asutati a. 1653 Regensburgi riigipäeval oma usuliste huvide kaitseks.

(Tõlkija märkus.)

ees. Puhtsüdamliku kohtlusega oli põhiseadus vastupidiselt tõlgendatud, kõige peenema advokaadikunstiga oli eelkõige välja mängitud põhjendus, et tuleb silmas pidada, missugusel ajal olid sõlmitud valitseja ja maapäeva vahelised lepingud, et see, mis oli hea aastate eest, ei olevat enam rakendatav tänapäeval.

Tuhanded käed töötasid innukas koostöös. Paavst ja keiser andsid heatahtlikult julgustavaid vihjeid, ja nood vanad, udused kokkulepped, mida Karl Aleksander oli sõlminud Viini nõunikkudega oma valitsemise algupäevil, millele vastavalt ta pidi toetama keisrit Prantsuse sõdades ja keiser teda omakorda väeosadega tema isevalitsuse kindlustamiseks, võtsid äkki Württembergi põhiseaduse parteile väga ähvardava kuju. Vana Thurn ja Taxise vürst reisis Austria Madalmaadesse ja andis sealt juhtnööre Stuttgardi valitsusreformi jaoks. Sõjaväelise organiseerimise eest muretses rangelt ja toorelt Remchingen, finantsilise eest Süss, diplomaatilise eest Fichtel, parlamendi õõnestamise ja tümastamise eest Weissensee.

Karl Aleksander töötas puhkamata, palavikuliselt. Pidas konverentse, kirjutas ise arvutuid kirju, külastas väeosi. Ta sukeldus katoliku projekti kui tervendavasse kümblusesse. Ei olnud teda aidanud ükski aadrilaskmine, ükski arstide Breyeri ja Seegeri kupupanek, kui sünge viha juudi pärast ajas tal paksult ja raskelt vere pähe. Nüüd oli tal ebamäärane tunne, et katoliku projekt vabastab teda sellest.

Hertsog polnud mingil juhul jumalakartlik. See ei olnud, jumal teab, taevalik Maria, kelle pärast ta oli end tunnistanud katoliku kiriku rüppe kuuluvaks, vaid Thurn ja Taxise Marie Auguste ja kotitäis tukateid. Kuid hoolimata enda möödaminnes tehtud vabamõttelistest naljadest, ei pooldanud ta moodsat põhimõttelist ja tingimusteta ateismi. Ta tundis end kiriku tavades väga mõnusalt, sõdurile ja suurele isandale sobis mõningatel põhjustel see usk palju paremini, eriti hästi sobis see toretsev usk uhkete mundritega, mida ta armastas. Ka oli väga mugav pihtida mõnikord leebele ja kogukale paater Kasparile, ehkki ta oma salajasemaid ja patu-

semaid mõtteid teisele vaevalt öelda suutis, ja isegi iseendale suutis ta neid vaevalt teiskordselt tunnistada.

Nüüd muutus tema loid usk tõsiseks, sai tuuma. Kui enne tema usutunnistus ei olnud muud midagi, kui ainult poliitiline abinõu, kui keisri ja Rooma poolt toetatud švaabi sõjaväelise isevalitsuse praktiline eeltingimus, või paremal juhul, dekoratsioon, siis hakkas talle saavutatud ainuvalitsus kattuma nüüd pikkamööda müstilise uduga. Ta nägi end suure, jumaliku aate teenistuses; võim, mille pärast ta võitles, oli midagi püha, võitlus selle eest jumala teenimine. Ta muutus paater Kaspari ja sõbralikkude vaimulikkude vürstide meeleheaks silmanähtavalt jumalakartlikumaks ja täpsemaks tavade täitmisel.

Kuid see oli nii, et ta, ilma et seda endale tunnistada, nägi niisuguses jumala teenimises hüvitust oma kummalise, vihkamisest täidetud hävitamatu poolehoiu eest juudile. Riukaliku, jesuiitidelt õpitud õigusekõverdamisega puistas ta endale puru silma, ta vajavat juuti poliitilistel põhjustel, ainult sellepärast kannatavat ta tema ärritavat juuresolekut. Kuid niipea, kui ta on sihil, haarab ta kiusajal peast ja saadab selle kindlusesse. Mõnikord jälle ütles ta iseendale, et kui ta saavutab kiriku võidu Švaabimaal, tasub jumal talle kindlasti seda ja vabastab tema piinavast sidemest juudiga.

Oh, ta ei oleks pidanud juudist ennustajat välja kutsuma ja tema ennustust vastu võtma. Ta oli selle teise vastu võtnud, nüüd põletas too teda: „Esimest ma teile ei ütle.“ Ta kirjutas tungivalt oma sõbrale, Einsiedelni vürstabtile, et see, ise suur täheteadlane, saadaks talle ühe katoliku tähe- ja märkideseletaja. Peagi saabus niisugune ennustaja. Ta oli hoopis teistsugune kui kabalist. Kabalist ei olnud kuidagi paistnud ebaharilikuna, ei riietuses ega olemises, ja siiski oli igaüks, kes teda nägi, tundnud end võõrastavalt ja ebamõnusalt halvasti. Kuid vürstabti ennustaja ilmus täies hiilguses ja elukutselise mustakunstniku tööriistadega. Ta tõi kaasa alused, kolmnurgad, teleskoobid, kolvid, maagilise hobuseraua, nõudis endale üksikut tuba tornis, ronis ööseti kummalise lausumise saatel müstiliste kujutistega

kaetud särgis lossi katusele, laskis tuua mulda kalmistult, korjas aknahigi kasvava kuu ajal, põletas haavapuid süteks ja tegeles teiste selliste imelikkude töödega. Tihti kostis kesköõl tema toast metsikut müra ja hoolimata suurest hirmust oli kuulavatel teenritel tunne, nagu vuhiseks kuljuste kõlinal paksudes rullrakmeis hobune läbi akna. Tähetark lubas hertsogile anda tema eelseisvaks ettevõtteks õige päeva ja isegi äärmise täpse tunniaja. Hertsog ei salanud iseendale, et see inimene avaldas terve oma nõiakunstiga vähem muljet ja usaldust kui vaikse, märkamatu olekuga kabalist; ja kui Süss, pilgates tähetarka otse näkku, hertsogile kahureid näitas: „Härra hertsog, need on parimad tähe- ja märkideseletajad," naeris hertsog kõlavalt kaasa. Siiski tundis ta nüüd, mil ta oli kutsunud endale kristlasest targa, oma südametunnistust rahulikumana; pealegi ei saanud juudi soost nõialt enam midagi teada.

Kuigi Süss oli juba enne maitsnud, ei suutnud Karl Aleksander vastu panna ahvatlusele ka omakorda proovida daame Götzisid, keda juut talle kätte mängis ükskõikse pilkega. Ainult ta ei saanud, küllap vist mõtetest teisele, loodetud naudingut. Klammerdudes ikka vihasemalt katoliku projekti, jättis ta siis daamid peagi päris hooletusse. Seal istusid nüüd need hüljatud; nad ei suutnud peita oma õrnadelt pastellnägudelt kurbust, eriti vananes ema, päris silmanähtavalt. Ekspeditsiooninõunik kiristas omaette värsse tollest komöödiast, kus ta oli tutvunud napollannaga:

Meid veetlev iludus on arm ja magus ime,
meist maitstud iludus on õudne, ropp ja kime.

Ja ta ei teadnud, kuidas käituda. Ta vahutas, ta mõtles nüüd tõsiselt tõmbuda tagasi oma mõisa Heilbronni juures, ja isegi, kui ta sai edutatud, urises tema viha vaikselt edasi.

Ent kõige rohkem kurvastas blondide, armsate daamide mure mustjaspruuni, Otmani, mamelukki. Ta oli, nagu alati, lamanud ukse läve ees tollel ööl, kui Johanna Ulrike, ja tollel veel halvemal, kui Elisabeth Salomea oli tulnud hertsogi juurde. Ta ei olnud maganud tollel

teisel ööl, ta oli, kükitades ukse ees, teravalt kuulatanud iga tasasemat heli, ja kui Elisabeth Salomea lahkus lossist, kiindus äkki Otmani kinnine nägu daami saatva lärmava hertsogi seljale ja ta põrnitses Karl Aleksandrile nii metsiku, loomaliku vihaga järele, et see tõmbus tahtmatuks kaitseks küüru.

Mustjaspruun teadis väga hästi kõiki seoseid. Ta teadis, kellelt Elisabeth Salomea oli saanud „Paradiisi silma" ja ta teadis, mida tähendas selle omamine. Kummalisel kombel ei vihanud ta seepärast Süssi; ta tundis isegi isemoodi rahuldust, et Elisabeth Salomea oli kuulunud esimesena Süssile ja mitte kristlasele. Kuid seda sügavam oli tema näriv viha Karl Aleksandri vastu.

Hertsog kohtles oma mamelukki kui head koera. Ta arvas, et mustjaspruun ei saa aru tema seiklustest rohkem kui loom ja tal ei olnud ühtki saladust tema ees. Kõikjal, kus viibis, seisis, istus, toetus Karl Aleksander, lamas, kükitas mõnes nurgas Otman; ööseti lamas ta isegi ühes magamistoa nurgas või ukse ees. Kuid ta oli palju parem kombineerija kui hertsog seda aimas, tal olid silmad ja kõrvad hästi lahti ja ta suutis väga hästi kokku riimida ka eemaloleva. Oma kinnisel, hääletul kombel ilmus ta mõnikord Süssi juurde, oma kinnisel, vaiksel kombel laotas ta loiult juudi ette selle või teise vürsti saladuse, mida see ei võinud ega tohtinud teada. Ja siis vaatasid mõlemad mehed teineteisele otsa, ühe lendlevad, nüüd vähem kaardunud silmad tungisid teise vaiksetesse, loomasarnastesse ja mõlema silmis oli üks ja sama, metsik, visa vihkamine.

Süss kasutas mõned vaiksemad päevad sõiduks Hirsausse. Valge maja seisis nüüd päris vaikivana. Rabi Gabriel ei rääkinud sõnagi; mehed teretasid teineteist, muidu nad teineteist ei näinud. Lõpuks, päevade möödumisel oli rabi sunnitud avama suu: „Ma näen liha ja luude all sinu nägu, Josef."

„Olen ma muutunud teiseks?" küsis Süss. Ja tigedamalt lisas ta juurde: „Nüüd näen ma vist tõesti välja nagu päris ehtne juut. Või olen ma ikka veel oma isa poeg?"

„Kannatus kraabib vööba näolt," ütles rabi Gabriel, „sul on kannatust tunda saanud nägu, sul on juudi nägu. Sinu rada on väär, Josef," ütles ta mõne aja pärast, „sul tuleb seda rada pidi tagasi minna." Kuid Süss vaikis, ükski näojoon ei muutunud, ja oli võimatu aru saada, kas ta oli seda kuulnud. Lapsest nad ei rääkinud.

Süss kõndis läbi pidulikult rõõmsate lilleterrasside, mida laps oli armastanud, ta vaatas ainiti kabalistliku puu ja taevase inimese pilte, millega laps oli täitnud oma silmad, ta vaatas ainiti suurte nurgeliste tähtedega Salomoni Ülemlaulu lehekülgedele, mida laps oli eelistanud teistele piibli raamatutele. Kuid magusad ja armsad sõnad ei helisenud andunud kõlaga, kuum, metsik manitsus turtsus nendest talle vastu, ta ei suutnud kauem vaadata lehekülgedele.

Ootamatult kohtas ta metsas kirikunõukogu presidenti. Weissensee oli jälle asunud oma piiblikommentaari kallale, tatsas ringi oma ruumikates valgete eesriietega tubades, jutles järelemõtlikult magister Schoberiga. Nüüd palus ta Süssi lubada teda saata. Et juut midagi ei vastanud, võttis ta seda nõusolekuna, läks temaga kaasa. Pikkamööda, ettevaatlikult, sõnaahtralt läks ta temaga läbi päikeselaigulise metsa, järgnes talle, kuna juut ei takistanud, läbi terrasside valgesse majja. Istus temaga vaikivalt kummalises kohmetuses maagiliste kujudega toas. Mõne aja pärast seltsis nendega ka rabi Gabriel. Seal kükitasid nüüd kolm meest, seljad lookas, raskemeelselt, väsinult. Nad nägid, et nad olid vanad, nad tundsid, kuidas nende elu kehast libises, minevikku tormas, silmapilk silmapilgu järel nad tundsid seda selgelt, kehaliselt, valu tekitava naudinguga nagu keegi, kes väsimusest haigena liikmeid sirutab, nad tundsid üksteise ahistust ja nad tundsid endid üksteises samases himuras roidumuses.

Järgmisel päeval lahkus rabi Gabriel Süssist. Ta oli otsustanud Švaabimaale mitte enam tagasi tulla. Süss oli pehmem, vabam kui harilikult. Nii väga kui ta ka hakkas rabile vastu, nii pilkavalt kui ta ka iga nõudmist, oma rada pidi tagasi minna, pehmeloomulise sonimisena tagasi lükkas, oleks ta siiski meeleldi tahtnud teada

rabit enda läheduses. Paksu, inetu mehe näos oli lapse vastupeegeldus, Naemi unelmad olid tema laia, mitte kõrge, esileulatuva, šini vagudega lauba taga. Kui ta nüüd ära läheb, jääb Süss väga üksikuks. Kuid seda ta ei tunnistanud endale; ta puistas endale puru silma, ta olevat tusane ainult sellepärast, et tal ei ole nüüd enam tunnistajat, et tema rada on õige ja tema meisterlik kättemaks on ainuke abinõu uueks sidemeks lapsega.

Ta seisis lõhestatuna kabalisti ees ja oli üpris valmis ütlema ning kuulama leebemat sõna. Kuid rabi oli sünge ja halvas tujus nagu alati. Tema raamatud ja kabalistlikud vahendid olid juba peaaegu kõik ära viidud. Oma käriseva häälega andis ta vanale teenrile veel ühe kui teise lühikese juhatuse. Siis, pöördudes näoga itta, Siioni poole, luges ta suurele reisile mineku palve, kolm korda kõigis kolmes väljendusviisis tunnistuse lootusest Jahve abile. Suunas veel kord oma kurbhallid silmad Süssile, käristas talle lühidalt ja ebakõlaliselt viimase tervituse: „Rahu olgu sinuga." Siis läks ta, saadetud paksust, paterdavast toatüdrukust Jantjest, keda rabi tahtis viia tema kodumaale. Süss nägi rabi laia, jässakat, kergelt kumerat selga vanafrangi riietuses lilleterrasside vahel, siis kadumas metsa. Vaikselt oli ta soovinud, et rabi veel kord tagasi vaataks. Kuid ta astus oma nii raskepärasel, kindlal ja eksimatul sammul otseteed ja kadus.

Mõned päevad hiljem lahkusid ka Süss ja vana teener valgest majast. Nüüd seisis väike võõrapärane ehitus täiesti hääletult rahulikus üksilduses. Ruumid olid valutekitavalt tühjad, valged aknaluugid olid eemalepeletavalt ja tontlikult kinni naelutatud, pidulikult rõõmsad lilled hääbusid ja keegi ei uuendanud neid. Mahajäetud haruldase, kõrgi ehituse ümber tõusis sosin, kooti lapsikult veriseid väljamõeldisi selle ümber, need tungisid kuni pealinnani. „Sinise Soku" võõrastemajas sosistas kondiiter Benz, seasilmakesed laialt ja tähendusrikkalt pärani, jubedust tundvatele külalistele kõige uuemat saladust: kuskil metsas olevat heebrea nõid-ekstsellentsi salajane nõiaköök. Ta piinavat kristlikke noori neitsisid, siduvat neid kinni, lükkavat katuselt alla raudsete lilleorade otsa ja nende verest keetvat ta kuradisolgerdist,

et selle abil võita ikka uuesti hertsogi poolehoidu. Saatan käivat nõialossis sisse ja välja ühe rasvase mehe kujul saba, sarvede ja kapjadega.

Toatüdruk Jantjel oli olnud kass, mustjashall, vana, lihtne loom. Rabi Gabriel ei sallinud kasse ja Jantje ei julgenud looma pikale reisile kaasa võtta. Mõeldes järele, kelle juures oleks loom kõige paremini hoitud, tuli ta magister Jaakob Polykarp Schoberile. Magister oli, nii tihti kui võimalik, seisnud Naemi teel, oli talle öelnud vagu, austust avaldavaid sõnu, oli teinud ka mõned arad, pelglikud katsed äratada teda oma puhtale, sügavmõttelisele usule; kõigepealt oli magister katsunud teda päästa oma värsside kirgliku ettekandega. Kuid kui Naemi niisugused katsed põlglikult ja väga pahandatult tagasi lükkas, oli magister loobunud ja rahuldunud rõõmustada kombekalt oma südant tema inglipilguga. Kui siis Naemi oli äkki ära kutsutud, käis punnpõseline mees päevad otsa kõige sügavamas, kõige valulisemas ängistuses ringi, kahvatu, lapsesilmad linnutaoliselt jahmunud, täis sisemist etteheidet, et ta ei olnud tüürinud tütarlast suurema innukusega tema valest, mürgisest elujõest heasse jumala merre. Ta oli seisnud tee ääres, kui väike kirst valgest majast välja kanti, pärjaga lihtsatest lilledest, ja oli hinge põhjani kurvastatud, kui neli morni meest, kes kandsid kirstu ja välja nägid kui kahtlased ja valed prohvetid, ei võtnud vastu tema sõbralikku annetust. Mornina läks ta koju, võttis kätte sule ja paberi ja kirjutas riimitud poeemi: „Leinakaebus, nimetatud ka naenia [1], surnud preili Naemi Süssile, juuditarile, siiski auväärsele," mis algas värssidega:

„Nüüd on siis vali surm, niipalju halva kolle,
ka sind haaranud heebrea demoiselle."

Seda poeemi deklameeris ta toatüdruk Jantjele, kusjuures magistril, samuti ka toatüdrukul langesid suured, kibedad pisarad.

---

[1] Naenia (ladina k.) — Rooma naiste kaebelaul matmise puhul.
(Tõlk. märkus.)

Nii siis usaldas toatüdruk oma mustjashalli kassi selle heasüdamliku, õiglase inimese hoolde, ja ta võttis looma vastu meeleldi ning sõbraliku kavatsusega. Seejuures nägi Süss magistrit. Juut liikus nüüd, enne kui maha jätta maja lilleterrassidega, et igaveseks lasta sellel vajuda valgesse vaikusesse ja unustusse, suures rahutuses ja askelduses ringi. Kesk tulpe, seina ees, millele oli joonistatud taevane inimene, seisis kabalistlik puu. Kui ta nägi magistrit, viipas ta sellele käskivalt, esitas talle mõned karmid ja kõrgid küsimused. Jaakob Polykarp Schober, kes oli muidu häbelik ja leebe iga küsimuse ees, nägi tormakas ja mornis juudi olekus katsumust ja kiusatust, mille ees ta oma külgesündinud arguse kohe minema saatis kõige kaugemasse nurka. Punnpõseline mees ajas end nii siis sirgeks põksuva südamega, nohisedes ja sõjakana, ja valmistus, kassiga käe all, vastupanuks saatan finantsdirektorile oma usklikkuse terava, hea relvaga ja tema sundimiseks heale, õigele teele. Süss oli kuulnud magistrist Magdalen Sibylle'i kaudu ja oli teadlik tema kokkusaamistest Naemiga, kuulas teda veidi aega vaikselt, kuid mitte nii pilkavalt nagu tavaliselt, vaid ennem järelemõtlikult, nii et magister hakkas juba lootma ja suurendas oma innukust, millest tingituna, tugeva käeliigutuse tagajärjel, kass minema jooksis. Samal ajal kui magister, katkestamata oma innukat juttu, katsus looma jälle kätte saada, oli finantsdirektor tulnud nähtavasti mingisugusele otsusele, ta andis kindlalt, kuid leebelt märku vaikida, rääkis muust. Vaevata tegi ta noore mehe usaldavaks, harutas lahti tema saladuse. Nii sai ta peagi mõndagi kuulda magistri isiklikkudest olukordadest ja soovidest, ka ebaõiglaselt saamata jäänud raamatukoguhoidja kohast.

Ta ei osutunud Schoberi suureks imestuseks mitte kuidagi tigedaks Holoferneseks, kellena teda igal pool tunti. Kannatlikult laskis ta pikalt ja laialt seletaval rääkida lõpuni, tundis huvi tema värsside vastu, kinnitas, kuna Weissensee olevat poeemidesse kiitvalt suhtunud, õnnelikuks tehtule lõplikult nende trükkimise. Raamatukoguhoidja koht, lõpetas Süss jutuajamise, on küll otsustavalt ära antud, kuid võib-olla leidub selle asemel

mingi muu väljapääs ja hüvitus. Juba järgmisel päeval laskis ta Schoberil uuesti enda juurde tulla ja tegi talle ettepaneku astuda sekretärina tema teenistusse; vaja minevat selleks otsekohesust ja ilukõnet, ja neid mõlemaid omavat magister kõrgeimal määral. Jaakob Polykarp Schober nägi enda pääsemist pealinna ja õde Magdalen Sibylle'i õhkkonda niisugusel suurepärasel, jumalast määratud kombel, ta nägi end Stuttgardi vennastekoguduses, pühak Beata Sturmini, hea, sõbraliku Immanuel Riegeri juures. Ta nägi võimalust tungivalt ja vagalt veenda juuti, ja võib-olla isegi eksiteel olevat hertsogit; ta kuulis kõiki ingleid taevas laulmas ja ütles särades: jah. Otsis siis kassi, kelle ta oli eile omas õndsas jahmatuses maha unustanud, ja viis mustjashalli, inetu looma hoolikalt omal käel koju.

Kuid Stuttgardis, Seegasse toredas majas, ei olnud midagi loodetud õndsusest, vaid ainult rõhuv ja segadusseviiv ängistus. Ta leidis Magdalen Sibylle'i küll vabana igast kõrkusest, ja kõik oli olnud õel loba, millega taheti teda laimata ja mustata; kuid ei olnud ka enam midagi järele jäänud tollest pühast ja õndsakstegevast salajusest, tollest säravast, ülemaisest olekust, mis enne temast hoovas ja oli magistrit unelmais hõljutanud. Tema tunded ei õitsenud enam Magdalen Sibylle'i juuresolekul, need jäid ahtraks, see ajas teda kitsikusse ja segadusse. Magdalen Sibylle oli ju nii laitmatu, õiglane, tubli, vaga. Et magistri enda kainus just sellest oli tingitud, seda ei tunnistanud ta endale.

Tema tegevus Süssi juures tõi talle etteaimamatut piina ja segadust. Tal oli rikkalikult vaba aega, sest finantsdirektori laialdase isikliku kirjavahetuse jaoks oli peale Nicklas Pfäffle veel kaks sekretäri. Süss käsutas magistrit ainult väga harva enda juurde. Kuid siis dikteeris ta temale kõige kardetavama sisuga kirju, niimoodi koostatud, et need ka kõige süütumale pidid paljastama kõik mustad plaanid evangeelsete ja parlamentaarsete vabaduste laostamiseks. Akte, mille iga rida kompromiteeris raskelt hertsogit ja finantsdirektorit, dokumente, mis andsid magistri kätte katoliku projekti kõige salajasemaid, tähtsamaid, võtmelisi üksikasju.

Vaaruvalt pöörles ja keerles õnnetus Jaakob Polykarp Schoberis terve tema sisikond. Süss dikteeris oma musti, nurjatuid saladusi sileda, liikumatu lauba ja häälega; ta pidi usaldama oma sekretäri piiritult. Schober oli tema juures ametis ja tal olid kohustused juudi vastu. Kas pidi ta nüüd minema, olema sõnamurdja, üles andma, mida ta teab, külmalt tüssama juudi usaldust? Ta oli, tõsi küll, ainult üks juut: kuid kas ei olnud siis igal kaltsakal ja koerapojal õigust nimetada teda, Schoberit, kaabakaks ja kahekeelseks petiseks. Kuid, kui ta, teisest küljest, vaikides pealt vaatas, kuidas õelkavalalt ja rüvetavalt kägistati surnuks tema maa usk ning vabadus ja palju tuhandeid evangeelseid hingi heideti mülkasse ja viimsesse põrguhauda, kas ei olnud tema siis veel suurem kelm ja reetur?

Magister oli piinatud ja puruks kistud kõigist kahtluse-koertest. Kui äravalituna oli ta tundnud end Hirsaus, kui talle oli antud nõrk lootus olla jumalast seatud suure saatuse ja lunastuse hoova juurde. Ja nüüd täitus tema julge ja ülbe soov niisugusel julmal, kahepalgelisel kombel, et ta sai päästa sadu tuhandeid švaabi evangeelseid vendi ainult enda hinge ohverdades. Ta seisis piinatult, värisedes kui paljakspügatud koer. Ta muutus kõhnaks; järsud kuumuselained lendasid külma higiga vaheldudes temast üle päeval, ööseti röövis see mõte tema une, ta tõusis üles, komistas vanale, inetule kassile, jooksis oiates edasi-tagasi.

Ta läks Beata Sturmini juurde, palus ennustust. Pime pühak lõi lahti: „Ja Iisraeli lapsed hakkasid minema Rithmast ja jäid laagrisse Rimon Perezi." Magister mõtles kaua ja pingsalt järele, mida sellega oli mõeldud, ja taipas: Rithma oli see, mida ta pidi jätma, Perez see, mida ta pidi tegema. Kuid ta ei jõudnud selgusele, kas oli Rithma truudusemurre juudi vastu ja Rimon Perez evangeelsete vendade lunastamine, või ümberpöördult. Ja ta elas edasi higis, kahtluses ja õelas hädas ja vaagis päevad ning ööd terve maa hingeõnnistust oma paksudes, teadmatutes, otsustamisvõimetutes kätes.

Lühidalt ja vaevu varjates oma rahulolematust, laskis Karl Aleksander lahkuda salajaselt istungilt härrastel, kellele ta oli usaldanud katoliku projekti juhtimise. Juudile andis ta kannatamatult märku jääda. „Ta ei öelnud midagi, juut!" käratas ta aupaklikult ootavale.

„Ei olnud väärt, et vastata," lausus Süss ja pühkis kerge õlakehitusega minema kõik, mida oli räägitud istungil.

Karl Aleksander nohises tasa, tagus sõrmekontidega vastu lauaplaati. Mürk ja põrgutuli! See oli sigadus, et juudil oli õigus.

See võttis hertsogilt juba jälle mõtted peast, sõnastas neid. „Härrased sepitsevad," ütles ta oma liibuva, pilkava häälega. „Mõõdavad üksikasju, ämblikuvõrgu niite, kuid neil pole ülevaadet tervikust. Mida need ka teavad!" Ja tema hääleköla viitas neile koha kõige alamasse rumaluse ja saamatuse valdkonda. „Nagu oleks tähtis kõrvaldada kirjalikest kohustustest kulunud advokaadiriugastega ühest kohast üks koma, teisest kohast üks i punkt. Missugused viletsad, kulunud poodniku võtted! Piisab ühest käskkirjast, ühest ainsast: Meie, Karl Aleksander, Württembergi ja Tecki hertsog, võtame Endale jälle õiguse, mis on Meile jumalast antud ja mida Meilt on petlikult, õelkavalalt, mässuliselt vähehaaval välja pinnitud. Meie oleme tänasest peale tegelikult maa peremees. Meie oleme Württemberg! Kuid sellest põrkavad härrased pelgurlikult ja halvatud tagumikuga tagasi. Sellest ei saa nad aru, siin raputavad nad päid, mõtlevad järele ja laksutavad keelt, et oh ja ah ja aga? See mõte on nendetaolistele liiga lihtne, liiga suur, liiga vürstlik, liiga kuninglik."

Terve oma tuikava viha juures, mida ta nüüd endas õhutas juudi vastu, tundis Karl Aleksander jälle, et ainult juut temast aru sai, et ainult juut taipas, milles asi seisab. Ta ütles endale vastumeelse, vihavimmase imetlusega, et ainult juudi kaudu, ainult temaga saab ta viia lõpule katoliku projekti. Mida Süss oma tugevatesse, õudustäratavalt vilunud kätesse võttis, selle sõtkus ta nagu nõia väel ümmarguseks ja aistuvaks. Tema fanaatiliselt hõõguva tule ees oli naeruväärne kõik see tubli

ja kohusetundlik vaev, millega teised sepitsesid rabeldes ja täis piina poolikuid tagajärgi. Mida teadsid üldse teised? Neile oli katoliku projekt äri, ülesanne, võib-olla eluliselt tähtis ülesanne, kuid et see oli tõeliselt veel rohkem, et see riigipööre kehastas tema, Karl Aleksandri, tervet elu ja mõtet, seda teadsid, tundsid ainult tema ja juut.

Sest niisuguseks oli projekt temale pikapeale muutunud ja nii oli see temale verre sööbinud Süssi sõtkuva, üleskihutava ässituse mõjul. See oli algul olnud Karl Aleksandrile poliitikaks, abinõuks võimule, dekoratsiooniks, mitte midagi rohkem; siis oli see muutunud müstikaks, ihaldatud pääsemiseks ühest seosest, usuks. Nüüd oli see moondunud tema eluks ja tema enda vereks. Ta muutub nüüd, see oli plaani mõte ja kroon, maaks eneseks. Mitte maa teener või vürst, mitte seaduseandja või väejuht, see kõik on armetu soperdus ja mõttetus. Tema neelab maa täiesti iseendasse, poeb niivõrd maa sisemusse, et maa muutub temaks eneseks. Maa saab hingata ainult siis, kui hingab tema, sammuda, kui sammub tema, kui ta seisatub vaikselt, seisatub vaikselt ka maa. Ta kujutas seda endale ette otse ihulikult, kohana. Stuttgart on tema süda, Neckar tema suur tuiksoon, švaabi mäestik tema rind, švaabi metsad tema juuksed. Tema on kehastunud Württemberg, Württemberg ei ole midagi muud kui ainult tema.

Nii suurt, magusalt ja verdtuikavalt, paisutavalt elavat ei saanud sepitseda väikeste riukalikkude advokaatide abinõudega. Kas oli tema seda mõelnud? Kas oli juut seda rääkinud? Igal juhul arutas Süss nüüd edasi: „Seda tuleb haarata geniaalselt ja tervikuna. See peab sündima niimoodi, et maa ärkab ühel hommikul ja peitub lihtsalt omas hertsogis, omas jumalast seatud vürstis, ei ole midagi, mis ei oleks vürsti nahk, liha ja veri. Ei mingit võitlust või tulevahetust ja rumalat siia-sinna jooksmist enne seda. Ei, see peab sündima endastmõistetavana, loomulikult nagu pung, mis puhkeb õitsema, kui aeg selleks kätte on jõudnud."

Jah, jah, jah! Juudil on õigus. On võimatu ja ettekujutamatu, et selle pärast tülitsetaks ja vaieldaks.

Sest niisugusel juhul oleks ta mingi palaganitola ja alp poisikergats ja tema elu oleks narrus, soperdus ja tühjaksjoodud muna. Kuid sellest ei saanud nad aru, need Remchingenid, Fichtelid ja Pancorbod. Nad olid truud teenrid, head ohvitserid ja nupukad diplomaadid, kuid neil ei olnud geniaalsust, ei olnud elulisust, et haarata midagi nii imepärast selle terves, pühas endastmõistetavuses. Seda oli — see oli kuratlik, see ajas peaaju keema, kuid see oli juba kord nii — seda oli juudil.

Sellest ei räägitud sõnagi hertsogi ja Süssi vahel. Kuid see voogas ühe juurest teise juurde, tuikas siia-sinna. Nii oli see alati olnud viimase kahe nädala vältel. Neis kahes oli üks elu, juut vastas sõnatult teoga Karl Aleksandri sõnatutele küsimustele, nõudmistele, oli, nagu hingaks ta välja õhku, mida teine endale sisse hingas; nad olid ühe keha osad, lahutamatult kokku joodetud.

Ikka metsikumalt oli juut õhutanud vürsti sünget, kirglikku igatsust päeva järele, mil maa peab muutuma temaks ja ei pea olema enam midagi muud kui tema; talle sisendanud tema jumalasarnasuse, tema caesarlikult ohjeldamatud unelmad; söövitanud tema verre oma terve hõõguva fanaatilise tule. Mürgitatud vürst otsis ahnelt tõendust, uut, veel metsikumat tõuget salajases, nõusolevas juudi pilgus. Mõnikord, silmapilkudeks, ärkas ta oma palavikust, kaalus, kuhu peaks välja viima see kummaline, nõiduslik kokkukuuluvus. Oli kujuteldamatult õudne omada terveks eluajaks niisugust jubedat oma vere ja kõigi oma peidetud saladuste kaasteadjat. Ei teatud isegi õieti, mida kõike sogast, mürgist kanti oma südamesopis, see rõhuti maha, kui see tahtis tungida päevavalgele, ei tunnistatud seda iseendale. Ja et koguni oli olemas mõni teine, kellesse niipalju enda mustust on sisse kasvanud, see ei olnud mõeldav, et niisugune on vaba, päevavalgel, elab. Nüüd vajab ta teda, projekti ei saa kududa ilma temata; isegi tänane istung oli seda jällegi tõendanud. Kuid, kui see on juba kootud, siis teeb ta tema tummaks, matab tema mõne kindluse kõige sügavamasse kasematti, nagu ei lasta

päevavalgele oma südame metsikut, hävitavat ürgkurjust.

Ta vaatas juudile umbusklikult, vihkavalt. Kas ei teadnud too juba jälle tema mõtteid? „Koostagu ta siis reskript, kuidas ta seda heaks arvab!" käratas ta juudile peale. Süss kummardas viisakalt ja andunult hingeldava, ägestunu ees. Kuid tema silmi kattis tume, pilkav, huntlik, võidukindel otsus.

Maa vähkres oiates vaevalt veel väljakannatatavas pinges ja ängistuses. Oli selge, et katoliiklased on jõudnud oma ettevalmistustega peaaegu lõpuni ja kõige lähemal ajal alustavad rünnakut. Kõikjal kuhjus ohtlikku, mis ei lubanud enam paljaid oletusi, vaid sundis peale kindlat teadmist ka kõige muretumale. Igal pool piiri ääres koondati võõrast sõjaväge: baieri, würzburgi. Üheteistkümne-komisjonil oli kindlasti teada, et üksi Würzburg oli lubanud hertsogile üheksateist tuhat meest abiväge; nende eelvägi seisis juba Mergentheimis, Saksa ordu[1] asukohas, ja ootas käsku edasiliikumiseks. Ka maal suurenes võõraid murdeid, baieri ja frangi murdeid rääkivate sõdurite arv. Nad marssisid ööseti väikeste üksustena. Hertsoglikud lossid ja kindlustused olid lõhkemiseni täidetud sõjaväeosadest. Kõik kindlused, Asperg, Neuffen, Urach, Hohentwiel, tugev loss Tübingen, olid kõige moodsama strateegiakunsti kohaselt korda seatud; vilets tee üles Aspergile pidi parandatama sunniviisilise teo korras kahes vahetuses, päevases ja öises. Hiilgavalt, erilistest käskjalgadest, vardjavirgatsitest organiseeritud teadeteteenistus tagas sidet üksikute kindluste vahel. Maa püssirohuveskid, eelkõige laialdane Hans Semmingeri vabrik, tootsid nii ööd kui päevad püssi- ja süüterohtu. Lõpmatutes veovoorides toimetati kohale kahureid ja laskemoona; rahvas, nähes saladuslikke veokeid, väitis, et need sisaldavat roosi-

[1] Saksa ordu, asutatud a. 1190 ja Eesti ajalooga seotud, säilitas kuni a. 1806 oma organisatsiooni; ta keskvalitsus oli Mergentheimis.

(Toim. märkus.)

krantse eelseisvaks usuvahetuseks; kuid neis peitusid hoopis teised kuulid.

Üks nendest vardjavirgatsitest, teatud Bilhuber, sattus Nürtingeni läheduses kaklusesse Johannes Krausiga, Stuttgardi linna lihunikmeistri pojaga. Sealjuures võttis kodaniku poeg käskjalalt ära tema kiirsõnumid, kirjutised, mis käsitlesid võõraste abivägede saabumise küsimust ja tõid kõige selgemale päevavalgele katoliiklaste riigireetlikud plaanid. Hertsog tahtis lasta vahistada Krausi, kuid too oli juba põgenenud vabasse riigilinna Reutlingeni ja paar päeva hiljem riigilinna Esslingeni, kuhu oli kogunenud suurem koloonia hertsoglikul maa-alal tagakiusatuid, põhiseadusele truid emigrante.

Kraus oli paljastava kiirteate üle andnud Stuttgardi linnapeale, parlamendikomisjon laskis selle paljundada, laotas rahva hulgas laiali. See tõend usu vahetu ohustuse kohta paiskas ka kõige külmaverelisemad nende rahust välja. Kõikjal moodustusid usuringid ja salaliidud usu säilitamiseks, kodanikud ja talupojad varustasid endid salaja relvadega, pealinna vapper kingseppade ja tünderseppade sumpt laenas endale vabalinn Esslingeni sumptikaaslastelt haavli- ja tongpüsse; isegi Stuttgardi arsenalist kadus mitmel korral mõistatuslikul kombel suuremal hulgal sõjariistu, ja kõige suuremad rahuarmastavad väikekodanikud näitasid äkki muheldes ning kartliku uhkusega oma sõpradele peidetud relvi. Käärimine oli nii tugev, et hertsog oli sunnitud suurendama oma isiklikku kaardiväge, saatma prints-pärija välismaale vanaisa, Thurn ja Taxise vürsti juurde keiserlikkudele Madalmaadele. Endastmõistetavalt kaalus Karl Aleksander niisuguste asjaolude juures vägivaldset, metoodilist relvade ärakorjamist tervelt maalt; ta valmistas ette edikte, mis laialt leviva salaküttimise ettekäändel nõudsid relvade äraandmist. Kuid relvakandmine kuulus kodanlikkude põhiõiguste hulka, oli kindlaks määratud põhiseaduses; kui taheti vältida kodusõda, tuli oodata ediktide väljakuulutamisega kuni riigipöörde läbiviimiseni.

Siiski võis hertsog seisma panna vähemalt kodanliku ratsakaardi laskeharjutused. Hertsogiriigi kõige tuge-

vama miilitsaüksuse komandandiks oli major von Röder, too ohvitser Karl Aleksandri kõige lähemate sõprade ringkonnast. Ta oli hea protestant ja samaaegselt Remchingeni parim adjutant katoliku projekti sõjalises organiseerimises. Tuim, piiratud silmaringiga mees leidis kavatsetava riigipöörde olevat täiesti õige, ei osanud taibata ümberringi valitsevat ärevust, nägi kõikjal ainult ässitamist ja pahatahtlikkust. Kui hertsog tahtis rohkem ruumi võita katoliiklastele, miks siis mitte? Maa oli suur, ruumi kirikutele külluses. Põhiseadus? Parlament? Vabadus? Mõttetus. Tähtsakstegemine, sõraga vastuajava pööbli laiskus, kes tahtis rohkem õgida ja vähem tööd teha. Mida need sellid siis karjusid? Tema oli ju, kurat ja põrgu! hea protestant ja temale ei olnud veel keegi teinud mitte vähematki takistust. Igaüks võis kirikusse minna, millal ja kuidas see temale meeldis, ja härrased arvutlejad — nii nimetas ta prelaate ja jutlustajaid — võtsid, jumal teab, lõuad küllaldaselt täis, ilma et neid oleks seganud ja kiusanud hertsog ja tema kabinet. Maailm oli nii lihtne. Oli tarvis vaid natuke head tahet, olla truu, olla vapper ja eelkõige olla sõnakuulelik oma jumalast seatud hertsogile. Oli tähelepanuvääriv, et niisuguste vaadete juures, hoolimata lähemast sõprusest Karl Aleksandriga ja juhtivast kohast katoliku projektis, härra von Röder oli armastatud rahva hulgas ja et see armastus üha suurenes. Tema mühaklikke, labaseid nalju jutustati edasi, levitati anekdoote, mis tunnistasid mühaklikust heasoovlikkusest ja nende üle naerdi heakskiitvalt. Igatahes oli rahvas, nagu seda vahel juhtub, mingi erilise põhjuseta asetanud terve oma poolehoiu sellele kogukale, madalalaubalisele, kalgisuulisele, vormitute, ikka kinnastatud kätega, metsikult toore, käriseva häälega mehele; ta oli kahtlemata kõige populaarsem sõjaväelane Stuttgardis. Tänu sellele poolehoiule, ei järgnenud linna ratsakorpuse riviharjutuste seismapanekule rahutusi.

Samaaegselt valitses linna igas nurgas pinevus. Kõrgem kirikuasutus korraldas üldise patukahetsuse ja palvenädala. Paljud tegid oma testamendid. Judica püha-

päeval[1] tunglesid niisugused hulgad lauakirikusse, et kirikud pidid jääma veel hilja ööni valgustatuks. Parlament organiseeris hoolika teadeteteenistuse, saatis teoteenistuse korras ratsanikke igasse suunda mööda maad laiali luurama, kas võõras abivägi on juba lähenemas. Sai ka peagi teate, et piiskoplik eelvägi on Mergentheimi komtuuri piirkonnast lahkunud ja suundub Ellwangeni poole, sama rääkisid ka kiirteated Hohenlohe komtuuri piirkonnast.

Tollel Judica pühapäeval oli linnadekaan Johann Konrad Rieger jutlustanud hoogsamalt kui kunagi enne. Ta oli rääkinud prohvetlikult jälestusest nende vastu, kes purustavad evangeelse usu ja kristliku vabaduse pühad tahvlid, ta oli seadnud kõigile veenvalt ja tähendusrikkalt silme ette tohutu vastutuse, millega koormasid endid jumala, maailma ja Rooma riigi ees need, kes võtsid ette niisugust taotlust. Oli siis hoiatanud kõmisevalt ja mehiselt, et nõrgema käes saab tugevaks ja kohutavaks kõige viletsamgi relv, kui seda juhib jumal. Kuid lõpuks oli ta, laotades harda koguduse ette oma sileda, tumeda, kaugelekõlava hääle terve sameti, manitsenud kõiki suurte mõjuvate sõnadega patukahetsusele ja endasse süvenemisele, nii et ruumikat toomkirikut valdas suur hardumus ja kostis nuuksumist.

Terves linnas räägiti tollest jutlusest. Niisugune konkurendi võit riivas valusalt valitsusnõunik Johann Jaakob Moserit, ja ühel unetul ööl otsustas ajakirjanik rääkida ka omakorda rahvale. Kuid tema ei tee seda mitte nii lihtsalt ja kitsilt kui jutlustaja, kes kasutas odava taustana hoone pühitsust; ei, tema räägib kodanikkudele avalikul, vabal väljakul, kartmata hertsogi politseiteenreid. Ta sammus oma töötoas edasi-tagasi, kavastades sõnu ägedate, suurte žestide saatel, ümmardas südantlõhestavad sõnad, arvas end olevat mõne Gracchuse, Harmodiose[2] või Aristogeitoni[2], Marcus

---

[1] Judica pühapäev — viies kannatamis- ehk paastupühapäevadest, viimane pühapäev enne palmipuude püha.

(Tõlkija märkus.)

[2] Harmodios ja Aristogeiton — ateenlased, kes tapsid aastal 514 enne u. a. kreeka türanni Hipparchose.

(Tõlkija märkus.)

Junius Brutuse, pildus raidkujulise liigutusega ettekujutatava tooga volte.

Ta ägestus, õhutas end ikka rohkem ja rohkem, veri tungis talle pähe, higi voolas pooridest. Seda põhjendas ta endale halva seedimisega; võib-olla oli ta lõuna ajal joonud liiga palju mustikaveini, nii et juba isegi loid soolikas ütles täiesti oma teenistuse üles. Ta rääkis oma abikaasale oma hädadest, sest ta pidas hoolikalt kinni tervishoiuõpetusest, ja kartlik naine valmistas talle joogi glaubersoolast. Siis asus Moser jälle tegevusse oma kavatsetava kõne kallale, ja ägedate liigutuste mõjul avaldas siis ka arstim soovitud mõju.

Teisel päeval korjas ta, sünge ja tähtis, rahvahulga enda ümber. Neil viimastel päevadel tuli tihtipeale laiali ajada korrarikkujaid ja meeleavaldajaid; kohe ilmusid ähvardavalt hertsoglikud valveohvitserid, politseinikud, jalaväehusaarid. Ajakirjanik tundis end juba tooralt kinnivõetuna, veetuna kasematide igavesse öösse. Kuid ta võttis kokku terve oma julguse ja jätkas krampliku surmapõlgusega kõnet, kui tal äkki sisikond tühjaks muutus, näpistas ja torkis. Kas tuli see eelmisel õhtul sissevõetud rohu järelmõjust, või sellest, et ta iseloom siiski läbi murdis vägivaldselt kättevõidetud vaprusest; ta oli sunnitud taganema väljakult, saadetud hertsogi poolehoidjate pilkavatest pilkudest ja võistleja kuulsuseta. Järgmisel päeval pidas ta siis Marie Auguste amarantusevärvilises[1] kabinetis hertsoginna ja Magdalen Sibylle'i ees oma kõnet, et niipalju kogutud tuld ei läheks kaduma päris asjatult. Magdalen Sibylle istus lihtsalt, leplikult ja veidi kehakana, kuid Marie Auguste, valge ja õhuline oma negližees, lehitses „Mercure Galant'i", ässitas vahel salaja, kelmikalt naeratades oma tibatillukest hiina koera vastu kõneleja jalgu; kuid see, olgugi veidi higistav, ei kaotanud oma mõttelõnga.

Oma hädas ja surutuses otsustas kodanikkond saata veel kord hertsogi juurde saatkonna, et veel kord koputada tema südametunnistusele tõsiselt, kuid alama

[1] Amarantus — (ladina k.) rebaseheinad.
(Tõlkija märkus.)

alandlikkusega. Et Karl Aleksandrit mitte ärritada, ei saadetud üheteistkümne-komisjoni liikmeid, sest isegi ainult nende nägemine ajas Karl Aleksandri marru, vaid kolm vaikset kodanikku, auväärset välimuselt ja tundemeelelt. Nad sõitsid Ludwigsburgi, kus hertsog relvastumist kiirustas. Enne lossi minekut võtsid nad võõrastemajas veidi suupistet ja klaas veini. Üks nendest ütles: „See on väga väike kosutus nii raske käigu eel." — „Kui hertsogi tuju on niisama sünge kui tänane päev," ütles teine, „siis ei paista meile päikest!" — „Olgu kõik jumala teha!" ütles kolmas.

Saali ukse ees, kus Karl Aleksander saatkonna vastu võttis, istus Otman, mustjaspruun. Ta kuulis ebaselgelt vihast nohisevat, kähisevat vürstihäält: „Ketserid, mõrtsukad, riigireeturid!" Siis jalgade trampimist, mis aegamööda vaibus. Mõne minuti pärast nägi ta mehi juba väljumas, enne kaks, õige pea ka kolmas. Ta nägi ka väga hästi, kui hirmunud ja segaduses nad olid, ta vaatas neile järele oma suurte pruunikate loomasilmadega ja ta naeratas vaikselt ning sügavalt. Rutates läksid mehed trepist alla, hüppasid ootavasse tõlda, ei raisanud aega väljakukkunud bareti ülestõstmiseks. Nad istusid vaikselt sõidu kestel, ainult kõige vanem palus kord kuuldavalt ja suures hädas: „Issand Seebaott, kuristikust kisendame meie sinu poole, lase tulla meile abi sinu mägedest." Stuttgardis olid paljud ootamas saadikute tagasisaabumist. Kui nad nägid nende nägusid, läksid nad laiali norus päi ja rõhutud rinnaga.

Hoopis teisiti kui hertsoglik maa-ala, protestisid vabad linnad katoliiklaste sepitsuste vastu. Eriti Esslingenis sõimati ja pilgati Karl Aleksandrit avalikult päevast päeva. Siin oli suurim hertsogiriigist emigreerinute koloonia, mis koosnes rõhututest, ebaseaduslikult paljaksröövitutest, väljaaetutest. Siia oli põgenenud Johannes Kraus, siin istus Michael Koppenhöfer, igivana Christoph Adam Schertlin, keda veel ainult vihkamine püsti hoidis. Kõigil neil oli sööbiv, sisikonda ärritav pilge, mürgised, hõõguvad, loitvad kõned. Paar hertsogi poolehoidjat lukutas end pelglikult oma majadesse; mõningad läbisõitvad katoliiklastest reisijad peksti läbi. Esslingeni

kodanikkude pojad, pärast seda, kui nad olid teinud võõrastemajas kassikontserti, tahtsid lintšida äriasjus linnas viibiva ekspeditsiooninõuniku, endise kojafiskal Fischeri, errulastud Süssi armukese Sophie Fischeri isa; ainult suure vaevaga suutsid linnavahid kaitsta voodist väljahirmutatud, hädavaevalt riietatud meest; suure rutuga viisid nad rasvase, lotendava kojafiskali linna piirkonnast välja.

Skandaaliks ja avalikuks kokkupõrkeks hertsogiga läks asi patukahetsuse- ja palvenädala pühapäeval. Eelmisel ööl olid noormehed silma kinni pigistava politsei juuresolekul sidunud häbiposti külge kaks õlgedest nukku, mis kujutasid hertsogit ja juuti, ning lisanud juurde laimavaid, rõvedaid pealkirju. Terve pühapäev vaatles kogu linn seda häbitegu naerdes, röökides, tögades, kisades, vilistades, vastu reisi patsutava mõnususega, alates raugast kuni poisiklutini. Õhtu eel korraldati siis tuleriit, aheldati nukud pidulikult sinna külge, paar nendest piltidest, mis kujutasid Karl Aleksandrit oma seitsmesaja mehega ründamas Belgradi, määriti roojaga, seati nukkude külge ja lõpuks süüdati kõik põlema naeruvääristava tseremoonia saatel. Lõõskavalt põlesid nukud, lõikavalt kriiskas vaimustatud rahvas, keerutas end, müksas üksteist, kõverdus hõiskavast, marulisest heameelest.

Rahva hulgas seisis noor Michael Koppenhöfer, tugevsinised silmad pruunjas näos põlesid vaimustusest, ta hingas sügavalt: oh, et kõigi türannide lõpp niisugune oleks! Rahva hulgas seisis vana Christoph Adam Schertlin, tema kõhnas kaelas ragises tumedalt, tema pillirookepp kopsis rütmiliselt vastu maad, nagu tantsides, tema muumiapruun, murenenud nägu hiilgas metsikust vihast. Rahva hulgas seisis ilus ja võõras Johann Ulrich Schertlini abikaasa, prantslanna, waldenslane, ta oli vaeselt riietatud, tema mees oli nüüd täiesti alla käinud, joomar ja kodutu, kuid naine hoidis väikese punase suuga pead püsti nagu ikka. Piklikkudest silmadest vaatas ta kõrgi pilguga huilgavale, kriiskavale rahvale, kes põletas nukke ja algupärandite ees tõmbas küüru selga; tema kõrval seisev naine pöördus tema poole mõne sõnaga;

ta vaatas teisele võõralt, põlglikult ülalt alla, ei vastanud midagi, lahkus pikkamööda väljakult suursuguste, uhkete, kõrkide sammudega.

Suures, kaines, lagedas Beata Sturmini toas istusid pimeda pühaku ümber Magdalen Sibylle, Johann Konrad Rieger, jutlustaja, tema vend Immanuel, ekspeditsiooninõunik, ja magister Schober. Magdalen Sibylle oli riietatud havihalli kleiti, väga kallihinnalisse riidelt ja väga lihtsasse tegumoelt ning lõikelt. Ta oli muutunud tüsedamaks, tugevsinised silmad tuhmimaks, pruunjad põsed lõdvemaks, kõik liikmed loiumaks. Kergelt rasvunud ja peaaegu rahul olles istus ta seal nagu kodaniku naine ja kuulas tähelepanelikult linnadekaani, kes rääkis oma jutlusest, selle suurest jumalale meelepärasest mõjust ja kordas sellest katkendeid nüüd veel kõlavamalt, veel paremini harjutatult.

Tagasihoidlikult istus oma nurgas Jaakob Polykarp Schober. Vaene, tagaaetud inimene, kannatades oma kahepalgelise koha pärast Süssi juures, oma südametunnistuse siia-sinna kõikumise pärast, tahtis leida siin vähe rahu omaenda rinnas laiuva rahutuse eest. Ta oli riiminud luuletuse, milles ta võrdles end Johanna Hullumeelse mehega. Toda, asetatuna kirstu, vedas vürstinna läbi terve maa, laskis südame asemele surnule panna tiksuva kella, et teeselda elu. Nii tiksus magistril ikka edasi südametunnistus; ainult siin, vaiksete, vagade vendade ja õdede juures leidis ta mõnevõrra rahu. Ta vaatas oma nurgast jutlustajale, kes sammus edasi-tagasi, deklameerides hingestatult, ta vaatas temalt pimedale pühakule, kes kükitas, leebe, hall, värvitu, ja kuulas, ta vaatas temalt ekspeditsiooninõunik Immanuelile, kes hardunult rippus oma suure ja tähtsa venna huulte küljes. Kuid ta nägi oma nurgast ka seda, kuidas kogu aukartuse juures kõhetu, tagasihoidliku, hoolimata tema silmatorkavatest vurrudest silmapaistmatu mehe silm pikapeale vennalt ära pöördus, libises üle Magdalen Sibylle'ile, viibides looma andumusega temal, kes kehakalt, peaaegu matroonlikult seal istus, suured, veidi rasvunud ja siiski lapselikud käed loiult

laia, havihõbedase kleidi võimsas rüpes. Ta nägi seda alandlikult ihalevat pilku, ta mõistatas seda pilku ja pikapeale nägi ta teed, kuidas raske, jumalale meelepärase teoga vähe leevendada oma südametunnistuse piina. Kas ei olnud tal kindlat õigust preilile, keda ta oli kombekalt ja alandlikult austanud pikkade Hirsau aastate vältel? Kuid ta alistub, nii raske kui see temale ka on, ei anna enam voli oma soovidele, ta loobub ja jätab härrale ning vennale Immanuel Riegerile tee täiesti vabaks.

Vahepeal oli linnadekaan lõpetanud oma jutluse ja jutustuse ja nüüd juhtus midagi ootamatut. Nimelt ütles Magdalen Sibylle ja pealegi suure endastmõistetavusega, mingi kõhklemise ja peenutsemiseta, et ta on, mõjutatuna armsa venna Jaakob Polykarp Schoberi eeskujust, teinud ka omalt poolt värsse. Ja nüüd loeb ta vendadele ja vagale õele ette oma laulud. Mida ta siis ette luges, olid tundetud, kurvad, labased, kehvad ja läägelt moraalitsevad riimitlused. Kuid pealtvaatajad ei pannud tähele nende poeemikeste tühisust, lasksid endid lihtsalt ja ausalt haarata, ja ekspeditsiooninõunik Immanuel Riegeril jooksid leebusest ning austusest pisarad üle vurrude.

Kui minema hakati, seltsis magister ekspeditsiooninõunikuga. See unistas Magdalen Sibylle'ist oma kainel, abitul kombel. Siis võttis Schober end kokku, neelatas ja teatas teisele väga liigutatult oma otsusest ja loobumisest. Ekspeditsiooninõuniku kahvatud silmad niiskusid, oma peene, liigutusest peaaegu halvatud häälega küsis ta sõbralt, kas see uskuvat, et siin mingisugune võimalus oleks; kui ta oma silmad tema poole üles tõstvat, kas ei pööravat see suur, ilus naine nii suurest jultumusest imestanult ja võõrastava laitusega end temast ära? Kuid Schober arvas, et ta tohib sõpra lohutada, ja see oli õnnelik.

Magdalen Sibylle kuulas tema kogelevat ettepanekut tõsiselt, kuid mitte vastumeelselt. Ta palus endale mõtlemisaega, istus siis, et vastata värssides. Istuda niimoodi kirjutuslaua juures, oodata riimi ja rütmi, need olid nüüd tema parimad tunnid. See kandis, see tõstis,

see alistas. Uduselt, ähmaselt mõtles ta: Enne oli sõna — sõna on jumal. Kui veetlev lasta end kanda voolavast sõnast, ujudes riimis ja värsimõõdus, sukelduda lõpmatutesse unelmatesse, jumalasse. Maailmas polnud korda, mõõtu ega õigust, see oli metsik, rumal, mõttetu, räpane. Siin oli mõtet, õigust ja puhtust, siin sai leebelt üle libiseda kõigest ülestuhnivast, üle pori ja ähvardava sügaviku, sulistada, kergelt unistada. Kuumus, mis mõnel enne verd mürgitas, auras siin süütult-leigelt ja mõnusalt ära siledas, hõljutavas üles-alla käimises. Maailma mäetipud ja kurised tasandusid lamedatesse, väga korrektsetesse aleksandriinidesse.

Nii istus ta ka täna, vastates Immanuel Riegerile. Tema mõtted ja loiud kihud libisesid leebelt üles-alla. Ummardusid lõpuks pärast paljusõnalist, üksikasjalist, halba, tõsist poeemi enne viivitavaks, siis ikka kindlamaks jah'iks. Riimid ladusid pikalt ja üksikasjaliselt riita kõik põhjendused poolt ja vastu, sukeldusid sõnavalingusse vabadusest ja vastutusest, kiitsid seadust, korda, vaikust, kindlustatud rada.

Tõsi küll, ajal, mil ta kirjutas neid tarku, ükskõikselt siiraid mõtisklusi, tuli hetk, mil äkki riim ja rütm üles ütlesid. Lõpmatus, kurvas väsimuses vallandusid tema liikmed, ta nägi endal kaarjaid, lendlevaid silmi, tundis end tungivast, veenvast häälest meelitatult ülepiserdatuna nagu mõnusast leigest veest, mõneks sekundiks tundis ta, missuguseks viletsaks ja sisutuks aseaineks oli tema alp poeeditsemine. Kuid ta lükkas niisuguse tunnetuse halva kiusatusena kiirelt kõrvale ja süngemaks muutuva kindlameelsusega, peaaegu fanaatilise kiindumusega kainusse, kirjutas ta värsid lõpuni.

See preili Weissensee abielu, kuigi tema kodanlikuks muutumine oli juba enne tähelepanu äratanud, üllatas siiski. Hertsog vihastus, et niisugune rumal, väike pedant ja alamaastmeline ametnik istub ametlikult tema järelroa laua juures. Kuid kitsi ei olnud ta iialgi olnud ja ta kinkis Magdalen Sibylle'ile kihlusteks Würtingheimi mõisa, mis oli kuulus oma suurepäraste puuviljakasvandustega. Isegi Süss ärkas ehmudes oma ikka ühtlaselt publitsevast hõõgumisest. Nii oli see maailm;

kõige tuum, mis oli algul ja väljastpoolt paistnud nii jõulisena ja oli magusalt sätendanud, osutus rumalaks, väikeseks, lagedaks, hapuks, viletsaks. Kas ei olnud muide Karl Aleksander ka selle sõtkunud porri ja igapäevasesse madalusse? Näe nüüd! See küll polnud tema eesmärk, kuid lõpuks vabastab ta maailma ühest halvast ja kardetavast loomast, kui ta vaid järgib oma isiklikule vaistule ja seadusele. Et Magdalen Sibylle'i langemises ka tema oli süüdi, ei tulnud talle pähegi. Ta laskis saduldada mära Assjadahi, uhkelt ja suures hiilguses ratsutas ta Magdalen Sibylle'i lossikesse, sünge, metsik suurelisus hoovas mehest, kes kibestunult ja lõhestatult veel viimast korda laskis mängelda tervel oma üliviisakusel naise ees. Magdalen Sibylle toibus ainult pikkamööda ja alles päevade järel selle õnnesoovikülaskäigu tagajärjel tekkinud segadusest.

Weissenseele lausus hertsoginna, vilkalt ja kergelt pilkavalt tulid sõnad väikesest punasest, punnitatud suust: „Paistab, et teie, armas ekstsellents, ei ole rahul Magdalen Sibylle'i valikuga?" Ja pöörates Weissensee poole oma ilusa, sisalikuga sarnaneva näo, mis säras matilt kiirgava musta juukse all vana, õilsa marmori värvilisena, naeratas ta kelmikalt. „Või oleks ta pidanud abielluma koguni meie hoovijuudiga?"

„Jah, Hiilgus," ütles Weissensee. „Sada korda meelsamini." See kõlas peene, armastusväärse isanda suust nii kibedalt ja maruvihaselt nagu karjatus, et hertsoginna vaatas uudishimulikult ja veidi segadusse sattunult üles ja pärast lühikest vaikust hakkas rääkima muust.

Ooteruumis sulges kammerteener Neuffer ukse hertsogi kabinetti astuva Süssi järel. Siis kohe, otse finantsdirektori selja taga muutus tema teenrinäo liikumatus ja väärikus hirmuäratavalt ja peaaegu tundmatuks tegevalt tooreks, mühaklikuks, jõuetuks vihaks. Juut! Ikka juut. Hertsog oli küll kord, kui Neuffer teda lahti riietas, mõttetus vihahoos vahutanud, et ta saadab juudi kindlusesse, laseb tal kolm aastat lihvida kuule ja siis laseb tema üles puua. Kuid mis see aitas! Maa asevalitsejaks oli ja jäi ikkagi juut. Hertsog sõimas tema nõu-

andeid, kiitis teisi! Kuid kui tuli tegutseda, tegi ta ikkagi seda, mida juut talle sisse puhus.

Teises ooteruumi nurgas kükitas vaibal mustjaspruun. Ta oli hästi märganud, kuidas kammerteenri nägu oli silmapilguks heitnud endalt ametirüü, ja päris südame põhjas tundis ta lõbu oma kristlastest kolleegide mühaklikust alastiolekust. Kuid ta püsis hääletult, uniselt, loomataoliselt kükitades, kinnise näoga.

Samal ajal esines Süss hertsogile ettekandega. Täna kahe päeva pärast tahtvat vandeseltslased pihta hakata; kõik ettevalmistused olevat lõpetatud. Ametlikult pidi hertsog ära reisima, kõigepealt, et teha ülevaatust temale kui riigi feldmarssalile kuuluvates Kehli ja Philippsburgi kindlustes, siis konsulteerida oma jala pärast Danzigi meediku Hulderopiga, selle aja suurima ortopeediga. Enda äraoleku ajaks määras Karl Aleksander asendava valitsuse: hertsoginna eesistumisel, — kes endale selles osas väga väärikana ette tuli —, ministrid Scheffer, Pfau, linnanõunik Lauz, kindralid Remchingen ja Röder. See valitsus pidi teostama Karl Aleksandri äraolekul riigipöörde: pärast kõigi maa strateegiliste punktide enda kätte haaramist tuli seadusega teada anda katoliku usu üheväärseks tunnistamisest, kodanikkude relvapidamise keelust, paljude põhiseaduse paragrahvide maksvusetuks tunnistamisest, pihipenni sissenõudmisest, sunduslikust hõbeda äraandmisest hertsoglikule rahapajale ja veel muust selletaolisest.

Süss kandis veel kord kokkuvõtlikult ette, millest olenes kõik: hõõrumisteta, võitluseta projekti teostamine üheainsa öö vältel. Karl Aleksander lahkub maalt põhiseadusega piiratud hertsogina ja väheste tundide järel kutsutakse ta tagasi absoluutse isevalitsejana. Kui aga teostumine venib pikale ja sinna vahele tekivad hõõrumised, võitlus, verevalamine, siis on kõik kadunud, siis on olnud õigus viivitajatel ja kõhklejatel. Sest oli võimatu veel rohkem painutada põhiseadust kui see juba oli painutatud; ka kogu jesuiitliku kunstiga ei saanud sealt enam midagi välja urgitseda. Jäi ainult üks tee, murda põhiseadus, kuid seda ei saanud teha pikkamööda, seda tuli saavutada ainult ühe öö pingutusega.

Kui see ebaõnnestub ka kõige väiksemas pisiasjas, siis oli paljas vägivalla tarvitamise tõik näidanud, kui väga tunti end olevat ebaõigluses; corpus evangelicorum sööstab kallale, põhiseaduse piirid piiritellakse siis veel kindlamalt ja kitsamalt. Kuid, kui läheb võitluseks enne, siis peab arvestama, et põhiseaduse parteil on liiga palju ja liiga võimsaid poolehoidjaid riigis. Õnnestunud äkkrünnakut tunnistavad ühed muheldes, teised hambaid kiristades. Ta on olnud seni ikka tasase, pikaldase tegutsemise poolt, kuigi teised on tahtnud toorelt kallale tormata, kuid sel juhul oli üksainus võimalus, avalik, kinnihaarav, otsustav, mis kandis ühes ja samas rüpes õitsengut või kadu.

Sundiva loogikaga, asjalikkusega, teaduslikult seletas Süss seda veel kord hertsogile. Tuliselt ja kõneosavalt seletas ta siis üksikasjaliselt, kuidas, praktilisi kaalutlusi mitte arvestades, see idee saaks ära rikutud, see suurepärane idee vürstliku võimu jumalikkusest, kui see enne saab ribastatud ja ära näkitsetud tülidega, protsessiriugastega ja väikeste kokkupõrgetega kodanliku kaardiväega ja naeruväärse, armetu pisivõitlusega. Siin oli tõeliselt küsimuses: emba-kumba, kas pöördus hertsogiriik loomupäraselt tagasi oma vürsti juurde, või oli see aine selleks liiga halb, et seda suurt ideed saaks selles lõpuni välja arendada.

Karl Aleksander seisis rõhuvas, lämmatavas vihas. Juudil oli õigus nagu ikka, ja ta oli seda hästi öelnud. Kuid, kui sügavale vaatas ta teise sisse! Lahti, lahti tuli temast saada, igavesse pimedusse tuli ta saata! Ja mida oli ta siin veel öelnud: see aine olevat liiga halb sellele suurele ideele? Mis aine? Oli ju endastmõistetavalt võimatu, et projekt võiks ebaõnnestuda; kuid siiski: missugune aine oli liiga halb? Maa? Või — kas julges ta seda tõesti, see juut? — või tema, vürst? Muidugi, julges ta seda! Tema viisaka, orjaliku lõusta taga peitus pilkav, narrivalt häbematu, õlgukehitav, ärritav kahtlus. See seisis häbitult jultunud mässajaist kõrgemal! See oli sada korda hullem kui need härjaturjalised lollid parlamendi mässuõhutajad! Need olid põikpealised eeslid! Kuid see naeratav, viisakas oli teadlik, ja tema edevalt naervad,

häbematud kahtlused tungisid mürgitades sisemusse. Lahti temast! Mitte millekski pidi ta muutuma! Igaveseks pidi ta pimedusse minema!

„Kas Teie Hiilgus on nüüd märgusõna kindlaks määranud?" küsis kalk, asjalik juudi hääl.

„Jah," ütles Karl Aleksander lühidalt, järsult, sõjaväeliselt. „See on: Attempto!"

Hämmastunult, väikese tunnustava naeratusega vaatas Süss üles. „Attempto! Mina julgen seda!" See oli häbematu, julge, peaaegu geniaalne nali. „Attempto! Mina julgen seda!" oli öelnud Barti Eberhard siis, kui ta esimesena saksa vürstidest oma maale andis põhiseaduse. „Attempto! Mina julgen seda!" oli suur pealkiri selle vürsti tunnusel, seedritüvel, mille ta oli kaasa toonud ristisõjast. Niisugusena rippus tema pilt kõikjal hertsogiriigis. Selle julge hüüdlausega oli ta endalt maha pannud suurema osa oma võimust ja selle tagasi andnud rahvale. Kui keegi maal muidu sõnagi ladina keelt ei mõistnud, siis seda „Attempto't!" mõistis ta; sest see oli põhiseaduse ja kõigi kodanikkude vabaduse alus. Ja sellesama „Attempto! Mina julgen seda!" valis nüüd Karl Aleksander märgusõnaks, selleks et purustada sama esiisa loodud põhiseadus, et haarata võim jälle endale, täiesti väljakujunenud demokraatia asemele kehtestada täielik isevalitsus. Välk ja pauk! Selleks oli vaja niisama palju vaimukust kui julgust. See Karl Aleksander oli siiski mees!

Ülevas, meeliülendavas, rindaavardavas rõõmutundes läks Süss koju. Tema oli selle mehe selleks teinud, oli süüdanud temas tule, oli ägedast, kirglikust, metsikult toorest lihatükist sõtkunud vürsti. Oh, tema tee oli ikkagi õige. Kui mõhaklik ja kohtlane olnuks talle tookord kõrisse kinni hüpata. Nüüd oli tema oma ohvri valmis nuumanud, ülendanud, teinud selle aukartustäratavaks ja väärtuslikuks. Nälginud looma vastuvõtmisest keeldusid nii preester kui ka jumal. Ohvriga, kelle verd ta nüüd pakkus, ei jäänud ta häbisse.

Ta sammus oma kabinetis edasi-tagasi, erutatult, puhevil, kõik küünlad põlesid, ka kõrvalolevais tubades. Mida oli öelnud rabi Gabriel? Igal peol, mida teie korraldate

surnu auks, tõuseb ta üles, iga temale pühendatud pildi ümber hõljub ta, kuuleb iga sõna, mis kõneleb temast. Ta oli kutsunud surnut kõigi oma mõtete, vere ja närvidega; kuid ta ei olnud tulnud, ainult aimata oli ta võinud teda hämaruses ja udus. Nüüd korraldab ta temale ohvripeo, millele ta peab üles tõusma. Mitte ainult ihulikult ei ohverda ta talle seda hertsogit, vaid ta on tema hinge niimoodi prepareerinud, et see täpselt samal silmapilgul eraldub tema kehast, kui see oma kõrkusest õitsema puhkeb. Ja suurelise hing moondub tuleks; tules tõmbleb see närudeks, tuhandeid kordi kistakse see puruks igas sekundis, — uue igaviku läbi. Tõuse üles, Naemi! Tõuse üles, laps, minu parim, minu puhtaim, oru liilia, tõuse üles! Ühe purukspaisatud kuningriigi kildudest ehitan ma sulle mälestussamba, ma ohverdan sulle ühe vürsti, ühe hinge kehastan ma igavesti tõmblevasse tulle! Nii kutsun ma sind, Naemi, minu laps! Tõuse üles! Tuvi kaljulõhes, peidetud veerel! Lase mul näha sinu kuju, lase mul kuulda sinu häält! Sest sinu hääl on magus ja armas on sinu kuju.

Ta peatus, kutsus end tagasi tõelikkusesse. Ah jaa, see pidi ju veel sündima. Ta ei tahtnud, mitte mingil tingimusel ei tahtnud ta, et see võiks näida, nagu seoks tema oma taotlusi Karl Aleksandri vastu mingisuguse isikliku kindlustuse või isegi kasudega iseenda jaoks. Ta ei tohtinud lasta kerkida kõige väiksemalgi kahtlusel, mitte kellelgi ja ka mitte iseendal. Kui see oli kasuks maale, siis oli see kõrvaline küsimus, mida ei pea taoteldama, ka mitte välditama; iseendale igal juhul tahtis ta iga võimalikku sellest saadavat kasu juba ette ära hävitada. Ta oli nüüd siin, et selle Württembergi vürsti Karl Aleksandri südant nuumata rasvaseks ja kõrgiks ja siis, kui see süda kõige rasvasemalt end täis on ja end paisutab, litsuda see puruks. Selleks ohverduseks ja lepituseks oli ta siin. Mis siis tuli, ah, kui kauge see oli ja kui tühine!

Ta käsutas magister Schoberi enda juurde. See ilmus, ärahirmunud, une pealt segatud, kartusega, et finantsdirektor tahab ajada teda uutesse südametunnistuse piinadesse. Õnnetu, järelelohisevas öökuues, sest Süssi

käsk ei olnud andnud talle aega riietumiseks, ümmarguste, pelglikkude lapsesilmadega seisis ta oma peremehe ees. Süss oli elav, mõnusas tujus, heatahtlik nagu juba ammu mitte. Ta päris magistri luuletuste järele, miks kirjastamine nii kaua viibivat, raha olevat trükikojale juba nädalate eest ära saadetud. „Kuidas suvatses Teie Hiilgus magada?" küsis papagoi Akiba. Magister ökitas midagi, et ta istuvat juba korrektuuride kallal ja kahe-kolme nädala pärast saavad laulud puhtalt trükitud. Käändudes äkki kõrvale, pani Süss oma käe tema õlale, kõverdas kavalalt muheldes huuli, ütles sõbralikult, heatujuliselt: „Ta on, kurat võtkul halb protestant, magister." Ja kui värisev ainult arusaamatut kogeles, jätkas Süss: „Mina oma arvestava juudimoraaliga oleksin tema asemel öelnud: Kui mina juudi reedan, siis reedan ma ainult üheainsa ja pealegi ainult ühe juudi; kuid kui ma juuti ei reeda, siis reedan ma ühe miljoni evangeelseid kristlasi. Ja siis oleksin ma läinud ja oleksin seletanud Sturmile ja Jägerile või muidu mõnele üheteistkümne-komisjonist terve loo viimse juuksekarvani. Ma pean ütlema, magister, et ta on niivõrd truu ja peenetundeline, et see haiseb juba taevani."

Jaakob Polykarp Schober seisis lohakalt heledate küünalde all, ei julgenud pühkida halastamatut higi, mis tilkus üle tema kahvatu, paksu lapsenäo, vahtis ümmarguste lollide silmadega juudile ainiti otsa. „Nüüd peab ta mind küll hulluks?" küsis juut viivu aja pärast heatahtlikult. „Ei, magister, ma ei ole sugugi hull," ütles ta jälle pärast vaikimist, kuivalt. „Või vähemalt mitte rohkem kui iga teine."

Heledalt valgustatud ruumis oli surmavaikus. Väljast kostis öövalve raskeid samme. Süss oli istunud, tõmbus looka nagu kergelt külmetades, kuigi toad olid ülekõetud, näis, et ta on unustanud liikumatu, kummaliselt kägardunud, ebamõnusas asendis seisva Schoberi. Tahtmatult alustas ta uuesti: „Ma tahan teda välja aidata tema dilemmast. Mingu tema parlamendiisandate juurde, öelgu tema nendele: aeg on öö vastu teisipäeva, märgusõna: Attempto. Ja kui isandad tahavad verevalamist ära hoida, niimoodi et tema projekt kokku variseb nagu

marionett, kui traat on läbi lõigatud, siis saatku nad esmaspäeva õhtul saatkond Ludwigsburgi. Mamelukk ootab neid vasaku tiiva kõrvalsissekäigu juures ja viib nad hertsogi juurde."

Schoberil pundusid silmad tähelepanekust, taipamatusest ja erutusest, kui Süss temale seda seletas asjalikult ja üksikasjaliselt. „Tingimuseks on," jätkas Süss niisamasuguse asjaliku külmusega, „ja seda peab ta minule kätt andes vanduma, et iialgi ükski inimhing teada ei saa, et mina seda temale ütlesin, või teda isegi saatsin."

„Ekstsellents," kogeles lõpuks Schober, „ma ei saa sellest aru, ma ei saa sellest mitte kuidagi aru. Ma olen nii õnnelik, et Issand on teid äratanud ja et teie tahate päästa evangeelset usku. Kuid kui ketserlik projekt nurjub ja ei teata, et teie olete selle nurja ajanud, siis korraldab ometi, Teie Armulikkuse loaga, maavalitsus kõigepealt teie vastu kriminaalprotsessi. Ma ei ole tugev in politicis, kuid hertsog ei saa siis teid kaitsta."

„Ei, hertsog ei kaitse mind," ütles Süss kuivalt. „Hea küll, magister," lisas ta leebelt, mahedalt, peaaegu isalikult juurde. „Lugu on liiga eriskummaline. Katoliku hertsog tahab evangeelse maa teha katoliiklikuks ja üks juut läheb meelsamini otse võllasse, kui et laseb sellel sündida. Seda ta ei suuda kokku riimida, olgugi et ta on nii väga suur poeet."

Taarudes, nõrkade põlvedega ja lohiseva öökuuega hiilis Jaakob Polykarp Schober pärast seda jutuajamist läbi maja pimedate koridoride. Oma toas ajas teda rahutus edasi-tagasi kuni hommikuni. Ta ei näinud selgelt, kõik oli täis suitsu ja udu. Kuid niipalju oli kindel: jumal oli teda siiski märganud ja välja valinud. Ta lohistas end rahutult läbi toa, öökuue ääris ja tutt pühkisid põrandat. Vana mustjashall kass ärkas üles, saatis teda. See oli hellitatud vana kass ja tahtis, et magister võtaks teda sülle või voodisse nagu sageli, ja ta näugus. Kuid magister kõndis edasi-tagasi ega kuulnud kassi.

Kui magister oli läinud, sirutas juut end, paljastas oma tugevad hambad. Ta peatus hertsogi pildi ees, mis rippus tema kirjutuslaua kohal, millele Karl Aleksander oli oma käega, väga armuliku pühendusega oma vägi-

valdsed suletõmbed alla kirjutanud, ütles tasa: „Jumalaga, Louis Quatorze! Käi minema, saksa Achilleus!" Ja veel kord metsikumalt: „Käi minema, saksa Achilleus! Jumalaga, Louis Quatorze!"

Ta ei mõelnud enam lapsele. See oli tehing tema ja Karl Aleksandri vahel, lapseta. Ta ujus südant ja meeli täitval tumedal, violettpunasel merel. Kuidas see kohises! Kuidas tungis see kõrvu ja sisemusse! Kuidas see lõhnas metsikult ja õndsalt uimastades! Ta kuulis surmani tüssatud vürsti vihakarjet, nägi mehe verist pilku, kelle käest ta lõi välja selle jõulise, taltsutamatu elusaavutuse just siis, kui see tahtis hinge tõmmates sõrmedega selle ümbert kinni haarata. Oli jumalik panna põlv vaenlase rinnale, magus ja jumalik oli panna pöial vaenlase kõrile, kui suu ahmis Issanda õhu järele, kokku suruda tugevamalt, päris pikkamööda, silm pilkavalt, võidukalt kiindunud teise surevasse. Seda nimetati elamiseks! See tasus elada!

Tema metsikusse unistusse libises äkki kehaliselt, hääletult ja ehmatavalt üks inimene. Otman, mustjaspruun. Ta kummardas, teatas, et hertsog on andnud Remchingenile käsu. — Missuguse käsu? — Nimekirja. — Ah nii, vahistamiseks määratute nimekirja, mille Süss oli hertsogi jaoks koostanud. Kuid miks laseb Karl Aleksander keskööl teatada talle niisugusest tähtsusetust asjast? Tõenäotu. Kindlasti on mustjaspruunil teatada midagi olulisemat, salajasemat. Tähelepanelikult vaatas Süss tema kinnisesse näkku. Siis hakkas Otman loetlema nimesid. Johann Georg Andrea, Johann Friedrich Bellon. Nojah, vahistamiseks määratute nimekiri, täpselt tähestikuliselt koostatud. Kuid mida peab see siis tähendama? Tema ju teadis seda, ta oli ju ise koostanud selle nimekirja. Mustjaspruun luges edasi: Friedrich Ludwig Stöfflen, Johann Heinrich Sturm, Josef Süss Oppenheimer. Süss ei liigutanud end. Ka mustjaspruun, nimestik kokku murtud, ei rääkinud enam sõnagi, kummardas, läks.

Süss, jäänud üksi, vilistas peaaegu heatujuliselt läbi hammaste, naeratas. Oli tore saada veel see kinnitus. Ta oli südame põhjani lõbustatud. Teravmeelne, jumal

teab, oli see Karl Aleksander. Oleks ta vähemalt Remchingenile andnud eri käsu tema vahistamiseks. Kuid nõnda, teda lihtsalt, üldiselt lisada juurde nimekirjale, tema enda nimekirjale, mida ta oli ise koostanud, see oli — suveräänselt teravmeelne. Ta nägi mõlemat, hertsogit ja Remchingeni, kuidas nad istusid koos, kummardasid üle nimekirja, kuidas hertsog oma jämeda, vägivaldse käekirjaga juurde määris: Josef Süss Oppenheimer, finantsdirektor. Kuidas nad siis, vürst ja tema kindral, teineteisele silmi vaatasid, hertsog sõnatult, õelalt muheldes, Remchingen laialt irvitades. Hea Karl Aleksander! Suure poolehoiuga suhtuv õilsameelne vürst! Nüüd istud sa seal ja lõbutsed oma rumala juudi üle, kes on sulle enne krooni puhtalt taevasinast alla toonud ja keda sa pärast seda tasuks kindlusesse saadad. Hohoo! Liiga hilja ärganud, Hiilgus! Sinu juut istub veel ühe keeru võrra kõrgemal, on sulle juba visanud lingu kaela ümber ja tunneb lõbu sinu pahaaimamatust lõbustusest. Sina vürst! Sina suur isand ja sangar! Sina tiirane, loll narr ja tütarlaste rüvetaja, lihunik ja petis!

Ta astus rahutult, täidetud voogavatest mõtetest. Talle meenus, kuidas ta kord oli mänginud koeraga, oli näljaselt loomalt ikka jälle tõmmanud toidu viimasel silmapilgul eest ära, kuni peni teda teravalt kätte hammustas. Ta nägi veel praegugi tulist viha, punast, verist raevu ikka ja jälle ärritatud ja petetud looma silmis. Sinuga mängin ma metsikumat mängu, Karl Aleksander. Sinult kisun ma palju maitsvama suutäie. Siruta end saakiihalevalt nagu loom hüppeks! Punnita oma himuraid silmi! Napsa, vürst! Napsa kinni, minu isand hertsog!

Kaks päeva veel, isegi mitte kaht täit päeva; ainult nelikümmend viis tundi veel. Ta naeratas sügavamalt, sammus üksildaselt läbi oma küünlavalgete saalide rivi. Jäigalt ja valgetena seisid Soloni, Homerose, Aristotelese, Moosese ja Salomoni rinnakujud, väikeste pagoodide all jalutasid patsidega hiinlased, mitmekujuliselt märatses Merkuri võidukäik, vitriinidest kiirgasid ehteasjad ja papagoi Akiba kraaksus oma kullatud puuris: „Bon jour, madame!" ja „Ma vie pour mon souverain!" Kuid üksik, läbi valgustatud saalide rändav

mees ei kuulnud midagi, ei näinud midagi, oli tulvil mõtetest, piltidest, nägemustest.

Mamelukk, tulles samal tunnil tagasi lossi ja sirutades end oma nurka matile hertsogi magamistoas, kuulis, kuidas Karl Aleksander raskete unenägude mõjul oigas, vähkres, kurises.

Oli juba hilne õhtu, kui meie õpetaja rabi Gabriel Oppenheimer van Straaten saabus Hamburgi oma sõbra, meie õpetaja rabi Jonathan Eybeschützi majja. Maja oli täis külastajaid, austajaid, nõuküsijaid, ja hoolimata sellest, et õpilased ikka uuesti tähendasid, rabi olevat harduses raamatute juures ja ei olevat mingit väljavaadet vastuvõtuks, ei tahtnud nad lahkuda, lootsid ikka veel näha vähemalt tema nägu. Paljud olid tulnud kaugemalt, et teda näha, rabi endistest kogudustest Krakovist, Metzist, Prahast, kuid ka veel palju kaugemalt, Provence'ist ja Musta mere äärest. Sest rabi Jonathan Eybeschützi, Hamburgi rabiini nimi oli alanduses austatud üle terve maa.

Kuid ka vihatud ja kõige teravama relvaga taga kiusatud üle terve maa. Ah, kuidas oli meie õpetaja, rabi Jaakob Hirschel Emden, Amsterdami rabiin, teda naeruvääristanud kõige jäisema pilkega, räbalaiks kiskunud, puruks rebinud, tembeldanud Iisraeli, Talmudi, rabiinide, tõelise sõna vaenlaseks ja välja naernud. Rabi Jonathan Eybeschütz: see nimi kiskus juudid koost; kõigis koolides ja palvemajades, kõigis sünagoogides oli võitlus selle nime ümber, selle ümber oli hümne ning õnnistust ja pilget ning kirikuvannet.

Kes oli see mees? Kas oli ta talmuditeadlane, innukas, riiakas, näägutelles kleepuv usukommete külge, mürgiselt joota [1] pärast tingiv, seaduse kõrget aeda pelgliku, metsiku klähvimisega toll-tollilt kaitstes? Kas oli tema filosoofia-, ajaloo-, matemaatika- ja täheteadus ära näkitsenud tema sõnas ja teos püha usu, teinud teda rabiinliku

---

[1] Joota — üheksas täht kreeka tähestikus, vastab ladina tähestiku i-le; joota pärast tingima — i punkti pärast vaidlema. (Tõlkija märkus.)

tegevuse põlgajaks ja pilkajaks? Kas usub ta tõesti kabala õpetusse, kas ta teostab seda, on Messias Sabbatai Zewi jünger ja järeltulija, õnnistades, vandudes, tehes imet selle lunastaja nimel. Kuid miks neab ta avalikult Sabbatai jüngreid ja paneb neid pidulikult vande alla? Ja miks saadab ta jälle oma pojad frankistide juurde Poolasse, tolle kahepalgelise Messiase fanaatiliste jüngrite juurde? Kas tõesti kirjutab see innukas, puhtausuline talmudiõpetaja kirju prantsuse kardinalidele, kirikuisadele Rooma, paludes neid määrata teda heebrea raamatute tsensoriks? Kas see on pilge või mida see muidu tähendab, et ta laseb kaitsta oma ranget rabiinlikku õigeusklikkust kõige niisuguse kahtluse vastu tingimata Helmstätti professoril Karl Antonil, oma endisel õpilasel, kuid kes nüüd on kristlane ja kristliku evangeeliumi kaitsja?

Rabi Gabrieli sisse astudes kummardasid sügavalt rabi Jonathani õpilased. „Rahu olgu sinuga!" ütlesid nad ja meistri lukustatud uks kargas lahti tema ees. Leebelt istus rabi Jonathan Eybeschütz, see kõige targem ja kõige kavalam inimestest, oma töötoalambi valguses. Sõbralikult, edevalt, kerge endapilkega ja rõõmsalt naeratas ta oma võimsast, rohkem laiast kui pikast piimvalgest habemest, mis oli ainult väga vähe kabalistide kombel kahesakistatud, habemetule, pahurale, kivisele tulijale. Allakriipsutatud väärikuse juures oli temas kõik ümar ja mõnus. Tema pikk, kõige raskemast siidist, lõpmatult kallihinnaline juudikuub liibus tema vastu; laiast käisest sirutus tervituseks väga väike, valge ja ravitud käsi. Võimsa, valgelt voolava habeme all naeratas sõbralikult peaaegu roosa ja sugugi mitte paatunud nägu. Ainult üle mõnusa, väikese nina ja mahedate, tarkade, kavalate ja siiski sügavate pruunide silmade lõikusid püstloodis valgesse, lihavasse, ettepoole kallutatud laupa kolm vagu, moodustades šini, kõige pühama nime Šaddai algtähe.

„Ärgu tõrelgu minuga ja ärgu pahandagu minu peale minu vend ja härra!" tervitas ta heebrea keeles külalist. Ta naeratas ja tema naeratuses oli teadmist, nõrkust, edevust ja teadvust süüst ja isegi veidi kava-

lust. Kuid üle kõige laotus maagiline, magamauinutav lahkus.

Rabi Gabrieli juures ütles siiski see must kunst üles. Üle väikese lameda nina hoovas liiga suurtest kurbhallidest silmadest kurbust ja raskelt, laialt, üsna madalalt laubalt paistis üle tihedate kulmude ahistav nukrus. Kuid rabi Jonathan Eybeschütz ei tahtnud lasta tungida niisugusel nukrusel enda kallale. „Kas sa oled," küsis ta kergelt, peaaegu rõõmsalt, „kas sa, Gabriel, oled lugenud uut Krethi- ja Plethi- ja Mesimetsade-mehe poleemilist kirjutist?" Need olid tolle Jaakob Hirschel Emdeni, Amsterdami rabiini, tema kõige vihasema vastase tähtsamad teosed. „Nüüd on see hea mees minu vastu lendu lasknud kaksteist paskvilli, iga Iisraeli suguvõsa jaoks ühe," jätkas ta ja tema pruunid, targad, kavalad silmad naersid pilkava hubasusega. „Jaakob Hirschel Amsterdamist on muutunud kaheteistkümneotsaliseks." Väikese ravitud käega lehitses ta vaidluskirjutise suuri lehti. „Vaene, vaene kainuse pooldaja!" ütles ta kaastundlikult lõbutsedes. „Kõik peab olema selge, kõik peab olema hele, kõik peab olema päev! Ta ei aima, see lahja, kuiv pilkaja, ta ei saa aru, et kuivanud lill on hein ja kõlbab ainult härjale. Saadab ringkirju. Tõestab, et Sohar[1] olevat vale. Et rabi Simon ben Jochai ei saanud seda kirjutada. Karjub: Võltsing. Nagu oleks oluline sulg ja mitte hing, kes seda juhib." Ja ta vangutas pilkavalt ning lõbutsedes leebet pead hiiglasliku piimvalge, voolava habemega.

Rabi Gabriel ei leppinud teise kõneviisiga. „Miks oled sa Sabbatai õpilased vande alla pannud?" küsis ta oma käriseval häälel. „Miks keerad sa end eest ära, kõverdad end ja salgad? Miks lased sa end kaitsta gojil rumalate ja alpide valetargutustega? Miks sa ei loobu? On see

---

[1] Sohar — (heebrea k. „Hiilgus") kabalistlik raamat, kirjutatud aramea keeles kommentaarina Pentateuchile, käsitleb piibli jutustuste ja käskude salajast mõtet ning õpetust. Kabalistide õpetuse järgi olevat selle kirjutanud jumaliku ilmutuse mõjul Simon ben Jochai (2. saj.), tõenäoliselt on see aga koostatud 13. saj. teisel poolel Moses de Leoni poolt Hispaanias.
(Tõlkija märkus.)

siis nii tähtis, et sa oled Hamburgi rabiin ja et su toad on täis inimesi? Miks oled sa" — ja tema hääles kuuldus kaebust ja ähvardust — „pannud iseend vande alla?"

Jonathan Eybeschütz naeris kergelt, meeldivalt, mõnusalt oma pehmest habemest. „Jäta see, Gabriel," ütles ta. „Nende kahe aasta vältel ei ole sa muutunud leebemaks ega mina rangemaks. Ma võiksin öelda: kas ei ole see ükskõik, kas keegi on juut või goj või muhameedlane, kui ta ainult tunneb kõrgemat maailma? Ma võiksin öelda: hästi, Karl Anton, minu õpilane, laskis end ristida; kuid kas ei ole rohkem ühist ja sidet tema ja minu vahel, kui minu ja reb Jaakob Hirschel Emdeni vahel, kes on hea juut ja selge pea, kuid kahjuks vaimselt piiratud igapäevane inimene, täiesti pime kõrgema maailma suhtes ja täiesti kurt selle hääItele? Ma võiksin öelda: Messias Sabbatai Zewi läks ise muhamedi usku, et päästa põhimõte, idee, ja tema jünger Frank laskis end ristida; kas ei peaks mulle siis olema lubatud lipsata pilpulistliku [1] rabi riietusse, et ähvardavail huulil ja naeratusega südames panna ise end tühja vande alla? Ma võiksin öelda: kerge on olla märter; palju raskem on seista siin kahepalgelisena idee pärast.

Seda kõike võiksin ma öelda. Kuid ma ei ütle seda sulle, Gabriel." Ta tõusis üles ja tuli, suur ja sõbralik oma siidist juudikuues, paksuvõitu, nukra, vanafrangi ametniku taoliselt riietatud mehe juurde. Väga lahkelt, peaaegu poisikliku südamlikkusega ütles ta: „Ma võtan omaks, ma olen nõrk, sõge ja edev. Tähed on soovinud mulle head, on teinud minust suure tarkuseastja, ma oleksin võinud olla kanaliks, mille kaudu voolavad võimsad hoovused kõrgemast maailmast alumisse maailma, ja jumala hingeõhk. Kuid ma olen vilets, purunev anum. Ma tean, ja keegi ei tunne seda elavamalt terve sisikonnaga, kui õndsalt rahulik on hõljuda jumalas ja kui tühine ning värviline vaht ja tuule järele haaramine

---

[1] Pilpul — (heebrea k. „vaidlus") Talmudi uurimise dialektiline meetod, vaieldava küsimuse poolt ja vastu terav väljatõstmine. (Tõlkija märkus.)

on alumine maailm. Kuid ma pean selles olema, ikka jälle. Teadmine on hea, teadmine on tegemisest kõrgem, olla teadlik ja rahulik, see säästab uuest, halvast hingekehastusest; ja tegemine on alp, tegemine on rumal, räpane ja loomalik ja järelmaik on lääge ning täis pahet. Kuid ma pean ikka jälle laskuma tegemisse, edevusse ja askeldusse! Lase mul olla rumal, minu armas! Lase mind olla räpane ja loomalik! Lase mul hoolitseda rohkem oma habeme kui oma hinge eest!" Ja ta lõpetas häbematu naljaga: „Ma leian oma hinge ja pesen selle puhtaks kümnete tuhandete aastate vältel, kuid kes vastutab selle eest, et ma teiskordselt leian taolise ilusa habeme?"

Mahedalt nirisesid need teotused targa, kergemeelse, hukkaläinud rabi magusatelt, meelitavatelt, kõneosavatelt huultelt. Teine kuulas neid nukralt, kalgilt, liikumatult. Ta nägi äkki üht maastikku. Kivi, tühjus, pihustunud jää, õrn pilkav valgus üle selle, varjuheitev pilv, lendav raisakotkas, süngelt pöörane meelevaldsus, hiiglaslikud jääle visatud kaljurahnud. Peaaegu halvatuna pildist sai ta aru: ühesugune vastavus nii siin kui seal. See aimus oli teda siia kihutanud mehe juurest, kellega ta oli aheldatud, selle mehe juurde siin. Too teine lamas Liliti alasti häbitute rindade juures; kuid ta ihkas ja küünis kõrgemasse maailma; see siin oli pühade ja vagade juures, Simon ben Jochai hõbedases habemes, kuid ta janunes Liliti nisade järele. Sama pilt, seesama vastavus: kuid too teine oli lähemal täiuslikkusele kui see siin.

Ta ei vastanud, kui Jonathan Eybeschütz lõpuks vaikis. Ta ütles ainult: „Rahu olgu sinuga, minu vend ja härra!" Ja läks tema jaoks korrastatud magamiskambri. Jonathan Eybeschütz nägi tema ümmargust, paksuvõitu, veidi küürus selga kaugenemas, leebe, kergemeelne naeratus kadus pikkamööda ja hoolimata oma piimvalgest habemest, näis tema välimus vähem auväärsena ja kaalukana, kui ta uuesti istus oma raamatute ja pärgamentide juurde.

Väsinult ja närviliselt toetus Karl Aleksander tõllas. Ta sõitis Ludwigsburgi ja sealt välismaale, et alles pärast õnnestunud riigipööret tagasi tulla. Tal oli selja taga kaks pingutavat karnevalipäeva, mida ta, hoolimata piiratud ajast, oli korraldanud riigikrahv Palffy auks; krahv Palffy tuli Viini hoovkonna eriülesandel, see oli suur heasoovlikkus ja tähelepanelikkus keisri poolt, et ta oma erisaadiku kaudu kavatsetavat riigipööret silmi pilutades juba ette sanktsioneeris. Õige vara hommikul oli ta siis hüvasti jätnud hertsoginna. Ta oli veetnud öö Marie Auguste juures, oli talle seletanud ohjeldamatu vaimustusega, see olevat viimne öö, mil ta magab veel väikese saksa vürstinnana, sellest peale kuulub ta Euroopa isevalitsejate hulka ja peagi tervitatakse teda teise tiitliga kui mingi närune Hiilgus. Tuliselt ja erutatult oli ta sosistanud oma unelmaid ilusale alasti naisele, kes oli kuulanud poolpilkavalt, kuid siiski kaasakistuna mehe tulisusest, oli vastanud tema kirglikkudele sülelustele süttivamalt, kui juba ammu oli viisiks olnud. Ta toetus nüüd tõllas, väsinud sisukast ja tähendusrikkast hüvastijätust, veidi väsinud, närviline ja palavikus. Ta oli ju ometi seisnud nii mõnegi ettevõtte ees jääkülma verega, ei olnud muutunud lahinguväljalgi närviliseks, kui tal hobune tagumiku alt surnuks lasti. Kuid täna, mürk ja põrgutuli! kibeles tal kõigis liikmeis, tal oli tunne, nagu kubiseksid kõik tema veresooned sipelgatest. Hea seegi, et ta krahv Palffyl oli lasknud ees ära sõita; nii võis ta nüüd vähemalt üksigi olla. Ka neetud jalg tõmbles ja lõhkus ega tahtnud rahule jääda. Polnud ime, oli haruldaselt kole ilm. Juba paistis päike, juba sadas rahet, sadas ja tuiskas, kuni jälle pimestas ere päike. Kõik võitles üksteise vastu. Puhus tugev, niiske tuul, pilverüngad tormasid rutuga üle taeva. Lisaks põles Eglosheimis ja tulekahjukuma eksitas hobuseid. Üks ebamäärane mälestus tõusis Karl Aleksandris; ta oli seisnud niisamasuguses rebivas tuules, sellest ei olnud palju aega tagasi, samuti, nagu seal see punane kuma, oli kõverdunud tugevavärviline kuu, see oli tõusnud mustendavast, vaenulikust metsast eksitavalt, viirastuslikult, maas oli lamanud surnud tütarlaps

lillede vahel, tugevas tuules. Loll mälestus. Mida see nüüd tähendab? Tal on, jumal teab seda, paremattki mõelda.

Lõpuks Ludwigsburgis. Ka seal ei ole rahu. Kullerid, teadaanded kaugematest garnisonidest. Võttis vastu Schefferi, Remchingeni, Pfau. Tusk, läbisegi jooksmine. Kui vähemalt lakkaks see neetud lärm. Kuid ta oli ise korraldanud, et musikaalse krahvi ukse ees mängiks teatri orkester. Äkki tundis ta nälga, nõudis rammuleent, tahtis selle ahnelt alla neelata, leidis liiga tulise olevat, viskas tassi vastu seina. Lisaks veel vinguv tulekahjukell Eglosheimi põlemiselt. Läbilõikav tuul, suitsu sisse ajavad kaminad. Kõikjal lossis klirisevad aknad, paukuvad uksed. Orkester veel peale selle. Hertsog ei suutnud kuskil püsida. Muusikud ja komödiandid kihistasid salaja; ta on rahutu nagu mõne esietenduse eel. Nii tuli lõpuks õhtu.

Stuttgardis oli sel õhtul väga vaikne. Kuskil ei olnud tuld. Kuid pimeduses oli kuulda paljude sammude kõminat, summutatud raua- ja puukõlinat, edasi-tagasi sagimist, sosinat. Terve linna elanikkond teadis, et need tunnid olid otsustavad. Schoberi teadaanne oli mõjunud. Kõik olid varustatud, relvastatud, täis tumedat, pigistavat pinget, mitte kartuseta, kuid valmis võitlema. Sel ööl ei maganud keegi Stuttgardis, välja arvatud väikesed lapsed. Korrati sosinal sajandat korda ühte ja sama, kostsid vandumised, soovid, prooviti relvi, pooleldi salaja, pooleldi väljakutsuvalt. Ja öö oli täis valmisolekut.

Samal ajal olid Ludwigsburgi lossis süüdatud kõik küünlad. Enne välismaale sõitu andis hertsog keisri erakorralise saadiku ja Würzburgi härraste auks kojaballi. Seltskond ei olnud arvukas, piirdus riigipöörde projektisse pühendatutega. Oli palju sõjaväelasi, mõlemad Röderid, kindral ja major. Edevalt naerdes oli Karl Aleksander kutsunud Ludwigsburgi käriseva, madalalaubalise mehe; vaevalt, et kodanlik ratsakaardivägi, mille komandant oli Röder, tunneb vajadust tema järele sel ööl; ilma et naljast aru saada — sest ta võttis oma ametit linna ratsakorpuses väga tõsiselt — oli major rumalalt

ja jõllitades, vormitud, kinnastatud käpad sõjaväeliselt valvelseisakus, vastu võtnud armurikka kutse. Dom Bartelemi Pancorbo, raisakotkaninaline, sinakaspunase lihatu näoga, piilus oma iganenud krookkraest üle saali; kõhnunud Weissensee hoidus Süssi lähedusse ja nuuskis, tema targad silmad tõmblesid, ta haistis väävlit, tuld, tormi, hukkumist. Süssil endal oli hiilgav õhtu nagu tema parimatel aegadel, tema kaarjad, lendlevad silmad olid kõikjal, ta oli üliviisakas, teravmeelne, võitev, tema kindel, pidulik tuju oli suureks kontrastiks Karl Aleksandri võbisevale rahutusele. Vahel suundusid Süssi silmadesse mameluki pruunikad loomasilmad — ta oli andnud tummalt kummardavale mõned vähesed, väikesed korraldused — ja siis jooksis nagu mingi võidurõõmutsev küsimine ja kostmine ühe ja teise silmade vahel.

Esimestel öötundidel pidi Stuttgardis vahistatama põhiseaduse partei peategelased, ja würzburgi ning baieri abiväed hertsogiriiki sisse marssima. Karl Aleksander kavatses jääda oma külaliste seltskonda seniks, kuni on saabunud kuller teadaandega, et riigipöördeplaan on õnnelikult juba niikaugele jõudnud, ja minna siis magama. Ta oli lasknud tulla oma magamiskambri uue lauljatari, preili Teresa, vilka, tulisilmalise, soojanahalise olevuse. Juba mõlema viimase kahe aasta vältel oli talle saanud harjumuseks iga uue naise magatamise eel võtta sisse afrodisiakumit, sest ta ei oleks sallinud, kui mõni uus naine ei oleks pidanud tema mehelikke võimeid haruldaselt tugevateks. Täna, pärast jumalagajätuööd Marie Augustega, käskis ta mustjaspruunil annust suurendada.

Kuller õnnestumisteatega ei tulnud ega tulnud. Ootava hertsogi rahutus tungis kibeldes külaliste liikmetesse, tõmbles läbi terve saali. Väljas püsis torm niisama tugevana, vihm, vahepeal ka rahe, peksis vastu aknaruute; ka halvasti tõmbavate kaminate suitsu ei saanud täiesti ruumidest välja ajada. Küll põles musttuhat küünalt, kõlas ikka tore, hoogne muusika, valati sisse kõige vanematest anumatest kõige valitumat veini, peeti kõige toredamat pidulikku vastuvõttu, sunniti endale peale

kõige pidulikumat tuju; kuid ei jõutud kaugemale palavikulisest, kramplikust lõbususest.

Karl Aleksander vestles külalistega, esitas neile lärmavaid, armulikke küsimusi, et siis jälle kokku vajuda, nende vastuseid tähele panemata jätta, järsult katkestada. Mamelukk libises käratult hertsogi juurde, teatas, et preili Teresa on erakabinetis. Hertsog ütles häbenematult: „See inimene oodaku!" Istus Süssiga mängulauda. Mamelukk tõi talle hõbedases tassis afrodisiakumit. Seisis vaikselt, alandlikult. „Võtsid sa ka küllalt tugeva annuse?" küsis Karl Aleksander. „Jah, Hiilgus," vastas oma kareda, ükskõikse häälega mamelukk.

Karl Aleksander neelas joogi alla. Mängis. Võitis palju. Jäi osavõtmatuks, hajameelseks. Roheline pidukuub lahti löödud, üks käsi juba puhkamas kollastel pükstel, juba närviliselt mängimas kuldse ketiga, pidas ta pikki pause käigu ja löögi vahel. „Et kuller ka ei saabu!" närvitses ta. „Torm," rahustas Süss, „ligunenud maanteed." Mustjaspruun tuli jälle oma käratul, libiseval sammul. Teatas, preili ootavat ikka veel. „Riietagu end vahepeal lahti!" kisendas hertsog. „Ma ei saa oma kiirteateid siia nõiduda."

Aupaklik pealtvaatajate ring seisis mängijate ümber, saatis mängu veidi ebaloomulikkude, kramplikkude naljadega. Hertsog avas võidurikka kaardi, pühkis enda ette jälle kuhja tukateid. „Täna pead sa, juut, mulle jälle ühe osa tagasi andma," naeris ta, „sellest, mis sa oled mulle külge teinud." — „Täna teen ma seda meeleldi," vastas Süss. Vastik major Röderi hääl käristas: „Kui läheb nii mees mehe vastu, on juudil külgetegemine raskem. Kaugemal paberite ja trikkide abil ja teisele näkku vaatamata on palju kergem." Ka järgmise käigu kaotas Süss. Hertsog märkas ümberseisjate hulgas arhitekt Rettit, lausus talle: „Kui mul niimoodi edasi veab, siis teostame ümberehituse, mille tema on kavandanud galerii jaoks." Arhitekt naeris laginal, püüdlikult. Dom Bartelemi Pancorbo ütles tahtmatult oma sünge, pehkinud häälega: „Kalliskivi ta juba ei kaota, see juut." Ja kõik vahtisid ihaldavalt ning unistavalt solitäärile

finantsdirektori käel ja nägid, kuidas sellest paiskusid segadusseajavalt igaveses vahelduses kiirtekimbud.

Lõpuks oli mamelukk jälle hertsogi selja taga, teatas: „Ollakse siin." Teeseldud ükskõiksusega viskas Karl Aleksander kaardid kokku, lükkas Süssile päris aukartust äratava kuhja võidetud raha: „Siin, juut. Galerii lasen ma hiljem ehitada. Selle ma kingin temale." Süss mõtles peaaegu heatahtlikult ja lõbustatult: „Vaata, vaata, ta ei lase endale midagi kinkida. Maksab mulle selle eest, kui ta arvab, et mina olen teda sihile aidanud, paneb ka jootraha juurde. Siis paneb ta mu luku taha kasemattidesse ja pistab tasu koos jootrahaga uuesti enda tasku." Tähelepanelikult ja tungivalt vaatas ta hertsogile, ja tema pilgust sunnituna ütles Karl Aleksander: „Võid kaasa tulla." Nad läksid, mustjaspruun ees, siis longates, nohisedes, näost punane Karl Aleksander, viimasena vetruvalt, puhevil, valgena, noorena juut.

Algul mööda eessaalides kummardavatest teenritest, siis läbi vaiksete koridoride, kus oli ainult läbilõikava tormi hingust, lossi teise tiiba, hertsogi isiklikkudesse ruumidesse. Töötuba, väike vahekabinet, magamistuba ootava naisega. Mamelukk tõmbas lahti ukse töökabinetti. Seal ei olnud kuller, keda ootas Karl Aleksander, vaid neli temale tundmatut meest. Kaks vanameest, hõbehallide juustega, kõhnad ja kidurad kui suled, teised jässakad, mühakliku, proletaarse käitumisega. Kõik neli seisid tummalt, kummardasid, nooremad raskelt ja kohmakalt, vanemad läbematult ja korduvalt, valgustatud läbi lahtise ukse sissetungivas tuuleõhus vilkuvatest küünaldest kord süngelt varjutatult, siis jälle väga heledalt. Vahutav, oma lootuses petetud hertsog kisendas, hääl vihast kinni jäämas, mamelukile: „Oled sa hull? Lased öösel, täna öösel, minu juurde kaabakaid." Lõi teda jalahoobiga nurka. „Kuller!" möirgas ta, „kuhu jääb kuller?"

„Meie pole kaabakad," avas üks meestest raskepäraselt ja vaenulikult suu. „Meie oleme maaseisuste ülesandel." Karl Aleksander sööstis mehe kallale, haaras suurest ja tugevast mehest kinni, raputas teda: „Tahate

mulle kallale tungida? Salakavalalt tappa? Ketserid! Mõrtsukad!" Ta kisendas ja vahutas vihast, nii et alasti olev ootav lauljatar hirmunult sügavale tekkide alla puges, ristimärki ette lõi. „Kuid nüüd on teiega lõpp!" möirgas endavalitsuse kaotanud hertsog edasi. „Ma lasen teil elusalt ära mädaneda. Kaabakad! Mässajad! Ketserid! Koerad! Teie kenade üheteistkümne-komisjoni vendade juurde viskan ma teid minu kõige sügavamasse kasematti!"

„See ei ole nii, härra hertsog," ütles üks vanadest viisaka, peene häälega, „see pole sugugi nii." Ja ta kummardas mitu korda. „See on nii, Teie Hiilguse kõige armulisema loaga, täna ei vahistata Stuttgardis ühtegi inimest. Ka marsib sisse väga vähe baieri ja würzburgi väeosi ja märgusõna „Attempto'ga" saabunutest on, Teie Hiilguse kõige armulisema loaga, pooled evangeelsed vennad. Ja kuigi härra komandant Röder viibib siin, ei ole linna ratsakorpus sugugi vähem valmis hoidma linna igas olukorras."

Isegi Süss ise ei oleks suutnud asjalikumalt, teravamalt, vähemate sõnadega seletada, kuidas riigipööre oli põhjalikult reedetud ja tuulde visatud, kui see vaikne, nigel mees, kes viisakalt, paljude jalakraapimiste ja lubaküsimistega veel rohkem üksikasju loetles. Kuid ta ei jõudnud lõpuni ja oma jutu sihini; sest hertsog oli kuulnud ainult esimesi lauseid; siis juhtus temaga hirmuäratav muudatus. Käsi, mis hoidis ikka veel kinni jässakat, proletaarse välimusega saadikut, lõdvenes pikkamööda, nägu muutus sinakaspunaseks, kummaline, haavatud looma korin kostis rinnust, suu ahmis abitult, ja ootamatult lamas raske mees põrandal krampides ning jõledalt moonutatuna. Nähes juhtunut, kartsid neli kodanikku, et neid võidaks süüdistada, loss oli täis vaenlasi, neid oli mamelukk kahtlaselt saladuslikul kombel etteteatamatult tagaukse kaudu sisse lasknud, nad kartsid, neid võidaks halvasti kohelda või otsemaid maha lüüa; nad kadusid kiirelt ja olid rõõmsad, kui nad, tormis ja vihmas eksides, leidsid oma tõlla ja värisedes külmast ning erutusest, jälle õnnelikult olid tagasiteel Stuttgarti.

Samal ajal lamas Karl Aleksander põrandal, üksi Süssi ja mustjaspruuniga. Ta oli oma võimsalt, karvadega kaetud rinnalt kõik riided kuni särgini lahti rebinud. Jahmunult kuulas kõrvaltoas alasti olev neiu metsikut, loomalikku korinat, mis tuli Karl Aleksandri rinnast. Lõpmatu vaevaga otsis hertsogi kangestuv silm lõpmatult vihkava küsimusega ringi. Vastutulelikult ütles Süss: „Jah, härra hertsog."

Juut ei teadnud isegi, kas ta seda oli nii tahtnud või kuidas ta seda üldse oli tahtnud, et hertsog võtaks vastu teate reetmisest ja riigipöörde nurjumisest. Ka ei küsinud ta endalt, kas karnevalile järgnev nõrkus või afrodisiakum olid kaassüüdlased selles kokkuvarisemises, või oli tema üksi ja tahtlikult selle esile kutsunud. Nagu mingist ajest aetud, oli ta seda kõike nõnda korraldanud, nagu see ka juhtus, seda nõnda juhtinud, et ägestunud hertsog leidis oodatud õnnesõnumi tooja asemel öised õnnetuse saadikud. Oli kindel, et ta tabab hertsogit südamesse, et ta pidi vastase meelt ja olemasolu halvama ja pihustama. Kui sinna juurde lisandus ka veel väline kokkuvarisemine, siis ei olnud see küll kavatsetud, kuid see oli teretulnud.

Kogu oma jõudu kokku võttes tõstis ta raske mehe ühte tugitooli, lausus mustjaspruunile: „Oleks hea, kui sa kutsuksid paater Kaspari." Vaid viivitades lahkus Otman ja jättis juudi üksinda surijaga.

Kivistudes hirmust, kuulis kõrvaltoas lauljatar, kuidas üks vaikne, metsikust tundest rebenemiseni pingutatud, valgelt hõõguv hääl rääkis tummale hertsogile. Üksikutest sõnadest ei saanud ta aru, kuid lauljatari veri tarretus selle tulise, sosistava hääle õudsest vihkavast võidurõõmust.

Ja juut rääkis seda: „Hertsog! Jõhker, kohtlane hertsog! Rumal, tardunud tölplaslik Karl Aleksander! Nüüd tahaksid sa kõrvad kinni panna, mis? Tahaksid jalga lasta ja mind enam mitte kuulata? Tahaksid paluda ja saada pihiisalt endale leevendust ja lasta endasse sisse tilgutada õlist andeksandmist? Kuid seda ma sulle ei luba. Ma ei lase sul surra, enne kui sa ei ole kuulanud mind. Pöörita silmi, ahmi terve oma kopsuga: sa pead

mind kuulama. Ma räägin täiesti tasa, ma ei tõsta häält, kuid sinu kõrvad ja sinu häbematu vägivaldne süda on siiski seda täis. Ja sa pead päris vagusi olema ega tohi surra ja pead mind kuulama.

Jah, laps suri teisiti. Sa olid tema järel hõissaa'ga ja mõirates ja sinu neetud, haisev hingeõhk oli tema järel; kuid ta võis naeratada, olla kerge südamega ja tuhat head inglit ulatasid talle vastu oma käed. Ja sina seisid surnu ees oma nõutu, rumala lihunikunäoga, ja kui ma sulle näkku ei sülitanud, siis arvasid sa, et nüüd on kõik korras ja ei ole midagi juhtunud. Vaata, Karl Aleksander, vaata rumal, tölplane hertsog, ma ei hüpanud sulle tookord sinu iharasse näkku, nii mühaklikult ma seda ei teinud, ma valmistasin sind enne enda jaoks ette, prepareerisin sind, et sa välja näeksid nagu inimene ja kui vürst. Kas tõrgud? Nohised? Jah, seal sa lamad, kurb, naeruväärne tükk liha, äärmiselt naljakas iseenda ja teiste ees. Sest näe, sina vaene narr, sinu suured mõtted, et sa muutud Švaabi Louis Neljateistkümnendaks, sinu caesari-unelmad, need olen ju mina sulle sisendanud. Sa ei olnud ju kõik oma elupäevad midagi rohkem kui ainult väike, vägivaldne juhthertsog, ja mina lasksin sul tantsida.

Jõllita mulle otsa oma suurte silmadega. Veel ei suru ma sul neid kinni, veel ei ole ma lõpetanud. Vaata, just oma halbuse tilgutasin ma sinusse, oma pahelisuse seemne. Ma oleksin võinud mõjutada, et sa oleksid mind terve maailma ees emmanud ja vennaks nimetanud; ma oleksin pidanud sulle näitama ainult pabereid, et ma olen Heydersdorffi poeg, jah, paruni, marssali ning kristlase poeg. Kuid seda pidasin ma oma halvemaks osaks, valasin selle sinusse ja lasksin sul tantsida ning nuumasin sind kuni sa muutusid küpseks."

Ta jättis surija rahule, vajus endasse; siis alustas ta uuesti, muutunult, mahedamalt: „Jah, mind kiskus sinu juurde, ma oleksin võinud olla sinu sõber. Kuid sina, tundes seda, kaitsesid end selle vastu ja urisesid, ja ainult minu halvema osa võtsid sa omaks, lastes sellel õitseda täies kasvuhoos ning mahlakuses. Sina suur

härra ja sangar, sina saksa Louis Neljateistkümnes. Sa vaene kukk ja narr!"

Väljas koridoris ruttavad, erutatud hääled. Tulid doktor Wendelin Breyer, kammerteener Neuffer; hiljem ka paater Kaspar, pihiisa, teda ei olnud nii kerge leida, ta oli istunud kondiitriäris silmapaistmatu, targanäolise Würzburgi salanõuniku Fichteliga, kes, nakkamata üldisest rahutusest, maitses selle öö võitu, rüüpas mõnusalt palju tassitäisi oma pruuni kohvijooki. Nüüd tormasid kõik siia tegelesid rutates, abitult, mõttetult kustunu, julmalt moonutatu ümber, küsitasid ehmunult Süssi, kes andis ükskõikselt ja pealiskaudselt seletust ja kadus õige pea ning märkamatult surnu ümber askeldajate summast. Kõrvaltoas riietus lauljatar. Vaikne, tuline, vihkav, sööbiv, võiduröömutsev hääl püsis õudust tekitavalt tema kõrvus; kahvatult, külmavärinates, vapustatult suurest kohkumisest, lipsas ta lohakalt oma riietesse ja tõttas, õudne hääl selja taga, küürutades läbi koridoride, hingas vabastatult, seistes värava ees tõuklevas tules, loss selja taga.

Doktor Wendelin Breyer tahtis hertsogil lasta aadrit. Kuid ei jõutud niikaugele. Mamelukk, nendega koos tagasi tulnud, oli vaikselt astunud tugitoolis olevale mehele päris lähedale; põneva, julma asjalikkusega uuris ta kramplikult rusikasse tõmbunud käsi, tursunud, sinakasmusta nägu, väljarippuvat keelt, jäledalt avatud, väljapaisunud silmi. Siis ütles ta äkki oma kareda häälega, nii et kõik võpatasid — suurem osa ei olnud iialgi teda rääkimas kuulnud —: „Ta on surnud." Doktor Wendelin Breyeril ei jäänud muud üle, kui konstateerida sedasama.

Ajal, mil arst, tuues rinna sügavusest välja oma õõnsa hääle, ökitas mõningaid ebamääraseid kommentaare: „Ägedalt puhkenud s p a s m u s d i a p h r a g m a t i s, kopsuhalvatus, s t a g n a t i o s a n g u i n i s p l e n a r i a," vaatas mustjaspruun vaikselt ja pilkavalt segadussesattunud, end kurnavale, end tähtsana tundvale mehele. Käikudes sosistati, läbi esikute lendas, tseremooniameister hüüdis ballisaalis: „Hertsog on surnud." Muusika katkes. Tohutu, halvav kohkumine, kõikjal kah-

vatunud, moonutatud näod. Nõutu tunglemine, läbisegi jooksmine, end-nurka-surumine. Külaliste, keiserlike, baieri, würzburgi härraste kohmetu mitte-millestki-teada-tahtmine. Ohvitserid seisid ümberringi kui rumalad, suured, õelad röövloomad, kelle taga lõks kogemata kinni kukub. Selline neetud juhus just sellel silmapilgul võis igaühel kaalule panna mitte ainult koha ja varanduse, ei, vaid ka elu. Isegi väike salanõunik Fichtel kaotas endavalitsuse; aastakümnete vältel oli ta end ohjeldanud iseenda ja terve maailma ees; nüüd moondus ta nägu ühe hoobiga paatunult araks, näägutavalt talupoeglikuks ja ta vandus tasa ning rõvedalt omaette. Alles kümme minutit hiljem oli ta end niivõrd kogunud, et ta külmalt ja asjalikult mõtlema võis hakata. Ta kaalutles: testament, mille ta oli surnult välja pigistanud, ei aita nüüd ikkagi kuigipalju; jäi üle terve masinavärk otsekohe seisma panna, kustutada võimalikult kõik Würzburgist tulevad jäljed ja sündsa viisakusega, kompromiteerimatult sekeldustest välja tulla.

Süss seisis samaaegselt üksinda ühes kõrvalkabinetis. Ta ei muretsenud millegi eest, üldise erutuse tõus ja möõn ei kostnud siia. Torm oli veidi vaibunud. Juut ei näinud midagi, ei kuulnud midagi, ei pannud midagi tähele, kõik tema ümber tuhmus. Ta ootas. Nüüd, nüüd kohe on laps siin, on tema ümber, kui armas õhk hoovab armsalt temasse, muudab teda kergeks ja hõljuvaks. Ta istus tasa vallandunud, peaaegu mõistmatu naeratusega ja ootas.

Ta ei tulnud. Midagi ei tulnud. Ta tundis, kuidas iga äraniriseva silmapilguga ta muutus ikka külmemaks, tühjemaks, raskemaks. Ja äkki oli tal selge, et Naemi ei tule iialgi. Ta nägi hertsogit, mustjassinist, moonutatud nägu, väljarippuvat keelt, koobastest väljapaisunud silmi. Vastikustunne valdas teda. Ta kohkus. Ta ei taibanud enam, kuidas see oli võinud teda täita, teda kõrgele kanda. Mis oli siis, jumala pärast, sellel lapsega tegemist? Laps oli valge, leebe, tasane kui kuu. Ja tema tehing hertsogiga violettpunane meri, selle kohin, selle metsik lõhn, ja missuguse mõranenud peaaju sünnitusel oli ta uskunud sel teel lapse juurde jõuda? Tuimas

hirmus otsis ta seoseid, ei saanud enam aru iseendast. Tema kahekõne sureva Karl Aleksandriga, see oli olnud nagu mingi metsik tõmblemine ja tasandumine, kui naisega magamine, kuid mitte hõljumine ja vabanemine. Ja nüüd oli ta tuim, kurb, täis vastikust ja lapsest kaugemal kui iialgi enne.

Miski puhus temal mööda turja üles, külmniiskelt. Ta tõmbus külmavärinaid tundes küüru nagu kaitseks. Üks nägu vaatas üle õla. See oli tema enda nägu.

Ta raputas end, tõusis üles. Torm oli uuesti puhkenud; ta pani aknad tugevamalt kinni. Tuules kostis üks hääl, see kostis tema kõrvades, oli toas, üks pahur, kurb hääl, onu hääl. See hääl ei olnud tugev, kuid see täitis täiesti toa, see täitis terve lossi, terve maailm oli täis seda häält. Siis jõudis ta teadmisele: ta oli käinud vale rada. Kõik, mida ta oli mõelnud, teostanud, taotelnud, tema tehing hertsogiga, terve tema kunstlik torn ja võidukäik, kõik oli olnud vale ja eksirada.

Kummalisel kombel polnud ta pettunud sellest tunnetusest, või isegi vihane. Ei, nii oli see hea. Ta nägi end jällegi sammumas tolles tummas, viirastuslikus kadrillis, rabi Gabriel hoidis teda paremast, hertsog vasakust käest. Nad looklesid, tegid tantsusamme, kummardasid. Kuid täna ei tekitanud see udune, värvitu pilt piina. Sest nüüd vallandusid käed, tantsijad vaatasid üksteisele otsa, vaikselt, tõsiselt, vaenuta, nad noogutasid üksteisele viimast korda ja läksid siis laiali.

Mingi piiritu väsimus valdas teda. Iialgi enne oma elus ei olnud ta nii õõnestatud tõelisest, lihalikust nõrkusest ja väsimusest. Nii pidi see olema, istuda leiges vannis ja lasta päris pikkamööda elul välja voolata läbilõigatud tuiksoontest. See sulamine, pehmeks muutumine, kokkuvarisemine temas. See magus, tõmbav, himur, kõiki liikmeid rõhuv, hõõruv, vallandav valu. See enesest loobumine, langemine, kantud saamine. See mittetahtmine, see esmakordne end-triivida-laskmine, see õnnis, tahtetu äralibisemine, äravoolamine. Nagu voolaks ta verest tühjaks ja koos sellega kõigist oma tungidest ja kirgedest ja ta tundis end vajumas õnnelikku, valulisse, piirideta jõuetusse.

Niisugusena leidis teda vana, vanadusest nõrk lühtrite kustutaja, kes tuli küünlakustutiga kabinetti, et valgust kustutada. Hirmunult laskis ta ridval langeda, tundes ära kahvatu, kössivajunud mehe, hüüatas: „Jeesus, härra finantsdirektor!" Kuid see ajas end roidunult püsti ja ütles, toogu vanamees talle midagi süüa, ükskõik mida, ta olevat näljast nõrk. Jahmunud vanamees läks minema, tegi ristimärgi, tõi, mida nõuti. Süss, süües käte abil, võrdlemisi aplalt, ütles vanale, et ärgu see lasku end segada oma töö juures. See kogeles, et see ei sobivat, ta ei või ju härra finantsdirektorit nii pimedasse —. Kuid Süss katkestas teda: „Kustutagu ta oma küünlad ja ärgu tema muretsegu minu pärast." Jahmunult asus vanamees oma töö juurde. Torm märatses jälle täie jõu ja ulgumisega. Süss sõi, näris, neelas. Vanamees kiirustas oma tööga, ronis redelile, kustutas, piilus finantsdirektorit. See sõi ikka veel räpakalt, neelas, matsutas. Lõpuks ütles kummaliselt rõõmsal häälel: „Ärgu tema riputagu oma südant inimeste külge! See seisab ju Uues Testamendis, eks?" — „Ma ei saa aru Teie Ekstsellentsist," ökitas hirmunult vanamees. „Olgu peale," ütles Süss, närides viimast suutäit, „ja nüüd valgustagu tema mulle!" Kabinet jäi pimedusse; juhituna vanamehe väikesest laternast, sammus Süss läbi pimedate saalide rivi lossi peahoonesse.

Siin, ühes kõrvalruumis, istusid katoliku projekti peajuhid, kindralid, ministrid. Nad olid kõik württemberglased omavahel. Würzburgi ja baieri isandad, ka apostliku majesteedi saadik, need kõik olid, ah, kui kähku! hoolimata tormist ja halvast ilmast, minekut teinud; ka Einsiedelni vürstabti tähetark koos oma aknahigi, kolbide, kolmnurkade, mitmekujulise särgiga oli, hoolimata sellest, et ta oli leidnud tunni olevat tähtõige, kiiruga jalga lasknud. Seal istusid nüüd švaabi isandad, kahvatud, higistavad, suures, pingutatud nõutuses. Hingasid kergendatult, nähes Süssi, vaatasid temale põnevas lootuses kui päästjale.

Juut laskis leebelt, rahulikult, peaaegu naeratades libiseda oma pruunidel silmadel üle selle abitu ringi. Ütles siis kogukale major Röderile, kes istus seal ruma-

lamana ja jõllitavamana kui teised: „Teie ei näe vist päris selgelt, härra major, mida tuleks selles kummalises olukorras ette võtta?" Ta astus töntsile, taipamatult vaatavale mehele päris ligi, ütles väga lahkelt: „Vahistage mind: ja jäägu kes tahes olukorra peremeheks, teie olete igal juhtumil päästetud." Ta ütles seda päris kergelt, viisakalt, peaaegu vesteldes.

Hämmastunult vaatasid isandad. Kuid siis tõusis, tõusis nende silmadesse kalk, õel läige. Ei olnud päris selge, mida taotles juut; kuid niipalju oli kindel: kui teda kinni võtta, kui teda kinni panna, siis oli siin üks, üks, kes seisis päris eesotsas, kelle peale sai algul välja valada terve viha, kelle kaela ajada kõik kõige vastikum. Ühe pika minuti vältel valitses surmavaikus ruumis. Kõik, peaaegu samade sõnadega, peaaegu samas järjestuses mõtlesid samu mõtteid. Ja kõik suubus otsusesse: Jah! Juut tuleb kinni võtta! See on pääsmine! Juut peab võllas rippuma!

Sel kombel oli ikkagi midagi tehtud. Sel kombel ei istutud enam kauem selles rusuvas, rumalas, häbistavas hirmus. Saadeti, kurat ja põrgu! lahingusse oma mees; küll oli see olnud rumal, räpane, püksemääriv, koeralikult vastik tunne, millesse oli lastud end ajada, nii et süda ja magu vastikult üles ronisid. Suurepärane, et nüüd sellest neetud seisukorrast välja sai. Ühe silmapilguga on terve see vastik, armetu, hale masendus unustatud.

Ja seal tõusis ka juba major Röder. Ta oli enda ja teiste ees tõsine isamaalane, kristlane, sõdur. Ta tuli kogukalt, loomukindlalt, sisemiselt veendunult oma õiguses ja õigluses, Süssi juurde, asetas oma vormitu kinnastatud käpa sihvakale, elegantsele õlale, avas raskelt karmi suu: „Hertsoginna ja põhiseaduse nimel ma vahistan tema, juudi."

Üheainsa silmapilgu vältel vallandus ängistav vaikus märatsevaks, võidukaks, loomalikuks möirgamiseks. Juut naeratas vaikselt, üksildaselt, väga kaugena. Rõveda sõimuga teda lükates ja tallates nägid isandad vaeva, et takistada sellel naeratusel tungimast nende sisemusse.

Viies raamat

TEINE

Seal, kus Hommikumaa ja Õhtumaa kokku sulavad, asub Kaananimaa, kehv ja väike. Ja Lõunamaa, igivana Mizraim, ajab välja oma keele, lakub liitumiskohta. Seal, kus idateed kohtavad lääneteid, asub Jeruusalema linn, Siioni mägi. Ja kui juudid tunnistavad endi kuuluvust Iisraeli jumalale, ainsale, tõelisele, Jahvele, siis seisavad nad päikesetõusu ja päikeseloojangu ajal kängitsetud jalgadega ja vaatavad Jeruusalema linna poole, Siioni mäe poole, läänes asujad vaatavad itta, hommikus asujad läände, kõik samal tunnil, kõik Jeruusalema linna poole.

Õhtumaalt paiskub metsik, igavene laine Kaananimaale: janu elu järele, isiklikkuse, teotahte, lõbu, võimu järele. Kahmata, kiskuda enda poole teadust, lõbu, omandit, rohkem lõbu, suuremat omandit, elada, võidelda, tegutseda. Ni: kõlab läänest. Kuid lõunas, teravate mägede all, lamavad kullas ja vürtsides kuningad, keeldudes peremehelikult andmast oma keha kõdunemisele; asetatud kõrbe, pilkavad nende pildid kolossaalseis ridades surma. Ja metsik, igavene laine paiskub lõunast Kaananimaale: kõrbkuum rippumine olemasolu küljes, aeglaselt hõõguv iha mitte kaotada vormi ja kultuuri, mitte kaotada keha, mitte hääbuda. Kuid idast kostab leebe tarkus: magada on parem kui valvata, olla surnud on parem kui elada. Mitte vastu seista, sulada ühte mitte millessegi, mitte teha, loobuda. Ja see mahe, igavene laine tõuseb ja vajub Hommikumaalt Kaananimaale.

Igavesti uhuvad need kolm lainet üle väikese maa ja suubuvad üksteisesse; hele, tahtest ja teost kohisev; hõõguv peremehelikust surmale-mitte-alistumisest; mahe, hämar ühtesulamisest ja loobumisest. Vaikselt ning tähelepanelikult lamab kehv ja väike Kaananimaa, lastes end lainetest üle uhtuda ja voolata neil üksteisesse.

Sellel kehval ja väikesel maal elas iisraeli rahvas, selgesilmaline, teravakõrvaline. Piilus itta, kuulatas läände, luuras lõunasse. See on väga väike rahvas, kes elab hiiglaste vahel: Paabel-Assur, Mizraim, Süüria-Rooma. See rahvas on sunnitud teravalt jälgima, kui ta ei taha, et teda kogemata lömastataks, või et ta hiiglaste sekka ära ei sulaks. Ja see rahvas ei taha kokku sulada, ta tahab alles jääda, see on väike, vapper rahvas, ta ei mõtlegi sellele, et lasta end lömastada. Need kolm lainet uhuvad igaveses korrapärasuses ikka uuesti. Kuid väike rahvas püsib. Ta ei ole rumal; ta ei kaitse end võimatu vastu; ta surub end vastu maad, kui veereb liiga kõrge laine ja laseb end rahulikult kuni pealaeni üle uhtuda. Kuid siis tõuseb ta jälle püsti, raputab end kuivaks ja on jälle kohal. Ta on visa, kuid mitte rumalalt kangekaelne. Ta alistub kõigile lainetele, kuid mitte ühelegi täielikult. Võtab endale kolmest voolusest seda, mis näib talle olevat sobiv, kohandab seda endale.

Alaline hädaoht sunnib seda väikest rahvast tähele panema iga hiiglasest naabri liigutust, ikka ettevaatlikult jälgima, haistma, uurima, aru saama. Maailma uurimine, järjestamine, tunnetamine saavad selle rahva loomuseks. Tal kasvas suur armastus selle tunnetuse vahendi, sõna vastu. Ususeaduse kaudu põlastab ta kirjaoskamatut, kirjatundmine saab jumala käsuks. Ta kirjutab üles, mida toovad talle need kolm lainet. Muudab oma, endaloodud sõnadeks heleda, kõmiseva õpetuse teost, tumeda, hõõguva surematuse jonnist, maheda, niriseva mittetahtmisest ja mittetegemisest. Ja väike rahvas kirjutab mõlemad raamatud, mis kõigist kõige rohkem muudavad maailma nägu, suure raamatu teost — Vana Testamendi, ja suure raamatu loobumisest — Uue Testamendi. Surematuse jonn jääb põhitooniks terves tema elus ja sõnas.

Väikese rahva pojad läksid välja maailma ja elavad lääne õpetuse järgi. Toimivad, võitlevad, kahmavad. Kuid nad pole mitte päris kodus teos, nad on kodus sillal teo ja loobumise vahel. Ja ikka pöörduvad nad ümber, vaatavad tagasi Siioni poole. Kuid sageli, võidu

teostumises, kaotuse tunnetuses, kesk tormavat jooksu jäävad nad seisma, värisedes kuulevad tuhandest häälest tasaseid, nirisevaid hääli: mitte tahta, mitte teha, loobuda minast.

Ja mõni neist sammub mööda jalgrada lõpuni: tormavast teo keerisest, võimust, rõõmust omandi üle, kangekaelsest trotsimisest kõdunemise vastu, õndsale vabastusele ja lahendusele, tasandusele mittetahtmises ja loobumuses.

Läbi öö, pilvede, tormi kihutasid kullerid Stuttgarti. Parlamendiisandate juurde, Remchingeni, hertsoginna juurde. Nad kihutasid mööda tõllast saadikutega, kes käisid hertsogi juures. Juba enne saadikuid läbis linnavärava teade Karl Aleksandri surmast, võbises arglikult läbi pimeda, vaikse linna, kus siiski valitses kõikjal sosin ja rahutus. Kodanikud ruttasid tänavatele, naabrite juurde. Kas on see õige? Jumala nuhtlus, nähtav jumala sõrm. Nii vapustavalt suur ja väheusutav lunastus. Kuid kas see on ka tõsi? Kas ei ole see lõks? Kartlikud küünlad süttisid majades. Tugevamaks muutus sosin, esimesed allasurutud rõõmuhõisked. Äkki sähvatas kuuldus, mis kõik jälle välja sõtkus: see on olnud ainult hoog, hertsog on jälle ellu äratatud. Kuidas nüüd tagasi hiiliti, peitu poeti tuled kustutati. Kuni lõpuks, lõpuks saabus kindel teadmine, kaheldamatu teadaanne ja kuulutati raekojast välja: hertsog on surnud. Nüüd läks mürinal lahti kauaohjeldatud juubeldamine. Kaisutamised, palumised. Kõigi nägudel rõõm nagu päästetuil. Küünlad ja püha. Seasilmaline kondiiter Benz maalis koos oma seltsimeestega „Sinisest Sokust" transparendi, millel tiibadega kurat viis ära inimese üle kahe torniga kiriku. Alla kirjutas hiiglasuurte tähtedega riimi:

Näe, usureetjat kurat viis, kes hinge kulla vastu müüs. Rõõmust värisevate, higistavate kätega seadis ta transparendi küünaldest hiilgavasse aknasse, rõkkas rõõmust, kui rahvahulk selle ees seisis ja riimi mööda linna laiali kandis. Peagi oli kõikjal teada, et hertsogi on kurat ära viinud. Kas teie ei ole siis kuulnud, missugune kole

moonutatud nägu on surnul? Peeltsebul on ketserliku vürsti küüntega kägistanud.

Tuulispealises tasakaalutuses istus Marie Auguste oma kabinetis. Tema ümber hoovikantsler Scheffer, kindral Remchingen ja tema pihiisa, kaputsiinipaater Florian. Marie Auguste istus võluvas negližees, mis oli täna erikulleriga Pariisist pärale jõudnud, ja ta pidi ikka mõtlema, kui kahju see on, et ta negližeed juba üks päev varem kätte ei saanud. Siis oleks ta seda kandnud tollel jumalagajätuööl ja Karl Aleksander oleks seda veel näinud. Nüüd oli ta jäledalt surnud ega tunne rõõmu enam ühestki negližeest ega ühestki naisest. Ta arvas seda heaks teoks, et ta vähemalt viimasel ööl oli olnud nii kuulekas Karl Aleksandri vastu. Alt kostis linna juubeldamine hertsogi surma puhul.

Kogukas Remchingen, täies hirmus ja segaduses, tahtmatult ja ühegi mõtteta õgides Marie Auguste paljaid käsivarsi, urises, lõhki minemas jõuetust vihast: Pihta hakata! Pihta hakata! Kõigile kiuste projekt läbi viia. Sõdurid on olemas. Tema seisab sõdurite eest. Ilus, paar rügementi hakkab mässama. Ta laseb need maha lasta. Vannutatagu praegu hertsoginnale. Semiramis. Eliisabet. Katariina. Pihta hakata! Pihta hakata! Pelglikult püüdis keelata lõdisev hoovikantsler. Ainult jumala pärast nüüd mitte mingit verevalamist. Riigipööre on lõpetatud ja möödas. Nüüd ainult ettevaatlikult ja seadusepäraselt. Kõik seadusepäraselt. Testamenti annab rakendada. Samuti põhjendas ka paater Florian, kuid kindlamalt ja vähem kartlikult. Kaputsiinlase elav kujutlusvõime punus õhulist vanikut. Tema, poliitiliselt tark mees, on valitseva hertsoginna pihiisana sellel võib-olla kõige tähtsamal, väljavaaterikkamal kohal riigis. Ta nägi end juba samal ajal, kui ta vaikselt, ettevaatlikult sõnu seadis, saksa Richelieu'na või Mazarinina. Kuid Marie Auguste oli väga hajameelne, ajal, mil tema pastellvärvi, väike sisalikupea näis tähelepanelikult kuulavat, mõtles ta Karl Aleksandrile, negližeele, leseloorile — seda sai väga pikantselt ja hästisobivalt kanda, isegi inetu Angoulême'i hertsoginna oli selles väga hea välja näinud, — ja härraste kõrgeimal määral positiivsetele

ettepanekutele ütles ta kohe oma vaikse, tähtsa häälega: „Que faire, messieurs? Que faire[1]?"

Parlamendi üheteistkümne-komisjon astus veel samal ööl kokku. Ka teistele saadikutele ei saadud keelata osa võtmast istungist. See tähtsalt juubeldav käitumine, see võimuga uhkeldamine. Isandad käitusid nii, nagu oleks hertsogi surm nende isiklik teene, nagu oleksid nemad ettenägelikkuse ja riigitarkusega teostanud selle kriisi kõige lihtsama lahenduse. Parlamendiliige Neuffer uskus tõsiselt, et tema on selle iseäraliku päästmise põhjustaja. Süngelt fantaseerides, tegelikku ja kuuldut moonutades ning saladuslikult vaigustades kudus ta kokku intriigide-loo, mille keskel istus tema ämbliku ja niiditõmbajana. Kas ei olnud mitte tema tungivad kõned vägivalla-valitseja hukatuslikkusest veennud tema onupoega, kammerteener Neufferit, muidugi, ilma et ta seda tunnistaks, pööranud teda põhiseaduse partei ürituse pooldajaks? Kahtlemata oli usaldatav teener afrodisiakumi annuse võtnud sedavõrd tugeva, et hertsogi eluviiside ja rasvumise juures pidi sellele paratamatult järgnema rabandus. Ta oli juba arstidelt järele pärinud; kõik olid kinnitanud, et niimoodi kujundatud olukorras pidi järgnema katastroof, kui vastuabinõusid kohe kohal ei olnud. Ja neid ei olnud kohal. Karl Aleksander suri — kas oli see juhus või oli seda võib-olla korraldanud mõni ettevaatlik, tark käsi? Karl Aleksander suri ju, olles täiesti üksi. Isegi tema pihiisa ei olnud seal, et tüürida tema ketserihing ketseritaeva. Ühtki teenrit ei olnud vahekäikudes, terve teenijaskond — kas märkate midagi? — oli lossi teises tiivas, et tantsimist pealt vaadata. Üksi, mahajäetud kui koer, kärvas vägivalla-valitseja. Seda seiklusromaani, mis teadjale juba selle tõttu oli alusetu, et mitte Neuffer, vaid mustjaspruun oli seganud joogi, sosistas, kuratlikult ja tähendusrikkalt irvitades, sünge mees oma parlamendikolleegidele ja paljud kaldusid uskuma morni fanaatiku jutustust, kuna hertsogi surm oli juhtunud just niisugusel silmapilgul,

---

[1] Que faire, messieurs? Que faire? — (prantsuse k.) Mis teha, mu härrad, mis teha?

mis oli kujunenud ju nii uskumatuks õnneks. Juba tõmbusid teised temast eemale, kuid siiski imetlesid teda, ja üksildasena soojendas end Stuttgardi Brutus oma sünges suuruses.

Teised ajasid endid puhevile, tegid plaane. Juba oli pääsemise rõõm välja surutud võimsast omandivõimu kättemaksuihast. Ohoo! Nüüd oldi seisukorra peremees! Ohoo! Nüüd saab kätte makstud juudile, ketseritele, kõigile, kelle ees tuli olla vait. Oli selge, et Neuenstadti hertsog Rudolf peab saama väikese hertsog-pärija peaeestkostjaks, olgu Karl Aleksandri testament koostatud kuidas tahes. Hertsog Rudolfi võis usaldada. Ta oli hea protestant ja kuulus nende parteisse. Juba homme saadetakse talle järele. Ja juba täna, juba täna öösel pannakse ketserid ja maa laostajad ning juutlased tantsima. Sõjaväge ei juletud puutuda; kuid Süssi parteisse kuuluvad eraisikud, kes olid Stuttgardis ja mitte Ludwigsburgis, võeti kinni veel samal ööl. Pärast Eberhard Ludwigi surma sarnanes olukord Grävenizi langusega. Politseinikud ja kohtuteenrid käisid ringi, vahistasid ja vedasid kukutatuid, viltuvaatavaid, metsikult needvaid, mürgiselt sõimavaid, põlastusväärselt manguvaid ja halisevaid läbi vahtiva, pilkava, võidurõõmutseva rahva vanglasse. Vangi Bühlerid, Mezid, Hallwachsid, vangi Lamprechtsid, Knabid ja isegi hoovikantsler Scheffer.

Hambaid kiristades vaatas Remchingen pealt. Hertsoginna selge käsk keelas temal vahelesegamise. Kuid katsugu nad ainult puudutada sõjaväge! Katsugu oma haisvate pööblisõrmedega puudutada ühtainustki tema ohvitseridest! Siis ei saa teda enam pidurdada, siis lööb ta sekka! Kuid maapäevavolinikud läksid sõjaväelastest suures kaares mööda.

Kuid ühest kummalisel kombel ei räägitud Stuttgardis, või kui, siis päris tasa, teda ainult riivates, nime nimetamata. Ja ometi oli see üks kõigi nende mõtete kõige sügavam põhialus, hertsoginna ja sõjaväe salajane lootus, parlamendi ja kodanikkude salajane kartus. Mida tegi Süss? Kust paneb ta pihta? Kas ta ründab? Või hakkab ta end kaitsma, see angerjalibe, kuratlikult

vilunud? Ta oli Ludwigsburgis, talt ei olnud ühtki sõna teadet, ühtki kiirsõnumit, mitte midagi. Esimene hommikuhämarus valendas nõrgalt, algas soe, vihmane märtsihommik. Oldi surmväsinud ja nagu läbi pekstud segase öö edasi-tagasi askeldustest, sirutati end asemele. Ja ikka veel mitte mingit teadet juudilt. See oli tagamõttega, hoolimatu, häbematu. Kibestunud, raevutsevate hertsoginna pooldajate, võiduröõmutsevate parlamendiliikmete, kukutatute, vahistatute esimestesse unenägudesse libises tume hirm ja lootus: Mida tegi Süss?

Ludwigsburgis dikteeris doktor Wendelin Breyer arstliku järelevaatuse tulemusi. Koos kolleegide Georg Burkhard Segeri ja Ludwig Friedrich Bilfingeriga ja provintsiülem von Beulwizi ja hoovimarssal von Schenk-Kastelliga oli ta teostanud laiba lahkamise. Kõigil kolmel ihuarstil olid laiba lahtilõikamisel ühed ja samad mõtted: Kuule sina! Nüüd lamad sa ilusasti vaikselt, ei löö jalaga, ei viska rohupudeleid mulle vastu pead. Kuid nende näoilme jäi tõsiseks ja täis väärikat leina nagu see sobib teadlastele. Ja nüüd dikteeris doktor Wendelin Breyer oma õõnsa häälega, laiade, hõljuvate liigutuste saatel üksikasjalist ja teaduslikku judicium medico-chirurgicumi[1], kolleegiumi laiba läbivaatuse tulemusi. „Sellest viso repertost," dikteeris ta, „ilmneb küllalt selgelt, et Tema Kõrgevürstlik Hiilgus ei ole lahkunud mitte rabandusest, ka mitte põletikust või gancraenast, ega verejooksust, ka mitte polypost etc., vaid kopsuhalvatusest, ja on verest täiesti lämbunud. Sellele nii kiirele muutusele on ühegi kahtluseta võimaluse andnud osaliselt enne sageli välja ravitud, lõpuks liiga ägedalt välja löönud spasmus diaphragmatis etc. ja suur, vahelihale suruv, paljude puhitustega täidetud magu, osaliselt ad stagnationem sanguinis plenariam, ab atoniam et debilitatem connatam (enamasti näitab kurb kogemus selgelt, et suurem osa

[1] Judicium medico-chirurgicum — (ladina k.) arstlik ja haavaarstlik otsus.

hiilgavaid vürste Württembergi soost lahkuvat rinnaseisukorra tõttu) omades nagunii vastuvõtlikke **pulmonese**."

Vahepeal avati Stuttgardis, järgmisel päeval pärast Karl Aleksandri surma, tema testament. Oma algkujus seadis testament eestkostjaiks hertsoginna koos Neuenstadti hertsogi Karl Rudolfiga. Üks hilisem, salanõunik Fichteli ja Raabi poolt mõjutatud testamendi lisand määras Würzburgi peapiiskopi kaaseestkostjaks, üks lühikest aega enne surma allakirjutatud lisand andis piiskopile erilise täievolilise võimu.

Kohe sõitis saatkond üheteistkümne-komisjoni liikmetest vaiksesse Neuenstadti hertsog Karl Rudolfi juurde, et paluda teda alamlikult eestkostmine kohe üle võtta. Karl Rudolf oli kitsi, kõrges vanaduses isand. Ta oli õppinud Tübingeni Ülikoolis, juba varajastes aastates nuusutanud maailma igast küljest, oli reisinud Šveitsis, Prantsusmaal, Inglismaal, Madalmaades. Oli siis astunud Veneetsia teenistusse, võidelnud Moreas [1], Negroponte piiramisel erakordselt välja paistnud. Oli võidelnud vabatahtlikuna Iirimaal, Hispaania pärussõjas juhtinud kahtteistkümmend tuhandet taani palgasõdurit, oli otsustanud verise võidu Ramillies' juures. Prints Eugen ja Marlborough hindasid teda kõrgelt, tema nimi hiilgas Euroopa väejuhtide hulgas. Siis äkki, kui talle tema venna surma järel osaks langesid Württemberg-Neuenstadti apanaaži mõisad, pani ta viiekümne-aastasena maha kõik sõjaväelised kohad, asus tagasi väikesesse linna, elas talupoeglikult, toimides valjult südametunnistuse järgi oma väikese rahva pereisana.

Ta ei olnud suhelnud Karl Aleksandriga. Toretsev vürst oma priiskava hooviga, oma häbematu, petisliku juudiga oli talle väga vastik. Ta oli vali, kitsi isand ja nüüd üle seitsmekümne vana. Ta armastas oma väikest, lilledest ümbritsetud linna; kui räägiti Marie Augustest, ketserist, kergemeelsest moeasjade ja komödiantide armastajast, kõverdas ta hapult ja vastikust tundes oma

---

[1] Morea — Peloponnesose keskaegne nimetus.
(Tõlkija märkus.)

karmid huuled. Ta oli väike, kõhetu, veidi kõver, tema sõna oli sõjaväeliselt lühike, tema riietus ja hoovkond korrastatud, puhas, kulunud. Ta ütles: Kohusetunne! Ta ütles: Õiglus! Ta ütles: Autoriteet! Hoolimata oma vanadusest oli ta tugev töömees.

Ta kuulas Stuttgardi isandaid vaikides, laskis neil nende laialivalguvad laused lõpuni rääkida ja korrata ja vaikis ikka veel. Ta oli väga elatunud, oleks meeleldi jäänud oma vähesteks eluaastateks veel oma väikesesse, lilledest ümbritsetud linna, oleks vana talupojana järele vaadanud oma põlde ja viinamägesid ja oleks valvanud oma üksikute alamate järele, kuidas hoidsid need oma lapsi ja oma loomi. Nüüd pani jumal temale, vanale mehele, raske töö kaela: kasida ja puhastada sõnnikust allakäinud maa, veel enne surma kakelda keisri ja riigiga; vihastuda rasvase, kavala Würzburgi jesuiidi pärast. Jumal käsutas; tema oli sõdur ja tundis alluvuse korda, pidas distsipliini, alistus. Ta ütles stuttgartlastele, et võtvat halduri kohustused vastu, kuid tingimusel, et tema kõrval ei ole teist eestkostjat, ei hertsoginnat, katoliiklast, regensburglast ega mingil juhul jesuiiti, würzburglast. Ta lubas juba järgmisel päeval residentsi tulla.

Väga heatujuliselt sõitsid stuttgartlased tagasi. See oli mees, keda nad vajasid. See saab hakkama Remchingeniga ja ka juudiga, kellest kummalisel kombel ei olnud ikka veel midagi kuulda.

Remchingen hakkas kohe metsikult märatsema. Ta vihkas kõhetut neuenstadtlast ammust ajast, oli pilganud tihtipeale selle kitsipunglikkust ja väikepoodnikulikkust. Nüüd toetus ta testamendi lisandile, Würzburgi vürstpiiskopi täievolilisele õigusele, väeosadele, mis olid talle truud. Ta keeldus truudusvandest hertsoghaldurile, ei võtnud temalt vastu tunnussõnu, keelas mõlemad ka oma alluvatele, vannutas need Karl Aleksandri testamendile. Tugevdas ilma hertsog-halduri teadmata ja vastu tema tahtmist Stuttgardi garnisoni, andis kindlustele ja maal asuvatele garnisonidele korralduse mitte ühtki käsku vastu võtta teistelt kui ainult vahenditult temalt või hertsoginnalt. Et armeed Karl Rudolfi vastu üles kihutada, laskis ta liikvele kuulduse, et uus

peremees koos parlamendiga kavatsevat sõjaväe vähendamist, suured vallandamised seisvat ees.

Niisugustes tingimustes kolis Karl Rudolf vaikselt ja tähelepandamatult Stuttgarti, asus elama lossi kõrvaltiivas, tahtis teha lugupidamisvisiidi hertsoginna-lesele, kuid ei võetud vastu. Selle üle ta ei muretsenud. See seitsmekümne-ühe-aastane istus järgmisel hommikul juba kell kuus, nagu ta sellega oli harjunud, töö juures. Ta puhastas sõnnikust kõigepealt pealinna, mitte kedagi arvestades. Kõik usaldusväärsusetud ametnikud vallandati, nende paberid pandi aresti alla, paljud vahistati. Katoliku partei juhtide suurem enamus oli juba põgenenud.

Rahva hulgas pilgati kõvasti ja kõikjal surnud hertsogit, kes ei olnud veel mulla aligi, hertsoginna-leske, kes hambaid kiristades ja rahutult rabeldes ning võimuta oma tubades istus. Hertsog-haldur andis valjud käsud, mis keelasid sellised väljendused. Ta ütles: Kohusetunne! Ta ütles: Õiglus! Ta ütles: Autoriteet!

Teistega koos pandi nende käskude tagajärjel ka kondiiter Benz endameisterdatud hertsogit ja kuradit kujutava poeetilise transparendi eest kolmeks päevaks linna arestimajja. Sealjuures haigestus seasilmaline mees raskekujulisse influentsasse. Koju tagasi tulles oli ta sunnitud voodi heitma, ta jõi kõiksugust teed, kuid peagi oli teada, et ta enam ei tõuse. Tema aseme ümber seisid tema sõbrad „Sinisest Sokust". Ta naeris kõveralt: „Eelviimase hertsogi ajal valitses hoor, viimase ajal juut, nüüdse ajal narr." Surres märatses ta vastikult, sülitas jäledaid, roojaseid needusi omaette. „Sinises Sokus" räägiti, et ketserist hertsog ja tema juut olevat süüdi ka selle hea kodaniku surmas.

Marie Auguste töötas koos Remchingeniga palavikuliselt ja kärsitult Karl Rudolfi ja parlamendi vastu. Teda meelitas võimalus lasta end imetella kui suurt naist. Saksamaa esimeseks daamiks oli ta olnud küllalt kaua, nüüd ahvatles teda mõte olla naispartneriks noorele Preisi kuningale, kes oli äsja astunud troonile. Ah, temast saab katoliiklasest vastane sellele suurele protestandile. Kas ei olnud tema poolt keiser, Baieri kuur-

vürstiriik, tema isa ja isegi Prantsusmaa? Tema, tark suurilma naine, miks ei pidanud ta jõudu katsuma selle vana paukuja, talupoja, hapnenud kohtlase ning taaruva vanamehega, häbematu usurpaator Karl Rudolfiga. Koos Remchingeniga, oma kaputsiinipaater Florianiga ja raamatukoguhoidja Hophaniga, keda ta pidas suureks poliitikuks, kudus ta arvutuid väikesi, lapsikuid intriige; mossitades, kui mõni kohe ei õnnestunud. Tuhat kiirteadet jooksid Viini, Würzburgi, Brüsseli, tema isa juurde. Ta näitas end hoovkonnale ja maale leinava lesena, väike, pikasilmaline, kahvatu pea väga nägus mustas toretsuses. Ta laskis Brüsselist tulla oma pojakesel, hertsogil, näitas liigutatud rahvale vürstlikku orbu, kiirgavate suurte silmadega last.

Kuid Karl Rudolf, vana sõdur, ei lasknud end eksitada. Ta avaldas teadaande, et ta ei mõtlevatki vähendada armeed, mõjutas ka parlamenti niisamasugusele teadaandele. Päev hiljem allutas ta väeosad kindral von Gaisbergi ülemjuhatusele, dikteeris vahutavale Remchingenile koduse aresti, asetas valve tema ukse ette. See oli julge, selle tagajärjeks võis olla verevalamine, sõda, sõjariistus ülestõus seest- ja väljastpoolt, rikkuda kõik või päästa kõik. See ei rikkunud midagi. Väeosad alistusid ja ühes nendega ka maa, vandusid truudust hertsogadministraatorile.

Keiser viivitas selle vägivaldse korra kinnitamisega. Hertsoginna jesuiidid pressisid, et Viini hoov tunnustaks Karl Aleksandri viimse testamendi seaduslikult kehtivaks, kinnitaks eestkostjateks vürstpiiskopi ja hertsoginna. Vürstpiiskop ise esitas vastulause, protesteeris enda käega keisrile kirjutatud kirjas, laskis oma hoovinõunikul ja professor Ikstattil koostada suurepärase deduktsiooni „Württembergi alusmüürid", milles esitati teravapilgulisi põhjendusi viimse, vaidlusaluse testamendi seaduslikuks tunnistamiseks. Imestati, isegi vastaste huigas, selle tõestuse teravmeelsust. Kuid praktilisi tagajärgi see ei andnud. Karl Rudolf istus pärast Remchingeni väljalülitamist võimul ja teda ei saadud kõrvaldada sõjata, mida keegi ei tahtnud. Protestid ja vastulaused jäid platooniliseks.

Tark würzburglane ei olnud midagi muud oodanudki. Ta laskis oma masinavärgil töötada ilma sisemise hoota, ainult, et säilitada välimust. Ta kuulas oma põrgulikult kavala silmapaistmatu nõuniku Fichteli ettekannet. Ta nõustus täielikult oma nõuniku arvamusega. Siin ei olnud nüüd väevõimuga enam midagi peale hakata. Kirikul oli aega. Kirik töötas pikkade tähtaegadega. Nüüd tuli arvestada ainult noort hertsogit, teda kasvatada kindlas katoliku usus; tema, piiskop, ei saa küll enam näha selle vilja küpsemist. Kuid muidu, vaene Karl Aleksander! Hea, kindel, meeldiv sõber! Requiescas in pace[1]. Ta loeb ise messe tema eest. Mis silmapilgul teha tuli, oli puhtalt, kompromiteerimatult Württembergi afäärist välja tulla.

Suurima ettevaatusega hävitati ja toimetati Stuttgardist kõrvale kõik, mis võis paljastada katoliiklasi ja Würzburgi. Mõned, kõige rängemalt süüdistavad dokumendid olid hoiul Remchingeni juures. Pärast kindrali ootamatut areteerimist tema kodus ja pärast ebaõnnestunud katseid altkäemaksuga valveposti ära osta libises kaminapühkija üle Remchingeni naabruses olevate majade katuste, läbi korstna tuppa, kus asusid need aktid, tõi need õnnelikult hertsoginna paatrile ja sealt kadusid need Würzburgi.

Vahepeal oli vana asevalitseja oma sõdurlikul kombel armee tugevasti enda pihku haaranud, tugevdas nüüd kindrali aresti, laskis ta koos adjutandiga, kapten Gerhardiga, toimetada Aspergi.

Niisugune käitumine tema armsa, kõige tähtsama abilisega kiskus Marie Auguste tema kõrgist tagasihoidlikkusest hertsog-eestkostja suhtes. Ta võttis vaevaks paluda Karl Rudolfilt kõnelust. Vanahärra ilmus tseremooniata, seisis kulunult, lotendavalt, külamoodi, kõverana, kõige moodsama kosmeetika abinõudega korrastatud, ehitud, armsalt lõhnava daami ees. Karl Rudolf oli üksi; Marie Augustel olid kaasas tema paater Florian, pihiisa, ja raamatukoguhoidja Franz Josef Hophan,

---

[1] Requiescas in pace! — (ladina k.) Puhka rahus!
(Tõlkija märkus.)

poliitik, noor, kassisarnaselt mahe, kirjanduslik, moodsalt riietatud mees; pärast Remchingeni langust oli ta kaputsiinlase kõrval Marie Auguste kõige lähedasem nõuandja. Karl Rudolf silmitses külmalt ja ettevaatlikult seda ebameeldivat kolmelehelist umbrohtu, mis paraku nii lopsakalt laiutas heas aias — Württembergis. Marie Auguste omakorda vaatles kõrgilt ja veidi lõbustatult kulunud, viletsat väikest sõdurit, kes kindlasti ei mõistnud hinnata tema leinariietuse peent moodi. Tummalt kuulas Karl Rudolf tema paljusid kaebusi. Mehe tumm olek ärritas Marie Augustet, ta muutus ägedamaks, tõtlikumaks, loetles tähtsamate kõrval naeruväärseid lapsikusi, kaldus kõrvale; tema abilised olid sunnitud talle jutulõnga korda seadma. Põlglikult ja vastikustundega kuulas Karl Rudolf, kuidas Marie Auguste, ikka valel kohal ja tähtsa esinemisega, tarvitas juriidilisi oskussõnu. Pühad mõisted, nagu kohustused, kodanlikud vabadused, tundusid talle teotatuna selles väikeses, lollis, libulikus suus. Karl Rudolf vastas ettevaatlikult, toorelt, noppis osavalt välja, mida Marie Auguste oli öelnud mõttetut, jättis kalgilt ja põlastavalt tähele panemata kaputsiinlase ja peene raamatukoguhoidja vastuväited ja parandused; temal, vürstil, oli tegemist ainult vürstinnaga. Ta tõreles Marie Augustega, et sellele olevat halvasti nõu antud ja ei sobivat tema auväärsusele kaitsta Remchingeni, halba, riigireetlikku meest. Kõigis väikestes etiketiküsimustes, mida Marie Auguste oli suurtena ja tähtsatena ette toonud, lubas Karl Rudolf viivitamatut abi, kuid seda kindlamalt ei andnud ta järele üheski poliitiliselt tegelikult tähtsas küsimuses. Kaputsiinlane ja raamatukoguhoidja laotasid käsi, kui hertsoginna võiduröömutsedes sai need väikesed järeleandmised, loovutades kavalale, toorele võimuanastajale kõik olulise. Lõpuks räägiti veel rahanduslikest küsimustest. Sellest ei saanud Marie Auguste sugugi aru; tema põlvnes ühest Euroopa kõige rikkamast suguvõsast, pillas enda ümber mõisaid nagu teised penne, leidis olevat plebeiliku isegi rääkimise rahaküsimustest. Karl Rudolf andis endale küll tohutult aru kõigest, mis puutus maa huvidesse; enda suhtes oli ta äärmiselt

vähenõudlik, ta oli vana mees, lapsi tal ei olnud ja oli kindel, et ta omadega rikkalikult välja tuleb. Mõlemal oli kerge näidata end suursugusena, selles küsimuses jõudsid nad raskusteta kokkuleppele, lahkusid vastuvõetavas läbisaamises. Hertsog oli imestades ja rahuldatult tulnud otsusele, et Marie Auguste ei ole mingi suur Paabel, vaid hani, ja hertsoginna oli imestades ja rahuldatult taibanud, et Karl Rudolf ei olnud tõeliselt sugugi pulliturjaline, talupoeglikult visa võimuanastaja, vaid lihtsalt eesel. Niisuguste tunnetuste põhjal lahkusid mõlemad teineteisest teatud üleoleva ja põlgliku heatahtlikkusega.

Loomulikult tuli ka hiljem ette arvukaid väikesi tülisid. Siiski oli hertsog-administraator sellest ühestainsast kokkusaamisest jõudnud küllaldasele selgusele, missuguse poliitikaga tuli pihta hakata. Kui ta tahtis saavutada Marie Augustelt tõsist mööndust valitsemisküsimustes, tuli haavata Marie Augustet etiketiküsimustes. Ei tunnustanud mõnd tiitlit, saatis talle valveohvitseriks mõne alama-astme ja mitte tavakohase staabiohvitseri, kiusas tema lemmikut, peent, moodsat raamatukoguhoidjat. Kui Marie Auguste kaebas, nõudis Karl Rudolf tagajärjekalt vastutasuks niisuguste täbaruste eest mööndusi poliitilistes küsimustes.

Tõsisem pahandus tekkis Karl Aleksandri matuserongi ettevalmistuste puhul. Marie Auguste rõõmustas kahe kuu vältel võimaluse üle sel puhul paraaditseda kõige ilusama ja kõige suurilmalikuma lesena üle terve riigi, kui palju vaidlusi tekitanud suur vürstinna, kellele asetasid oma lootused Rooma ja terve katoliku maailm, näidata end kogu Euroopa silmade ees. Ent hertsog-administraator keelas katoliikliku matusetalituse kui rahvast ärritava; selle tagajärjel ähvardasid katoliku vürstid ja isandad pidustustest eemale jääda ja Marie Auguste vihastus haigeks ning vanaks. Keisril tuli oma käega kirjutatud isikliku kirjaga mõjutada Karl Rudolfi järeleandmisele. Leinapidustused korraldatigi siis hiiglasliku toredusega. Lõpmatud read leinatõldu, küünlakandjad, kuninglikud vapikandjad, vürstide, isandate, ametnikkude must peoriietus ja mustad livreed.

Tunde kestev väeosade marssimine. Kellad, kõned, laulud, aupaugud surnule. Ja mitmed tuhanded imetlevaid, ihaldavaid, tuliseid silmi imeilusal hertsoginna-lesel. Peenelt ja painduvalt piht üle laia musta brokaatkuue; uskumatult valgetena ja õilsatena näisid liiges ja käsi varuka musta pitsi all; mitte ühtki ehet peale paavstliku ordu tähe ning risti ja keti kuueteistkümnest valitud mustast pärlist. Leseloor oli seatud nii, et selle must värv tuhmus juuste kiirgava musta kõrval. Väike selgelaubaline, vana õilsa marmori värviline sisalikupea silmitses kogu oma isevalitsusliku ülluse juures meeldivalt ja ihaldust äratavalt. Nii soojendas Marie Auguste end leina ja suure hiilguse säras.

See oli muide tühi toreduslik kirst, mille auks helisesid kellad, kõlasid kõned, tõusid pühalikult taevasse laulud, mürisesid kahurite aupaugud. Surnud Karl Aleksander oli oma lese tüli ajal hertsog-eestkostjaga, hoolimata oma arstide balsameerimiskunstidest, niivõrd lagunenud ja haisema hakanud, et teda tuli kaua enne avalikke matuseid täiesti vaikselt Ludwigsburgi uude hauda maha matta.

Diplomaadid ja sõjaväelased, keda Ludwigsburgis oli üllatanud Karl Aleksandri surm, jäid esialgu vaikselt äraootavale seisukohale. Vahistatud Süssi isikus oli neil igaks juhuks tõendus nende riigitruust meelsusest. Juba paari päeva järel oli ka kõige kohmakamatele selge, et põhiseaduse partei jääb endastmõistetavalt võitjaks, ja et sõjaväe mäss ja katoliku projekt ei ole enam mõeldavad. Ainult õige vähesed täielikud põikpead kellegi prints Waldecki juhtimisel keeldusid leppimast tõsiasjadega. Teised ei olnud kunagi mõelnud vägivaldsele riigipöördele, kõik nende taotlused olid olnud loomulikult põhiseaduse raames ja plaanitsetud ainult parlamendi heakskiitmise eeldusega. Oli ainult üksainus roimar ja vägivallataotleja, kõige halva algataja, kõige õnnetuse hoob, kõige kurja nõuandja, kes hea vürsti oli viinud eksiteele ja ümber pööranud kõik tema õilsad plaanid, maa hukutaja, kelm ja lurjus, üksainus, juut. Ja kui puhtana ning riigitruuna end tunti,

oli näha juba sellestki, et ei lastud ära lipsata neetud juudil, vaid võeti ta kohe kinni.

Süssi vahistamine oli olnud ju väga lihtne ja mitte just eriti aurikas ning härrade prestiiži edustav. Nii tuli siis seda lihtsat juudi vangistamist Ludwigsburgis natuke üles lüüa ja nooblimaks ning romantilisemaks teha. Stuttgardis lasti lendu kuuldused, juba räägiti sellest kõvemini, juba oli see muutunud kindlaks teadmiseks, et Süss oli kohe pärast hertsogi surma Ludwigsburgist minema hiilinud, pealinna, oma majja lipsanud, seal peidus olnud, lõpuks katsunud põgeneda välismaale, võttes kaasa väärisasju ja süüdistavad dokumendid. Kuid tublid ohvitserid, eesotsas vapra major Röderiga, ausameelse ja hea protestandiga, keda armastas ja austas terve linn, olid veel õigeaegselt välja luuranud kiusaja asukoha ja põgenemiskatse. Jutustati täpseid üksikasju. Süss olevat hiilinud üle viinamägede, olevat juba hea tüki maad eemale jõudnud piki tagumist Kriegsbergi teed. Siis olevat Röder võtnud oma parimad linna ratsanikud — isegi nende nimed olid teada: Guckenberger, Trefts, Weis, Mann, Meier — ja niimoodi kuuekesi olevat nad juudile järele kihutanud. Kornwestheimi kõrgendikul olevat nad põgenikule järele jõudnud. Laskevalmis püstoliga olevat vapper Röder müristanud talle oma seis! Juuti ei olevat aidanud tema häbematus, tema kisa ega tema ähvardused. Tublid linna ratsanikud olevat pööranud ümber tema tõlla ja nüüd, nüüd kohe toodavat teda Võllateeraja kaudu läbi Ludwigsburgi värava.

Pidulikult möirgav rahvahulk ootas sõidukit vangistatuga. Toored naljad, lõbus erutus, poisivemblad ülal puude otsas, värava väljaulatuvatel osadel. „Rohelise Puu" võõrastemajas, otse värava juures, istus teiste jõukate linlaste poegadega noor Langefass, rõõmsameelne, rasvane poiss, väga blond väikeste siniste silmadega punases näos. Ta kostitas oma seltsimehi vana uhlbachi veiniga, naljatles lärmavalt tütarlastega; oli lõbus seltskond, heatujuline nagu viimasel karnevalil. Kui lõpuks sõiduk Süssiga läbistas kriiskava kisa saatel linnavärava, saadetud Röderist ja tema ratsanikest,

tormasid mõned noore Langefassi laua juurest tõlla kallale, kiskusid vahistatu välja, lükkasid siia-sinna, müksasid teda, lõid teda, tõukasid teda, õrritasid teda. Samal ajal laskis noor Langefass elada major Röderil, kes võttis klaasi ja lõi muheldes kokku, seni kui rahvas juuti peksis. Süss ei käitunud mingil juhul mahasurutult ja pelglikult, ta lõi jõuga vastu, ühele jõmpsikale, kes lõi hambad tema sääremarja sisse, andis ta niisuguse kõrvakiilu, et poiss teiste pealetungijate jalgade alla veeres; ka vastas ta jõudsasti oma ründajate needustele ja sõimule. See ei olnud mingi fanaatiline, vaid asjalik, mahlakas lööming. Kuid lõpuks oleks juut, kuigi see oli rahvale oma põhiloomult mitte pahatahtlik lööming, lihtsalt lõbustuseks surnuks löödud, kui mitte linna grenaderid ei oleks sellele mõelnud ja teda linna ratsanikkude abil rahva käest ära kiskunud. Kurnatult ja hingeldades kükitas ta tõllas, katkutud ja puruks kistud, täis mustust ja verd. Noor Langefass, kes oli suur naljahammas ja seepärast naistest väga armastatud, oli nalja pärast üles tõstnud kakluse ajal juudi peast maha kukkunud paruka ja kandis seda üldiseks lõbustuseks oma kepikese otsas teiste ees. Nii sõitis Süss kriiskamise ja rõõmurõkatuste saatel turuplatsile härrastemajja.

Et see neilt ära võeti, püüdis rahvas noore isand Langefassi eestvedamisel teisi juute kokku ajada ja viitis nendega oma aega. Erilist lõbu valmistas meeleheitlikult end kaitsval vanal juudil kiskuda välja halle juukseid ja habet, kusjuures noor Langefass mainis midagi naljakat täide kohta. Noor, värisev, mitte ilus tütarlaps, tuntud Jentel Hirsch, riietati suure hirnumise saatel lahti ja otsiti läbi, kas tal ei ole ehk kirpe. Kõik Stuttgardi juudid, raugast imikuni, püüti niisamasugusel kombel kinni agara pööbli poolt ja hiiglasliku uulitsapoiste saatjaskonna saatel, kivi- ja roojarahe all anti üle linnavardjale. Parajasti tuli kiirpostiga sõites kaks Praha juuti, et korraldada kõikvõimsa finantsdirektoriga mõningad pangatehingud. Nad ei olnud kuigi teadlikud švaabi poliitikas ja neil ei olnud mingit aimu, kuivõrd oli katoliku projekt seotud nende maapanga

asjadega; nad teadsid ainult, et Süss oli Euroopa võimsaim juut ja et Württembergi juutkonnal oli eriline kaitse. Seda rohkem olid nad imestunud, kui neid, vaevalt postitõllast väljunuid, kinni haarati, raputati, peksti, siis kinni viidi, ja kui nad kuulsid, missugusesse haletsemisväärsesse seisukorda on kukutatud kõikvõimas finantsdirektor. Selle rüüstamise ajal said surma mitmed juudid, sealhulgas kolm Frankfurdi kaitse all olevat juuti, mille üle vaba riigilinn tõstis energilist kaebust Württembergi valitsuse juures. Hertsog-administraator ütles ka siis: Kohustus! Autoriteet! Õiglus! ja pani kolm süüdlast kaheks päevaks aresti.

Üks kärmas poeet pani Süssi vangistamise värssidesse. Peagi lendas tema luuletis läbi Stuttgardi ja üle terve maa; eriti kaht värssi tsiteeriti kõikjal ja need kulusid noorele ning vanale eluajaks ajju: „Siis kärkis aus von Röder: / Seis! ma ei lase mööda!" Major Röderi populaarsus oli võimalust mööda tõusnud tänu sellele ettenägelikkusele, millega ta oli takistanud õelkavala, jumalavallatu heebrea maahukutaja põgenemist ja kõikjal, kuhu ta ilmus oma kalgi suuga, madala laubaga, käriseva häälega, võtsid vaimustatud kodanikud teda vastu tormiliste auavaldustega.

Samal päeval, kui Süss Stuttgarti toodi, katsuti rünnata ja rüüstata tema lossi Seegassel. Selle ettevõtte juhiks oli Sophie Fischer, ekspeditsiooninõuniku tütar, endine Süssi armuke. See loid, ilus, lopsakas naine oli kummaliselt muutunud. Ta kisendas, põles, kurnas end, paksud, blondid juuksesalgud tolgendasid, higi tilkus mööda nägu. Teiste juutide majad olid jäänud kaitsetuks ja nii mõnigi hea ese majakraamist, ka ehteasjad ja sularaha, läksid seda juhtumit kasutades võõraste inimeste valdusesse. Kuid Süssi maja oli seevastu kaitstud tugevast sõjaväeüksusest, Nicklas Pfäffle oli õigeaegselt võtnud tarvitusele ettevaatusabinõud. Ka veel üks teine oli palju ja tagajärjekalt näinud vaeva maja kaitsmisega — Dom Bartelemi Pancorbo. Valitsuskomissarina ilmus ta politsei ja sõjaväe saatel ja pani maja ning kogu varanduse aresti alla. Saadetud Nicklas Pfäfflest, hiilis ta pikkamööda läbi suurte, hiilgavate,

väga korrastatud ruumide, vahtis lihatust, sinakaspunasest peast kõigisse nurkadesse. Ta möödus halvustavalt kallitest vaipadest, mööblitest, piltidest, nippasjadest. Kuid just vääriskividest, mille järele olid näljased tema süda ja sõrmed, ei olnud midagi järele jäänud. Ettevaatlikult ja umbusklikult päris ta Nicklas Pfäfflelt; liikumatult, ükskõikselt vastas kahvatu, rasvunud mees. Portugallane muutus ähvardavaks, kuid tema pehkinud hääl libises mõjutult maha sekretäri külmavereliselt kannatlikkuselt. Lõpuks vahistati Nicklas Pfäffle, kuulati kohtulikult üle, nuhiti läbi tema kirjavahetus. Ei leitud midagi ja oldi sunnitud peagi jälle lahti laskma see pikaldane, vaikiv, liikumatu mees.

Süss viidi esmajoones Hohenneuffeni kindlusesse ja peeti seal mitte halbades tingimustes. Tema eest hoolitseti tema enda kulul rikkalikult ja tema enda maitse järgi, ta võis võtta vastu külalisi, lasta tuua endale soovi järgi riideid ja majakraami. Ta ei tarvitanud neid vabadusi üleliigselt. Ta oli meeleldi ja palju üksi. Siis sammus ta edasi-tagasi, rahulolevalt, peaaegu muheldes, ümisedes enda ette kõlatult, vangutades pead kavalalt siia-sinna nagu vana juudikuues juut.

Ai, küll oli hea ja armas olla rahus ja vaadata pealt. Nad rabelesid kõik endid tema ümber väsinuks. Ühed rabelesid selleks, et teda võimalikult sügavale suruda ja kasta, tema ise rabeles, et nende käest pääseda, jälle õhu kätte jõuda. Hohoo! Haaraku, võtku teda kinni! Narrid! Nad ei teadnud, et see ei olnud tema ise, kes seal rabeles, keda nad tahtsid kinni haarata. See oli vana Süss, rumal, mitteteadlik Süss, kes ei olnud veel midagi õppinud ega tunnetanud. Tõeline Süss, uus Süss, hohoo! — ta naeris metsiku, pilkest täidetud mõnuga — see oli väljaspool igasugust elurabelemist, teda ei saanud kätte ükski hertsog, ükski keiser, ükski kohus.

Nii ei olnud sugugi kerge komisjonil, mis oli moodustatud, et teostada uurimismenetlust paljude õelkavalate, jumalavallatute, maad hukutavate vägivallategude ja vempude kohta, mida oli korda saatnud Josef Süss Oppenheimer, juut ja endine finantsnõunik koos oma

seltsimeestega. See oli kaalukas uurimiskomisjon. Selle eesotsas seisis salanõunik von Gaisberg, kindrali vend, põhiliselt loid mees, kes igale asjale püüdis ligi pääseda heatujulise jämedusega; kaasistujad olid salanõunik Pflug, kõhn, kibe, kõrk isand, täis vihkamist ja vastikustunnet juutide vastu, professorid Harpprecht ja Schöpf, valitsusnõunikud Faber, Dann, Renz, Jäger, püüdlikud, karjäärihimulised ametnikud keskmistes aastates; sekretärid olid assessor Bardili ja kohtukirjutaja Gabler. Komisjonil ei olnud mingit kahtlust, et Süss on toime pannud terve rea surmaväärseid kuritegusid. Kuid peagi selgus, et puht juriidiliselt ei saadud tema vastu palju ära teha. Peamine raskus tema süüdimõistmiseks seaduste järgi seisis selles, et ta ei olnud vannutatud ametnik ja isegi mitte riigi alam. Ta oli üksnes salajase finantsnõuniku ametinime all andnud täiesti eraisikuna hertsogile nõu. Kui vannutatud ministrid täitsid neid hukatuslikke projekte, siis olid nemad riigi reeturid ja mitte tema. Nii killunes uurimismenetlus tuhande üksikasja läbivaatamiseks, millest püüti koostada süüdimõistmise võimalus. Juurdlus viibis, venis lõpmatult pikale. Miks pidi siis kohtunikkudel olema kiire? Tunti end nii meeldivalt tähtsana selles uurimiskomisjonis. Kõik tuttavad pärisid: „Noh, mis uut olete teie jälle juudist välja pressinud?“ Terve Švaabimaa silmad olid teatud määral suunatud neile. Pealegi oli komisjonist osavõtt seotud väga kõrge eritasuga, mida maksti loomulikult kaebealuse arestitud varandusest. Eelkõige olid need erisissetulekud väga olulised keskmistes aastates püüdlikkudele ametnikkudele.

Härrased kuulasid Süssi üle küll üksikult, küll ühistel istungitel. Taoteldi kohtulikku juurdlust rahavõltsimises, majesteedi solvamises, riigi reetmises. Otsekohene, rangelt seadusest kinnipidav professor Harpprecht, veendunud, et Süss on küll kelm, kuid seaduse järgi süüdi ei ole, tundes vastikust taotluste puhul teha juut vastutavaks süütegude eest, mille eest oleksid seaduslikult pidanud vastutama teised, tõmbus peagi tagasi, piirdus arvamuse avaldamisega aktide kohta; tema kolleeg professor Schöpf järgnes tema eeskujule. Komis-

joni esimees, salanõunik Gaisberg tuli üksinda Süssi juurde, patsutas talle õlale ja ütles talle oma järsul, heatujulisel kombel: „Miks teeb tema endale ja meile elu hapuks, juut? Et tal raipekärul tuleb põrgu sõita, on kindel. Ärgu ta võtku liiga palju pagasit kaasa! Tunnistagu kõik korralikult üles!" Süss naeratas, nõustus tema rääkimisviisiga, arvas lõpuks, et kõrgemale kui võllas ei saavat nad teda ikkagi puua. Ta mängis selle mühakliku, heasüdamliku jõhkardiga, viskas talle mõningaid asju, et teine hellitas juba lootust kinnihaaramiseks, tõmbus jälle viisakalt naeratades tagasi, jättis Gaisbergi ammuli suuga seisma.

Ka teised, igaüks omaette, katsusid õnne selle painduva patusega. Nad külastasid teda ikka jälle, hiilisid talle lähemale, rääkisid talle auku pähe, ähvardasid teda. Süss, toetudes oma teispoolsele julgeolekutundele, mängis nendega peaaegu sportlikku mängu, täis mahedapilkelist, peadvangutavat kaalutlust. Ta vaatas enda protsessi pealt nagu kusagilt teisest maailmajaost, mingist hilisemast sajandist, lõbutses vaikselt härraste üle, nende iseärasuste, nende riugaste ja kavaluse üle tema püüdmiseks. Vaesekesed! Kuidas nad vaeva nägid, kihutasid, higistasid! Kuidas nad nuhkisid, ässitasid, vahtisid kurjast vaimust vaevatutena teele, millest nad lootsid, et see neid üles viib. Karjäär! Karjäär! Ja kui uudishimulikud olid nad kõik, ja kui kaugelt ning ühegi valgusekumata vaatlesid nad teda, kompasid teda tundmusteta, nuusutasid teda haistmismeeleta. Seejuures oli ühel või teisel hea tahtmine, pika uurimise vältel isegi teatud heasoovlikkus mehe vastu, kes kindlasti oli kelm, kuid oma osavate naljadega ja teravate vaimukustega oli midagi väga erakordset, vapustavat. Peaaegu õrna pilkega nägi Süss, kuidas tulid isegi mõlemad sekretärid, noored, rumalad, kavalad, püüdlikud, katsuma oma õnne ja osavust tema kallal. Vaesed nürihingelised! Süss laskis neil enda najal üles ronida nagu noori koeri ja pühkis nad siis leebelt ja ükskõikselt jälle maha.

Kõik need mehed olid mõõdukalt andekad. Mõõdukalt andekas oli koduselt pärinevuselt ka salanõunik Johann Christoph Pflug, uurimiskomisjoni vedru ja hoob. Kuid

juutide vihkamine teritas tema teravmeelsust, andis talle haistmismeelt. Oleks kongis istunud endine Süss, oleks Pflug, see kõhetu, terav, kibe isand temal hinge seest söönud, leiutades mitmed tuhanded varjundid, et lasta juudil tunda vastikust ja põlgust. Härra von Pflug hingas juuti ümbritsevat õhku vastikustundega, ta tundis kehalist vastumeelsust, iiveldust, kui ta kongi astus. Kuid ta pidas oma kohustuseks seda allakäinud, seda kõige halvemat inimeste seast ikka uuesti alandada, purustada tema inimväärsust, torkida seda lurjust tema teotuses. Et see tal ei õnnestunud, tegi teda õnnetuks, roidunult lahkus ta kongist, et siiski jälle uuesti tulla. Süss vaatas teda pilkavalt ja halvustavalt. Kui see aadelkõrk mees oleks teada saanud, et selle kõlvatu juudi ja näru isa on Heydersdorff, feldmarssal ja parun, oleks terve tema maailm kokku varisenud.

Ükski advokaat ei nõustunud vabatahtlikult juudi kaitsmist enda peale võtma. Tema süüdimõistmine oli kindel. Niisuguse ettevõttega kahjustati suurimal määral enda edasijõudmist. Nii tuli kohtul määrata süüdlasele kaitsja. Komisjon määras selle ameti eest väga rikkaliku tasu, ikka finantsdirektori konfiskeeritud varandusest, ja usaldas tema kaitsmise ülesande valitseva parlamendi saadiku perekonda kuuluvale õuekohtu advokaadile, litsentsiaat [1] Michael Andreas Möglingile. See pidi nüüd Stuttgarti elama asuma ja koostama kaitsekirja, mille eest maksti talle haruldaselt kõrget päevaraha. Talle pandi südamele, et ei maksa eriti pingutada, sest kogu maailm teadvat, et see kaitseaktsioon on vaid tühine žest. Kuid litsentsiaat Mögling, siiras, blond, roosa, ümmarguse, lahke ja rasvunud poisikesenäoga mees oli aus inimene, ta ei lasknud endale midagi kinkida, võttis asja neetult tõsiselt, jooksis, higistas, kirjutas. Inkvisitsioonikohtu härrased naeratasid teda

---

[1] Litsentsiaat — (ladina k.) keskaja ülikoolide õpetlane, kes oli saanud loa loengute pidamiseks, ent ei olnud veel avalikult väitekirja kaitsnud; akadeemilise kraadina on tarvitusel ka nüüdisajal Saksamaal, Šveitsis, Prantsusmaal ja mujal, vastab umbes magistri kraadile.

(Tõlkija märkus.)

nähes, ka juut ise naeratas. Selle hea inimese tööd raskendati igati. Tähtsaid akte peeti kinni, keelduti üksikute ülekuulamiste protokollide väljaandmisest. Samaaegselt, kui Süssile ei tehtud peaaegu mingeid takistusi külaliste segamatuks vastuvõtmiseks, kiusati vaest litsentsiaati igati, kui ta kirjalikult või suusõnaliselt oma kliendiga ühendust pidada tahtis. Kuid tema ei lasknud end rünnata, vaid täitis ausalt, püüdlikult ja andetult oma advokaadikohust.

Süss oli ikka veel Hohenneuffenis, hästi hooldatud. Tema ümber olid juurdluskohtu isandad, nuumasid tema kulul oma ihu, hinge ja rahakotte. Kuid tema istus vaikselt ja rahuldatult kummalises virges puhkuses, ta istus nagu vatis, talle ei pääsenud ligi.

See näris kõigepealt kõhetut, kibedat isandat von Pflugi. Ei saadud edasi, uurimismenetlus takerdus, see juut ja heidik pilkas neid. Ta palus härra von Gaisbergi kutsuda kokku plenaaristung, ta tahtvat esitada ettepanekut. Kümme komisjoni kaasliiget kogunes kokku, vaatas ootavalt härra von Pflugile. See seisis, nurklikult kõhn, raisakulli ninaga, õhukeste huultega, kuivalt himukate, kalkide silmadega. Ütles, et seni olevat kohtulikult juureldud majesteedi solvamist, riigi reetmist valeraha tegemist. Olevat kätte jõudnud aeg hakata uurima surmaväärivat kuritegu, mida juut olevat korda saatnud mõnel teisel alal. Riigi kriminaalseadus karistab surmaga juudi lihalikku läbikäimist kristlannadega. Kuid kõigile olevat teada, millisel sigaduslikul kombel süüdistatu olevat röövinud kristlikkudelt neitsidelt nende süütust, olevat kasutanud suursuguseid daame ja madalamast seisusest naisisikuid. Olevat kätte jõudnud aeg laiendada juurdlusmenetlus ka sellele punktile.

Härrased vaikisid ebamugavalt. See oli hell küsimus. Kui siit urgitsema hakata, kus see lõpeb? Keda kõiki ei võidud kompromiteerida, kui seda menetlust algatati? Oli ju väga võluv kergitada eesriideid ja voodilinu, lõbustada end küsimustega, nagu millal, kus, kuidas ja eest ja tagant; juba tekkis mõnede üksikute härraste nägudele veidi piinlikkust tundvat himurust. Kuid lasta tervel Rooma riigil vaadata sellesse mülkasse, niisugune

julgus tuli hästi läbi kaaluda. Kes võis teada, kui paljud perekonnad olid sinna segatud, kelle kõigiga võis selle uurimismenetluse vältel vaenujalale sattuda. See oli hell, väga hell küsimus.

Niisugustest kaalutlustest kaugel, vastas lõpuks Johann Daniel Harpprecht, et tema ei arva, et kõrge komisjon oleks kohustatud toppima oma nina niisugusesse mustusesse ja sigadusse. Olevat küll kurb lugu, et niipaljud kristlikud neiud ja naised olevat endid müünud juudile. Kuid endise finantsdirektori lihalikkude pattude pärast ei oleks kindlasti hertsog-administraator, kabinet ega parlament määranud ametisse erikohut. Need Süssi süüteod ei olevat ohustanud vürsti ega maad. Pealegi ei olevat too kriminaalseadus, mis juute kristlastega lihaliku läbikäimise eest surmaga nuhtlevat, tõsi küll, vormiliselt kehtetuks tunnistatud, kuid see ei olevat kahe sajandi vältel leidnud praktilist rakendamist, ning on seega iganenud ja rakendamatu. Peale selle tuleb järele mõelda, et selle seaduse järgi mitte ainult juut, vaid ka kristlanna, kellesse see puutub, langevat ärapõletamise karistuse alla. Niisiis, enne kui alustada sellesuunalist menetlust, kaalutagu hästi järeldusi.

Külma fanatismiga vastas salanõunik Pflug, tal ei olevat vaja öelda tarkadele ja rangetele härrastele, et nad ei olevat palutud siia ajama poliitikat, vaid otsima ranget õigust. Siin ei olevat maksev riigitarkus, vaid, hoolimata isikust, õiglus.

Teised olid vahepeal täpsemalt läbi mõelnud kõik poolt ja vastu. Nad vaatasid üksteisele otsa, luurasid uurivalt teiste salajasi tagamõtteid, varjatud nõustumisi. Kui laiendati juurdlusmenetlust ka juudi voodipattudele, ah, kui paljude naiste ja perekondade reputatsioon ja saatus saadi seega enda kätte. Tunti nimesid, need olid suured, paljuharulised perekonnad. Võis ju piirduda ainult uurimisega ja edasine menetlus jätta hertsog-administraatori ning kabineti otsustada. Ei tarvitsenud ju kõike uurida, neil olid laiaulatuslikud volitused, võis soovi järgi ühtesid sisse tõmmata, teisi joosta lasta. Igal juhul tähendas niisugune juurdlusmenetluse laiendamine igale üksikule tohutut võimu, tähtsuse, mõju

juurdekasvu. Riputi piksetiine pilvena üle maa, võidi heaksarvamise järgi tabada ja säästa. Ja kui palju saladusi saab kuulda, mida silmapilgul sugugi ei saa kasutada, mida aga hiljem enda heaksarvamise järgi võib ära kasutada. Oldi võimukas ja õudne nagu Hispaania inkvisitsioonikohus, nagu Veneetsia vabariigi varjatud nõukogu. See tõmbas ligi, see kibeles, see meelitas. Missuguseid kinnisi, paljuütlevaid nägusid saab teha! Kui paljud hiilivad nüüd pelglikult, alandlikult, luuravad rõhutult, kas neid kinni haaratakse või armuliselt tähele panemata jäetakse. Ja kui palju pikantseid üksikasju saab teada, millega saab intiimselt rõõmustada sõpra või venda, naist, armukest, saab pakkuda hiljem lõbusas joomaringis lõbu, müra ja naeru. Kerge muhelemine libises üle salanõunik Gaisbergi toore, lõbusa näo, nooremad isandad lasksid näoilmel lõdveneda ja heitsid kõrvale pinge, langetasid pooleldi silmalaud, pilutasid silmi. Otsustati härra von Pflugi ettepaneku poolt.

Süss kuulati üle selles punktis esmalt ühel plenaaristungil. Professorid Schöpf ja Harpprecht olid jäänud eemale. Süss oli muutunud tüsedamaks, oli vähem pingutatud, selg ümaram. Tema nägu tundus laiemana, tema pruunid silmad olid vähem kaarjad, pikaldasemad, leebemad. Ninajuure kohale hakkasid laupa lõikuma vaod. Tema liigutused olid aeglasemad, teda ümbritses leebe ja kaval rahu.

Kui talt küsiti, kas ta on olnud lihalikus läbikäimises kristlannadega, vaatas ta kõigepealt kohtunikkudele imestanult otsa. Seadus, mis karistas niisugust läbikäimist surmaga, polnud talle tuttav, see oli niivõrd aegunud. Ta pidas küsimust pilkavaks uudishimuks, määratud ainuüksi selleks, et teda kuidagi alandada, ei teadnud, kuhu sellega sihiti, vaikis. Salanõunik von Gaisberg surus tormakalt edasi, ärgu vigurdagu, vaid loetelgu viivitamatult inimesed, kellega ta on koos maganud. Süss vaatas tähelepanelikult härraste otsa, libises kaalutleva pilguga ühelt teisele, ütles asjalikult, pilketa, et ta ei suutvat kuidagi aru saada, mis olevat sellel tegemist riigi reetmisega ja mündi võltsimisega.

Teravalt käratas härra von Pflug talle, see olevat nende, kohtunikkude asi, tema ohjeldagu oma juudi häbematust.

Süss seisis, vangutas pead, mõtles. Siis meenus talle riigi kriminaalseadusest too paragrahv, mida aastasadade vältel ei olnud võetud tõsiselt, mida talle võib-olla oli möödaminnes nalja pärast tsiteeritud. Mis? Selle vana roostetanud karnevalirelvaga taheti teda tappa, niisugusel narri kombel pidi tema surema? Ühe silmapilguga oli vana hiilgav Süss jälle seal. Ta ajas end sirgu, saatis vilkaid, lendlevaid pilke üle kohtunikkude, ütles sirgelt, pilkavalt: „Et ma kristlastest naistega olen maganud, seda ma ei salga. Kui härrased mind selle eest tahavad surma mõista, võivad nad seda teha. Terve Rooma riik naerab, mitte minu üle." Ajal, mil maruvihased talle kallale tungisid, näägutades, möirates, läbisegi karjudes, seisis Süss külmalt oma liikumatuses. Ta nägi enda kohtumõistjaid. Loomalikku, võiduröömutsevat vihkamist, himurust, julmust, puhevileaetud tühisust. Häbematut, külma, väljapressivat mängu, mida taheti mängida naistega. Ta nägi inimlikke maske langemas, nägi alasti lõustu nende all, hunte ja sigu. Siiski, enne kui tema viha vallandus, oli see tal juba selja taga, teda valdas halastus nende viletsate, õelate vastu. Vana leebe, kaval naeratus huulil, ütles ta: „Nimesid ma ei nimeta. Siin peavad härrased daamid juba ise endale kokku otsima."

Kohtunikud, isegi heatahtlikemad ja seni heasoovlikemad, vihastusid talle kibestuseni. Et juut võib-olla lugupidamisest naiste vastu ei avaldanud nende nimesid, niisugust mõtet ei lasknud nad endis tekkidagi. Sest see oli täiesti võimatu, et nemad, võimukad härrased, oleksid võinud olla vähem rüütellikud kui juut, et juut oleks võinud olla nooblim kui näiteks mõni Württembergi salanõunik. Ei, see oli kaabaka puhtakujuline õelus ja kangekaelsus, mingi omapärane juudi kitsidus, et ta neile, kellel oli kirjalik õigus, ei lasknud osa saada oma voodiröömudest, tahtis peita nimed nende eest. Juba oldi nii peenelt kujutelnud sensatsiooni, kõdi, kõike selle juurde kuuluvat, ja nüüd tahtis ta seda puhtast õelusest ära rikkuda. Kuid küll

tehakse kiusaja väikeseks, õpetatakse siga-juudile aukartust švaabi kohtukoja vastu.

Temaga käituti karmimalt, viidi ära Hohenneuffeni komandandi alluvusest. Viidi üle karmi vangistusse Aspergi. Siin valitses major Glaser, pedantlik mees, kelle elu oli distsipliin. Süss pandi luku taha kitsasse, niiskesse urkasse. Päev ei erinenud siin palju ööst, riided haisesid niiskest, läppunud õhust, mädanesid seljas. Talle ei antud magamisaset, põrand oli paljas, külm, konarlik, märg. Ta pandi vee ja leiva peale, paljudeks tundideks ristamisi kinni. Paksud rotid tippisid vastikult üle tema äraväänatud keha ja ta ei saanud neid takistada.

Tema kastanpruun juus luitus, tema pehme, painduv nahk kortsus tuhkjalt, ja hallid, inetud tüükad kasvasid enne nii pinguliolevatest, siledatest põskedest. Ta laskis küll sadada palju kurje sõnu oma vahtidele, needusi ja vandumisi, kaitses end ka kehaliselt, kui teda ristamisi kinni pandi. Siiski, kui ta üksi istus, nälgides, liikmed piinamisest moonutatud, köhides, külmetades, siis nägid läbi uksepilu luuravad vahid teda mõnikord kummaliselt pead vangutamas, nad kuulsid, kuidas ta omaette rääkis, inetu häälega midagi omaette ümises. Mõnikord näis, nagu räägiks ta kellegi teisega, ta noogutas kellelegi, ootas vastuseid, väitis vastu. Kuid kongis ei olnud kedagi peale rottide. Vahid müksasid teineteisele külge, irvitasid, purskasid naerma, hakkasid pidama teda segaseks ja hullumeelseks.

Kuid ta ei olnud sugugi hullumeelne. Ta seisund oli järgmine. Tal oli niivõrd rahuküllaseid tunde, et ta oli väljaspool nälga, väljaspool külma ja väljaspool vägivaldselt väljaväänatud liikmete rebivat valu. Siis muutus rottide kahin talle isegi nõrgaks, armsaks hääleks, ta rääkis, sai vastuseid ja suutis isegi naeratada.

Algas visa võitlus Süssi ja major Glaseri vahel. Majorile öeldi, kõik olenevat sellest, et juut tunnistaks üles naised, kellega tal on olnud lähemad suhted; siis saavat teda nõuetele vastavalt hukata, puruks pigistada kõigi silmade all see lutikas. Niisiis kuulas major juuti üle iga päev kella üheksast kümneni. Süss tunnistas, et

ta olevat kasutanud daame kõrgest ja madalast seisusest. Major ütles, et tal sellest ei piisavat, tal peavad olema nimed. Süss: tema kui ohvitser peaks aru saama, et ta ei saa iialgi nimetada nimesid. Major: mis sobivat kristlikule ohvitserile, see ei olevat sünnis haisvale juudile, ja kohtles kangekaelset ikka julmemalt.

Süss ei pannud sugugi rõhku sellele, et näida kangelaslikuna. Pärast naeratavaid alistumisajajärke olid tal raevuhood ja masendused. Teda valdas vahel niisugune vastikustunne oma haisvate, kopitanud riiete vastu, et ta need seljast maha kiskus, alasti ringi jooksis; komandant laskis talle riided vägivaldselt uuesti selga panna. Major kandis kibestunud asjalikkusega härra Pflugile täpselt ette vangi igast liigutusest. Teatas, et pärast seda, kui heebrealane, see elajas, ei olevat saanud vangivaht Hofmannilt mürki, olevat ta oma küüned, neid mürgiseks pidades, ära närinud ja küünetüükad alla neelanud. Kõik olevat tublisti naernud totra üle. Või, nelja päeva vältel ei olevat heebrealane, see elajas, raasugi söönud ja olevat talle tekitanud muret, et ta tahtvat jääda lamama ja kärvata. Täna söövat juut jälle, nii et tal olevat niisiis jälle lootust juudi elusalt võllasse saatmiseks.

Salakavalas nõrkuses oli Süss küll kaevanud, et kas siis tema varandusest ei piisavat, et teda veel peale selle niisugusel nurjatul kombel tappa tahetakse. Teinekord arvas ta kavalalt, et temale ei saavat midagi süüks panna, kõik olevat nürimeelne jant, ta veab kihla viiekümnele tuhandele kuldnale, et ta saab peatselt vabaks. Ükskord, oma kisavate, vastu reisi löövate vahtide heameeleks, käskis ta, ähvardas, märatses, end kohe vabastada, selleks olevat tal täielik õigus, tal olevat vaja minna Stuttgarti, et järele vaadata oma majapidamist. Selle kõige pärast ei tundnud komandant mingit muret, andis iga sõna teada härra von Pflugile, kuulas roimarit üle iga päev kella üheksa ja kümne vahel, küsis naiste nimesid, kusjuures küsimused ja vastused olid ikka ühed ja samad, nentis selle kelmi ja maahukutaja kangekaelsust.

Siis tulid jälle nädalad, mil Süss oli vaikne ja rahulik, rääkis oma kongi üksilduses märgade seinte ja läppunud õhuga. Ta nägi väga tõeliselt oma isa. Ta seisis kongis kaputsiinlase riietuses, sihvakas, elegantne keha rasvunud ja lagunenud, kuid vaiksete, rahuarmastavate silmadega. Ja ta rääkis temaga, nad olid väga üksmeelsed ja nad kõndisid käealt kinni, kukutatud marssal ja kukutatud minister, kerjusmunk ja piinatud, haisvates kaltsudes vang, ja nad naeratasid teineteisele ja kõndisid mõnusalt edasi-tagasi kitsas, niiskes ruudus ja rotid jooksid kahinal üle nende jalgade.

Komisjoni isandad uurisid vahepeal edasi, järjest ja väga pikkamööda ja said tohutuid päevarahasid.

Marie Augustel, hertsoginna-lesel, oli tekkinud nii suur huvi poliitilisteks salasepitsusteks, et ta jättis tahaplaanile isegi oma riietuse ja eelistas sellele poliitikat. Juhitud oma pihiisast paater Florianist ja raamatukoguhoidjast Franz Josef Hophanist, istus ta veetlevalt ja edvistades oma Stuttgardi lossis või oma ilusas leseasulas Teinachis arvutute komplikatsioonide, riugaste, salasepitsuste Ate'na[1] ja tegi Karl Rudolfile raskusi. Noor, kassilikult mahe, kirjanduslik ja moodsalt riietatud raamatukoguhoidja koostas projekte, fantaseerides oma kirjutuslaua taga, sitkem paater Florian, kaputsiinlane, katsus neid teostada ja Marie Auguste segas end pimeda, lahke agarusega vahele. Ümar, vigurlik, peen raamatukoguhoidja puhkes õitsele õndsas, sõnarohkes hertsoginna imetluses, ta võrdles hertsoginnat arvututes moodsates luuletustes kõige ilusaga taeva ja maa vahel, kirjutas tohutult ulatusliku romaani, milles hertsoginna kõndis Semiramisena[2], niisama riigitargalt ja kangelaslikult kui vooruslikuna ja oivalisena välimuselt üle maa. Hertsoginna kümbles meelsasti oma raamatukoguhoidja kõneosavas ja elegantses jumaldamises, jah, ta võttis

---

[1] Ate — kreeka mütoloogias üks Zeusi tütardest, kes vaimu ja hinge hullustavalt saadab inimesi hukatusse.

(Tõlkija märkus.)

[2] Semiramis — muinasjutuline Assüüria kuninganna.

pikkamööda paljugi omaks oma raamatukoguhoidja sõnastikust ja tema liigutustest. Ei olnud selge, kas raamatukoguhoidja ajas hertsoginna poliitikat, et hertsoginnale lähemale pääseda, või ajas hertsoginna poliitikat sellepärast, et mees talle võõras oli. See sulas väga teineteisesse.

Kitsit, asjalikku, sõdurlikku hertsog-administraatorit häiris, et tal tuli ikka jälle raisata aega hertsoginna rumalate ketruste läbiraiumisele. Ta otsustas alatiseks lahti saada sellest tüütavast salasepitsejast. Kõikjal üle terve maa levisid äkki kuuldused, et hertsoginna-lesk tahtvat väevõimuga läbi viia tema abikaasa õnnelikult kõrvaldatud projektid, ta olevat juba teinud korralduse sisustada Teinachi kirik katoliku jumalateenistuseks. Häbematus seisis siin selles, et hertsoginna oli sepitsenud küll tuhat intriigi, kuid just selles loos ei olnud sõnagi tõtt. Oli kohmakas pilge just sellega teda kukutada. Igal juhul uskus rahvas kuuldusi. Metsikud kõned, lendlehed, vaikimine tänavatel hertsoginna möödasõidul, häbematu tervitamisest hoidumine. Politsei segas vahele, viis mõningad mittetervitajad kinni. Kui nüüd ilmus nähtavale hertsoginna tõld, olid tänavad tühjad, elanikud kadusid majadesse, kõrvaltänavatesse, et ei oleks vajadust tervitada. Seda ei talunud Marie Auguste. Paater Florian ja raamatukoguhoidja andsid välja suuri summasid, et palistada hertsoginna tee „elagu-hüüetega". Kuid ta sai aru, et need austusavaldused olid ostetud ja kannatas selle all kahekordselt. Paater Florian oli sunnitud kirjutama hertsog-administraatorile, toonitades suursuguselt Marie Auguste äärmiselt pahandatud süütust Teinachi loo puhul, mõistes teravate sõnadega hukka ülesässitatud elanikkonna häbematut ülekohut, nõudes käredalt ja kõrgilt abi. Karl Rudolf ei vastanud. Vihast vahutades läks Marie Auguste tema juurde. Karl Rudolf ütles, tal ei olevat aega vastata munga kirjadele. Paater Florian oli oma ordu kombe kohaselt alla kirjutanud kui vääritu kaputsiinlane. „Kas pean mina vastama inimesele," küsis kõver, kulunud Karl Rudolf, „kes ei ole väärt olla isegi kaputsiinlane?" Pealegi, lõpetas ta, võivat ta keelata alamatel sündsusetu suhtumise hertsoginna

vastu, kuid ta ei saavat sundida neid väljendama oma armastust ja rõõmu. Ta andvat kolleegina Tema Hiilgusele nõu käituda nagu tema, siis tervitavad alamad ilma pikema käsuta ja kindlasti ka tasuta sündsa viisakusega.

Selle alanduse peale otsustas hertsoginna maha jätta selle rumala, tänamatu Švaabimaa, viia hoovkond üle Brüsseli, Regensburgi, Viini ja oodata mossitades, naissoost Coriolanusena[1], kuni teda tagasi kutsutakse.

Ta jättis jumalaga Magdalen Sibylle'iga. Ekspeditsiooninõuniku abikaasa Magdalen Sibylle Rieger istus tõsiselt ja koduküpsetatult nägusa, liikuvalt vadistava, silmitseva hertsoginna ees, kes, virgutatud eelseisvast reisist, käitus kahekordselt noorena ja kelmikalt tujukana. Magdalen Sibylle istus laialt ja kogukalt, ta kandis last, väikest Riegerit. Ta oli sõbrannale kaasa toonud pedantliku, puiselt ausameelse lahkumislaulu, Marie Auguste kuulas seda sobiva liigutatuse ja tänuga. Kuid siis, rõõmus, et vajalik pidulik osa on selja taga, hakkas ta pilkama tölplasi, mühaklikke švaablasi, kes jäävat nüüd peagi, jumalale tänu, talle selja taha; ta pilkas kõverat, kulunud, eeslisarnast Karl Rudolfi, Johann Jaakob Moserit, ilusat, naljakat ilukõnelejat, kuid kõige enam jämedat, tahumatut pööblit. Ainult ühte kahetses ta: ta pidi laskma truul, heal tugeval Remchingenil istuda vangis Aspergis. Ja, ah! ka tema kenal, huvitaval, galantsel hoovijuudil. Juuti piinasid nad ja panid ristamisi, kõveralt raudu, ja tema, Marie Auguste, ei saanud midagi teha tema heaks. Sest — ta manas esile oma tähtsaima näo — see oleks teinud teda ebapopulaarseks ja seda ei oleks tema armas raamatukoguhoidja poliitilistel põhjustel iialgi lubanud. Küll oli juut tõenäoliselt tapnud lapsi ja taevas teab, missugust musta kunsti harrastanud. Kuid juut oli galantne, ilusa kehaehitusega mees ja kindlasti kõige huvitavam selles igavas Stutt-

[1] Coriolanus — Rooma poliitik ja väepealik vabariigi vanimaist ajust. Jutustatakse, et C., välja aetud Roomast tema aristokraatlike kalduvuste pärast aastal 491 enne m. a., püüdnud volskite abil vallutada Rooma, kuid loobunud sellest kavatsusest oma naise ja ema palvetel.

(Tõlkija märkus.)

gardis, ja igal juhul oli kahju, et need kohmakad elajad teda piinasid ja inetasid. „Hélas, hélas[1]!" ütles ta torruaetud huulil, nagu see oli kombeks tema peenel raamatukoguhoidjal.

Pooleks minutiks oli vaikus naiste vahel. Mõlemad mõtlesid Süssile. Marie Auguste nägi tema tuliseid, lendlevaid silmi, tema näoilme, tema hoiaku tungivat andumust, tema sisemiselt tuntavat, kõditavat, häbematut üliviisakust. Ja ta sirutas end kergelt ning naeratas, tervest kehast meeldivalt võbisedes. Magdalen Sibylle istus täiesti vaikselt, suured, ilusad naiselikud käed rüpes. Ta oli Süssi kohanud Hirsau metsas, siis oli ta kurat; siis Stuttgardis ei olnud ta teda võtnud, vaid oli tema loomale, hertsogile, ette visanud; siis oli tema ette laotanud tolle unistuse võimust ja joovastusest ja teda võtnud; siis oli ta muutunud vööraks ja teistsuguseks, kattunud koorikuga ja oli viisakas ta vastu. Ja nüüd oli ta Aspergis, nad piinasid teda ja väänasid välja tema liikmed. Kuid tema kandis last, sellest saab tubli laps, sest ta põlvneb tublist mehest, kes teda ohjeldamatult austab. See kasvab suureks rahulikkudes, meeldivates Würtigheimi ruumides ja nurmedel koos hästihoitud loomadega ja viljapuude vahel. Aspergil ei istu see laps iialgi ja kuradiga ei kohtu ta iialgi. Võib-olla luuletab ta tublisid, siiraid värsse, mis lähevad kõigile südamesse ja mõnda troostides lohutavad. Kuid kuradit ei kohta laps küll iialgi.

Marie Auguste katkestas selle täidetud vaikuse. Et ta ei unustaks, ütles ta kerge poisikliku naeratusega, tal olevat oma armsale Magdalen Sibylle'ile, oma sõbrannale ja usaldusosalisele, üks, nagu ta arvab, hästivalitud ja väga algupärane lahkumiskink. „Cara mia[2]!" ütles ta, „cara mia Maddalena Sibilla!" See olevat midagi tema raske tunni jaoks, sosistas ta saladuslikult, nihutas end tema ligi, silitas suurt naist. Talle endale olevat see aidanud. Et tal nii kergelt olevat läinud ja et

---

[1] Hélas, hélas! — (prantsuse k.) ah, kahju, ah, kahju! (Tõlkija märkus.)

[2] Cara mia! — (itaalia k.) minu kallis! (Tõlkija märkus.)

ta olevat jäänud nii nooreks ja pääsenud moonutuseta, selle eest võlgnevat ta tänu sellele esemele, mida ta nüüd tahtvat kinkida oma sõbrannale. Temal endal, kuigi tal ei olevat just kavatsust kloostrisse minna, on vaevalt vajadust selle abinõu järele. Ja magusa, kelmika, kõditava liigutusega tõmbas ta välja amuleti, nüüd niiskes, haisvas kongis istuva, ristamisi kinnipandud juudi kingitud karbikese. Pärgamendiriba punaste, nurklike heebrea tähtedega, inglite Senoi, Sansenoi ja Semangelofi nimega, rahutuks tegevate kujudega seal vahel, naljakalt ja ähvardavalt kükitavate algeliste lindudega. Kihistades seletas ta, kuidas ta olevat Süssilt saanud selle karbikese, jutustades ühtlasi väikese sündsusetu loo Lilitist, Aadama esimesest naisest, kellele Aadam ei olevat suutnud olla meelepärane lihalikus läbikäimises. Magdalen Sibylle sirutas käe amuleti järele, laskis sellel langeda, võttis selle lõpuks ebakindlalt, tundes kergeid hirmuvärinaid.

Siis lahkus Marie Auguste Stuttgardist. Ta reisis suure saatjaskonnaga, tema kõige lähemas ümbruses paater Florian ja moodsas reisiriietuses leebe raamatukoguhoidja. Lõpmatutes tõldades oli tema garderoobi hiiglaslik seadis ette saadetud. Teeveer oli palistatud vahtijaist. Nüüd, mil hertsoginna ära reisis, oldi heatahtlikus meeleolus, tehti heatujulist nalja. Tema laekurid ja almusejagajad ei olnud kokku hoidnud jootrahadega ja elagu-hüüded kõlasid peaaegu südamlikult.

Ka Johann Jaakob Moser seisis tema tee veerel oma naise saatel. Ta oli liigutatud. „Seal sõidab ta ära," ütles ta oma naisele. „Arvab, et ei suuda enam kiusatusele vastu panna. Põgeneb parem maalt. Suur jumal, kuidas tänan ma sind, et sa lasksid olla mul tugeva ja end valitseva ja taltsutasid minu verd." Ja ta pigistas tugevalt oma naise kätt.

Kui hertsoginna paraadtõld oli valmis, ilmus ukse juurde kõver, väike, kulunud hertsog-administraator, et jätta jumalaga. „Mina arvasin," muheles ta salaja, „et mul tuleb kuradit välja ajada; kuid nüüd läheb mu majast üks kaagutav hani." Kuid Marie Auguste mõtles pilkavalt kaalutelles: „Mis siin nüüd maha jääb, on

teineteise väärt. Eesel nühib end vastu eeslit." Ja hiiglasliku musta kübara alt noogutas õrn pastellvärvi nägu armastusväärse pilkega vanale sõdurile, kes ukse kinni lõi, sõjaväeliselt tervitas, muheldes harjumatu viisakusega.

Hoolimata kõigest piinamisest, ei saanud uurimiskomisjon Süssilt rohkem teada kui üldise ülestunnistuse, jah, ta olevat kristlannadega läbi käinud. Siis kutsuti ette teenrid, toatüdrukud, päriti piinlikult iga väikseimat pisiasja. Mõned olid läbi lukuaugu vaadanud, teised olid kuulnud karjatusi, kriiskamist, himurat oigamist. See kõik, millal, kus, kui kaua, sai kaalutud, siia-sinna arutatud, läbi mäletsetud, aktidesse kantud. Voodilinad, särgid, ööpotid said järele nuusutatud, uurimise tulemused protokollides selgitatud. Nii koostati pikkamööda pikk nimekiri naisi, kõrgest ja madalast seisusest, vallalisi ja abielulisi. Kõigilt neilt pärisid himurad kohtunikud üksikasjaliselt, ilma pisimatki üksikasja vahele jätmata, millal, kui sageli, kui kaua, mil viisil on juut neid magatanud. See märgiti siis üles must valgele, kolmes eksemplaris, otsustati riigiürikuna panna hoiule arhiivi.

Kohus korraldas ka daamidele Götzidele kohaleilmumise. Jälle kord leidis noor salanõunik Götz olevat end äärmises kimbatuses. Ta oli pidanud paremaks saata ema ja õde mõneks ajaks oma mõisa Heilbronni juures. Nad oleksid võinud minna lihtsalt riigilinna Heilbronni, siis ei oleks nad allunud hertsoglikkudele kohtuvõimudele; kuid siis oleks pidanud ka tema lahkuma oma ameteist. Või pidid ema ja õde ilmuma kohtu ette; siis tähendas, et enne kui keegi julges heita talle viltust pilku, tuli sellele julgelt ja ähvardavalt otsa vaadata, nii et teisel pilge lämbus. See oli pingutav, hävitav, sest tuli väga paljudele, peaaegu kõigile selliselt otsa vaadata. Kuid ta oli vapper ja otsustas selle poolt.

Ühel päikesepaistelisel suvisel päeval ilmusid daamid kohtunikkude ette. Mehed maitsesid nautivalt pikantsust kuulata üle enne ema, siis tütar. Oma kohtunikumaski ükskõikse auväärsuse taha tuli neil vaevaga, pingutusega peita himu, olukorrast tingitud iharat rõõmu. Elisabeth Salomea seisis segadusse sattunult ja värisedes,

blondi näo armsust tagaaetud hallsiniste silmadega tõstis esile must, lihtne kleit. Kummaline oli, et tal, muidu täiesti eheteta, oli sõrmes sõrmus „Paradiisi silmaga", hoolimata venna sõnaselgest keelust; ja härraste pilgud ei saanud lahti kivist. Ta väändus halastamatust asjalikkusest, millega mehed, iseenda ees kahekordselt õigustatud ärritavalt väärtuslikust kivist, esitasid oma rõvedalt uudishimulikke küsimusi. Tundes külmavärinaid, hoolimata heledast varasuvisest päikesest, nõtkus ta piinatult nende küsimuste metsikult toore selguse all, ei saanud paljudest üldse aru, tõmbus kössi, nihutas tõmblevat pead, hoidudes kõrvale häbitutest pilkudest, painutas ja sirutas kramplikult kitsaid, luisi sõrmi. Ta vastused tulid tasa, kägistatud kõrisõlmest, mõned peaaegu mittekuuldavalt; sellega ei lepitud, ta pidi neid kordama, nõrga kuulmisega valitsusnõunik Jäger küsis: „Kuidas? Kuidas?" ja nõudis mõnda kolm korda. Niisamasuguse üksikasjalikkusega hakati arutama tema vahekorda hertsogiga. Eelkõige ei lasknud lahti salanõunik Pflug, ta tahtis sellest, et juut oli maitsnud enne hertsogit, ehitada kuritegu majesteedi solvamises. Nii väänles Elisabeth Salomea, noor, blond, armas, nähtamatu häbiposti küljes, ja keegi ei säästnud teda, kõik tungisid tema kallale. Kõik pidasid jahti tema peale. Kõige ees kõhn, kõrk, terav isand von Pflug. Täis vihkamist ja nagu iiveldades mingist lõhnast, küsis ta ikka uuesti, kas Elisabeth Salomea ei tundnud vastikust ümberlõigatu haisu vastu; peale selle valitsusnõunikud Faber, Renz, Jäger, Dann, agarad, karjääri taotlevad keskmistes aastates ametnikud, kes, kõditatud sellest lõpuks ükskord virgutavast ametiasjast, tahtsid teada ikka uusi üksikasju, algul nautivalt ümber kirjutades, nagu tahaksid nad end sellest soojendada, siis kohmakalt, ühemõtteliselt; sekretärid: assessor Bardili ja kohtukirjutaja Gabler, kes halva viisakuse ja vastiku tooniga, millega mehed vahest mõnele hoorale oma heasüdamlikkust väljendasid, katsusid leida pehmendavaid asjaolusid; eesistuja, salanõunik Gaisberg sööstis tema kallale kärkiva tooniga, ärgu olgu midagi nii tõinav ja pirtsakas, ta on seda teinud ja maitsnud, ärgu teeselgu

endast kaheteistkümne-aastast neitsit, vaid avagu kolme kuradi nimel suu; ta olevat ju suuteline olnud avama ka muid asju. Vappuvate liikmete ja tuikavate oimukohtadega lamas ta häbist ja väsimusest poolsurnuna oma kodu pimendatud toas; tema vend sammus vihaselt deklameerides edasi-tagasi, venna sõnad sööbisid piinavalt tema kõrvadesse, kuigi ta nende mõttest aru ei saanud.

Hoolimata sellest, et uurimiskomisjoni härrased tegid kinnisi, saladuslikke nägusid ja esinesid vaikivatena, tungisid nende ülekuulamiste paljud üksikasjad linna, maale. Jällegi oli kõikide mõtetes maja Seegassel, toretsev voodi, Leda luigega. Naiste nimed said teatavaks, nad ei saanud end küllalt hästi peita, nad kuulutati lindpriiks, neile karjuti järele rõvedaid sõimusõnu, sülitati nende peale, aeti maha nende juuksed. Ka teised üksikasjad said teatavaks. Süssi ammumöödunud ööde tiirasuse laine paiskus üle terve hertsogiriigi. Mehed ropendasid võõrastemajades, ettekandjad suutsid end vaevu kaitsta nende jämedate kallistuste eest, hoorade äri õitses. Naised ja tütarlapsed itsitasid, kohkusid pööraselt, paljude näoilme muutus kalgiks, kadedaks, kibedaks, teised hingasid raskelt, nägu ja liikmed lõdvenesid. Üks inglasest koguja pakkus ennekuulmatut kõrget hinda juudi nii palju kõneainet tekitanud uhke voodi eest.

Loomulikult kuulis ka noor Michael Koppenhöfer preili Elisabeth Salomea Götzi teotusest. Muutunud olukord oli toonud noormehe tagasi Stuttgarti. Väljasaadetuna, maapaos oli ta muutunud mehelikumaks, ta oli kannatanud oma veendumuse pärast, teda peeti märtriks, paljudele noortele oli ta juhiks ja ideaaliks. Võib-olla teadis üks või teine tema sõpradest, et preili Götz oli temale südamelähedane, kuid see ei takistanud neid tarvitamast ränki pilke- ja põlgusesõnu neiu vastu, nad tahtsid teda vähemalt alatiseks karistada mingisuguse tugeva kibestuse ja põlguse sümboliga. Keegi ei pidanud võimalikuks, et Michael Koppenhöferi, noore, kindla, voorusliku demokraadi poolehoid kestab ka pärast niisuguseid paljastusi. Michael Koppenhöfer ei öelnud ka sõnagi tema kaitseks. Kuid ka mitte ühtegi teotavat

sõna, nagu lootsid teised. Ta vaikis. Ta kannatas. Tal ei olnud sugugi kalduvust kergelt andestada. Kuid ta nägi puhast, selget nägu, kahvatut juust ja kannatas. Ta palus onu Harpprechtilt aktid. Harpprechtile oli noormehe tagasitulekuga alanud jälle hea aeg. Raamatud, õiglus, demokraatia, isamaa, mida ja milleks ta oli elanud, oli nüüd jälle elav, istus hingestatult tema ees nendes pruunikait julgetes põskedes ja tugevsinistes silmades. Kui nüüd preili Götzi seikluslugu linna tungis, jälgis vanahärra murelikult noormehe käitumist, ta teadis, et Michael oli raskevereline ja et tema tunded Elisabeth Salomea vastu ei kustu täna-homme. Ta nägi pingutatud, suuri vaevu tehtud ükskõiksust noormehe näos, kaalutles, andis aktid. Michael hakkas lugema, ta ei suutnud seda kuigi kaua, punane viha tõusis temas hertsogi vastu, juudi vastu, kohtunikkude vastu, nende meeste vastu. Protokollist selgus ilmselt, et Süssil ei tulnud just eriti palju vägivalda tarvitada. Kuid Michael tahtis näha neiut vägistatuna ja ta nägi teda vägistatuna. Ta nägi teda heledana, õrnana, armsana toorete, kogukate kohtunikkude ees. Ta ei saanud end aidata, see oli tõenäoliselt sentimentaalne, kuid tema süda paisus, kui ta Elisabeth Salomeale mõtles, ta ei suutnud teda endast välja kiskuda ja edasi sammuda oma kindlate mehesammudega; ta võitles endaga väsimuseni; kui vana Harpprecht talle leebeid, vihjavaid küsimusi esitas, põikles ta kõrvale. Ta otsis kokku kõik, mida ta oli kuulnud julget, vabamõttelist vooruse väärtusetusest, kuid see kõik jäi talle teooriaks, see ei elustunud, terve tema tundemeel tõrkus selle vastu. Lõpuks sundis ta iseend. Ta loobub kõigest tegelikust poliitikast, ja naerdagu teda kui hoora meest niipalju kui tahes, tema tõstab Elisabeth Salomea kõrgele, abiellub temaga, peseb maha tema plekid, elab maal, kaugel maailmast, vaikse õpetlasena, kantud Elisabeth Salomea kahetsusest ja tänulikkusest, ainult temaga ja raamatutega.

Teatamata vanale Harpprechtile, sõitis ta Heilbronni lähedale Götzide mõisa, kuhu daamid olid pärast ülekuulamist tagasi sõitnud. Algul ei võetud teda kaua vastu. Siis leidis ta Elisabeth Salomea kiires, ägedas ette-

valmistuses ärasõiduks. Ta ei jõudnud oma suuremeelse pakkumise esitamiseni. Preili oli jahmatamapaneval kombel muutunud. Ta tormas ägedalt tualettesemete, nippasjade, raamatute ja pesukuhjade vahel, ladus hunnikusse, köitis kokku, pakkis, ajas kibeda, pilkava lõbususega kergemeelset juttu. Avaldas hirmutavaid põhimõtteid. Moraal olevat midagi täiesti relatiivset. Stuttgardis olevat aasta eest olnud heaks tooniks olla hoovkondlik ja galantne, nüüd olevat nõutav vastupidine. Tema arvamuse järgi olevat juut kõige parem mees tervel Švaabimaal ja ainuke kavaler. Muide sõitvat ta nüüd välismaale, esialgu Dresdeni ja Varssavi, siis Napoli ja Pariisi. Ja nii siis jumalaga. Ta viipas talle käega, millel sädeles segadusseviiva tulega „Paradiisi silm".

Segipaisatuna, kokkusurutud huultega saabus Michael Koppenhöfer tagasi. Hiljem kuulis ta, Elisabeth Salomea elavat Euroopa hoovkondade juures suure, menurikka seikleja elu. Tema saatjaskonnas oli ihukütina ja usaldusmehena Otman, mustjaspruun.

Süssi kongi astus magister Jaakob Polykarp Schober. Oli pime ja niiske kitsas ruudus, õhk oli läppunud ja haisev. Süss kükitas küürus, tema hingamine oli takistatud, ta oli rasvunud ja kokku vajunud, nägu metsikult habetunud. Magister ehmus rängalt, kui ta, esiteks kaheldes, selles räbaldunud inimeses ära tundis oma kunagise nii suure ja võimuka peremehe. Tema enda käsi ei käinud kuigi hästi. Ta kannatas selle all, et tema oli finantsdirektori viinud niisugusesse olukorda, sest õiguse poolest oli ju juut päästnud evangeelse usu hertsogiriigis; magistrit surus see vastu maad, et ta oli juudile vaikimist vandunud, ta tahtis rääkida, avaldada selle tagakiusatu süütust, teda vabastada. Pead vangutades kuulas Süss tema abituid, sassiläinud kaebusi, palveid, vandeid, ütles lõpuks: „Ta on hea inimene, magister. Neid pole palju." Ja viivu aja pärast, kahemõtteliselt naeratades: „Kui ta seda tingimata tahab, võib ta nüüd rääkida." Magister suudles ta kätt, läks õnnelikuna.

Jooksis parlamendiisandate juurde, kellele ta tookord, Süssi poolt volitatuna oli reetnud katoliku projekti. Selgitas, esitas üksikasju, vannutas. Imestunult, mõistmatult kuulati teda. Arvati, et ta tahab tagantjärele tasu tookordse riigipöörde reetmise eest, kaasabi eest selle paljastamisel. Võrdlemisi tagasihoidlikult lubati tema eest kosta, lasti langeda viited kohale riigiteenistuses. Kui ta agaralt seletas, selgitas, enda juurde kindlaks jäi, et ta olevat tahtlikult, isegi Süssi ülesandel paljastanud ketserlikud plaanid, muututi kannatamatuks, öeldi, ärgu tehku nalja, oletati väljapressimiskatset, mingisugust juudi manöövrit. Eelkõige haistis salanõunik Pflug mingit riivatut Süssi kaitseplaani ja mõjutas, et magister pandaks vangi, kui ta ei lakka tülitamast kohtunikke ikka jälle oma muinasjuttudega. Kuna aga juut ise mitte midagi Schoberi avalduste suunas enda kaitseks ette ei toonud, peeti magistrit lõpuks lihtsalt vaimuhaigeks, kahjutuks hulluks, seletati tema nõdrameelsuse tekkimist vagatsemise ja usumäratsemisega, tehti talle vali hoiatus ja lasti tal minna. Nõrkemiseni väsinud pöörasest kohkumisest maailma segaduse ja pimeduse üle, siirdus magister tagasi Hirsausse ja elas seal voorusele, vanale kassile ja luuletamisele.

Hirsausse järgnes talle peagi ka Philipp Heinrich Weissensee. Weissenseel tuli tagasi astuda konsistooriumi esimehe kohalt. Võib-olla oleks endine Weissensee suutnud püsida; salanõunik Heinrich Andreas Schütz, näiteks, oli tegelikult palju tihedamalt seotud katoliku projektiga, ent too painduv mees oli jäänud püsima hertsog-administraator Karl Rudolfi ajal, nii nagu ka iga endise valitsuse ajal, ja Weissensee oli vähemalt niisama painduv kui Schütz. Kuid ta oli väsinud ja ära lahtunud, ta laskis end langeda rohkem kui teda kukutati. Magdalen Sibylle oli jäänud isale väga võõraks. Nüüd, tema languses tõmbas Magdalen Sibylle'i isa poole, ta katsus jälle talle lähemale tulla, ta leidis, et isale on tehtud ülekohut, kirjutas värsse, milles kujutati isa mitte enda süü pärast, vaid õnnemängust ja inimeste vihkamisest kukutatuna. Kuid vana Weissensee ei lasknud teda endale läheneda, ta kattus kestaga tütre

vastu, tütar oli oma kodanlusega isale sügavalt vastumeelt ja tema rasedus ärritas isa kuni kehalise vastikuseni. Mis oli tal ühist selle paksu naisega? Tal ei olnud mingit tunnet tütre vastu, ja tütrelt ei kaldunud midagi tema juurde üle. Mida tähendas talle üks tütrelaps temast ja Immanuel Riegeri, selle kõhna, silmapaistmatu, vurrudega, tubli, pedantse, mitte-midagi-ütleva näoga mehe seemnest? Ei, ei! See ei puutunud temasse, ei liigutanud mitte põrmugi tema südant ja verd. Pealegi tundis ta häbi tütre rumala luuletamise pärast. Üks arstist ja poeedist sõber, doktor Daniel Wilhelm Triller, oli lasknud Magdalen Sibylle'i laulud trükkida, Göttingeni vagatsejate ring oli mõjutanud, et sealse ülikooli prorektor, professor Seldner, keiserliku Pfalzi krahvina tõstis Magdalen Sibylle'i kroonitud luuletajaks. Vaene Hannoveri kuurvürst, vaene Inglise kuningas, kes olid vastutavad niisuguse ülikooli ja niisuguse esteetika, niisuguse väikese arvustaja ja Marsyase[1] eest. Nüüd rändas ta siia-sinna kainete, rumalate riimitud õnnesoovide ja tänulauludega, ja naine, kes sellega tegeles ajal, mil ta kandis last, see armetu p o e t a l a u r e a t a[2] oli tema tütar! Vana peen härra, kelle elu oli takt ja maailmatunne, väljavalitus ja diplomaatia, häbenes. See oli talle vastik, ta siirdus vaesena ja üksikuna tagasi Hirsausse oma piiblikommentaari juurde.

Vahepeal puhkes maa õitsele. Hingas, sirutas end, mitte enam pooduna kägistavast käest. Hinnad läksid alla, langesid madalamale esimeste, heade Karl Aleksandri valitsusaastate tasemest. Kuus naela leiba maksis üheksa kreutserit, pool toopi vana veini joogikohas kuus kreutserit, nael härja- või sealiha viis kreutserit, mõõt õlut kaks kreutserit kolm hellerit, süld pöökpuid kümme, kuusepuid viis kuldnat. Ja kuigi muidu sisepoliitiliselt olukord just kõige parem ei olnud, —

---

[1] Marsyas — kreeka mütoloogias sileen, flöödi leiutaja, kes jäi flöödimängu võistluses Apollole alla, mispeale ta nüliti.
(Tõlkija märkus.)

[2] Poeta laureata — (ladina k.) loorberiga kroonitud luuletaja.
(Tõlkija märkus.)

Kohusetunne! ütles Karl Rudolf; Õiglus! Autoriteet! ja ei kavatsenud parlamendile oma vürstlikkudest õigustest loovutada ka mitte ainsatki raasukest —, siis kutsus ta teisest küljest targa, kindla, siira Bilfingeri kabineti koosseisu ja niisugune usu- ning kodanlike vabaduste kindlustamine koos majandusliku pinge kõrvaldamisega oli küllaldaseks põhjuseks üldisele rahulolemisele. Otsiti üles vanamoelised pildid, millel Karl Rudolf oma vanaaegsetesse mundritesse riietatud väeosade eesotsas sõdis pumpspükstes olevate türklastega ja kõverate mõõkadega saratseenidega ja kõikjal, kuhu ilmus väike, kõver, kulunud sõdur, karjuti mõnigi elagu.

Ausameelne, asjalik vana regendi laad meeldis eelkõige maapäevakonsulent Veit Ludwig Neufferile. Tusaselt hõõguvast võimukummardajast oli ta muutunud niisama tusaselt leegitsevaks türannide vihkajaks. Nüüd sai ta aru, et nii üks kui teine oli ainult värv, lipp, mitte tuum, mitte olemus. Kohusetunne! Õiglus! Autoriteet! See oli terve riigikunsti mõte, hea valitsemise selgroog. Karl Rudolfile meeldis see kõhn inimene oma trotsliku, kulunud riietusviisiga, oma käitumisega, oma kuiva fanatismiga. Ka oli ta mingil kombel seotud, tegelikult ei teatud, mil viisil, viimase, halva hertsogi ja juudi kõrvaldamisega. Karl Rudolf kutsus ka tema kabinetti. Seal istus nüüd see kuivalt hõõguv mees ja valitses, raudselt kohusetruu, raudselt õiglane, nõudes autoriteeti ja olles autoriteediks.

Nii oli paljude pilvede ja tuultega möödunud kevad, päikesepaisteline, rusuv, äikeserohke suvi, nüüd jõudis lõpule selge sügis, algas esimene külm, ja Süss istus ikka oma kongi tilkuvate, kitsaste seinte vahel. Ta oli nüüd masendatud ja nukker. Ei olnud raske kannatada piinamist, arvatavasti ei olnud raske ka surra, kuid iga päevaga muutus raskemaks koormaks hingata sisse selle vangla haisvat õhku, neelata selle kindluse vastikut leiba. Ta selg oli lookas, liikmed moonutatud, ta liigendid ahelatest puruks hõõrutud. Väljas oli õhku, väljas oli päikest ja tuult, väljas olid puud ja põllud, majad ja selged hääled, mehed läksid töökalt ja kaalukalt, lapsed hüppasid, tütarlapsed hõljutasid seelikuid. Oh, kui saaks

ükskord üks suutäis vaba, puhuvat õhku, tohiks ükskord astuda seitse sammu viie ja poole asemel kongis. Ta kirjutas. Ta kirjutas hertsog-administraatorile. See oli elatanud härra, võib-olla võtab ta kuulda. Ta kirjutas austust avaldavalt, mitte orjalikult, aga asjalikult. Näitas asjalikult, ilma kibestuseta, et hertsogiriigi seaduste järgi ei olevat tal süüd. Ka muidu, kui ta siin ja seal on eksinud maa korra vastu, kaitseb teda hertsog Karl Aleksandri temale antud absolutoorium, mille järgi teda ei saa teha vastutavaks. Kõigest hoolimata on ta nõus tasuma, mida keegi on saanud kahju tema tegevuse kaudu. Juba on ta kinni kolmkümmend neli nädalat ja osaliselt ahelais. Ta on muutunud kindluses vanaks meheks. Seepärast loodab ta, et hertsog-administraator, kelle jalge ette ta langeb, talle armu annab. Ammuolematu põnevusega ootas ta vastust.

Algas hommik ja kadus õhtu ja jälle üks päev ja veel üks ja nädal ja veel nädal. Lõpuks, igapäevase ülekuulamise ajal, kella üheksa ja kümne vahel, pärast seda, kui major Glaser talle võidurõõmsalt teatas jälle paari naise nime, mida komisjon oli välja nuhkinud, küsis ta otse, kas ei ole saabunud vastust hertsog-administraatorilt. Major küsis omakorda pilkavalt külmalt, kas Süss tõesti arvavat, et regenti tülitatakse tema juudi häbematustega; endastmõistetavalt ei ole tema, kopitanud kelmi ja juudi rögatlus edasi saadetud hertsogile, vaid kohtunikele. Salanõunik Pflugile teatas ta oma igapäevases ettekandes, et heebrealane, see elajas, on selle vastuse peale jäänud päris väikeseks.

Kuid Süss oli kõik endise visaduse ja teojõu rattad liikuma pannud. Ta tahtis hingata, ta tahtis olla valguses. Pärast magister Schoberi õnnetut katsetust ei tohtinud ta enam külastajaid vastu võtta, isegi mitte oma kaitsjat, tublit litsentsiaati Möglingit ei lastud tema juurde. Kuid halges, murtud mehes oli siiski ärganud vana kavalus. Ta palus sündsalt kokkusaamist mõne vaimulikuga. Seda ei saanud talle keelata. Selle tahtis ta teha vaheltsobitajaks, et ulatuda vana regendini. Kuid tema lootus nurjus kiirelt; talle saadeti linnavikaar Hoffmann, keda ta tundis kui vana põhiseaduse partei

pooldajat ja enda leppimatut vaenlast. Vikaar lootis muidugi, et Süssi on kerge pöörata tema nüüdses olukorras, ja hakkas kohe pilkavalt ning salvitult südametunnistusele koputama. Juut nägi õlgu kehitades selle õnnetu valiku läbi kadumas viimast lootust, vastas, et ta ei mõtlevatki üle minna, tunnistas lihtsalt ja selgelt, et ta olevat lasknud teda kutsuda, et tema sobitusel saavutada audientsi hertsog-eestkostja juures. Vaimulik nohises, et see ei kuuluvat tema ülesannetesse. Süss vastas kuivalt, ta tänavat vikaari külastuse eest.

Ometigi tuli linnavikaar jälle. Ta oli agar isand, ta oli küllalt hästi märganud, kui viletsaks oli jäänud juut kehaliselt, ja ta oletas, et rabedas kehas peitub ka rabe hing. Süss naeratas, kui ta teda uuesti nägi. Ta kuulas teda rahulikult ja tähelepanuga. Lõpuks ütles ta pead vangutades: „Vahetada usku on vaba inimese asi ja pole sünnis vangile." Kuid linnavikaar ei alistunud. Ta oli endale pähe võtnud veenda Augsburgi usutunnistuse tões seda meest, kellest kuuldused olid levinud üle terve Rooma riigi. Ta tõi kaasa isegi abilise, Toomkiriku jutlustaja Johann Konrad Riegeri. Mõlemad vaimulikud härrad kurnasid end tööga ära; Johann Konrad Rieger laotas kogu oma kuulsa ilukõnesameti juudi ette, linnavikaar aitas kaasa, täiendas, terve misjoniselts ei oleks suutnud esitada rohkem ja põhjalikumalt põhjendusi. Kuid Süss, nagu kangekaelne juut kunagi, jäi püsima oma väärarvamuse juurde.

Teisi vange, Schefferit, Hallwachsi, Bühlerit, Mezi koheldi palju pehmemalt. Neil oli sugulussidemeid parlamendiliikmete perekondadega; nende protsesse aeti mahedamalt; koolutati, sõnastati teisiti, vaigiti surnuks. Nende, vannutatud ametnikkude teod, seaduse järgi kuriteod majesteedi vastu ja riigi reetmine, muutusid ikka vähem tähtsateks üleastumisteks; ülekuulamine muutus ainult vormiasjaks. Algul mõisteti õigeks hoovikantsler von Scheffer, mõisteti ainult välja maksma uurimiskulud; talle jäeti tema salanõuniku tiitel ja täielik pension ja ta asus elama Tübingeni. Siis vabastati vanglast Bühler ja Mez, viimasena Hallwachs. Nad saadeti maalt välja. Ettevaatusest olid nad suurtest,

Süssi ettevõtetest teenitud summadest toimetanud olulisema välismaale. Seda ei oleks vaja olnud; nende omandusi ei puudutatud isegi hertsogiriigis. Nad läksid nüüd koos teiste endiste Süssi kaastöölistega poolteist miili eemal asuvasse vabasse riigilinna Esslingeni, elasid sõbralikus, meeldivas linnas rahus oma suurtest varandustest, lasksid endile iga päev tulla Stuttgardist külalisi, jälgisid mugavate pealtvaatajatena heatahtliku huviga Süssi protsessi. Algul nuriseti Esslingenis küll nende uustulnukate üle. Kuid muutunud olukord oli jälle palju pagulasi tagasi viinud hertsogiriiki, rahaline kaotus andis end Esslingenis tunda ja lõpuks oldi rõõmus, teades, et seespool linna müüre olid vanade pagulaste asemel uued, palju rohkem tarbivad, vastasparteisse kuuluvad põgenikud. Nii tundsid siis Süssi kaaslased endid peagi hästi ja ootasid, kuni mõni valitsusevahetus nad tagasi kutsuks; noor hertsog ei jää ju alati alaealiseks ja Karl Rudolf oli vana härra.

Süssi varandus, niipalju kui seda hertsogiriigis kätte saadi, eelkõige tema palee, pandi esialgu aresti alla. Finantsdirektori mitmeharuliste äride likvideerimine valmistas hiiglasuuri raskusi. Dom Bartelemi Pancorbo oli sunnitud hambaid kiristades võtma Nicklas Pfäffle endale nõuandjaks. Kahvatu, rasvane noormees nõustus; siis seadis ta oma ükskõiksel viisil tingimused. Kõigepealt ei lasknud ta ühelgi võõral käel puudutada esemeid, mis olid kokku puutunud tema peremehe ihuga. Niipea, kui portugallane julges siit midagi puudutada, muutus Nicklas Pfäffle kohe tõrksaks, ajas sassi hõljuvate finantsasjade niidid, osutas passiivset vastupanu ja Dom Bartelemi pidi jällegi tagasi tõmbama kõhnad sõrmed asjadelt, mille puudutamist talle ei lubanud vaikne sekretär.

Mära Assjadah kõhnus, nii hästi kui teda ka hoiti, sest ajast, kui ta ei tundnud enam oma peremehe kätt. Major Röder tahtis teda endale saada ja portugallane lubas. Ent Nicklas Pfäffle takistas seda. Majori hinnast oli äkki üle pakutud. Enne kui major sai niisama palju pakkuda, oli õilis loom loovutatud võõrale, tundmatule ostjale ja härra von Röder, kelle laul: „Seis! ma ei lase

mööda!" oli ikka veel kõigil suus, oli sunnitud alati vaimustusse sattuvale rahvale näitama end oma vanal raudjal. Ilus Hommikumaine tuli siis nähtavale preili Elisabeth Salomea Götzi juures, kus looma eest hoolitses mustjaspruun. Hiljem, suures rahapuuduses oli preili sunnitud loomast loobuma. Ta müüs selle ühele rikkale muhameedlasele, ja mära Assjadah kadus jälle itta, kust ta oli tulnud.

Ka papagoi Akiba, kes karjus: „M a v i e p o u r m o n s o u v e r a i n!" ja: „Kuidas suvatses Teie Hiilgus magada?" kiskus Nicklas Pfäffle ahne võitja kätest. Ta ise viis puuri linnuga Frankfurti Isaak Landaueri juurde, kes oli leidnud Nicklas Pfäfflele sümpaatse ostja. Suur rahandusmees võttis sekretäri vastu sünges, halvasti õhutatud erakontoris oma inetus, viltuses, sopilises gettomajas. Inetus, ebamugavas asendis istus ta oma määrdunud juudikuues rasvunud, kahvatu sekretäri ees, vaatles vihkavalt kraaksuvat lindu, ütles lõpuks: „Ma ütlesin talle seda parajal ajal: milleks vajab juut papagoid?" Ta suges kõhnade sõrmedega läbematult punakasblondi, luitunud kitsehabet, vaatas ringi viltuste, kiirete, tusaste pilkudega. Nicklas Pfäffle vaikis. Kuid siis jäid mehed siiski mõneks tunniks kokku ja arutasid väga palju, ühesilbiliselt ja ükskõikselt, üks rutates, hädaldades, ähvardades, kaevates, teine ägedalt, tungivalt.

Selle läbirääkimise tagajärjena tegid nii Isaak Landauer kui ka Nicklas Pfäffle mõned reisid. Algusest peale oli juutkond katsunud mõjuda kukutatud finantsdirektori kasuks. Nüüd sai see tegevus organiseeritud. Mitmesuguste Euroopa hoovkondade ministrite ja suurte härraste ümber istusid juudi pankurid, arutasid Württembergi protsessi. Ei pannud rõhku Süssi isikule, ka mitte halvale kohtlemisele, mida ta pidi kannatama. Toonitasid pigemini, kui meelevaldselt ja Rooma ning Saksa õiguse, samuti ka maa seaduste vastaselt seda protsessi aeti. Vannutatud ametnikke lastakse joosta, eraisikut ja mitte alamat süüdistatakse põhiseaduse reetmises. Oli hertsoglik reskript, et teda tuleb seadusega kaitsta kõigist tagakiusamistest. Siin astuti sellest kõige kõrge-

mast, pühamast allkirjast üle ja alustati kohut majesteedi solvamise pärast. Kas oli see kohus? Kas oli õigusekindlustust, tagatist niisuguses riigis? Kas võis pidada läbirääkimisi niisuguse valitsusega, sõlmida sellega äritehinguid? Üheainsa seaduse paragrahvi vastu oli Süss eksinud. Ta oli — vaat kus kriminaalkuritegu! — maganud kristlikkude naistega. Seepärast konfiskeeritakse tema varandus. Kas seda nimetati õiguseks? Kas seda nimetati kohtuks? Kas võis anda niisugusele riigile krediiti?

Nii oli see kõigis hoovkondades. Narriti Württembergi saadikuid, pilgati eelkõige omakasupüüdlikku riigimoraali, mis kasutas eraisiku jõudetunnikesi riigi puudujääkide katmiseks. Ka nenditi kõikjal, et kohtunikud venitavat protsessi pikale, et rasvuda päevarahadest. Iga juudi koosmagamise kallal nuhkisid härrased niikaua, kuni iga üksik oli teeninud oma tuhat taalrit.

Johann Daniel Harpprecht ilmus hertsog-administraatori juurde, et ette kanda uurimise käigu üle. Ta rääkis avameelselt ja otsekoheselt. Kui see nõnda edasi kestab, kaotavat švaabi kohus igasuguse lugupidamise. Juba praeguseni olevat end küllaldaselt naeruvääristatud. Ta ei tarvitsevat alla kriipsutada, et ta peab juuti kahjulikuks lutikaks. Kuid ei sobivat ühes moodsas, õiguslikus riigis niisugusel kombel inimest kehaliselt piinata. Koostatagu lõpuks põhjendused, alustatagu järelduste tegemist ja kohtuotsusega. Olevat skandaal, et teised suuremad kelmid on võrgust välja lastud. Ta saavat aru niisuguse pehmuse poliitilisest vajadusest, kuid siis ei maksvat end vähemalt juudi üleliigse metsiku kohtlemisega edasi kaalule panna. Esijoones see lugu naistega, niisugusel kujul, nagu seda komisjon ajab, olevat see maad hukutav sigadus. Vana õigusteadlane rääkis end punaseks ja tuliseks ja tarvitas ränki sõnu. Kui käia alasti ja ammu maksvuse kaotanud seaduse tähtede järgi, siis tuleks ka naised ära põletada. Sellele ei mõtlevat keegi. Mida tähendab niisiis kolme kuradi nimel terve see protsess. Igal ööl magatatakse hertsogiriigis sada tuhat naist. Voodis, naist magatades, ei

ohusta juut ega ketser riigi julgeolekut, usku ega põhiseadust. Olnuks hea, kui juut ei oleks terved ööd ja päevad läbi muuga tegelnud. Pealegi tunduvat juut, kes ei lase endast välja pressida ühtki nime, palju härrasmehelikum kui tema innukad kohtunikud. Ja peab lõpuks jätma nina ja käte toppimise sellesse sigadusse. Tusaselt kuulas teda vana regent. Harpprecht kärkis nüüd selgelt ja rangelt välja, mida ta ise oli tumedalt tundnud. Kohusetunne! Õiglus! Ja ta tegi korralduse lõpetada kohtulik uurimine naiste suhtes. Mõningatele naistest laskis ta anda ihunuhtlust, tavaks oleva roojakoorma läbi linna vedada.

Süssi käskis ta kohelda mitte pehmelt, vaid kui inimest. Piinliku, väiklase täpsusega täitis major Glaser seda juhendit. Mitte pehmelt. Juudi kong oli nagu enne viis ja pool sammu suur, üle päeva aheldati teda, liha sai ta ainult pühapäeviti, tohtis kanda ainult kõige lihtsamaid riideid. Nagu inimest. Ülekuulamine üheksa ja kümne vahel jäi ära, üle päeva sai ta pesuvett, tema kongil oli puupõrand ja nari magamiseks.

Komisjonihärrastele mõjus regendi käsk. Hoolimata sellest, et nad suuri sõnu tegid, hakkas ka neil välismaa ikka valjumatest, hästiõhutatud hukkamõistmistest ebamugav. Ei olnud tõesti mitte nii lihtne rajada süüdimõistmine vormilisest küljest laitmatule alusele. Et Harpprecht ja Schöpf ei nõustu, on kindel. Kuid ka teised, eriti nooremad härrased muutusid ebakindlaks, kartsid endid naeruvääristada. Litsentsiaat Mögling, aus advokaat, puhkes õitsele. Tal oli tunne, et Süssi pehmem kohtlemine ja üksikute kohtunikkude meeleolu muutus on tema teene. Ehk küll tema pääsu oma kliendi juurde takistati ikka veel, ka tunnistajate ülekuulamisprotokollide andmisest keelduti otseselt, nii et tema kaitsekiri sisuliselt ei tahtnud hästi edeneda; kuid vormiliselt viimistles ta seda ikka teravamalt, seadis sõnad ikka ladusamalt ja ilusamalt, nii et ta võis endale öelda suurima südamerahuga, et ta teenib oma päevarahad higis ja ausalt.

Täis muret ja kibestumist nägi salanõunik Pflug, et juutide mahhinatsioonid kahjustasid tõsiselt ja muutsid

küsitavaks Süssi süüdimõistmise ja hävitamise. Tema kuiv fanatism hakkas mässama, näris tema südant, kihutas teda tagant. Eesmärk oli olnud nii lähedal; kui see nüüd tema käest libiseks, ta ei saaks sellest üle. Kõhn, kibe, oma eesmärgist kui kurjast vaimust vaevatud, end iga teiste arvamuse eest lukustanud, istus ta nende parlamendiliikmete juures, keda ta tundis Süssi vihaseimate vaenlastena. Pidas lõpmatult nõu Dom Bartelemi Pancorboga. Ei olnud kitsi rahaga ega kartnud vaeva. Ilmusid juudivastased lendlehed; rahva terve viha, et Mez, Bühler, Hallwachs olid pääsenud nii kergelt, suunati täie hooga Süssile. Lasti lahti kuulujutt, et ka Süss lastakse lähemas tulevikus vabaks. Igalt poolt katsuti mõjutada kohtunikke, kellest oletati, et nad võiksid pehmemalt rääkida, isegi väga lugupeetavat Harpprechti; lõpuks tülitati neid isegi võõrastemajas. Tuli ette rahutusi, meeleavaldusi. „Juut peab võllas rippuma!" andsid härra von Pflug ja Dom Bartelemi välja parooli. „Juut peab võllas rippuma!" müristati parlamendis, kantslites. „Juut peab võllas rippuma!" möirgas rahvas, laulsid üheviisiliselt turulaulu rütmis poisid, nentisid raskepäraselt ka kõige üksildasemate talude talunikud.

Selle survega saavutas härra von Pflug üksikute kohtunikkude lahkumise komisjonist. Nende kohtadele astusid Süssi isiklikud vaenlased, kelle arvamus oli kindlasti sama, mis härra von Pflugilgi. Endised ministrid Forstner ja Negendank, kelle Süss oli kukutanud; Karl Aleksandri ajal Süssist igati tõkestatud külm, sile, auahne Andreas Heinrich von Schütz; jah, härra von Pflug keeras asja nii, et ka noor salanõunik von Götz kutsuti kolleegiumi, et see saaks välja valada terve oma viha ja kättemaksu ema ja õe rikkujale.

Need kõik olid nüüd palutud Süssi kohtumõistjateks. Neis põles vihkamine palju tulisemalt kui rahaahnus, rahvas nõudis lõplikku otsust ja nad olid üliväga valmis sellele survele järele andma. Nad kiirendasid juurdlusmenetlust. Valitsusnõunik Philipp Heinrich Jägeri süüdistusakt pani Süssi süüks peaaegu kõik, mis oli sündinud halba Karl Aleksandri ajal, asju, mida

Süss mingil juhul ei võinud teada. Tegi ainuüksi tema täielikult vastutavaks kõigi riigiametnikkude ametitalituste eest, alates kabinetiliikmeist kuni viimase allametnikuni. Tubli litsentsiaat Möglingi vahvat kaitsekirja loeti vaevalt. Vihkamisest pimestatud, jätsid kohtunikud tähele panemata selge asjade seisukorra, riivates kohtuotsuse põhjendamisel vaevalt arvutuid vastuväiteid, mis olid tõstetud nende kompetentsi kohta ega võimaldanud seadusepärast Süssi süüdimõistmist.

Nad tunnistasid juudi süüdi arvututes kuritegudes: esiteks hertsogi vastu, teiseks tema truude nõunikkude, ministrite ja terve rahva vastu, keda Süss oli vürsti ees mustanud ja kellesse vürst oli seetõttu suhtunud ebaarmuliselt ja umbusklikult; kolmandaks ja peaasjalikult parlamendi ja põhiseaduse vastu — siin pidid paljud Süssi korraldused naeruvääristatult kannatama, kõigepealt kaminapühkimise eeskiri; neljandaks kogukondade ja üksikute alamate vastu. Süss tunnistati roimariks majesteedi vastu, riigi vastu, süüdi rahavõltsimises, riigi reetmises ja maa hukutamises.

Neil põhjustel mõistis tema süütegude uurimiseks moodustatud erikohus Josef Süss Oppenheimeri, juudi ja endise finantsdirektori surma poomise läbi. See hukkamisviis sai mõistetud süüalusele, kuna see oli nagunii tavaline karistus süüalusele süükspandavate mitmesuguste kuritegude eest; kuid eriti sellepärast, et see oli keskmine roima eest majesteedi vastu tarvitatava neljakskiskumise, mündivõltsimise eest elusalt põletamise ja austavama mõõgaga hukkamise vahel.

Härrased liikusid täispuhutult ringi. Nad olid kohtuotsuse riietanud vormi, mis näis kuidagimoodi vastuvõetavana. Irisegu selle kallal pedantsed õigusteadlased, nemad teadsid, et rahvas ja selle terve vaist olid nende poolt.

Ebamugavalt ja rahutute liikmetega istus oma aktidega ülekuhjatud salongis Darmstadti finantsnõunik ja kabinetifaktor parun Tauffenberger. Tema vastas istus nõutult tema ilus ja rumal ema Michaele Süss. Seitse aastat ei olnud ema teda külastanud, sellest ajast peale,

kui ta nimi ei olnud enam Nathan Süss Oppenheimer, vaid ta oli lasknud end ristida parun Ludwig Philipp Tauffenbergeriks. Ilus vana daam, kes täitis oma tühja elu riietusmuredega, kirjavahetusega, teatriga, nooremate kunstnikkude protektsiooniga, reisidega, seltskonnaga, oli ikka pelglikult kõrvale hoidunud Darmstadtist, oma vanema poja asukohast. Ta oleks ara saanud, kui noorem, Josef, oleks tunnistanud end kuuluvaks oma isa usku, jah, ta oleks seda võib-olla isegi meeleldi näinud, ta otsis õrna süütundega temas isa jooni. Kuid et Nathan, kantor Isaschar Süsskindi poeg läks ristiusku, oli tema meelest suur kuritegu, mis ükskord end kindlasti rängalt kätte tasub. Kartlikult jälgis ta tema õnne ja tema tõusu. Et nüüd Josef, see jumalakartlik, õilis, kes oli päästnud Jecheskel Seligmann Freudenthali, kes hoolimata ahvatlustest ja ennekuulmatutest kiusatustest oli jäänud juudiks, et tema pidi nüüd nii julmalt langema, ajal, mil roimar ja ristitu lokkas ja õitses, see tegi teda täiesti segaseks ja abituks.

Michaele Süss oli armastanud oma meest, kantor Isaschari omal kombel. Ta oli olnud kena, töökas mees, suur laulja ning komödiant ja eelkõige veel leebe, ladus mees, kes palju reisis ega teinud välja nendest halbadest lugudest, mida talle tema naise kohta ette kanti, vaid oli olnud ikka õrn ja täis tänulikku imetlust naise ilu vastu. Michaelele olid tema pika, kerge elu vältel meeldinud paljud mehed. Kuid need kuud hiilgava Georg Eberhard Heydersdorffiga olid siiski olnud tema elupäevade krooniks. Kui ta langes teotusse ja hädasse, oli Michaele tundnud oma kõigi päevade kõige tõelisemat valu. Ta oli siis oma pojas Josefis näinud tema isa, hingetult ja nõrgana oli ta vaadelnud poja õnnestavat tõusu, ta armastas pojas noorust ja meelitust, tervet hiilgust ja joovastust, ta ujus ohjeldamatult uskuvas ülesvaatamises tema geniaalsusele, tema õnnele, tema hiilgusele. Ja nüüd kordus temas veel õudsemalt isa katastroof ja langus.

Ta oli algul uskunud, et poja vahistamine on kavalus, maskeraad, millest ta tõuseb peagi veel hiilgavamalt. Kuid nüüd pidi ta nägema, et see oli õudne tõde. Kohtu-

otsus ei olnud veel teada, kuid ikka ähvardavamalt ja kindlamalt kostis terves riigis, et württemberglased poovad kõige lähemate nädalate vältel oma endise finantsnõuniku. Laulukest: „Juut peab võllas rippuma!" vilistati mitte ainult Neckari kaldal, vaid tervel Reini ülem- ja alamjooksul. Ta ei saanud lahti jäledast turuviisist kõrvus, muutus ikka kärsitumaks, nõutumaks. Tegi saamatuid katseid poja aitamiseks, kirjutas tervele maailmale rumalaid palvekirju. Kui vähemalt rabi Gabriel endast midagi kuulda laseks! Michaele kirjutas temale tungiva, nõutu kirja; kuid ta ei teadnud, kas see jõudis rabi Gabrielini, sest ta ainult arvas, kuid ei olnud kindlasti veendunud, et rabi Gabriel viibib Hollandis. Ta kirjutas oma abielus olevale tütrele Viini, kirjutas oma hõljuva, iseloomutu käekirjaga terve rea kirju Viini Oppenheimeritele, otsustas siis selle äärmise abinõu kasuks, otsis üles oma vanema poja, ristitu. Nüüd istus ta siin, suu kartlikult ja ootuses poolavali, vaatas hirmunud, rumalate silmadega pojale otsa: „Mida tuleb teha? Mida tuleb teha?" hädaldas ta.

Parun Tauffenberger nihutas end ebamugavalt oma toolis, soris mehaaniliselt oma paberites, rabeles ringi. Ta oli peaaegu väike, veidi lihav härra, nahk hele ja väga ravitud, elavad silmad olid pea kohta liiga suured, sõrmed kõverdusid paksult, valgelt ja liikuvalt, ta ei olnud elegantne, hoolimata oma rikkast ja hoolikast riietusest. Tema ristiusk oli talle tülikas terve tema teeseldud vabamõtlemise juures. Ta pilkas meeleldi juudi kombeid ja juudi käitumisviisi, suhtles ka Helmstatti professori Karl Antoniga ja Stuttgardi jutlustajana ümberpaigutatud endise Denkendorfi praosti Johann Friedrich Paulusega, kes olid mõlemad endised juudid, nüüd ristitud ja fanaatilised kristliku lunastusõpetuse kuulutajad. Kuid ta oli hinge põhjani kade oma nooremale vennale, et see oli suutnud jõuda palju kaugemale kui tema ise, ja jäänud siiski juudiks. Ka oli Josef teda kui ristitut tugevasti ja varjamatult pilganud ning andnud talle tunda oma põlgust, talle külmalt selja pööranud, kui nad kord Kurpfalzi hoovkonnas kohtusid. Põrkusid nad äriliselt teineteisele, siis alustasid nad,

ilma katseta lahendada küsimus kokkuleppe teel, kohe protsessi, ja see ärritas teda hinge põhjani, et vend hoidus vastumeelselt temaga isiklikult kokku puutumast ka tähtsates tehingutes ja laskis meelsamini, kartmata kahjusid, korraldada kõik agentide kaudu. Venna langus ja teotus tabas teda sügavalt, ka pilgati ja narriti teda sellega; sellest hoolimata ei suutnud ta nüüd, mil ema nõutult tema ees istus, et teda paluda armsama ja imeteldud poja eest, alla suruda kerget võidurõõmu. „Siin see nüüd on, siin see nüüd on!" ütles ta mitu korda oma kõrge, heleda häälega. „See ei lähe, et keegi tõuseb kõrgele ja jääb juudiks. Ka ei sobi see," ägestus ta hoogsalt žestikuleerides, „seda ei tohi juhtuda, see on vastu jumala korraldust ja inimlikku õigust."

Kuid Michaele ei puudutanud seda teemat. „Mida tuleb teha? Mida tuleb teha?" hädaldas ta ikka samas toonis.

Rasvunud mees tõusis üles, jooksis närviliselt ringi, pani aktide kuhja ühelt laua otsalt teisele. „On ainult üks vahend," ütles ta lõpuks. Et Michaele talle põnevalt ja lootvalt otsa vaatas, võttis ta hoogu ja lausus ükskõikselt ning endastmõistetavalt: „Ta peab laskma end ristida."

Michaele mõtles järele. Siis ütles ta julgusetult: „Ta ei tee seda." Ja siis mõne aja pärast: „Rabi Gabriel ei luba seda."

Poeg pilkas: „Ei luba seda! Minule ta ka ei lubanud seda. Oleksin ma tema nõuannet jälginud, oleksin ma praegu võib-olla niisama kaugel kui Josef. Ei luba! Ei luba!" vihastus ta, sõimates omaette oma heleda häälega, ägedalt žestikuleerides. „Muud ma ei tea," ütles ta lõpuks äkki, nõksakuga seisma jäädes. Ja kuna ta nägi ema julgusetult ja kustunult istumas, lisas ta veel juurde: „Ma teen meeleldi, mida ma teha saan, et tema varandusest säästa, mis säästa on. Kuigi ta seda minu pärast ära teeninud ei ole. Mida temale saab päästa Heidelbergis, Frankfurdis, Mannheimis, sellele panen ma oma käe peale. Ma ei ole ka rahaga kokkuhoidlik, et katsetada Stuttgardis valitsuse ja kohtunikkude juures ning vanglas. Kuid kui ta end ristida ei lase," lõpetas

ta õlgu kehitades, „lõpeb see vaevalt hästi." Michaele istus, minnes tõstis ta jalgu raskemalt kui tulles.

Stuttgardis tegutses samal ajal pidevalt ja tasakaalukalt Nicklas Pfäffle oma peremehe eest. Suured rahad voolasid valitsuskohtadesse, kohtuametnikkudele. Kuna hertsog-administraator oli teinud korralduse, et piinlikult täpselt saaks järele uuritud, mis on Süssi kahtlemata seaduslikult teenitud varandus, ja et seda ei puudutataks, olid sekretäri käsutuses rikkalikud abinõud. Kallid vaasid, vaibad ja kivid läksid Süssi majast mälestusesemetena mõjurikastele parlamendiliikmetele, hoovi- ja riigiametnikkudele, kellel ei olnud kogu looga ametlikult tegemist, kuid kes kaudselt seda rohkem võisid mõjuda.

Tervest juutkonnast jooksis läbi sosinal, paisudes: „Ta päästis reb Jecheskel Seligmann Freudenthali, ta sirutas välja oma käe ja kaitses juute Neckari ja Reini ääres. Nüüd on nad ühinenud, Eedom ja kõik roimarid, ja on talle kallale tunginud. Ta oli liiga suur nende jaoks, ta laskis paista liiga palju oma hiilgust juutkonna peale. On temale kallale tunginud kui Haman, roimar, ja tahavad teda surnuks lüüa. Aidake ja päästke reb Josef Süss Oppenheimer, kes oli hea juut ja hoidis oma kätt, kui ta oli hiilguses, heaks kaitseks üle terve juutkonna." Paluti ja paastuti palvelates, mõjutati kantseleides ja kabinettides, korjati raha, palju raha, ikka rohkem raha, tohutult raha, kõik reb Isaak Simon Landaueri, hoovifaktori ja hea juudi kätte, keda oli palutud kõigi rabiinide ja koguduste poolt kaitsta kogu jõu, kavaluse ja varandusega langenud reb Josef Süss Oppenheimerit, Iisraeli päästjat suurest hädast. Ja Isaak Landaueril oli plaan, mitte eriti kaval plaan, kuid julge ja otsekohene, juhuks, kui nad tõesti tohiksid julgeda mõista Süssi süüdi. Selleks vajas ta raha, muinasjutuliselt palju raha. Ja muinasjutuliselt palju raha voolas tema kassadesse, puhast kulda, veksleid, kirjalikke kohustusi, vaene andis vaeselt, rikas andis rikkalt, kõigist maadest, kõigist kogudustest, terve maailma juutidelt.

Johann Daniel Harpprecht istus töötades oma raamatukogus. Hertsog-administraator ei olnud kinnitanud komisjoni otsust, oli käskinud seda esialgu pidada saladuses, ja oli lasknud saata temale, Harpprechtile, kohtuotsuse koos terve juurdekuuluva hiiglasliku aktide materjaliga arvamuse avaldamiseks.

Vihavimmaselt istus vanahärra. See oli nüüd neljas talv sellest, kui ta oli pidanud andma otsust Jecheskel Seligmanni juhtumis, oli pidanud päästma haisva juudi vastu enda tahtmist. Närivad ussid olid nüüd teda rahule jätnud ja peitu pugenud; need, kes looklesid päris ülal, need rasvased, nuumatud, hertsog ja juut, neist oli üks surnud, teine lamas võimuta ja jalge all, ja olenes temast, kas peale astuda. Oi, nad olid hästi närinud sest ajast peale. Tema, Harpprecht, oli olnud tugev mees, nüüd oli ta nende läbi muutunud raugaks, ja palju maad, metsa, põldu, inimihu ja inimhingi oli vastikult näritud puruks ja loobitud asjatult tuulde, ja poiss, Michael, oli ka näritud ja tasasest, õrnast Elisabeth Salomea Götzist oli saanud nende pärast hoor. Ja kuigi ussid praegu on ära peletatud ja on endid ära peitnud, nad tulevad jälle, nagu nad on ikka jälle tulnud ja vana hoone langeb täielikult kokku. Ja nüüd istus ta siis ning pidi otsustama, kas on seadusepärane seda närivat, kahjulikku ussi puruks astuda.

Tuli Bilfinger. Ta oli nüüd maa tegelik regent. Truu, tõsine regent, kes tegi tööd kui hobune ja tagajärjekalt. Töö oli talle terviseks, raske, täisvereline isand, niisama vana kui Harpprecht, nägi välja kümme aastat nooremana.

„Kuidas on, härra vend?" küsis ta, pilk aktide hunnikul. „Kas on samuti," lisas ta pikkamisi, vastumeelselt juurde, „nagu tookord juut Jecheskeliga?"

Väljas sadas paksu, pehmet lund. Toas oli väga vaikne. Kõrval oli kuulda noore Michael Koppenhöferi samme. „Jaa, härra vend," ütles Harpprecht. „On samuti. Vormiliselt, kriminaalseaduse tähtede järgi ei ole tema süü küllaldaselt kindlaks tehtud."

Bilfinger võttis mõningad paberid, jaotas neid, pani jälle kokku. „Kas ei oleks mõeldav, härra vend," ütles

ta mõne aja pärast, „et kui juut põhiseaduslikus riigis — Württembergis on lubanud endale niipalju erandeid põhiseaduslikkusest, siis tal tuleks leppida sellega, kui ka temale tehakse nüüd õigusvormi erand?"

„Seda võib kaalutella," vastas Harpprecht. „Kuid seda ei tee mina, vaid hertsog."

Seni oli protsess ka Remchingeni vastu lõpukorrale viidud. Vabahärrat, jesuiiti ning Austria koloneli ei koheldud nii pehmelt kui omamaisi Hallwachsi, Mezi, Bühlerit, Lamprechtsi ja Schefferit, tal ei olnud sugulasi kantseleides, ta oli kõiki eraisikuid sõimanud paberimäärijateks, kõiki mitteaadlikke, kuid eriti parlamenti, alati ainult võllaroogadeks, matsideks, rahvarämpsuks ja oli väga vihatud. Uuriti teravalt ja kanti kokku materjale, nii et jätkus kui mitte surmanuhtluseks, siis vähemalt eluaegseks kindlusevangistuseks.

Kuid nüüd oli samaks ajaks eestkostmise kokkulepe Karl Rudolfi ja hertsoginna-lese vahel kindlaks määratud kuni kõigi pisiasjadeni, regendi jaoks väga soodsal kombel, ja oli esitatud koos administratsiooniaja valitsusmäärusega läbivaatamiseks ja kinnitamiseks keiserlikule kantseleile. Ärritada Viini hoovi niisugusel silmapilgul katoliiklase ja austerlase karmi karistamisega olnuks väga ebakohane. Nii otsustati otsuse väljakuulutamine edasi lükata ja kindral lasti vahepeal vabaks truudusvande ning ausõna vastu. Remchingen murdis, nagu oli ette arvatud, otseteed oma ausõna, põgenes üle piiri, astus kindral Schulenbergi juurde Veneetsia teenistusse. Otsus tehti tagaselja, mille peale ta esitas keisrile ja riigile mitmes kaebekirjas, eriti „Innocentia Remchingiana vindicata[1]" ehk „Hädasunniline aupäästmine", kibestunud vastuväiteid. Sülitas veel aastaid Württembergi vastu rooja, mürki ja sappi.

Rahvas oli Remchingeni põgenemisest maruvihane. Nüüd olid kõik verekoerad karistamatult minema saanud. Istusid Esslingenis, poolteist miili eemal, naersid endid kõveraks, või tegid isegi nii nagu Remchingen

[1] Innocentia Remchingiana vindicata — (ladina k.) Remchingeni süütus tõestatud.

haisu ja pahandusi. Järele oli jäänud ainuüksi juut. Kuid vähemalt see pidi saama karistatud. Jälle olid salanõunikud Pflug ja Pancorbo kõige ees, õhutasid, tasusid meeleavaldusi. Metsikumalt, ägedamalt, ähvardavamalt, tungivamalt käis läbi maa: „Juut peab võllas rippuma!"

Niisugused olid asjaolud, kui Harpprecht andis aru hertsog-administraatorile oma arvamusest. Õiglane, tõttarmastaja mees ei lasknud tumestada oma otsust juutide vihkamisest, märatsevast, kõvasti ja nagu ühel häälel juudi surma järele möirgavast rahvast, kabineti ega parlamendi soosingust või ebasoosingust. Otsustas õigusteadlane: põhiseadusele ja ametisse vannutatud nõunikud ja ministrid, kes olid alla kirjutanud kuritahtlikeks peetud käskudele ja korraldustele, pidid saama võetud vastutusele ja karistatud, mitte aga vannutamata, mitte üheski riigiametis seisev välismaalane. Nood on Rooma ja Saksa õiguse järgi ära teeninud surma, mitte see. Välja arvatud üksainus punkt, lihalik läbikäimine kristlannadega. Ja seda punkti ei saa mõningatel põhjustel võtta tõsiselt, ka ei olevat see olnud algul komisjoni poolt võetud otsusetegemise aluseks. Ta tuli otsusele, et Rooma riigis ja hertsogiriigis kehtivate seaduste alusel ei saa kaebealust surma mõista; temalt tuleb ära võtta tema röövsaak, sel määral, kui seda saadakse kindlaks teha, ja ta ise maalt välja saata.

Väikesena, kulununa, kõverana istus hallipealine murenenud hertsog ja kuulas tähelepanelikult rasket, truud, asjalikku meest. „Nii arvab ta siis," ütles ta lõpuks, „et komisjon on karistanud juuti rängemalt kui kelme?" „Jah," ütles Harpprecht. Väljas vilistas keegi turulaulu: „Juut peab võllas rippuma!" Vanal regendil olid huuled tugevasti kokku surutud. „Ma tahaksin, et ma saaksin teha tema nõuande järgi," ütles ta lõpuks. Sellega laskis ta õigusteadlasel minna.

Järgmisel päeval kirjutas ta alla surmaotsusele. „Parem hukatagu juut ülekohtuselt," ütles ta, „kui et ta jääb õigusega elama ja maa käärib edasi." Ka ütles ta: „See on haruldane sündmus, et juut tasub kristlasest kelmide arvet."

Läbi tühjade, süngete Hohenaspergi kindluse käikude, üle sopiliste treppide, pahur kapral suure võtmekimbuga ees, hõljus Michaele Süss. Vanal hellitatud daamil hakkas süda kiiremini lööma, kõikjal müürid ja mühaklikud relvad, suur, ängistav, ähvardav aparaat. Kapral astus kiirel sammul ees, ta suutis ainult vaevu temale järele jõuda, ta hing jäi kinni, kuid ta ei julgenud midagi öelda. Lõpuks avanes kriuksuva raginaga madal, inetu uks. Michaele vaatas nohisedes tühja nelinurka, seal istus naril üks vana mees, selg kõveras, lõdvalt ja vastikult rasvunud, määrdunult valge, korrastamata habemega, ümises ja jõllitas omaette hajameelse, rumala naeratusega. Michaele ütles pelglikult kapralile: „Mitte selle juurde, hea mees, ma tahan Josef Süssi juurde." Kapral vastas halvatujuliselt: „See on ju juut, proua."

Täis sügavat, külmatekitavat hirmu vaatas Michaele Süss vangipandud meest, kes pööras nüüd pikkamööda tema poole oma näo, oma pruunid, pilutavad, veidi põletikulised silmad. Kapral keeras tülikalt ragistades ukse väljastpoolt lukku. See tema poeg! See inetu, lohakilejäetud mees, vanem kui tema, tema hiilgav poeg! Oh, ei olnud enam midagi, mitte kõige väiksematki jälge ei olnud temas enam Heydersdorffist, palju enam, ta pani seda tähele jubeduse ja uudishimuga, sarnanes ta rabi Gabrieliga, hoolimata habemest. Ta vaatles poega pelglikult, täis õudust, ta ei tundnud enam midagi endisest närivast, valutekitavast kaastundest. Michaele tundis, kuidas poeg temast ära libises, kuidas ta jäi tühjaks, see oli võõras, määrdunud, hooletussejäetud inimene, keda arusaadavalt tuli kahetseda, sest ta oli vangis ja ta käsi käis halvasti ja pealegi oli ta juut. Kuid Michaele oli enda juba jälle kapseldanud ja tema sisemusel oli kooruke ümber. Ta seisis, võõras, elegantne daam, kohmetult enda eest mitte hoolitseva, porriveerenud mehe ees.

Kui nad siis rääkisid, ei leidnud Michaele enam õigeid sõnu. Süss rääkis temaga õrnalt, kerge, kaalutud, peaaegu naljatleva headusega ja silitas tema väga valgeid käsi. Ta nuttis natuke. Kuid ükski Süssi sõnadest ei tunginud temani. Ta mõtles ikka ainult: see vana mees

on tema poeg! Ja oli koorikuga kaetud. Ta oli päris rõõmus, kui tund, mis talle oli lubatud poja juures viibida, möödus ja pahatujuline kapral talle järele tuli. Vaatas veel kord tagasi, täis kartlikku jubedust vanale mehele, kes oli tema poeg. Kui ta siis kindlusest lahkus, oli tema see, kes kiirendas sammu.

Varsti pärast seda ilmus kongi mahe, vaikne, kurb isand, kummardas, oli väga viisakas. Suured valged käed, kurvameelsed niisked silmad lihavas, habemeajamisest sinakas näos. Ta rääkis tasa, kõneosava, kurva häälega. See oli Johann Friedrich Paulus, endine Denkendorfi praost, nüüd jutlustaja Stuttgardis, ristitu. Teda oli saatnud linnavikaar Hoffmann. Linnavikaar oleks küll meeleldi ise selle kangekaelse kirikule võitnud; kuid ta nägi, siin oli vähe lootust, ja parem lõpetagu keegi teine see töö, kui et seda sugugi ei tehta. Endine juut suudab võib-olla sügavamalt liibuda, kombata, salakaubavedajana sisse pugeda kalgistunud hinge, seda pehmeks teha.

Vaikselt ja viisakalt istus ristitu seina ääres, hoolimata oma kehakusest kummaliselt varjutaolisena. Ta laskis oma kurbadel mandlisilmadel ringi rännata lagedas kongis. Rääkis vaikselt vesteldes. „See kõik on ainult riided ja näokatted," ütles ta. „Teie palee, see kong, teie juutlus, minu kristlus: riided, näokatted. On ainult see, et tuntakse endas jumala voolu. On see, et ollakse valgus valguses, sõna sõnas. Ma nägin teid tõusmas, härra finantsdirektor, ma nägin teid teie suures hiilguses ja kõrgel taevasinas. Mina olen rabi Jonathan Eybeschützi sõber ja õpilane, kes omakorda on teie onu, rabi Gabrieli sõber. Mul oli tihti soov teiega rääkida, härra finantsdirektor. Mitte seepärast, et teie mind võib-olla põlgasite minu ristimise ja minu kristluse pärast, ja et ma teile paremat õpetada tahtsin. Nagu ma teid nüüd näen," lõpetas ta ja tema paitav hääl oli veel tasem ja ta oli peaaegu vapustatud, „ma näen väga selgelt, et ma olen tulnud meie mõlema pärast, enda pärast mitte vähem kui teie pärast."

„Teie olete ju tulnud," ütles Süss, „et mind pöörata ristiusku? Linnavikaar Hoffmann saatis ju teid? Kas pole nii, auväärne härra? Või pean ma teid nimetama rabi,

meie õpetaja?" naeratas Süss. Vaikne mees seina ääres ütles: „Ei ole raske ja on odav vastu seista ja olla märter. Paljud põlgavad mind, kuna minust sai kristlane. Kuid rüvetamine ei tee haiget. Ma ei liiguta end ega pühi seda ära. Sest ma ei teinud seda leiva, riide ega aunime pärast, ainult idee, oma seaduse pärast. Teil on oma seadus, oma idee. Kas ei ole võib-olla õigem see seadus läbi elada, sellel mitte kustuda lasta, ka juhul, kui juutluse riide asemel tuleks selga tõmmata kristluse riided? Elada niisuguses kongis," — tema mahe, niiske pilk libises üle lagedate seinte — „on kindlasti ränk. Kuid kes ütleb teile, ekstsellents, et kõik, mis on ränk, on teene?"

„Teil on väga armastusväärne viis, auväärt härra," ütles Süss, „pakkida oma usu lunastusõpetus mugavasse kesta. Pehme voodi, soe tuba, sokupraad, vana madeira on vastuvaieldamatud, olevad, meeldivad tõsiasjad; ka see, mida teie seal ütlete sõnast sõnas ja valgusest valguses, kõlab hästi ja vastuvõetavalt. Kuid näete, mina olen vahetanud oma palee Seegassel selle kongi vastu. Igas minu ettevõttes on kaheldud; kuid iialgi ei ole keegi kahelnud, et ma olen tubli kaupmees. Niisiis peavad minul" — ta naeratas kavalalt — „olema selleks vahetuseks oma head põhjused. Öelge härra linnavikaarile," lõpetas ta rõõmsalt ja lugupidavalt, „ja öelge iseendale: teie olete teinud ja rääkinud kõik, mis seisab inimese võimuses. Mina olen selles süüdi, ainult mina olen selles tõeliselt süüdi."

Jäädes üksi, ümises ta, naeratas, vangutas pead. Mõtles Michaelele. Armas, rumal naine. Süss tundis end nõrgana, raskuseta, meeldivalt väsinuna. Nagu haige, mõnusalt voodis, tundes tervenemist. Nii istus ta rahulolevalt naril. Siis, täiesti ootamatult tuli laps tema juurde, rääkis temaga. Ta oli muutunud veel väiksemaks ja nooremaks, ta oli väike kui nukk ja ta istus talle imelikul kombel õlale, näppis teda õrnalt habemest ja ütles: „Rumal isa! Rumal isa!" Ta jäi isa juurde umbes pooleks tunniks. Ta rääkis, kuid ainult pisiasjadest. ta rääkis lapse tähtsuse ja tõsidusega tulpidest, ühe koha tõlgendusest Salomoni Ülemlaulus, oma uue kuue voodrist. Pärast lapse lahku-

mist hingas Süss nagu magaja, suu poolavali, õnnelikult. Kuis oli ta last kutsunud ja ta ei olnud tulnud, metsikute, tuliste, rumalate tegudega oli ta teda kutsunud, süüdanud talle ereda, hiiglasliku surnuohvri, ja ta ei olnud tulnud. Missugune narr oli ta olnud! Ta oli ju nii väike, nii väike, leebe, rahuldatud inimene. Mida oleks ta pidanud peale hakkama isa suurte, eredate, karjuvate tegude ja ohvritega. Kuid nüüd, mil ta oli muutunud täiesti vaikseks ja alistunuks, et ta last enam ei näe, nüüd äkki tuli ta ja see oli suur, hingetäitev kink. Ta sammus kongis edasi-tagasi oma viis ja pool sammu, kong ja terve maailm oli rikas ning täidetud ja ta sirutas välja oma käed ja naeris, üksi ja nooruslikult, valjult ja õnnelikult, nii et valvur välises käigus ehmus ja umbusklikult sisse piilus.

Major Glaser tegi Süssile teatavaks, et olgu valmis sõitma järgmisel varahommikul Stuttgarti. Major teadis, et juut sõidab Stuttgarti oma surmaotsuse kuuldasaamiseks, kuid tal ei olnud korraldust seda Süssile teatada ja ta ei pidanud seda vajalikuks. Süss, Naemi sõnade leevendava järelmõju all, lootis, et ta läheb tagasi oma majja ja vabadusse. Ta ei pidanud mingil kombel võimalikuks, et vastu õiguse selgeid tähti mindaks tema elu kallale. Heatahtlikult naljatades ja parimas tujus ütles ta end rõõmustavat, et ilm sõiduks on ilus, küsis komandandilt, kes oli nuusktubaka nuusutaja, kas ta tohtivat saata talle mälestuseks ühe tubakatoosi. Major keeldus kindlalt, kuid lubas, suutes vaevalt hoida irvitust oma karmil näol, Süssil pidukuue sõiduks selga panna. Ka vahile seletas ta kergete, voogavate sõnadega midagi oma tagasisõidust ja vabadusest ja andis imestunud mehele, kes ei teadnud, mis teha, jootrahaks maksukorralduse aukartust äratavale summale.

Kui ta õhtul narile heitis, tundis ta end täiesti koormast vabanenuna ja õnnelikuna. Ta sõidab nüüd kuhugi välismaale, järve või mere äärde, väikesesse, vaiksesse pessa ja elab omaette päris vaikselt ja mahedalt helendades. Mõned raamatud või mitte ühtegi. Ja peagi vaibub ta kergelt ning tasa ja inimeste hulka jääb vaid rumal,

kõva kaja tema elust ja olemisest, mis on heas ja kurjas hoopis teistsugune ja väga moonutatud; kuid peagi ei oma tema nimi enam mingit tähendust, ei ole muud kui ainult mõningad mõttetud tähed; lõpuks haihtub ka nende kõla ja saabub suur, puhas vaikus, ainult hõljumine ja tasane helendamine ülemas maailmas.

Järgmisel hommikul, oli külm, selge, valge, päikesepaisteline päev, sõitis Süss varakult teele. Hoolimata külmast, lahtises tõllas. Ta kükitas nõrgana ja rõõmsana tagaistmel, üks valvur tema kõrval, teine tema vastas. Tugev vahtkond mõlemal pool, ees ja tõlla taga. Algul tahtis ta rääkida oma saatjatega, kuid neil oli range korraldus mitte vastata. See ei valmistanud talle tuska. Ta nõjatus tagasi, hingas, maitses, neelas, nägi, kompas pärast paljusid umbseid kuid puhast, vaba, õnnestavat jumalaõhku. Pilk ei põrka vastu müüri, kui suurepärane! Puud, nendel mahe, jumalikult puhas lumi. Lai, valge põld, pehmelt ja õrnalt suubuv taevasse. Lai maailm, peen, suurepärane, puhas, lai maailm! Õhk! Vaba, armas õhk! See haaras teda, kinnipandut, äravõõrutatut, ta nõjatus päris lõdvalt, nõrgalt ja rammestunult; kuid ta oli õnnelik. Ta oli avanud punase, kullaga tikitud, takerdunud sametvoodriga taftkuue, oli õhu ligipääsule avanud isegi rohelise, kullaga ääristatud vammuse. Jalad pruunides pükstes värisesid ja olid väga väsinud. Ta oli peast võtnud sametkübara ja hooletusse jäetud juustel halvasti istuva paruka, ta laskis lennata meeldival tuuletõmbusel läbi oma valgete juuste.

Kuid Stuttgardis, linna värava juures, seisis paksult pööblit, ootas. Sõiduki saabumisel kisendas, karjus, pildus kive, rooja. Sööstis juudi kallale, kiskus ta välja, lükkas teda siia-sinna, kiskus valgest habemest. Tõstis lapsi kõrgele: „Silmad siia! Siin on ta, nülgija, Juudas, mõrtsukas, siga-juut!" Sülitas, tallas. Kisti puruks peen punane kuub, tallati porri kena sametkübar. „Sinise Soku" külastajad ütlesid kurvas, halemeelses rahulduses: „Seda oleks pidanud nägema õnnis kondiiter Benz." Ainult suuri vaevu õnnestus saatesalgal vabastada juut rahva käest. Õõtsuva rinnaga istus ta nüüd tõllas, hall nägu mõrastatud, sülje- ja verenired nõrgumas pikkamisi

ärakatkutud habemesse, ümbritsetud sõduritest, kes, ähvardades rahvast, hoidsid kätt relval.

See kisa ja kära tungis ka suurde tuppa, kus lamas Magdalen Sibylle, sünnitades Immanuel Riegeri last. Ekspeditsiooninõunik oleks tahtnud meeleldi, et ta oleks lapse toonud ilmale maal, oma ilusas Würtigheimi mõisas; kuid, et ta seletamatutel põhjustel tahtis jääda linna, alistus mees. Siin lamas ta nüüd valudes, lobisev, askeldav ämmaemand paterdas agaralt tema ümber, ekspeditsiooninõunik kõndis kahvatult, teenimisvalmilt, alandlikult ja higistades edasi-tagasi. Hoolimata sellest, et Magdalen Sibylle nägi välja lai ja võis eeldada kerget sünnitust, ei olnud see nii kerge kui loodeti. Ta lamas, karjus, toetus, surus, ähkis. Nüüd oli saabunud kergenduse silmapilk, ta vabises tagasivajunult, kahvatult; kaetud higist, värisedes ikka jälle. Vaikusesse kostis rahvahulga kisa, täiesti selgesti oli kuulda turulaulu: „Juut peab võllas rippuma!" Ekspeditsiooninõunik hõõrus käsi. „Hea ennustus," ütles ta, „et laps sünnib õigluse tähe all." Kuid Magdalen Sibylle vaatas täis vihkamist oma kõhnale, silmapaistmatule mehele ja palus kuuldamatult, ilma riimi ja keerukuseta, tungivalt ja tugevalt: „Issand Jumal taevas! Ära lase lapsel saada niisuguseks kui see seal! Issand Jumal taevas! Sa oled mul nii palju ära rikkunud. Seda anna mulle, anna mulle vähemalt seda, et minu laps ei oleks niisugune kui see seal!"

Vahepeal toodi Süss raekotta. Suur saal oli täis kiilutud pealtvaatajaist, kohtunikkude kolleegium oli koos, pidulikult mustades mantlites. Juut nägi metsikult toorest, rõõmsameelset, suurt Gaisbergi nägu, peent, pilkavat, konksninalist Schützi, tuima, julma, kõhna Pflugi, isegi noore Götzi alati tühi, labane, roosakas nägu näis olevat elustatud vihkamisest, kättemaksust, võidurõõmust. Siis taipas ta, et ta ei olnud määratud vabadusele, vaid surmale. Ja seal alustas ka eesistuja salanõunik Gaisberg oma müriseva, paindumatu häälega tugevas švaabi murrakus otsuse ettelugemist. Süss kuulis monotoonses vahelduses maa kahjustamist, rüüstamist, röövimist, reetmist, majesteedi solvamist, riigi reetmist ja lõppu, et ta olevat mõistetud poomise läbi elust surma

lahkuma. Ta nägi üleköetud saalis tihedalt kokkusurutud rahvahulka, kõiki suuri isandaid, ministreid, parlamendiliikmeid, kindraleid, auravaid, higistavaid, vaimustusest täidetuid. Ta nägi väikesi, vastikuid loomi, kallale tormanud suurele, kui suur loom on end välja sirutanud vabatahtlikus kaitsetuses, sellest hammastega kinni haaramas, agaralt, töökalt kihades üksteisest üle, et veel igaüks saaks mõttetult hambaid sisse lüüa lõppevale elutombule. Siis ärkas temas jälle endine Süss. Ta ajas end püsti ja hakkas rääkima, vana, kokkulangenud mees, kaetud julma kohtlemise rooja ja verega, ajas end sirgu ja vastas oma kohtunikkudele. Lõigates jääkülma asjalikkusega, kraapis ta maha kohtuotsuse pateetilise vööba. Sügavas vaikuses kuulati tema esimesi lauseid. Kuid siis, näod niisugusest häbematusest punased, sööstsid, mitte teisiti kui rahvas, suursugused isandad tema kallale, möirates, lüües teda lapiti mõõgaga, ja samuti kui rahvalt, suutis saatesalk ka neilt karistusalust ära kiskuda suuri vaevu. Kui Süssi läbi märatseva saali ära viidi, haarasid teda turjast kalgid, pilkavad salanõunik Pflugi sõnad: „Juut ütles, et kõrgemale kui võllas teda puua ei saa. Meie tahame talle seda näidata."

Kiirtõllas sõitsid Hamburgist rabi Gabriel Oppenheimer van Straaten ja rabi Jonathan Eybeschütz. Mõlemad mehed rääkisid pikal sõidul ainult kõige vajalikumat. Nad nägid hobuste hõljuvaid reisi, mis sageli vaheldusid, pruune, musti, valgeid; nad nägid möödalibisevat maad, lamedaid põlde, mägesid, metsi, jõgesid, viinamarjakinke. Nüüd püsisid ainult nende silmad maastikul; mitte nende mõte. Miilikivi miilikivi järel kerkis, kadus. Nad nägid ainult nägu, kelle poole nad püüdsid, et nad selleni jõuaksid, enne kui see kustub.

Rabi Gabriel istus nagu ikka koguka, pahura näoga, paksuvõitu keha suurkodanlikes, veidi vanamoelistes riietes. Rabi Jonathan, siidist juudikuues, valgest, piimana voolavast habemest mahedalt paistva kavala, mitte vana näoga, oli pärast himuraid, ilmalikke nädalaid jälle tagasi sukeldunud süvenemisse, tunnetamisse, jumalasse. Süssi elu viimane ajajärk ja muudatus veetles

teda julma meelitusega. See ei olnud selle hävingu vaatepilt. Tema ja rabi Gabriel, ilma et nad oleksid sellest rääkinud, teadsid, tundsid selles lõpus kummalist vabatahtlikkuse ja sunduse seotust. Loobumus, saladuslik side tolle juurest nende juurde, hoovav voolus oli nüüd haaranud ka rabi Jonathani, tõstis teda, laskis tal vajuda. Ta oli tolles, üks tema tugevamaid juuri suri tolles. Nii sõitsid mõlemad mehed, vaadates otse, vastu Josef Süssi surmale; raske pilvena lasus neil nende seose tunnetamine.

Ka mööda teisi teid sõideti Stuttgarti Süssi juurde, Süssi pärast. Suure valve- ja saatemeeskonnaga sõitis hoovifaktor Isaak Simon Landauer. Kuigi tal oli kombeks reisida väga lihtsalt, oli tal kaasas kolm juudi soost laekurit ja peale palgatud politseivalve paar väga tugevat, ustavat noormeest. Tulid väike, närbunud Frankfurdi rabiin Jaakob Josua Falk ja paks, äge Fürthi rabiin. Need kolm meest kohtusid Stuttgardi lähedal, nad olid palunud audientsi hertsog-eestkostjalt ja oli hoolitsetud selle eest, et neid sissesõidul ei tülitataks.

Karl Rudolf võttis nad vastu Bilfingeri ja Pancorbo juuresolekul. Ja nõnda rääkis Fürthi rabiin: „Teie Hiilgus on terves maailmas väga kuulus oma õigluse poolest. Kas on õiglane, et röövlid istuvad ümberringi Reutlingenis, Esslingenis, naeravad ning söövad oma röövsaaki, ja juut, kes on vähem süüdi seaduse ees, peab maksma nende võlad? Teie Hiilgus on õiglane kõrge ja madala inimese vastu, švaablaste ja austerlaste vastu, katoliiklase ja protestandi vastu. Olge teie siis õiglane ka juudi vastu." Frankfurdi rabiin ütles: „Reb Josef Süss Oppenheimer on seisnud juutide eesreas, ta on sündinud vanas, lugupeetud juudi perekonnas. Võidakse öelda, et mida on teinud tema, seda on teinud ka terve juutkond. Kui tema üles puuakse ja tema kaaslased, kristlased, kõnnivad vabalt ringi, öeldakse, et kõiges on süüdi juutkond ja tuleb uus vihkamine, tagakiusamine ning viha terve juutkonna vastu. Teie Hiilgus on armuline peremees ja vürst, Teie Hiilgus teab, et juut ei ole rohkem ega vähem süüdi kui tema kaaslased, kristlased. Tekib pahandus maailma ja uus nuhtlus tallatuile ning

rõhutuile, kui temale mõistetakse kohut teisiti kui teistele. Meie palume Teie Hiilguselt alandlikust ja piinatud südamest halastust ühele ja kogu juutkonnale."

Ja kõneles Isaak Landauer: „See, mida on teinud reb Josef Süss Oppenheimer, on tekitanud rahalist ja varalist kahju nii ühele kui teisele ja Württembergi maale. Mida on patustatud rahaga, saab rahaga jälle heaks teha. Meie oleme ühinenud, terve juutkond, ja oleme kokku korjanud raha, palju raha, tohutult palju raha. Ja nii oleme meie tulnud ja palume Teie Hiilgust: Laske vabaks reb Josef Süss Oppenheimer. Meie tahame teha heaks, mida ta on võinud patustada, meie tahame teha seda heaks ja ikka jälle heaks, et Württembergi maa saaks puhkeda õitsele ja edenemisele. Meie pakume teile, kui teie vabastate juut Josef Süss Oppenheimeri, vabatahtliku trahvina viis korda sada tuhat tupeltukatit."

Vaikides olid hertsog-administraator ja mõlemad ministrid kuulanud juute. Isaak Landaueri pakkumise juures nad võpatasid. See pakkumine oli häbematus. Kuid summa oli nii hiiglaslik, suurem kui ükski kogusumma, mis kunagi oli seisnud hertsogiriigi eelarves, ja sellele pakkumisele ei saanud läheneda nii lihtsate sõnadega kui häbematus ja jultumus. Viis korda sada tuhat kuldtukatit! Tahta rahaga lahti osta Josef Süssi oli häbematus ja lollus. Pakkuda Josef Süssi vabastamise eest nii hiiglaslikku summat oli julge, geniaalne projekt, mis pani jahmatama oma naiivse suurejoonelisusega. Seda oli arvestanud ka Isaak Landauer, sellele ehitas ta oma plaani. Ta oli kohe algusest peale veendunud, et siin ei saanud midagi saavutada kavalusega, põhjendustega, õiglusele koputamisega, armuandmise anumisega. Võib-olla mõjub just niisugune kohmakus, naiivsus. Raha eest sai osta kõike maailmas: maid ja loomi, mägesid, jõgesid ja metsi, keisrit ja paavsti, kabinette ja parlamente. Miks ei pidanud saama ära osta nendelt švaabi gojimitelt nende rumal loba kohtumõistmisest. See rumal, kõver õiglus läks sellele hertsogile kalliks maksma. Hea küll, siis maksti selle eest ka kallilt. Viis korda sada tuhat kuldtukatit. Sellega

võis hädakorral osta väike hertsogiriik: see oli kõrge hind ühe nõndanimetatud õiguseraasukese eest.

Enne kui härrased suutsid toibuda oma üllatusest, rääkis Isaak Landauer edasi: „Meie ei maksa vekslites ega võlakohustustes. Meie maksame kullas, puhtas kullas. Kuldtukatites, ümmargustes, lõikamata äärtega." Ta tatsas ukse juurde, andis ühele oma inimestest märku peadvangutava, järelemõtliku, imestamasundiva naeratusega. Tummas, põnevas võlus vaatasid regent ja tema ministrid sisseastuvatele noormeestele. Nad kandsid kotte, väikesi, väga raskeid kotte, nad tühjendasid need räpase mehe märguande peale. Välja voolas kulda, kõigi vääringute mündítud kulda, punast kulda, hispaania, aafrika, türgi, kulda kõigist maailmakaartest. Mägi kulda kuhjus, kerkis tornina, ei lakanud juurde voolamast, kasvas mehekõrguseks, laiutas väljakasvanud tammena. Tummalt vaatasid väike, kõver, kulunud hertsog ja kogukas Bilfinger. Dom Bartelemi Pancorbo sirutas iganenud krookkraest lihatu, sinakaspunase pea, tema sõrmed sirutusid, kõverdusid, ei suutnud enam vastu panna, silitasid kulda, armast kulda, kümblesid lõpmatus jões. Isaak Landauer seisis seal kõrval oma määrdunud juudikuues, kammimata oimulokikestega, inetus, ebaloomulikus hoiakus, naeratas vastikult, hoidis õlavart surutult vastu keha, peopesa väljapoole üles tõstetud, teise käega suges ta punakasblondi, luitunud kitsehabet.

Isaak Landaueri pakkumine lükati tagasi. Kuid vanade meeste sõnad kõlasid hertsogis edasi. Ta oli ebaõiglane! Ta oli sunnitud veel enne oma surma olema ebaõiglane. Mitte ainult Süssi, vaid ka teiste juutide vastu. Omand ei haaranud teda, kuld ei liigutanud tema meeli. Kuid need inimesed rippusid selle küljes. Kuld, kuld! oli nende elu ja mõte. Ja sellest hoolimata olid nad vabatahtlikult nii määratult rikkalikult maksnud ja andnud, et ära hoida tema ebaõiglust. Tema kohus oli selge: ta pidi kõigepealt kindlustama oma švaablastele õigust, niisiis juudile ülekohut tegema. Kuid see mägi kulda rõhus teda, veristas teda.

Tungiva kirjaga palus ta Württemberg-Ölsi hertsogit Karl Friedrichit teda külastada. Ta oli nõus loovutama

sellele eestkostmise ja asevalitsuse. Ta oli teinud oma parima, et maa kõige koledamast porist välja kiskuda, ta oli seda ka saavutanud. Õiglus! oli tema öelnud. Kohusetunne! Autoriteet! Kuid niisugustes oludes ei olnud võimalik valitseda niisuguste põhimõtete järgi. Ta oli sunnitud pealt vaatama, kuidas lasti joosta surma ärateeninud kelme, nüüd oli ta sunnitud pealt vaatama, kuidas poodi juut, hoolimata sellest, et see oli ülekohtune. Ta oli seitsekümmend üks aastat vana ja väsinud. Ta tundis oma keha- ja vaimujõudu märgatavalt kaduvat. Tal olevat raske, kirjutas ta keisrile ja seletas salanõunikkudele, niisuguse tähfsa ja sassisoleva valitsuse igas üksikasjas talitada piisavalt enda soovi kohaselt. Ta ihkas, kõver, kulunud, aus sõdur, oma väikese õitest ümbritsetud Neuenstadti talupoegliku rahu järele, vaikse surma järele.

Pärast seda, kui Süss kohtuotsuse ettelugemise järel oli käitunud nii häbematult ja tõrksalt, suleti ta ristamisi härrastemajja kuni kohtuotsuse täideviimiseni ja lukutati terveks päevaks toiduta lagedasse, täiesti tühja ruumi. Kohe pärast kohtunikkude minekut oli ta jäänud jälle vaikseks, vaatles naeratades, pead vangutades verd ja mustust, millega ta oli kaetud. Kõveralt ahelates, kükitas ta põrandal tühja, mitte pimeda ruumi seina ääres. Haman, Ahasveeruse minister, külastas teda; tal oli härra von Pflugi konksnina ja tema kalk, kõrk hääl. Koljat tuli, lõi talle härra von Gaisbergi liigutusega kohmakalt, rõõmsameelselt ja valutekitavalt kõvasti õlale. Tulid ka teised, sõbralikumad, ajasid juttu pooleldi švaabi, pooleldi heebrea keeles. Ustav Elieser-Pfäffle oli siin, Abraham tingis Johann Daniel Harpprechti kehastuses peremehega õigluse pärast. Ja tulid inimesed, kes olid külastanud Naemit. Jesaja, prohvet, torises ja lohutas onu pahura häälega. Absalom rippus oma tihedaid juukseid pidi okstes; kuid ta juus oli valge ja tema nägu oli Süssi enda nägu.

Kuid siis klähviti, kraabiti, hauguti. Ah, see oli jälle linnavikaar Hoffmann, kiites Augsburgi usutunnistuse õnnistusi. Jah, innukas hingekarjane oli jälle kohal, ta

lootis, et praad on nüüd küllalt pehme ja mule. Kuid Süssil ei olnud sugugi tuju temaga täna vaielda. See toores hääl surus temast eemale leebemad hääled. Vaikselt ja pilketa palus ta end rahule jätta; ta määrab meeleldi, kui teda rahule jäetakse, testamendis kümme tuhat taalrit evangeelsele kirikule nende vaeva eest. Lootusetult lahkus vihastunud vaimulik.

Tuli teine ootamatu külaline. Peen, vanem härra, tuulekoera peaga, nuuskiv, väga tagasihoidlikult riietatud. Hertsoginna-lese isa, Thurn ja Taxise vana vürst. Ta ei olnud saanud rahu, rahutus oli teda Madalmaadest siia ajanud. Nii see ei läinud ju, nii ei tohtinud lasta Süssil surra. Mehel, keda on külastanud tema tütar, kellele ta ise on andnud kätt. Meest, kellelt katoliku kirik, tõsi küll, mitte avalikult, kuid siiski nii, et seda teadsid kõik hoovkonnad, on vastu võtnud teeneid. Ei, ei, see ei olnud kooskõlas tema arusaamisega viisakusest, temal oli selleks liiga hea kasvatus, et seda juhtuda lasta. Mees, kellega nii kaugele oli mindud, oli härra. Taktitunne, sündsus, kombekus käskis teda mitte lasta kokku puutuda võllaga. Vana vürst sõitis isiklikult Stuttgarti, inkognito, parun Neuhoffina. Ta ei olnud juuti iialgi sallinud, ta ei olnud iialgi unustanud, et Monbijou kollane salong oli üle trumbanud tema kollase fraki ja Süssi teenrite veinpunane livree tema veinpunase kuue. Olnuks maitsetu rõõmustada nüüd teise halvast seisukorrast; kuid siiski, nüüd ei olnud vaja karta, et juudi ümbrus oleks varjutanud tema esinduslikkust.

Ta tuli kindla kavaga. Ta aitab Süssil põgeneda, nagu ta oli lasknud põgeneda Remchingenil. Juudiga ei lähe see nii lihtsalt; kuid ta oli otsustanud mitte kokku hoida raha ega vaeva. Võib-olla on see lõpuks isegi sellele ebameeldivale, vanale, talumehelikule regendile ja tölplasele meelt mööda saada niisugusel kombel juudist lahti. Igal juhul, küllap see läheb. Ainult, ta seab üles ühe tingimuse. Nii palju pingutada ühe juudi pärast, see muidugi ei sobi. Ta ei tohiks enam olla juut. Juut pidi, ja nüüd oma seisundis ei aja ta lugu enam keerukaks, juut pidi endastmõistetavalt minema üle katoliku usku.

See oli kasu ja võit katoliku kirikule võtta enda rüppe see kaval finantsmees ja vilunud poliitik, kes oli muide palju kavalerlikum kui suurem osa švaabi nõndanimetatud härrasid.

Vastikustundega põrkas elegantne vürst hirmunult tagasi, kui ta naeratades, üllatuse üle rõõmustades oli astunud üle läve. Mis see oli? Seal kükitas vana, kõver itske. Kas see oli finantsdirektor? Kas see oli suur Seladon [1]? Ta tundis ebamugavust, nagu oleks ta ka ise must. Süss nägi oma külastaja nägu. „Jah," ütles ta päris kerge naeratusega, „jah, Hiilgus, see olen mina."

Nüüd oli ruumi asetatud nari, tool ja laud. Vürst istus ettevaatlikult, vastikustundega. Ta ei suutnud kuidagi aru saada, et mees, kes seal tema ees kükitas, oli talle meelde jäänud elegantse härrana. Kas tahtis juut jälle kord maailmal naha üle lüüa? Kas polnud see kõik ainult trikk? Tal oli niisama ebameeldiv tunne nagu tookord kollases salongis ja veinpunaste livreede ees. Kas juut on saavutanud võimatut ja teda isegi niisugustes oludes, selles kongis üle trumbanud? Kuid, kui kõik selle peale sisse kukuvad: tema mitte. Ta ei mõtlegi minna juudi liimile. Tema, elukogenud, skeptiline härra ja vürst, tema ei lase end alt vedada.

„Minu ees ei maksa teeselda, ekstsellents," kompas ta siledalt ja viisakalt, nagu istuks ta salongis. „Võimatu, et teie saaksite oletada, et ma seda maskeraadi usuksin. See on trikk. Võlla all võtate teie ära selle vastiku habeme ja olete endine tark, seltskondlik, vilunud kavaler. See on manööver," ütles ta võidukalt. „Loomulikult on see manööver. Kuid, minu endine härra finantsdirektor, niisugusele teatrile kukuvad sisse parlamendiisandad. Mina mitte. Minule ei saa teie puru silma puistata."

Süss vaikis. „Teil on tõenäoliselt veel trumpe peos," kompas jälle vürst, „mida teie tahate välja mängida viimsel silmapilgul. Arvatavasti tahate teie mängida

[1] Seladon (õieti Céladon) — H. d'Urfé romaani „Astree" kangelane, armunud lambur; üldtähenduses õrn, sentimentaalne armastaja.

(Tõlkija märkus.)

nüüd kannatavat pühakut, et siis pühitseda seda hiilgavamat ülestõusmist. Olge ettevaatlik! Siinne meeleolu on kardetav. Võib-olla ei lasta teil niikaugele jõuda. Võib-olla — vabandage! — puuakse teid kõigi teie trumpidega käes."

Et Süss ikka veel vaikis, muutus ta kannatamatuks. „Ekstsellents! Mees! Inimene! Saage ometi aru! Rääkige ometi! Ma soovin teile head. Vaevalt on teile teie hälli juures lauldud, et üks saksa riigivürst näeb teie pärast nii palju vaeva. Kuulge! Rääkige!" Ta seletas Süssile, närviline selle käitumisest, hoota oma kava ja tingimusi. Kui ta oli lõpetanud, ei liigutanud Süss end, ei avanud suud. Sügavamalt kui iialgi enne tundis peen vürst end lööduna. Ta oli reisi ette võtnud, ja seal istus nüüd juut, ei lükanud isegi pateetiliselt tagasi, vaid lihtsalt ei öelnud midagi. Vürst tundis end äkki vanana ja väsinuna, ta ei suutnud kauem kannatada vaikust, ütles tehtud pilkega: „Teie olete vanglas võõrdunud oma headest kommetest. Kui teie pärast nii palju vaeva nähakse, võiksite teie öelda vähemalt: Mille merci[1]."

„Mille merci," ütles Süss.

Vürst tõusis. Talle tundus isikliku haavamisena, et see juut ei lasknud end temast päästa, vaid laseb end meelsamini võlla puua. „Teie olete narr, suur narr, minu armas," ütles ta lugupidavalt, ja tema hääl muutus üllatavalt teravaks. „Teie kindlameelsus on täielikult iganenud. Ei surda enam selleks, et saada paremat hinnangut koolipoiste ajalooraamatutes. Parem elus koer kui surnud lõvi, tähendas väga õieti teie kuningas Salomon." Ta puhastas tolmu oma kuuelt, lausus juba ukse all: „Laske vähemalt habe maha ajada ja riietuge hästi, kui teie" — ta krimpsutas nina — „tingimata sinna üles tahate. Seda võib nõuda sellelt, keda nii sõbralikult on võetud oma ringi. Teil on arvukas ja silmapaistev pealtvaatajaskond. Terve oma eluaja olete teie olnud hea väljanägemisega. Ärge heitke varju oma kavalerikuulsusele, kui teie lahkute sellest maailmateatrist." Sellega ta lahkus.

---

[1] Mille merci — (prantsuse k.) tuhat tänu.

(Tõlkija märkus.)

Võllas, millesse pidi poodama Süss, oli ehitatud sada nelikümmend aastat varem. See oli väga kallis võllas, oli maksnud endisel, odaval ajal kolm tuhat kuldnat, see oli igal juhul midagi haruldast ja hoopis teistsugune kui tavaline puust võllas. Ta oli kõrge kui torn, kolmkümmend viis jalga oli see kõrge. Ta oli ehitatud täiesti rauast, kolmekümne kuuest tsentnerist ja kaheksateistkümnest naelast rauast, mida oli välja otsinud alkeemik Georg Honauer, et teha kulda hertsog Friedrichile, kusjuures ta kahjustas hertsogit kahe tonni kullaga. Selle Georg Honaueri armuks ja hirmuks oli ehitatud see võllas, kenasti punaseks värvitud, ilustatud kullaga ja Honauer sinna üles poodud.

Temale järgnesid kiiresti mitmed alkeemikud, kellest oli lasknud end petta hertsog Friedrich. Esimene oli üks itaallane, Petrus Montanus. Aasta hiljem Hans Heinrich Neuscheler Zürichist, nimetatud pimedaks kullategijaks. Veel aasta hiljem teine Hans Heinrich, nimetatud von Müllenfelsiks. Tema õnn oli õitsenud kauem; ta oli tihti nalja teinud kolme vabas õhus hõljuva kunstikolleegi kulul; siis rippus tema samuti kui teised. Pärast seda ei tarvitatud võllast kaua aega. Kuni üks sepp Öttingeni krahvkonnast mõttele tuli seda kord-korralt lammutada ja ära varastada. Ta oli juba kolm latti lahti võtnud ja üle seitsme tsentneri rauda ööseti kõrvaldanud, kui ta tabati ja temale kohut mõisteti tema kuritöö esemega.

Üle saja aasta, sellest ajast peale, oli raudne võllas seisnud tühjalt. Nüüd määras härra von Pflug, kes oli võtnud hukkamise korraldamise enda peale, juudile kuuendana surma sellel iselaadsel kombel. Protsessi algusest peale oli kõhn, julm mees oodanud võimalust korraldada oma vihkamisele seda pidu. Nüüd tahtis ta seda pühitseda, nii et Euroopa seda iialgi ei unustaks.

Ta valmistas ette hukkamist kõige peenutsevama teotusega. Juudi iharusele, tema lihapattudele, kristlikkude saksa naiste rüvetamisele ümberlõigatud koera poolt ei antud, vastu tema soovi, kohtuotsuse põhjenduses ruumi. Nüüd olid tal hukkamise läbiviimiseks vabad käed. Ta kriipsutab alla juudi lihahimu ja jultunud

liiderlikkust. Teda ei tõmmata lihtsalt võllasse, ei, pilgates tema liiderlikkude ööde kõlvatut tegevust rahvapärases sõnamängus, puuakse ta linnupuuris.

Juurdluskohus polnud kitsi otsuse piduliku täideviimise kuludega. Hukkamiskohale, Tunzenhofi mägiteele, nimetatud ka Võllateeks, mis viis Praha poole, ehitati mugavad loožid kavaleridele ja daamidele. Sõjaväeosad, mis olid määratud saatma kurjategijat ja teostama vajaliku maa-ala eraldamist, harjutasid koostööd. Raudne võllas parandati hoolikalt, raipekaarikule tehti kõrgemad rattad, hukkamiskellukesele pandi külge uus nöör, timukasulased said uued mundrid.

Kõige suuremat rõhku pandi härra Pflugi teravmõtteliste kavandite soliidsele teostamisele. Juut oli pilganud, et teda ei saavat puua kõrgemale kui võllas. Talle näidatakse, mida suudetakse teha. Tema raudne linnupuur tõmmatakse lihtsalt üles, üle võlla.

Puuri ja sinna juurde kuuluva keeruka seadeldise ehitamine usaldati meistritele Johann Christoph Faustile ja Veit Ludwig Riglerile. Puur oli kaheks osaks lahti võetav, see oli kaheksa jalga kõrge, neli jalga lai, koosnes neljateistkümnest võrust ja seitsmeteistkümnest püstlatist. Teravmeelse masinavärgi abil sai seda hõlpsasti üles tõsta, üle võlla. Selle ehitamine oli äärmiselt kallis. Lõpuks pidi kogu lukksepatöö puuri kallal nalja tegema. Kuus hobust vedas kaks päeva enne hukkamist koletislikku eset üles mööda järsku Tunzenhofi mägiteed. Pealinna koolinoored jooksid kaasa. Terve Stuttgart rändas neil päevil üles Võllateele. Kiirelt püstitatud poodides müüdi veini ja õlut, müüjad pakkusid lendlehti juudi pildi ja pilkevärssidega. Rõõmsa, külma ilmaga askeldati lärmates ringi hukkamisplatsil, vaadati huviga loožide ehitamist, imeteldi võlla poleerimist, keerukat puuri.

Selle linnupuuri mõju rahvale ületas isegi härra von Pflugi ootused. Tohutu hirnumine ja irvitamine haaras kogu linna, kogu maa. Arvutud värsid lindudest tõusid lendu, neid laulsid lapsed tänavatel. Kuid ei tahetud uskuda, et härra von Pflug on selle hea nalja autor; rahvas omistas selle leidliku mõtte linnupuurist oma

soosikule, üldiselt hinnatud major von Röderile. Kohe linnuriimide jätkuks lauldi siis laulurıdu: „Siis kärkis aus von Röder: / „Seis! ma ei lase mööda!" "

Süssi kongis istusid rabi Gabriel ja rabi Jonathan Eybeschütz. Suur Madalmaade pass oli avanud mynheer Gabriel Oppenheimer van Straatenile pikema jututa vangla uksed. Nüüd istus kolm meest koos ja pidas söömaaega. Rabi Gabriel oli toonud kaasa puuvilja, datleid ja viigimarju, ka küpsiseid ja kanget lõunamaist veini. Süssil oli seljas sarlakpunane kuub, barett valgetel juustel, üle nina lõikusid samuti kui mõlemal rabiinil need kolm vagu, moodustades šini, jumalanime Šaddai algtähe. Ta kastis viigimarju veini sisse. See oli tema viimne söömaaeg. Rabi Gabriel tükeldas oma paksude sõrmedega apelsini. Kolm meest istus, sõi vaikides ja väga tõsiselt puuvilja. Kuid nende mõtted liikusid raskelt ja õõtsuvalt ühe juurest teise juurde. Rabi Gabriel ja Süss olid üks, ja esimest korda tundis rabi Gabriel seda sidet mitte surve ja kurja saatusena, vaid kingina. Kolmas, Jonathan Eybeschütz, tundis sama hoovust kui teised, kuid ta oli sellest väljaspool, ta seisis kaldal ja laine ei kandnud teda. Ta istus nendega, ta jõi nendega, ta kandis sama šini märki nagu teised, ta oli niisama teadlik ja erk kui teised; kuid laine ei kandnud teda. Rabi Gabriel raputas apelsinilõikudele suhkrut ja jagas need ära. Ta valas sisse mustjat lõunamaist veini. Kong oli täidetud ütlematutest sõnadest, mõtetest, nägemustest, jumalast. Siiski näris see rabi Jonathani kibedalt, ärritavalt, õelalt. Ta pilkas iseend küünilise naljaga: oli kerge hooga tõusta, kui oldi määratud poomisele. Kuid see vilets lohutus ei võrgutanud rikast, teadjat, ta tundis end viletsa kadestajana ja pooleldi reeturina. Ja kui ta mõlemale teisele vastas söögipalve salmiga, toretsedes oma siidises juudikuues ja piimana voolava valge habemega, väärikalt teadlikult, kõrgesti austatult, oli ta vaene, tusane, asjatult kulutatud mees.

Samal ajal, kui Süssile ülal veel kord ette loeti kohtuotsus ja murti kepp tema kohal, ootasid teda raekoja sissekäigu juures mahe, närbunud Frankfurdi rabiin,

lihav, kuumavereline Fürthi rabiin ja lõdisev ning erutatud Isaak Landauer. Langes laia lumelobjakat läbi uduse, halli õhu, ikka jälle kadudes tungis esile kahvatu päike. Väljas, peasissekäigu juures tungles uudishimulikult ja loendamatult rahvas, härra von Röder oli oma vanal raudjal tugeva sõjaväelise saatesalga eesotsas, kõrgetel ratastel tõusis kulunud raipevanker, selle ümber eredavärvilises riietuses timukas oma sulastega.

Lõpuks toodi Süss astmeid mööda alla. Juutidele oli lubatud temaga siin veel kord rääkida. Ta langetas pea. Väike rabiin Jaakob Josua Falk pani oma närbunud, mahedad käed Süssi peale ja ütles: „Õnnistagu sind Jahve ja kaitsku sind. Jahve lasku oma pale paista sinu peale ja olgu sulle armuline. Jahve tõstku oma pale sinu peale ja andku sulle rahu." — „Aamen Sela," vastasid mõlemad teised.

Suure tseremooniaga pandi juut raipevankrile istuma ja seoti kinni. Hoolimata külmast ja märjast oli terve turuplats paksult rahvast täis. Kõik härrastekoja, raekoja, apteegi, „Päikese Võõrastemaja" aknad valendasid nägudest. Torukaevul, isegi joogivõllal ja puust eeslil rippusid poisikesed. Rahvas jõllitas tummalt. Härra von Röder andis oma käriseva häälega käsu oma ratsanikkudele. Saatesalk hakkas liikuma, linnaratsurid ees, siis kaks trummilööjat, siis jalgsi üks grenaderide kompanii. Nüüd hüppas üks timukasulane vankri ette rakendatud hobusele, laksutas keelt, hobune hakkas liikuma. Väike rabi Jaakob Josua Falk kordas kahvatunud huulil: „Ja andku sulle rahu." Kuid vihane Fürthi rabiin ei suutnud end taltsutada, ta kuristas vankrile järele metsikuid needusi Eedomile ja Amalekile, vaenlastele ja roimaritele. Isaak Landauer hakkas lõikavalt, taltsutamatult, loomataoliselt uluma. Oli võõrastav näha suurt rahandusmeest tagumas oma pead vastu raekoja väravaposti ja ohjeldamatult ulumas. Nüüd hakkas ka hukkamiskelluke helisema. Peenelt, teravalt tilisedes segunes ta juudi ulumisega, tungis läbi lumise, aurava õhu, lõikas läbi lihast ja luust.

Kellukese tilin tungis ka Magdalen Sibylle'i tuppa. Sünnitus oli möödunud hästi, kuid tal tuli veel lamada.

Ta vaatas lapsele, normaalne laps, mitte suur ega väike, mitte ilus ega inetu. Ta kuulis kella teravat tilinat, ta tõmbus närviliselt küüru, vaatas oma ja Immanuel Riegeri lapsele ja ta ei armastanud teda.

Kellukese tilin kostis ka lossi, kus vana regent istus Bilfingeri ja Harpprechtiga. Kolm meest vaikis. Siis ütles lõpuks Harpprecht: „See kellukese helin ei kosta meeldivalt minu kõrva." Karl Rudolf ütles: „Ma olin sunnitud seda tegema. Ma häbenen, minu härrad."

Vahepeal viidi Süss läbi linna Võllatee poole. Ta istus raipevankril, kõrge nagu mõni ebajumala kuju oma sarlakpunases kuues, solitäär kiirgas tema sõrmes, hertsog-administraator ei olnud lubanud temalt sõrmust röövida. Tänavate ääred olid täis rahvast, sadas laia lund, rongkäik liikus kummalises hääletuses, rahvahulk vaatas kummalises hääletuses pealt. Kümneid tuhandeid liikus pärast surmamõistetu möödumist jalgsi, hobusel, tõllas, saatesalga kõrval, taga. Kõik oli kahekordselt raskem ja vaiksem selles kahvatus, uduses õhus, määrdunud, sulavas lumelobjakas. Ei võetud kõige lähemat teed, vaid veeti juuti aeglaselt ja suures kaares. Paljud pealtvaatajad olid tulnud kaugelt, terve maa tahtis olla seal juures, ka teiselt poolt piiri olid tulnud paljud, taheti näidata kõigile seda vaatepilti. Süss istus vankril, kõrgel nagu troonil, köidetud, kange, lumi sadas tema riietele, tema valgele habemele.

Tema teel seisis litsentsiaat Mögling. Ta oli kurb ja masendatud, et tema kaitsekiri ei olnud sugugi aidanud. Ta võis küll endale öelda, et ta on teinud kõik, ka vox populi[1] oli üksmeelselt ja võimsalt süüdimõistetu vastu. Kuid oli siiski valus ja ängistav, et see temale usaldatud kaebealune poodi juriidiliselt piisava aluseta. Ta tundis vastumeelsust, külmavärinaid. Ta mõjutas üht timukasulast, et see ulataks Süssile üles karikatäie veini. Süss ei võtnud seda vastu, isegi ei tänanud, jäi täiesti liikumatuks, kuid litsentsiaat tundis end kergemalt ja soojemalt.

---

[1] Vox populi — (ladina k.) rahva hääl.

(Tõlkija märkus.)

Juudi tee ääres seisis ka proua Schertlin, waldenslanna. Ta nägi Süssi seotuna, kummaliselt vaiksena, liikumatuna kui pühaku pilt, mida veetakse rongkäigus läbi linna, lumi habemes, lumi kuuel. Tema, võib-olla ainsana pealtvaatajate hulgas, aimas seoseid, aimas selle teotava vaatepildi vabatahtlikkust. Ta vahtis ahnelt, üksisilmi, purustatud, pilkest täidetud võidurõõmuga mehele. ta lühikesed, väga punased huuled olid poolavali, tema piklikud silmad põlesid. Üks naine tema kõrval ütles poolvaljult, tugevas švaabi murdes: „Ta tahtis ikka kõrgemale. Nüüd saab ta veel kõrgemale." — „Sale bête[1]!" ütles waldenslanna enda ette lumehelvestesse.

Ühel uuel teekäänakul seisis ajakirjanik Johann Jaakob Moser. Rongkäigu nähtavale tulles alustas ta lühikest sisukat isamaalist kõnet. Kuid tema tulised sõnad ei sütitanud, lumi kustutas need, inimesed püsisid vaikselt, ta sulges suu, enne kui oli jõudnud oma kõnega lõpule. Vähe maad enne rongkäigu sihtkohta seisis tee ääres Nicklas Pfäffle, kahvatu, tasakaalukas sekretär. Kui ta peremees viimast korda temast möödus, tervitas ta sügavalt. Süss nägi teda, noogutas kaks korda. Nicklas Pfäffle, vankri möödudes, ei järgnenud hukkamiskohale, läks kõrvale, nuttis luksuvalt.

Kui rongkäik jõudis tapalava ette, olid udu ja lobjakas kadunud. Väga selgelt seisid külma, heleda, valkja taeva all viinamäed. Juut nägi ülal viinapuude terrasside vahel väikest vahimaja, nägi all veetorni, Andrease maja supelasutust. Ta pööras end ja nägi Stuttgarti, Toomkirikut, Püha Leonharti, vana lossi ja uut ehitust, milleks ta oli muretsenud raha. Temast vasakul seisis lagedalt puuvõllas. Kuid see paistis kehvana seiklusliku, kunstipärase, hiiglasliku temale määratud raudtoestiku kõrval. Kahekordne, arvutute pulkadega redel, mitmekordselt toetatud, tõusis tornina, ratastik, ketid ja liigendid põimusid, et vinnata üles puur. Lai põld oli täis inimesi. Need kükitasid kõigil väljaulatuvatel osadel,

[1] Sale bête — (prantsuse k.) must, räpane loom.
(Tõlkija märkus.)

plankudel, puude otsas. Kaugelt vaadati siia suurte, kohmakate pikksilmadega. Süssi kuuel oli lumi jäätanud, külmas ja valguses sätendasid väikesed kristallid tema baretil, tema habemes.

Kolmel suurel tribüünil, igaüks kuuesajale inimesele, istusid daamid ja kavalerid, hoovkonna härrased, kõrged ametnikud ja sõjaväelased, välissaadikud, kohtuhärrad, parlamendiisandad. Salanõunik von Pflug kõige ees. Ta oli kartnud viimse hetkeni, et heebrealane, too elajas, pääseb siiski veel põgenema mingisuguse päris riukaliku juudi konksu abil. Nüüd oli see niikaugel, nüüd oli ta saavutanud oma elu eesmärgi. Nüüd, nüüd kohe hõljub vihatu kõrgel, saab kägistatud. Salanõuniku kalgid silmad otsisid ahnelt kuue krae alt juudi kaela, kohta nööri jaoks. On suurepärane pealt vaadata vaenlase surma, kümblus silmadele, mõnus ja armas on surmatrummi põrin, kellukese tilin. Daamide hulgas olid mõned, kes tundsid Süssi vägagi hästi, kuid olid sellest hoolimata mingisugustel põhjustel pääsenud uurimisest. Nüüd vaatasid nad võõralt, külmalt mehele, kellega nad olid olnud seotud. Ta oli näinud välja väga noor, ta oli tõestanud, jumal olgu tunnistajaks, et tal oli noormehe jõud, ta võis olla kõige rohkem nelikümmend aastat vana, ja nüüd oli tal valge juus ja ta nägi välja nagu rabiin. Õieti tuli iseend häbeneda, et temaga oldi voodis magatud. Kuid tähelepanuväärival kombel nad ei häbenenud. Himukalt ja ahvateldult vaatasid nad kummalisele mehele. Nüüd kohe sureb ta, nüüd kohe jääb ta alatiseks tummaks, möödas on kõik hädaoht ja nende seos on lahti päästetud väga vägivaldselt ja jubedalt. Nad ootasid seda, himuralt ja värisedes, igatsesid selle järele, kartsid seda. Suurem osa nendest oleks parema meelega terveks edaspidiseks eluks kannatanud avastamise hädaohtu, kui ta vaid oleks tohtinud ellu jääda.

Ka noor Michael Koppenhöfer oli tribüünil. Nüüd siis jahvatatakse peeneks veskikivi, mis oli rippunud nii kaua maa kaelas, mõistetakse maa hukutajale teotavalt kohut. Kuid: sellele ei oleks preili Elisabeth Salomea hüvasti öelnud, tõteldes kärsitult edasi-tagasi raamatute ja pesukuhjade vahel, sellele oli ta osaks langenud, ja

mehel ei olnud selleks vaja näha isegi mingit erilist vaeva. Vana, kõver juut, mis peitus temas? Mis oli tema saladus? Kadedalt ja kibedalt vahtis ta üksisilmi mehele raipevankril. Kuid noor salanõunik Götz, kohtunikkude hulgas, vaatas täis rumalat, tuhmi rahuldust. Nüüd kustub tema ema ja tema õe häbi. Julgegu siis veel keegi viltu vaadata. Kuidas ta seda pilkudega läbi välgutab! Küll ta nüüd teab, mida ta peab tegema!

Kuid peenena ja nõrgana istus tribüünil vana, kössivajunud Weissensee. Nenikekas, Judaie! Nenikekas, Judaie! Ah, juut oli teda jällegi võitnud. Oli söönud kõigilt laudadelt, maitsnud selle maailma kõiki kõige peenemaid maiuspalu silmade, meelte, ajuga, oli saanud tunda kõiki võite ja kõiki lüüasaamisi, oli end täitnud lapse traagilise surmaga, oli ette valmistanud värvilise, ülipeene, põrguliku kättemaksu ja selle teostanud, ja nüüd suri ta sellesse surma, terve maailma silmad suunatud temale, sellesse seikluslikku ja tõenäoliselt vabatahtlikku surma, palju kangelaslikumasse kui surm vaenlase ees. Ümbritsetud vihkamise praginast, armastuse hoolest, hämar, suur. Mis jäi järele temast, Weissenseest? Paar kaeblikku värssi tema armetult kodanlikuks muutunud tütrelt. Kuid too elab edasi. Ikka jälle tahavad järeletulijad teada, mida ta endast kujutas, kuidas ta elas, mida ta nägi, mõtles, miks ta suri; võtavad kätte, vaatlevad järelemõtlikult, tagantjärele elavad läbi, tunnevad, surevad.

Süss sõlmiti lahti raipevankri küljest. Ta seisis kangete liikmetega, pilutas silmi. Ta nägi inimesi loožides, parukaid, naiste mingitud nägusid. Ta nägi sõjaväeüksusi, mis piirasid väljakut. Ai, oldi kõvasti vaeva näinud, ainuüksi võlla ümber oli vähemalt oma viis kompaniid. Endastmõistetavalt oli sõjaväe ülemjuhatamine major von Röderil. Jaa, jaa, kulus palju strateegiat, et koristada teda, Süssi, nüüd lõplikult maailmast. Süss nägi kümneid tuhandeid nägusid, uudishimulikke naisi, suud valmis näägutamiseks, mehi, valmis rahuldatult matsutama ja urisema, lapsenägusid, punnpõselisi, suuresilmalisi, määratud saama niisama hingetuks ja õelaks nagu nende vanemate lõustad. Ta nägi rahvahulga hin-

gust, valkjalt auravat, kehastunut selges pakases, himukaid silmi, õieliaetud kaelu, mis olid varem tema ees kõige alandlikumalt kummardanud. Ta nägi linnupuuri, tema tapmise keerukat, häbistavat seadeldist. Ja ajal, mil ta seda nägi, tungis tema kõrvu midagi plärisevat, klähvivat. Linnavikaar Hoffmann ei olnud lasknud seda endalt võtta, oodata Süssi võlla all, katsuda veel kord teda veenda, rääkides taevast ja maast, inimeste ja jumala andeksandmisest, lepitusest ja usust. Süss nägi ja kuulis seda, ta mõõtis pikkamööda linnavikaari ülesalla, pöördus kõrvale, sülitas. Päraniaetud silmad, rahvahulga tasane, vihane, kiirelt vaikiv ähkimine.

Nüüd asusid uutesse, kriiskavatesse mundritesse riietatud timukasulased tema kallale, avasid tema kuue. Ta tundis tooreid, saamatuid käsi, temas tõusis vastikustunne, ta sirutas end, tema kangestus kadus, ta jagas hoope enda ümber, kaitses end meeleheitlikult. Kõigi kaelad venisid pikemaks, oli veider vaadata, kuidas valge habemega mees, piduriietuses, sädeleva kalliskiviga sõrmes, kakles sulastega, rabeles. Lapsed naersid, rõõmustasid, plaksutasid käsi; tribüünil hakkas üks mingitud naine läbilõikavalt ja lakkamatult karjuma, teda tuli ära viia. Juudi barett kukkus märja maa peale, tallati porri. Timukad haarasid ta jõhkralt kinni, kiskusid tema kuue lahti, lukutasid ta puuri, panid talle lingu kaela.

Seal ta seisis. Kuulis kerget tuult, rahvahulga hingamist, hobuste kapjade kraapimist, vaimuliku näägutlust. Kas oli see viimne, mida ta saab kuulda maa peal? Ta janunes muu järele, ta avas laialt südame ja kõrva, ta tahtis kuulda muud. Siiski kuulis ta ainult seda, sinna juurde enda hingamist ja oma vere surisemist. Nüüd, läbi tühise, julma müra, üks teine heli, kriiskavad, kurisevad hääled, karjudes: „Üks ja igavene on olev, tõeline Iisraeli jumal, Jahve, Adonai." Need on juudid, väike Jaakob Josua Falk, Fürthi paks rabiin, määrdunud Isaak Landauer. Nad seisavad, mässituna oma palvemantlitesse, nemad ja seitse teist, kümme nagu on käsk, nad ei tee välja rahvahulgast, mis vahib mitte enam võllast, vaid neid, nad kõigutavad ägedalt oma kehi,

seisavad ja karjuvad, kriiskavad, kurisevad suripalveid üle laia väljaku: „Kuule Iisrael, üks ja igavene on Jahve, Adonai." Suure külmuse valkjad pilved viivad sõnad nende suudest puuris oleva mehe kõrvu, ja marssal Heydersdorffi poeg avab suu, karjub vastu: „Üks ja igavene on Jahve, Adonai."

Osavalt liikudes ronivad kirjud sulased mööda redeleid üles. Puur tõuseb, ling tõmbub kokku. All vannub linnavikaar surijale järele: „Sõida põrgu, panetunud kelm ja juut!" Juutide läbilõikav Adonai on õhus ja kõigi kõrvus. See kajab tagasi puurist, kuni ling lämmatab hääle.

Päris ees tribüünil on salanõunik Dom Bartelemi Pancorbo end püsti ajanud, ta toetab kuivanud, luised käed lasipuudele, sirutab hiiglaslikust krookkraest lihatut, sinakaspunast pead. Ahnelt vahib ta kortsus laugude tagant puurile järele, kuidas see hõljudes tõuseb ja koos sellega mees sarlakpunases pidukuues ja mehe sõrmes solitäär, sädeldes tuhandevärviliselt heledas talveõhus.

Pärast sõjaväe valveaheliku lahkumist uuris rahvahulk üksikasjaliselt võllast, paar poissi ronis mööda redelit poolde kõrgusse, puudutati kätega toestikku, ülal puurilattidel istusid suurte karjadena mustad linnud.

Pikkamööda valgus rahvahulk linna tagasi. Seda päeva peeti nagu pühapäeva, söödi hästi, joodi hästi, purjutati, tantsiti ja kakeldi kõrtsides. Noor kodanik Langefass oli saanud saagiks Süssi porist äratallatud bareti, ta oli lõbus vend, naljahambana kuulus; ta vajutas bareti pähe endale ja vajutas seda pähe tütarlastele ning teenijatüdrukutele, kes õudust tundes kriiskasid poodud juudi bareti all. Sellest hoolimata ei tõusnud õiget lõbusust. Ei teatud õieti kuidas, kuid seda päeva oli ette kujutatud teisiti, vabastatumana, rõõmsamana. Lauldi: „Juut peab võllas rippuma." Lauldi: „Siis kärkis aus von Röder: // „Seis! ma ei lase mööda!" " Kuid juutide „Adonai" ei tahtnud kaduda kõrvadest. Lapsed mängisid poomist; ja mäng käis nõnda, et üks seisis ülal ja karjus: „Adonai!" ja teised seisid all ja karjusid, möirgasid, huilgasid, kriiskasid: „Adonai!"

Ööl pärast hukkamist, umbes kella kolme ajal, tõusis kõhn, suur härra üles mööda Tunzenhofi mägiteed raudse võlla poole. Tee oli mingi vastik segu mudast ja sulavast lumest, käimiseks väsitav. Kõhn härra, tugevasti lõdisedes, mässis end sügavalt laia, lõikelt vanamoelisse ja iganenud mantlisse. Tal oli kaasas kaks noormeest, allakäinud kodanikupojad, Stuttgardis tuntud julgetena ja hakkajatena igale ettevõttele, kui see ainult raha sisse tõi. Mõlemad noormehed ronisid viivitamatult mööda redeleid üles võlla juurde. Nad nägid vaeva, redelipulgad olid libedad ja jäätanud, nad vandusid tasa omaette. Nende ümber tiirlesid linnud, kes kükitasid ööd kui päevad suure parvena võllal. Ülal viibisid mõlemad noormehed liiga kaua. All ootav kõhn isand kehitas närviliselt õlgu, tammus ühelt jalalt teisele, podises rõhutult ja tusaselt omaette. Kui noormehed lõpuks jälle alla tagasi tulid, käratas ta tasa nendele: „Kas saite?" — „Teda ei ole seal!" kogelesid segadusse sattunud noormehed. „Teie varastasite selle, teie varastasite kivi!" haukus, häälest ära, suuri vaevu häält summutades portugallane. „Ma annan teid kohtu kätte, ma lasen teid rattal piinata!" Kuid noormehed, ära hirmutatud, kinnitasid: „Terve juut ei ole enam seal. Üks teine ripub puuris. Kurat on juudi ära viinud!" Dom Bartelemi ei suutnud seda uskuda ja laskis veel samal ööl ihuhusaaridel puuri ametlikult läbi vaadata. Jah, surnu oli varastatud, ümber vahetatud.

Hommikul õige vara oli raevutsev, tüssatud mees hertsog-administraatori juures. See olevat tulnud Tema Hiilguse headusest. Nüüd olevat juudid solitääri varastanud. Solitääri? Karl Rudolf mõtles kullamäele, ei uskunud seda. Laiba, jah, selle võisid nad varastada. Ta mõtiskles, nägu lõi selgemaks, ta peaaegu muheles. Need juudid olid tõesti kuradi sellid. Varastasid lihtsalt surnukeha igale poole nähtavast võllast; kristlased ja sõdurid ei oleks suutnud seda paremini teha. Ta jättis neile meelsasti solitääri tasuks, ei lasknud neid jälitada. Sinakaspunane, pööraselt vihane, haukudes omaette oma kõdunenud häälel kõige jubedamaid vandesõnu, lahkus kõhn, iganenud hoovkonna riietuses portugallane.

Samal ajal viidi suure rutuga lõuendisse mässitud surnukeha, peidetud suure kuhja kaupade ja koli alla, vankril Fürthi. Rändkaupmeestest juudid saatsid seda, vaheldusid, sõites ühest kohast teise. Solitäär oli surnul sõrmes; ükski saatjatest ei kartnud, et tema järglane võiks selle varastada.

Fürthis pesti surnukeha, mässiti valgesse pikka surnulinasse, pandi kirstu. Sõrmed seati šini, jumala nime Šaddai algtähe kujuliselt; väike kuhjake mulda pea all, musta, sõmerat mulda, Siioni mulda. Järelevalveametile oli teatatud, et maetakse üks vähetuntud juut Frankfurdist, kes oli surnud maanteel. Ka koguduseliikmetele ei antud midagi teada. Kuid sellest sosistati suust suhu.

Seal lamas tundmatu, mustjassinine poodu, nägu raamitud määrdunud, valgest habemest, silmad ei lasknud endid sulgeda, nad tungisid välja kurvalt, pruunikalt; ent nende vahel lõikusid sügavalt üle nina kolm šini vagu. Valgest, lihtsast linast helkis hiiglaslikult ja segadusseviivalt solitäär. Kümme koguduse kõige lugupeetavamat meest istus suurte küünalde vahel, kattis aknaid ja pidas valvet.

Nende sekka astus võõras. Paksuvõitu, habemeta, suur nägu, hallid kurvad kivisilmad, vanafrangi riietus. Ta kallas surnu tuppa astudes vett enda taha, vett surnu peatsisse, surnu jalutsisse. Mehed tundsid ära kabalisti, sosistasid, andsid ruumi.

Rabi Gabriel astus surnu juurde, kärises oma pahura häälega õnnistussalmi: „Kiidetud oled Sina, Jahve, jumal, õiglane kohtumõistja." Oma paksude sõrmedega puudutas ta ettevaatlikult surnu laugusid ja laud sulgusid. Siis istus ta põrandale, langetas pea põlvede vahele. Kümme meest oli taganenud seina äärde. Hoolimata nende juuresolekust kükitas rabi Gabriel väga üksildasena, väikese, kadunud puntrana surnu juures.

Kõik Fürthi juudid olid matmispaigal, kui maeti tundmatu. Solitäär oli surnul sõrmes, tema pea all väike kuhjake mulda Siioni mäelt. Kooris vastasid nad eespalujale: „Tühine ja mitmekesine ja tühja tuule tagaajamine on maailm; kuid ainus ja igavene on Iisraeli jumal, olev, tõeline, Jahve." Siis katkusid nad rohtu ja

viskasid seda endi taha. Ja nad ütlesid: „Niisama kui rohi närtsime meie päeva valgusest." Ja nad ütlesid: „Meie mõtleme sellele, et meie oleme tolm." Siis pesid nad oma käed voolavas, deemoneid peletavas vees ja lahkusid kalmistult.

Tõlkinud F. Kauba.

Vastutav toimetaja G. Meri.
Keeleline toimetaja A. Vanasööt.

Ladumisele antud 6. I 1948. Trükkimisele antud 15. III 1948. Paber 56:79 sm 1/16. Trükiarv 10 200. Trükitähti trükipoognas 39 648. Trükipoognaid 30,5. Arvutuspoognaid 29,6. MB-02914. Tellimise nr. 19. Trükikoda „Sakala“, Viljandis, Lossi tän. 26/31.

На эстонском языке.
Л. Фейхтвангер. Еврей Зюсс.